

The book cover is dark with a highly detailed, embossed border. The border consists of multiple rectangular frames, each containing intricate floral and scrollwork patterns. The central area is plain, providing a stark contrast for the gold-colored text.

P. J. BLOK,
GESCHIEDENIS
VAN HET
NEDERLANDSCHE VOLK.

EX-LIBRIS

ESIDI-CHEWARIGE

ESOE-SIDI-SALIGE

EH-EVAN-GELDERE

GESCHIEDENIS
VAN HET NEDERLANDSCHE VOLK

VII.

GESCHIEDENIS

VAN HET

NEDERLANDSCHE VOLK

DOOR

P. J. BLOK.

ZEVENDE DEEL.

TE LEIDEN BIJ A. W. SIJTHOFF, 1907.

VOORREDE.

Dit deel bevat nog niet het slot van het boek, dat de schrijver zich vóór 20 jaren voorstelde te zullen schrijven. De geschiedenis van het tijdvak, dat men den „Franschen Tijd” pleegt te noemen, is zoo belangrijk voor de kennis der lotgevallen van ons volk in de 19de eeuw, op staatkundig gebied zoowel als op andere terreinen van het volksleven, dat het niet aanging haar in een zeer kort bestek samen te vatten; ongeveer hetzelfde kan, hoewel niet met zooveel recht, gezegd worden van de geschiedenis van het vereenigde koninkrijk der Nederlanden. Zoo kwam de schrijver ten slotte ertoe de geschiedenis van 1795 tot de definitieve scheiding van België in 1839 in een afzonderlijk deel te behandelen, die tot de grondwetsherziening van 1887 — het aangewezen eindpunt — bewarend voor een laatste deel, het achtste, waarmede hij den arbeid wenscht te besluiten.

De lezer zal bemerken, dat ook in dit deel streng werd vastgehouden aan de eenmaal aangenomen beginselen van geschiedschrijving zooals die in de voorrede van het eerste deel ontwikkeld zijn. De schrijver ziet ditmaal geen aanleiding over een of ander punt daaruit in deze voorrede nader te spreken.

Hij mag echter dit korte woord niet eindigen zonder woorden van dank, in de eerste plaats gericht tot HARE MAJESTEIT DE KONINGIN, die de welwillendheid had hem te vergunnen gebruik te maken van de schatten van Haar ook voor deze periode rijk voorzien Huisarchief — een welwillendheid, waarvoor hij hier zijn diepste erkentelijkheid betuigt. De medewerking van de ambtenaren aan

het Huisarchief, in de eerste plaats van Prof. Dr. F. J. L. KRÄMER, Directeur, maakte hem den arbeid licht.

Een woord van hartelijken dank past ook voor het verleende verlof om, ter toetsing van uit andere bronnen geputte gegevens voor dit tijdvak, studiën te maken in het Kabinet der Koningin, waar eveneens de medewerking van den Directeur en verdere ambtenaren niets te wenschen overliet. Voorts heeft de schrijver een woord van vriendelijken dank te richten tot Dr. H. T. COLENBRANDER, die hem niet alleen vergunde achtereenvolgens de afgedrukte vellen te lezen van het eerst onlangs voltooide tweede deel zijner Gedenkstukken, maar ook hem thans reeds de beschikking gaf over een groot aantal afschriften, ten behoeve van de voortzetting van zijn monumentaal werk, o. a. te Londen, Parijs en Berlijn, vervaardigd. Eindelijk mag hij de vriendelijke zorgen niet vergeten, door Dr. W. A. F. BANNIER ook nu besteed aan de kaarten, en die door de vervaardigster van het Register aan haren vervelenden arbeid gewijd.

Tot groot leedwezen van den schrijver moet hier melding gemaakt worden van een belangrijke verandering ten opzichte van de uitgave. De onverwachte dood van het hoofd der firma WOLTERS, den heer E. B. TER HORST, gaf aanleiding tot een aanmerkelijke wijziging in de werkzaamheid der firma, bij welke dit boek sedert 1891 verscheen. Zij droeg haar rechten over aan de firma SIJTHOFF, die de taak gaarne aanvaardde. De schrijver herdenkt met weemoed de goede verstandhouding, die tusschen de beide thans overleden heeren TER HORST, vader en zoon, en hem heeft bestaan van het eerste oogenblik af, waarop de uitgave ter sprake werd gebracht. Hij dankt ook de firma SIJTHOFF voor de tegemoetkomende wijze, waarop zij medewerkte om dit deel in denzelfden vorm als de vorige te doen verschijnen.

INHOUD.

BOEK XI.

DE FRANSCHE TIJD.

	Blz.
HOOFDSTUK I. DE ORGANISATIE DER BATAAFSCHE REPUBLIEK. . . .	3
HOOFDSTUK II. UNITARISSSEN EN FEDERALISTEN	45
HOOFDSTUK III. ALGEMEENE TOESTANDEN OMSTREEKS 1800. . . .	88
HOOFDSTUK IV. DE LAATSTE JAREN DER BATAAFSCHE REPUBLIEK. .	132
HOOFDSTUK V. HET KONINKRIJK HOLLAND	174
HOOFDSTUK VI. DE JAREN DER INLIJVING BIJ FRANKRIJK	228

BOEK XII.

HET KONINKRIJK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN.

HOOFDSTUK I. DE VESTIGING VAN DEN NIEUWEN STAAT	287
HOOFDSTUK II. DE EERSTE JAREN VAN HET NIEUWE RIJK	349
HOOFDSTUK III. HET KONINKRIJK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN IN BLOEI.	384
HOOFDSTUK IV. DE AFSCHIEDING VAN BELGIË	441
BRONNEN DER NEDERLANDSCHE GESCHIEDENIS 1795—1839	507
REGISTER.	527
BIJ DE KAARTEN	539
KAARTEN.	

BOEK XI.

DE FRANSCHÉ TIJD.

HOOFDSTUK I.

DE ORGANISATIE DER BATAAFSCHE REPUBLIEK.

Met het vertrek van den erfstadhouder in den avond van den 18^{den} Januari 1795 hield de oude Republiek op te bestaan in den vorm, waarin zij de laatste halve eeuw nog haar leven had gerektd. Er waren er, die nog een oogenblik konden gelooven, dat het mogelijk zou zijn terug te keeren tot den regeeringsvorm uit de eerste helft der eeuw, zij het dan met opneming in de regeeringscolleges van personen ook uit patriotsche kringen: handhaving van de oude regeeringsbeginselen, waaronder de Republiek groot geworden was — zoo klonk hun leus ¹⁾). Daartegenover verlangden de heftigste Patriotten oogenblikkelijke opruiming van al den ouden toestel en benoeming door de fransche representanten van een voorloopig uitvoerend Comité, te belasten met de regeering, met het voorloopig overleg met Frankrijk en met de bijeenroeping eener Conventie gelijk in de groote zusterrepubliek ²⁾).

Van geen van beide kon sprake zijn. Al was voor algeheele staatshervorming het oogenblik ook naar de meening der fransche regeering en harer vertegenwoordigers bij het leger van Pichegru niet gekomen, men zou de oude vormen slechts tijdelijk laten voortbestaan om ze in rustiger dagen en na kalme overweging door andere te vervangen, door andere, waarbij in ieder geval aan den volksinvloed grooter ruimte zou worden gegeven. De gematigde geest, die thans, na den val van Robespierre, in Frankrijk heerschte, bezielde ook hen, die, in overleg ook met de representanten, in de

---

¹⁾ Colenbrander, Gedenkstukken, I, blz. 609 vlg.

²⁾ Legrand, La révolution française en Hollande, p. 80. Die representanten waren: Bellegarde, Roberjot, Alquier, Joubert, Lacoste, Haussmann, Frécine, later nog Portiez e. a. Vgl. Jorissen, De Fransche tijd, in Hist. Bladen, blz. 337 vlg.

Republiek de zaken in handen namen en onder wie de thans ambteloos te Rotterdam levende Pieter Paulus en de amsterdamsche advocaat Rutger Jan Schimmelpenninck aanstonds op den voorgrond traden.

Dat beginsel van gematigdheid leidde ook bij het tot stand brengen der omwenteling achtereenvolgens in de steden en dorpen, waar de fransche troepen verschenen, gelijk het reeds 26 Augustus bij de overgave van Sluis onder woorden was gebracht ¹⁾. Handhaving van rust en orde, veiligheid en eigendom, ontwapening der bevolking was de algemeene inhoud der publicatiën in aansluiting bij die der representanten van den 22sten Januari uit Amsterdam ²⁾: strafbedreiging tegen „baldaadigheden en buitenspoorigheden”, veiligheid voor personen en goederen, vrije godsdienstoefening, handhaving „vooralsnog” der bestaande wetten, gewoonten en gebruiken, verandering der regeering alleen volgens den wil van het vrije „Bataafsche volk” — zoo beloofden de fransche representanten.

Zij hadden geweigerd met de den 18^{den} naar Utrecht gezonden commissarissen van de Staten van Holland in onderhandeling te treden over eene mogelijke voorwaardelijke capitulatie der provincie, zooals ook Utrecht en Groningen hadden gevraagd maar niet verkregen, terwijl Gelderland, Overijsel en Drente eenvoudig door de fransche troepen bezet waren; Zeeland alleen ging 3 Februari bij capitulatie over, tot voldoening der Franschen, die gevreesd hadden deze slecht toegankelijke waterprovincie op engelsch-nederlandsche troepen te moeten veroveren; Friesland zag zich genoodzaakt de Patriotten in eere te herstellen en zich in het begin van Maart den intocht der fransche troepen te laten welgevallen ³⁾. In alle provinciën werd de proclamatie der fransche representanten de grondslag der nieuwe toestanden; Zeeland wist nog, gebruik makend van de voor dit gewest gunstige omstandigheden, beperking van fransche garnizoenen tot het hoogst noodige en verbod van requisitiën en van de overal elders in betaling aangenomen fransche assignaten te bedingen.

---

¹⁾ Rogge, Tafereel van de geschiedenis der jongste omwenteling in de Verenigde Nederlanden (Amst., 1796), blz. 28 vlg.

²⁾ Ibid. blz. 214 vlg.; Colenbrander, I, blz. 592

³⁾ Rogge, blz. 230 vlg.

Nu kon overal de regeeringsverandering een aanvang nemen. Het amsterdamsche Comité nam daarbij de algemeene leiding in handen, niet alleen voor Holland maar ook voor de andere gewesten. Het van Amsterdam en Den Haag uit gegeven wachtwoord: handhaving der rust en vervanging der Oranjeregenten door Patriotten, ging van stad tot stad en de publicatie, waarmede Schimmelpenninck, te Amsterdam tot voorzitter der regeering gekozen, den 11^{den} Februari antwoordde ¹⁾ op den aandrang van sommige heftige revolutionnaires tot onmiddellijke inhechtenisneming van de voormalige regeeringsleden, toont duidelijk aan, dat gematigdheid zou voorzitten bij het „vestigen der Revolutie op de onwrikbaarste zuilen.” Zoo sprak ook Pieter Paulus, den 26sten Januari gekozen tot voorzitter van de nieuwe vergadering der „provisionele vertegenwoordiging des Hollandschen Volks” in Den Haag, van „rust, vrede, vrijheid en veiligheid”, van „rechtvaardigheid, billijkheid en menschelijkheid” ²⁾. De veranderingen bepaalden zich zoo voorloopig tot het overal optreden van patriotsche regeeringsleden in de plaatsen der Oranjegezinden en tot verandering der namen van de stedelijke en gewestelijke regeeringscolleges, terwijl ook de Staten-Generaal, op de oude wijze maar uit andere personen samengesteld, hun ouden naam voorloopig bleven voeren.

Die verandering van „burgerijen” in „gemeenten”, van „vroedschappen” in „municipaliteiten”, van „Staten” in „vergaderingen van provisioneele representanten”, van „colleges” in „comité's”, onder de leus „vrijheid, gelijkheid en broederschap” hadden onder leiding der overal werkzame patriotsche clubs, de voormalige „leesgezelschappen”, thans ronduit „comités revolutionnaires” geheeten, zonder bezwaar plaats; de feestelijke dansen om den in de nationale kleuren rood ³⁾, wit en blauw beschilderden en met den vrijheidshoed prijkkenden

¹⁾ G. Schimmelpenninck, R. J. Schimmelpenninck en eenige gebeurtenissen van zijnen tijd ('s-Grav. en Amst. 1845).

²⁾ Rogge, blz. 343 vlg.

³⁾ Holland had reeds 13 Febr. het voorstel gedaan om het rood, wit en blauw voortaan uitsluitend te gebruiken, maar de St.-Gen. schaften alleen de oranjevaandels af en lieten de vlag nog in wezen, met name bij de zeer aan die oude vlag gehechte marine. Eerst 25 Sept. werd de door Holland voorgestelde vlag aangenomen met bijvoeging van een vrijheidsmaagd met speer, schild, pijlbundel en leeuw in de roode baan. Zij werd feitelijk eerst 1 Maart 1796 ingevoerd (De Jonge, Zeewezen, V, blz. 231/2).

vrijheidsboom, de geestdriftige toespraken, de bijeenkomsten der burgerijen meestal in de ruime kerken, de illuminaties en vlaggentooi, de vreugdekreten ter eere der omwenteling droegen overal hetzelfde karakter, al bleek in een enkele stad, als te Delft, de vroolijkheid getemperd door het gevoel van onzekerheid in de kommervolle omstandigheden des lands. Wat den 19^{den} het eerst te Leiden gebeurde, zonder de komst der Franschen af te wachten, den 20sten te Amsterdam, den 22sten in Den Haag, waar echter eerst in het begin van Februari alles affiep, had overal¹⁾ in de eerstvolgende dagen zijn weergade en vóór het einde der maand had in geheel Holland de omwenteling plaats gehad, weldra in de andere gewesten nagevolgd: half Februari was de meerderheid, half Maart de geheele Staten-Generaal omgezet. Het „Amsterdamsche Comité revolutionnair”, dat zich tot „Comité van Opstand” en vervolgens door aanhechting van personen van elders tot „Comité van Opstand in Nederland” had verklaard, leidde alles door het zenden van afgevaardigden en het voorschrijven van een formulier tot het afzetten en aanstellen van regenten²⁾. Het had ook de personen aangewezen, die den 26sten Januari de vergaderzaal der Staten van Holland in bezit namen en Pieter Paulus tot voorzitter kozen.

Dit nieuwe college verving aanstonds de „Gecommitteerde Raden” door een „Comité van Algemeen Welzijn”, de Rekenkamer door een „Comité van Rekening”, stelde bovendien een „Comité Militair” en een dergelijk van „Financiën” in, schafte het ambt van raadpensionaris af en droeg diens functiën over aan den voorzitter, vernietigde de hollandsche ridderschap en deed het platteland door afgevaardigden uit de verschillende landdistricten vertegenwoordigen. Bovendien verklaarde het in zijne publicatie van den 31sten, dat de „nadere bepaling” der „volksrechten” zou moeten ter hand genomen worden door eene „Nationale bijeenroeping van representanten van het geheele volk”, te belasten met het vaststellen van een definitieven regeeringsvorm. Het „eerste jaar der Bataafsche vrijheid” was aanbroken en de drie tooverwoorden: „vrijheid, gelijkheid en broederschap”, zouden voortaan ook hier hun invloed doen gevoelen.

In Februari volgden de andere gewesten het door Holland

---

¹⁾ Vgl. het breede verhaal daarvan bij Rogge, blz. 262 vlg.

²⁾ Ibid. blz. 330 vlg.

gegeven voorbeeld. Reeds den 27sten werden de admiraliteitscolleges vervangen door een „Comité tot de Zaaken van de Marine”, bestaande uit 21 leden, te benoemen uit de geheele Republiek; de Raad van State moest den 4^{den} Maart zijn naam verwisselen voor dien van „Comité tot de Algemeene Zaaken van het Bondgenootschap te Lande” en werd evenzoo op 21 leden gesteld, van wie 7 de krijgskzaken, evenveel de financiën en de 7 overigen de voorbereiding van de bijeenroeping eener Nationale Vergadering benevens het beheer der Generaliteitslanden op zich hadden te nemen. Een aantal gezanten der Republiek in het buitenland zag zich van zijn posten ontzet, daar men hunne oranjegezindheid kende. Het stadhouderschap werd den 23sten Februari door de Staten-Generaal afgeschafte met vervallenverklaring van Willem V na plechtige verbranding der acte van garantie van 1788, terwijl alle ambtenaren ook in de Generaliteitslanden en in de volkplantingen van den hem en op de oude constitutie gedanen eed werden ontslagen. Een en ander ging gepaard met plechtige verklaringen aangaande de nieuwe beginselen van staat, die voortaan gevolgd zouden worden: de rechten van den mensch en van den „burger” — den algemeenen eernaam, waarmede men elkander begroette — werden overal afgekondigd, de souvereiniteit des volks werd als hoofdbeginsel aangenomen, de afschaffing der stadhouderlijke waardigheden en van allen „erflijken adeldom” voor altijd vastgesteld, alles in de overdreven stijlvormen van dien tijd, bloemrijk en hoogdravend in overeenstemming met de gezindheid der geesten.

Intusschen was de Oranjepartij allesbehalve verdwenen. De afgezette regenten met den orangistischen adiel in de landgewesten, machtig nog door familiebetrekkingen, eigendommen en persoonlijke invloed, waren nog eene zeer te duchten tegenpartij en de altijd oranjegezinde lagere volksklasse, slechts voor een klein deel door den vrijheidsroes bevangen, toonde zich overal waar de fransche soldaten, in de steden binnengetrokken, het nieuwe gezag niet met kracht steunden, volstrekt niet met den loop der zaken ingenomen. De omwenteling had hare overtuigde aanhangers nog altijd voornamelijk (bij de middelklasse ¹⁾), „le milieu du tonneau,” en bij

---

¹⁾ Delprat, Journal concernant les événements politiques 1798—1807 (Bijdr. en Med. Hist. Gen. XIII), blz. 195.

dat deel der regenten, dat in 1787 het onderspit had gedolven. Het lag dan ook voor de hand, dat van de zijde der heftiger omwentelingsgezinden, niet alleen uit wraakgevoel tegen hun voormalige vervolgers maar ook als maatregel van veiligheid, een krachtig optreden tegen de Oranjeregenten werd verlangd. De clubs, thans door een aanzienlijk getal teruggekeerde uitgewekenen versterkt, drongen te Amsterdam en elders daarop aan; heftige naturen als Vreede en Valckenaer, Fijnje en Van Beyma met tal van andere teruggekeerde Patriotten wilden niets liever dan krachtige actie in revolutionnaire richting. Maar Paulus en Schimmelpenninck, Lestevenon en Hahn, Blok en Nuhout van der Veen, Van de Kastele en Van der Palm, Vitringa, De Mist en andere leiders dier dagen wisten ook in dezen de beginselen van gematigdheid, van „bedaard gedrag” te handhaven, gesteund door de fransche regeering en hare representanten, die de in Frankrijk pas overwonnen terroristische praktijken onder geen voorwendsel hier te lande herhaald wilden zien.

Zoo bleef men zich in Holland hoofdzakelijk beperken, in weerswil van den aandrang der clubs, „menés par un petit nombre d’hommes turbulents et ambitieux”¹⁾, die werkten met „energieke” rekesten en kunstmatige volksoploopen op de wijs der fransche clubs, en der heftige elementen in de thans weder geheel vrije pers, tot het verbod van emigratie zonder verlof en tot de gevangenneming van den voormaligen raadpensionaris en van den gehaten Bentinck van Rhoon, beiden beschuldigd van geheime intriges, die de Republiek aan Engeland en de mogendheden der Coalitie zouden hebben overgeleverd. De beide heeren, als de hoofden der oude regeering beschouwd, werden den 4^{den} Februari gearresteerd en eerst in de kasteleinij van Holland, de oude Gevangenpoort, daarna in het Huis ten Bosch opgesloten en in strenge afzondering gehouden. Ook Van Kinsbergen en de amsterdamsche fiscaal der admiraliteit Van der Hoop werden half Februari te Amsterdam in hechtenis genomen doch spoedig weder losgelaten.

De groote vraag was, hoe men een definitief einde zou maken aan den feitelijk reeds geëindigden oorlog met Frankrijk, dat thans vriend en bondgenoot begeerde te zijn en zijnen troepen een voor-

¹⁾ Colenbrander, Gedenkstukken, II, 2.

beeldige houding had ingescherpt, wat over het algemeen ook zeer bevredigende resultaten had: over onordelijkheden van de „sansculottes” veel in het algemeen niet te klagen, al zagen zij er voor het meerendeel zeer verwaarloosd uit¹⁾ en werd hier en daar wel eens door oneerlijke of barsch optredende requisiteurs meer van de bevolking geëischt dan behoorlijk was.

Het was zeer in het belang des lands zoo spoedig mogelijk een eind aan de onzekerheid in dit opzicht te maken. De zware inundaties op de hollandsch-utrechtsche en hollandsch-brabantsche grens, door de afwisseling van vorst en dooi nog schadelijker geworden; de vreeselijke plunderingen, waaraan de oostelijke gewesten van de zijde der aftrekkende engelsch-hessisch-hannoveraansche benden hadden blootgestaan; de uitputting van het platteland van Brabant door het langdurige verblijf der fransche legers; de nieuwe eischen, door de fransche troepen alom voor haar onderhoud gedaan; de wanorde, die bij den overgang tot het nieuwe stelsel overal een oogenblik had geheerscht; de algeheele uitputting der meeste landskassen reeds gedurende de laatste periode van den oorlog; de desorganisatie van leger, vloot en landsbestuur; de verdachte houding van een groot deel der gewapende macht en van de volksmenigte, die nog altijd oranjegezind was en deze gezindheid herhaaldelijk toonde, ja te Amsterdam en in Den Haag onder leiding der oude oranjeclubs zelfs tot oproerige bewegingen oversloeg; de inbezitneming van alle terugkeerende koopvaarders en oorlogschepen door Engeland; het uitblijven van de buitenlandsche interessen, nu de nieuwe regeering nog door geen der mogendheden was erkend — dat alles maakte eene spoedige regeling met Frankrijk zeer wenschelijk.

Dit begrepen ook de fransche representanten hier te lande en het Comité de Salut Public, dat te Parijs de regeering voerde; maar het was voor hen vooral de vraag, hoe Frankrijk het meeste voordeel zou trekken van Pichegru's „brillante conquête.”²⁾ Dat de onafhankelijkheid der Republiek, zij het dan ook slechts in naam en

---

¹⁾ Vgl. Pijman, Bijdragen tot de geschiedenis van het Vaderland, blz. 41: het verhaal van generaal Chardon, wiens gheele garderobe bestond uit een generaalsrok, een blauwen mantel en een berenmuts.

²⁾ Vgl. de stukken bij Colenbrander, I, blz. 589 vlg. Het Comité bestond in dezen tijd uit Cambacérés, Chazal, Carnot, Merlin de Douai, Vély, Dubois Crancé, Marcé, Dumont, Lacombe, Brissot c. a.

voorloopig, bewaard moest blijven, was ook voor hen aan geen twijfel onderhevig; maar daartegenover moest het nog altijd kapitaalrijke land, welks leger toch nog gereedelijk op 50,000 man kon gesteld worden en welks vloot voor Frankrijk van groote waarde kon zijn, vast aan den overwinnaar gebonden worden. Sommige fransche officieren verlangden meer: zij begeerden, dat van de verovering een energiek gebruik zou gemaakt worden ten behoeve van den zegepralenden staat, die in ieder geval om strategische redenen zijne grenzen tot Rijn en IJsel moest uitbreiden en zooveel mogelijk geld uit het veroverde land zou moeten trekken: zij waren er daarom voor de Republiek voorloopig eenvoudig te behandelen als „pays conquis”, wat het toch immers was. In ieder geval zou de onafhankelijkheid slechts voorwaardelijk en voorloopig kunnen worden toegestaan, als een soort van vagevuur, voorafgaande aan het paradijs der inlijving¹⁾.

Van onderhandeling met de oude staatsche gezanten Repelaer, Brandsen en Six kon natuurlijk geen sprake zijn; zij werden (6 Februari) op zijde gezet en de nog kort te voren te Parijs versmadede heeren Blauw en Meyer verkregen den 20sten Februari eene officieele aanstelling als „ministers-plenipotentiarissen”²⁾. Maar het Comité de Salut Public toonde zich volstrekt niet geneigd om hen of zelfs de Staten-Generaal zonder meer officieel te erkennen:³⁾ het wilde eerst wel eens weten, hoe de zaken in de Republiek eigenlijk stonden en wat het van haar kon vergen. Het zond daarom, op verzoek trouwens der fransche representanten in Den Haag zelf, daarheen twee in handels- en financieele zaken ervaren volksvertegenwoordigers: Cochon en Ramel, die intusschen ook zeer gematigd gezind bleken en de in het veroverde land door hunne collega's genomen maatregelen zonder bezwaar goedkeurden. De bovendien besloten buitengewone zending van den representant Richard (half Februari) had ten doel, volgens de verklaring van het lid Carnot in de volle conventie, om in overleg met de Bataven te zorgen „qu'ils et nous gagnions également à leur révolution et que

¹⁾ Vgl. Sorel, *L'Europe et la révolution française*, t. v, p. 23.

²⁾ Hunne door Paulus opgestelde instructie van 2 Maart bij Colenbrander, I, blz. 657 vlg.

³⁾ Ibid. blz. 667.

nos avantages ne soient pas éphémères" ¹⁾). Want het scheen, dat er een misverstand heerschte; het scheen, dat de Bataven zich verbeeldden, dat de Franschen eenvoudig als belangelooze vrienden geholpen hadden om de oude regeering weg te jagen — en dat was de bedoeling niet geweest ²⁾).

Weldra kwamen nadere berichten omtrent de draagkracht der Republiek te Parijs binnen ³⁾). Het bleek, dat de staatskassen zoo goed als ledig en het staatseigendom, afgezien van de goederen van het Huis van Oranje, die 6- à 700000 livres per jaar opbrachten, zeer gering was; de financiën waren in de grootste verwarring ten gevolge van den oorlog en het onvoldoende beheer; magazijnen en arsenalen waren ten behoeve van het coalitie-leger zoo goed als van alles ontbloot; de vloot was ter wille van het leger in den oorlog tegen Frankrijk gedesorganiseerd en kon voor het oogenblik nauwelijks 8 linesschepen en 12 fregatten in zee brengen. Daarentegen kon de op 2½ millioen zielen gestelde bevolking nog als de rijkste van Europa beschouwd worden, even rijk als het vijfmaal grootere fransche volk; haar rijkdom bestond hoofdzakelijk in geld en roerend goed, niet in den hier te lande weinig waard geachten grondeigendom — zoo meenden de voornamelijk in Holland rondziende berichtgevers. Het overgelegde geld was tot een zeer hoog bedrag, op 1500 millioen livres geschat, aan de thans tegen Frankrijk oorlogvoerende mogendheden tegen interest geleend; die interest bedroeg 50 mill. livres, maar werd thans niet betaald en stond bij voortdoring van den krijg in groot gevaar van met het kapitaal te verdwijnen. Alleen op de koopwaren, die op 1000 mill. livres geschat werden, scheen gerekend te kunnen worden; maar de gebeurtenissen hadden ze bijna geheel uit het land zien verdwijnen naar Hamburg en elders uit vrees voor confiscatie door de naderende Franschen; misschien te confisceeren aan vreemdelingen toebehoorende koopwaren waren er nog tot een bedrag, dat met inbegrip van de waarde der schepen op 50 mill. livres misschien te hoog geschat was; daarbij zou men voor de zonder ernstig bezwaar verbeurd te verklaren eigendommen der emigranten hoogstens 10 à 20 mill. livres kunnen rekenen.

¹⁾ Ibid. blz. 605.

²⁾ Gachot, Les campagnes de 1799 (Paris, 1906), p. 195 suiv.

³⁾ Colenbrander, I, blz. 612 vlg.

Schitterend was de toestand des lands dus niet en veel zou er niet te halen zijn. Men zou — meenden de berichtgevers — in Frankrijk het voordeel der gemaakte verovering vooral moeten zoeken in de omstandigheid, dat de Republiek door hare ligging tusschen Engeland en zijne bondgenooten op het vasteland van groot strategisch belang was, dat hare vloot, hoe klein ook thans, in ieder geval Engeland zou belemmeren en dat haar handel, in de richting van Frankrijk over Brabant landwaarts in krachtig ontwikkeld, voor de zusterrepubliek veel waard kon zijn.

Men moest — meenden Cochon en Ramel — met zachtheid en welwillendheid te werk gaan en de bevolking daardoor voor Frankrijk trachten te winnen. Zij stelden dus voor aan de Republiek het onderhoud van hoogstens 40000 man fransche troepen op te leggen benevens 10 of 20 mill. livres voor het fransche Sambreen Maasleger in geld of voorraden; zij drongen erop aan de goederen van vreemdelingen ongemoeid te laten ten einde geen represailles uit te lokken tegen hollandsche eigendommen elders; zij achtten een spoedige reorganisatie van leger en vloot wenschelijk, maar dan geheel volgens de inzichten der bevolking zelve; met een uitgebreid stelsel van requisitie zooals in het landbouwende België was toegepast zou men het land ten ondergang doemen, daar men het krediet geheel zou vernietigen en daarmede den handel, zonder welken het land niet kon bestaan en die dan voor geheel Europa onvermijdelijk in engelsche handen zou vallen. Een nauwe of- en defensieve alliantie tusschen de beide republieken als twee geheel zelfstandige staten zou in beider belang zijn: het grondgebied der Republiek zou alleen door afstand van het strategisch belangrijke Maastricht en enkele andere vestingen moeten worden verkleind, terwijl de brabantische vestingen òf zouden ontmanteld moeten worden òf, voorzoover zij in stand bleven, met fransche garnizoenen voorzien moesten worden gelijk men er ook te Gorkum en misschien in enkele andere plaatsen moest vestigen; een oorlogscontributie van 80 à 90 mill. en een leening van 100 mill. zou eindelijk kunnen opgelegd worden.

In het begin van Maart werd dan ook in dien geest door Merlin de Douai, Rewbell en Siéyès, welke laatsten juist in het Comité de Salut Public waren opgetreden, een grondslag van onderhandeling

opgemaakt¹⁾, waarbij echter de Wester-Schelde en de Rijn of de Waal om militaire redenen als de gewenschte grens werden aangegeven met bezetting van Gorkum, Arnhem, Vlissingen en andere plaatsen door fransche troepen; het bezit der Wester-Schelde met Waleheren en Zuid-Beveland werd onontbeerlijk geacht ten einde Antwerpen en de Schelde tegenover Londen en de Theems te stellen; eene grenslijn van Bergen op Zoom tot Kleef scheen „militairement et civilement” noodig. Zoolang het tractaat nog niet gesloten was, zou, om pressie uit te oefenen, „le sort politique” der Republiek onbeslist gehouden worden, al was dit eigenlijk in strijd met de eerste proclamatiën en betuigingen der fransche representanten en generaals.

Intusschen begon bij de zegevierende Patriotten zich zekere ongerustheid te openbaren, niet slechts omtrent de stemming der bevolking zelve, maar ook omtrent de fransche inzichten en plannen: men vreesde zelfs weder aan Pruisen en Engeland te worden overgeleverd, als het lot van den oorlog dit medebracht, of in ieder geval de volstrekte onafhankelijkheid te moeten opgeven²⁾. Er werd dan ook van fransche zijde reeds spoedig ernstig gedacht aan vermeerdering der fransche troepen ten einde tegen mogelijk verzet te waken, terwijl de representanten in Den Haag op snelle beslissing aandrongen. Maar eene snelle beslissing ten koste van de Bataafsche Republiek en hare belangen was voor de meeste harer staatslieden geen begeerlijke oplossing.

De onderhandelingen tusschen Blauw en Meyer en het Comité te Parijs gingen onder die bedrijven in Maart en April uiterst langzaam voort. De Staten-Generaal, „ten uitersten verbaast en gesurpreneert” over wat Blauw en Meyer hun berichtten aangaande de schijnbaar zonderlinge houding van het Comité, beklagden zich bij de representanten hier te lande over deze handelwijze en verlangden eerst officieele erkenning hunner afgevaardigden, die dan ook geschiedde, zonder evenwel dat hiermede de zaak der onafhankelijkheid als beslist kon worden aangemerkt, hetgeen van bataafsche zijde zeer goed werd gevoeld. De Bataven weigerden aanvankelijk allen afstand van

¹⁾ Ibid. blz. 622. Vgl. Vreede, *Gesch. der Diplomatie van de Bat. Republiek*, I, blz. 51 vlg. der Bijlagen.

²⁾ Colenbrander, I, blz. 626/8.

grondgebied en lieten zich over de aanvankelijk gedane geldelijke aanspraken niet uit maar het Comité hield streng aan beide eischen vast, alvorens de onafhankelijkheid te willen bevestigen. Blauw vooral hield krachtig stand tegenover de fransche eischen en drong in Den Haag op hetzelfde aan. De twijfelachtige wettigheid der thans ingestelde bestuurscolleges, door de Oranjegezinden geheel verworpen, door de Patriotten alleen als voorloopig aangenomen in afwachting van de beslissing door het volk zelf, vermeerderde de onzekerheid hier te lande; de weigering in Holland en elders om de fransche assignaten als wettig betaalmiddel te erkennen en de weldra blijkende geringe bereidwilligheid om de verwaarloosde fransche troepen van het noodige te voorzien verbeterden de verhouding tot Frankrijk niet¹⁾. Blauw en Meyer benevens de met hen te Parijs samenwerkende Valckenaer lieten zich intusschen door den hoogen toon van het Comité te Parijs niet overbluffen. Zij wisten wel, dat de fransche regeering zich in een uiterst moeilijken toestand bevond, dat zij in haar eigen land allesbehalve gezien was wegens de schandelijke veilheid van haar bestuur en de toenemende verwarring, zoodat men ieder oogenblik een nieuwe revolutie had te vreezen, waarbij de Conventie in groot gevaar zou raken om hetzij door de ultra's, hetzij door eene militaire reactie te worden omvergeworpen; zij wisten, dat geldgebrek haar in de uiterste ongelegenheid bracht en haar buiten staat stelde om hare bedreigingen werkelijk uit te voeren. In Den Haag echter, waar de regeering ook allesbehalve zeker was van hare toekomst, was men geheel anders gezind en de berichten der fransche representanten omtrent hare verlegenheid luidden zoo, dat het Comité te Parijs besloot niet op te houden om door bedreigingen de haagsche regeering tot toegeven te bewegen.

Het dacht dan ook reeds den 31sten Maart ernstig aan het stellen van een door militaire maatregelen te steunen scherp ultimatum omtrent de hoofdpunten: de grenzen en de schadeloosstelling in geld, maar diende ten slotte een zachter voorstel in. Intusschen hield men de door den driftigen en eerzuchtigen Daendels met eene uit het Comité te Lande in Den Haag voorbereide reorganisatie van het op 25 à 30000 man begroote staatsche leger nog tegen, uit

---

¹⁾ Ibid. blz. 633.

vrees voor een krachtiger verzet van bataafsche zijde¹⁾, ja zelfs voor een mogelijken opstand tegen de fransche bezetting in den geest van den Siciliaanschen Vesper: in Den Haag, Amsterdam en elders zag men reeds oproerige bewegingen onder de oude Oranjeleus en het Wilhelmus. De toestand werd bedenkelijk²⁾. Pichegru was einde Maart door Moreau vervangen en deze achtte zich niet gebonden door de uitbundige beloften van zijn voorganger en van de representanten omtrent de verhouding der Franschen tot de Bataven, die thans te Parijs eenvoudig als „academische declamatiën” beschouwd werden³⁾. Men begeerde geen dupe te worden — liet men hooren — noch van de „lenteurs” der bataafsche regeering, die immers nog niet eens officieel erkend was, noch van de plannen van eerezuchtige generaals als Daendels, Vandamme en Dumonceau, die wegens de reeds op eigen gezag aangevangen reorganisatie van het bataafsche leger half April plotseling naar Parijs werden opontboden. Vooral de eisch van den afstand van bijna geheel Zeeland aan Frankrijk bleek een groot struikelblok voor de onderhandelingen te zijn en de Zeeuwen spraken ervan zich liever onder engelsche bescherming te willen stellen dan zoo iets te dulden. Blauw, die over de houding der haagsche heeren volstrekt niet gesticht was⁴⁾, kwam 11 April met Valckenaer, met wien hij voortdurend overlegde, uit Parijs in Den Haag om met de regeering aldaar ernstig te spreken en krachtig verzet aan te raden, daar juist het vredesverdrag tusschen Frankrijk en Pruisen gesloten was, waarbij het laatste ten eenenmale van iedere bemoeiing met de voormalige Vereenigde Nederlanden had afgezien. Hij slaagde er wel niet ten volle in de haagsche regeering geheel tot zijn inzicht over te halen en haar te bewegen tegenover de fransche eischen tot op het uiterste vol te houden, maar zooveel verkreeg hij toch, dat men in Den Haag nog eenigen tijd weerstand bood aan den krachtigen aandrang van fransche zijde, door Blauw en Valckenaer ingelicht omtrent de te Parijs heerschende onzekerheid. Men trachtte nog zooveel mogelijk tijd te winnen, ofschoon Blauw een dreigenden brief van het Comité

1) Vreede, *Gesch. der Diplomatie*, I, Bijlagen, blz. 59.

2) Colenbrander, I, blz. 637/40; Legrand, p. 93, 99.

3) Colenbrander, blz. 678.

4) Vgl. zijne Memorie bij Colenbrander, blz. 650 vlg.; Vreede, l. l. blz. 621.

had medegebracht, waarin slechts een termijn van nog 10 dagen was gelaten om te beslissen over het aangeboden ultimatum.

Wederom gingen de onderhandelingen aan, maar de inlichtingen der uit Parijs overgekomen heeren deden hare werking en men kwam nog altijd niet verder. In ernst overlegde het Comité met den representant Richard thans over eene samentrekking van het door ziekte en ellende tot 60000 man versmolten leger van Moreau achter de Lek en de Waal, terwijl om verdere pressie uit te oefenen allerlei legerbenoedigheden daar en in de Maasvestingen werden opgestapeld en alles wat daarover slechts in aanmerking kon komen op het platteland werd gerequireerd. „Véritablement, les Bataves se moquent de nous”, schreef Siéyès in April ongeduldig aan Richard ¹⁾. Men kwam geen stap verder, al begonnen de haagsche heeren te begrijpen, dat het ernst ging worden, en bezwoeren zij de provinciën hun volmacht te geven om „op de best mogelijke wijze te sluiten”, als het niet anders kon zelfs op het door Blauw medegebrachte ultimatum ²⁾. Men besloot echter om zich met kracht tegen de fransche eischen betreffende het grondgebied zoo lang mogelijk te verzetten. Blauw kwam eindelijk 24 April te Parijs terug en maakte weinig haast om het door hem medegebrachte en weinig bevredigende, immers te veel toegevend antwoord aan het Comité te brengen. Het Comité, uit Den Haag omtrent dit antwoord ingelicht, drong echter aan en dwong hem en zijn medegezant eindelijk een bijeenkomst af. In die bijeenkomst deelden de bataafsche gezanten door den nood gedwongen mede, dat de haagsche regeering Maastricht en Venloo dan wel wilde opgeven en de tijdelijke bezetting van Staats-Vlaanderen en van al het grondgebied bezuiden de Waal tot den algemeenen vrede wilde toestaan; bovendien brachten zij de toestemming in eene geldelijke schadeloosstelling; eindelijk verklaarden zij zich namens hunne regeering bereid tot eene of- en defensieve alliantie en een handelsverdrag op den voet van gelijkheid. Nieuwe onderhandelingen over deze „preliminairen” volgden, maar het bleek spoedig, dat Blauw en Meyer nog altijd geen voldoende volmacht hadden om vrede te sluiten en eene bijzondere zeeuwsche deputatie, bestaande uit de heeren Ermerins

¹⁾ Legrand, p. 103.

²⁾ Colenbrander, blz. 683/4.

en l'Ange, die zich tot behartiging der bedreigde zeeuwsche belangen en tot handhaving van Zeeland's grondgebied en onafhankelijkheid bij hen kwam voegen, veranderde hieraan niet veel¹⁾.

Zoo besloot het Comité dan om zijne leden Rewbell en Siéyès zelve met volmacht naar Den Haag te zenden. Zij vertrokken den 4^{den} Mei en kwamen vier dagen later op de plaats hunner bestemming aan — een „ours”, wiens „patte” en een „renard”, wiens „ruses” te vreezen waren, schreef de bekende bataafsche agent Dumont-Pigalle waarschuwend aan Pieter Paulus²⁾. Zij hadden de instructie mede om niet toe te geven op het punt van Staats-Vlaanderen en Vlissingen en in ieder geval te zorgen voor eene schadeloosstelling; kwam het verdrag niet tot stand, dan mochten zij, als het hun noodig scheen, bij eenvoudig „arrêté” met militaire hulp 100 mill. contributie uit het land heffen en bezitnemen van alle arsenalen en alle voorhanden krijgsbenoodigdheden. Aan het geld vooral was dringende behoefte: de Conventie zag zich in de hoogste noodzakelijkheid om hare ledige staatskas een weinig te vullen ten einde de legers aan den Rijn en in Italië te kunnen onderhouden, die, van alles ontbloot, niet in staat waren om op te treden zooals zij moesten. Ook de nieuwe grensbepaling scheen tegenover Engeland absoluut noodig, niet minder tegenover de Republiek zelve, op welker meegaan met Frankrijk men volkomen moest kunnen rekenen en welker lot men dus feitelijk in handen moest hebben. Het Comité, wetende wat van den goeden afloop der onderhandelingen afhing, was aldus besloten thans het uiterste te wagen om zijn doel te bereiken en logenstrafte de verwachting van Blauw en Valekenaer, die tot het laatst meenden, dat men niet zou durven doortasten.

De beide gezanten begonnen door eenig militair vertoon met de troepen van Moreau in de richting van Utrecht in overleg met de representanten Richard, Cochon, Ramel en Alquier³⁾ den indruk te vestigen van hun bepaalden last om de zaken tot een einde te brengen en de toenemende ontevredenheid tegen Frankrijk hier te lande door vreesaanjaging in toom te houden. Zij ontvingen reeds dadelijk bericht, dat de nooit geheel gerustgestelde Staten-Generaal,

1) Vreede, l. l. blz. 71 vlg., 81 vlg.

2) Colenbrander, blz. 647.

3) Legrand, p. 108. Vgl. den brief van de beide heeren bij Colenbrander, blz. 648.

die den toestand gevaarlijk begonnen te vinden en hen met een fraaie rede hadden ontvangen ¹⁾, vier hunner meest bekwame leden met algeheele volmacht hadden toegerust: Paulus, Lestevenon, Pous en Huber. En zij zagen hun streven bekroond, want de zaak had een onverwacht snel verloop. Den 11^{den} Mei vingen de onderhandelingen over Vlissingen en Staats-Vlaanderen aan en vijf dagen later, feitelijk in niet meer dan vier conferentiën, was men het eens geworden: de haagsche heeren, handelend onder de vrees voor de bewegingen der fransche troepen, waren spoediger gereed om voor de door de beide Franschen gebezigde „verregaande bedreigingen en ongehoorde vexatiën” te buigen dan hunne gezanten te Parijs en Siéyès had bij zijne terugkomst „qu’un mot à dire sur les négociations”: in weerwil der „préventions grandes, dès qu’on a pu s’entendre, on s’est accordé; enfin de part et d’autre on est content” ²⁾. De beer en de vos hadden samen hun doel weten te bereiken tot groote ergernis van de bataafsche gezanten, die ook nu nog van de gebleken verdeeldheid in het Comité de Salut Public gebruik hadden willen maken en desnoods door eene demonstratie in de Conventie zelve betere voorwaarden hoopten te verkrijgen, in verband met de hoogst ongunstige toestanden in Frankrijk zelf ³⁾. De bataafsche onderhandelaars in Den Haag daarentegen waren beducht zoowel voor de fransche legers als voor plannen om de Republiek weder aan Pruisen over te laten, waarmede van fransche zijde niet onduidelijk gedreigd werd, als men niet toegaf, maar waarvoor intusschen niet de minste vrees gekoesterd behoefde te worden, daar Pruisen zich niet met de Republiek begeerde in te laten. Zoo kwam het Haagsch Verdrag van den 16^{den} Mei tot stand, dat een einde maakte aan den voorloopigen toestand, die reeds langer dan drie maanden had aangehouden. Het werd de grondslag van de verhouding, waarin de Bataafsche Republiek voortaan tegenover hare fransche zuster zou verkeerden ⁴⁾.

De erkenning van de Republiek der Vereenigde Nederlanden — zoo bleef haar titel nog — „als een vrije en onafhankelijke mogendheid”

---

1) Vreede, Geschiedenis der Diplomatie, I, blz. 164 vlg.

2) Colenbrander, blz. 649. Vgl. Vreede, I, blz. 193 (noot 1).

3) Memorie van Blauw bij Colenbrander, blz. 654. Vgl. Vreede, I, blz. 174.

4) Het verdrag bij Vreede.

werd plechtig bevestigd door den zusterstaat, die „hare vrijheid, hare onafhankelijkheid” en de gedeceeteerde „vernietiging van het Stadhouderschap” plechtig „waarborgde”. De „eeuwige vrede” tussehen de beide landen zou „tot het einde van den oorlog” versterkt worden tot een „aanvallend en verwerend verbond”, dat tegenover Engeland voor altijd zou gelden, terwijl geen der beide staten een afzonderlijken vrede met Engeland zou sluiten — bepalingen, die de Bataafsche Republiek voorgoed bonden aan de fransche staatkunde tegenover den geduchten mededinger. De Republiek der Vereenigde Nederlanden moest als haar „contingent” in den oorlog 12 linesschepen en 18 fregatten benevens de helft harer landmacht beschikbaar stellen; deze hulpvloot zou in een tweede oorlogsjaar nog vermeerderd worden en voornamelijk in de Noord- en Oostzee hebben op te treden. Land- en zeemacht beiden, voorzoover bestemd tot samenwerking met die der fransche Republiek, zouden daartoe onder de bevelen van fransche generaals staan; een gedeputeerde der Staten-Generaal zou in het belang dier samenwerking zitting hebben in het fransche legerbestuur. De Republiek ontving hare zeemacht, hare arsenalen en hare artillerie terug benevens al haar grondgebied behalve ¹⁾ tot „rechtmatige schadeloosstelling voor de verovering”, Staats-Vlaanderen met alles links van de Hont en Maastricht en Venloo met de staatsche enclaves aan de beide Maasoeveren bezuiden de laatste vesting; Vlis-singen zou uitsluitend fransch garnizoen verkrijgen voor onbepaalden tijd, zijn haven zou voor beide volken „gemeen” zijn; bij vijandelikheden aan den Rijnkant of in Zeeland zouden Den Bosch, Grave en Bergen-op-Zoom fransche bezetting ontvangen. Ecne schadeloosstelling in grondgebied zou bij den algemeenen vrede in de plaats van het afgestane gebied worden gegeven door inlijving bij de Bataafsche Republiek van landstreken aan de grenzen van een ongeveer even grooten omvang als het afgestane. De fransche Republiek zou bij bijzondere overeenkomst voor den tijd van den oorlog nog een aantal vestingen bezetten. De scheepvaart op Rijn, Maas, Schelde en Hont en hunne takken zou „jusqu’à la mer” voor beide volken geheel vrij zijn. De onroerende goederen van het Huis van Oranje zouden aan de Republiek komen; over de roerende

¹⁾ Vgl. kaart 7 bij Mees, Hist. Atlas, en de toelichting daarop, blz. 3-4.

zou de veroveraar mogen beschikken zooals hij wilde ¹⁾. Als „vergoeding en schadeloosstelling” zou Frankrijk 100 mill. gulden ontvangen, te betalen in geld of goede wissels op het buitenland. De fransche Republiek beloofde hare medewerking om te trachten de geregelde betaling der rente van voor den oorlog gesloten leeningen van de betrokken mogendheden te verkrijgen. De nederlandsche zou de emigranten niet mogen herbergen, de fransche die van de Oranjepartij evenmin. Een afzonderlijk reglement stelde de bepalingen omtrent het gebruik der vlissingche haven vast. Nog even vóór de onder-teekening verlangden de bataafsche gevolmachtigden de opneming van een artikel, waarbij Frankrijk aan de inwoners van het afgestane gebied beloofde hunne vorderingen te betalen in gelden „koers hebbende op dato van den titel der in te vorderen penningen” en hun toeliet zich metterwoon en met hun bezit naar elders te begeven of daarover vrijelijk te beschikken; de Fransche onderhandelaars, die van hun standpunt terecht aan de erkenning der fransche assignaten ²⁾ hooge waarde hechtten, weigerden dit, omdat deze dingen — zeiden zij — „appartenaiient plutôt à la législation qu’aux relations politiques”, maar beloofden de aandacht op de zaak te vestigen bij het Comité de Salut Public en bij die voor de financiën en de wetgeving te Parijs. Bovendien werden zeven „articles séparés et secrets” afgesproken, waarbij nog drie linieschepen en vier fregatten aan de fransche Republiek ter leen werden gegeven en afstand der thans afgestane landen aan eene andere mogendheid werd uitgesloten; binnen eene maand zouden de fransche troepen in de Republiek teruggebracht worden op 25000 man, die tot het einde van den oorlog op voet van oorlog door haar moesten worden betaald, uitgerust, gekleed en gevoed, hetzij gezond of ziek, en na den vrede in haar dienst konden blijven; de 100 millioen gulden zouden voor de helft dadelijk worden betaald, terwijl de andere helft in vijf maandelijksche termijnen zou

---

¹⁾ Uit de in bezit genomen eigendommen was den 11den Maart een aantal „nationale gedenkteeken” in plechtigen optocht teruggegeven; een hoeveelheid porselein en curiositeiten was met de paarden uit de stadhoudelijke stallen ten bate der fransche regeering verkocht; een deel der kunstschaten uit de stadhoudelijke verzamelingen was aanstonds naar Parijs vervoerd.

²⁾ Zij daalden ook in Frankrijk in dezen tijd op schrikbarende wijze tegelijk met het aanzien der regeering en het vertrouwen op het voortduren der Revolutie.

vervallen; de requisitiën zouden onmiddellijk worden toegestaan en tot een bedrag van 10 mill. bij den laatsten termijn van afbetaling der schadeloosstelling worden afgerekend; de beide Republieken waarborgden elkanders koloniaal bezit in Oost en West van vóór den oorlog en fransche schepen zouden worden toegelaten op denzelfden voet als nederlandsche aan de Kaap en in de havens van Colombo en Trinconomale; de fransche Republiek behield zich alle rechten voor op de goederen der emigranten op bataafsch gebied, die zij bij het binnenrukken daarop had verkregen.

Zoo bedong het verdrag groote voordeelen voor Frankrijk, maar het was zeer de vraag, of die voordeelen werkelijk zouden getrokken kunnen worden uit de verarmde en langeslagen bataafsche Republiek, gesteld dat Pruisen gewillig een en ander zou laten geschieden en blijven bij zijn neutrale houding¹⁾.

Zegepralend keerden de beide fransche heeren spoedig naar Parijs terug, trotsch op hun succès en vooral op de verkrijging van het vurig begeerde geld, waarvan Siéyès pralend een hollandschen gulden op de tafel van het Comité nederlegde, van de beschikking over de zeemacht der Republiek en van de rechten op Vlissingen en de Schelde, waardoor aan Frankrijk „une grande et superbe existence navale et commerciale” voor de toekomst werd gewaarborgd²⁾. Daarentegen was de teleurstelling van de bataafsche gezanten te Parijs groot; ook de zeeuwsche deputatie was zeer ontevreden over den voor hun gewest ongunstigen afloop der onderhandelingen in Den Haag, waardoor Zeeland, hoewel grootendeels dan nog in bataafsch bezit gebleven, feitelijk geheel aan Frankrijk ondergeschikt zou zijn. En de toestanden te Parijs, waarop de bataafsche gezanten zoo dikwijls met nadruk hadden gewezen, vergerden werkelijk met den dag: eene revolutie in de aan gebrek, aan hongersnood blootgestelde hoofdstad scheen ieder oogenblik te wachten en met moeite slechts slaagde de Conventie, ook door te wijzen op haar schitterend succès in Den Haag, erin haar gezag te handhaven en nog ten minste voor eenige maanden te bevestigen, te midden van omkoopbare en onbekwame regeeringspersonen,

¹⁾ Gachot, p. 196 suiv.

²⁾ Vgl. Colenbrander, I, blz. 649.

onder wie de voortreffelijke Carnot alleen als uitzondering uitblonk ¹⁾.

Nog hoopten de ook hier te lande vrij talrijke tegenstanders van het voor het nationale eergevoel der Bataven zoo grievende verdrag, dat ten minste de ratificatie nog kon worden tegengehouden. Maar ook deze hoop werd door de Staten-Generaal in Den Haag verijdeld. Reeds den 5^{den} Juni verschenen voor de Conventie de met de overbrenging der ratificatie belaste heeren Van Grasveld uit Nijmegen en De Sitter uit Groningen, van wie de eerste in gezwollen taal ²⁾ verklaarde, dat „les Bataves bénissent” het gesloten verdrag, gegrond op „les principes éternels de la Nature,” en „le glorieux souvenir des heros marins” opriep bij dezen vrede, „heureux présage d’une félicité non connue, lorsque chaque génération des Français et des Bataves fraternisant de nouveau, présentera à l’Europe étonnée le tableau frappant mais enchanteur du siècle d’or jusqu’alors fabuleux.” En de toejuichingen der Conventie begeleidden deze pompeuse woorden, zoo weinig in overeenstemming met de voorwaarden, waarop de vrede werkelijk door de Republiek der Vereenigde Nederlanden was aangenomen, uit vrees voor annexatie bij Frankrijk of voor den terugkeer des erfstadhouders met hulp van Pruisen en Engeland als voorheen. Die grootendeels ongegronde vrees vooral had de regeering in Den Haag blijkbaar ertoe gebracht de „oogenblikkelijke en finale afdoening” der onderhandelingen, door haar reeds in April als „onvermijdelijk” gekenschetst ³⁾, op zoo overhaaste wijze door te zetten. Siéyès en Rewbell hadden er een handig gebruik van gemaakt.

* * *

Na het sluiten van den vrede en de vaststelling der onafhankelijkheid kon men het werk der reorganisatie met meer kracht aanvatten. De volledige officieele erkenning van Blauw en Meyer als ministers-plenipotentiarissen bij de zusterrepubliek leverde geen bezwaar meer op en 22 Juni vereerden zij in eene plechtige zitting

¹⁾ Vreede, I, blz. 200 vlg.

²⁾ Ib. Bijl., blz. 26/7.

³⁾ Colenbrander, blz. 683.

der Conventie een bataafsche vlag aan dit lichaam om ze in de vergaderzaal met de fransche samen te binden ten teeken van onvergankelijk bondgenootschap. Van den anderen kant hield het nog tot in September aan, eer de nieuwe fransche gezant in Den Haag, de geleerde en verstandige François Noël, van zijn post bezit kwam nemen en werd gehuisvest in het Oude Hof op het Noordeinde, waarop de representanten bij het noorderleger zich terugtrokken.

De verhouding tot Engeland was onder dit alles natuurlijk spoedig vijandig geworden ¹⁾. Nog in de eerste dagen van Januari waren de heeren Pasteur en Vitriarius met vergunning der Staten-Generaal door Holland en de Oost-Indische Compagnie op een scheveningsche pink naar Engeland gezonden om te trachten de daar reeds tegengehouden schepen losgelaten te krijgen in overleg met den gezant Van Nagell en met den te Londen aanwezigen griffier Fagel; maar zij vonden bij deze heeren onder de veranderde omstandigheden geringen steun en konden het voortdurend opbrengen en aanhouden der koopvaarders niet beletten. Eene feitelijke oorlogsverklaring van Engeland bleef intusschen nog voorloopig uit, alhoewel de engelsche gezant, evenals verscheidene zijner ambtgenooten, bij het vertrek van den Prins Den Haag had verlaten. De gevaren, die Hannover, het keurvorstendom van George III van Engeland, in zulk een geval bedreigden, weerhielden hem blijkbaar den oorlog aan de Bataafsche Republiek te verklaren, al liet hij zich evenmin tot hare erkenning vinden. Alleen van Spanje en Toscane was reeds spoedig een beleefde erkenning van den nieuwen toestand verkregen, terwijl de andere mogendheden zich voorloopig nog onthielden van antwoord op de haar gedane mededeeling omtrent de verandering hier te lande.

De houding van Pruisen scheen herhaaldelijk verdacht, vooral wegens de aanwezigheid van de nog daar gelegeerde engelsche, hannoveraansche en hessische legerbenden en de geruchten, die liepen zoowel over een geheime verstandhouding tusschen Frankrijk en Pruisen die het werkelijk eens geworden waren over het bevoorde- ren eener gematigde houding in de Republiek en daarop beiden

---

¹⁾ Vgl. over de buitenl. betrekkingen in 1795: Vaderl. Hist., XXX, blz. 90 vlg.; Rogge, Omwenteling, blz. 406 vlg.

ernstig aandrongen, als over een „rassemblement” van hollandsche emigranten in de omgeving van Bremen en Osnabrück. Werkelijk was daarvan in den loop van den zomer zeer ernstig sprake ¹⁾. De jongste zoon van den erfstadhouder, de populaire en energieke prins Frederik, had den 19^{den} Juli van zijn vader de opdracht ontvangen om de uitgeweken militairen daar te vereenigen en in verband met de nog in Noord-Duitschland aanwezige engelsche troepen eene onderneming op de zwakke oostergrens der Republiek voor te bereiden. Een aantal voormalige staatsche officieren en minderen kwamen hier dan ook bijeen, weldra door nieuwe uitgewekenen en bij de reorganisatie van het leger ontslagen officieren versterkt. Evenwel, de pruisische regeering, pas met Frankrijk in vrede, was volstrekt niet gezind deze poging te steunen; aangezet door de scherpe klachten der fransche en bataafsche gezanten te Berlijn, verklaarde reeds in het begin van Augustus de koning van Pruisen deze troepenverzameling op de grens van zijn gebied en van de pas bepaalde demarcatie-lijn volstrekt onvereinigbaar met den vrede van Bazel en de rust in Noordduitschland. De jonge Prins aarzelde eerst aan deze aanmaning gehoor te geven, daar reeds honderden — op 600 officieren en 1200 man schatte men het rassemblement — waren samengestroomd zoowel te Osnabrück als te Bremen en elders en betuigingen van sympathie uit de hollandsche visschersdorpen hoop gaven op een opstand in de nog altijd gistende Republiek. Maar hij had gebrek aan alles, niet het minst aan geld, noodig voor het werven van een werkelijk voldoende troepenmacht en voor het onderhoud der reeds aanwezigen, waartoe de engelsche regeering slechts een betrekkelijk geringe som uit de opbrengst van het op de hollandsche schepen gelegde embargo beschikbaar had gesteld. En nog erger werd het, toen koning George III, als keurvorst en tot beveiliging van zijn geliefd Hannover, zich einde September bij den vrede van Bazel aansloot en dientengevolge de engelsche en andere troepen dat land over zee verlieten. De voorzichtige erfprins verscheen nog uit Engeland in het bevriende Brunswijksche, waar het rassemblement ook werd toegelaten, maar had weldra de overtuiging verkregen, dat Pruisen noch Engeland hulp zouden bieden. Die overtuiging dreef ten slotte ook bij prins

---

¹⁾ De Bas, Prins Frederik, I, blz. 517 vlg.

Frederik boven: op het einde van October gaf hij het plan op en reisde teleurgesteld naar Engeland terug. Het grootste deel der verzamelde troepen ging over in engelschen, brunswijkschen of hannoveraanschen dienst of verstrooide zich naar alle kanten, de laatsten eerst in Mei 1796 ten deele zich vestigend langs de grens der Republiek. Het gevaar voor een inval uit het Oosten was vooreerst geweken, wanneer ten minste geen opstand binnenslands zou dreigen.

Intusschen was de omwenteling binnenslands door allerlei maatregelen in de verschillende provinciën krachtig aangevat¹). De voormalige ambachtsheerlijkheden werden in sommige provinciën opgeheven; in Holland werden de oude grafelijke tollën afgeschafft evenals de vrijdom van lasten, aan bijzondere personen toegekend; een ernstig onderzoek werd gedaan naar den rechtsgrond der tienden en der jacht- en vischrechten, welke beide laatste in Holland eveneens werden afgeschafft, maar wegens het onmiddellijk daarvan gemaakte misbruik spoedig een nieuwe regeling noodig hadden; de wapenborden en schilden in de kerken, herinneringen aan de heerschappij van adeldom en patriciaat, werden in tal van plaatsen van Holland, Utrecht en Friesland verwijderd evenals de wapenschilden aan de huizen en op wagens en vaartuigen; het verbod van livereien volgde, weldra ook hier en daar dat van het zitten van regeeringspersonen of aanzienlijken op afzonderlijke afgeschutte plaatsen en banken in de kerk; in Holland en Gelderland verdwenen de galgen en geeselpalen aan de hoofdwegen als vernederend voor de menschenwaarde; de overblijfselen van leenplicht en dienstbaarheid in Gelderland en Overijsel vervielen. Ook voor de verbetering van het onderwijs van staatswege werden met name in Holland en Utrecht reeds plannen gevormd evenals voor de verheffing van den landbouw en de nijverheid.

In den loop des jaars werden bovendien talrijke ambtenaren van het oude bewind door andere vervangen, op wie het nieuwe beter rekenen kon. Van de Spiegel werd half October weder van het Huis Ten Bosch naar de Gevangenpoort overgebracht om er door den nieuwbenoemden fiscaal in zijne zaak, den thans tot hoogleeraar

¹) Vaderl. Hist., XXX, passim.

te Leiden aangestelden Valckenaer, te worden ondervraagd over de hem ten laste gelegde feiten met betrekking tot zijne houding in 1787, tegenover den belgischen opstand en de coalitie, en tot zijn financieel beheer. Ook Bentinck volgde hem naar de Gevangenpoort. In den zomer was reeds in Holland en daarop ook in Utrecht eene commissie benoemd tot onderzoek van het politiek en financieel gedrag der leden van het oude bewind in stad en land en tot overweging van de vraag, of er reden bestond hen persoonlijk en geldelijk aansprakelijk te stellen; men wierp het denkbeeld op om de geldelijke eischen van Frankrijk, het gevolg van hunne staatkunde, op hen te verhalen. Op bevel der provisioneele regeering van Holland werden na 12 October zelfs lijsten gemaakt van hen, die onder het oude bestuur zich schuldig hadden gemaakt aan onderdrukking van andersgezinden of rekesten hadden ingediend tot vervolging van Patriotten, in verband met de reeds in verschillende gewesten in Februari en Maart genomen maatregelen om de emigratie van Oranjegezinden te verhinderen, zoodat allerlei personen van invloed feitelijk reeds onder toezicht van „comités van waakzaamheid” waren gesteld. Dit was een begin van datgene, waarop de heftige revolutionairen, onder wie ook vreemde elementen van verdacht gehalte voorkwamen, die in de clubs reeds van de oprichting der guillotine spraken, ernstig meenden te moeten aandringen ten einde de talrijke voorstanders eener reactie door vrees in toom te houden. Maar deze ver gaande plannen werden door de gematigden, die de teugels van het bewind krachtig in de hand hielden, voorloopig op den achtergrond geschoven en vonden ook bij den franschen gezant geen steun.

Op het verkrijgen van geld ten behoeve der bijna geheele ledige bestuurskassen moest allereerst de aandacht worden gevestigd: zonder dat was aan geen reorganisatie van het bestuur, van leger en vloot te denken. Holland, door Overijssel en Zeeland gevolgd, begon daarom reeds einde Maart met eene gedwongen inzameling van ongemunt goud- en zilverwerk, „dood capitaal”, dat hoe eerder hoe liever in munt moest worden omgezet¹⁾; alleen kerkzilver, handelsartikelen, lijfsieraden, meubelbeslag, medailles en vreemde munten werden uitgezonderd; het overige moest tegen kwitantie worden overgeleverd.

---

¹⁾ Rogge, blz. 453 vlg.

Maar dit was op verre na niet voldoende. Er moesten nog meer financieele eischen worden gesteld. Tegen de als aanslagen op de persoonlijke vrijheid zeer gehate gedwongen leeningen, gelijk tijdens het vorige bewind waren uitgeschreven, had men bezwaar zoolang niet gebleken was, dat een „vrijwillige negotiatie“ niet genoeg opbracht. Deze werd dus tegen 5 0/0 rente den 11^{den} Juni uitgeschreven in Holland, dat ter wille van het krediet zijn oude landsschulden ten volle had overgenomen. Ook dit middel bleek echter onvoldoende en reeds half Juli moest men overgaan tot de heffing als vanouds van den 16^{den} penning ($6\frac{1}{4}$ 0/0) van alle bezittingen en inkomsten en na onderzoek der draagkracht door plaatselijke commissiën, tenzij men onder eede vermogen en inkomsten wilde aangeven. Ook in de andere provinciën werd na eveneens vruchteloze pogingen met „vrijwillige negotiatiën“ op de oude wijze in de behoefte voorzien door gedwongen heffingen, die welhaast nog door verscheidene andere gevolgd zouden worden. Deze heffingen en de aanhoudende requisitiën ten behoeve der fransche troepen, wier zoogoed als waardelooze assignaten ten slotte goed- of kwaadschiks wel in betaling moesten aangenomen worden, wekten groote onrust en ergernis. En de Staten-Generaal zagen zich weldra genoodzaakt ten behoeve dier troepen de provinciën met een verzoek om 10 mill. lastig te vallen, welke som, weder gelijk vanouds, voorloopig grootendeels door Holland voorgeschoten moest worden. Het toenemen van assignaten in den omloop¹⁾ werd intusschen, niettegenstaande de voorspiegelingen, die Daendels kort vóór den intocht der Franschen schriftelijk namens de fransche representanten bij het Noorderleger had gedaan, zoo groot, dat Holland, ook hierin door de andere provinciën gevolgd, reeds 2 Februari besloot ze alleen onder beperkende voorwaarden in betaling te doen aannemen en ze van staatswege in te wisselen tegen een bepaalde som²⁾. Maar deze maatregel, evenals de zeer lage waardebepaling der fransche assignaten in Friesland en Zeeland, wekte de diepe verontwaardiging der fransche representanten, die klaagden over geringschatting der fransche papieren munt en van het fransche krediet en onverwijld intrekking van het genomen besluit verlangden. De holland-

¹⁾ Vaderl. Historie, XXX, blz. 280 vlg.

²⁾ Pijman, blz. 37.

sche regeering, zoogoed als die der overige gewesten, moest toegeven en de zeer weinig waarde vertegenwoordigende assignaten vrijelijk laten circuleeren en in betaling geven; Zeeland bleef ze (tegen 9 stuivers de livre) van staatswege inwisselen. Nog erger werd de toestand door de verspreiding van valsche assignaten op groote schaal, het werk van fransche en hollandsche falsarissen.

Zoo ondervond men reeds dadelijk de zegeningen der hooggeroemde fransche vriendschap, die intusschen in de wederzijdsche plichtplegingen voortdurend werd geprezen en bij de over het algemeen voorbeeldige krijgstucht der fransche troepen hier te lande overigens nog op niet al te zware proef werd gesteld. Men zou er weldra veel minder gunstig over denken, ook over die troepen, welke aanhoudend werden verwisseld met nieuwe afdeelingen, bij hare komst in verwaarloosden en treurigen staat, bij haar vertrek geheel uitgerust, gekleed en gevoed, zooals in de overeenkomst van Den Haag stond te lezen, om oogenblikkelijk door nieuwe „sansculottes” te worden vervangen. En die troepen, op wier aantal door het heen en wedertrekken het oog niet viel te houden, waren bovendien volstrekt niet altijd werkelijk binnen de grenzen aanwezig: in September bleek men ruim 36000 man te betalen en slechts 7000 man binnen de grenzen te hebben ¹⁾.

De onzekerheid van den algemeenen staatkundigen toestand in Europa, het voortdurend wantrouwen tegenover Pruisen, het niet onbepaald vertrouwen op de gezindheid van het in zichzelf verdeelde Frankrijk, de vrees voor binnenlandsch oproer in verband met het Oranje-rassemblement had onmiddellijk na het sluiten van den vrede een wederopnemen der op verlangen van Frankrijk gestaakte legerorganisatie ten gevolge. Maar die legerorganisatie moest met groote voorzichtigheid geschieden, daar een groot deel van het officierenkorps zoowel als van de minderen den ouden kapitein-generaal nog altijd als het aangewezen hoofd beschouwd. Wat reeds vóór den vrede in overleg met Pichegru en Moreau door de legercommissie uit het Comité te Lande — Lestevenon, Hilkema en Pijman — dienaangaande was besproken, kon nu voortgang hebben: Daendels, Dumonceau, De Winter, van wie de eerste thans fransch divisie-generaal, de beide laatsten brigade-generaals waren, kregen

---

¹⁾ Mendels, Daendels, blz. 107.

evenals alle andere Hollanders in franschen dienst reeds den 25sten Mei verlof om in dienst der Vereenigde Nederlanden over te gaan ¹⁾ en het Comité van het Bondgenootschap te Lande trad met Daendels en den te Brussel geboren Dumonceau, hoewel beiden nauwelijks 30 jaar oud, in onderhandeling om hen als luitenant-generaal aan het hoofd van het nieuwe bataafsche leger te stellen. Alzoo geschiedde en Daendels, die ten minste een inboorling was, werd als opperbevelhebber aangewezen. Hij legde half Juni den eed af en begon in overleg met het Comité de gewenschte reorganisatie, welk overleg tusschen den driftigen generaal en het voorzichtige, langzaam werkende Comité veel moeilijkheden opleverde. Van de ruim 2000 officieren hadden velen reeds de vanen verlaten, anderen zagen zich niet gaarne achter de uit franschen dienst teruggekeerde ballingen van 1787 geplaatst; ook de troepen van verschillenden landaard en verschillend gehalte — Zwitsers, Waldeckers, Mecklenburgers, Saksers, naast de anderen van nederlandschen oorsprong — moesten met zorg worden geschift. Daendels ²⁾ wilde het leger tot op 24000 man in vrede, 36000 in oorlogstijd terugbrengen, de zeer oranjegezinde Zwitsers zoo spoedig mogelijk verwijderen, de overige ook niet geheel te vertrouwen vreemde regimenten ten deele nationaliseeren, ten deele wegzenden, zoodra de algemeene vrede tot stand gekomen zou zijn; bovendien drong hij erop aan onmiddellijk een algemeene burgerwapening te organiseeren. In overleg met generaal Moreau werden eindelijk de verdedigingsmiddelen der oostergrens en der zee kust nader onderzocht, waarbij de treurige toestand der bij het gevaar van de zuidzijde lang verwaarloosde oostelijke vestingen duidelijk aan het licht kwam. Eerst de aftocht der Engelschen uit Hannover en Oostfriesland en de ontbinding van het rassemblement gaf verlichting, maar deze omstandigheden deden ook den ijver in het hervormen der militaire zaken verslappen, tot hevige ergernis van den voortvarenden Daendels en den kalmeren Dumonceau, die niet ophielden het Comité aan te zetten. Toen in October nieuwe oorlogsgeruchten rondgingen, dreef Hahn in de Staten-Generaal opnieuw maatregelen door om de oostergrenzen in staat van verdediging te stellen maar Daendels en Dumonceau bleven voortdurend

---

¹⁾ Ibid. blz. 79 vlg.

²⁾ Ibid. blz. 89 vlg.

klagen over slapheid en geldgebrek. Zij slaagden er ten slotte in de orde en de discipline in het leger te herstellen en een begin te maken met de reorganisatie naar het fransche voorbeeld; maar toen in het voorjaar van 1796 nieuwe oorlogsgevaaren uit het oosten dreigden, was het de algemeene overtuiging, dat fransche hulp tegen een buitenlandschen vijand onontbeerlijk zou zijn, terwijl het moeilijk viel uit de eigen troepen één behoorlijk bruikbaar korps samen te stellen, hoezeer Daendels ook begeerde aan den oorlog in de Rijnstreek krachtig deel te nemen.

Voor de reorganisatie der vloot gaf het Marine-Comité onder leiding van den ervaren Paulus zelven zich de meeste moeite¹⁾. Op zijn voorstel was den 27sten Februari, toen het Comité werd ingesteld, ook besloten tot de opheffing der admiraliteiten met ontslag van alle ambtenaren daarbij en instelling van vijf „departementen” te Amsterdam, Rotterdam, Hoorn, Vlissingen en Harlingen; de geheele marine werd wegens de bekende oranjegezindheid harer officieren „gelicentieerd”, waarna een groot aantal vooral der hoofd-officieren vrijwillig den dienst voorgoed verliet en anderen niet weder werden aangesteld. Deze ingrijpende verandering, waardoor Van Kinsbergen, Melvill, Van Bylandt en tal van andere ervaren zeelieden uit de vloot traden, ontnam aan de vloot hare beste krachten, terwijl minder ervaren officieren van lageren rang plotseling snelle promotie maakten en andere wegens hunne patriotsche gevoelens werden voorgetrokken. Dat veroorzaakte niet alleen verwarring en wantrouwen maar ook hevige verbittering, niet het minst onder het aan de oude officieren en het Oranjehuis zeer gehechte personeel zelf. En het mindere personeel van de vloot, ook in den laatsten tijd der oude Republiek slechts met moeite te verkrijgen, liet thans nog meer te wenschen over: allerlei nationaliteiten waren erbij vertegenwoordigd en daarvan niet weinig vagebonden en ander minder gewenscht zeevolk, dat alleen in naam zoo heeten kon.

Als hoofdpersoon op de vloot gold voortaan de adjudant-generaal van het Comité Jan Willem de Winter, in 1787 als luitenant ter zee uitgeweken en sedert in franschen dienst generaal geworden, doch nu met de reorganisatie der vloot belast. Bij de benoeming van

¹⁾ De Jonge, Zeewezen, V, blz. 205 vlg.

nieuwe opperofficieren (26 Juni) werd hij vice-admiraal en vervolgens opperbevelhebber der vloot met voorbijgaan der andere meer ervaren vice-admiraals, die ten minste als schout-bij-nacht of kapitein gediend hadden. Nieuwe reglementen voor den dienst werden inderhaast samengesteld. Voor den bouw en de uitrusting der schepen werd de bekwame ingenieur Glavimans, voor het toezicht op de bekwaamheden van het officierenkorps de amsterdamsche hoogleeraar Van Swinden aangewezen; maar ook hier had men te kampen met onervarenheid van het nieuwe personeel. Een op last der Staten-Generaal ingesteld officieel onderzoek naar den bestaanden toestand¹⁾ toonde, dat het erfstadhouderlijk bestuur in zijne laatste jaren de marine niet verwaarloosd had en dat de vloot nog 24 goede linieschepen en 24 fregatten bezat, die na eenig herstel behoorlijk gebruikt konden worden, terwijl de werven en magazijnen behoorlijk voorzien waren, ofschoon het officieele verslag — blijkbaar om staatkundige redenen — van den „jammerlijken toestand” sprak, waarin men een en ander had gevonden. Wat er aan mocht ontbreken werd overigens door den bekwamen Paulus en het Comité met prijzenswaardigen ijver naar de mate van de aanwezige krachten aangevuld, dank ook de bereidvaardigheid, waarmede Holland zijn aandeel in de benoodigde 15 mill. opbracht. Hij nam de uitvoering der vroeger gemaakte maar nog niet uitgewerkte ontwerpen ter hand, o. a. de verdere ontwikkeling van de oorlogshaven te Nieuwediep, waarnaast Medemblik als reserve-haven zou gelden. Reeds half Augustus kon De Winter met eenige schepen uit Tessel zeilen en zich met andere uit Zeeland en de Maas vereenigen, ja twee eskaders naar de deensehe en noorsche kust uitzenden, van welke het laatste spoedig met een engelsch eskader in gevecht kwam en zware verliezen leed. Geldgebrek en gemis aan goed zeevolk beletten voorloopig een krachtiger optreden der vloot en het uitzeylen der beide voor Oost- en West-Indië bestemde eskaders onder den kapitein Lucas en den vice-admiraal Braak ter bescherming der koloniën in Oost en West.

Die bescherming was hoognoodig, daar de Engelschen onmiddellijk gebruik hadden gemaakt van de aanschrijving²⁾, die Willem V

¹⁾ Ibid. blz. 219 vlg.

²⁾ Vgl. daarover Heeres, in Tijdschr. Ind. Gen. 1901.

den 7^{den} Februari te Kew aan de gezaghebbers in Oost en West had gericht. Die aanschrijving van den „Prins van Oranje” gelastte hen om te „admitteeren de troupen” van Engeland „zoo in het fort als verders in de kolonie” en de engelsche schepen als die eener mogendheid „in vriendschap en alliantie met H. H. M.” te „considereeren”, en als komende ter verdediging tegen eene fransche invasie. Groot was de ergernis in de Republiek, toen de aanschrijving en hare gevolgen er bekend werden, wat in den zomer van 1795 na berichten uit Suriname het geval was. Zoo lang de engelsche oorlogsverklaring nog niet gevolgd was — en deze bleef nog tot 15 Sept. uit — kon een dergelijke handelwijze op grond der verdragen van 1788 te pas komen, maar reeds het „vriendelijk embargo” door Engeland op onze schepen gelegd ¹⁾ kon door de thans franschgezinde regeering der Republiek moeilijk anders dan als een vijandige daad worden beschouwd gelijk zij ook die van den erfstadhouder — zooals Willem V nog tot 4 Maart zich noemen kon — als een laaghartig verraad brandmerkte. Holland vroeg een scherp onderzoek naar den rechtsgrond der aanschrijving, die inderdaad twijfelachtig was, daar de erfstadhouder noch als zoodanig noch als opperbewindhebber der Compagnieën in normale omstandigheden tot zoo iets gerechtigd mocht heeten „zonder voorkennis der bewindhebbers in het gemeen” zooals in zijne instructie in de laatste functie stond: zoo oordeelden dan ook de leidsche hoogleeraren Voorda en Valckenaer in hun advies. Zij verklaarden, dat Willem V geen ander doel had gehad dan „om de coloniën in handen der Engelschen te leveren”, en dus aan hoogverraad schuldig was, waartegenover echter in een pamflet werd aangevoerd, dat de aanschrijving een „wettig gebruik en toepassing” van art. 6 der alliantie van 1788 was, die onderlinge hulp voorschreef bij aanval of bedreiging met aanval der koloniën door eene europeesche mogendheid; bovendien had de engelsche regeering, die op de aanschrijving had aangedrongen, de formeele belofte gedaan de in bezit genomen streken en schepen bij het herstel van den vrede en van den ouden regeeringsvorm weder te zullen teruggeven ²⁾. Al staat het thans vast, dat èn Willem V èn de engelsche regeering

¹⁾ Zie boven, blz. 23.

²⁾ Heeres, I.I., blz. 12 en Hand. en. Med. Letterk. 1904/5.

volkomen ter goeder trouw hebben gehandeld, het hoogverraad bleef in onderzoek en Engeland ging zijn gang, zond expeditiën naar de verschillende bezittingen en nam nog in 1795 bezit van de Kaap de Goede Hoop, waar den 11^{den} Juni een kleine engelsche vloot onder admiraal Elphinstone in Simonsbaai de kolonie had opgeëischt en ten gevolge der onderlinge verdeeldheid van de tegen de O.-I. Compagnie en haar bestuur verbitterde kolonistenbevolking de geringe bezetting onder den gouverneur Sluysken, na zelf aanzienlijke versterking te hebben ontvangen, den 15^{den} September tot overgave dwong. In April 1796 volgden Demerary, Essequebo en Berbice zonder verzet op grond der aanschrijving. In Oost-Indië zelf verscheen uit Madras een engelsche vloot voor Trincomale, dat na korten tegenstand kapituleerde; de gouverneur van Ceilon, Van Angelbeek, weigerend de aanschrijving te erkennen, trachtte dit eiland nog te verdedigen en trok zich op Colombo terug, maar moest zich na den afval der inlanders en van het zwitsersche regiment, dat Ceilon moest verdedigen, half Februari 1796 overgeven. Malakka was reeds in Augustus overgegaan, in November volgden de posten op Sumatra's Westkust gelijk die op de kusten van Voor-Indië, wederom op grond der aanschrijving. Ook de Molukken vielen in het voorjaar van 1796 den Engelschen op dezelfde wijze in handen, behalve Ternate, dat het nog jaren lang hield onder de leiding van den energieken gouverneur Budach en met hulp der getrouwe inlandsche bevolking.

De beide in het moederland op het einde des jaars ingestelde Comités voor den O. en W.-I. handel aanvaardden hunne werkzaamheid dus niet onder gunstige voortekenen. Op Java zelf, waar een klein eskader uit de Kaap het daar gebeurde had medegedeeld, verzuimde het slappe en onvertrouwbare opperbestuur het nemen van de noodige maatregelen om de Engelschen te weerstaan. Ook hier zag men den 5^{den} December te Batavia een soort van vrijheidsbeweging, die een oogenblik eenige wijziging in de dubbelzinnige houding der regeering van den gouverneur-generaal Alting en zijn medestander, den commissaris Nederburgh, bracht. De energieke oud-gouverneur van Ceilon, Van de Graaff, stelde Batavia nog ijlings in staat van verdediging, gesteund door den commissaris Frijkenius, maar de machtige partij van Alting en zijn schoonzoon Siberg wist met hulp van Nederburgh nog eenigen tijd de over-

hand te behouden en belette alle pogingen tot verbetering der toestanden op staatkundig en militair gebied.

Inmiddels deden de nieuwe regeeringspersonen in het moederland alles wat zij konden om het land opnieuw te organiseeren, meestal in den gematigden zin, waarvan zij bij het begin der omwenteling getuigenis hadden gegeven. Zij bleven ook krachtigen weerstand bieden aan den aandrang der heftiger revolutionairen. De houding van deze „ultra's" en van het op plundering en wanorde beluste gepeupel gaf herhaaldelijk aanleiding tot ernstige beduchtheid; de gewelddadige vernieling der graven en grafteekenen van de vorsten en vorstinnen uit het Huis van Nassau te Leeuwarden, de uitzetting van den rumoerigen haagschen advocaat en dichter Bilderdijk, de afzetting der orangistische leidsche hoogleeraren Kluit en Luzac (de laatste ook in verband met de houding zijner Leidsche Courant), de dreigende taal in pamfletten in proza en poëzie, met name in de thans weder in volle vrijheid optredende patriotsche pers, wekten niet weinig onrust, in de eerste plaats onder de gehate regenten van den stadhouderlijken tijd maar ook onder de talrijke gematigde omwentelingsgezinden, die voortdurend het oog op de gevreesde clubs hielden.

Die clubs, thans overal in de steden en dorpen gevormd¹⁾, drongen vooral aan op spoedige bijeenroeping eener door het volk zelf te kiezen Nationale Vergadering, die hier te lande zou moeten volbrengen wat de fransche Constituante voor de zusterrepubliek had gedaan: de vestiging eener op nieuwe grondslagen opgebouwde regeering, van een nieuwen staat, die de plaats zou innemen van de voorloopig nog in stand gehouden Republiek der Vereenigde Nederlanden, met welks beginselen men zonder voorbehoud gebroken wilde zien.

De hervormingsplannen uit den Patriottentijd waren door de thans bovendrijvende partij reeds lang als onvoldoende ter zijde geschoven²⁾. Op het voorbeeld van wat zij in Frankrijk hadden gezien en beleefd, begeerden de teruggekeerde uitgewekenen, wier denkbeelden en

¹⁾ Van Limburg Brouwer, *Leven van S. Ipz. Wiselius* (Groningen, 1846), blz. 85 vlg., 88 enz.; Kronenberg, *Over Gerrit Paape en zijn tijd*, blz. 48 vlg.

²⁾ Over de ontwikkeling der denkbeelden in deze richting belangrijke gegevens bij Colenbrander, *Gedenkstukken*, I, blz. 55 vlg.

ondervindingen in de nog altijd gistende zusterrepubliek waren gerijpt, ingrijpende staatsvorming in de oude Republiek der Vereenigde Nederlanden. Zij wilden niet weten van wijzigingen en verbeteringen met behoud van den ouden, den verouderden staat-„lapmiddelen”, riepen zij; zij begeerden, zij eischten een nieuwen staat, gegrondvest niet op de zoolang als gebrekkig erkende grondslagen der Unie van Utrecht maar op de beginselen der fransche Revolutie zooals die zich in weinige jaren had ontwikkeld. Geen sprake meer van een democratisch-federatieve staatsinrichting in de plaats der oude aristocratisch-federatieve; geen gedachte aan een constitutioneele erfstadhouderlijke monarchie, waarvan nog vóór eenige jaren de meest voortvarenden nauwelijks hadden durven reppen — een ondeelbare republiek onder de onmiddellijke souvereiniteit des ganschen volks, zoo verlangden de leiders der omwenteling. Maar zij begrepen zeer goed, dat dit verlangen op ernstigen tegenstand zou stuiten. Reeds bij het begin der omwenteling waren de voorloopige regeeringsreglementen van gewesten, steden en dorpen doortrokken gebleven van den op oude gewoonten steunenden geest van gewestelijke en plaatselijke autonomie, die voor de vestiging van den begeerden eenheidsstaat weinig gunstig scheen. Friesland en Zeeland, waar de aan het oude gehechten zeer talrijk waren, hadden hunne gewestelijke souvereiniteit, de souvereiniteit der friesche en zeeuwsche „natiën” onaantastbaar verklaard en ook in de andere gewesten was de vrees zeer levendig geworden, dat het ongeveer de helft der geheele bevolking omvattende Holland in den begeerden eenheidsstaat feitelijk al te veel zou hebben in te brengen ¹⁾. Daarbij kwam de vraag te berde, hoe men had te handelen met Staats-Brabant, het Generaliteitsland, dat zich in Juni op eigen gezag onder leiding van den thans tilburgschen fabrikant Vreede en anderen als onafhankelijke provincie had ingericht en vertegenwoordiging in de Staten-Generaal verlangde maar voorloopig nog was afgewezen, en met „de landschap” Drente, die in Juli eindelijk met Brabant het vurig begeerde recht kreeg om na 1 Januari 1796 als achtste, gelijk Brabant als negende provincie in de Staten-Generaal op te treden.

---

¹⁾ (Appelius) De Staatsomwenteling van 1795 (Leyden, 1801), blz. 27 vlg.; Van Limburg Brouwer, Leven van Wiselius, blz. 74, 77, 81.

De nog altijd talrijke Oranjegezinden, die bijna overal van het bestuur waren uitgesloten, zouden in ieder geval voor den eenheidsstaat op de nieuwe beginselen gegrondvest niet te vinden zijn en daarom — verlangden de clubs — op de eene of andere wijze voorloopig uitgesloten moeten blijven van alle burgerschapsrechten. Ook zou het moeilijk uit te maken zijn, hoever men zou moeten gaan met de toekenning van het kiesrecht: slechts zeer weinigen begeerden een volslagen algemeen kiesrecht maar verreweg de meesten verstonen onder het „volk”, welks souvereiniteit zij begeerden, alleen het min of meer ontwikkelde, het belastingbetalende deel des volks.

Over een en ander werd in de plaatselijke clubs, sociëteiten, leesgezelschappen, wijkvergaderingen, burgervergaderingen of hoe zij meer mochten heeten, ijverig gehandeld. De clubs lieten onophoudelijk hare stem hooren ten einde invloed te oefenen op de feitelijk reeds dadelijk uit haar voortgekomen plaatselijke en gewestelijke overheden. Zoo aanmatigend werd hare houding, dat die overheden ernstig begonnen te denken aan beperking van hare werkzaamheid, terwijl in Juli de fransche representanten zelf waarschuwend het voorbeeld van Frankrijk aanhaalden, waar de clubs en hare drijvers een groot gevaar voor rust en orde waren geweest en de verschrikkingen der revolutiedagen grootendeels op hunne rekening waren te stellen. Vooral in Holland waren de clubs talrijk en machtig en hier was het ook, dat zij eene poging deden om de voorgenomen maatregelen tegen hare werkzaamheid te verhinderen en de verschillende gewestelijke en plaatselijke bestuurscolleges door haar gezamenlijk optreden tot krachtiger hervormingsgezindheid te brengen.¹⁾

In haar geest was dan ook het den 14^{den} April door Holland genomen besluit om „de leden van het vorig gouvernement” in beginsel aansprakelijk te stellen voor den „rampzaligen staat” van zaken en hun „schaêvergoeding” op te leggen, „zodra mogelijk op hunne goederen te verhalen.” In haar geest was de instelling op den 22sten Juni in dit gewest der bovenbedoelde commissie van 24 leden om onderzoek te doen „naar de financieele en politieke gedragingen der leden en ministers van het vorig gouvernement.” Zij waren

---

¹⁾ Vgl. Colenbrander, Gedenkstukken, II, blz. 2.

van meening, dat al het ondergane leed op hen, die naar hun oordeel de bedrijvers ervan waren, moest worden gewroken, ook al konden de leden van het vorige bestuur, voormalige regeerders en rechters, zich beroepen op de „oude constitutioneele wetten”, die echter naar de meening der commissie slechts „zoveele verschansingen” waren, „waaragter de land- en volkverdervers zig veilig verschuilen konden.” Maar de gematigden wilden van zulk een optreden niet weten: zelfs de vurige Hahn, die tot de samenstelling der commissie den stoot had gegeven, drong erop aan in ieder geval de gewone rechtsvormen te volgen, terwijl mannen als Schimmelpenninck, Vitringa en Appelius de geheele werkzaamheid der commissie ten zeerste afkeurden. Deze ging intusschen aan het werk en verzamelde hare gegevens met grooten ijver maar zij kwam uit den aard der zaak slechts langzaam vooruit: van een einde harer werkzaamheden op 1 December was geen sprake, al stond die datum in hare instructie, en eene verlenging van den termijn tot 11 Januari leverde niet meer op dan een onvolledig rapport; zij werd dan ook ontbonden en vervangen door eene commissie van zes leden, die half Mei 1796 eindelijk haar rapport uitbracht, echter zonder tot verdere maatregelen aanleiding te geven. Den 28sten Juni daaraanvolgende werd ook deze commissie, die tot vier leden was geslonken, ontbonden ¹).

Zouden de clubs belangrijken invloed oefenen, dan moesten zij met elkander samenwerken op dezelfde wijze als reeds vóór de komst der Franschen door de ansterdamsche club het wachtwoord was gegeven en gelijk in de patriotsche dagen eerst heimelijke, daarna openlijke samenwerking tusschen de gelijkgezinden in verschillende steden en gewesten had plaats gehad. Het voor de hand liggende denkbeeld eener „centrale vergadering” van afgevaardigden der clubs schijnt opgeworpen te zijn door den heftigen brabantischen pastoor Witbols, een der ijverigste revolutionnaire drijvers dier dagen ²). Provinciale vergaderingen waren reeds voorafgegaan, toen van Leeuwarden uit den 30sten Mei werd voorgesteld een algemeene

---

¹) Vgl. over hare werkzaamheid: Bouwens, Aan zijne committenten (Amst. 1797); Paape, Verantwoording aan zijne committenten (Den Haag, 1796); Rogge, Gesch. der Omwenteling, blz. 558 vlg.; Paape, Geschiedenis van het Patriotisme; Bosch, Autobiographie; Colenbrander, Gedenkstukken, II, 2, 10, 19, enz.

²) Kronenberg, Gerrit Paape, blz. 50.

vergadering der clubs te Utrecht te houden. Daar had werkelijk den 11^{den} Juli een samenkomst plaats, waarbij ook een in Den Haag bijeengekomen vergadering van denzelfden aard zich aansloot; een definitieve „centrale” vergadering in Den Haag kwam den 26sten bijeen ten getale van 58 leden uit verschillende gewesten, waar bij monde van den ijverigen dordtschen democraat Gerrit Paape reeds een „plan tot organisatie” werd aangeboden op grond van „vrijheid, gelijkheid en de rechten van den mensch en burger.” Het doel was een „Nationaale Conventie daar te stellen”, tot „bevestiging eener constitutie, gegrond op de zuilen van vrijheid en gelijkheid, de onvervreembare rechten van den mensch en den burger en op de een- en ondeelbaarheid van dit gemeenebest”, terwijl de vergadering bovendien „het waakende oog” zou houden „op allerlei hoe ook genaamde afwijkingen van dit haar oogmerk.”

Dit laatste sloeg blijkbaar op de verdachte gezindheid der leidende gematigden tegenover deze plannen. De commissie uit het Comité tot de Algemeene Zaken, die (26 Febr.) met de voorbereiding eener algemeene staatshervorming belast was, had namelijk reeds drie maanden (29 Mei) later aan de Staten-Generaal een reglement ingediend voor de bijeenroeping eener Nationale Vergadering, die in de plaats zou treden der oude Staten-Generaal, als „vertegenwoordigend lichaam” van het gansche volk tot het samenstellen eener definitieve constitutie. In acht hoofdstukken met 118 artikelen gaf dit reglement een aantal bepalingen aan over stemrecht en kiesrecht, bevoegdheid en werkzaamheid der gekozenen, hunne verantwoordelijkheid, enz. Op iedere 10000 zielen zou een vertegenwoordiger zijn, gekozen door kiezers, van wie één op 500 zielen zou aangewezen worden; het stemrecht zou worden gegeven aan ieder 20 jarig burger in de Republiek, die zijn burgerrechten en eenig eigendom bezat; de door de stemhebbende burgers aangewezen kiezers zouden 25 jaar oud en twee jaar inwoner der Republiek moeten zijn evenals de gekozen vertegenwoordigers zelf; het algemeen bestuur van de buitenlandsche betrekkingen, van de land- en zeemacht, van de landsfinanciën zou in hunne handen liggen met eerbiediging van het „huishoudelijke” in de gewesten; hoofdelijke stemming en openbare beraadslaging waren voorgeschreven.

Terwijl de provinciën over een en ander beraadslaagden en reeds adviezen inkwamen, trachtten nu de clubs ervoor te zorgen,

dat de eenheid van den staat niet verloren ging tegenover de federatieve gezindheid van vele gematigden en de bekende neigingen der oude regeeringsleden tot behoud van de oude instellingen: Van Beyma in Friesland, Dumbar in Overijsel, Appellius, Lambrechtsen en Van der Palm in Zeeland deden zich als voorstanders eener federatieve Republiek kennen; anderen wenschten in plaats van eene Nationale Conventie veeleer eene Constitueerende Vergadering, die geen eigenlijke souvereiniteitsrechten zou hebben. In Gelderland, Overijsel, Friesland, Groningen en Zeeland verhieven zich reeds ernstige stemmen, die bezwaren in het midden brachten; Holland en Utrecht stelden daarentegen belangrijke wijzigingen voor in den geest der een- en ondeelbaarheid; Brabant, Drente en Overijsel sloten zich geredelijk bij het plan aan. In deze omstandigheden besloot de Centrale Vergadering, die hare vergaderingen in den Doelen te 's-Gravenhage hield, aanstonds krachtiger op te treden, constitueerde zich den 28sten Augustus met Gerrit Paape als president en deed daarvan mededeeling aan Holland en de Staten-Generaal, betuigend „het daarstellen eener Nationaale Conventie te willen bevorderen” maar intusschen in hare statuten blijken gevend te rekenen op een blijvend bestaan ook na de bijeenkomst van zulk eene Conventie, „ter bevordering van het Gemeene welzijn, ter ondersteuning van den bloei en de glorie van het vaderland, ter meerdere verlichting van alle ingezetenen, aanmoediging van allen patriottischen ijver en werkzaamheid, ter volmaking van de broederlijke eensgezindheid” ¹⁾, zooals in die statuten te lezen stond.

Deze onschuldig klinkende algemeene betuigingen waren echter, naar de meening van velen en terecht, inderdaad niet zoo onschuldig. De hollandsche representanten, die gaarne van deze hulp gebruik wilden maken om de eenheid van den staat te bevorderen, ontvingen de deputatie zeer vriendelijk en de leden der Centrale Vergadering, reeds door een plechtigen eed gebonden, „strengelden” nogmaals „den onbreekbaren broederband” tegen „alle list en verraderij” ten einde de Nationale Conventie te verkrijgen. Maar bij de nog in meerderheid federatief gezinde Staten-Generaal werden zij als „particuliere personen” afgewezen en men sprak reeds van een

¹⁾ Kronenberg, l.l. blz. 51.

bij de door predikanten geleide regeering van Friesland voorgenomen arrestatie der friesche „centralen”, als zich aanmatigend een „repraesentatif karakter op naam van het Bataafsche volk.” De friesche afgevaardigden ter Staten-Generaal, Huber en Joha, wilden in ieder geval niets van de inmenging der „centralen” weten en Friesland protesteerde zelfs tegen de tegemoetkomende houding van Holland, ja eischte de ontbinding der Centrale Vergadering; het verbood den 18^{den} October binnen zijn grenzen het provinciale centrale comité en de „associatiën van volksgezelschappen” streng evenals iedere afvaardiging van „centralen” naar Den Haag. Zeeland volgde het friesche voorbeeld en verwierp ook het denkbeeld eener Conventie. Bij het definitieve rapport ter Staten-Generaal op 30 Sept. bleek, dat Holland, Gelderland, Overijsel en Utrecht vóór de Conventie waren, Friesland en Groningen voorwaarden stelden, Zeeland echter formeel weigerde.

Het ontworpen reglement werd in het najaar behandeld, maar Zeeland bleef zich verzetten en Friesland bleek verdeeld van opinie; eerst 26 November besloot men ter Staten-Generaal onder voorzitterschap van den gelderschen unitarist Dijkmeester bij meerderheid tegenover het eene bepaald weigerende gewest tot het houden eener Nationale Vergadering. Maar nu toonde zich ook Friesland bepaald weigerachtig, daar een kleine meerderheid van het ter stemming opgeroepen volk dezer provincie zich ten slotte tegen de Conventie verklaard had. Bij de twee voegde zich ook Groningen, dat van overstemming in zulk een belangrijke zaak niets weten wilde. Deze drie provinciën protesteerden gezamenlijk tegen het bij meerderheid genomen besluit, waarbij Drente en Brabant zich grif hadden aangesloten. Door bezendingen en circulaires trachtte de meerderheid als vanouds de drie gewesten tot andere gedachten te brengen; herhaalde bijeenkomsten moesten dienen om de gevoelens te „vereffenen”, terwijl Holland sterk op zijn stuk bleef staan, de erkenning van het genomen besluit eischte en tot veranderingen in het voorgestelde reglement voor de Nationale Vergadering weinig gezind bleek. Men bleef van weerszijden bij zijn gevoelen. Op de vergadering van 30 December weigerde het voorzittende Friesland zelfs de zaak in omvraag te brengen maar de friesche representant Huber verliet den voorzittersstoel, waarop Utrecht weder met 4 tegen 3 stemmen tot de Nationale Vergadering deed besluiten. Zoo

stonden de zaken bij het einde des jaars nog altijd op denzelfden voet. Maar Holland was besloten niet toe te geven en zijne representanten, door Paulus aangevoerd, verklaarden: „de Nationale Conventie of de dood!” Het gewest werd daarbij krachtig gesteund door den franschen gezant, die van het (30 October) te Parijs ingestelde „Directoire exécutif” de aanwijzing had ontvangen om de gematigde unitarissen in hun streven naar eene Nationale Conventie met raad en daad ter zijde te staan.

Bij dit alles liet de Centrale Vergadering zich niet onbetuigd maar werkte krachtig met Holland samen, al waren er ook daar velen, die met welwillende minachting neêrzagen op de „goedhartige en welmeenende lieden voor een aanmerkelijk gedeelte uit eene minder beschaafde classe”, die „het geleide eener koele rede” vervingen door die van „verbijsterende driften”, of wel, door het in Frankrijk gebeurde gewaarschuwd, den invloed der clubs, werktuigen van „listige indringers”, ten zeerste vreesden. Hare werkzaamheid heeft er ongetwijfeld veel toe bijgedragen om den hevigen tegenstand der drie provinciën te breken.

Na het bij meerderheid genomen besluit van 30 December werd in Friesland namelijk de zaak der Conventie langs revolutionnaireren weg doorgedreven. De regeerende friesche representanten, onder wie het predikantenelement door niet minder dan 18 leden vertegenwoordigd was en die van democratie over het algemeen weinig wisten, geraakten méer en méer met de omwentelingsgezinden in dit gewest in openlijken strijd, ook met de municipaliteit van Leeuwarden zelf; zij beletten de deelneming aan de Centrale Vergadering, dreigden tegenover Holland met inhouding der friesche quota en trachtten de leeuwarder municipaliteit door een nieuw reglement onder hun gezag te brengen. In het begin van Januari 1796 ontstond te Leeuwarden daartegen een hevige door de clubs aangestookte volksbeweging, die de representanten nog met hulp van het fransche garnizoen in toom hielden: een aantal leden der municipaliteit vluchtte naar Groningen en werd door andere vervangen, terwijl zelfs drie harer leden op het Blokhuis gevangen gezet werden. Het vertrek der fransche troepen op aandrang der hollandsche representanten, in overleg met den franschen gezant en generaal Moreau, werd echter het sein voor een nieuw oproer op den 26sten, waarbij de vergaderzaal der representanten door de burgerij van Leeuwarden

werd aangevallen en 22 hunner werden afgezet. Aanstonds besloot de nieuwe gewestelijke regeering de Conventie te erkennen. Maar de thans op hunne beurt naar Groningen uitgeweken representanten keerden met steun van den bataafschen generaal Dumonceau en onder leiding van den predikant-staatsman Joha den 11^{den} Februari 1796 terug en sloegen de nieuwe representantenvergadering uiteen, ofschoon zij het niet waagden het pas genomen besluit betreffende de Conventie aan te tasten. Moreau en Noël, die van hunne regeering de aanwijzing hadden gekregen het tot stand komen eener Conventie desnoods door eene heimelijk aan te stoken revolutie te bevorderen ¹⁾, kwamen nu wederom tusschenbeiden en in overleg met hen zonden de hollandsche clubs een aantal vertrouwde revolutionnairn naar Leeuwarden, waar den 25sten Februari met hulp van gewapende boeren een beslissende contra-revolutie uitbrak ten gunste der voorstanders van de Conventie. De tegenstanders moesten nu weder het veld ruimen, zelfs de provincie, die voortaan met Holland medeging.

Ook het halsstarrige Zeeland liep gevaar van een dergelijke revolutionnaire beweging, ook daar door den franschen gezant, de hollandsche representanten en de hollandsche clubs voorbereid. Holland begon voorloopig met een verbod tot uitvoer van varkensvleesch naar dit gewest en dreigde het verbod uit te strekken tot de daar onontbeerlijke turf en het even onontbeerlijke materiaal voor het onderhoud der dijken. Maar tot een revolutionnair optreden te Middelburg of elders kwam het niet en men bleef staan bij adressen der door de clubs ook hier bewerkte burgerij aan de representanten. De gebeurtenissen in Friesland bewogen deze laatsten echter tot toegeven, wat zij op 11 Februari deden. Groningen, welks hoofdbezwaar feitelijk slechts de overstemming had gegolden, gaf nu ook toe.

Zoo werd den 18^{den} Februari eindelijk door de Staten-Generaal eenstemmig besloten den 1sten Maart de Nationale Vergadering op de door Holland begeerde wijze te doen bijeenkomen.

Na heel wat gehaspel te midden van dit verschil over de vraag, of men wel eene Nationale Vergadering bijeen zou roepen, was men het ten slotte eens geworden over het den 21sten Januari vast-

---

¹⁾ Legrand, p. 127 suiv.; Rogge, blz. 613 vlg.

gestelde reglement voor deze vergadering, een soort van voorloopige grondwet, die den 18^{den} Februari bij proclamatie der Staten-Generaal werd afgekondigd ¹⁾. Het reglement bestond uit 147 artikelen, in acht hoofdstukken onderscheiden. In ieder gewest moest de bevolking verdeeld worden in districten van 15000 zielen, gesplitst in onderdeelen van 500 zielen ieder, uit welke de stemgerechtigden in eene „grondvergadering” zouden bijeenkomen. Stemgerechtigd was ieder 20jarig burger, een jaar in den staat woonachtig, met uitsluiting van hen, die geen rechtspersoon hadden, door godshuizen onderhouden en bedeeden, die in het laatste jaar langer dan drie maanden onderstand hadden genoten; uitgesloten werden ook zij, die weigerden de verklaring te geven, dat zij „alleen zodanige regeeringsform voor wettig hielden, welke gegrond is op de oppermagt des geheelen volks” en „onwettig en daarmede strijdend” hielden „alle erflijke ambten en waardigheden”. De stemgerechtigden wezen in iedere grondvergadering met gesloten briefjes en bij volstreckte meerderheid een kiezer en een plaatsvervanger aan. Een kiezer moest 25 jaren oud en 4 jaren ingezetene zijn; 30 kiezers wezen op dezelfde wijze als boven een representant en twee plaatsvervangers aan, die 30 jaren oud moesten zijn en het volk moesten vertegenwoordigen in de Nationale Vergadering tegen een daggeld van *f* 10 benevens reiskosten. De Vergadering zou het bestuur hebben over de buitenlandsche betrekkingen, het recht van vrede en oorlog bezitten, tractaten en alliantien mogen sluiten, de munt regelen, land- en zeemacht benevens de koloniën beheeren, een algemeene burgerwapening tot stand brengen, de algemeene financiën regelen en door haar comité's begrootingen laten opmaken op de wijze van den vroegeren Staat van Oorlog, waarin ieder gewest naar zijn quota zou worden aangeslagen; zij zou ook tot 1 Sept. 1796 in- en uitvoer mogen verbieden, na dien datum echter geenerlei belemmering dienaangaande mogen dulden. De bestaande comité's voor land- en zeemacht, de koloniën en de rekening zouden tot een nieuwe constitutie in stand blijven; geen lid der vergadering mocht ambtenaar of lid van zulk een comité zijn. De gewestelijke besturen behielden het gezag over justitie, financiën,

---

¹⁾ Rogge, blz. 616. In zijn geheel is het te lezen bij Luttenberg, Register van Wetten en Besluiten.

politie en huishouding van de gewesten zonder de besluiten der Nationale Vergadering te mogen belemmeren. Eene binnen 14 dagen te benoemen commissie van 21 leden — 6 uit Holland, 2 uit ieder der zeven verdere gewesten, 1 uit Drente — moest binnen zes maanden na hare aanstelling eene constitutie ontwerpen, door de Vergadering te onderzoeken en binnen een jaar aan het volk ter goed- of afkeuring aan te bieden. De stemming in de Vergadering moest hoofdelijk zijn, de beraadslaging openbaar, de volstrekté meerderheid besliszend. De representant was verantwoordelijk aan het volk en kon niet dan onder bepaalde omstandigheden op grond van een onderzoek door eene bij het lot verkozen commissie voor een buitengewone rechtbank uit de vijf hooge gerechtshoven worden gebracht. De vroeger togetreden provinciën hadden de verkiezingen reeds doen plaats hebben en eene commissie uit de Staten-Generaal had reeds de geloofsbriefen der gekozenen onderzocht. Van de 126 te kiezen personen waren er zoo den 1sten Maart 90 aanwezig in de door Holland op passende wijze ingerichte voormalige danszaal van den erfstadhouder op het voormalige Binnenhof, thans in Nationaal Hôtel herdoopt.

In de oude vormen lieten de aan den overkant van het Hôtel zetelende Staten-Generaal, door eene commissie van negen leden vertegenwoordigd, nog eenmaal de leden der Nationale Vergadering door den agent van Staat monstereu, door den hofmeester van Staat, binnenleiden, de geëischte verklaring door hunnen griffier voorlezen en door de gekozen representanten afleggen. Toen volgde de keuze van een voorzitter, Pieter Paulus, die van den voorzitter der Staten-commissie de driekleurige sjerp ontving en door hem werd geïnstalleerd. Paulus sprak daarop „in naam van het Volk van Nederland” onder diepe stilte de verklaring uit, dat deze vergadering was „het representerend lichaam van het Volk van Nederland”. Gejuich van „vivat de Republiek” binnen de zaal en op het Binnenhof, daverend handgeklap en schetterend trompetgeschal, musketvuur en kanonschoten verkondigden de geboorte der nieuwe Republiek, die de plaats zou innemen van de oude Vereenigde Nederlanden. Een feestelijke optocht en allegorische voorstellingen luisterden den feestdag op ¹⁾.

¹⁾ H. v. A., *Uit de gedenkschriften van een voornaam Nederlandsch beambte (Tiel, 1882)*, blz. 198.

De Staten-Generaal aan de overzijde, bericht van het gebeurde ontvangen hebbend, hadden nu slechts hunne vergadering ontbonden te verklaren. Hun voorzitter hief „met een gepaste aanspraak” eenige oogenblikken later de laatste zitting op van het 'lichaam, dat langer dan twee eeuwen de Vereenigde Nederlanden had vertegenwoordigd. De nieuwe staat van zaken had een aanvang genomen.

HOOFDSTUK II.

UNITARISSSEN EN FEDERALISTEN.

De groote vergadering, die over de toekomstige inrichting van de nieuwe Republiek zou hebben te beslissen, was samengesteld uit de meest heterogene elementen. Velen behoorende tot wat „de natie te dier tijde uitstekendst bezat in wetenschappelijke kennis, talenten en welsprekendheid”, maar zij telde ook „zeer middelmatige leden”¹⁾. Er waren enkele patriotsche leden der oude staatsregeering, verder hoogleeraren, priesters en predikanten, advocaten, fabrikanten, gewone burgers, van alle kanten der Republiek bijeengekomen²⁾. Slechts weinige patriotsche oud-regenten en patriciërs als Bieker, Geelvinck, Teding van Berkhout, Van Lennep, Van Marle, De Vos van Steenwijk, Strick van Linschoten, de beide Haersoltes hadden er zitting in³⁾. De meeningen waren zeer verdeeld. Men zag er een vijf en twintigtal heftige democratische Unitarissen als de tilburgsche fabrikant Vreede en de leidsche hoogleeraar Valckenaer, de vurige dichter-predikant van Diemen Bernardus Bosh, de katholieke rotterdamse wijnkooper Midderich, de geachte tielsche advokaat Van Leeuwen, de heftige pastoor Witbols, de ijverige gewezen secretaris van het Noorderkwartier Bernardus Blok, de Castricumer Nuhout van der Veen; minder democratische maar toch overtuigde Unitarissen als Paulus, de gewezen haarlemer pensionaris Van de Kastele,

¹⁾ Gedenkschriften van een beambte, l. l. blz. 199; Jorissen, Hist. Bladen, blz. 343 vlg.

²⁾ Legrand, p. 137/8.

³⁾ Vgl. Vreede, Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling, II, blz. 6.

de hartstochtelijke gewezen leidsche secretaris van curatoren, thans zelf curator Hahn, de eindhovensche katholiek Van Hooff; gematigden als de amsterdamsche advokaat Schimmelpennineck, de welsprekende kamper predikant Kantelaar en zijn ambtgenooten uit Wijk bij Duurstede en Dordt, Oekerse en Bosveld, de amsterdamsche koopmanszoon en letterkundige Lublink de Jonge, de utrechtsehe oud-hoogleraar in de theologie Van Hamelsveld en de harderwijksche jurist en historicus De Rhoer, allen te zamen met den naam „slijmgasten” bespot; enkele federalistische democraten als de hartstochtelijke Van Beyma; eindelijk vele gematigde Federalisten van ouden stempel als de kamper secretaris Uyttenhage De Mist, de friesche afgevaardigden Huber en Stijl, de Groningers De Sitter en Ten Berge, de gewezen elburgsche secretaris Vitranga. De groote meerderheid der vergadering bestond uit gematigden, en wel uit gematigde Unitarissen, die dan ook den algemeen geachten en hoogst bekwamen Paulus tot eersten voorzitter aanwezen en hem bij de keuze om de 14 dagen meestal opvolgers in denzelfden geest gaven. Vooral Schimmelpennineck, hoewel nog jong, had door zijn welsprekend woord, zijn handig en gematigd optreden, zijn voorzichtig tusschen de partijen laveeren een grooten persoonlijken invloed op den gang der zaken. Paulus zelf, reeds van de eerste dagen af ziekelijk, heeft daarop weinig invloed meer kunnen oefenen. De door de afgevaardigden af te leggen verklaring had niet alleen alle verklaarde Oranjegezinden maar ook overtuigde Federalisten als Dumbar uit Deventer, die de amerikaansche staatsregeling had gewenscht, en den gewezen goudschen pensionaris Van Wijn uitgesloten, al waren deze laatsten den patriotschen gevoelens van harte toegedaan. Zoo was de vergadering, waarvan in die dagen getuigd werd: „nimmer zag Nederland zooveel wijsheid onder één dak vereenigd.”

Het overheerschen van de gematigde denkbeelden bleek ook duidelijk uit den loop der zaken in de vergadering. De belangrijke commissie voor de staatsregeling werd reeds op den 15^{den} Maart ingesteld; hare samenstelling uit Federalisten als Vitranga en De Rhoer en gematigde Unitarissen als Van de Kastele en De Vos van Steenwijk met een enkel fel Unitarist, terwijl Friesland en Zeeland, welker overwegend federalistische gezindheid vanouds welbekend was, nog niet eens vertegenwoordigd waren, gaf den

voorstanders eener radikale omzetting van het gansche staatsbestuur zeer weinig moed. De heftige Vreede trachtte dan ook de verwachte gevolgen dezer keuze te voorkomen door een voorstel aan de Commissie om eerst algemeene beginselen vast te stellen en deze vóór de opstelling der Constitutie aan de Nationale Vergadering en aan de grondvergaderingen ter goedkeuring aan te bieden; maar de Commissie beschouwde dit terecht als een inbreuk op hare vrijheid van beraadslagen en deed het voorstel met 60 tegen 31 stemmen verwerpen, welke uitslag de gewettigde vrees der Unitarissen deed toenemen. Terwijl de Commissie zich op het einde van April aan haren moeitevollen arbeid zette, hield de Nationale Vergadering intusschen bij voorbaat toch belangrijke discussiën over gewichtige onderwerpen van staatsbeleid te midden van de dagelijkse zaken, die behandeld moesten worden ¹⁾.

Onder die dagelijkse zaken namen de maatregelen in Friesland tegen de daar nog heerschende revolutionaire toestanden een belangrijke plaats in, maar de gewone beraadslaging liep dikwijls over minder belangrijke onderwerpen, en leidde bij gemis aan ervaring herhaaldelijk tot groote verwarring, vooral na den betreurenswaardigen dood van den bekwamen en geëerden Pieter Paulus reeds op 17 Maart. Te midden van deze discussiën, die in afwachting van het werk der commissie voor de staatsregeling wel van minder beteekenis moesten zijn en vooral door uit de gansche Republiek aangeboden rekestes werden uitgelokt, trachtten Vreede en de zijnen, in verband blijkbaar met de Centrale Vergadering, voortdurend invloed op den gang van zaken te oefenen. Reeds in het begin van Maart werd heftig en principieel gedebatteerd over het recht van petitie en dat van vereeniging. Wat het eerste betreft, vreesden velen met het op den duur toelaten van deputatiën en mondelinge petitiën, zooals totnogtoe het geval was geweest, denzelfden weg op te zullen gaan als de parijsche Conventie, die steeds onder den druk dezer van de ultra's uitgaande beweging had gearbeid, en besloot tot het decreet om alleen schriftelijke petitiën van individueele burgers toe te laten ²⁾. Wat het laatste aangaat,

¹⁾ Vgl. het overzicht, door Vreede l.l. van de gehouden discussiën gegeven, vooral zijn Overzicht der handelingen, blz. 72 vlg. Ook Vitringa's Gedenkschrift.

²⁾ Dagverhaal, I, blz. 58.

Hahn en Van Hooff wezen beiden eveneens op de „wel jammerlijke doch nuttige ondervinding” in Frankrijk opgedaan met de clubs, deze gevaarlijke „santinellen van de vrijheid”. Op den 2^{den} Mei deed Blok het voorstel om, tegenover de geruchten omtrent een overeenkomst tusschen Engeland en Pruisen tot een aanval op de oostergrenzen en de samentrekking van troepen in die richting, voor de verdediging der Republiek aan die zijde te zorgen en tevens maatregelen te nemen tegen mogelijk verzet binnenslands. Een ander kort daarop gevolgd voorstel van de heftige Unitarissen Vreede, Valekenaer en Bosch, om zoowel de financiën als de algemeene burgerwapening uit het beheer der gewesten in handen der Vergadering over te brengen, veroorzaakte een hevigen strijd tusschen de beide groote partijen, vooral in verband met de dreigende artilleristen-oproer te Amsterdam, uitgelokt door de ontbinding van het artilleriekorps in die stad volgens bevel van hare gematigde municipaliteit, die van dat zeer revolutionnair gezinde korps een aanval op de Oranjegezinden vreesde. Ook de schutterij geraakte te Amsterdam in beweging en de zaken kwamen hier zoo ver, dat in den nacht van den 10^{den} op den 11^{den} Mei de raadzaal door de gewapende ontevreden werd overvallen tot ontzet van vier gevangen gezette artilleristen. Een commissie uit de Nationale Vergadering, vergezeld door ruitery uit Den Haag en weldra gesteund door fransche troepen, die in weerwil van het protest der burgerij ten slotte binnen de stad werden toegelaten, herstelde de rust, die voortaan door een sterk garnizoen gewaarborgd werd. Het voorstel van Vreede en de zijnen werd na lange discussie „in advies” gehouden.

Het netelige vraagstuk der scheiding van Kerk en Staat kwam eveneens reeds spoedig ter sprake. Van Hamelsveld, die op de scheiding aandrong maar tevens erkende, dat er „zonder godsdienst geen maatschappelijk geluk” kon bestaan¹⁾, opende daarmee de sluizen eener onuitputtelijke welsprekendheid, waarmee verscheidene leden op historische, wijsgeerige en andere gronden opkwamen tegen de vermenging van godsdienst en staatkunde. Ploos van Amstel deed den 23sten Mei²⁾ eindelijk het ingrijpende voorstel tot een decreet, dat zou inhouden: „daar de Godsdienst thans is afge-

---

¹⁾ Ibid. blz. 31.

²⁾ Ibid. blz. 553.

scheiden van den Staat, zal er in dit vrije Nederland geen heerschende Godsdienst meer zijn." Dit voorstel werd in Juli daaraanvolgende ernstig besproken naar aanleiding van het door Lublink de Jonge voorgedragen rapport¹⁾, waarbij, in afwachting van de nieuwe constitutie alvast in den geest van het gedane voorstel de uitvaardiging van een decreet krachtig werd aanbevolen; de zeer merkwaardige discussiën eindigden den 5^{den} Augustus met een decreet, waarbij het beginsel werd uitgesproken en de weg werd gebaad voor feitelijke gelijkstelling van alle gezindten voor de wet, ook ten opzichte van de op 80000 personen geschatte Joden, ten aanzien van wie in Augustus belangrijke discussiën werden gehouden²⁾. De niet minder netelige kwestie der uitsluiting van staatkundig andersdenkenden uit de ambten door het eischen van een door alle ambtenaren af te leggen eed werd door een bemiddelend voorstel van Van de Kastele opgelost in gematigden zin, zoodat de ambtenaren alleen moesten beloven „gehouw en getrouw te zullen zijn aan alle regeeringsvorm, welke op de oppermagt des Volks gegrond is, en niets, middelrijk of onmiddellijk, te zullen doen of ondernemen tot het weder invoeren van het stadhouderschap en van eenige erfelijke waardigheden" ³⁾. Het voorstel van Valckenaer om „het stemregt van de Oranjegezinden" voorloopig te „laten slapen tot na de aanneming der Constitutie" werd met ééne stem meerderheid naar de constitutionneele commissie verwezen⁴⁾. Over de belangrijke vraag der een- en ondeelbaarheid van den Staat ging men elkander reeds in Juni te lijf⁵⁾ naar aanleiding van een als beginselverklaring tegenover de natie ingediend voorstel van Schimmelpenninck, die het volstrekt „onbestaanbare" van een „foederalistisch systema" alvast door de Vergadering wilde erkend zien; de „beminnelijke geest van eensgezindheid," waarvan Hahn getuigde, dreigde vooral bij die discussie te loor te zullen gaan, maar men besloot na vijf dagen van bespreking de zaak nog „in advies" te houden, met het oog weder op de nog steeds voortdurende werkzaamheden der constitutionneele commissie. Ook de organisatie van leger en zee-

1) Dagverhaal, II, blz. 265 vlg., 388 vlg.

2) Ibid., II, 497 vlg.; III, 6 vlg., 40, 62.

3) Ibid., I, blz. 338.

4) Ibid. blz. 176.

5) Ibid., II, blz. 171 vlg.

macht, van het openbaar onderwijs, waarvoor den 10^{den} Juni een bijzondere commissie werd ingesteld¹⁾, de opbeuring van landbouw en nijverheid, visscherij en handel, de diplomatieke verhouding tot Engeland kwamen ter sprake. De discussiën over een en ander droegen over het algemeen een ernstig, waardig en gematigd karakter, al viel de eigenaardige vermenging van welsprekendheid en breedheid, gezwollenheid en platheid van toon in deze vergadering, waarin zoovele bekende kanselredenaars en advocaten naast onervaren sprekers zitting hadden, soms niet te miskennen²⁾.

Intusschen was de Commissie voor de Constitutie ijverig bezig met hare zeer bezwaarlijke taak. De bekwame hoogleeraar in het staatsrecht De Rhoer, die uitging van het beginsel, „dat het gevaarlijk was ten gronde toe te sloopen of onder een geheel eenvormige gedaante te brengen” wat „in den loop der eeuwen zekeren vasten vorm had aangenomen”, en niet wilde hooren van „alles te gelijk te willen verbeteren,” had, wegens het overwicht van zijn staatsrechtelijke kennis met grooten eerbied bejegend, ten slotte zijn conservatief stempel weten te drukken op het ontwerp, dat een onmiskienbaar federalistisch en tevens anti-democratisch karakter droeg. De geletterde Simon Stijl, die het den 10^{den} November met een plechtige aanspraak ter vergadering overhandigde³⁾, {opende het „aanzienlijk en achtbaar tooneel,” waarop de „beschreven vaders” na het „verpletten van de hydra der heerschacht” de grondslagen zouden leggen van een nieuw „rijzend staatsgevaarte.” Twee Kamers, de Groote Kamer en die der Oudsten, met een Staatsraad als uitvoerende macht, behoud der in „departementen” herdoopte provinciën met de oude grenzen, handhaving der gewestelijke quoten en financieele instellingen in het algemeen, ook der oude gemeentelijke zelfstandigheid, scheiding van Kerk en Staat, welke laatste de kerkgenootschappen geldelijk had te ondersteunen, hooge census van f 50 tot f 200 huurwaarde, afwisselend naar de grootte der plaats, voor de in grondvergaderingen, districten, ringen en kwartieren afgedeelde kiezers, scherpe afscheiding der staatsmachten op administratief, juridisch en financieel gebied — ziedaar den hoofd-

---

¹⁾ Ibid. I, blz. 113.

²⁾ Vgl. Vreede, l.l. blz. 18 vlg.; Colenbrander, Gedenkstukken, II, blz. XXXV.

³⁾ Dagverhaal, III, blz. 590.

inhoud van het verdienstelijke maar bepaald federalistisch gekleurde ontwerp, dat bij de groote meerderheid der Vergadering met weinig instemming werd ontvangen en door het invloedrijkste lid der Commissie zelve, den oud-pensionaris Van de Kastele, in een heftige redevoering aanstonds scherp werd aangevallen als verderfelijk voor den Staat en als niet „overeenkomende met de regelen der rechtvaardigheid noch met het belang van 't Nederlandsche Volk,” daar het in plaats van een „één- en ondeelbaar volk” feitelijk „negen volkeren” liet voortbestaan, negen afzonderlijke „natiën” met afzonderlijk bestuur. Hij kwam vooral op tegen het verouderde quotenstelsel, dat den last der financiën deed drukken op Holland, welks overmatige schulden, thans tot ruim 450 millioen gestegen, alleen te wijten waren aan dit stelsel; het diende, meende hij, zoo spoedig mogelijk te verdwijnen voor dat van algemeene staatsfinanciën, „amalgame” der schulden, waarbij het mogelijk zou zijn om de 6 millioen, die daarbij op de 36 millioen uitgaven te kort zouden blijken, door algemeene belastingen te vinden. Ook Hahn, Vreede, Nuhout van der Veen en tal van anderen onder de 78 ingeschreven sprekers verlangden verwerping van het in den grond onmiskienbaar federalistisch, ja „monstreus,” „afzigtig” geachte ontwerp; zij achtten het zelfs ongeschikt om als leiddraad bij de discussie te worden aangenomen, iets waartegen De Rhoer, Vitringa, De Mist en andere Federalisten met kracht opkwamen. Heftig botsten de gevoelens van Unitarissen en Federalisten tegen elkander; teleurstelling en verbittering, goedkeuring en levendige ingenomenheid, stormachtige bijval en dreigende woorden wisselden af, totdat op den 29sten November met 66 tegen 52 stemmen onder presidium van Van Hamelsveld te midden van hevige agitatie¹⁾ de beslissing viel, dat men het ontwerp ten leiddraad zou nemen: de gematigde Unitarissen hadden den doorslag gegeven, meenend bij de verdere discussie nog wel ingrijpende wijzigingen te kunnen bereiken. Het voorstel van Schimmelpenninck betreffende de één- en ondeelbaarheid van den staat, dat in Juni in advies gehouden was, kon nu onmiddellijk dienen om duidelijk te doen uitkomen, wie werkelijk het federalisme wenschten; opnieuw door Gevers en Hartogh aan

¹⁾ Dagverhaal, IV, blz. 150 vlg. Vgl. het overzicht bij Rogge, blz. 182 vlg.; Colenbrander, Gedenkstukken, II, blz. 77 vlg.

de orde gesteld, werd het door Schimmelpenninck nogmaals geformuleerd en na eene verwarde hartstochtelijke discussie¹⁾, waarbij Van Hamelsveld nauwelijks de orde bewaren kon, den 2^{den} December met 75 tegen 23 stemmen aangenomen, onder toejuiching van de met belangstellenden opgevlude tribune, die met spanning den loop der discussiën had gevolgd gelijk het door het gansche land heen geschiedde: het federalisme scheen overwonnen te zijn. Maar nu diende het ontwerp ook vooraf in dezen zin te worden gewijzigd, hetgeen, na eenig verzet van federalistische zijde, den 7^{den} werd besloten: eene commissie van zeven leden, waarbij slechts één Federalist, door en uit de Nationale Vergadering gekozen, zou dit bezwaarlijke werk hebben te verrichten. Zij bracht bij monde van haar medelid Hahn nog den 29sten December haar rapport uit, dat begon met eene opsomming der rechten en plichten van het bataafsche volk als „voorafspraak” op het gewijzigde ontwerp, dat eerst een paar uren vóór de vergadering van dien dag gereed gekomen was. Dit rapport werd nu na heel wat discussie met het oorspronkelijke ontwerp tot een geheel vereenigd en op die wijze tot grondslag en leidraad der discussie gemaakt.

De discussie over het veelomvattende ontwerp hield de Vergadering vijf maanden bezig te midden van de behandeling der dagelijkse zaken, die het soms moeilijk maakten de bij reglement bepaalde vier uren daags aan het ontwerp te wijden, te midden ook van de toenemende onrust in den lande, waarvan het oproer te Amsterdam in Mei 1796 de krachtigste uiting was geweest. Die onrust vond haren grond in de teleurstelling der omwentelingsgezinden over het te veel ontzien hunner machtige oranjegezinde en federalistische tegenstanders en aan de andere zijde in de vrees dezer laatsten voor al te krasse maatregelen in revolutionnaire richting, waarop de clubs niet ophielden aan te dringen. Men wist ook, dat de heftige Unitarissen geen moeite spaarden om bij het Directoire te Parijs op krachtige tusschenkomst ter handhaving van het unitarische beginsel aan te dringen en dat Noël, de fransche gezant in Den Haag, voortdurend door de clubs werd aangezocht zijn veelvermogen invloed in dezelfde richting te gebruiken. Het was uitgelekt, dat Vreede en Van Hooff in October naar Parijs

¹⁾ Rogge, blz. 189 vlg.; Colenbrander, Gedenkstukken, II, blz. XLIII vlg.

waren gereisd om het Directoire in dit opzicht te polsen ¹⁾. Maar de fransche regeering, hoewel voor het unitarisme gestemd, weigerde krachtdadig tusschenbeiden te komen uit vrees om de gevoeligheid der bataafsche natie te wekken en de clubs al te zeer aan te moedigen; in overleg met Schimmelpenninck en andere gematigden, die van een openlijke fransche tusschenkomst aan de eene zijde verscherping der revolutionnaire beweging, aan de andere wantrouwen in het krediet van den Staat als onafhankelijk rijk vreesden, besloot zij haren invloed meer ondershands te doen gelden en alleen te toonen „la main qui protège et point celle qui contraint” ²⁾. Zoo drong de voorzichtige Noël zachtkens op beëindiging der heerschende onzekerheid aan: de afloop der bovenvermelde stemmingen was de kroon op zijn voorzichtigten arbeid, gesteund door handige werkzaamheid in de vooral thans machtige pers en door aanhoudend overleg met de gematigde Unitarissen in de Vergadering zoowel als daarbuiten in de provinciën ³⁾.

Op dezelfde wijze wist de fransche regeering door zachten aandrang van haren gezant de discussiën in het voorjaar van 1797 in de door haar gewenschte richting van het gematigd unitarisme te leiden. Het was anders bezwaarlijk te midden van de „woedende stormen van onbeteugelde driften, door de hardnekkigste tegenkantingen getergd en opgewekt” het schip in de veilige haven te brengen ⁴⁾. Belangrijk was o. a. de discussie over den kiezerscensus, welks vermelding, naar sommigen beweerden, reeds streed tegen de begrippen van vrijheid, gelijkheid en broederschap, die men zeide omhelsd te hebben. Vreede en andere democraten drongen ernstig en herhaaldelijk aan op de invoering van algemeen stemrecht, van een „werkelijke” volksregeering bij vertegenwoordiging, op een „werkelijke” volkskeuze in de grondvergaderingen en niet een aanwijzing der staatsregeering door kiezers in trappen, waardoor de „volkswil”, naar zij meenden, verduisterd werd en toch weder een soort van aristocratische regeering werd geschapen ⁵⁾;

---

¹⁾ Rogge, Staatsregeling, blz. 153; Colenbrander, Gedenkstukken, II, blz. 75.

²⁾ Legrand, p. 143.

³⁾ Ibid. p. 148. Vgl. Colenbrander, Gedenkstukken, II, blz. 46 vlg.

⁴⁾ Rogge, blz. 250. vlg.

⁵⁾ Dagverhaal, IV, blz. 610; V, blz. 221 vlg.

maar de groote meerderheid toonde zich den 6^{den} Maart van deze opvatting afkeerig, wat niet verwonderlijk was, nadat men zich te voren reeds tegen het „directe” kiesstelsel in het algemeen had verklaard. De daarmede samenhangende kwestie, of er één Wetgevend Lichaam dan wel twee Kamers zouden zijn, werd tegen den zin der heftige Unitarissen na een welsprekende rede van De Rhoer, die op de gevaren der „absolute macht” van één vertegenwoordigend lichaam wees, door de meerderheid beslist in den zin van tweeledigheid, terwijl beide Kamers permanent zouden zijn. De Federalisten hadden gewenscht, dat de te kiezen personen moesten wonen in den „ring”, waar zij gekozen zouden worden; maar dit scheen weder al te federalistisch en men beperkte de vereischte inwoning tot die in het departement. Over de vraag, of de Staatsraad, die de uitvoerende macht zou zijn, met ministers of, volgens de oude gewoonte, met comités onder zich zouden werken, ontstond evenzoo veel discussie, die eindigde met de zegepraal van het ministerstelsel tegenover dat der oud-vaderlandsche bestuurscolleges, ten einde de kracht van het centrale bewind te versterken. De strenge afscheiding van wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht ¹⁾ — een der hoofdgedachten van Montesquieu, den vader van het nieuwere staatsrecht — werd in het ontwerp behouden; op aandrang van Vreede, die meende, dat de uitvoerende macht, tevens uitsluitend met de handhaving der Constitutie belast, te veel tot despotisme zou komen, werd die handhaving aan alle drie de staatsmachten opgedragen. Over het behoud van den eed of zijne vervanging door een plechtige verklaring werd breedvoerig en herhaaldelijk gehandeld; de meerderheid bleek niet gehecht aan den eed, „uit heerschezucht geboren, door bijgeloof gekoesterd”, al behield zij den zuiveringseed voor het Nationaal Gerechtshof. Vooral de verdeeling in departementen was een zaak, die de beide groote partijen tegen elkander in het harnas joeg; van Vreede's denkbeeld om alle onderverdeeling van den staat als nadeelig af te keuren wilde de meerderheid niet weten, evenmin van het behoud der oude provinciën als departementen; eindelijk besloot men 15 departementen in te stellen, „gegrond op 's Volks belang, zooveel mogelijk geschikt naar de populatie, uitgestrektheid en geographische ligging”.

¹⁾ Vgl. Rogge, blz. 284 vlg.

Niet minder lang werd gehandeld over de inrichting der departementale en der gemeentelijke besturen, waarbij weder de beide uiteenlopende inzichten op elkander stietten; tot ergernis der hevige Unitarissen, verontwaardigd over de nog vrij algemeen gebleken sterke gehechtheid aan het oude federalistische stelsel, werd ook hier een tusschenweg ingeslagen en de departementale zelfstandigheid in „huishoudelijke” zaken behouden. Ofschoon reeds vóór de behandeling van het ontwerp besloten was tot ineensmelting, „amalgame”, der gewestelijke schulden, had de discussie over de voorgestelde algemeene belastingen nog veel voeten in de aarde en de Federalisten deden nog herhaaldelijk pogingen om door allerlei voorstellen deze zaak op de lange baan te schuiven, wat echter niet gelukte, daar de meerderheid de algemeene belastingen goedkeurde. Over de scheiding van Kerk en Staat werd zeven zittingen lang weder hartstochtelijk gedebatteerd, zooals te verwachten was, waar het de belangen der „heerschende Kerk” gold. Men kon het niet eens worden en stelde de beslissing tot Mei uit; maar ook toen kon men het niet verder brengen dan tot een weinigen werkelijk bevredigende schikking ¹⁾. Onderwijs en armenzorg leverden minder moeilijkheden op evenals de zaak der koloniën, waarbij echter Vreede, hoewel huldigend den in deze hoofdstukken te roemen geest van „gezonde staatkunde”, met nadruk wees op het zelfs niet noemen van den „onmenschwaardigen” slavenhandel; maar de meerderheid meende in de staatsregeling van deze zaak te moeten zwijgen, daar het, hoewel de slavenhandel af te keuren was, niet vast stond, of de koloniën wel buiten slaven konden en in hoeverre het recht van den nederlandschen kolonist door een verbod van handel in slaven ernstig zou worden gekrenkt, zoodat men vreezen moest, dat hij zich in Engeland's armen zou werpen.

Wat dit laatste betreft, daarvoor behoefde men zich niet al te bezorgd meer te maken, nu Engeland bijna alle koloniën reeds in handen had en het onder schout-bij-nacht Lucas ter herovering van de Kaap en het in Indië verlorene uitgezonden eskader, 9 schepen met 340 stukken en 2000 man, op reis in de Saldanha-baai den 17^{den} Augustus 1796 ten gevolge van onbekwaamheid van den vlootvoogd en ongehoorzaamheid van het oranjegezinde scheeps-

¹⁾ Ibid. blz. 307 vlg.

volk den overmachtigen vijand in handen was gevallen zonder zich te verdedigen¹⁾); het kleinere voor West-Indië bestemde eskader van Braak kwam ten minste nog ter rechter tijd in Suriname aan en redde voorloopig deze kolonie.

Met den elfden titel, waarin de wijze van herziening der Constitutie behandeld werd, kwamen de beraadslagingen den 30sten Mei tot een einde, nadat de definitieve redactie der goedgekeurde artikelen door een afzonderlijk daartoe aangewezen commissie was vastgesteld. Nog op het laatste oogenblik trachtten de democratische Unitarissen, Vrede en de zijnen, door middel van een daartoe door de amsterdamsche clubs gedaan verzoek de vergadering over te halen het ontwerp nog niet definitief aan te nemen, maar het eerst vier weken aan de grondvergaderingen in handen te geven om het dan nog eens te herzien naar aanleiding der gemaakte opmerkingen. Schimmelpenninck, Van Hooff en andere gematigden verklaarden zich hier bepaald tegen, daar men zoo goed als gereed was en het volk toch moest beoordeelen wat men had gemaakt; het voorstel werd dus afgewezen. Maar de wijze, waarop het geheele, 918 artikelen bevattende ontwerp, thans door de democraten als het „dikke boek” bespot, werd aangenomen — het werd niet bij stemming maar eenvoudig bij acclamatie als „voltooid” beschouwd — beloofde weinig goeds. De in April 1797 tot 20 0/0 gedaalde bataafsche staatspapieren toonden duidelijk aan, dat de vrees voor de toekomst algemeen was.

De belangrijke discussiën, die waren gehouden, hadden in ieder geval dit voordeel, hoef het volk ook over het thans aangeboden ontwerp zou mogen oordeelen, dat men had leeren nadenken en beraadslagen over de belangrijkste vraagstukken van staatsbeleid; de pers had het geregeld verschijnende „Dagverhaal der handelingen van de Nationale Vergadering” onder de oogen van het publiek gebracht en zoowel in de clubs als in pamfletten en weekbladen was men min of meer gemeenzaam geworden met de behandelde vraagstukken. In zooverre waren deze discussiën een staatkundige leerschool geworden voor het geheele volk zoowel als voor hen, die er aan hadden deelgenomen²⁾. Met name in de revolutionaire clubs en sociëteiten heerschte toenmaals een opgewekt staat-

1) De Jonge, Zeewezen, V, blz. 240 vlg.

2) Vgl. Rogge, blz. 349.

kundig leven ¹⁾. Zij bleven bovendien in nauwe betrekking met elkander. De commissarissen of presidenten der stedelijke clubs vormden in iedere stad een geheim bureau van correspondentie, dat weder in verbinding stond met de geheime provinciale bureaux, allen te zamen geleid door het zeer geheime „bureau generaal” te Amsterdam, een veelomvattende „associatie”, die zich ten doel stelde te waken voor de een- en ondeelbaarheid van den staat, de volksoppermacht en de verantwoordelijkheid der wetgeving. Waar dergelijke geheime sociëteiten nog niet bestonden, werden zij door met geheime instructie uitgezonden geëmmiteerden van het bureau-generaal opgericht zooals in den zomer van 1797 door Wiselius en Fijnje voor Zeeland geschiedde. Deze geheime bond, die in zijn net van organisatie het gansche land omvatte, verzekerde aan de revolutionnaire elementen een krachtigen invloed op den gang der zaken en uit den toon, die er gevoerd werd, blijkt de ernstige gezindheid van velen om de gewenschte hervormingen met kracht door te zetten.

Volgens een der in Den Haag genomen besluiten moest, in geval van verwerping door de grondvergaderingen, den 1sten September een nieuwe Nationale Vergadering tot het vaststellen van een nieuw ontwerp bijeenkomen; de verkiezingen daarvoor konden moeilijk na 1 Augustus plaats hebben. Maar de stemming over het aangeboden ontwerp kon in de grondvergaderingen niet eerder geschieden dan den 8sten Augustus, zoodat genoemde verkiezingen dan reeds zouden afgelopen zijn, wat een zonderlingen toestand teweeg zou brengen. Uit de ten slotte aangenomen vaststelling der beide data: 1 en 2 Augustus voor de verkiezingen en 8½ Augustus voor de stemming, bleek reeds, dat men de verwerping verwachtte. Die verwerping, zoowel door de Prinsgezinden als door de heftige Unitarissen en Federalisten vurig begeerd, werd verwacht, omdat de eersten, hoewel eigenlijk uitgesloten van de grondvergaderingen, daarin middellijk toch nog genoeg invloed hadden en de beide laatste fractiën machtig waren onder de omwentelingsgezinden. Sommige gematigden als Van Hooff, Van de Kastele, ja zelfs de heftige maar eerlijke Hahn waarschuwden voor de intriges, die in de clubs en daarbuiten zouden gesmeed worden om de verwerping te verkrijgen. Van Hooff

---

¹⁾ Van Limburg Brouwer, Wiselius, blz. 87 vlg.

in het bijzonder waarschuwde voor het drijven der „anarchique factie”, die het blijkbaar toelagde op de invoering van iets als de verderfelijke fransche constitutie der Conventie, zoowel als voor dat der Aristocraten en Federalisten, die hunnen machtigen aanhang zouden in beweging brengen ten einde een ontwerp in den geest der oude staatsregeling te verkrijgen. Van Beyma noemde het stuk zelfs een „monster” en Vreede verheelde zijn afkeer ervan evenmin.

Zoo ontstond er in den zomer van 1797 een heftige partijstrijd in de Bataafsche Republiek, waarin ook de fransche regeering, die de aanneming van het naar zijne meening gematigde en deugdelijke ontwerp wenschte, zich mengde door haren gezant den 20sten Juli in den vorm eener officieele nota een gelukwensch te doen aanbieden met de voltooiing van het werk en de stellige verwachting uit te drukken, „que le peuple batave” met zijn „rectitude de jugement” niet zou aarzelen „d'accueillir favorablement un pacte social qui lui promet de si grands avantages”¹⁾.

Het lijvige stuk was in 9000 exemplaren alom in den lande aangeplakt, terwijl er 8000 aan de grondvergaderingen en 6000 aan den handel werden aangeboden; en nog bleek het getal onvoldoende voor de algemeene belangstelling, zoodat men op sommige afgelegen plaatsen slechts enkele dagen vóór Augustus een exemplaar machtig kon worden²⁾. In de clubs en de grondvergaderingen werd op de heftigste wijze gediscussieerd over de unitaristische en federalistische beginselen; de allesbehalve gematigde pers liet zich ten sterkste over een en ander uit en schroomde geen middelen om voor- en tegenstanders te bezwalken, verdacht te maken of wel in de vleidendste termen te eeren en op te vijzelen³⁾. Er werd van gematigde zijde gewezen op de niet te voorziene rampen eener verwerping, zoowel ten opzichte van de binnenlandsche toestanden als van de betrekkingen tot het buitenland; geen plotselinge overgangen maar trapsgewijze hervorming, riepen de voorstanders, wijzend op het onvolmaakte van ieder menschelijk werk; zij spraken van de nadeelen, te midden van een gevaarlijken oorlog, der voortduring van het zwakke tusschenbestuur, waardoor de onzekerheid zou bestendig worden tot onberekenbare schade van krediet en

¹⁾ Legrand, p. 149. Vgl. Colenbrander, Gedenkstukken, II, blz. 112 vlg.

²⁾ Rogge, blz. 350/1.

³⁾ ib. blz. 384 vlg.; De Bosch Kemper, Letterk. aantekeningen, blz. 354 vlg.

koophandel, van renteniers en ambtenaren; zij beschuldigden hunne tegenstanders van omgekocht te zijn door Engeland. Daarentegen lichtten de tegenstanders van het ontwerp de gebreken ervan toe en schetterden in de clubs tegen „vermomde aristocraten en prinsgezinden”. Tal van hevige pamfletten wierpen de scherpste oordeelvellingen onder de menigte en ijverden tegen halfheid en ontijdige gematigdheid. Een vinnig advies van twaalf heftige democratische leden der Nationale Vergadering, onder wie Vreede, Midderigh, Van Beyma en Witbols, richtte zich nog den 1sten Augustus tegen de nota van Noël en de inmenging van het Directoire ten gunste van het ontwerp. Een rapport van drie leden der haagsche club „Voor eenheid en orde” — de burgers Goldberg, Verbeek en Scheffer — stelde de nadeelen van het ontwerp helder in het licht. Men nam zelfs van weerszijden zijn toevlucht tot het verspreiden van valsche verklaringen; in Friesland en Brabant drong het gewestelijk bestuur officieel op verwerping aan. Hier en daar dreigde oproer van wege de teleurgestelde revolutionairen, die met aandrang bestraffing der oude regenten eischten, met name te Amsterdam, Utrecht en Leeuwarden. Daartegenover begonnen ook de Oranjegezinden zich in beweging te stellen: zij organiseerden in Kollum een formeel Oranje-oproer, dat met geweld van wapenen onderdrukt moest worden en aanleiding gaf tot een uitbarsting tegen de oud-regenten te Leeuwarden, waarbij de fransche bevelhebber tusschenbeiden moest komen om plundering en afpersing te verhinderen. Een groot aantal stemgerechtigden — men schatte hen op 400000 in het geheel — werd door dit alles afgeschrikt van de stemming of door de bekende verklaringen uitgesloten; van de niet meer dan 136716 opgekomenen, verklaarden zich 27955 voor, 108761 tegen, zoodat het lot van het ontwerp zonder eenigen twijfel beslist was.

Was de stemming over het ontwerp onder hevige agitatie geschied, niet minder heftig was de strijd bij de verkiezingen van 1 Augustus. De democratische partij spande alle krachten in om de zege te behalen en de tegenwerking ook van de fransche regering, die Vreede en de zijnen officieel bestreed en hun drijven als misdadig afkeurde, te overwinnen ¹⁾. Zij wist werkelijk een betrekke-

---

¹⁾ De Bosch Kemper, Letterk. Aant. blz. 357; Colenbrander, Gedenkstukken, II, blz. 119 vlg.

lijk groot aantal harer leden gekozen te krijgen, al slaagde zij er nog niet in de meerderheid te bereiken en al keerden vele leden der eerste Nationale Vergadering in de tweede terug; de gematigde partij daarentegen verloor door het zich terugtrekken van Schimmelpenninck, De Rhoer, De Leeuw en anderen vele zeer gewaardeerde krachten. Volgens Schimmelpenninck was het oude reglement, dat evenals de eerste ook deze tweede vergadering bij hare werkzaamheden moest leiden, zoo „geheel onstaatkundig en niet wijsgeerig berekend”, dat hij na de opgedane ondervinding van te voren aan den goeden uitslag wanhoopte¹⁾, een gevoel, dat velen begon te overheerschen, ook in de vergadering zelve en op hare beraadslagingen een slechten invloed oefende.

Tegen dat reglement begon dan ook dadelijk na de opening op den 1sten September een hevige oppositie zich te verheffen. De vertegenwoordigers Van Lockhorst en Van Hooff stelden ieder op zichzelf belangrijke wijzigingen voor, door dringende adressen uit alle gewesten gesteund; de eerste bepaalde zich tot het voorstel om de grondvergaderingen te bewegen de te benoemen Commissie voor de Constitutie tot 7 of 9 personen te beperken, de ander wenschte eene algeheele en ingrijpende herziening van het reglement. Maar beide pogingen mislukten en men benoemde weldra opnieuw eene Commissie van 21 leden, ofschoon, voor het geval van nieuwe teleurstelling, maatregelen werden genomen om een anderen weg in te slaan. Die Commissie intusschen droeg thans, in overeenstemming met den geest der nieuwe vergadering, een overwegend democratisch-unitaristisch karakter. Vreede, ofschoon zelf niet daarin zitting hebbend, had thans een grooten invloed kunnen uitoefenen, gelijk Schimmelpenninck en Van de Kastele dit in de eerste Vergadering hadden gedaan, maar zijn heftigheid en onstuimige voortvarendheid, zijn doctrinarisme maakte velen van hem afkeerig.

In dezelfde richting, die der democratie, werkte de nieuwe omwenteling te Parijs, waar den 4^{den} September 1797 de democratische leden van het Directoire door een staatsgreep de reactionnaire elementen uit dit college en uit de beide Kamers verwijderd hadden. De fransche gezant Noël, die bij het optreden der tweede Nationale

¹⁾ R. J. Schimmelpenninck en eenige gebeurtenissen van zijn tijd, blz. 144.

Vergadering zijne regeering had aangeraden den totnogtoe ingeslagen weg ook verder te blijven volgen en de gematigde elementen te steunen ¹⁾, kwam door deze verandering in eene moeilijke positie tegenover de nieuwe regeering, die bepaald unitaristisch gezind was en deze richting ook hier krachtig gesteund wilde zien tegenover „le peuple le plus jaloux peut-être et le moins capable dans tous les temps de se gouverner lui-même”; maar met al zijne handigheid slaagde hij er weinig in „le parti intermédiaire” de bovenhand te doen houden boven de steeds krachtiger optredende en door de clubs aangevuurde felle Unitarissen. „Bravo”, had een hunner in de vergadering geroepen op het bericht van het te Parijs gebeurde, „wel voorgaan doet wel volgen!” en het denkbeeld van een dergelijken staatsgreep hing ook hier in de lucht. Tegenover het voorstel van den ten aanzien der clubs zelfstandigen Hahn, om de fransche regeering te verzekeren van de gezindheid om de orde te handhaven en rustig met beraadslagen voort te gaan, stelde de woelige democraat Van Beyma dat om een feest te vieren ter eere der jongste parijsche gebeurtenissen en een wakend oog te houden op de reactionnaire elementen, die ook hier misschien een reactie voorbereidden gelijk men te Parijs zich voor den staatsgreep had meenen te mogen beroepen op eene royalistische samenzwering. Van Beyma's voorstel vond toejuiching in de clubs, die zich weder met tal van adressen tot de vergadering wendden en maatregelen verzoekten tegen de binnenlandsche vijanden en de buitenlandsche gevaren, waaromtrent weder booze geruchten van pruisische plannen op de oostergrens verspreid werden ²⁾; zij wezen op het in Friesland gebeurde, op de verspreiding van oranjegezinde volksliederen en pamfletten onder de menigte, op de stemming bij het onmiskenbaar oranjegezinde leger en vooral ook op de onvertrouwbaarheid van vele ambtenaren, waarnaar ernstig moest onderzocht worden. De verwarring, de onzekerheid werd vergroot door hevige discussiën, in afwachting weder van de voorstellen der Commissie voor de Constitutie, over de groote beginselen van eenheid en ondeelbaarheid, de vermenging der gewestelijke schulden,

¹⁾ Legrand, p. 158; vgl. zijne memorie van 7 Oct. 1697 bij Colenbrander, II, blz. 136 vlg.

²⁾ Rogge, blz. 444/5. Vgl. over de macht der Orangisten: Colenbrander, II, blz. 247.

de scheiding van Kerk en Staat, naar aanleiding van voortdurend inkomende adressen voor en tegen deze onderwerpen, die bij de gansche bevolking weder de levendigste belangstelling wekten, wat met name met betrekking tot het laatste onderwerp duidelijk bleek.

Te midden van dikwijls stormachtige discussiën in en buiten de vergadering werd de natie onzacht opgeschrikt door een noodlottige gebeurtenis. De sedert Paulus' heengaan krachtig voortgezette reorganisatie der vloot had deze onder leiding van het Comité van Marine in den loop van 1796 weder tot eene betrekkelijk aanzienlijke macht doen aangroeien: 66 schepen met 17000 man waren reeds in den zomer van dat jaar in de havens voorhanden en werden nog aanhoudend vermeerderd ¹⁾. De uitzending der beide eskaders naar Oost en West had haar wel verzwakt, zoodat zij voorloopig weinig in de Noordzee kon uitrichten, daar deze door engelsche en russische eskaders vlak vóór onze zeegaten zoo goed als voor haar gesloten werd, maar men hoopte toch op den duur de verschillende eskaders te kunnen vereenigen en dan in verband met de fransche vloot uit Brest eene onderneming op Ierland te wagen, waartoe de fransche regeering, die reeds in 1796 eene poging tot landing op dat onrustige eiland had gewaagd, wederom, gelijk in 1782, het voorstel had gedaan. Het gelukte werkelijk in het begin van Maart 1797 het eskader van de Maas naar Tessel over te brengen en in April kwamen nu bepaalde aanbiedingen van het Directoire om in Juli eene samenwerking der fransche, spaansche en bataafsche vloten in het werk te stellen ten einde een aanzienlijk leger naar Ierland over te voeren. De bataafsche vloot zou in haar volle sterkte moeten uitzeilen en 15000 man fransche troepen uit hare havens op transportschepen moeten inschepen, terwijl de fransch-spaansche vloot uit Brest 50 lineschepen en 50000 man zou leveren. De bataafsche opperbevelhebbers, vice-admiraal De Winter en luitenant-generaal Daendels, begaven zich naar Parijs om een en ander te bespreken en bezwaren uit den weg te ruimen, vooral om te bewerken, dat niet fransche maar — wat de nationale eer scheen te eischen — bataafsche troepen op de bataafsche vloot zouden worden ingescheept. Eindelijk kwam men in Den Haag tot het besluit om, daar de fransch-

---

¹⁾ De Jonge, Zeewezen, V, blz. 233 vlg.

spaansche vloot nog lang niet gereed bleek te zijn, zelfstandig een tocht naar Ierland met bataafsche schepen en bataafsche troepen te ondernemen — een rockeloos ontwerp, gezien de groote overmacht der britsche marine in de Noordzee, die intusschen volgens de laatste berichten vrij wat verminderd was. Was men een paar maanden eerder gereed geweest, dan had men werkelijk gebruik kunnen maken van een levige muiterij van revolutionnairen aard op de engelsche vloot, die ten gevolge daarvan ook nog in den voorzomer, nog in Juni zoo zwak was, dat zij niet zooveel schepen in zee kon brengen als de bataafsche. Met allen ijver werd aan de voorbereiding gearbeid en half Juli lag de gansche vloot, 80 schepen sterk, met de ingescheepte troepen voor Tessel ten anker. Maar De Winter werd door tegenwind weken en weken lang verhinderd uit te zeilen, in weerwil van den voortdurenden aandrang van het Comité, en de engelsche vloot onder Duncan, die intusschen weder krachtig versterkt was, lag voortdurend voor het Marsdiep om het uitzeilen te beletten. Zoo verliep het gunstige jaargetijde en in September werd dan ook het krijgsvolk weder ontscheept: de onderneming op Ierland scheen daarmede voorgoed opgegeven te zijn.

Intusschen, de teleurstelling was groot en de regeering was dan ook van oordeel, dat de met zooveel moeite en kosten bijeengebrachte vloot toch moest uitzeilen om de Engelschen, hoewel zij thans volgens door De Winter ingewonnen berichten aanzienlijk sterker waren, aan te vallen. De Commissie van Buitenlandsche Zaken vooral dreef hiertoe aan. Maar de bevelhebbers vertrouwden terecht volstrekt niet op de zeewaardigheid hunner nieuwe schepen zoo min als op de deugdelijkheid hunner bemanning. Na herhaalde aanmaningen en in weerwil van De Winter's waarschuwingen, zag deze zich eindelijk genoodzaakt een stellig bevel van genoemde Commissie op te volgen en zeilde den 7^{den} October werkelijk uit. Hij bleef echter op de kust voor de Maas, zijne schepen en bemanningen oefenend in het zeilen en schieten en in afwachting van de engelsche vloot, die den 11^{den} kwam opdagen ¹). De Winter, noordwaarts gezeild, ontmoette haar bij Kamperduin en bevond haar, onder het bevel van Duncan, zooals hij gevreesd had belangrijk sterker dan de zijne, hoewel het aantal der schepen, 24

¹) De Jonge, l. l. blz. 318 vlg.

groot en klein, aan beide zijden ongeveer gelijk was. De engelsche admiraal, de bataafsche vloot in onregelmatige slaglinie opgesteld ziende, drong voor den wind in snelle vaart op die linie in en wist haar aanstonds op twee plaatsen te breken, waarna het lot van de Bataven beslist was. Met groote dapperheid boden De Winter en de zijnen, onder wie vooral de vice-admiraal Reyntjes en de kapiteins Zegers, Verdooren en Krafft zich onderscheidden, tegenstand; maar het eene schip na het andere moest zich na dapperen strijd overgeven, ten slotte ook dat van De Winter zelf; 10 schepen vielen den vijand in handen. Het was een zware nederlaag, die een diepen indruk teweeg bracht. Bij het weldra ingestelde onderzoek bleek, dat op het gedrag van den gevangen admiraal en vele zijner kapiteins geen aanmerking viel te maken dan misschien voorzoover hun zeemannschap en oorlogservaring betrof; alleen tegen den reeds te voren van oranjegezindheid verdachten schout-bij-nacht Bloys van Treslong, die met zijn afdeeling slechts een gering aandeel aan den strijd had genomen, ontstonden ernstige bezwaren en zoowel hij als overste Polders werden „wegens nalatigheid en begane misslagen” door een krijgsraad streng gestraft. De eenige troost was, dat de „aloude heldenmoed, standvastigheid en volharding” opnieuw was getoond, wat ook door den vijand gereedelijk werd erkend. Toen eenige maanden later de krijgsgevangenen terugkeerden, werden zij zelfs met gejubel en ovatie's ontvangen ¹⁾.

Deze nederlaag bracht aan het prestige der Nationale Vergadering en der regeering in het algemeen opnieuw een hevigen slag toe, ook al namen beiden aanstonds maatregelen om de geleden verliezen te herstellen en de gevolgen der ramp te verzachten. De Commissie voor de Buitenlandsche Zaken werd van alle zijden aangevallen wegens het gegeven bevel. Een algemeene heffing van 8 ⁰/₁₀ van alle inkomsten tot herstel der vloot — de eerste algemeene heffing, door de Federalisten tevergeefs heftig afgekeurd maar den 2^{den} December bij meerderheid besloten, vond hevigen tegenstand ook in de gewesten buiten Holland, waartegenover het den 18^{den} Januari hernieuwde besluit te dien opzichte een kwade kans zou hebben.

Ook uit de beraadslagingen over de in deze omstandigheden te nemen maatregelen bleek duidelijk, dat het Federalisme nog zeer

---

¹⁾ Gedenkschriften van H. v. A., blz. 205/6.

sterk was in den lande en dat de Unitarissen hun streven naar eenheid en ondeelbaarheid van den staat niet dan na nieuwen hevigen strijd voorgoed zouden kunnen doen zegevieren. Dit was vooral aan den dag gekomen bij de lange en heftige discussiën in September over het naar aanleiding van klachten in menigvuldige petitiën gedane voorstel van Kantelaar tot onderzoek naar het gedrag en de staatkundige houding der ambtenaren en bij het niet minder ingrijpende voorstel van Van Beyma in November om van de ambtenaren een eed tegen het stadhouderschap te vorderen. De vrees voor reactie, het onderlinge wantrouwen werd hoe langer hoe grooter. Door meer dan 200000 personen geteekende petitiën tot behoud der traktementen van de leeraren der Hervormde Kerk tegenover den unitaristischen aandrang op volledige scheiding van Kerk en Staat veroorzaakten niet minder oneenigheid en vrees voor den loop der zaken.

De amsterdamsche „Jacobijnen”-club onder leiding van haar algemeen correspondentie-bureau De Uitkijk, waarin verscheidene heftige revolutionairen zitting hadden: Wybo Fynje, Wiselius, Fennekol, Tadema, Nobbe e. a., bevreesd voor de reactie en begeerig het te Parijs gegeven voorbeeld nagevolgd te zien ook hier te lande, besloot de zaak in handen te nemen. Zij zond naar Parijs een weinig scrupuleus agent, den gewezen schiedamschen jeneverstoker en vurigen patriot Eykenbroek, die met den gewezen officier Bode en den voormaligen page van prinses Wilhelmina, Eberstein, bij het Directoire te Parijs en andere toongevende leden der fransche regering aanzoek deed om Noël en Hoche door meer vertrouwbare Jacobijnen te vervangen en met hunne hulp en die der ultra's in de Nationale Vergadering een coup d'état te wagen. Zij vond met eenige moeite, niet zonder den argwaan van den gezant Meyer en sommige gematigde landgenooten te Parijs te hebben opgewekt, gereeden steun, vooral toen zij aan de verschillende leden der baatzuchtige nieuwe regering te Parijs financieele beloften van niet geringe beteekenis had gedaan — men sprak later van acht ton gouds en meer, te voldoen uit de fondsen der Bataafsche Republiek. Maar de jacobijnsche partij in de Nationale Vergadering aarzelde zich aan deze bedenkelijke hulp toe te vertrouwen. Eerst toen de amsterdamsche club tegen half December zelf de handen aan het werk dreigde te slaan, verontwaardigd over de voortdurende aarzeling en aandringend op vervulling der gedane beloften van medewerking,

gaven ook de volksvertegenwoordigers toe, ten minste sommigen hunner, als de leidsche lakenfabrikant S. J. van Langen en Ockerse, terwijl anderen, als Vreede, zich op den achtergrond hielden¹⁾.

De 12 leden, die onder leiding van Vreede ook in de vorige vergadering reeds het beginsel der eenheid van den staat in een voorstel hadden belichaamd en in de tweede allen opnieuw zitting hadden, waren thans besloten in dit hachelijke tijdsgewricht aan den aandrang gehoor te geven. Zij traden heimelijk in overleg met een dertigtal andere leden en met het Directoire te Parijs, dat na den eerlijken generaal Hoche den intriganten Jacobijn Beurnonville, die tot alles in staat was, aan het hoofd der fransche troepen te Utrecht had gesteld en geneigd bleek om, in afwijking van het oorspronkelijk gevoelen van den thans ook zijn geduld verliezenden Noël, tot krachtiger maatregelen de hand te leenen. Een gezamenlijke beginselverklaring van 43 leden der vergadering verscheen 12 December. Zij legden daarin hunne ernstige meening bloot²⁾, dat het „plicht” was „eene openlijke verklaring” te geven „aan de Bataafsche Natie” tegenover de gebleken „kwaadwilligheid”, die hen als „anarchieke”, als „dolle mannen” had afgeschilderd. Zij, overtuigde Unitarissen, verdedigden hun „systema” tegen de beschuldiging van samenspanning en revolutionaire moordlust, zij, voorstanders der „vrijheid”, leiders der „volkspartij” tegen de „snoode aristocratie”, de „vuige heerschzucht” en het „zwart zelfbelang”. Als „mannen van eer” verklaarden zij zich bereid om te strijden voor een program, dat zij in negen punten nader omschreven: onvervalschte volksregeering bij vertegenwoordiging, gelijkheid voor de wet in den burgerstaat, geregeld aftreden der vertegenwoordiging met recht van petitie voor den individueelen burger, onafhankelijkheid der grondvergaderingen, volkomen eenheid en ondeelbaarheid onder één Kamer en met ineensmelting der geldmiddelen in de tot zoovele administratieve lichamen verlaagde onderdeelen van den staat, algemeene lasten gegrond op het vermogen, verantwoordelijkheid der uitvoerende macht gelijk van alle andere colleges, nationaalverklaring der bezittingen en schulden van ge-

---

¹⁾ Vgl. over dit alles de stukken bij Colenbrander, II, blz. 537 vlg. De beslissende brief van de club uit Amsterdam aan de leden der Nationale Vergadering *ibid.* blz. 563 vlg., de verschillende verhalen *ibid.* blz. 588 vlg.

²⁾ Rogge, blz. 473 vlg.

westen, steden, dorpen en plaatsen, invoering der financieele plannen binnen één jaar na de aanneming der Constitutie.

Deze openlijke beginselverklaring van Vreede en de zijnen scheen een voorbode van den staatsgreep, die na September bijna algemeen verwacht werd. Zij maakte grooten indruk en vond steun in een aantal nieuwe rekesten van de clubs in alle deelen des lands. De gelijktijdige vervanging, op raad van Beurnonville, van den voorzichtigen Noël, wiens plan tot vereeniging der gematigde elementen niet tot het doel — de staatsregeling — had gevoerd en die zich door zijn huwelijk met een hollandsche dame bij zijne regeering verdacht had gemaakt¹⁾, door Charles Delacroix, gewezen minister van buitenlandsche zaken en energiek Jacobijn, bekend met „journées”, met wien de intrigant Ducange, de vriend van Vreede en Valckenaer²⁾, als raadsman en secretaris in het land terugkeerde, scheen eveneens te wijzen op gewichtige gebeurtenissen met steun der fransche regeering en ten gunste der Unitarissen. De nieuwe gezant had dan ook reeds een met Beurnonville's hulp door te zetten plan voor de nieuwe staatsregeling medegebracht benevens de vergunning om dit desnoods met geweld te doen aanneemen³⁾.

De gematigde meerderheid der vergadering, hoewel onder dat alles onrustig geworden, richtte zich, bij monde van Kantelaar en Van Hooff, scherp tegen de ondertekenaars der Verklaring als volksmisleiders en volksopruiers en weigerde, onder heftig protest van Vreede, den door hen en de clubs zoo gebiedend aangewezen weg op te gaan. Eenige gematigden onder leiding van Gevers en Van de Kastele trachtten nog een middenweg te vinden door aandrang bij de Commissie [van Constitutie om zich te haasten met haren arbeid, wijzend op de noodzakelijkheid om een einde te maken aan den onzekeren toestand. Werkelijk verklaarde de Commissie bij monde van Ockerse (15 Januari 1798), dat zij thans bijna gereed was en uiterlijk binnen zes weken het nieuwe ontwerp zou indienen; zij berichtte tevens geruststellend, dat haar ontwerp den geest van eenheid van den staat ook in het bestuur en in het algemeen den geest van de beginselverklaring zou ademen. De zaak der gematigden scheen ten slotte nog gewonnen. In een oogenblik van spontane geest-

¹⁾ Pijman, blz. 55.

²⁾ Vgl. over hem vooral Colenbrander, I, blz. 79.

³⁾ Mendels, Daendels, Bijl. blz. 27. Zijne instructie bij Colenbrander, II, blz. 140 vlg.

drift zwoer de geheele vergadering, „eendrachtig geschaard om het altaar der vrijheid”, of „het Vaderland te zullen redden” of „op de posten te zullen sterven”. Slechts 24 leden weigerden den 19^{den} Januari de unitaristische beginselen tot leiddraad aan te nemen, de overige 80 aanwezigen verklaarden zich ervoor en tevens voor de vervanging van het afgekeurde reglement door een nieuw in dezen geest. Nog echter stonden de partijen tegenover elkander; nog werden zich de in het nauw gebrachte Federalisten tegen het snel voortdringende Unitarisme en de stilte, die dienzelfden dag volgde op Van Beyma's voorstel om den verjaardag van den dood van Lodewijk XVI te vieren door een plechtigen eed van haat tegen het stadhouderschap, bewees, dat de aanhangers van het oude bewind volstrekt niet geheel geslagen waren: het voorstel werd „noodeloos” verklaard en van de baan geschoven. Het was duidelijk, dat ook met deze vergadering het door de ultra's begeerde resultaat niet zou verkregen kunnen worden maar dat men weder tot een compromis zou moeten komen.

Het oogenblik naderde, waarop daarom de thans tot 50 aange-groeide onderteekenaars der December-verklaring in overleg met Delacroix en Ducange hun beslissenden slag wilden slaan, tegen mogelijke revolutionaire uitspattingen bewaard door de aanwijzingen en waarschuwingen van den op last zijner regeering „tegen alle „anarchie” zich verklarenden franschen gezant¹⁾. De weigering der meerderheid om den nieuwen franschen opperbevelhebber, Joubert, ook met het bevel over het bataafsche leger te belasten deed Delacroix, dié den 5^{den} Januari op zijn post gekomen was, besluiten thans tot den voor het uiterste geval bewaarden maatregel over te gaan, volgens de wenschen van de partij der vurigste Unitarissen, de door Vreede en de zijnen geleide leden. Zij hadden genoeg van de totnogtoe betoonde gematigdheid en langzaamheid van overgangen, waarop van de zijde der zich steeds meer aristocratisch-federalistisch toonende meerderheid aanhoudend als gewenscht werd gewezen, en vreesde opnieuw den ouden weg op te gaan — „la marche lente et tortueuse”, waarvan men de wrange vruchten had geplukt in de heerschende machteloosheid. Delacroix, op bevel zijner regeering tot de 43 in nauwe betrekking

¹⁾ Mendels, l.l. Vgl. Ducange's brieven bij Colenbrander, II, blz. 158 vlg.

getreden, verklaarde hun ronduit, dat deze niet zou toelaten „qu'un pays qu'elle a appelé à la liberté, fût plus longtemps la proie de l'anarchie”¹⁾, en stelde met Dueange en de voornaamste leiders der Unitarissen door hem, in plaats van „révolutionnaires exaltés” zooals Noël ze had afgeschilderd, „dociles à la voix de la raison” bevonden, samen een program op, waarin hij, dreigend in geval van verzet in naam der Fransche Republiek terug te nemen, „les droits qu'elle tenait de la conquête”, hunne „idées pas parfaitement claires” door „l'esprit d'ordre, de rédaction et de classification” meende te verduidelijken en waarbij het belang eener volkomen aansluiting aan Frankrijk allerminst vergeten werd. Geheel vertrouwden hem Vreede en de zijnen niet, want ook met de gematigden, met Gevers en de zijnen, had Delacroix niet ten eenenmale gebroken. Ook zij hielden met hem samenkomsten, hopen hem nog tot hunne inzichten over te halen en hem waarschuwend voor de „anarchieke” plannen van de ultra's en den invloed der clubs²⁾. Maar Delacroix, die zich overtuigd had, dat Vreede en de zijnen, vergeleken met de fransche revolutionnaires, betrekkelijk onschuldige voornemens koesterden en aanvankelijk zich wel door hem en zijne regeering zouden laten leiden, ging niet in op hunne voorstellen om met hulp der gematigden eene constitutie naar den vorm van het fransche Directoire ook in de Bataafsche Republiek te vestigen. Hij sloot zich nu geheel bij Dueange en de ultra's aan en wist van zijne regeering volledige vrijheid van handelen te verkrijgen, waarbij dan de eer van het vaderschap der constitutie voor het oog aan de Bataven zou worden gelaten. Het aldus opgestelde plan van „principes essentiels”, in groote trekken overeenkomend met de December-verklaring³⁾, werd door 50 leden geteekend en ter goedkeuring naar Parijs opgezonden. Men wilde „cloire la révolution par une constitution sage et un gouvernement fort”. Joubert zou de hand reiken en de bevelhebber der bataafsche troepen, Daendels, had zich ook bereid verklaard deze poging om tot een einde te komen voorloopig te steunen.

In het Oostindische huis op het Bleyenburg te 's-Gravenhage hadden samenkomsten der alzoo verbonden en plaats⁴⁾, waar alles

¹⁾ Legrand, p. 166; Colenbrander, blz. 167 vlg.

²⁾ Mendels, Daendels, Bijlagen, blz. 27 vlg.; tekst, blz. 138.

³⁾ Colenbrander, blz. 171 vlg.

⁴⁾ Van Limburg Brouwer, Wiselius, blz. 99; Colenbrander, blz. 559, 588 vlg. Wij

in bijzonderheden werd besproken. De omstandigheid, dat de gelijkgezinde Midderigh den 19^{den} tot voorzitter der vergadering gekozen was en daarmee het bevel over de haagsche burgerwacht in zijne handen was gekomen, leidde tot onmiddellijke uitvoering van den voorgenomen staatsgreep, die dan ook den 22sten plaats vond, „avec”, zegt Delacroix in zijn omstandig bericht aan het Directoire 1) „un ordre, une sagesse et un ensemble véritablement admirables dans un pays, où les hommes sont en général peu ardens et peu accoutumés aux grandes conceptions d’une révolution.” Ducange zegevierde.

In den nacht van den 21sten op den 22sten nam Midderigh met Joubert en Daendels zijne maatregelen om de voornaamste posten te bezetten. In den vroegen morgen te vier uur²⁾ werden de zeer gehate en als aristocraten verdachte leden van het Comité voor de Buitenlandsche Zaken³⁾ in hunne huizen gearresteerd en de overige representanten tegen negen uur ter vergadering opgeroepen. Intusschen waren de 50 met den president in het logement der stad Haarlem bijeengekomen, waarheen ook een aantal andere afgevaardigden zich begaf, zoodat tegen negen uur de groote meerderheid bijeen was en daarop onder geleide van bataafsche soldaten en burgerwacht in optocht en onder de toejuichingen van het samengestroomde volk de vergaderzaal op het Binnenhof betrad. Zij vond daar alle uitgangen bezet en piketten infanterie en kavallerie met geschut op de naburige pleinen opgesteld, Joubert en Daendels met hunne staven aan de deur der vergaderzaal. De vergadering werd dadelijk geopend en in comité-generaal veranderd; de president las een aanspraak voor, waarin hij verklaarde, „dat het Vaderland in gevaar” en „er geen uur meer te verliezen” was, dat hij, ook op aandrang van den bevrienden bondgenoot, thans de „gewichtige zaak” wilde beslissen en een beroep deed op den steun der vergadering, die dan ook dadelijk met een plechtige verklaring haar „onveranderlijken afkeer” betuigde van stadhouderschap,

---

vinden hier ook Von Liebeherr, Ondaatje, Blauw en andere oude Patriotten van 1785 weder terug.

1) Mendels, Bijlagen, blz. 29.

2) Vgl. Mendels, l. l. en Rogge, blz. 496 vlg.; Colenbrander, blz. 588 vlg.

3) Bicker, Hahn, Queysen, De Beveren, Jordens en Gevers.

federalisme, aristocratie en regeeringloosheid. Tien leden ¹⁾ weigerden deze verklaring en werden gelast heen te gaan. Twintig anderen ²⁾ waren bij hunne komst ter vergadering in de voorzitterskamer geleid en werden dadelijk van hun lidmaatschap vervallen verklaard, terwijl hun aangezegd werd, dat zij voorloopig Den Haag niet mochten verlaten noch correspondentie voeren. Eerst te elf uur werd de openbare vergadering gehouden, waarin aanstonds op voorstel van den president het oude reglement werd vernietigd tegelijk met alle provinciale en kwartierlijke souvereiniteit. De vergadering verklaarde zich wettig onder den naam van „Constitueerende Vergadering, representeerende het Bataafsche Volk”, welke verklaring met groot gejuich door de geheel met leden der clubs gevulde tribunes werd begroet en met vreugdeschoten uit de gereedstaande kanonnen beantwoord. Delacroix, plechtig ter vergadering ontvangen, bracht zijne gelukwensen met de „mesures énergiques” en nam op zijne beurt de dankbetuiging der vergadering voor zijne medewerking in ontvangst. Deze zelve besloot tot de benoeming van een Intermediair Uitvoerend Bewind van 5 leden ³⁾ en van een nieuwe commissie van 7 leden voor de constitutie ⁴⁾ en gaf van het gebeurde kennis aan de gewesten en ambtenaren. Een proclamatie aan het volk getuigde openlijk van dankbaarheid aan Frankrijk voor „de ondersteuning aan uwe waarachtige vrienden verleend tot redding uit den gevaarlijken maalstroom der dreigende reactie” en de Directeuren schreven naar Parijs: „nos vaisseaux, nos équipages, nos trésors sont à vous. Disposez-en.” Op den middag was alles afgelopen, keerden de troepen naar hare kazernes terug en bekwam de haagsche bevolking allengs van de verbijstering, waarin deze gebeurtenissen haar hadden gebracht. Noch hier noch elders waagde men eenig verzet tegen de genomen maatregelen, daar de fransche regeering ze blijkbaar steunde en de gewapende macht gereed stond iedere tegenkanting

---

¹⁾ De Lange, Homan, Ten Berge, Zeper, Keizer, De Wekker de Groot, Wentholt, De Jonge, Tichler en Van Haersolte. Later nog Sypkens, die te laat kwam.

²⁾ Van Beyma, Van Castrop, Van Hamelsveld, Kantelaar, Van Marle, De Mist, Scheltema, De Sitter, Van Hooff, Van der Spijk, Brouwer, Stoffenberg, Van Eck, Bijleveld, De Vos van Steenwijk, Hultman, Van der Hoop, Van Kleffens, Cambier en Pasteur, bij wie nog de afwezigen Van Maanen en Vitringa gerekend werden.

³⁾ Vreede, Fijnje, Van Langen, Fokker en Wildrik, 25 Jan. aangesteld.

⁴⁾ Ockerse, Konijnenburg, Hoffiman, Van Zonsbeek, Nolst, Fokker en Guljé.

te onderdrukken; de clubs juichten en menig gewestelijk en stedelijk bestuur betuigde zijne volledige instemming met het gebeurde ¹⁾.

De leiding der zaken berustte nu bij de vijf leden van het Intermediair Uitvoerend Bewind: den heftigen en doordravenden maar eerlijken Pieter Vreede, den even hartstochtelijken gewezen patriot en doopsgezinden leeraar Wybo Fynje, die bij de clubs zeer gezien was, den radicalen wiskundige uit Middelburg Fokker, den vriend van Ducange en Delacroix Van Langen, die de hoofdaanlegger van den staatsgreep was geweest, en den bekwamen zutphenschen rechtsgeleerde Wildrik — allen overtuigde democraten, die niet schromen zouden het uiterste te wagen om hunne beginselen tot zegepraal te brengen. Vreede verklaarde onmiddellijk na de aanstelling uit naam van zijne medeleden gezind te zijn „de vrijheid in het Vaderland te stichten en hierom de orde onwrikbaar en ten koste van alles te handhaven” ²⁾.

Reeds op de eerstvolgende dagen echter bleek het, dat de indruk van het oogenblik niet lang zou aanhouden. Niet minder dan 29 leden en plaatsvervangende leden uit hen, die op den dag van den staatsgreep de verklaring van afkeer op voorgaan van den president hadden bezworen, namen achtereenvolgens hun ontslag. De leiders van den staatsgreep moesten doortasten, wilden zij het behaalde succes niet in de waagschaal stellen, en ook deze leden werden dan ook aanstonds ontzet uit hunne posten en bedieningen, zelfs beroofd van hun stemrecht en in hunne woonplaatsen onder toezicht geplaatst. Het gebeurde wees op een nog altijd krachtige oppositie en de deerlijk ontwrichte vergadering besloot dan ook het arrest der op 22 Januari slechts voorloopig gearresteerden te verzwaren, hetgeen door het Uitvoerend Bewind den 4^{den} Februari werd gedaan door opsluiting van de gewone leden in het Huis Ten Bosch en vervoer der leden van de Commissie van Buitenlandsche Zaken naar verschillende plaatsen des lands. Bovendien werden de niet vertrouwde Oranje-sociëteiten en andere lichamen van dien aard, als gevaarlijk voor de bestaande orde, gesloten, terwijl van alle ambtenaren zonder onderscheid een verklaring van afkeer werd geëischt. Een voorstel van den representant Rant, reeds den

¹⁾ Rogge, blz. 514 vlg.

²⁾ Dagverhaal, VIII, blz. 451. Vgl. over de geheime machinatiën van de clubs Mendels, Daendels, blz. 162 vlg.; Colenbrander, passim.

25sten Januari ingediend, hield de voornaamste beginselen in, die men door de constitutie gevestigd wilde zien en werd grif aangenomen onder daverend gejuich ter eere van de thans voorgoed verzekerde een- en ondeelbaarheid der Republiek.

Die Republiek was intusschen nog altijd verre van onafhankelijk, integendeel weinig meer dan een fransche provincie. De parijsche Directeuren hadden niet lang gearzeld met gebruik te maken van de hun uit Den Haag gedane uitnoodiging en sloten den 12^{den} April met de Bataafsche Republiek een nieuw verdrag, waarbij het getal der hier te onderhouden fransche troepen op 25000 werd gesteld, met jaarlijksch subsidie van 12 ton gouds boven het onderhoud, de kleeding, uitrusting en huisvesting, terwijl Frankrijk zou mogen beschikken over $\frac{3}{4}$ van het bataafsche leger, te gebruiken in Duitschland, Engeland of Ierland, waar men wilde. Dat was — boven de geschenken in geld aan Delacroix, Joubert, het Directoire en anderen — de prijs voor de geboden hulp.

Het duurde niet lang, of de Commissie van Zeven was met haren in de gegeven omstandigheden niet zeer veel tijd vereischenden constitutionneelen arbeid gereed: den 6^{den} Maart diende zij het ontwerp in, dat onder dagelijkse medewerking en nauwlettend toezicht van Delacroix tot stand was gekomen, opdat het niet te zeer zou afwijken van het haar door dezen kant en klaar aangeboden plan ¹⁾). Met snelheid was het samengesteld, met nog grootere snelheid werden den 15^{den}, 16^{den} en 17^{den} Maart de 527 artikelen in de vergadering behandeld en afgehandeld, wederom onder het oog van den franschen gezant, die slechts geringe afwijkingen van zijn plan wilde toelaten en nog slechts voorzoover men hem kon overtuigen, dat een of ander artikel tegen den aard van het bataafsche volk stuitte. In den avond van den 17^{den} was alles afgeloopen en kon men overgaan tot de voorbereiding van de stemming in de grondvergaderingen.

Die voorbereiding kostte nog eenige moeite, want het scheen niet geraden het ontwerp bloot te stellen aan onzekere kansen, afhangende van de gezindheid der over het geheel nog niets vertrouwde stemgerechtigden. Daarom werd dan ook van alle stemgerechtigden de bekende verklaring geëischt, verscherpt door de

¹⁾ Colenbrander, blz. 181 vlg.

bijvoeging, dat men niemand kiezen zou, die de gewenschte beginselen niet voorstond, en met uitsluiting van alle bekende andersgezinden voor den tijd van tien jaren. Gemachtigden van het Uitvoerend Bewind hielden overal toezicht op de uitvoering van dit reeds 10 Maart genomen besluit, waarbij dikwijls met ruwheid en willekeur werd te werk gegaan, zoodat de „zuivering” der grondvergaderingen op vele plaatsen diepe ergernis wekte¹⁾. Maar de klachten van ten onrechte geweerden vonden te midden van de drukte der voorbereiding bij de tot doorzetten gezinde regeering weinig gehoor en eerst na den afloop der stemming werden de stemregisters door de plaatselijke besturen weder in betere orde gebracht. Van de 165520 ditmaal stemmenden verklaarden zich ten slotte 153913 voor, 11597 tegen het ontwerp, welke gewenschte uitkomst den 1sten Mei plechtig door het Uitvoerend Bewind aan de Constitueerende Vergadering werd medegedeeld.

De zoo aangenomen grondwet der Bataafsche Republiek begon weder met „algemeene beginselen”, waarin de rechten van den mensch en den burger waren uiteengezet. Het streven naar onderdrukking van het ingewortelde federalisme en verbreking van den ouden „stadhouderlijken vereenigingsband”, bleek reeds dadelijk uit de verdeeling van het grondgebied in acht departementen van omstreeks 217000 tot 247000 zielen, welker later vastgestelde grenzen opzettelijk zoo weinig mogelijk met die der oude provinciën overeenkwamen²⁾ en ook in hunne namen, volgens fransch model die der rivieren, in geen enkel opzicht aan de oude indeeling herinnerden. Dat van de Eems omvatte Groningen met $\frac{2}{3}$ van Friesland, de eilanden tot en met Terschelling en een klein deel van noordelijk Drente; dat van den Ouden IJssel de rest van Friesland en Drente,

---

¹⁾ Zelfs Wiselius, die den staatsgreep mede had voorbereid, werd van zijn stemrecht beroofd (Van Limburg Brouwer, Wiselius, blz. 110), misschien omdat hij voortdurend op gematigdheid had aangedrongen en daarom niet vertrouwd werd.

²⁾ Vgl. het nog meer ingrijpende voorstel der Commissie van Zeven, die oorspronkelijk elf departementen had gewild, bij Mees, Hist. Atlas, kaart 7, blz. 6. Dit voorstel werd uitgewerkt door burger Janssen maar ten slotte na herhaalde pogingen gewijzigd in een plan van 15 departementen (ibid. blz. 8). Het eindelijk aangenomen plan van 8 departementen werd per proclamatie van 17 Nov. 1798 uitgevoerd (ibid. blz. 12), nadat over de vaststelling wederom lang was gediscussieerd en gerapporteerd. Vreede en de zijnen hadden eigenlijk geen onderverdeeling in departementen, volgens hen gevaarlijk voor de eenheid, gewild.

geheel Overijsel met Urk en Schokland en de noordelijke helft van de Veluwe; dat van den Rijn het overige van Gelderland tot de Waal, $\frac{2}{3}$ van Utrecht en verder Holland tussehen Waal en Lek; dat van Tessel dit eiland, Vlieland en Wieringen met noordelijk Holland tot den Rijn, behalve Amsterdam met het IJ en zijne zuidelijke omgeving tot Muiden, Weesp, Uithoorn en het Haarlemermeer, dat een afzonderlijk departement van den Amstel vormde; dat van de Delf met Holland tussehen Rijn en Maas; dat van de Schelde met de voormalige zuidhollandsche en zeeuwsche eilanden en westelijk Brabant tot voorbij Breda; dat van den Dommel met de rest van Brabant, het oude Holland bezuiden de Merwede en zuidelijk Gelderland. Ieder departement was verdeeld in zeven ringen van omstreeks 33000 zielen, wederom zooveel mogelijk in afwijking van de oude grenzen der onderdeelen en kwartieren, de ringen ieder in 60 à 70 gemeenten. Voor de verkiezing der beide Kamers moest het land gesplitst worden in 94 kiesdistricten van 20,000 zielen, verdeeld in 40 grondvergaderingen van 500¹⁾. De Eerste Kamer zou 64 leden bevatten, bezoldigd met *f* 4000 's jaars, en beraadslagen over de in dat college voorgestelde wetten, die door de Tweede van 30 leden zouden worden goed- of afgekeurd; samen vormden zij het Ver-tegenwoordigend Lichaam, dat jaarlijks in trappen moest verkozen worden door de districten en wel zoo, dat iedere grondvergadering een kiezer aanwees, welke 40 kiezers van het district dan den ver-tegenwoordiger verkozen. Het Uitvoerend Bewind van 5 leden, bezoldigd met *f* 12000 's jaars, werd gekozen door de beide Kamers buiten hare leden; de Eerste Kamer had de nominatie van een drietal, de Tweede de keuze daaruit; jaarlijks trad één lid af. Het Bewind werd in het landsbestuur bijgestaan door 8 „agenten” of ministers, met *f* 9000 's jaars, voor Buitenlandsche Zaken, Oorlog, Marine, Financiën, Justitie, Politie, Opvoeding en Oeconomie, door het college zelf aangesteld²⁾. De departementale en gemeentelijke besturen, respectievelijk gekozen in de ringen en gemeenten, zouden alleen administratieve beteekenis hebben. De geldmiddelen werden vereenigd, de schulden samen-

¹⁾ Deze verdeeling is 14 Mei 1799 tot stand gebracht. Die in ringen en gemeenten, hoewel 9 Juni 1800 afgekondigd, is niet ingevoerd (vgl. Mees, kaart 7, blz. 14).

²⁾ Het had reeds in het voorjaar als zoodanig aangesteld: Pijman voor oorlog, de advocaat Spoors voor marine, La Pierre voor politie, Gogel voor financiën, Van Kooten voor nationale opvoeding, Buys voor buitenlandsche zaken, Tadema voor justitie.

gesmolten, de lasten zouden binnen twee jaren gelijkelijk verdeeld en geheven worden, de volledige scheiding van Kerk en Staat werd uitgesproken, zoodat na drie jaren alle kerkgenootschappen voor hun eigen kosten moesten zorgen. De rechterlijke macht werd evenals de politie, waarvan zij volkomen gescheiden bleef, geheel onafhankelijk van het bestuur; vrederechters zouden in de gemeente voor de berechting der kleinere zaken zorgen, departementale gerechtshoven en rechtbanken in de steden¹⁾ zouden belangrijke zaken hebben te beslissen, een Nationaal Gerechtshof voor staatsmisdriven van ambtenaren zou bij loting uit de departementale gerechtshoven worden gekozen. Agenten, besturen, colleges en ambtenaren stonden allen onder het algemeen toezicht niet der leden van het Uitvoerend Bewind maar onder dat der Vertegenwoordiging. Een algemeene wetgeving zou worden voorbereid. De grondwet zou na vijf jaren opnieuw aan de grondvergadering worden aangeboden, na door het Vertegenwoordigend Lichaam zelf herzien te zijn.

De beginselen, welke bij de samenstelling van deze grondwet waren aangenomen, luidden in hoofdzaak, dat men in de plaats der oude aristocratisch-federalistische Republiek zooals deze zich langer dan twee eeuwen had gehandhaafd, een staat wilde stichten, die zou zijn één en ondeelbaar, bestuurd volgens den volkswil, en deze blijkend uit de zorgvuldige samenstelling eener door alle burgers gekozen in het openbaar vergaderende vertegenwoordiging, door een krachtig centraal bewind, van die vertegenwoordiging afhankelijk, daaraan verantwoordelijk en in staat om de ondergeschikte bestuurscolleges werkelijk ondergeschikt te houden, met volkomen eerbiediging van persoonlijke vrijheid op staatkundig, kerkelijk en maatschappelijk gebied en met drukpersvrijheid. Zoo hoopte men een einde te maken aan de fouten, waaronder de oude staatsinrichting zoo deerlijk had geleden: gemis aan een centraal bewind, jaloeschheid der gewesten onderling, tirannie eener bepaalde volksklasse, geheime bestuurswerkzaamheid, slechte en willekeurige rechtsbedeeling volgens volkomen verouderde wetten, financieele verwarring.

Aan kracht ontbrak het de nieuwe regeering niet, veeleer aan matiging. Drie harer leden: Vreede, Fynje en Van Langen, deinsden

¹⁾ De verdeeling der rechtbanken en gerechtshoven leverde vele moeilijkheden op en is nooit tot stand gekomen (Appelius, blz. 148).

voor niets terug om de overwinning van hunne beginselen te verzekeren; de beide anderen lieten zich aanvankelijk op dezen weg leiden. Fynje en Van Langen vooral genoten van hun hoog ambt, heerschten met onbekrompenheid over 's lands schatkist en brachten aanzienlijke sommen voor tafelgelden en geheime uitkeeringen in rekening ¹⁾. En hunne invloedrijke raadslieden en medestanders, de fransche gezant en zijn intrigante secretaris, kenden evenmin grenzen. Zij waren zich wel bewust, dat onder de natie de met hen gelijkgezinden slechts eene geringe minderheid vormden, maar juist daarom meenden zij, dat het noodig was met alle middelen, door vreesaanjaging niet het minst, het nieuwe gezag te bevestigen. Dit ontaarde spoedig in ondraaglijke tirannie, waarbij de Directeuren door meesterachtig optreden zelfs tegenover de voornaamste beambten de maat overschreden. De ruwe zuivering der grondvergaderingen, de in het begin strenge opsluiting der gevangen staatsleden, de onverbiddelijke afzetting van alle eenigszins verdachte ambtenaren onder de leus van „reorganisatie” van besturen en ambten, op grond dikwijls van baat- of wraakzuchtige inlichtingen van persoonlijke vijanden, het plechtig eerherstel van allen, die ook nog in den laatsten tijd om hun democratische gevoelens waren getroffen, zette veel kwaad bloed ²⁾. Ook de maatregelen tegen de drukpers en vooral niet minder het zelfs door het Uitvoerend Bewind op aandrang van fransche zijde bestreden, opnieuw ter hand genomen denkbeeld om door de oude regenten en bestuursleden, „vijanden der vrijheid,” de 100 millioen van 1795 te doen betalen. De thans zegevierende en in stad en dorp onbeperkt heerschende clubs lieten zich krachtig hooren. Vooral het op aandrang van de clubs en van Delaeroix ³⁾, na overleg met dezen en een aantal der heftigste Unitarissen genomen besluit van den 4^{den} Mei om het overgebleven deel der Nationale Vergadering, thans der Constitueerende Vergadering, eenvoudigweg tot het in de Grondwet bedoelde Vertegenwoordigend Lichaam te verklaren, wekte hevige verbittering alom en in de geknotte Nationale Vergadering zelve was alleen de door het Uitvoerend Bewind uitgesproken zekerheid, dat Frankrijk het

¹⁾ Mendels, Daendels, blz. 161/2. Vgl. over een en ander: Colenbrander, blz. 179 vlg. en 588 vlg.

²⁾ Mendels, Daendels, blz. 148; Pijman, blz. 58, 67.

³⁾ Legrand, p. 180/1; Rogge, blz. 566 (noot); Mendels, blz. 150/1.

hegeerde, na gehouden comité-generaal in staat geweest vele leden ertoe te bewegen; slechts een zestal hunner verklaarden zich „onbevoegd” en traden af. Twintig der overgebleven leden werden aanstonds in de Tweede Kamer gekozen, drie en veertig anderen vormden de Eerste Kamer, respectievelijk onder voorzitterschap van Bosch en Ockerse.

Buiten de vergadering, waar men van Frankrijk's aandrang onkundig was gebleven, veroorzaakte dit met de nieuwe grondwet strijdige besluit zelfs onder de aanhangers der democratische beginselen een hevige gisting, nog meer natuurlijk onder de tegenpartij, die heftig op de nu overtuigend gebleken tirannie der ultra's afgaf. Het bleek, dat Fokker en Wildrik zich ternauwernood tot dit besluit hadden laten vinden en dat verscheidene agenten er in het geheel niet mede ingenomen waren, terwijl ook zij overigens hadden te klagen over de willekeur van het Bewind. Het nationale feest van den 19^{den} Mei werd dan ook met weinig opgewektheid voorbereid ¹⁾, zelfs tegen den zin van vier der agenten, die met nadruk opkwamen tegen dergelijke vreugdebedrijven bij den treurigen financieelen toestand en de ontevredenheid van een groot deel der bevolking met den gang der zaken. Men gevoelde, dat het zoo niet langer kon gaan, te meer omdat men in alles de hand zag van den weinig vertrouwden Ducange, die zijne voormalige vrienden, lang niet altijd personen van het beste allooi, overal op het kussen bracht.

Dat was ook de meening van Daendels ²⁾, die zeer ontevreden was over de regeling van het bevel in het bataafsche leger en de volkomen overgave op militair gebied aan Frankrijk: het opperbevel was namelijk, op verlangen van Delacroix namens zijne regeering, aan Joubert overgegeven onmiddellijk na den staatsgreep van Januari, zoo het heette wegens nieuwe gemeenschappelijke plannen der beide regeeringen tegen Engeland. De tirannieke maatregelen der nieuwe mannen stuitten ook hem en den bevelhebber der vloot, De Winter, tegen de borst en Ducange's noodlottigen invloed, waaraan hij veel van het gebeurde weet, wilde hij tot iederen prijs breken. Na den 4^{den} Mei sprak hij met Spoor, Gogel en andere eveneens ontevreden agenten en op een maaltijd bij Delacroix (16 Mei) viel hij

¹⁾ Decreten van het Uitv. Bewind, 5 Mei.

²⁾ Vgl. over het volgende: Mendels, Daendels, blz. 151 vlg.; Pijman, blz. 60 vlg.

heftig uit tegen Ducange, waarop de gezant hem bij het Uitvoerend Bewind aanklaagde en om voldoening vroeg voor deze belediging. Joubert, door het Bewind in de verlegenheid te hulp geroepen, hield zich schijnbaar buiten de zaak en gaf in overleg met sommige der genoemde agenten Daendels gelegenheid naar Parijs te vluchten, heimelijk gesteund door den franschen gezantschaps-secretaris in Den Haag, Champigny-Aubin, die zijn gezant in opdracht van zijn minister van buitenlandsche zaken, den handigen en beginselloozen Talleyrand, in het oog moest houden en de schuld van het gebeurde zoowel als van de in den laatsten tijd genomen maatregelen evenzeer zocht bij het „génie infernal” en „les machinations perfides”, zooals hij zeide, van den altijd intrigueerenden en aanmatigenden Ducange ¹⁾.

Het Uitvoerend Bewind liet zich inmiddels door Daendels' vertrek en den toenemenden tegenstand niet ontmoedigen. Het zette de voorgenomen feestviering door en vaardigde een snorkende proclamatie uit, waarin de lof gezongen werd van den staatsgreep van Januari en getuigd werd van de onwankelbare gezindheid van Vertegenwoordigend Lichaam en Uitvoerend Bewind om den terugkeer der „oude onderdrukking en heerschzucht” te beletten, al mochten de „snoodaards”, die „hunne dolken tegen de vrijheid” hadden opgeheven, „knarsetanden”; ook tegenover de „desertie” van Daendels en zijn „strafschuldige uitdrukkingen” zouden zij de wetten gestreng handhaven. Op den dag der feestviering zelve hield Fynje in den „tempel der vrijheid” op de Maliebaan in Den Haag een niet minder gezwollen rede tot de verzamelde menigte, waarin hij nogmaals getuigde van de onverzettelijke gezindheid van het Uitvoerend Bewind om desnoods tot het uiterste te gaan, een dreigement, dat zijne uitwerking niet miste, ofschoon in een anderen zin als bedoeld was. Het was toch maar de vraag, in hoeverre het Directoire te Parijs daarbij zijne medewerking zou blijven verleenen. De partij der ultra's hoopte daarop, maar het Directoire, door Daendels en de zijnen, ook door Champigny ingelicht, begon meer en meer in te zien, dat het Uitvoerend Bewind, op deze wijze te werk gaande, niet langer kon gesteund worden; het had weinig vertrouwen op Ducange, toonde geringe neiging om zich in te laten

¹⁾ Vgl. zijne berichten bij Colenbrander, blz. 224 vlg.

met de weinig eerbiedwaardige geheime agenten der bataafsche regering en behandelde ook den in plaats van den door deze heeren verdachtgemaakten Meyer benoemden nieuwen bataafschen gezant Buys met in het oog vallende minachting. Het was teleurgesteld in zijne verwachting, dat eindelijk de hollandsche millioenen naar de fransche schatkist zouden vloeien, en het gaf de schuld dier teleurstelling aan de haagsche bewindhebbers, wien daardoor de grond onder de voeten wegzonk. Het Directoire had er geen belang bij, dat de Jacobijnen in Den Haag regeerden, als deze niet leverden wat Frankrijk noodig had: geld en schepen. Zelf beducht voor jacobijnsche woelingen te Parijs en in geheel Frankrijk, had het zich in zijn eigen land juist nauw met de gematigde elementen verbonden en kon met een niets ontziend jacobinisme in Den Haag niet tevreden zijn. Het weigerde dan ook Daendels bij zijne komst te Parijs wegens desertie in hechtenis te nemen. De uitgeweken generaal stelde zich zelfs in betrekking met invloedrijke regeeringspersonen te Parijs, in wier salons hij verkeerde, vooral met Talleyrand, terwijl hij zich nauwkeurig op de hoogte liet houden van wat er in de Bataafsche Republiek voorviel. Bij Talleyrand vond hij gereedelijk gehoor en werkelijk liet deze de geheime agenten van het Uitvoerend Bewind uit Parijs verwijderen, eischte de verbanning van den gevaarlijken Ducange uit de Bataafsche Republiek en deed ook Delacroix terugroepen: het Directoire, „connaissant les causes de l'anarchie" in de Bataafsche Republiek, was geneigd „d'en arrêter le progrès" zonder „l'abandonner aux convulsions d'une révolution nouvelle"; het was overtuigd, dat „la composition du gouvernement batave ne peut rester telle qu'elle est", en dat hoe eerder, hoe liever moest worden overgegaan tot wettige verkiezing van een Vertegenwoordigend Lichaam en tot vervanging van het Uitvoerend Bewind door een ander van gematigder gezindheid ¹⁾. Nog evenwel had Daendels te Parijs zijn spel niet gewonnen; hij had de tegenwerking van Buys, van den te Parijs aanwezigen Blauw nog te duchten en Delacroix was voorloopig nog in Den Haag gebleven, totdat zijn opvolger, die op eene diplomaatiese reis was, zou zijn aangekomen.

Het Uitvoerend Bewind begon zich weder iets veiliger te gevoelen,

¹⁾ Mendels, Bijl., blz. 44 vlg. Vgl. Colenbrander, blz. 710 vlg.

vooral nadat het (1 Juni) een voor de bijzondere belangen der niet onbaatzuchtige leden van het Directoire persoonlijk voordeelig verdrag over de fransche bezetting had gesloten¹⁾. Het schreef Daendels dan ook aan vóór 6 Juni voor het gerecht te verschijnen en toen hij niet kwam, schorste het hem in zijn rang van luitenant-generaal. Intusschen begon een vinnige persveldtocht tegen de bestaande regeering: pamfletten en periodieke blaadjes als „De Politieke Blixem”, „Het Waakzame Oog”, „De Revolutionnaire Vraagal”, gaven uiting aan den heftigsten weerzin tegen het Bewind en het Vertegenwoordigend Lichaam, tegen de „schurken”, „intriganten”, „monsters” en „bloedzuigers”, die in die colleges zaten of ermede in betrekking stonden. Zoo sterk waren deze uitingen, dat het Uitvoerend Bewind vervolgingen begon in te stellen tegen „de uitvloeisels eener misbruikte drukpers”. Maar zijn lot was toen reeds beslist, want ook Joubert stelde zich thans openlijk op de zijde van zijn bataafschen wapenbroeder en betuigde in een brief aan den in het geschil onzijdigen agent van oorlog, Pijman, zijne ontevredenheid over het optreden tegen den generaal, wien hijzelf immers verlof had gegeven naar Parijs te gaan²⁾; hij behandelde het Uitvoerend Bewind met in het oog loopende onverschilligheid.

Daar kwam op den 10^{den} Juni Daendels plotseling uit Parijs terug, met stilzwijgend verlof om zijn gang te gaan³⁾, door Joubert met onderscheiding ontvangen en tegen het Bewind in bescherming genomen. Een commissie van „vrienden van de Constitutie” bood hem den 11^{den} in den Ouden Doelen een feestelijken maaltijd aan, waarop tal van gematigde oud-leden der Nationale Vergadering, ook de tegen de regeering werkende agenten verschenen en adressen werden geteekend tot herstel der grieven en intrekking der onwettige decreten. Den volgenden dag (12 Juni) verkeerde het Uitvoerend Bewind in een allesbehalve benijdenswaardige positie maar Vreede, Van Langen en Fynje wenschten geen kamp te geven; het Uitvoerend Bewind besloot de aanleggers van den maaltijd aanstonds gevangen te doen nemen en het Ver-

¹⁾ Die bezetting zou verminderd worden en de zoo bezuinigde 3 millioen zouden aan het Directoire worden uitgekeerd (Mendels, blz. 176).

²⁾ Ibid. blz. 178; Pijman, blz. 65.

³⁾ De Bosch Kemper, Staatk. Gesch., blz. 284, zegt, dat hem te Parijs gezegd was: „faites, mais si vous succomez, nous vous désavouons”.

tegenwoordigend Lichaam voor te stellen den gevaarlijken Joubert aan het hoofd van het bataafsche leger te vervangen door generaal Rewbell. Ook in de beide Kamers waren verscheiden heftig democratische leden bereid stand te houden naast het Uitvoerend Bewind en desnoods op bloedige wijze — men sprak van schavot en guillotine — het gezag te handhaven, steunend op den nog altijd voorloopig als gezant in Den Haag verblijf houdenden Delacroix, die Joubert dringend aanschreef te zorgen voor de veiligheid der bataafsche regeering. Werkelijk werden de beide aanleggers van den maaltijd: Pompe van Meerdervoort en Van Kretschmar, door de politie gevat, en Joubert verklaarde zich bereid om in te staan voor de rust. Maar die verklaring was in ieder geval zeer dubbelzinnig en Delacroix maakte zich dan ook geen illusies omtrent hare waarde, terwijl Fokker en Wildrik, bijtijds gewaarschuwd, reeds het verlangen te kennen gaven hunne posten neder te leggen. De tijd was gekomen; ook de agent van oorlog, Pijman, het hoofd van het leger dus, had zich eindelijk bij de samenzweerders aangesloten¹⁾. Met Spoor en Gogel vormde hij een drietal, dat de leiding thans op zich nam. De drie agenten, door de gevangenneming der beide heeren tot handelen geprikkeld, hielden tegen drie uur in den middag een samenkomst met Daendels en eenige „vaderlandlievende burgers”, waarbij zij de leiding der zaak op zich namen. Zij benoemden krachtens hun ambt Daendels tot bevelhebber van het haagsche garnizoen en gelastten hem de vijf directeuren en elf leden van de Kamers gevangen te nemen. Daendels trok nu met drie compagnieën grenadiers te half vijf naar het voormalig logement van Amsterdam, het hôtel van het Uitvoerend Bewind, dat met Delacroix en Champigny aan tafel zat. Van Langen bood eenigen weerstand, maar werd overmand en weggevoerd; Vreede en Fynje wisten nog te ontvluchten en zich op zolder te verbergen; Delacroix werd na korten weerstand uit het gebouw verwijderd en bij Joubert gebracht, die hem door gewapenden naar zijn huis deed geleiden. Daendels ging daarop met zijne soldaten naar de Eerste Kamer, waar hij den voorzitter met eenige anderen zonder moeite gevangen liet nemen; in de Tweede Kamer had hetzelfde plaats,

---

¹⁾ Pijman, blz. 67 vlg.; Sillem, Gogel, blz. 22 vlg. Vgl. Mendels en Colenbrander, I.1.

nadat de voorzitter, Visser, met geweld van zijn stoel verwijderd was en eenig protest van sommige leden was gehoord.

De heftige partijregeering was gevallen en de drie agenten, vermeerderd met die van justitie en politie, die zich bij hen hadden aangesloten: Tadema en La Pierre, verklaarden zich thans tot Intermediair Uitvoerend Bewind. Zij verkozen Spoor tot hun voorzitter, den volgenden dag reeds ter zijde gestaan door een Intermediair Vertegenwoordigend Lichaam van 44 leden, door henzelf bijeengeroepen en bestaande uit gematigde leden der voormalige Nationale Vergadering en eenige vertrouwbare ambtenaren en burgers; ook Fokker en Wildrik, op 12 Juni voor den vorm gevat, maar nog denzelfden dag losgelaten, werden in dat college gekozen. Eene proclamatie verkondigde het gebeurde aan de bevolking, die over het algemeen zeer voldaan was; alleen te Amsterdam ¹⁾ dachten de clubs een oogenblik aan gewapend verzet, maar werden door De Winter in toom gehouden. Daendels, „tweede Brutus”, was de held van den dag.

Zoo spoedig mogelijk moest nu volgens de grondwet een definitieve regeering worden ingesteld, in overleg ook met het fransche Directoire, welks door Daendels en Champigny voorbereide aanvankelijk welwillende houding tegenover den laatsten staatsgreep men door nadere inlichtingen omtrent de daden en plannen van Vreede en de zijnen voorgoed hoopte te bevestigen. De Winter, de admiraal van Kamperduin, en de gematigde en handige Schimmelpenninck werden daartoe naar Parijs gezonden, de laatste bestemd om de Bataafsche Republiek waardiger te vertegenwoordigen dan totnogtoe door Meyer en Buys geschied was, hetgeen van eenigen invloed kon zijn bij de vredesonderhandelingen, die te Rastadt waren aangeknoopt en waar de bataafsche belangen geheel aan de fransche ondergeschikt gehouden werden. Een oogenblik was er sprake van — ook de driftige Daendels, thans man van grooten invloed, toonde zich daarvan niet afkeerig —, dat men streng zou optreden tegen de leden van het vorige gouvernement, waarvan enkelen, als Van Langen, onder verdenking stonden zich wederrechtelijk staatsgeld te hebben toegeëigend ²⁾. Er is zelfs ge-

¹⁾ Misschien nog hier en daar elders: vgl. Tydeman, Drie Voorlezingen, blz. 56 (noot 1).

²⁾ Mendels, blz. 193. Vgl. echter De Bosch Kemper, Aant., blz. 376, en Van Langen's stuk bij Colenbrander, blz. 594 vlg.

dacht aan doodstraf, ten minste aan deportatie der schuldig bevondenen, maar de fransche zaakgelastigde Champigny — Delacroix was thans heengegaan —, daarover geraadpleegd, verklaarde zich sterk tegen zulke maatregelen en drong namens zijne regeering op gematigdheid aan gelijk ook weldra de nieuwe gezant Roberjot deed. Geen verbittering wekkende reactie wenschte de voor woelingen beduchte fransche regeering; de (9 Juli) door het Voorloopig Bewind genomen maatregel om de gevangenen van het Huis ten Bosch los te laten, onder wie vele felle tegenstanders van het unitarisme waren, scheen haar reeds een bedenkelijk teeken in die richting, daar men hunne werkzaamheid vreesde bij de aanstaande verkiezingen. Een paar dagen later werden echter tot ergernis der fransche vertegenwoordigers de naar Woerden overgevoerde gevangenen van 12 Juni onverwacht eveneens in vrijheid gesteld; alleen vier van de eersten en vier van de laatsten bleven voorloopig nog staatsgevangenen, terwijl Van Langen en Van Leeuwen met een paar clubleden wegens de beschuldigingen betreffende hun geldelijk beheer ook voorloopig in hechtenis bleven. Kort daarop (31 Juli) hadden de verkiezingen plaats, die te Amsterdam en elders wederom ten gunste van de pas gevallen partij afliepen, maar over het geheele land een belangrijke meerderheid aan de gematigden verschafte. Het nieuwe Vertegenwoordigend Lichaam scheidde zich in twee deelen en het nieuwe Uitvoerend Bewind, samengesteld uit de burgers Van Hasselt, Van Haersolte, Ermerins, Hoeth en Van Hooff, werd, met uitzondering van den laatste, die intusschen zeer gematigd was, als „nieuw en vreemd aan de factiën”¹⁾ vrij algemeen geroemd; de leden van het Intermediair Bewind keerden weder tot hunne agentenposten terug. „De revolutie is geëindigd,” zoo riep Van de Kastele uit en een rustige ontwikkeling onder de veelvermogende bescherming van Frankrijk zou nu een aanvang kunnen nemen.

Het duurde intusschen nog geruimen tijd, alvorens de in dit rumoerige jaar opgewekte hartstochten tot rust konden komen. Vooral de pas verslagen democraten waren nog volstrekt niet geneigd om het hoofd in den schoot te leggen, al trokken zich sommigen hunner, o. a. Vreede en Wiselius, teleurgesteld voorgoed

¹⁾ Vreede, *Gesch. der diplomatie*, II, 1, blz. 12. Minder gunstig luidt het oordeel bij den pruisischen gezant Bielefeld, dd. 13 Aug.: onbetekende mensen, blijkbaar voorop gesteld om de ministers feitelijk te laten regeeren.

van het staatstoooneel terug. Vreede's „Verantwoording aen de Bataefsche natie en hare vertegenwoordigers”¹⁾, waarin hij een onpartijdig onderzoek naar zijn gedrag eischte, was zijn afscheid van de staatkunde. Fynje stelde zich ter beschikking in Den Haag en werd gevat.

Sterke agitatie ontstond natuurlijk door dit alles in de clubs; vooral die in Den Haag en Amsterdam deden van zich spreken. Een vloed van adressen en petitiën werd gericht tot het Vertegenwoordigend Lichaam, gesteund door vinnige pamfletschrijverij, waartegenover de stadhoudersgezinden en van de democratische beweging afkeerigen het antwoord niet schuldig bleven. Tegen de leiders van den staatsgreep van 12 Juni, door de partij der ultra's als verraders van de democratische zaak beschouwd, tegen Daendels zelve werden hartstochtelijke verzoeken in het licht gezonden; met weinig minder kracht eischten Daendels en anderen de bestraffing der gevangengenomen bedrijvers van den staatsgreep van 22 Januari, der zoogenaamde „anarchisten”²⁾, met name van diegenen onder hen, die, zooals Van Langen en Fynje, openlijk beschuldigd werden van misbruik der geheime staatsfondsen ten eigen bate. Verscheidene van „anarchisme” beschuldigden beïjverden zich integendeel de onschuld, ja de doelmatigheid der genomen maatregelen aan te toonen. Tegenover den aandrang van democratische zijde op blijvende uitsluiting van bekende voorstanders der stadhoudelijke en federalistische staatsregeling, verlangden anderen de algeheele gelijkstelling van alle staatsburgers en het definitief ophouden van den onzekeren politieken toestand, om zich te kunnen wijden aan het herstel van de in de laatste jaren ernstig aangetaste volkswelvaart, in het bijzonder van den handel, die door den nog altijd voortdurenden oorlog met het de zee beheerschende Engeland zoo goed als geheel stilstond. De partijstrijd verlamde echter alle krachtige werkzaamheid, ook op het gebied der landsverdediging. Het herstel van 's lands na de nederlaag van Kamperduin deerlijk ontwrichte vloot ging bij gebrek aan voldoende leiding en vooral aan de noodige fondsen slechts op zeer gebrekkige wijze voort en de verdere reorganisatie van het leger stuitte op dezelfde bezwaren.

Onder deze omstandigheden begon de meening van de gematigde

¹⁾ Leyden, 1798. Vgl. Van Limburg Brouwer, Wiselius, blz. 120; en Vreede's aantekeningen op Blauw's memorie, bij Colenbrander, II, blz. 652 vlg.

²⁾ Vgl. over dien naam: Vaderl. Hist. dl. 40, blz. 186 vlg.

fractiën, dat men door verzoening der tegenstellingen den binnenlandschen vrede moest herstellen, meer en meer de overhand te behouden. Vooral was dit het geval, nadat half November in verband met de heftige taal in de pers en in de democratische clubs ernstige geruchten hadden geloopt omtrent eene nieuwe contrarevolutie met steun van uit Frankrijk en België uitgeweken revolutionairen. Het Uitvoerend Bewind, dat in October op de beschuldigingen tegen Daendels en de zijnen in overeenstemming met het Vertegenwoordigend Lichaam had geantwoord met een warme loftuiting op den staatsgreep van 12 Juni, richtte zich, ingevolge het hem bij decreet opgedragen nauwkeurig toezicht op de „rustverstoorders”, den 21sten dier maand tot het Vertegenwoordigend Lichaam met een schrijven, waarin zij wezen op de toenemende gisting onder de „anarchisten”, die ook te Parijs alle moeite in het werk stelden om van de fransche regeering opnieuw medewerking tot het volvoeren hunner plannen te verkrijgen. Het had reeds eenige samengezworenen gevat en verlangden nu tot buitengewone maatregelen gemachtigd te worden. Een nauwkeurig onderzoek bracht weinig meer aan het licht, maar gaf toch na hevige discussie aanleiding tot een scherpe proclamatie tegen de gevaren, die het geschokte staatswezen voortdurend schenen te bedreigen.

De fransche regeering, door Schimmelpenninck en Champigny-Aubin uitvoerig ingelicht over de beweegredenen tot den laatsten staatsgreep, had dezen aanvankelijk goedgekeurd en door Champigny ernstig toezicht laten houden op de benoeming der nieuwe waardigheidsbekleeders ¹⁾, daar zij ook thans in geen geval wilde weten van eenigszins ingrijpende reactie, die al spoedig zou kunnen leiden tot herstel der oude regeeringstoestanden. Eerst na die benoeming gaf zij hare goedkeuring officieel te kennen en verklaarde niets gemeen te willen hebben met hen, die hunne „passions particulières” hadden willen bevredigen „au détriment de la chose publique.” Vóór alles echter wilde zij niet weten van scherpe vervolgingen der gevallen bewindslieden, evenmin van eene feitelijke militaire dictatuur van Daendels, waarvoor sommigen beducht waren en die volstrekt niet streed met de wenschen van den driftigen en eierzuchtigen generaal doch zeer zeker met den geest der natie en der nieuwe naar rust

¹⁾ Legrand, p. 196; Mendels, Bijlagen, l.l.

en vrede begeerige bestuurders van den staat. Zij wenschte over al het gebeurde „un voile” te werpen¹⁾. Ook het Uitvoerend Bewind was daarvan ten slotte niet afkeerig maar begeerde dan een algemeene amnestie te schenken en ook de Oranjegezinden voor alle vervolging te vrijwaren, wat te Parijs aan bedenking onderhevig scheen. De in het begin van October overgekomen buitengewone fransche gezant Lombard de Langres kreeg in last om in de eerste plaats de invrijheidstelling van Van Langen en Fynje te bewerken²⁾. Maar deze jonge onervaren diplomaat, door Champigny-Aubin op last van Talleyrand weder scherp in het oog gehouden, vond den goeden weg daartoe aanvankelijk niet; hij liet zich te veel in met de ultra's, die voor hunne plannen, ja zelfs voor een nieuwen staatsgreep op hem hoopten. Het slot was, dat op het einde van November na belangrijke discussiën in het Vertegenwoordigend Lichaam de algemeene amnestie werkelijk werd afgekondigd en niet alleen Van Langen en Fynje maar ook Van de Spiegel en Bentinck, die nog altijd in hunne staatsgevangenis te Woerden zuchtten, tegelijk met de andere staatsgevangenen in vrijheid werden gesteld.

Zoo scheen onder leiding van Van Hooff, Spoor en Daendels, die de hoofdpersonen bij dit alles waren, de weg geopend tot binnenlandsche bevrediging. In eene breede proclamatie betuigde de regeering, dat zij, de „constitutioneele orde van zaaken” huldigend, na het beëindigen der woelingen van allerlei aard „billijk en grootmoedig omtrent het voorledene, regtvaardig omtrent het tegenwoordige, voorzigtig omtrent het toekomstige,” met „voorzigtige vereeniging van gestrengheid en zagtmoedigheid” tot de algemeene amnestie besloten had. Nogmaals: de revolutie was geëindigd en men zou thans onder de nieuwe staatsinstellingen naar fransch-unitaristisch model kunnen overgaan tot de verdere ontwikkeling van de voorgenomen staatshervormingen, tot het herstel van den vrede ook buitenslands en in verband daarmee tot wederopheffing van de sedert langer dan drie jaren deerlijk verminderde nationale welvaart. De medewerking der fransche regeering, de steun der gematigd-unitaristische partij en van het goedgezinde deel der bevolking zouden daartoe kunnen leiden

¹⁾ Mendels, blz. 203 vlg.

²⁾ Legrand, p. 201.

binnen niet al te langen tijd, naar op goede gronden verwacht mocht worden.

Maar er waren niet weinigen, die nog volstrekt niet overtuigd waren, dat men thans aan het einde van de crisis stond; integendeel, het vertrouwen op de nieuwe regeering was allesbehalve sterk en met bekommering zag menigeen de onzekere toekomst te gemoet¹⁾. Er waren er reeds, die geen heil zagen in de nog altijd niet geheel voldongen feiten en wezen op annexatie bij Frankrijk als het eenige redmiddel voor den ongelukkigen staat van zaken; maar hun aantal was nog gering en ook dezen zagen de vervulling van dit denkbeeld nog niet in de naaste toekomst²⁾. En daartegenover was er nog altijd een in aantal ten minste sterke orangistische partij, onder de aanzienlijken van adel en het lagere volk vooral, die uitzag naar een gelegenheid om het fransche juk af te schudden, ja bereid was, zooals sommigen reeds lieten hooren, om liever alles op te offeren dan te blijven onder het fransche gezag³⁾.

HOOFDSTUK III.

ALGEMEENE TOESTANDEN OMSTREEKS 1800.

Onder de noodlottige gevolgen van de verbintenis met Frankrijk in Mei 1795 stond zeker op den voorgrond de zware zee-oorlog, dien de jonge Bataafsche Republiek daarmede op zich nam. Het was het begin eener bijna onafgebroken worsteling van weinig minder dan twintig jaren, waarin de Bataven zich genoodzaakt zagen al de wisselingen der fransche staatkunde gehoorzaam te volgen, afhankelijk als zij waren van de groote zusterrepubliek, weldra als machtig keizerrijk in voortdurenden strijd kampend om de hegemonie in Europa, in de wereld. In dien langen en wanhopigen krijg, de voortzetting ten eenen deele van de aloude,

---

¹⁾ Vgl. Delprat, Journal concernant les événements politiques de notre patrie (Bijdr. Meded. Hist. Gen. XIII, blz. 177).

²⁾ Bielfeld aan Frederik Willem III, d.d. 30 Juli 1798 (kopieën Rijksarchief).

³⁾ Gachot, La campagne de 1799, p. 201.

in de zeventiende eeuw, in de dagen van Willem III, hernieuwde worsteling tusschen Frankrijk en Engeland, ten anderen van de grootsche plannen van Lodewijk XIV ten opzichte van de wereldmonarchie, had Frankrijk voor den zeestrijd tegen den machtigen mededinger groote verwachtingen van den steun, dien de Bataafsche Republiek door hare ligging, hare zeelieden en hare oude zeemacht zou kunnen verleenen. Het bataafsche leger kon in de landoorlogen, die van Frankrijk's staatkunde het gevolg waren, wegens zijne geringe getalsterkte in vergelijking met de nieuwe groote legermachten slechts een ondergeschikte rol spelen en nam dan ook in de eerste jaren aan den krijg feitelijk geen deel, vooral nu Pruisen, dat de aanhoudende verzwakking van Oostenrijk en Rusland gaarne zag, getrouw bleef aan zijn onzijdigheid en het tooneel van den oorlog zodoende meestal verre van de bataafsche grenzen verwijderd was; de vloot echter moest met die van Frankrijk en Spanje samen Engeland's vloten helpen bestrijden of in ieder geval hulp verleenen bij den grooten inval in het altijd onrustige Ierland, waaraan de fransche regeeringen en de fransche generaals de een na den ander niet ophielden te denken.

De deerlijke nederlaag bij Kamperduin had diepe teleurstelling gewekt; nadat reeds de spaansche vloot in Februari bij St.-Vincent door de engelsche onder Jervis, Parker en Nelson weinig minder ernstig was getroffen. De egyptische expeditie van den jongen generaal Bonaparte, die pas Italië had veroverd en Oostenrijk had gedwongen tot den vrede van Campofornio, waarbij de keizer de Oostenrijksche Nederlanden voorgoed had opgegeven, was op den 1sten en 2^{den} Augustus 1798 verland door Nelson's schitterende zegepraal over de pas weder opkomende fransche vloot bij Aboukir. Engeland beheerschte de zeeën onbeperkter dan ooit te voren. Wat er nog van de verbonden vloten van Frankrijk, Spanje en de Bataafsche Republiek over was gebleven, waagde het bijna niet de zelfs niet geheel veilige zeegaten en havens te verlaten, nauwlettend bewaakt door engelsche eskaders; de kleine russische en deensche vloten waren voorloopig voor Engeland niet gevaarlijk.

Dat alles beteekende de ondergang van den zeehandel hier te lande. Reeds in 1795 waren in plaats van 4300 schepen in het vorige jaar weinig meer dan 1600 in de zeegaten binnengevallen, belangrijk minder zelfs dan in het rampspoedige oorlogsjaar

1780¹⁾, en in de volgende jaren werd het nog veel erger, ook in verband met de strenge bepalingen omtrent den uitvoer van levensmiddelen — granen, boonen, erwten, gort, meel — wegens de hooge prijzen tijdens den oorlog en het verbod van invoer van alle engelsche goederen, ook al werd daaraan niet altijd de hand gehouden²⁾.

De blokkade in naam, door Engeland, na eenige aarzeling wegens de gevolgen voor zijn eigen handel, over onze havens uitgesproken, deed ieder hollandsch schip, op welke zeeën ook ontmoet, zonder aarzeling of onderscheid van lading goede prijs verklaren door het oorlogschip of den kaper, die er de hand op kon leggen; ook ieder neutraal schip, dat het waagde naar die havens koers te zetten³⁾, stond aan verbeurdverklaring door Engeland bloot. Vooral Rotterdam, bekend door zijn engelschen handel, zag zijn handel door den oorlog met Engeland verloopen. De handel op Rusland, in 1794 nog met 340 schepen gedreven, werd in het volgende jaar slechts met 16 en in de daaropvolgende herhaaldelijk zoo goed als in het geheel niet volgehouden; met dien op de Middellandsche Zee ging het niet anders. En niet alleen engelsche maar ook fransche kapers, die, voorzoover de engelsche oorlogschepen het niet beletten, in grooten getale uit de fransche Kanaalhavens voor den dag kwamen en voor de hollandsche waren in neutrale schepen weinig eerbied betoonden, vielen de koopvaarders, die het nog waagden uit te zeilen, uitermate lastig.

Het eenige middel om aan dien overlast te ontkomen en ten minste nog handel te kunnen drijven scheen het ook in den laatsten engelschen oorlog aangewende: het heimelijk varen onder vreemde vlag⁴⁾. Evenwel, ook dit middel kon niet altijd baten: valsche scheepsbrieven konden gemakkelijk door engelsche rechters als zoodanig worden herkend, wat natuurlijk den prijsraden aanleiding gaf het betrokken schip onmiddellijk met zijne lading verbeurd te verklaren. Ook de fransche kapers en de fransche consuls maakten dikwijls van hun kant bezwaar om hollandsche goederen als

¹⁾ Vgl. den staat bij Colenbrander, Gedenkstukken, I, blz. 199, en II, blz. 465, n. 2.

²⁾ Meyer Wiersma, In- en uitvoer in de prov. Groningen (Gron. 1888), blz. 18, 32 vlg.

³⁾ Wanjon, Geschiedenis van den Nederl. Handel (Haarlem, 1900), blz. 10 vlg.

⁴⁾ Van Ouwkerk De Vries, Verhandeling over de oorzaak van het verval des Ned. handels (Haarlem, 1827), blz. 39, 94 vlg. Vgl. Van Limburg Brouwer, Wiselius, blz. 135 vlg.

zoodanig te erkennen, wanneer zij in vreemde schepen geladen waren, hetgeen het bataafsche gezantschap te Parijs veel werk gaf. Niet minder bezwaren leverde de vervolging van neutrale vaartuigen door die zeeroovers tot in de bataafsche riviermonden, waarbij soms engelsche oorlogsvaartuigen met de bataafsche heimelijk samenwerkten om de handelsvaartuigen te beschermen. Erger was het, dat hollandsche kooplieden zich niet ontzagen om zelf heimelijk fransche of desnoods engelsche kapers uit te rusten, die jacht maakten op hunne eigene schepen. zoodat zij in de eerste plaats de assurantiepenningen, waarvoor hunne koopwaar verzekerd was, en bovendien de waarde van de gekaapte goederen, in Frankrijk of Engeland aan de markt gebracht, in den zak staken ¹⁾ — een wijze van handelen, die in tijden van oorlog hier te lande van oudsher verre van ongewoon was. En bovendien, al mocht het soms gelukken, de eigen handel moest er op den duur door benadeeld worden, want de vreemde kooplieden in de neutrale havens — Hamburg, Bremen, Emden ²⁾ e. a. — waarheen de goederen langs den binnenweg of door de Wadden en langs de kust verzonden waren, of die op hollandsche rekening goederen hadden gekocht, moesten in zulke gevallen volledig op de hoogte van het handelsartikel en zijne behandeling worden gesteld; de geheimen van den hollandschen koopman, door langjarige relatiën gevestigd, werden zoo aan den concurrent bekend ja zelfs de geheele handelsbalans van zijn hollandschen patroon kwam onder contrôle. Zoo alleen konden nog wel heimelijk hollandsche schepen worden bevracht maar de nadeelen van deze wijze van handeldrijven waren spoedig in die mate voelbaar, dat men er ten slotte toe moest overgaan om geheel vreemde schepen, met vreemde kapiteins en vreemde handelsagenten te gebruiken voor het vervoer van hollandsche goederen — wat wederom de vreemde scheepvaart ten koste der eigene zich krachtig deed ontwikkelen.

Zoo kwamen handel en scheepvaart op den duur geheel in handen der onzijdigen en brachten deze, bij het lange aanhouden van den oorlog, meer en meer eigen kapitalen bijeen om voor eigen rekening

¹⁾ Fell, Reize door de Bataafsche Republiek in 1800 (Haarlem, 1806), blz. 29 vlg.

²⁾ Bielfeld vermeldt 13 Juni 1799, dat te Emden in 25 dagen bijna evenveel koopvaarders, vooral uit Amsterdam en Dordt waren aangekomen (kopieën Rijksarchief).

handel te drijven, in de eerste plaats met inlandsche artikelen maar spoedig ook met buitenlandsche. De vrachtvaart ging geheel en al voor Nederland te loor, tot onberekenbare schade van den nederlandschen koopman, die zich ten slotte op zijn beurt beperkt zag tot die enkele artikelen: vee, boter, kaas, inlandschen tabak, minderwaardige haring, welke Nederland zelf opleverde, en tot de voortbrengselen der thans betrekkelijk geringe fabriekindustrie voor nederlandsche behoeften. Zoo verdwenen de groote hollandsche graan- en houtvloten, de koffen en smakken uit Groningen en Friesland, die graan en hout uit de Oostzee naar Frankrijk en Spanje vervoerden; zoo verliepen de groote handelsvloten, die eertijds overal de hollandsche vlag hadden vertoond.

De Oostindische Compagnie, thans van retouren verstoken, ging haren ondergang met rassche schreden te gemoet en hare opheffing bij artikel 247 en volgende der grondwet van 1798 was niet anders dan een noodzakelijk gevolg van haren treurigen toestand. Intuschen lagen de produkten, die reeds in 1794 de pakhuizen in Indië meer dan vulden, te verrotten, bij gebrek aan schepen om ze te vervoeren. Ook hier zocht men ten slotte heil bij „gesimuleerde” verkoopen aan neutralen, terwijl de tot Java beperkte koloniale regeering door den vroeger verboden verkoop aan neutralen in Indië zelf hare dagelijksche behoeften trachtte te bekostigen, waarop de neutralen dan de artikelen naar Europa voerden. Vooral de Amerikanen maakten van de gelegenheid gebruik en zonden jaarlijks een drietal rijkbeladen vaartuigen van Batavia naar Amsterdam¹⁾. De gouverneur-generaal Van Overstraten, die in Februari 1797 onder deze omstandigheden het bewind te Batavia aanvaardde, zag dan ook de toekomst met groote bekommering in, al mocht het hem nog gelukken Java tijdelijk uit de handen der Engelschen te houden, zoolang dezen niet met eene krachtige expeditie de verovering trachtten tot stand te brengen²⁾. Ook de handel op West-Indië stond geheel stil en de verovering van Suriname door de Engelschen in Augustus 1799 maakte een einde ook aan ons voornaamste bezit in die streken: het was onmogelijk

¹⁾ Fell, Reize, blz. 261.

²⁾ De Jonge—Van Deventer, De opkomst van het Nederl. gezag, blz. XII, LXXVII vlg.

gebleken het tegen de engelsche overmacht te verdedigen. Maar wat moest het derven van al dien handel, al dat vertier niet beteekenen? Met name het verlies van Ceilon ontroofde reeds dadelijk groote winsten uit den tot dien tijd bezeten kaneelhandel.

Maar het algeheele verloop van den zeehandel der Republiek, die altijd in hoofdzaak van dien handel had bestaan, moest natuurlijk op hare industrie insgelijks een noodlottigen invloed hebben, want zij stond, zooals wij weten, met den wereldhandel in het nauwste verband. De visscherij in de Noordzee was op eenigen afstand van de kust thans voor jaren zoo goed als onmogelijk ¹⁾, al stonden de engelsche kruisers haar soms toe; die in de Zuiderzee, hoewel het vischwater daar veilig was, leverde een haring van minder gehalte, die nog als panharing kon dienen, maar voor uitvoer op groote schaal ongeschikt werd geacht; de zeedorpen en zeesteden, waar de visscherij altijd een zaak van groote beteekenis was geweest, daalden tot diepe armoede. De poging, om de visserij, ook de groenlandsche, onder pruisische vlag voort te zetten mislukte geheel. De sloopstimmerwerven en alle industrieën, die met den zeehandel in verband stonden, geraakten in deerlijk verval ²⁾. De houtzaag- en oliemolens verplaatsten zich bij gebrek aan de thans moeilijk aan te voeren grondstof naar de Oostzeestreken zelve, waar die grondstof voor het grijpen lag; de jeneverstokerijen evenzoo naar de graanrijke streken aan Wezer, Elbe en Oder; Portugal, dat al zijn touwwerk uit de Republiek placht te trekken, begon noodgedrongen zelf touwslagerijen op te richten; de fijne linnens voor de zuid-amerikaansche koloniën van Spanje konden niet langer geregeld van hier naar Cadix worden overgebracht en vonden geen voldoende afzet meer, waardoor de haarlemsche linnennijverheid zeer leed; de leidsche katoenindustrie, die hare produkten over geheel Indië placht te verspreiden, leed onberekenbare verliezen. Honderden nijveren, fabrikanten en werklieden, door broodsgebrek genoodzaakt, verlieten de doodsch geworden fabriekssteden en trokken naar het buitenland; de visschers brachten het oud-hollandsche kaken en zouten van de visch om dezelfde redenen over naar de pruisische havens aan de Eems,

1) Beaujon, blz. 212 vlg.; Fell, Reize, blz. 19 vlg.

2) Appellius, De Staatsomwenteling van 1795, blz. 172.

ja zelfs naar Engeland en Schotland¹⁾. De molens van de Zaanstreek stonden stil; Leiden's wol-, katoen- en lakenfabrieken waren verloopen²⁾; Maassluis, Scheveningen en andere haringplaatsen vervielen schromelijk³⁾.

Die gewesten, welke van den zeehandel en wat daarmede samenhang zoo goed als uitsluitend plachten te leven: Holland, Zeeland, Friesland, Stad en Lande, ondervonden in de eerste plaats de gevolgen van een en ander. Alleen smokkelarij kon er nog eenig voordeel afwerpen bij de strenge bepalingen, die den invoer van engelsche manufacturen, koopwaren en voortbrengselen verboden, vooral sedert den 31sten Oct. 1798, na welken datum allen, die „deel hadden aan het rechtstreeksch of zijdelingsch invoeren van Engelsche goederen voor vijanden des vaderlands” werden gehouden.

Daarentegen nam de landhandel, voorzoover hij buiten den invoer ter zee kon bestaan, eenigszins toe, voornamelijk die in de voortbrengselen van het land zelf, in landbouwprodukten en vee, door buitengewoon goede oogsten en het uitblijven van de runderpest in deze jaren nog bevorderd. De Rijnhandel op Duitschland bloeide, sedert in 1797 de fransche tarieven op die rivier golden; de handel op Frankrijk zelf nam, in weerwil der vrij zware fransche rechten op de grens, belangrijk toe, in het bijzonder die op de voormalige belgische provinciën; de uitvoer van landbouwprodukten en vee naar Oostfriesland en andere grensgewesten, voorzoover herhaalde verbodsmaatregelen dien niet betten, verschaften aan de oostelijke provinciën groote voordeelen⁴⁾. De omstandigheid, dat de oorlogstoestand de voedingsmiddelen hooger in prijs deed stijgen, werkte daarbij belangrijk mede. Maar deze landhandel kon, over het gansche land genomen, toch het gemis aan den zeehandel op verre na niet vergoeden.

Van niet minder gewicht was het verlies van den uitgebreiden wisselhandel door de geheele wereld heen, waarop in de achttiende eeuw zooveel hier te lande zich meer en meer hadden toegelegd; de onderbreking van het geregeld verkeer met ons land en de volslagen

1) Van Ouwerkerk de Vries, blz. 98 vlg.

2) Fell, Reize, blz. 136 en 273.

3) Ibid. blz. 19.

4) Vgl. Meyer Wiersma, In- en uitvoer, blz. 18 vlg.

onzekerheid der uitheemsche betalingen tijdens den algemeenen oorlog deed den wisselhandel van Amsterdam en den geldhandel dier kapitaalrijke stad op even deerlijke wijze verloop en als dit reeds met den goederenhandel het geval was geweest. De Amsterdamsche Bank¹⁾, die bij het toenemend wantrouwen in de toekomst van den staat reeds sedert 1790 haar krediet zeer had zien dalen en alleen door kunstmatige middelen op de oude hoogte of wat daarnaar leek kon worden gehouden, bleek bij het onderzoek, door de nieuwe regeering in 1795 ingesteld, vooral door de groote voorschotten in de 18de eeuw aan de zinkende O.-I. Compagnie gedaan, in een benarden toestand te verkeeren. De stad Amsterdam steunde hare beroemde kredietinstelling nog door herhaalde leeningen onder verband van de stadsinkomsten en stadsgoederen tot afdoening van het aan de Bank verschuldigde, maar de Bank bleef kwijnen, in verband met het zoozeer afnemende handelsverkeer, dat haar placht te voeden.

Groote verliezen werden verder door de gansche bevolking geleden ten gevolge van het niet uitbetalen, zoo lang de oorlog in Europa aanhield, der aanzienlijke interesten uit de buitenlandsche renteschuld, hier te lande na 1781 aanhoudend vermeerderd, thans tot een rente van 40 mill.²⁾ Met name de engelsche, spaansche en oostenrijksche effecten en die der talrijke plantageleeningen in de West, weldra ook de russische schuldbrieven, waarvan hier te lande millioenen en millioenen geplaatst waren, berokkenden in dit opzicht groote schade aan de bezittende klasse en daardoor middellijk aan de gansche maatschappij.

Onder dit alles nam de armoede op schrikbarende wijze toe³⁾; de weeshuizen en armenhuizen werden opgevuld, de tallooze buitengewone collecten en subsidiën konden aan de behoeften niet voldoen; te Amsterdam werd in 1796 niet minder dan $\frac{1}{4}$ der bevolking als arm-lastig, ja als doorlopend uit de openbare kassen onderhouden aangemerkt; reizigers in Holland werden getroffen door de menigte bede-

¹⁾ Mees, Proeve eener geschiedenis van het bankwezen, blz. 186 vlg.

²⁾ Van Ouwerkerk de Vries, l.l.; Metelerkamp, De toestand van Nederland (Rott. 1801), I, blz. 61; Gogel, bij Colenbrander, Gedenkstukken, II, blz. 780 vlg. over de schadelijke gevolgen dezer leeningen. De renten uit de binnenlandsche schuld werden op 30 mill. gesteld.

³⁾ De Bosch Kemper, De armoede in ons vaderland, blz. 114 vlg.; Fell, Reize, passim.

laars, wier uiterst havelooze staat op buitengemeene ellende wees; de gasthuizen en andere inrichtingen van liefdadigheid geraakten steeds dieper in schulden en konden, ook bij de zich nog steeds betoonende groote offervaardigheid der bezittenden, onmogelijk volstaan. Het gebrek aan een behoorlijk stelsel van armverzorging en de reeds lang heerschende onverstandige wijze van bedeelen werkte daarbij mede tot vergrooting van het euvel. De algemeene duurte der levensmiddelen steeg bovendien in den winter van 1798/9, die buitengemeen streng mocht heeten, tot eene bedenkelijke hoogte, terwijl het aantal bedeeden snel toenam: te Amsterdam bedroeg het in dien winter 81000 op eene bevolking van bijna 200000, eene verhouding, die nog ongunstiger dreigde te zullen worden ¹⁾. De achteruitgang van Den Haag na het vertrek des stadhouders en de staatkundige verwickelingen der laatste jaren bleek uit het geheel verdwijnen der kostbare rijtuigen en kleedij, uit het ledig staan der woningen van de aristocratie, terwijl de aanzienlijke familiën thans in goedkoope woningen in achterstraten zich teruggetrokken hadden ²⁾.

Geheel wanhopig kon men echter den stoffelijken toestand in de Bataafsche Republiek nog niet noemen. Zij bezat eene bevolking van 2 millioen ³⁾, d. i. 3200 op de vierkante mijl, eene bevolkingsdichtheid, waarmede noch het zeer vergrootte Frankrijk met 32 mill. en 2800 op de vierkante mijl, noch het machtige Engeland met 15 mill. en 2900 op de vierkante mijl, noch zelfs het sterkbevolkte toenmalige keurvorstendom Saksen met 2 mill. en 2900 op de vierkante mijl zich meten kon. Het nationaal vermogen werd in 1800 begroot op ongeveer 3 milliard aan rentegevend eigendom ⁴⁾, niet gerekend de fabrieken, trafieken en visscherijen, die tijdens den oorlog verlies

¹⁾ l.l.

²⁾ Fell, Reize, blz. 98 vlg.

³⁾ Op grond van de niet geheel volledige volkstelling van 1796 op last der Nat. Verg., die 1880000 als eindcijfer bereikte, waarvan ruim 828000 in Holland, komt Metelerkamp, De toestand van Nederland, I, blz. 28, tot dit cijfer. In ronde cijfers stond Gelderland op 217000, Zeeland op 82000, Utrecht op 93000, Friesland op 161,500, Overijsel op 135000, Groningen op 114500, Drente op 40000, Brabant op 208000 inwoners. Men denke er aan, dat het vroegere Staats-Vlaanderen en de thans limburgsche streken onder de geschatte bevolking niet begrepen zijn, daar zij fransch grondgebied waren.

⁴⁾ Metelerkamp l.l. blz. 60 vlg. De waarde der inlandsche staatsschuld werd daarbij op 600 mill., die der buitenlandsche op 650 mill. geschat.

opleverden of stilstonden, benevens 350 mill. aan woeste gronden, bewerkt zilver en goud, juweelen en huisraad; de jaarlijksche inkomsten op 200 mill.¹⁾.

Daartegenover stond, dat de aanhoudende oorlogstoestand bij den stilstand van een groot deel van handel en nijverheid zeer zware offers vergde van de natie, terwijl de staatsfinanciën reeds in de laatste jaren van het erfstadhouderlijk bewind in allesbehalve bevredigenden toestand hadden verkeerd. In 1795²⁾ was het bedrag der gewone inkomsten ruim 16¹/₂ mill., dat der uitgaven 50¹/₂ mill., welk aanzienlijk verschil door heffingen, leeningen en belastingen moest worden aangevuld; in 1796 stonden 17 mill. gewone inkomsten tegenover 58 mill. uitgaven; in 1797 19¹/₂ mill. inkomsten tegenover 42¹/₂ mill. uitgaven; in 1798 20¹/₂ mill. inkomsten tegenover 30¹/₂ mill. uitgaven. De geleidelijke vermindering der uitgaven in die jaren gold vooral de oorlogskosten, nu de krijg te land onze grenzen niet aandeed. In het eerste jaar der vermenging van inkomsten, schulden en lasten van alle gewesten (1799) bedroegen de eersten 36 mill. 350000 gulden, de staatsbehoeften van dit abnormaal zware oorlogsjaar 79 mill. 666000. Het maximum der gewone belastingen werd in dezen tijd op 42¹/₂ mill. gesteld³⁾, waartegenover de uitgaven in werkelijke oorlogsjaren minstens 60 mill. zouden bedragen, hetgeen een zwaar tekort opleveren moest, dat op den duur den financiëelen ondergang van den staat moest ten gevolge hebben, ook al tastte men bij de verdeeling der lasten de kapitalen rechtstreeks aan door gedwongen leeningen — het hardste middel, dat men zich denken kon, maar dat toch herhaaldelijk moest worden toegepast.

Algeheele hervorming op dit gebied, zooals Gogel wenschte, was het enige redmiddel uit dezen wanhopigen toestand. Maar al die ongunstige cijfers zouden als met een tooverslag kunnen gewijzigd worden, wanneer het gelukken mocht den vrede-toestand te herstellen: dan zouden de renteloos liggende kapitalen bij het herstel van handel en nijverheid weder kunnen opkomen. Zoo riepen alle schrijvers over den maatschappelijken toestand der Republiek uit. Reikhalzend zag men uit naar den afloop der onderhandelingen,

¹⁾ Ibid. blz. 64, vgl. de verbetering bij de drukfouten in het tweede deel aangegeven.

²⁾ Metelerkamp, II, blz. 52 vlg.

³⁾ Ibid. blz. 69.

eerst te Rastadt, daarna te Lunéville, eindelijk te Amiens gevoerd, voorbereidingen tot een vrede, waarin ook de Republiek zou betrokken worden, zoodra Frankrijk ertoe zou overgaan.

Nog ernstiger ¹⁾ luidden de klachten over de algemeene verslapping der natie. Reeds in 1791 had Van Hamelsveld een donker tafereel van den toestand van het Nederlandsche volk opgehangen. Verwaarloozing van opvoeding en onderwijs zoowel bij de burgerij als bij de lagere volksklasse, terwijl de hoogere de kinderen aan vreemde handen overlieten als slachtoffers van den „bon ton” en van op eigenbaat bedachte bedienden; huwelijk en huisgezin te midden van de toenemende zedeloosheid en het toenemend ongeloof niet meer geëerd en rein gehouden; de samenleving bedorven door etikette en overdaad; eerlijkheid, spaarzaamheid, goede trouw als verouderde begrippen aangemerkt; kunst, letteren en wetenschap kwijnend; godsdienst en Kerk door bijgeloof, ongeloof en onverschilligheid in verval; de groote wereld in weelde, zedeloosheid en verkwisting ten onder gaande, de burgerstand haar in die verderfelijke richting volgend en hunkerend naar landspostjes wegens het verval van handel en nijverheid, de boeren in onwetendheid en ruwheid voortlevend, de volksklasse in de steden in slaafsche onderdanigheid of liederlijke onbeschofftheid verwilderend, zoodat er in Europa misschien geen meer verbasterd „gemeen” gevonden werd — ziedaar wat hij en anderen eenparig getuigen van den algemeenen zedelijken toestand der natie op het einde der eeuw ²⁾.

De fraaie theorieën over opvoeding en onderwijs volgens de „natuurlijke” methode van Rousseau's Emile hadden wel aanleiding gegeven tot het verschijnen eener gansche boekerij over die onderwerpen ³⁾, tot het uitgeven van reeksen „werkjens ten dienste der jeugd”, om hetzij in proza, hetzij in poëzie „de jeugdige harten te vormen tot de liefde der deugd”, in welk genre Hieronymus van Alphen van 1778 tot 1781 voor het eerst zijn veelgelezen „Kleine gedichten voor kinderen” had gegeven; maar de wijze lessen en de goede regels werden nog lang niet genoeg opgevolgd en met name

---

¹⁾ Vgl. Van Hamelsveld, Over den zedelijken toestand der Nederl. natie (Rott., 1791); Metelkamp, blz. 45.

²⁾ Vgl. Van Hamelsveld, blz. 535.

³⁾ Ibid. blz. 168.

de zedelijke ontwikkeling stond bij de verstandelijke en bij de vormelijke verre achter, te meer omdat de „bon ton” verbood, dat de ouders zich persoonlijk veel aan de opvoeding gelegen lieten liggen ¹⁾. Kinderen werden feitelijk meer als een last dan als een geluk voor de ouders beschouwd. Ieder, die het doen kon, liet zijn kroost op kostscholen onderwijzen of door vreemde gouverneurs of leermeesters van allerlei aard aan huis onderrichten buiten omgang met andere kinderen. Onbarmhartige strengheid of slappe toegefelijkheid waren de meestal voorkomende vormen der uitoefening van ouderlijke plichten, vrees voor klappen en sentimenteete toespraak gewone middelen van opvoeding. De openbare scholen, door de vermogenden met minachting voorbijgegaan, voor de onvermogenden te kostbaar, liepen leeg, in de steden zoowel als ten platten lande ²⁾; de kleinkinderscholen in de steden, door weinig ontwikkelde bejaarde „schoolvoogdessen” in enge lokalen bestuurd, bepaalden zich tot het „bidden” van het op zingenden toon voorgedragen Onze Vader of de Tien Geboden, afgewisseld door het zeurig gemeenschappelijk opzeggen der a.-b.-boekjes, het spellen van zoutelooze eerste leeslesjes en het vertellen van „leerzame” bijbelsche verhalen. De schoolmeesters, ijverig in het trekken van krulletters, het werktuiglijk cijferen en het afgemeten lezen, muntten uit in pedante schoolvosserij ³⁾, ten minste in de steden, terwijl de van den voormaligen ambachtsheer of van den predikant of van beiden afhankelijke dorpsschoolmeester — dikwijls een afgedankte tuinman of lijfknecht — zelfs bij den besten wil geen verstand of tijd had om behoorlijk te zorgen voor zijn schoolwerk te midden van zijne andere bezigheden als koster, kloklouder, doodgraver en lijkbidder. Het best waren bij het lagere onderwijs nog de „fransche scholen”, hoewel ook daar, zooals op de meeste kostscholen, „meer op wellevendheid en goede omgangsvormen dan op geestesontwikkeling gelet werd. En voor later leeftijd werd het niet beter. De jonge aanzienlijke groeide na afloop der schooljaren op tusschen honden en paarden, jachtvermaak afwisselend met spelen en drinken onder zijns gelijken; de deftige jonge koopmanszoon verdeelde zijn tijd tusschen

---

¹⁾ Ibid. blz. 178.

²⁾ Ibid. blz. 207/8.

³⁾ Ibid. blz. 212 vlg.

toiletzorgen, schouwburg en koffiehuisbezoek, tenzij hij, alleen de kunst van geldverdiene beoefenend, opging in zijn zaken; de jonge meisjes vermaakten zich luiierend, tussehen de nauwlettende zorg voor haar uiterlijk in, met sentimenteele moderomans van een „coquet” of „galant” tintje en lieten de bezorging van het huishouden over aan de op fooien, „verval” en, voor haren ouden dag, op hofjesplaatsen azende dienstboden.

Over het algemeen heerschte in de nederlandsche steden te midden van alle ellende een dartel en ongebonden leven; ruwer en openlijker tooneelen van dronkenschap en zedebederf werden nergens ter wereld gezien. Bij het huwelijk was geld de hoofdzak en men dacht er in de hoogere klassen eerst aan, als men voldoende van het leven had genoten; in de lagere standen was huwelijk „uit noodzaak” vaste regel ¹⁾; schending van huwelijksrouw behoorde tot de regelmatig voorkomende ondeugden. Het huiselijk leven was zeer afgeweken van den vroegeren eenvoud en de vroegere hartelijkheid ²⁾ te midden van weelde en overdaad, die de onkosten ook van een burgerhuishouden verdubbeld, zelfs verdriedubbeld hadden, immers van *f* 800 à *f* 1000 's jaars op 2 à *f* 3000 hadden verhoogd, nu men het voor een burgerhuishouden een schande vond minder dan twee dienstboden te hebben, geen dansen speelpartijen te geven of zich een eenvoudigen inboedel aan te schaffen. De dure modekleeding, ieder jaar uit Parijs voorgescreven, had de oude nationale kleederdracht bij de burgerij thans geheel verdrongen en alom fransche „jonkers” en engelsche „ladies” of „opgepronkte kernispoppen” te zien gegeven met gepoederde haren, uitheemsche rokken, metalen jasknoopen, overladen goudversierselen. Overdaad en weelde vielen ook op te merken in het eten en drinken, waarbij in afwijking van den nog ten deele bewaarden eenvoud van een twintigtal jaren te voren, zilveren schotels, fraai porselein, uitgezochte spijzen, uitheemsche vruchten en lekkernijen, keur van wijnen en gebak ook bij het „middelsoort van burgeren” op tafel kwamen ³⁾, terwijl de mindere man zich in hoofdzak voedde niet meer met erwten en boonen

¹⁾ Ibid. blz. 272.

²⁾ Ibid. blz. 278 vlg.

³⁾ Ibid. blz. 301 vlg.

maar met aardappelen, slappe koffie of thee afwisselend met den in plaats van het bier meer en meer tot volksdrank gestempelden jenever. Het overmatig rooken van tabak was een nationaal gebruik geworden en een Hollander, van welken stand ook, zonder pijp in den mond of zonder tondeldoos en vuurslag te zien werd als een zeldzaam voorkomend geval aangemerkt. Het rooken gold voor een nuttig, ja noodig middel tegen de „vochtige luchtgesteldheid” en men ontzag zich niet jongens van acht tot tien jaren ertoe aan te zetten ¹⁾.

De zware schokken, die de maatschappij hier te lande in de laatste 20 jaren had ondergaan, hadden hunne gevolgen gehad en de ontwikkeling der kiemen van betere toestanden verhinderd; de partijstrijd, de voortdurende afwisseling van gevaren hadden een gestadige onrust veroorzaakt, die niet naliet om onderling wantrouwen te zaaien en een neiging tot egoïsme aan te kweeken, die het volkskarakter toch niet geheel vreemd is. Ieder zorgde voor zichzelf, werd de leus bij de voortdurende wenteling van het rad der fortuin.

Kunst, letteren en wetenschap konden in zulk een atmosfeer niet bloeien. Ruwe schotschriften van staatkundigen aard, felle tijdschrift-artikelen, losse lectuur vormden de meerderheid van het gedrukte; wetenschappelijke werken van beteekenis verschenen er weinig meer. De talrijke geleerde genootschappen kwijnden voort onder de ongunstige tijdsomstandigheden; de vroeger bloeiende latijnsche scholen waren in diep verval ²⁾; de liefde tot de wetenschap daalde onrustbarend; de hoogeschole gingen hollend achteruit, sommige ervan telden bijna zooveel studenten als hoogleeraren. De letteren beleefden jaren van deerlijke kwijning, waarin de smakelooze Arend Fokke Simonsz. met zijn burleske grappen de ernstige romans van Wolff en Deken zegevierend begon te verdringen en Feith en Helmers met hun sentimenteelen en gezwollen poëzie de voorkeur genoten boven den genialen Bilderlijk, al had de gezonde kritiek van Kinker's „Post van den Helicon” (1789) met zijn bijtenden, hoewel wat al te veel in allegorischen vorm gegoten humor de dichtgenootschappen ook van zijn tijd gehegeld en de nog altijd voortspinnende rijmkunstenars opnieuw aan de kaak gesteld. De Wacker van Zon en Van

¹⁾ Fell, Reize, blz. 142 vlg.

²⁾ Van Hamelsveld, blz. 412 vlg.

Woensel hanteerden met vaardigheid de satire, gewone vrucht van tijden van verval, in hunne boertige romans en scherpe tijdschrift-artikelen, maar ook bij hen ontbreekt de fijne scherts van een Van Effen en zelfs de ruwere van zijn navolgers om plaats te maken voor een grover soort van humor, van politieken aard. De schilderkunst daalde voortdurend in beteekenis en de enkele schilders, graveurs en teekenaars van eenigen naam leefden van navolging en kopie der voorbeelden uit den goeden tijd.

Op ieder terrein was de tijd van omstreeks 1800 voor de bataafsche natie een duistere periode, een periode van smadelijk verval, zoodat herhaaldelijk de vraag moest rijzen, of zij werkelijk niet stond aan het einde harer baan en of zij als natie niet spoedig zou dienen te verdwijnen.

* * *

Die verslapping en lusteloosheid, waaraan toen ter tijde „niemand twijfelde,” zooals Van Hamelsveld en Metelerkamp zeggen, kwam ten volle uit in de weinige belangstelling, die na de staatkundige gebeurtenissen der laatste jaren de bevolking toonde in den loop harer eigene staatkundige zaken. De nieuwe staatsmachine werkte nog allesbehalve geregeld en de slaphed, waarmede de nieuwe regeering der gematigde Unitarissen na de zegepraal van 1798 de zaken leidde, bracht daarin weinig verbetering. Het Vertegenwoordigend Lichaam, waarin eene oligarchische middenpartij¹⁾ allengs de overhand verkreeg, werkte niet volgens een vast plan, terwijl meer en meer de federalistische geest, die eeuwenlang het staatswezen had doortrokken, weder merkbaar werd en in stelselmatige tegenwerking en vertraging het krachtigste strijdmiddel vond tegen de constitutionneel vastgestelde unitarische beginselen.

Het wantrouwen in elkanders gezindheid ten opzichte van de nieuwe staatsregeling verlamde niet alleen de kracht der wetgeving, maar ook die van het Uitvoerend Bewind. De drukkende heffingen van 1798, toen die van 8% op de inkomsten in Maart en April ten behoeve van de vloot, in September werd gevolgd door eene van 5% op de bezittingen, in November door eene van 10% op de inkomsten

¹⁾ Appellius, De omwenteling van 1795, blz. 124; Colenbrander, II, Inleiding, blz. XL vlg.

met eene vaste heffing voor 25 jaren van 3 $\frac{0}{10}$ op de inkomsten tot betaling der rente van een nieuwe gedwongen leening van 4 $\frac{0}{10}$ op de bezittingen, wekte algemeene ergernis, vooral wegens de scherpe wijze van inning met behulp van niet altijd taktvolle of onpartijdige plaatselijke „commissiën van onderzoek” ¹⁾. De aanhoudende woelingen der revolutionairen, die in die dagen van onzekerheid nog altijd weder — en, zooals de parijsche staatsgreep van 18 Juni 1799 bewees, niet zonder grond — op een nieuwen omslag in Frankrijk en een nieuwe navolging hier hoopten, veroorzaakten groote onzekerheid. De „jacobijnsche” clubs in de groote steden, waarbij zich zeer vele voor protestantsche reactie bevreesde Katholieken hadden aangesloten, lieten zich krachtig hooren tegen orangistische en federalistische neigingen en hadden hare hoop op den nieuwen franschen gezant Lombard gevestigd. De wrijvingen tusschen het centrale landsbestuur en de departementale, tusschen deze en de gemeentelijke besturen; de benoeming van een groot getal van oranjegezindheid verdachte ambtenaren; het verzet der voormalige ambachtsheeren tegen de afschaffing van tienden en heerlijke rechten; de weerzin van de ijverige aanhangers der Hervormde Kerk tegenover de meer en meer vrijmoedig optredende Roomschen, die met hulp der Revolutie, der uiterste Jacobijnen zelfs, in het volledig bezit der ook hun thans toegekende kerkelijke vrijheden wilden treden; de langzaamheid, waarmede de door de staatsregeling geëischte wettelijke voorzieningen werden voorbereid — dat alles werkte zeer ongunstig en sterkte den in kracht toenemenden reactionairen geest. De grondvergaderingen werden door de aanzienlijken zoo goed als niet meer bezocht, ten gevolge waarvan de revolutionaire clubelementen weder vrij spel kregen bij de verkiezingen ²⁾. De Oranjepartij begon te midden van de toenemende ontevredenheid tegen het landsbestuur gegronde hoop te voeden op het herstel der erfstadhouderlijke regeering, met verbetering der gebreken, die haar vroeger hadden aangekleefd ³⁾.

Deze stemming in de Bataafsche Republiek scheen uitnemend geschikt hetzij voor eene contra-revolutie, hetzij voor een aanval

¹⁾ Appellius, blz. 131.

²⁾ Pijman, blz. 102/3.

³⁾ Vgl. Colenbrander. II, blz. 357 vlg., 929 vlg.

op haar grondgebied, te ondernemen door de gecoaliseerde mogendheden, ook in verband met het treden van Rusland in de zogenoemde tweede coalitie (December 1798) en de te verwachten deelneming der Oostenrijkers aan den nieuwen aanval van Europa op Frankrijk's meer en meer overheerschende macht, die ver over de grenzen van de nieuwe Republiek hare denkbeelden ingang deed vinden, de bataafsche zoo goed als geannexeerd had en pas in de helvetische, romeinsche en parthenopeïsche republieken nieuwe kleine vasalstaten had geschapen, terwijl zij zelve Genève en Piemont in bezit genomen had. De onderhandelingen tusschen Engeland en Frankrijk te Rijssel in 1797 waren tot groote teleurstelling der Bataven — die er, volgens Frankrijk's verlangen, geen deel aan hadden mogen nemen, hoewel Schimmelpenninck te Parijs een oog in het zeil hield — afgestuit op den eisch der teruggave van alle door Engeland aan Spanje, Frankrijk en henzelven ontnomen koloniën¹⁾; die van Rastadt, over het gansche jaar 1798 volgehouden, eveneens met uitsluiting der Bataven, hadden tot weinig meer dan tot een „jaarmarkt van duitsche vorstendommen” geleid en eindigden in April 1799 voorgoed door den schandelijken moord op de fransche gezanten, nadat reeds de oorlog aan Oostenrijk door het Directoire verklaard was. Van Pruisen's overigens duidelijk gebleken wensch om de onafhankelijkheid der Bataafsche Republiek tegenover Frankrijk gewaarborgd te zien, zag men nog weinig gevolgen.

Thans stond Europa opnieuw tegen Frankrijk in de wapenen: de in 1796 opgetreden hartstochtelijke russische keizer, Paul I, zou de groote macht van zijn reusachtig rijk in de schaal leggen tegenover de verafschuwde revolutie en met Engeland en Oostenrijk samenwerken, ook al hield Pruisen zich ook onder den nieuwen koning, Frederik Willem III, steeds onzijdig²⁾. Het Huis van Oranje zelf durfde weder hopen op omslag in zijn lot. De nog steeds onder engelsche bescherming in Hamptoncourt vertoevende en zich meer met hoofteden dan met ernstige staatkundige plannen bezighoudende Willem V begon eindelijk in deze omstandigheden

¹⁾ De Bas, Prins Frederik, II, blz. 95; Colenbrander, II, blz. 936 vlg.

²⁾ Vgl. over de staatkundige verwickelingen dier jaren: Hüffer, *Der Rastadter Congress und die zweite Coalition* (Bonn, 1879); in het bijzonder Hüffer, *Der Feldzug der Engländer und Russen in Holland und die Stellung Preussens* (*Hist. Vierteljahrschr.*, 1902, S. 161, 347, 523 ff.).

een kans op herstel te zien ¹⁾. En zijn zoons niet minder. Terwijl erfprins Willem, die meer van Pruisen wachtte dan van Engeland, welks overheersching hij vreesde, als luitenant-generaal in pruisischen dienst was getreden en met zijn gezin te Berlijn gevestigd was ²⁾, was de jonge prins Frederik thans oostenrijksch veldtuigmeester en opperbevelhebber van het leger in Italië ³⁾, waar hij, van wien men zoo hooge verwachtingen koesterde, echter den 6^{den} Januari 1799 te Padua aan een slepende ziekte overleed ⁴⁾. Gedurende de onderhandelingen te Rijssel was ook het lot van het Huis van Oranje herhaaldelijk ter sprake gekomen; lord Malmesbury, de vroegere lord Harris, had er getracht voor dat Huis goede voorwaarden te bedingen ⁵⁾, waarbij der Prinses het herstel der Oranjes ten minste in hunne bezittingen niet geheel ondenkbaar scheen, terwijl de Erfprins dit vooral van door Pruisen gesteunde onderhandsehe besprekingen met het Directoire zelf of van den gang der politieke zaken in het algemeen hoopte. Noch daar noch te Rastadt ⁶⁾, waar Tollius de belangen der Oranjes vertegenwoordigde en zelfs eene schadevergoeding uit de voormalige bisdommen Würzburg en Bamberg was voorgesteld, kwam men echter tot het begeerde doel. Met opmerkzaamheid sloegen sedert de Prinses te Hamptoncourt en de Erfprins te Berlijn den loop der europeesche verwikkelingen gade, hopen er eenig voordeel uit te trekken voor hun Huis. Vooral de Erfprins bleef levendige correspondentie houden met verschillende uitgewekenen uit de Republiek, ten einde met hen te kunnen samenwerken, zoodra de kansen beter zouden staan ⁷⁾.

Toen reeds, in Augustus en September 1798, dacht men aan de mogelijkheid eener engelsche landing in de Bataafsche Republiek, zij het dan misschien slechts als een middel om de begeerde schade-loosstelling af te dwingen ⁸⁾. Na de aansluiting van Rusland bij de

---

¹⁾ De Bas, Prins Frederik, I, slothoofdstuk; Colenbrander, II, blz. 879 vlg.

²⁾ De Bas, II, blz. 105.

³⁾ Ibid. blz. 131.

⁴⁾ Ibid. blz. 136 vlg. Zijn door Canova vervaardigd grafteeken thans te Delft.

⁵⁾ Ibid. blz. 92 vlg.

⁶⁾ Ibid. blz. 117 vlg.

⁷⁾ Ms. Koolemans Beynen over 1799, vooral getrokken uit de papieren van het Huisarchief en uit die der familiën Van Lynden en Fagel; de geachte schrijver stond mij het gebruik van dit ms. toe. Vgl. Colenbrander, I.l., passim.

⁸⁾ De Bas, I.l. blz. 122.

coalitie kregen deze laatste plannen eenigszins vastere vorm. Het stond reeds van den beginne af buiten twijfel, dat in zulk een geval de Erfprins het invallende leger zou vergezellen om bij een goeden uitslag der onderneming met volmacht zijns vaders de noodige „provisioneele arrangementen” ten opzichte van het oude vaderland te nemen ¹⁾, waaromtrent hij te Berlijn met den oud-gezant Van Reede, met professor Tollius, generaal Stamford, de Bentincks, Van Bylandt, den oud-zeeofficier Kinckel en anderen de noodige besprekingen hield. De hoop op een opstand in de Bataafsche Republiek, ja zelfs op pruisische hulp was daarbij niet uitgesloten; integendeel, die opstand zou zelfs zonder een inval kunnen worden voorbereid, meende men in deze omgeving.

Een aantal officieren van het voormalige „rasselement” van Osnabrück en andere uitgewekenen verklaarden zich bereid tot medewerking en de jonge Robert Fagel, adjudant van den Erfprins en broeder van den zich nog steeds te Londen bevindenden oud-griffier, begaf zich heimelijk naar het vaderland om overleg te plegen met de geldersche edellieden Van Heeckeren van Suyderas, Van Heeckeren van Enghuizen, Van Spaen tot Voorstonden en anderen, den amsterdamschen oud-schepen Van de Poll, sommige vertrouwde officieren van de bataafsche vloot bij Tessel en van het bataafsche leger en andere bekende Oranjegezinden in verschillende provinciën. De geldersche edelman Carel baron Van Lynden was reeds in Januari door Suyderas, „daartoe zooveel tijdsomstandigheden toelaten door de leden der Hooge Regeering der Vereenigde Nederlanden gemagtigt en geautorizeerd”, als een soort van gezant namens zijne vrienden naar Berlijn gezonden ²⁾. De plannen waren veelomvattend: niet alleen de Bataafsche Republiek maar ook België, waar juist een hevige boerenopstand tegen de conscriptie was uitgebroken, zouden van Frankrijk worden losgemaakt en met elkander worden vereenigd tot een krachtigen dubbelen staat als bolwerk tegen Frankrijk, die dan volgens de beginselen der oude Pacificatie van Gent zou worden geregeerd. Bepaalde men zich tot de bevrijding der Republiek alleen, dan zou daar de stadhouderlijke regee-

¹⁾ Ibid. blz. 171.

²⁾ Vgl. Koolemans Beynen, Oranje en de Roomsche-Katholieken in 1799 (Hand. Maatsch. Ned. Letterk. 1904/5, blz. 6 vlg. 115 vlg.; ibid. 1897/8, blz. 135.)

ring worden hersteld en tevens de Unie van Utrecht worden herzien volgens de behoeften van den nieuwen tijd, vooral aan eene sterkere centrale regeering, waarbij de stadhouder nog grootere macht zou verkrijgen dan hem in 1747 was toegekend¹⁾. De oud-griffier, Hendrik Fagel, was te Londen de vertrouwde raadsman der Oranjes en verkreeg de toezegging van engelsche ondersteuning in geld; ook Van de Spiegel, die thans te IJselstein woonde, werd over de in te voeren erfstadhouderlijke staatsregeling geraadpleegd en Bentinck van Rhooen gaf eveneens raad. Men rekende zeer op den volgens ingewonnen berichten in de laatste jaren toegenomen afkeer van de Franschen, op de heerschende ontevredenheid met den gang van zaken, op de nog altijd talrijke Oranjegezinden, op de mogelijkheid van Daendels' medewerking zelfs. In Friesland en Groningen was de opstand, meende men naar de berichten van de Bentincks uit Varel, reeds verzekerd; Overijsel en Gelderland, waar geen fransche troepen waren, stonden onder vertrouwbaren autoriteiten en waren zeer oranjegezind, meldden de berichtgevers; Utrecht, dacht men, zou wel volgen; Zeeland ook, voor het geval de fransche troepen er niet te talrijk waren; te Amsterdam en Den Haag zouden voormalige officieren en ambtenaren het voorbeeld geven onder geheime medewerking van sommige regenten; kon men den ontevreden Daendels winnen, dan was het leger gewonnen gelijk men reeds op de vloot kon rekenen; voor de belgische betrekkingen werd gezorgd door baron d'Yvoy van Mijdrecht, die te Emmerik gevestigd was. De algemeene tegenrevolutie moest overal tegelijk uitbreken, zoodra een kleine engelsche expeditie van 3000 man te Scheveningen zou landen of wel een russisch of pruisisch leger de oostergrenzen zou naderen. De voor een en ander noodige volmachten voor den Erfprins werden den 19^{den} December 1798 door Willem V geteekend.

Zoo overlegde men en bereidde men voor, onder den diepen indruk weldra der eerste zegepraal van het oostenrijksche leger onder aartshertog Karel bij Stockach in Baden (Maart 1799), waardoor de fransche legers achter den Rijn moesten wijken, terwijl

---

¹⁾ Zie de belangrijke Bijlagen III en IV achter De Bas, deel II, gedagteekend 18 April en 24 Mei 1799. Vgl. Koolemans Beynen, in Hand. Letterk. 1898/99, blz. 64 vlg.; Jorissen, Historische Bladen, blz. 356 vlg.

de Oostenrijkers en Russen in Opper-Italië onder Kray en Suwarow op hunne beurt Moreau terugdrongen ¹⁾). Het scheen gedaan met Frankrijk, onder het Directoire dreigend te gronde te gaan in binnenlandsche oneenigheid ²⁾). Men scheen er te staan aan den vooravond eener invasie van de legers der bondgenooten, waarbij de aansluiting ook van Pruisen ieder oogenblik verwacht werd. Frankrijk zou dan tot den vrede gedwongen worden, afstand moeten doen van al zijne veroveringen en den Bourbon moeten herstellen op den troon zijner vaderen gelijk overal de vorsten zouden terugkeeren op hunne tronen. De Revolutie spoedde ten einde, terwijl haar grootste veldheer, Bonaparte, in Egypte zijne krachten verbruikte voor het najagen van een schemerachtig ideaal van wereldheerschappij.

Reeds op het laatst van 1798 was het plan op eene engelsch-russische landing in Holland zelf ook door de mogendheden zeer ernstig besproken, maar bij gebrek aan eigen troepen wenschte Engeland, dat zijn geld ter beschikking stelde, liever een pruisisch-russischen aanval uit het Oosten. Doch Pruisen, waar de partij der onzijdigheid, de oude fransche factie, en de oorlogspartij nog steeds scherp tegenover elkander stonden, waar de koning door persoonlijke invloeden her- en derwaarts werd geslingerd ³⁾), weigerde na lange aarzeling des konings en zoo kwam men in Mei 1799 terug tot het plan om een engelsch-russische landing te bewerkstelligen tot herstel der oude regeeringsvormen in de Bataafsche Republiek.

Het daarop betrekking hebbende verdrag was van den 22sten Juni, waarbij Rusland 17500 en Engeland 13000 of ten minste 8000 man voor het doel beschikbaar stelde; een engelsche vloot zou de Russen uit Reval, Riga en Libau overbrengen. De leiding van den veldtocht zou in handen gesteld worden van den grijzen engelschen generaal Ralph Abercromby, die in 1794 aan de Lek gestreden had, in plaats van wien echter ten slotte de onbekwame, besluite-looze en eigenzinnige hertog van York opperbevelhebber werd, nadat het beschikbare engelsche korps ten gevolge van de onverwacht sterke opkomst van vrijwilligers op 25000 man gebracht

¹⁾ Vgl. Koolemans Beynen, in *Hand. Maatsch. Ned. Letterk.* 1897/8, blz. 126 vlg

²⁾ Sorel, *L'Europe et la Révolution française*, t. V, p. 426 suiv.

³⁾ Over Pruisen in dezen tijd vgl. Bailleu, *Preussen und Frankreich von 1795—1807* (Berlin, 1881—1887); Hüffer, *Die Kabinetregierung in Preussen* (1891).

was. Abereromby zou thans alleen de eerst uit te zenden afdeeling aanvoeren, waarmede gelijktijdig de van Kroonstad overgevoerde russische macht onder generaal Hermann zou optreden. Het oorspronkelijke plan ¹⁾ was, dat de Engelschen van Goeree, Overflakkee en Voorne over Maaslandsluis en Dordrecht in Zuid-Holland zouden doordringen, terwijl de Russen in het noordoosten en, naar men toen nog hoopte, de Pruisen aan de oostergrens zouden optreden; onder omstandigheden zou Abereromby echter bij Den Helder mogen landen, „with the probability of obtaining the disposal of the Dutch navy”, desnoods bij Delfzijl om de noordelijke provinciën te bemachtigen. Wat de bataafsche vloot betreft, de zeekapiteins Van Braam en Van Capellen, van wie vooral de laatste veel invloed op het scheepsvolk had, zouden in geval eener botsing aanstonds een opstand verwekken ten gunste van Oranje, waarop de vloot zich bij de Engelsche zou voegen. Tegelijk moest in de Bataafsche Republiek en België een door geheime agenten voorbereide algemeene opstand tegen de gehate Franschen en de bestaande regeering uitbreken, gesteund ook door Oostenrijk, voormalig bezitter van België, waar de oude regeering nog vele vrienden had. In verband met een en ander verliet de Erfprins einde Juli Berlijn en ging naar Lingen om van daar den verwachten opstand beter te kunnen leiden; in Den Haag hoopte hij zijn ouders terug te zien . . .

Intusschen, reeds vóór de onderneming begonnen was, kwamen er teleurstellingen. De koning van Pruisen weigerde na lange aarzeling op het einde van Juli nogmaals zijne medewerking; de samenwerking der overblijvende bondgenooten liet bij hun onderling wantrouwen reeds aanstonds veel te wenschen over. Oostenrijk deed, ten einde in België aan de anderen geen vrij spel te laten en zijn eigen belangen te beschermen, in verband daarmede zijne troepen onder aartshertog Karel uit Zwitserland naar den Beneden-Rijn oprukken ²⁾.

Den 13^{den} Augustus zeilde de engelsche landingsvloot onder admiraal Duncan naar de Bataafsche Republiek met Abereromby's

---

¹⁾ Koolemans Beynen, blz. 147. Vgl. Hand. Letterk. 1898/99, blz. 71 vlg.

²⁾ Ibid., blz. 151. Middellijk moest dit echter toch den landingstroepen in Holland ten goede komen, daar het de Franschen noodzaakte hunne aandacht naar deze zijde te wenden.

eerste korps van 12000 man en richtte zich, uit vrees voor moeilijkheden aan de Maas en daar de Pruisen nu toch niet aan de oostergrens zouden verschijnen¹⁾, naar Den Helder om er de bataafsche vloot te vernielen of onschadelijk te maken en dadelijk op Amsterdam aan te vallen. Zij verscheen ten gevolge van stormweder eerst zeven dagen later op de reede van Tessel, de voorhoede van de verdere troepenmacht onder den hertog van York²⁾.

Al deze besprekingen en voorbereidingen waren in de Bataafsche Republiek natuurlijk geen geheim gebleven³⁾ en met bekommering had men de van alle kanten inkomende berichten omtrent den te wachten aanval ontvangen te midden van een toenemend wantrouwen zoowel wat betreft de stemming der bevolking en de gezindheid van vele regeeringsleden van vroegeren en lateren tijd als wat aangaat den toestand der middelen tot afwering van den vijand.

Het college, dat zich aan het hoofd van den staat bevond, het Uitvoerend Bewind, bestond toen uit den braven maar kleinmoedigen Van Haersolte, den eerlijken en thans tot gematigdheid bekeerden Van Hooff, den werkzamen rechtsgeleerde Ermerins, den onbetekenenden Hoeth en den verstandigen maar besluiteloozen Besier — een regeering, die weinig kracht zou kunnen ontwikkelen⁴⁾. Van de agenten waren de invloedrijksten: de niet onbekwame Van der Goes, leider der buitenlandsche zaken, anti-fransch meer dan anti-engelsch, niet ongeneigd tot een compromis met de Oranjepartij; de hoogst bekwame financier Gogel, eerlijk democraat; de handige en gematigde Van der Palm, leider der zaken van opvoeding

---

¹⁾ Ibid. blz. 153.

²⁾ De beste voorstelling van den gang van den veldtocht en de diplomatieke onderhandelingen is totnogtoe op grond van nieuwere gegevens te vinden bij Hüffer, *Hist. Vierteljahrschrift*, 1902, S. 349 ff., minder goed bij Gachot, *Les Campagnes de 1799*, Jourdan en Allemagne et Brune en Hollande (Paris, 1906) Vgl. ook de gegevens over de voorbereiding der verdediging, bijeengebracht door Koolemans Beynen in zijne *Krijgsgeschiedkundige studie over de verdediging der Bataafsche Republiek in 1797* (Breda, 1895, overdruk uit den *Mil. Spectator*, 1891—1895); van denzelfden schrijver mag eerlang eene uitvoerige behandeling van den geheelen veldtocht verwacht worden.

³⁾ Vgl. Limburg Brouwer, Wiselius, blz. 123; Koolemans Beynen, *Studie* blz. 328 vlg., 389 vlg., 413 vlg.

⁴⁾ Vgl. over hen Delprat, 11. blz. 178.

en onderwijs; de met de Oranjepartij heimelijk onderhandelende Spoorers voor de marine; den ouden Patriot Pijman voor oorlog.

De verdediging te land moest worden geleid door den dapperen, voortvarenden en ervaren, geen tegenspraak duldenden franschen generaal Brune¹⁾, zes en dertig jaar oud en leerling van Masséna, ijverig Jacobijn en sedert Januari opperbevelhebber der thans ten getale van 17 à 18000 man in de Bataafsche Republiek aanwezige, voor $\frac{2}{3}$ oudgediende fransche troepen, samenwerkend met de volgens belofte tot 35000 man te vermeerderen bataafsche troepen onder Daendels en Dumonceau, die door de op te roepen nationale garde zouden gesteund worden. Brune beklaagde zich reeds dadelijk na zijn komst, die wegens zijn bekende jacobijnsche sympathieën door velen niet zonder bekommering te gemoet was gezien, over de slapheid en traagheid der bataafsche regeering, gevaarlijk te midden van de heerschende onrust en de blijkbare voorbereiding van een revolutie door de Oranjegezinden. Met moeite slaagde hij erin met hulp van Daendels in Den Haag wat meer ijver te doen ontwikkelen, met nog meer moeite om het opperbevel geheel in handen te krijgen; en dit laatste alleen door de krachtige hulp van den nieuwen franschen gezant, Fouché, die intusschen zeer spoedig vervangen werd door den zeer voorzichtigen Florent-Guyot. Men was ook van fransche zijde allesbehalve voorbereid op den inval en de zoo noodige fransche versterkingen kwamen zeer langzaam in, niettegenstaande de groote woorden van Brune over de te verleenen bescherming.

Het bleek weldra, dat de bataafsche regeering nog altijd bleef hopen op de mogelijkheid om een soort van onzijdigheid voor haar grondgebied te bedingen²⁾ en dat hare traagheid daarmede in nauw verband stond. Intusschen, toen in het voorjaar de berichten omtrent eene te wachten landing vasteren vorm aannamen, ging het Uitvoerend Bewind toch eindelijk over tot de afkondiging van den staat van beleg en de oproeping der nationale garde van 30000 man, zoodat Brune ten slotte in Juli iets beter over de bataafsche regeering te spreken was, al was hij nog verre van de door hem

---

¹⁾ Legrand, p. 208 suiv. Vgl. over de fransche legersterkte hier te lande in 1799: Koolemans Beynen, Studie, blz. 41 vlg.

²⁾ Delprat, blz. 185.

³⁾ Legrand, p. 215; Vgl. Delprat, blz. 188 vlg.

begeerde tijdelijke dictatuur. Het fransch-bataafsche leger werd door hem verdeeld in drie korpsen: dat onder Dumonceau in Groningen en Friesland, dat onder Daendels in Noord-Holland, aanvankelijk omstreeks 7000 man ¹⁾, dat onder de fransche generaals Desjardins en Rewbell in Zeeland. Brune zelf legerde zich met de kleine reserve van hoogstens een paar duizend man in en om Den Haag en drong bij zijn eigen regeering krachtig op de zending van meerdere troepen aan. Het door Daendels en Dumonceau aangevoerde bataafsche leger was, wat men ook van den eerste mocht vreezen of hopen, in het algemeen wel betrouwbaar onder die leiding maar had geen oorlogservaring, liet in zijn samenstelling veel te wenschen over en telde nog nauwelijks 26000 man ²⁾ — geen leger, waarmede men met vertrouwen tegenover een machtigen vijand kon optreden.

De vloot, die na de catastrophe van Kamperduin onder leiding van den agent van marine Spoor's weder op 24 oorlogsschepen gebracht was en met groote moeite met een grootendeels uit vreemd zeevolk bestaande bemanning van slecht gehalte was voorzien, was in het vroege voorjaar van 1799 ten deele weder in Tessel gereed gemaakt voor een inval in Ierland en, toen dit plan verviel, voor een tocht naar Java, waaraan Daendels als opperbevelhebber deel zou nemen ³⁾. Maar de berichten omtrent een voorgenomen engelsche landing deden ook dit laatste plan opgeven en de schout-bij-nacht Samuel Story, een zeeofficier van goeden naam, lag met zijn eskader van acht groote schepen en eenige fregatten op de reede van Tessel, toen den 20sten Augustus een aanzienlijke engelsche vloot van 15 groote schepen en 50 fregatten in zicht kwam en een britsche deputatie van drie officieren bij hem verscheen om namens lord Duncan, den engelschen opper-admiraal, de overgave der vloot te eischen „ten behoeve van den Prins van Oranje”, den „wettigen souverein,” onder wiens vlag de vloot zich zou hebben te voegen bij de engelsche, die zelf de prinsenvlag voerde naast de hare ⁴⁾. De deputatie, die een aantal opruiende

---

¹⁾ Delprat, blz. 183.

²⁾ Vgl. Koolemans Beynen, Studie, blz. 73.

³⁾ De Jonge, Zeewezen, V, blz. 440 vlg.

⁴⁾ Ibid. blz. 449 vlg.

proclamatien in dienzelfden geest bij zich had, vond gelegenheid om met medewerking van Van Braam en Van Capellen die proclamatien op de vloot te verspreiden en aanstonds toonden zich de gevolgen daarvan in aangroeiende gisting op sommige schepen, al weigerde nog Story evenals de bevelhebber van Den Helder, kolonel Gilquin, op fieren toon de overgave. De vijandelijke vloot bleef nog voor het zeegat liggen, ging zelfs wegens een nieuwen hevigen storm een paar dagen weder in volle zee maar keerde den 26sten onder vice-admiraal Mitchell ten getale van 11 linesschepen terug en ondernam den 27sten 's morgens met tal van transportvaartuigen en na heftige kanonnade op het strand eene landing bij de Keeten tussehen Callantsoog en Huisduinen¹⁾. De landing gelukte en de daar door Daendels, die met 10000 man landwaarts in stond, gelegerde zwakke bataafsche troepen, onder generaal Van Guerieke, moesten na zware verliezen terugtrekken; Gilquin ontruimde op bevel van Daendels Den Helder, waarop Story overeenkomstig zijne instructiën de reede verliet en den 28sten naar de Vlieter week te midden van een toenemende verwarring op zijn schepen. Evenwel, toen de vijandelijke transportschepen en fregatten nu op de reede verschenen om verdere landingstroepen aan wal te brengen, besloot hij tot een aanval op den vijand, welk stout plan onmiddellijk daarna weder werd opgegeven²⁾.

De gebleken aarzeling der bevelhebbers en het wapperen der oranjevlaggen op de landbatterijen en aan Den Helder deed aan de stemming op de bataafsche vloot geen goed; zoowel op het vlaggeschip als op andere vaartuigen begon de onwil der weinig vertrouwbare equipages zich ernstig te verheffen en ieder oogenblik kon het uitbreken van een formeel oproer verwacht worden. In die omstandigheden begon de engelsche vloot den 30sten, weder onder de aloude prinsenvlag, naar de Vlieter op te zeilen, waarop de besluitelooze

---

1) Mendels, Daendels, blz. 258 vlg. Vgl. Legrand, p. 220 suiv.; Gachot, p. 222 suiv.

2) Vgl. De Jonge, l.l., die het beste verhaal geeft over den loop der dingen op de vloot, maar over het verraad van Van Braam en Van Capellen niet voldoende ingelicht is geweest. Vgl. over de houding van Story: Pijman, blz. 81. De veroordeelde schout-bij-nacht gaf later evenals zijn lotgenoot, kapitein De Jong, eene Verantwoording uit, die naast de gedrukte Sententiën hunner veroordeeling gelegd moet worden. Vgl. het stuk bij Gachot, p. 397 suiv.

Story, na een vruchteloze poging om zijn volk tot den slag te bewegen, aanbod op een voldoende afstand te blijven liggen en de beslissing op den eisch tot overgave uit Den Haag af te wachten. Terwijl het scheepsvolk reeds tot volslagen oproer oversloeg, riep Story, na een weigering van Mitchell om op zijn aanbod in te gaan, zijn kapiteins bijeen; de krijgsraad besloot tegenover de verpletterende overmacht des vijands en het verraad op de vloot tot de gezamenlijke overgave van vloot en manschap, maar als krijgsgevangenen onder de bataafsche vlag. Mitchell echter nam van de vloot bezit voor den Prins en liet op alle schepen de prinsenvlag hijschen onder het gejuich met de oude matrozenkreten „Hoezee!” en „Oranje boven!”, terwijl de gansche bemanning in feeststemming de weinige patriotsche matrozen en officieren uitjouwde, ja zelfs mishandelde. Na eene inspectie door den Erfprins, die zich op de vloot van Mitchell bevond, zeilden de groote schepen naar Engeland en bleven voorloopig onder de prinsenvlag en haar eigen officieren in 's Prinsen dienst als afzonderlijk deel der engelsche scheepsmacht; enkele kleinere werden voorloopig voor Tessel achtergelaten.

Groot was de verontwaardiging in de Republiek over de houding der bevelhebbers van de vloot. Een zee-krijgsraad, die een onderzoek instelde naar de voorgevallen gebeurtenissen, nam de overgebleven kapiteins in verzekerde bewaring en strafte hen door algemeene casatie, behalve kapitein De Jong, die wegens zijne verdachte houding werd afgezet en in hechtenis gehouden tot den vrede, om daarna verbannen te worden; Story, Van Braam en Van Capellen met den ontvluchten kapitein Kolff werden „bij contumacie” met verbeurte van lijf en goed voor eeuwig verbannen als „meineedige, eerlooze en infame verraders” van hun vaderland.

Dit was het roemloos einde der met zooveel kosten bijeengebrachte bataafsche vloot. De door de Engelschen buitgemaakte schepen werden aangemerkt als eigendom van den Prins maar in 1800 werden zeven ervan door hem tot den vrede aan de engelsche regeering ter leen gegeven; de vier overige bleven onder de prinsenvlag dienen en hare bemanningen legden den eed af zoowel aan de „Staten-Generaal” als aan „den Prins” en den Koning van Engeland; onder kapitein Tulleken hebben zij in 1801 met nederlandsch scheepsvolk en nederlandsche officieren op die wijze nog deelgenomen aan een kruistocht op de fransche kust. De overige schepen aan Den

Helder waren als engelsch eigendom aangemerkt, daar zij niet in de capitulatie van Story waren begrepen¹⁾.

Het aanvankelijk slagen der engelsche landing en Daendels' slappe tegenstand bij die gelegenheid werd dezen zwaar aangerekend, als een bewijs van onbekwaanheid, ja als een begin van verraad beschouwd²⁾. Hij zelf dacht, hoe weinig ingenomen ook met het Bewind en den gang der zaken, aan verraad geen oogenblik maar was werkelijk verrast door het gebeurde en door 's vijands overmacht, evenals trouwens Brune en de bataafsche regeering zelve, die zich tot de fransche wendde met ernstige bede om hulp en steun in deze moeilijke dagen, mits slechts — zoo bedong men vol vrees — de onafhankelijkheid des lands volledig bewaard bleef, wat het pas opgetreden nieuwe Directoire bij monde van zijn voorzitter Siéyès ook gereedelijk toezegde. Die toezegging deed den moed herleven en het Uitvoerend Bewind, thans door de fransche regeering ook omtrent de gezindheid van Pruisen gerustgesteld, werkte zoo goed als het ging mede aan de verdediging van het bedreigde land.

Aanstands na de landing des vijands ontbood Brune het grootste gedeelte van Dumonceau's troepen uit het Noorden en toonde de grootste kalnte en vastberadenheid ten einde de overal heerschende onrust en de hier en daar gebleken oranjegezindheid in toom te houden. Met uitgebreide volmacht bekleed, beval hij Daendels den vaderlandsehen grond voet voor voet, desnoods al terugtrekkend, te verdedigen en daarbij gebruik te maken van alle voordeelen van het met slooten en dijken doorsneden terrein. Hij stelde verder de beschikbare troepen op oordeelkundige wijze op ten einde Amsterdam te beschermen. De bataafsche generaal onderwierp zich geheel aan zijn inzicht. Gelukkig voor de verdedigers was er in de meeste provinciën geen sprake van oproer: de berichten dienaangaande waren zeer overdreven geweest en de vrienden van den Erfprins hadden te hoog opgegeven van de oranjegezindheid der bevolking zoowel als van de reeds genomen maatregelen. Dit bleek spoedig. Bovendien maakten de in Noord-Holland verspreide proclamatiën een zeer ongunstigen indruk zoowel op de Roomschen als op de Patriotten in het algemeen, die beducht werden voor een al te

---

¹⁾ De Jonge, V, blz. 488/9.

²⁾ Mendels, blz. 270 vlg.; vgl. Pijman, blz. 78 (noot).

sterke reactie, waarvan vele Oranjegezinden onvoorzichtig spraken ¹⁾. Vooral het gebruik van den titel „wettigen souverain” voor den Prins van Oranje wekte hevige ergernis, zelfs bij de Oranjegezinden, die bij eventueele hervormingen in het staatsbestuur toch den republikeinschen staatsvorm behouden wilden zien. De persoon van den Erfprins was bovendien op verre na niet zoo populair als die van zijn jongeren broeder, den algemeen beminden en hoogst talentvollen prins Frederik, die echter in dezen tijd op verren afstand in het Oostenrijksche streed ²⁾. Bovendien waren zelfs vele Oranjegezinden afkeerig van een door Engeland teruggevoerden vorst, die dan natuurlijk voortaan afhankelijk zou zijn van den ouden mededinger en diens wenken zou moeten volgen gelijk men het thans die van Frankrijk deed. Wat zou men winnen bij eene verandering van meester, bij eene verwisseling van tegenpartij? vroegen zij, gedachtig aan de wijze, waarop Engeland vijf jaren tevoren gehandeld had.

In Gelderland en Overijsel deden (begin September) eenige honderden uitgewekenen met samengeraapte benden een inval onder leiding van den onbesuisden en voorbarigen Van Heeckeren van Suyderas en zijne medewerkers Van Lynden en D'Yvoy. Te Winterswijk, Groenloo, Borkeloo en elders in het Zutphensche, ook te Enschedé, Oldenzaal en Almeloo slaagden zij en de hunnen werkelijk erin zich te nestelen; een bende uitgewekenen en vrijwilligers onder overste Van Spengler drong zelfs tot bij Arnhem door, maar werd door de arnhemsche nationale garde teruggeslagen. Ofschoon zich hier en daar vele boeren bij de aanvallers aansloten en zelfs in den Bommelerwaard eenige beweging ontstond, bleef echter de stedelijke bevolking in deze streken volkomen rustig en de nationale garden drongen weldra, versterkt door utrechtsche en amsterdamsche vrijwilligers en eenige fransche troepen, de uitgewekenen spoedig weder over de grens. Half September was hier alles afgelopen en waren de onhandige aanleggers van den mislukten opstand gevlucht; de freule Van Dorth werd gevangengenomen en wegens hoogverraad den 22sten November gefusilleerd ³⁾.

¹⁾ Delprat, blz. 185/6.

²⁾ Vgl. over deze stemmingen de mededeelingen in de papieren van Bielfeld uit dezen zomer (kopieën Rijksarchief). Zie boven, blz. 105.

³⁾ Geschiedenis van den gewapenden inval in Sept. 1799 (Arnh. 1801); Gedenkschriften van een Ned. beambte, blz. 215 vlg.

Veel gevaarlijker bleek de inval in Noord-Holland, waar men intusschen aan alle kanten maatregelen nam om den vijand te weerstaan, vooral in het thans door overste Krayenhoff met inundatiën en forten duchtig versterkte Amsterdam. De Erfprins, die, op het bericht der landing van Lingen over Emden scheep gegaan was, was den 7^{den} September op een engelsch oorlogschip aan Den Helder gekomen en vertoonde zich in het reeds bemachtigde gebied, begeleid door Robert Fagel, Charles Bentinck en andere voormalige officieren en krachtig gesteund door den voormaligen secretaris van het Noorderkwartier, mr. Hendrik van Stralen, die met hem het bezette terrein begon te organiseeren. Maar de nog zwakke engelsche macht onder Abercromby waagde het niet zonder de Russen ver in het land door te dringen, nu de algemeene opstand uitbleef¹⁾. Daendels trok langzaam, voet voor voet, zooals hem door Brune was bevolen, voor de vijandelijke overmacht, die hem opdrong, terug tot bij Alkmaar, prijsgevend zijne stelling in de Zijpe, tot aanvankelijke ergernis van Brune. Nog den 9^{den} September was Abercromby met zijne tot 16 à 17000 man gestegen troepen niet verder gekomen, terwijl de 22 à 23000 man sterke Franschen en Bataven hem in getal thans de baas waren.

De Engelschen trachtten nu op andere wijze hun doel te bereiken: eene poging om het Uitvoerend Bewind door den engelschen generaal Don bekend te maken met de voornemens tot herstel der Oranjes, het tot verraad te bewegen en wantrouwen tusschen de beide republieken te zaaien mislukte door het tegenhouden van dezen parlementair op last van Brune, die den 10^{den} zelf aan het hoofd der zijnen een aanval op de stelling des vijands in de Zijpe waagde maar met groot verlies werd afgeslagen²⁾. Die nederlaag en de verschijning der Engelschen in de Zuiderzee, waar zij Medemblik en De Lemmer bezetten, deed de behoefte aan versterking van het fransche hulpleger zeer gevoelen, vooral daar de engelsche macht door de komst van nieuwe landingstroepen versterkt werd tot 22000 man, thans onder

---

¹⁾ Gachot, p. 242.

²⁾ Ook hierbij moest Daendels het ontgelden en weet men hem de nederlaag (Mendels, blz. 274/5). Vgl. Gedenkschriften als boven, blz. 208 vlg.; Gachot, p. 234 suiv.

den pas gelanden opperbevelhebber, den hertog van York, en den 13^{den} eindelijk 8000, den 16^{den} nog een bijna even sterke afdeeling Russen onder de generaals Hermann en Essen zich bij dezen kwamen voegen. Met die overmacht van bijna 50000 man viel York den 19^{den} bij Bergen het leger van Brune en Daendels aan, maar werd na aanvankelijk succès en bloedigen strijd, waarin Daendels zich zeer onderscheidde, geslagen met verlies van 2300 dooden en gewonden en 1800 gevangenen, meestal Russen, onder wie Hermann zelf, terwijl Abercromby het reeds bezette Hoorn moest verlaten; de hollandsche troepen hadden 2600, de fransche 800 man verloren. De weinige slagvaardigheid der half-barbaarsche Russen en de onder hen heerschende bandeloosheid waren onder de oorzaken van de nederlaag en wekten hevige ergernis bij de ordelijker maar weinig beter aangevoerde Engelschen, die te laat waren opgerukt¹⁾. De tuchteloosheid der engelsch-russische troepen, vooral der Russen, wekte echter algemeene ergernis; de russische gevangenen werden te Haarlem zelfs met steenen geworpen. De hoop op de volkomen zegepraal was bij de verbonden Franschen en Bataven zeer verlevendigd, terwijl de nog altijd talrijker Engelschen en Russen ontmoedigd begonnen te worden en elkander de schuld van den tegenslag gaven. Ook de verwachte oproeren in de provinciën bleven nog steeds uit, al liepen vele Bataven in Noord-Holland en zelfs een aantal krijgsgevangenen over naar den Erfprins, zoodat deze een paar kleine korpsen kon samenstellen en met de hier samengestroomde uitgewekenen weldra over 5 à 6000 man Nederlanders te beschikken had, die hij in Enkhuizen en Medemblik legerde.

Het Uitvoerend Bewind in Den Haag zag intusschen de aanwezigheid der Engelschen en Russen en de krijgsverrichtingen op het grondgebied der Republiek met toenemende bekommring. Ofschoon voor het oog geneigd alle pogingen in het werk te stellen om den vijand met kracht te weerstaan, begaf men zich uit vrees voor algeheele „destructie” des lands, nu de krijg op het eigen grondgebied werd gevoerd en met verbittering van weerszijden voortgezet, heimelijk in niet weinig verdachte onderhandelingen met Pruisen en den Erfprins zelve, hetgeen het nooit geheel verdwenen wan-

¹⁾ Gachot, p. 244 suiv.

trouwen der fransche regeering volkomen wettigde¹⁾. Sommige agenten, met name die voor Buitenlandsche Zaken, Van der Goes, die reeds lang met dergelijke plannen omging, en de leden van het Uitvoerend Bewind Van Haersolte en Besier benevens verscheiden leden van het Wetgevend Lichaam en andere hooge colleges waren gemengd in die zeer geheime plannen en onderhandelingen, die met het plan tot het herstel der Oranjes in nauw verband stonden. Vooreerst richtten zij zich tot Pruisen, dat reeds vóór de landing op aandrang van Van der Goes met het parijsche Directoire in overleg was getreden²⁾ over de onzijdigheid der Bataafsche Republiek door haar opneming binnen de demarcatieline van 1795; te eer hadden zij neiging daartoe, omdat zij volstrekt niet gerust waren aangaande de plannen van het Directoire ten opzichte van de onafhankelijkheid des lands, waartegenover zij op de hulp van Pruisen rekenden. Op aandrang van Van der Goes werd na weigering van den ervaren Queysen, vroeger lid van de Commissie voor Buitenlandsche Zaken onder de Nationale Vergadering, De Vos van Steenwijk naar Berlijn gezonden, om „zonder vooralsnog eenige diplomatique qualiteit te deployeren” ondershands „goede officie en intercessie” bij de oorlogvoerende mogendheden te verzoeken in het belang der zoo vurig gewensehte onzijdigheid. Zoo luidde ten minste zijne schriftelijke memorie, maar mondeling voerde hij een andere taal. In Den Haag had reeds de pruisische gezant Bielfeld van Van der Goes de noodige inlichting verkregen omtrent de gezindheid van het Uitvoerend Bewind om zich in de armen van Pruisen te werpen, daar men noch een langen oorlog op bataafsch gebied noch de overwinning der op eigenbelang bedachte Engelschen wensehte; men was bereid de Oranjes te herstellen met verbetering der oude staatsregeling en tegemoetkoming aan de verlangens der Patriotten. De Vos wees op een amerikaansche staatsregeling als den besten vorm, waaronder men de partijen zou kunnen verzoenen, en op den Erfprins als den aangewezen president. Maar hij ontmoette te Berlijn slechts geringe sympathie voor zijn „négociation chimé-

---

¹⁾ Legrand p. 240 suiv. Vgl. de papieren van Bielfeld uit dezen zomer (kopieën Rijksarchief).

²⁾ Vreede, Geschiedenis der diplomatie van de Bat. Rep., II, 1, blz. 45 vlg. Delprat, blz. 188, 200. Uitvoerig ook bij Bielfeld, 1.1.

rique" en zijn „onaanmemelijke" plannen. Hij werd aanstonds gewaar, dat het voorzichtige en ouderwetsche Pruisen volstrekt niets zou doen tot afwijking van de geliefde onzijdigheid of voor een min of meer democratische regeeringsvorm; hij ontving, daar Frankrijk lucht van de zaak kreeg, reeds den 1sten October de vriendschappelijke „insinuatie" om naar Den Haag terug te keeren¹⁾. Tegelijk met hem was Mollerus, een bekend Oranjegezinde, naar Lingen gezonden, waar men meende, dat de Erfprins zich nog bevond; hij ontmoette er dezen niet maar wel Van de Spiegel en andere uitgewekenen, waarna hij den 18^{den} September te St. Maartensbrug bij Schagen bij den Erfprins verscheen. Hij ging veel verder dan De Vos te Berlijn en opende namens zijn vrienden het uitzicht op een omwenteling, waarbij het Huis van Oranje de souvereiniteit zou verkrijgen onder „een soort van engelsche constitutie", waartoe ook Van der Goes en andere zijner „committenten" bleken over te hellen²⁾. De Erfprins, hoewel zeer geneigd om „langs convenable wegen" den oorlog op het bataafsche grondgebied te beëindigen, waagde het niet buiten zijn vader om te handelen en Mollerus begaf zich daarom naar Engeland om er in denzelfden geest werkzaam te zijn.

Deze onderhandsche besprekingen bleven natuurlijk te Parijs niet volstrekt onbekend en een tweede fransche gezant, de voormalige parijsche dokter Deforgues, verscheen dan ook spoedig in Den Haag om naast Florent Guyot een oog in het zeil te houden, terwijl Brune, aanzienlijk versterkt, nu tot 33000 man toe, voortging met het nemen van maatregelen ter verdediging en de polders de Schermer, de Beemster en de Purmer onder water zette. De Engelschen en Russen hernieuwden na de aankomst van russische versterkingen den 2^{den} October den aanval langs de geheele linie in den omtrek van Alkmaar, waar Brune na hevige gevechten aan den duinvoet bij Schoorl en Bergen en een verlies van 1600 man³⁾ tot den aftocht besloot en zijne troepen tot bij Beverwijk en Purmerend terugtrok. Deze zegepraal leverde een groot deel van Noord-Holland over aan den Erfprins, die aanstonds met Van Stralen

---

¹⁾ Delprat, blz. 190.

²⁾ De Bas, II, blz. 225/6. Vooral de Memorie aldaar, blz. 704/5.

³⁾ Gachot, p. 270.

de reeds dadelijk begonnen organisatie van het bestuur in de thans veroverde streek voortzette. De hoop der invallers op de bemachting van Amsterdam, het doel van den veldtocht, begon te herleven; ook die op medewerking van binnenslands, hoewel een tweede zending van generaal Don naar Den Haag, om het Uitvoerend Bewind te bewerken, door diens gevangenneming op last van Brune te Beverwijk geheel verijdeld werd¹⁾.

Voordat een en ander zijne werking kon hebben, was de toestand op het oorlogsterrein geheel gewijzigd. Een nieuwe slag, bij Castricum²⁾ (6 Oct.), liep na een gelukkig begin ten nadeele der wederom aanvallende Engelschen en Russen af; zij leden, ten gevolge van het doorbreken hunner linie door Brune zelf aan het hoofd zijner ruitery en de goede houding der Bataven zware verliezen, die bij de groote moeilijkheid om het leger te voeden in de reeds door de vijandelijke troepen uitgemergelde streek en bij het toenemen van ziekte en ongemak den licht ontnoedigten York deden denken aan het opgeven van den veldtocht. Na een krijgsraad gehouden te hebben, waarin met nadruk op de werkeloosheid der keizerlijke legers aan den Rijn en het uitblijven van den verwachten opstand gewezen werd en tevens herinnerd werd aan de reeds door de geleverde gevechten en de toenemende ziekte-toestanden tot op minder dan de helft teruggebrachte legersterkte, besloot hij, tot eenige verbazing van Brune zelf en blijkbaar ook wegens groote oneenigheden met Abercromby, tot den terugkeer naar Engeland en begon met Alkmaar te ontruimen, op den voet gevolgd door de Franschen en Bataven. In de smalle landtong bij de Zijpe teruggetrokken, zag York, hoewel in eene sterke stelling, die Brune tot voorzichtigheid moest manen³⁾, zich den 14^{den} genoodzaakt tot onderhandeling. Het resultaat was een buitengemeen spoedig gevolgde maar nog tot den 18^{den} geheim gehouden overeenkomst, die den 19^{den} te Alkmaar werd bekrachtigd en veel geleet op eene capitulatie⁴⁾. Tegen vrijen aftocht zeide York de teruggave toe van de batterijen

1) Vgl. Koolemans Beynen in Hand. Letterk. 1900/1, blz. 142 vlg. Vgl. over de houding van Daendels: Mendels, blz. 280/1.

2) Gachot, p. 288 suiv.

3) Legrand, p. 250/1; Gachot, p. 301/2.

4) Gazette de Leyde, suppl. van 22 Oct. 1799. Vgl. over de vaststelling der capitulatie reeds op den 14^{den} of 15^{den}: Pijman, blz. 94.

aan Den Helder in goeden staat, de loslating van 8000 gevangenen en van admiraal De Winter, die, hoewel teruggekeerd, nog altijd niet was uitgewisseld. De inschepping der vijandelijke troepen had in de laatste dagen van October tot einde November plaats. De Erfprins ging reeds den 21sten October, diep teleurgesteld, met zijne getrouwen weder scheep naar Engeland. De „campagne heureuse” was — zooals Brune pralend meldde — „terminée par un traité profitable et glorieux,” al maakte men aanmerking op de wijze, waarop hij den deerlijk in het nauw gebrachten York en diens leger had vrijgelaten en zelfs niet had gestaan op de teruggave der bataafsche vloot¹). Maar hij verdedigde zich met te wijzen op de sterke stelling, die York in de Zijpe nog innam, en op de kans om zonder bloedvergieten en zware verliezen van zijn kant een belangrijk voordeel te behalen, terwijl zonder twijfel ook de hem bekende stemming van het bataafsche gouvernement en van een groot deel der bataafsche natie hem deed inzien, dat het goed zou zijn den vijand zoo spoedig mogelijk van het bataafsche grondgebied te verwijderen. Hij eindigde zijn rapporten met te getuigen van de „courage tranquille et méthodique” der Bataven naast de „brillante intrépidité” der Franschen als de beslissende elementen in den gelukkig geëindigten veldtocht²).

De dubbelzinnige houding der bataafsche regeering had echter bij de parijsche Directeurs zoowel als bij Brune en den met hem eensgezinden Deforgues ernstige bedenking gewekt, terwijl ook Daendels zich zeer ontevreden toonde over het hem betoonde wantrouwen. Allerlei geruchten van plannen tot verandering der regeering in de Bataafsche Republiek, met medewerking of wel onder leiding van Brune en het sterke fransche garnizoen in Den Haag, deden de ronde en wezen op toenemende ontstemming te Parijs tegenover het Uitvoerend Bewind. De eigenlijke gezant, Florent-Guyot, dacht er wel anders over en beschuldigde Daendels, wiens gedrag hij steeds in een slecht daglicht had gesteld, van ongeoor-

---

¹) Hüffer, l.l., S. 385. Vgl. Mendels, blz. 285, die geloof slaat aan de bewering, dat Brune door York zou zijn omgekocht, en wijst op Abercromby's uiting van verbazing omtrent diens handelwijze. Vgl. ook Vragen van den Dag, Juni 1905, blz. 464 vlg.

²) Legrand, p. 253.

loofde wraakzucht wegens het niet voldoen aan financieele eischen in verband met zware schulden, maar hij genoot evenmin het vertrouwen van zijn eigen regeering en werd teruggeroepen, terwijl Deforgues het bevel kreeg om de van „orangisme” verdachte regeeringsleden zoo spoedig mogelijk te doen verwijderen, met name de agenten La Pierre, Spoons, Pijman en Van der Goes. Deforgues, ofschoon evenals Brune door de bataafsche regeering met financieele voordeelen beloond, richtte zich werkelijk in dien zin tot het Uitvoerend Bewind, dat intusschen door Schimmelpenninck was ingelicht omtrent nieuwe binnenkort te verwachten veranderingen te Parijs en zich in afwachting daarvan niet haastte. De gebeurtenissen van den 18^{den} Brumaire (9 November), toen de door het Directoire in zijn nood uit Egypte teruggeroepen generaal Bonaparte, door Siéyès aangezet, het gehate en geminachte bestuur zonder veel inspanning omverwierp en met Siéyès en Rogier-Ducos het Driemans-Consulaat — den laatsten vorm van republikeinsh bewind in Frankrijk nog mogelijk — daarvoor in de plaats stelde, redden de agenten nog en Deforgues zelf werd met Brune door den weder als minister van buitenlandsche zaken opgetreden Talleyrand teruggeroepen. Deforgues werd vervangen door den geheel in de verdere plannen ingewijde Sémonville, die zich berucht maakte door zijne buitengewone begeerte om persoonlijke voordeelen uit zijn post te trekken¹⁾; Brune, die een oogenblik gedacht had aan gewapend verzet met behulp van de Bataven²⁾, door Augereau, eveneens geheel met Bonaparte's wenschen bekend en eveneens allesbehalve onbaatzuchtig, integendeel voor financieele aanbiedingen zeer toegankelijk.

De toon, waarop de nieuwe leider der fransche regeering, de energieke Bonaparte, in Den Haag liet spreken, bewees, dat men te Parijs geen verzet zou dulden maar volgzzaamheid eischte: „il accorde amitié, il exige confiance; il assure protection, il veut fidélité; il promet des bienfaits, il attend de lare connaissance”, zoo sprak Sémonville namens hem³⁾. De bataafsche bewinds-

---

¹⁾ Delprat, blz. 181, 197.

²⁾ Vgl. Pijman, blz. 97, vlg. Hij ontving een geschenk van f 100000 als eindbeloofing, terwijl hij 1 mill. gevraagd had.

³⁾ Legrand, p. 252.

lieden, die onmiddellijk na den aftocht der Engelschen en Russen aan Brune het opperbevel over hunne troepen hadden ontzegd en een derde daarvan naar huis hadden gezonden, zagen zich spoedig genoodzaakt het opperbevel aan Augereau terug te geven, met behoud van het legerbestuur en het bevel in Den Haag in hunne handen. Er schijnt te Parijs zelfs gedacht te zijn aan eene verheffing van Augereau tot hoofd van den bataafschen staat. Maar Bonaparte wilde evenmin het Uitvoerend Bewind op zijn post laten ¹⁾).

Dit Bewind toonde duidelijk, dat het genoeg had van het nauwe bondgenootschap met Frankrijk en naar vrede, ten minste naar onzijdigheid verlangde, opdat de handel, waarvan alleen de Republiek kon bestaan, zich weder zou kunnen herstellen. Het verklaarde, dat het land op deze wijze den ondergang te gemoet ging, wat ook niet te ontkennen viel. De afkeer van de fransche alliantie, van de Franschen zelf, wier baatzuchtige oogmerken met de bewerking der revolutie in de Republiek thans duidelijk genoeg gebleken waren, nam als het ware met den dag toe ²⁾ onder invloed der toenemende teleurstelling, die steeds meerderen bezielde en velen deed terugverlangen naar de oude toestanden, zij het dan door ingrijpende hervorming gewijzigd. Vereeniging der partijen, verzoening der gemoederen werd de leus van vele weldenkenden, ook onder hen, die, als Wiselius, een voorname rol gespeeld hadden bij de vestiging van den nieuwen staat van zaken. In Mei 1800 was er zelfs ernstig sprake van een in Gelderland, waar een groot deel van den adel nog zeer oranjegezind was, te beginnen opstand tegen de fransche overheersching ³⁾).

Maar Bonaparte liet zich noch door bedreigingen noch door onwil en lijdelijk verzet noch door smeekbeden afbrengen van zijn plan om de Bataafsche Republiek geheel ten behoeve van Frankrijk te gebruiken, zij het dan met behoud van schijnbare zelfstandigheid tegenover dezen staat. Hij eischte op hoogen toon de volledige uitvoering van het haagsche tractaat wat de financiën en de militaire zaken betrof en liet zich niet vermurwen door de vertoogen van den gezant Schimmelpenninck of door

---

¹⁾ Mendels, blz. 258.

²⁾ Van Limburg Brouwer, Wiselius, blz. 119, 121.

³⁾ Legrand, p. 260.

de zending van admiraal De Winter, op hoe overtuigenden toon het door dezen medegebrachte adres zijner regeering ook wees op de ondraaglijke lasten, die voor 1800 de uitgaven op meer dan 100 millioen hadden gebracht, terwijl de gewone inkomsten nauwelijks 30 millioen bedroegen. Geen beroep op de ellende van het volk, op de edelmoedigheid op den Eersten Consul kon baten. Hij wilde geld zien, geld voor de oorlogen, die hij had te voeren, en was ten zeerste verontwaardigd, toen de door hem naar de Republiek gezonden generaal Marmont niet slaagde in het plaatsnemen eener leening van een onnoozele 12 millioen francs te Amsterdam. Nog erger werd het, toen eene poging om 50 millioen van de Bataven te verkrijgen tegen teruggave van Vlissingen en vermindering van het fransche bezettingsleger eveneens mislukte, terwijl zijn scherpe eischen tot betere kustverdediging tegen mogelijke engelsche landingen en tot zending van 7000 man troepen om aan den Rijn met de fransche samen te werken werden afgewezen. Alleen voor den afstand van Ravestein, Megen, Boksmeer, Bokhoven, Oefelt en Gemert — voormalige bezittingen van vreemde vorsten — zoogenaamde vergoeding van het in 1795 verlorene, waarvoor „portions égales en surface” waren toegezegd, kreeg hij 6 mill. francs los¹⁾. Hij begon nu te dreigen: „nous avons la droit et la force pour nous”²⁾ en Sémonville drong steeds sterker aan op tegemoetkoming aan de gedane eischen, ten slotte er op wijzend, dat de zegevierende Bonaparte een „premier obstacle dans sa marche victorieuse” zonder veel moeite zou weten te verwijderen. Het Uitvoerend Bewind zag zich genoodzaakt de gewenschte troepen te leveren en zelfs nog een vermeerdering toe te staan van de afdeling, die onder Dumonceau naar Duitschland werd gezonden, maar maakte bezwaar tegen het voortdurend onderhouden dezer troepen en der evenzoo thans verwijderde fransche benden. En steeds hooger stegen Bonaparte's eischen, terwijl Augereau zich als heer en meester gedroeg in de Bataafsche Republiek, op ruwen toon zijn wil opdrong en voor zich en zijne officieren persoonlijk groote geldelijke schade-loosstellingen verlangde. De klachten over een en ander werden te Parijs of met schouder-

¹⁾ Vgl. Mees, Hist. Atlas, kaart 7, toelichting, blz. 15. De geheele bevolking dezer heerlijkheden bedroeg 20,000 zielen. Ook Huissen, Zevenaar en Malburg werden beloofd maar door Pruisen nog niet afgestaan.

²⁾ Legrand, p. 262.

ophalen òf met vergoelijkende en zelfs dreigende tegenklachten beantwoord.

Het zwakke Bewind, nog altijd hopen op de mogelijkheid der onzijdigheid en daarvoor te Berlijn en Parijs werkend, geraakte door dit alles in een onhoudbaren toestand, ook tegenover de bevolking zelve, die door gedwongen, vooral in 1799, „het jaar der heffingen”, buitengemeen zware leeningen werd uitgeput en sedert 1795 reeds $22\frac{1}{2}\%$ op hare eigendommen en 28% op hare inkomsten in gedwongen heffingen had opgebracht¹⁾. En van Gogel's groote hervormingsplannen kwam niets bij den tegenstand, dien zijne algemeene belastingplannen van verschillende zijden ontmoetten²⁾. Maar het was duidelijk, dat Frankrijk, zoo lang het bleef overwinnen, van de algeheele onafhankelijkheid, van de onzijdigheid der Bataafsche Republiek niet zou willen hooren. En voor het oogenblik was er weinig kans, dat Bonaparte's zegepralen in nederlagen zouden veranderd worden. Ook van een herstel der Oranjes en daarmede van de oude dynastieke betrekkingen der Republiek met Engeland en Pruisen was om dezelfde reden geen sprake. Zelfs een nieuwe toezegging van een aanzienlijk geldelijk bedrag aan Frankrijk zou dit niet kunnen brengen tot opoffering zijner feitelijke overheersching van Batavië, zelfs niet tot aanzienlijke vermindering zijner troepenmacht in dat gebied. Frankrijk had de Bataafsche Republiek noodig voor zijn krijg tegen Engeland, voor mogelijke bezwaren tegenover Pruisen; het wilde wel geen annexatie nog maar eischte afhankelijkheid en achtte de noodzakelijkheid der verwijdering van het erfstadhouderlijk Huis „une chose irrévocablement arrêtée”, zooals Bonaparte zich uitdrukte³⁾.

In deze omstandigheden lag het voor de hand, dat men hier te lande zoowel als te Parijs toch ernstig begon te denken aan een ingrijpende verandering, buiten de Oranjes om, in het staatswezen der Bataafsche Republiek. En het feit, dat bij den afkeer der gematigden van de grondvergaderingen het aantal der revolutionairen in het Wetgevend Lichaam steeds toenam en zij bij de volgende verkiezingen zelfs de volstreckte meerderheid dreigden te zullen verkrijgen, maakte het wenschelijk zulk eene wijziging

¹⁾ Sillem, Gogel, blz. 267.

²⁾ Vgl. de ontwikkeling zijner denkbeelden bij Sillem, blz. 28 vlg.

³⁾ Sorel, t. VI, p. 22.

niet te lang uit te stellen¹⁾. De teleurstelling ook der voormalige Patriotten werd steeds grooter; men geloofde niet meer zoo vast in de beginselen van 1795 of in de constitutie van 1798; men had meer dan genoeg van de fransche alliantie en van de proefneming met de revolutionnaire denkbeelden. Ook wat het Uitvoerend Bewind in de binnenlandsche zaken gedaan had, had weinig ingenomenheid gevonden. Wel waren enkele bezuinigingen ingevoerd door het afschaffen van overtollige ambten, wel was de inlandsche nijverheid gesteund door kleding der soldaten in inlandsche stoffen voor te schrijven, wel was voor het armwezen een en ander gedaan ten einde de plaatselijke armenzorg te verbeteren en was ook voor het onderwijs iets beter gewaakt, maar bij gebrek aan handel nam de welvaart steeds af en het verlies van Curaçao in September 1800, daarna van St.-Eustatius, de opsluiting van het uit Suriname terugkeerende eskader in Bergen en Drontheim, de nog altijd voortdurende volkomen afsluiting van Java en de enkele nog in onze handen zijnde buitenposten, terwijl de handel in oostersche waren geheel in engelsche, deensche en amerikaansche handen kwam, gaf nieuwe teleurstelling en ontmoediging, vooral daar men ter wille van Frankrijk opnieuw den invoer van engelsche goederen en den uitvoer van graan, hooi en stroo moest verbieden en de opnieuw uitgebroken veepest met de daaraan verbonden verliezen bij onteigening het landvolk tot wanhoop bracht.

In Augustus 1800 verscheen Schimmelpenninck, die te Parijs in een steeds moeilijker positie verkeerde tegenover de eischen der fransche regeering, in de Republiek om hoogte te nemen van wat er omging²⁾. Dat er verandering moest komen, was ook hem duidelijk. Sémonville was van meening, dat de stemming des volks en het belang van Frankrijk eischten „de concilier ce que l'expérience de l'ancien régime avait introduit d'utile dans l'administration avec les institutions que la saine philosophie a plantées sur la tombe des préjugés”, dat wilde zeggen: reactie tegen de al te ingrijpende veranderingen van 1798. Zelfs een herstel van het Huis van Oranje scheen niet onmogelijk.

¹⁾ Pijman, blz. 103.

²⁾ Schimmelpenninck, I, blz. 227; Delprat, blz. 210.

De fransche regeering ging op het denkbeeld eener verandering in en vergunde haren gezant, al verklaarde zij niet te willen weten van een herstel der Oranjes, met de voornaamste personen hier te lande te „raadplegen” over een nieuwe staatsregeling, die handel en financiën zou herstellen en een krachtig bewind volgens gematigde beginselen zou invoeren ¹⁾. Schimmelpenninck zou gestemd zijn geweest voor een constitutie geschoeid op de leest der noord-amerikaansche ²⁾; Irhoven van Dam en Pijman, in September 1800 wegens den gang der zaken als agent afgetreden en thans secretaris van den Raad der amerikaansche koloniën, wilden, met behoud in naam van het algemeen stemrecht, een zeer krachtig Uitvoerend Bewind in handen van een president ingevoerd zien, met een onbetekenend Wetgevend Lichaam en groote zelfstandigheid der departementen ³⁾. Allerlei denkbeelden woelden door de hoofden. Het Uitvoerend Bewind zag de noodzakelijkheid van handelen in. Den 4^{den} Maart 1801 kwam het eindelijk zelf met het schriftelijk voorstel aan het Wetgevend Lichaam om den termijn der herziening, die eigenlijk eerst in 1803 eindigde, te vervroegen, welk voorstel na eenig verzet aan het onderzoek eener commissie werd onderworpen, die den 16^{den} tevens werd belast met het ontwerpen van een plan, waarvoor dat van Pijman en Van Dam, die niet tevergeefs de medewerking van Augereau hadden ingeroepen, in de eerste plaats in aanmerking kwam.

Dat de nieuwe staatsregeling niet buiten Frankrijk om zou worden ingesteld, lag voor de hand; maar Bonaparte, hoewel zelf tot een meer monarchale inrichting, een regeering onder een president overhellend, wilde voor het oog tegenover Europa de vrijheid van den bondgenoot niet belemmerd zien. Sémonville kreeg dus last om den Bataven ten minste in schijn „l'entière liberté de leur choix” te laten ⁴⁾. De commissie uit het Wetgevend Lichaam, die het plan van Pijman en Irhoven van Dam, d. i. van Augereau of wel van Bonaparte, moest onderzoeken, kwam eerst in Juni gereed maar zag haar voorstel met groote meerderheid, 50 stemmen tegen 12, verwerpen,

¹⁾ Legrand, p. 269.

²⁾ Vgl. zijn brief in zijne mémoires, I, blz. 230 vlg.

³⁾ Legrand, p. 271, Vgl. Pijman, blz. 101 vlg.; Irhoven van Dam was de eigenlijke bewerker van het plan.

⁴⁾ Legrand, l.l. Vgl. over deze zaken ook Delprat, blz. 207 vlg.

al werd het door de meerderheid van het Uitvoerend Bewind ¹⁾ gesteund; de mogelijkheid eener andere oplossing van het vraagstuk werd uitgesloten door het met 33 tegen 29 stemmen verwerpen van een voorstel om den brief van het Bewind toestemmend te beantwoorden.

Het Uitvoerend Bewind, wetend wat Bonaparte wilde en bij meerderheid besloten om desnietteenstaande de wijziging der staatsregeling door te zetten, had den 10^{den} Juni onverwacht de keuze bewerkt van den energieken Pijman, die zich ook bij de staatsgrepen van 1798 niet onbetuigd had gelaten, tot zijn medelid in plaats van den afgetreden Hoeth. Het begon tijd te worden, want Bonaparte werd ongeduldig en de revolutionnaire elementen in het Wetgevend Lichaam van hun kant arbeidden met ijver en zagen zich bij de nieuwe verkiezingen wederom krachtig versterkt. Aan de andere zijde begonnen ook de aanhangers van het Huis van Oranje zich te weren: de groote meerderheid hunner toonde zich bereid tot toenadering en sommigen correspondeerden reeds met enkele gematigde maar ontevreden voormalige Patriotten ²⁾, die ook van hunne zijde samenwerking begeerden, geheel in overeenstemming met de houding van den Erfprins, die zelf toenadering tot Bonaparte zocht; andere Oranjegezinden echter, zooals G. K. Van Hogendorp, wilden van toenadering niet weten zoolang het Huis van Oranje niet voorgoed hersteld werd. Deze stemming der Oranjezinden verhaastte de door Bonaparte bevorderde plannen op een staatsgreep, ditmaal weder in den geest der gematigden van alle partijen, die elkander de hand wilden reiken om het vaderland te redden uit dreigende gevaren, in overeenstemming ook met de natie, die in ieder geval naar een krachtig bestuur en vooral naar den vrede en de rust verlangde. Augereau, die in den zomer te Parijs ging om over vermindering der geldelijke en militaire lasten te spreken en zoo mogelijk den afkoop der aanwezigheid van het fransche bezettingsleger tegen een goede som gelds te bedingen, belastte zich tevens met het polsen van Bonaparte

---

¹⁾ Dit bestond toen uit Emerins, Van Swinden, Besier, Van Haersolte en Hoeth, van wie de twee eersten niet weten wilden van een verandering, waarbij de staatsregeling van 1798 werd geschonden.

²⁾ De Bosch Kemper, Letterk. Aant., blz. 393. Vgl. Delprat, I.1.

over zijne meening aangaande het plan van Pijman en Van Dam, waarvan hij een schets naar Parijs medebracht¹⁾; hij stelde zich na zijn terugkomst geheel ter beschikking van Pijman en de zijnen. Het bleek, dat Bonaparte het plan wel goedkeurde maar uitdrukkelijk wilde weten, wien men tot president zou willen verkiezen. Dit was een groote moeilijkheid, want men had voor het oogenblik geen geschikt persoon voor dien post: Schimmelpenninck was nog niet zoo hoog in Bonaparte's gunst gestegen en Pijman zelf was er blijkbaar de man niet voor. Van Dam stelde nu voor in plaats van den president een Staatsbewind aan het hoofd te stellen, wat werd aangenomen maar belangrijke wijzigingen in het oorspronkelijke plan noodig maakte, die dan ook inderhaast werden aangebracht. Inmiddels werd met de fransche regeering de door Augereau voorbereide overeenkomst gesloten, volgens welke het fransche bezettingsleger tegen betaling van 6½ millioen gulden, benevens een millioen gratificatie aan het leger zelf, het grondgebied der Bataafsche Republiek zou ontruimen; voorloopig zou het legerkorps op 10000 man worden teruggebracht, alleen als hulpkorps dienen en na den vrede met Engeland het land geheel verlaten; tot zoolang mocht het niet vermeerderd worden en zou het onder de bataafsche regeering staan.

De verwachte staatsgreep begon den 14^{den} September. Een proclamatie van het Uitvoerend Bewind stelde thans aan de grondvergaderingen zelf het gewijzigde plan van Pijman en Van Dam voor, als „het juiste midden” tusschen de verschillende meeningen tegenover „het partijwerk” der vorige constitutie en zoowel „bij onzen natuurlijken bondgenoot in hoofdtrekken welgevallig” als nuttig in het „algemeen belang” tegenover den heerschenden „staat van onzekerheid”. De Eerste Kamer van het Wetgevend Lichaam verklaarde nu den 18^{den} met 28 tegen 26 stemmen die proclamatie voor onwettig en verwees het plan opnieuw naar eene commissie. Twee der leden van het Bewind, Ermerins en Van Swinden, weigerden standvastig hunne medewerking, gesteund door den agent voor financiën Gogel en andere regeeringspersonen van revolutionnaire gezindheid. De drie andere bewindsleden tastten nu met hulp van Augereau door, namen het bestuur in handen, ver-

---

1) Pijman, blz. 107 vig.

zegelden met den bevelhebber van Den Haag de deuren van het zittingsgebouw van het Wetgevend Lichaam, verklaarden dit college, welks samenkomst in buitengewone vergadering gevreesd werd, bij een nieuwe proclamatie in naam des volks geschorst en beloofden orde en rust met kracht te zullen handhaven. Ermerins en Van Swinden, die den 19^{den} nog in de zaal van het Uitvoerend Bewind zelf tegenstand boden en zich beriespen op Ermerins' bevoegdheid als tijdelijk voorzitter van het Bewind, werden na een poging om den eerste den presidentskamer te ontrukken eenvoudig ter zijde gelaten, terwijl de drie verbondenen in overleg met Augereau de proclamatie over het gansche land verspreidden. Het plebisciet van den 1sten October, waarvan het leger bij dagorder van Augereau uitgesloten was, viel eigenlijk ten nadeele van het ontwerp uit, daar slechts 16771 stemmen voor en 52219 tegen werden uitgebracht; maar er waren 416419 stemgerechtigden en de thuisgeblevenen werden nu eenvoudig, volgens het denkbeeld door Van der Goes aangegeven¹⁾, als voorstemmers beschouwd, waarop den 16^{den} October de nieuwe staatsregeling werd afgekondigd, wederom in overeenstemming met den „machtigen bondgenoot”, die achter de schermen was gebleven maar . . . met het resultaat niet geheel tevreden bleek, nu het gewenschte krachtige presidentschap had plaats gemaakt voor een veelhoofdlig staatsbewind.

Het op deze wijze aangenomen beknopte ontwerp van 106 artikelen²⁾ hield in, dat een oppermachtig staatsbewind van 12 leden de algeheele leiding van den staat zou hebben. Voor de^e eerste maal zouden de handelende drie leden van het Uitvoerend Bewind daarvoor 7 personen kiezen en dezen weder 5 anderen; voor later zouden de besturen der departementen, welker namen en grenzen weder die der oude provinciën zouden zijn³⁾ maar die administratieve instellingen bleven zonder souvereiniteit, ieder op hun beurt een nominatie van vier personen voor een jaarlijks te vervullen plaats in het Staatsbewind opmaken, waaruit dit er twee ter keuze

¹⁾ Delprat, blz. 248.

²⁾ Van de Poll, Verzameling van vaderlandsche wetten en besluiten (Amst. 1840).

³⁾ Drente kwam bij Overijssel, Sommelsdijk bij Zeeland; de voormalige heerlijkheden bij de provincie, waarbinnen zij lagen: Vianen bij Utrecht, IJselstein bij Holland (Vgl. Mees, kaart 8, blz. 6).

zou voorstellen aan het Wetgevend Lichaam. Dit Lichaam, ontdaan van allen invloed op het uitvoerend gezag, tot 35 leden teruggebracht en slechts tweemaal 's jaars vergaderend, zou gekozen worden door kiezers, in de grondvergaderingen aangewezen door de stemgerechtigden en zelf stemmend in de departementale ringen; het zou, met uitzondering van een „tribunaat” van 12 leden, voor iedere zitting gekozen, niet mogen discussieeren maar alleen stemmen over de door het Staatsbewind aangeboden wetten. De departementale besturen, van 7 tot 15 leden, zouden groote zelfstandigheid in de inrichting van hun gewest genieten; zoo ook de gemeentelijke besturen; de vermenging der schulden werd beperkt. In plaats van agenten zouden weder „raden”, van drie tot zes leden, de takken van algemeen bestuur hebben te leiden. Zoo hoopte men, zonder te veel inbreuk te maken op de aloude provinciale autonomie, de kracht der centrale regeering te versterken en de tegenstellingen te verzoenen: de afschaffing van den omvangrijken staatkundigen eed en zijne vervanging door een eenvoudige verklaring tegen de erfelijke ambten en van het vertegenwoordigend stelsel had geen ander doel.

HOOFDSTUK IV.

DE LAATSTE JAREN DER BATAAFSCHE REPUBLIEK.

Verzoening der partijen — de gedachte van Van der Goes en zijne vrienden — was de leus geweest, waaronder de nieuwe staatsregeling was doorgedreven: aan de eene zijde toegeven aan de diep in de volksmeening ingedrongen aloude beginselen van gewestelijk federalisme en plaatselijke zelfstandigheid; aan de andere zijde toenadering der aan de oude staatsinstellingen gehechte elementen tot de denkbeelden van gelijkheid van allen voor de wet, eenheid van den staat en machtig centraal bewind zooals sedert 1795 begeerd was. Maar vergeleken met de staatsregeling van 1798 kon de nieuwe constitutie, die aan de kiesgerechtigde burgers slechts geringen invloed op het staatsbestuur liet, als een werk van reactie worden beschouwd en de uiterste partij der revolutionnairen veraf-

schuwde dan ook het gesloten compromis als een verraad aan de zaak der revolutie, waaraan zij niet wilde medewerken; velen hunner hadden zich reeds tevoren met Vreede teruggetrokken, andere teleurgestelden als Wiselius en Valekenaer, die in de laatste jaren als gezant in Spanje van verre de gebeurtenissen had gade-geslagen, volgden nu dat voorbeeld. Daarentegen verklaarden, thans vele overtuigde Oranjegezinden zich na eenige aarzeling niet onge-neigd om weder deel te nemen aan het staatsbestuur, samen met de gematigden onder de mannen van 1795; zoo groot was hun aantal, zoo aanzienlijk steeg plotseling hun invloed, dat men reeds sprak van de herleving der aristocratische regeeringspartij na de korte zegepraal der thans blijkbaar voor goed verslagen democratie, blijkend onder anderen ook uit de vervanging van het revolutionaire „burger” door het aloude „heer” in officieele stukken gelijk ook bij de diplomatie de oude vormen werden hersteld.

De namen der leden van het Staatsbewind wezen op middelmaat, maar ook op het karakter van verzoening, van gematigdheid van beginselen, dat de gansche staatsgreep van September 1801 had gedragen; de oud-Patriotten en zij, die na 1795 als „moderaten” bekend gestaan hadden, voerden er den boventoon: de grijze De Beveren en Brantsen, ervaren leden van de voormalige regeering, de onbeteekenende Van Hoogstraten en de vertrouw-bare Queysen, de gematigde heeren De Leeuw, Verheyen en Lewe, de financier Burmania Rengers hadden er zitting naast de mannen van 1798¹⁾: den nooit vertrouwden man der 'staatsgrepen Spoors en den weinig beteekenenden Pijman, den zwakken Haersolte en den slimmen Besier, welke drie laatsten door de anderen waren ingekozen; de staatssecretaris Hultman en de griffier Dassevael waren met iets meer republikeinsch gekleurde gevoelens bezielde; de handige Van der Goes bleef minister van buitenlandsche zaken. In het Wetgevend Lichaam werden federalistische Patriotten als Dunbar en Huber, Van Hall en Van Lennep, Lublink de Jonge en Van Marle, Meerman en Couperus weder op den voorgrond gebracht; zelfs van de bijna vergeten De Gijsselaer en Zeebergh was een oog-enblik sprake. Nog ontbraken de werkelijke Oranjegezinden maar ook dezen begonnen toenadering te toonen, toen het nieuwe bewind hen

¹⁾ Delprat, blz. 262, 295.

ondershands uitnoodigde deel te nemen aan de departementale en gemeentelijke administratie¹⁾. Een groot aantal leden der regeering van vóór 1795 uit verschillende provinciën hield in Den Haag ten huize van den oud-regent uit Dordrecht Van de Wall op den Kneuterdijk onder leiding van Mollerus eenige samenkomsten, waar de „Staten van den Kneuterdijk” na lange discussie eenpariglijk besloten zich niet te onttrekken, wanneer men tot medewerking aan het staatsbestuur werd uitgenoodigd; een besluit, genomen onder den indruk van een schrijven van den Prins van Oranje zelven uit Oranienstein in Nassau, gedagteekend van den 26sten December²⁾, aan een vijftiental zijner voornaamste aanhangers in verschillende gewesten, en inhoudend de verklaring, dat „zijns bedunkens,” zooals de zaken thans stonden, „er geene redenen” waren om zich te onthouden van deelneming aan het staatsbestuur. Niet alle Oranjegezinden, die dit jaar door den dood van Van de Spiegel te Lingen een zwaar verlies leden, dachten echter zoo. Een hunner, de thans veertigjarige G. K. van Hogendorp, had reeds op het einde van October een fiere „verklaring” opgesteld, die hij een paar dagen later bij het Staatsbewind inleverde en waarin hij, steunend, zooals hij betuigde, op de meening van de „overgrootte meerderheid der natie”, onder scherpe afkeuring ook van den laatsten staatsgreep en van de wijze, waarop de nieuwe staatsregeling was aangenomen, onomwonden aandrang op het herstel van het Huis van Oranje en van de oude Republiek, met versterking van de „klem van het algemeen bestuur” en uitbreiding van den „grondslag der regeering”, vooral „in de rijkste steden en landstrecken”. Maar die stoute en wat overdreven energieke stap³⁾, die den bedrijver minstens gevangenschap had kunnen kosten, had geen gevolgen en werd zelfs door de Oranjes afgekeurd, aangezien de toestand van Europa

¹⁾ Vgl. De Bosch Kemper, Aanteekeningen, blz. 392/3; Tydeman, Drie Voorlezingen, blz. 173; Schimmelpenninck, blz. 245 vlg.; Delprat, blz. 269, 271.

²⁾ Gedrukt bij De Bas, Brieven van prins Willem V aan Van Lijnden van Blitterswijk, blz. 248. Nog in December hadden zij alle medewerking geweigerd (vgl. de berichten bij Bielfeld, l.l.).

³⁾ Brieven en Gedenkschriften van G. K. van Hogendorp, III, blz. 193 vlg. Vgl. Delprat, blz. 258 vlg. Deze vond het een „singulière” en „ridicule levée de bouclier,” en men dacht er aan den schrijver uit te noodigen een reisje te gaan doen of hem anders als „insensé” op te sluiten.

op dit oogenblik een dergelijk herstel niet mogelijk maakte en de „meerderheid der natie” van haar gevoelen in het minst geen blijk gaf. Het Huis van Oranje zelf koesterde slechts de hoop, dat bij de algemeene vredesonderhandelingen van 1801 zijn belangen op andere wijze zouden verzorgd worden.

Sedert de groote overwinningen van Bonaparte bij Marengo en van Moreau bij Hohenlinden op de Oostenrijkers, die gansch Italië aan de Franschen hadden moeten overlaten, Zuid-Duitschland opgaven en zelfs Weenen bedreigd zagen, toonde Oostenrijk zich tot vrede geneigd, terwijl ook het fransche volk naar het einde van den langen krijg verlangde. Reeds 9 Februari 1801 was dan ook te Lunéville de vrede van Frankrijk en zijn bondgenooten met Keizer en Rijk tot stand gekomen en hadden beiden de onafhankelijkheid der Bataafsche Republiek bevestigd, gelijk ook het nog altijd bij zijne neutrale houding volhardende Pruisen thans daartoe officieel wilde overgaan. Zelfs Engeland, na den moord op den russischen keizer Paul I en de troonsbeklimming van zijn eerder tot Frankrijk overhellenden zoon Alexander I zoo goed als alleen staande en opnieuw bedreigd met eene landing van Boulogne uit, ja zelfs met eene algemeene europeesche coalitie, had den fellen voorstander van den oorlog tegen Frankrijk op leven en dood, den uitstekenden Pitt, laten vallen en zich den 1sten October tot de preliminairen van Londen laten vinden, waarbij het voor zich o. a. behoud van Ceilon en medezeggenschap aan De Kaap bedong.

Op de onderhandelingen over den „continentalen vrede” had de Bataafsche Republiek geen onmiddellijken invloed gehad, al waren hare belangen en die van het Huis van Oranje zoowel daar als in de verdere besprekingen wel behandeld, vooral ook in verband met de overigens niet zeer warme belangstelling van Pruisen in het lot van dat Huis zoowel als van de Republiek zelve¹⁾. Ook Pruisen had het denkbeeld van het herstel der Oranjes in de Bataafsche Republiek thans opgegeven en dacht alleen aan eene schadeloosstelling, ten deele in Duitschland te vinden, ten deele door de Republiek voor de nassausche domeinen te betalen, waarover dan ook reeds door de vorige bataafsche regeering te Berlijn onder-

¹⁾ Vreede, Geschiedenis der diplomatie, II, I, blz. 180 vlg.

handeld was¹⁾. Wel was er in den loop van 1801 nog bij de veranderingen in de staatsregeling — vooral in het najaar, toen er van een president sprake was — een oogenblik aan het Huis van Oranje, met name aan den Erfprins, gedacht²⁾, maar Bonaparte wilde daarvan niet weten uit vrees voor de hernieuwing van engelschen of pruisischen dynastieken invloed in den thans van Frankrijk afhankelijken zusterstaat. Nog Engeland noch Pruisen gaf zich veel moeite, zoodat bij de preliminairen de zaak der Oranjes geheel op den achtergrond geraakte³⁾. De op grond der preliminairen te Amiens begonnen onderhandeling over den definitieven vrede tusschen Frankrijk en Engeland konden echter moeilijk buiten de daarbij zoozeer betrokken Bataafsche Republiek om gevoerd of ten minste beëindigd worden, te minder omdat Engeland te Londen de teruggave van alle in Oost en West bemachtigde koloniën behalve Ceilon had aangeboden.

Zoo kon dan Schimmelpenninck — want deze moest natuurlijk, onder medewerking van het (26 Oct. 1801) voor deze belangrijke zaken benoemde „geheim besogne” uit het Staatsbewind, de bataafsche onderhandelaar zijn — te Amiens worden toegelaten, hetgeen evenwel nog niet gebeurde, alvorens Frankrijk en Engeland het feitelijk eens geworden waren en de bataafsche gezant zich uitdrukkelijk bereid verklaard had om te onderhandelen „d'après les bases établies dans les préliminaires signés à Londres”.⁴⁾ De uitnoodiging tot deelneming aan de reeds drie maanden te voren aangevangen en feitelijk geëindigde besprekingen gewerd Schimmelpenninck, die reeds einde November te Amiens was aangekomen, dan ook eerst op 1 Januari 1802; maar hij wilde overeenkomstig de inzichten zijner regeering alleen optreden, wanneer tegenover den begeerden afstand van Ceilon een behoorlijke grensregeling en schikking met Frankrijk op grond van het haagsche traktaat zou staan. Die eisch werd eerst als „frivole prétention” afgevozen zonder meer, maar, op het aanhouden der Bataven, zonder erkenning daarvan als meer dan een „verklaring” eindelijk door Frankrijk aangenomen, en dan nog alleen omdat de preliminairen

¹⁾ Ibid. blz. 194 vlg.

²⁾ Ibid. blz. 205.

³⁾ Ibid. blz. 236 vlg.

⁴⁾ Ibid. blz. 219 vlg.

eene deelneming der Republiek aan de onderhandeling onderstelden. De fransche regeering achtte in den grond zelfs de onderteekening van het te sluiten eindverdrag door den bataafschen gezant „indifférente à la validité des engagements qui seront pris”. Met hooghartige minachting spraken de fransche diplomaten onderling over landen als de Bataafsche Republiek, „vaincus et conquis”, die „devaient nous épargner l’embarras de les rappeler au principe de leur existence actuelle; cette existence, c’est de nous qu’ils la tiennent, nous leur devons rien et ils nous doivent tout”.

Schimmelpenninck, vertegenwoordiger van een „puissance du second ordre”, die niet moest denken aan „droits et prétentions d’une puissance du premier ordre”, had dus geen gemakkelijke rol te vervullen, vooral daar zijne regeering zich feitelijk reeds lang met de londensehe preliminairen tevreden had getoond en het heft in dezen dus uit handen had gegeven. Den 11^{den} Januari werd hij bij de onderhandeling toegelaten. Met taaigheid, gematigdheid en plooiën trachtte hij zoowel van den franschen onderhandelaar, den „grand faiseur de négociations” Joseph Bonaparte, als van den engelschen, lord Cornwallis, die geen van beiden zeer bekwaam of onbaatzuchtig waren, concessies te bedingen; talrijke memoriën diende hij in tot handhaving zijner vorderingen, met name strekkend tot nakoming van Frankrijk’s beloften in het haagsche traktaat ter zake van de grensregeling aan de oostergrens bij Zevenaar, waar Pruisen nog altijd zijn enclaves bezat, en verder tot opheffing van de vaste alliantie tegen Engeland, dus vestiging der onzijdigheid, en van de bepalingen omtrent Vlissingen. Maar al zijne „welsprekende, hartroerende en tevens mannelijke remonstrantiën” baatten niets ¹⁾; evenmin de pogingen om Sémonville, Talleyrand en Joseph Bonaparte door middel van omkoopning, waarvoor men 1/2 millioen overhad, gunstig voor de Bataafsche Republiek te stemmen ²⁾. Men antwoordde ten slotte niet meer op zijne verzoeken en de bataafsche regeering moest, nadat Schimmelpenninck tevergeefs bedreigd had met algeheele weigering van verdere medewerking, tevreden zijn met een „solemnele” nota van Talleyrand en een mondelinge verklaring van Joseph, beide inhoudende, dat na de onderteekening van het

¹⁾ Schimmelpenninck, I, blz. 241.

²⁾ Vreede, I. I. blz. 253/4.

eindverdrag de Eerste Consul wel bereid zou zijn om over een en ander met haar te onderhandelen. Zij besloot den 22sten Maart 1802 Schimmelpenninck te machtigen tot de onderteekening onder uitdrukkelijke verklaring, dat men na de onderteekening ook de „praestatie” van de „solemnele verbintenis” verwachtte. Zeer gering van inhoud ¹⁾ was intusschen deze door Schimmelpenninck zelven met overdrijving geroemde „allercompleteste voldoening” van wege Frankrijk, dat zich in een nota van Talleyrand alleen verbonden had met het veelzeggende voorbehoud „selon les intérêts des deux nations”, wat ook volgens Joseph zelven tot niets hoegenaamd verbond. De zaak was, dat men hier te lande snakte naar den vrede, hoe die ook zijn mocht. En zoo teekende Schimmelpenninck, die op het einde nog de laatste bezwaren tusschen Frankrijk en Engeland had helpen wegnemen, ten slotte den 27sten Maart 1802 het verdrag, dat dien vurig begeerden vrede zou schenken ²⁾; het werd gezegeld met het oude, eenigszins gewijzigde staatszegel der Republiek ³⁾.

Eervol was die vrede allerminst en wel was het tegenover de natie noodig het traktaat te voorzien met eenige „aanmerkingen”, waarmede men het van staatswege in de dagbladen liet verschijnen. Tegenover het droevige verlies van Ceilon werd daarin gewezen op de heuglijke teruggave van Guyana, „in allerbloeyendsten staat” en zelfs met uitsluiting van den engelschen handel, zoowel als van De Kaap en de overige bezittingen in Oost en West; de bij den vrede met Pruisen bepaalde schadeloosstelling van het Huis van Oranje zou volgens art. 18 geheel buiten de Republiek omgaan; de oude traktaten met Engeland waren thans als vervallen aan te merken zoogoed als de bepaling omtrent het strijken van de vlag; de pretenties omtrent aangehouden schepen zouden bij de engelsche rechtbanken „met ijver vervolgd” kunnen worden; men wees verder op de omstandigheid, dat de vermelding van de „territoriale belangen” tegenover Frankrijk in dit vredesverdrag met Engeland niet thuis behoorde; men zweeg eindelijk maar van het definitief verlies der bij Den Helder overgegeven vloot, waarover te Londen

---

¹⁾ Legrand, p. 290.

²⁾ Ibid. blz. 264; Delprat, blz. 273.

³⁾ Delprat, blz. 275.

nog gesproken was. Zoo kon men den „negotiateur” met dankbare hulde begroeten, want het hoofddoel, de vrede, was bereikt, al had hij er niet de groote en eervolle rol bij gespeeld, die zijn zoon hem later daarbij toeschreef, maar zich hulpeloos moeten neerleggen bij wat Frankrijk en Engeland wilden ¹⁾. Gevolgen van den vrede waren nog de conventie van Mei 1802 tusschen Frankrijk en Pruisen en die van 14 Nov. 1802 tusschen Pruisen en de Republiek, die den afstand van Zevenaar, Huissen en Malburg opnieuw vaststelden; de definitieve overgave dier bezittingen had nog niet plaats ²⁾.

Ongeveer terzelfder tijd werd eindelijk ook het Huis van Oranje verzorgd. De onderhandelingen in 1801 te Parijs met de regeering van Bonaparte zelve, voornamelijk op aandrang van den Erfprins aangevangen en gesteund door onderhandelingen te Berlijn, hadden weinig uitgewerkt en Willem V, teleurgesteld in zijn aanvankelijk hooge verwachtingen van Engeland's steun, had den 1sten November dat land verlaten en was over Brunswijk naar zijne nassausehe staten vertrokken om er verder met de zijnen op het slot Oranienstein bij Dietz te leven, zoolang de vrede in Duitschland dit nog veroorloofde ³⁾. Maar ook dit erfelijk bezit bleek niet veilig. Steeds minder hoorde men van de jin het verdrag van 1796 tusschen Pruisen en Frankrijk als schadeloosstelling genoemde bisdommen Würzburg en Bamberg met den keurvorstentitel. Geheel andere combinatiën werden thans door Frankrijk en Pruisen overwogen, waarom de Erfprins in Februari zelf naar Parijs ging, de eerste der duitsehe vorsten, die zich na de Revolutie hier vertoonde en zich voor den machtigen Bonaparte vernederde ⁴⁾. Met behulp van aanzienlijke geschenken aan Talleyrand en andere fransche staatslieden of hunne vrouwen bereikte hij eindelijk na lange onderhandeling en niet zonder hulp van Schimmelpenninck ⁵⁾ den 27sten Mei een voorloopig resultaat, dat in het traktaat van 3 Juli belichaamd

---

¹⁾ Vgl. Thorbecke, Historische Schetsen, blz. 122 vlg.; Legrand, p. 288; Delprat, blz. 275.

²⁾ Mees, kaart 8, blz. 22.

³⁾ De Bas, II, blz. 330 vlg.

⁴⁾ Bij dit bezoek had het feit in het Théâtre Français plaats, waarvan Mad. de Campan melding maakt in hare Mémoires. Vgl. Gedenkschriften van een beambte, blz. 225; Jorissen, Hist. Bladen, blz. 369 vlg.

⁵⁾ Schimmelpenninck, I, blz. 317 vlg.

werd. Als schadeloosstelling voor het verlies zijner positie in de Nederlanden en der bij het haagsche traktaat aan de Bataafsche Republiek gekomen domeinen, verkreeg het Huis van Oranje het bezit van het bisdom Fulda, de abdijen Corvey en Weingarten, de rijkssteden Dortmund, Issny en Buchhorn, samen een jaarlijksch inkomen van $\frac{1}{2}$ millioen gulden opleverend. Willem V zelf weigerde het „gestolen goed” maar de Erfprins stemde toe en kon zich voortaan vorst van Oranje-Fulda noemen, terwijl zijn vader alleen het Nassausche bleef besturen en voor de thans aan Engeland afgestane oorlogschepen en handelsvaartuigen een aanzienlijk engelsch jaargeld aannam; de nog bestaande Oranje-brigade op Wight werd ontbonden. Alleen aangaande de kapitalisatie der aan de Oranjes toekomende lijf- en erfrenten moest nog nader worden overeengekomen. Alle banden tusschen het Huis van Oranje en de Bataafsche Republiek waren zoo geslaakt behalve de onverbreekbare banden der historische traditiën, die eenmaal weder Oranje en Nederland tot elkander zouden brengen.

De regeling van een en ander scheen werkelijk goede verwachting te kunnen wekken omtrent den nieuwen toestand onder leiding van het Staatsbewind. De vurig begeerde vrede was eindelijk verkregen, de onafhankelijkheid des lands zoowel door Frankrijk als door de overige mogendheden volledig erkend, de erfstadhouderlijke regeering met goedvinden van de stadhouderlijke familie zelve voorgoed afgeschafte. De periode van verzoening en definitieve regeling kon, dacht men, ongehinderd een aanvang nemen, nu de lange tijd van politieke proefneming en onzekerheid eindelijk achter den rug scheen te zijn. Maar Schimmelpenninck, die in overeenstemming met de denkebeelden van Bonaparte het bestuur liever in handen had gezien van een voor drie, vier of vijf jaren gekozen president en kortaf geweigerd had in het „veelhoofdige” bewind zitting te nemen, kreeg weldra gelijk met zijne vrees voor „dat twaalftal hoofden” en voor „de werking van kleine passieën, kleine jalousieën, kleine personaliteiten en diversie van opiniën”¹⁾. De samenwerking van staatsbewind en departementale besturen liet veel te wenschen over. Er werd ernstig gestreefd naar verzoening en vereeniging. De bestuurslichamen werden in den regel

¹⁾ Schimmelpenninck, I, blz. 245; Delprat, blz. 276.

nog wel voor de meerderheid uit voormalige Patriotten samengesteld, maar aan de voormalige Oranjegezinden werd, hoewel niet de helft der posten, toch ook een aanzienlijke plaats ingeruimd; in de ambten werden zonder onderscheid van partij of partijneigingen vele eerbiedwaardige en eerlijke mannen benoemd, wat dikwijls den wrevel der mannen van 1795 wekte en aan de andere zijde ook de oude Oranjeklanten niet geheel bevredigde, al kregen zij bij de verdeeling der posten meer dan hun eigenlijk rechtens toekwam. Er was sprake van Van Kinsbergen of Van Bylandt als minister van marine, van Van Heeckeren als lid van het geldersche bestuur; Mollerus kwam in het Wetgevend Lichaam ¹⁾. De Roomschen en Joden klaagden echter over grievende achteruitzetting na een begin van gelijkstelling. Onder de gansche bevolking was een geest van toenadering bij de verschillende gevoelens niet te miskennen maar zij vond aan de andere zijde ernstige bezwaren. En de invloed der Roomschen vooral viel niet gering te schatten. Het genootschap Christo Sacrum, dat sedert 1797 te Delft bestond, en andere dergelijke genootschappen te Leiden, Rotterdam en elders trachtten tevergeefs een „Christendom boven geloofsverdeeldheid” ingang te doen vinden. Wel kon het genootschap in 1801 zelfs een kerkgebouw te Delft openen, maar de oude „volkskerk”, hoe ook door de revolutie getroffen, was bij de staatsregeling van 1801 weder in het genot harer „verkregen rechten”, in het bijzonder harer kerkgebouwen en kerkelijke inkomsten getreden en begon weder te streven naar hare oude positie als feitelijke staatskerk, zich beroepend op wat zij onder de oude Republiek geweest was. De blijkbare gunst, aan de Gereformeerde Kerk door het Staatsbewind bewezen, wekte ergernis bij de sedert 1795 op den voorgrond getreden Dissenters, die de oude heerschappij op kerkelijk gebied vreesden. Bovendien gaf de houding van den Eersten Consul te Parijs tegenover de wenschen van het ook hem weinig sympathieke Staatsbewind aanleiding tot moeilijkheden. De na het vertrek van den thans rijkbeschonken en diensvolgens zeer goed gestemden Augereau nog onder generaal Victor in de Bataafsche Republiek achtergebleven fransche troepen gingen maar niet heen en Bonaparte wees in dit verband telkens op de wenschelijkheid om, nu men na

---

¹⁾ Delprat, blz. 254 vlg.

den vrede zoovele soldaten naar de koloniën zond, een voldoende militaire macht in het land zelf te houden; van de vurig begeerde teruggave van Vlissingen, de sluiting van de Schelde en de grensverbetering voor de Republiek wilde hij zelfs niet hooren spreken ¹⁾. De financieele toestand eindelijk bleef zeer onbevredigend: de begrooting van 1802 stelde tegenover de uitgaven tot een bedrag van bijna 66 millioen slechts een gewone ontvangst van ruim 31 mill., terwijl reeds de gewone uitgaven meer dan 42 mill. bedroegen; eene nieuwe leening van 30 mill. moest aanstonds worden uitgeschreven om de zaken te kunnen drijven en nog was deze volstrekt onvoldoende om het bestaande tekort van 50 mill. met inbegrip der achterstallen te dekken, terwijl de Eerste Consul weder nieuwe eischen stelde ²⁾. En waar zou men nieuwe belastingen vinden? „Excepté l'air et l'eau il ne reste à peu près rien qui ne soit imposé” ³⁾, zeide een ervaren financier. Al herleefde de handel na den vrede onmiddellijk en zeilden in dit jaar weder 4000 schepen de havens binnen, terwijl meerdere duizenden naar alle kanten uitgingen, het vertrouwen op de vastheid van den vrede week weldra weder bij de heerschende politieke onzekerheid en dit veroorzaakte zeer spoedig een nieuwen terugslag na een oogenblik van sinds jaren ongekende bedrijvigheid in handel en nijverheid. De oude strijd tusschen handel en industrie werd heropend, toen de lakenindustrie van Leiden, Delft, Den Bosch en Tilburg om handhaving van het verbod van invoer van vreemde lakens verzochten, terwijl de handel van Amsterdam en Rotterdam integendeel, zoowel in zijn belang als in dat der consumenten, op meerdere handelsvrijheid aandrong. Het Staatsbewind nam voorloopig geen beslissing in deze netelige zaak en zocht heil bij uitstel, gelijk het ook niet wilde voldoen aan de wenschen der revolutionnaires naar een algemeene amnestie, waardoor de gecompromitteerden van 1798 en later zeer gebaat zouden zijn. Ook de oude tegenstelling tusschen het zeer in aanzien en rijkdom gedaalde Amsterdam en het opkomende Rotterdam deed zich weder gevoelen. De Winter ging met een klein eskader naar de Middellandsche Zee om er tegenover de barbarijsche

---

¹⁾ Ibid. blz. 320.

²⁾ Legrand, p. 296.

³⁾ Sillem, Gogel, blz. 29.

roovers weder eens de vlag der Republiek te vertoonen en de bekende afkoopsom opnieuw te regelen, wat hij op weinig handige wijze deed. De Amsterdamsche Bank werd op den ouden voet gereorganiseerd en zag zijn krediet weder stijgen, maar met de hernieuwing van de kans op oorlog ging ook dit voordeel grootendeels weder verloren. En de staatsfondsen daalden reeds weder. Er was overal strijd van belangen en inzichten, waartusschen het zwakke Staatsbewind onmachtig stond.

Deze toestand voorspelde weinig goeds voor het nieuwe regeeringsstelsel, hoe ijverig het verzoeningsprogram ook door de nieuwe bewindslieden bij de samenstelling der bestuurscolleges werd toegepast. Reeds in het najaar van 1801 was er sprake van nieuwe plannen van Spoor en zijn vrienden en in den zomer van 1802 werd Schimmelpenninck bij zijn gewoon jaarlijksch bezoek in het vaderland aangezocht de hand te leenen tot een nieuwe verandering in de staatsregeling. Een veel gelezen pamflet sprak van een ongetwijfeld gehouden samenkomst tussehen hem en de op het burgerlijke bewind ontevreden generaals Daendels en Dumonceau, welke laatste roomsch was, op Het Loo ten einde zulk eene verandering voor te bereiden¹⁾. Daendels liet zich in September weder onverwacht in Den Haag zien. De beide generaals, door Schimmelpenninck overtuigd van de wenschelijkheid om thans voor het oogenblik „nieuwe schokken” te vermijden, trokken zich echter terug uit de langzaam rijpende samenzwering, waarin men de hand van sommige bekende jacobijnsche revolutionairen meende te herkennen, met name van Valekenauer, die toen ambteloos op zijn buiten bij Haarlem leefde. Ook Sémonville, die na een lange afwezigheid weder in de Bataafsche Republiek teruggekeerd was, uitte zich in bedenkelijke termen over het aanzien en de toekomst der regeering²⁾.

Het Staatsbewind zelf toonde zich verre van gerust en hield een wakend oog op de beide generaals en op het haagsche garnizoen, maar Bonaparte wilde voor het oogenblik nog van geen nieuwe veranderingen in de Bataafsche Republiek weten en liet Sémonville in Den Haag verklaren, dat hij de regeering wilde steunen ook zelfs tegen Schimmelpenninck en de generaals, die men maar moest

¹⁾ Mendels, blz. 291; Delprat, blz. 280.

²⁾ Legrand, p. 297.

arresteeren, als zij het te bont maakten: er moest rust zijn in Europa en ook de generaals moesten dit te hooren krijgen¹). Deze houding van den consul redde het Staatsbewind nóg voor eenigen tijd; de generaals en Schimmelpennineck ontkenden iets in den zin gehad te hebben, ook al bleven de eersten zich beklagen over de achteruitzetting der militaire belangen en met name over het niet erkennen der in 1799 en 1800 op het slagveld aan verdienstelijke officieren toegekende rangen. Daendels, in het najaar wegens „propos indécents” tegenover de regeering bij het hoogste gerechtshof aangeklaagd, nam zelfs weldra zijn ontslag en ging zich te Heerde op landbouw en heideontginning toeleggen. In deze omstandigheden kon er echter geen sprake zijn van de verwijdering der aanzienlijke kosten veroorzakende fransche troepen, die nog ten getale van ongeveer 6000 man in de voornaamste vestingen lagen en door Bonaparte zelfs in Den Haag gewenscht werden; ook aan de ont-ruiming van Vlissingen en de grensregeling werd niet gedacht, zoodat Schimmelpennineck zijn post te Parijs mismoedig aan den weinig ervaren Karel de Vos van Steenwijk, broeder van den nieuwen tesorier-generaal, overdroeg en zich tot gezant te Londen liet benoemen. De verplaatsing daarheen van den invloedrijken diplomaat en de verdachte werkzaamheid der engelsche en russische gezanten in Den Haag, in verband met den toenemenden afkeer des volks van de Franschen, schenen echter te wijzen op eene toenadering der naar onzijdigheid, naar zelfstandigheid hakende Bataafsche Republiek tot de vijanden van Frankrijk, wat dit laatste nog minder geneigd maakte om zijne troepen uit „Batavia” terug te roepen²). Naar aanleiding der door De Vos te Parijs opnieuw ingediende verzoeken, ook over den eisch der fransche regeering om het hoofdkwartier harer troepen in Den Haag gevestigd te zien, kwam men in Januari 1803 eindelijk tot een overeenkomst, waarbij het getal der fransche troepen beperkt werd tot twee halve brigades en de termijn van haar verder verblijf tot een jaar, waartegenover de Bataafsche Republiek zich moest verbinden tot grondig herstel harer thans onbeteekenende zeemacht.

---

¹) Ibid. blz. 299. Er was een oogenblik sprake van Daendels' arrestatie (Delprat, blz. 281 vlg.).

²) Vreede, blz. 302.

Dit laatste stond in nauw verband met de herleving der oorlogsgeruchten naar aanleiding van de aarzeling der Engeischen om Malta, Alexandrië en sommige belangrijke koloniale bezittingen te ontruimen, terwijl Bonaparte Piemont annexeerde, zich tot president der Cisalpijnse Republiek deed verkiezen en zoowel in de Bataafsche Republiek als in Zwitserland den franschen invloed oppermachtig deed gelden, eindelijk in Duitschland zijn overwicht voortdurend liet gevoelen bij de reorganisatie van het Rijk, zoodat dit ten eenenmale van Frankrijk afhankelijk werd en bij rijksbesluit van het voorjaar van 1803 zich een algeheele wijziging der verdeeling van het rijksgebied moest laten welgevalven. Reeds ontving Engeland met open armen de thans ook in het Duitsehe Rijk niet langer veilige fransche emigranten en steunde hunne geheime complotten; reeds begon Bonaparte weder de britsche nijverheid uit alle fransche havens te weren en kondigde hij de zending van nieuwe troepen in de Bataafsche Republiek aan, hetzij om haar te beschermen, hetzij wegens plannen tegen het engelsche Hannover; reeds ving een hevige persoorlog in Engeland tegen den gehaten Consul aan. In Maart 1803 verklaarde koning George III eindelijk Engeland's eer en belangen bedreigd en antwoordde Bonaparte met heftige klachten over Engeland's uitdaging. Twee maanden later opende Engeland de vijandelijkheden door het inbeslagnemen van 1200 fransche en bataafsche handelsvaartuigen, waarop Bonaparte Hannover liet bezetten. Pitt en Bonaparte hernieuwden den ouden tweekamp ¹⁾.

De bezetting van Middelburg en geheel Walcheren, van het zonder meer in staat van beleg verklaarde Vlissingen uit, door fransche troepen onder generaal Monnet in April was een uitvloeisel van deze gebeurtenissen. Zij was tevens een doorslaand bewijs van Bonaparte's wantrouwen in de gezindheid van het Staatsbewind, dat door de fransche regeering steeds verdacht werd van geheime samenwerking met den vijand, ja zelfs van geheime onderhandeling over de overgave van Walcheren aan Engeland, dat eene vloot voor de Maas had laten kruisen ²⁾. De brabantsehe vestingen werden, op grond van het haagsche traktaat en met uitbreiding van den zin

¹⁾ Sorel, t. VI, p. 297 suiv.

²⁾ Legrand, p. 306.

daarvan, door fransche garnizoenen bezet, met verwijdering der bataafsche en zonder bekommring om eenig protest. Ook in alle voorname steden van de andere gewesten kwamen onverwacht fransche garnizoenen, in Den Haag verschenen half Juni tijdelijk 2500 man tot diepe ergernis van regeering en volk over deze beleediging der nationale eer.

Het Staatsbewind had zich werkelijk geveleid met Van der Goes' lievelingsdenkbeeld eener volstrekte onzijdigheid, die ook door Engeland werd aangeboden¹⁾; maar Bonaparte dacht daaraan geen oogenblik en eischte in zeer stellige termen krachtige medewerking in den nieuwen oorlog. Ook de geheime betrekkingen, waarvan de leider der buitenlandsche zaken zich nog steeds te Parijs en te Berlijn, zelfs te Londen bediende, zijn onderhandsche aanbiedingen aan de hebzuchtige vrouw van Talleyrand, zijn pogingen bij het russische Hof konden niet helpen: de wil van Bonaparte besliste en wanhopig ging het Staatsbewind opnieuw den oorlog met Engeland aan, waarvan het einde volgens den gezant te Londen niet te voorzien was, wanneer het niet gelukken mocht „aan de kleinere natiën een meer draaglijke existentie te bezorgen” — en dat kon eerst gebeuren, wanneer ook voor de Bataafsche Republiek een werkelijke onafhankelijkheid in de plaats zou treden der schijnbare.

Voorloopig gelek het daarop nog niet veel. Bonaparte stelde den gezant te Parijs den eisch, dat de Bataafsche Republiek 25000 man onder een fransch generaal als opperbevelhebber, benevens sterke bataafsche-fransche eskaders bij Tessel en den Maasmond zou onderhouden en drie transportvloten van 300 vaartuigen, geschikt voor in het geheel 60000 man, in gereedheid zou brengen, eindelijk dat een hooggeplaatst bataafsche officier te Parijs de gemeenschappelijke krijgsverrichtingen met de fransche regeering zou moeten bespreken²⁾.

Eene buitengewone deputatie naar Parijs trachtte deze zware eischen nog te verzachten maar Bonaparte bleef onverzettelijk en men zag zich genoodzaakt den 25sten Juni eene conventie te teekenen, waarbij men op zich nam ten hoogste 18000 man fransche troepen te onderhouden benevens een eigen leger van 16000 man, gezamenlijk onder een franschen opperbevelhebber, die niet in Den Haag gevestigd

¹⁾ Vreede, dl. I, blz. 316 vlg., 327 vlg.

²⁾ Ibid. II, 2, blz. 8.

zou zijn of er zijn hoofdkwartier mocht hebben. Bovendien verbond men zich tot het bouwen van vijf lineschepen en vijf fregatten met 100 kanonneerbooten en 250 platboomde gewapende transportvaartuigen, bestemd voor ongeveer 60000 man en 4000 paarden. Die macht zou hebben mede te werken met de groote in de fransche havens voorbereide landingsvloot onder toezicht van den te Parijs te vestigen hoofdofficier en geheel onder leiding van den Consul zelven, wiens bevelen ook in de bataafsche havens zonder verzet moesten opgevolgd worden. Men zou alleen gemeenschappelijk vrede sluiten en Frankrijk waarborgde daarbij zoowel de onschendbaarheid van het bataafsche grondgebied in Europa als de teruggave der eventueel door den oorlog te verliezen koloniën. Eene deputatie uit het Staatsbewind zelf kwam den naar het Noorden gereisden Consul te Brussel nederig begroeten¹⁾; bij zijn inspectie te Vlissingen, waar hij zich zeer verontwaardigd toonde over de ledige magazijnen en de geringe krijgstoerusting, werden hem de sleutels der stad aangeboden — alles ten bewijze van de volstrekte afhankelijkheid der Bataafsche Republiek van den machthebber, die geen grenzen van zijn willekeur kende en in den naar Parijs gezonden officier, den schout-bij-nacht Verhuell, een willig dienaar en bewonderaar vond.

„Je ne suis pas votre ennemi, je vous veux du bien mais il faut de force que vous suiviez ma marche,” had Bonaparte te Brussel aan de commissie uit het Staatsbewind verklaard²⁾: burgerlijke, economische en gemeentelijke onafhankelijkheid wilde hij aan de bataafsche Republiek laten, maar volledige staatkundige onafhankelijkheid geen oogenblik. Hij gevoelde wel iets voor de financieele bezwaren, waarin het Staatsbewind zich bevond, en meende den raad te moeten geven, zoo men niet aan een ingrijpende rentereductie voor de staatsschuld dacht, het leger te beperken tot een paar duizend man en de thans onnoodige vestingen aan de zuidergrens te laten vervallen, maar integendeel de vloot op een behoorlijken voet te brengen. Het was duidelijk, dat de Bataafsche Republiek geheel in zijne macht was, en hij waarschuwde dan ook herhaaldelijk, dat men geen gehoor moest geven aan „intriganten” als Spoor en Besier, aangezien hij op den duur anders de Republiek zou moeten

¹⁾ Delprat, blz. 301; Six, in Gids van Febr. 1886: Eene donkere zijde uit 's lands historie.

²⁾ Delprat, blz. 304 vlg.

annexeeren, wat hem niet moeilijk zou vallen, al was de bevolking er nog zoo sterk tegen.

Het Staatsbewind viel echter hoe langer hoe minder in zijn smaak, ook al onderwierp het zich nog zoo slaafs aan zijne eischen. Voor het oog alleen deed het dit, meende Bonaparte, want hij was overtuigd van de aanwezigheid van geheime tegenwerking, van onwil om zijne bevelen te gehoorzamen: de slappe wijze, waarop de verlangde maatregelen tegen Engeland en de engelsche eigendommen werden uitgevoerd, bewees hem genoeg. Toch deed het Staatsbewind zijn uitersten best om te doen wat de Consul verlangde. Het liet Verhuell, tot opperbevelhebber verheven, te Vlissingen in het voorjaar van 1804 een groote vloot van 378 schepen bijeenbrengen ¹⁾, waarvan 216 kanonneerbooten in zes divisieën verdeeld, met 1480 kanonnen en mortieren en 3600 matrozen. Met deze vloot begaf zich Verhuell in den zomer, in drie afdeelingen en onder scherpe gevechten met den vijand op de vlaamsche kust, naar Oostende en Duinkerken; van de voorgenomen expeditie tegen Engeland kwam echter niets, evenmin als in het volgende voorjaar, toen Verhuell opnieuw met een deel van de scheepsmacht uit Duinkerken naar Ambleteuse zeilde om er de fransche eskaders uit Brest af te wachten — tochten, waarin de bataafsche zeemacht onder zijn uitstekende leiding weder de oude zeemanschap toonde.

Maar Bonaparte was niet tevreden met deze hulp: hij verlangde steeds meer. Hij dacht dan ook spoedig aan verandering van de bataafsche regeering even goed als men in de Republiek zelve daaraan dacht te midden van de toenemende verwarring in het bestuur en de algemeene ontevredenheid. Meer en meer won het denkbeeld veld, dat eene verandering van personen niet genoeg zou zijn maar dat men, zoo niet tot de definitieve annexatie bij Frankrijk, toch zou moeten komen tot een eenhoofdig bestuur onder leiding van een met groote macht bekleeden president. De groote moeilijkheid was, wien men dan als zoodanig zou nemen: de namen van Van Kinsbergen, van Valekenaer, van Gogel, van Schimmelpenninck werden weder genoemd ²⁾, anderen dachten aan den vorst van Nassau-Weilburg of aan den erfprins van Oranje Fulda.

¹⁾ De Jonge, dl. V, 536 vlg.

²⁾ Delprat, blz. 234, 287; Sillem, Gogel, blz. 34.

Sémonville, die zich nog altijd in Den Haag bevond en er zich, evenals trouwens sommige leden van het Staatsbewind zelf, voortdurend door bedenkelijke speculaties in staatsfondsen trachtte te verrijken voorzoover hij zich niet voldoende kon laten beschenken¹⁾, werd door zijne regeering belast met het ontwerpen van een hervormingsplan voor den nauw verbonden staat²⁾. Hij verklaarde zich voor onmiddellijke annexatie der Republiek als het eenige afdoende middel om zich van hare volgzaamheid te verzekeren, nu zoowel de Oranjepartij als de Patriotten niet meer van Frankrijk wilden weten en de slepende voorloopige toestand zoo weinig tevredenheid gaf. Van alle kanten kwamen voortdurend klachten in over het zwakke en ongedurige Staatsbewind, volgens Schimmelpenninck geheel onvoldoende, volgens Verhuell „mal dirigé et conduit par des intrigants”, volgens Gogel „difforme et contraire à toutes les opinions sur la science du gouvernement”. Het Staatsbewind handelde bovendien zeer onvoorzichtig tegenover den gevaarlijken bondgenoot, benoemde een te Vlissingen door de Franschen wegens zijne verdachte houding gearresteerd douane-directeur, Bijleveld, tot zijn medelid en gaf niet dan stap voor stap toe aan Bonaparte's voortdurende eischen, door Verhuell en den thans weder volgens Bonaparte's wensch te Parijs geplaatsten Schimmelpenninck in ongenadige termen naar Den Haag overgebracht. Het Staatsbewind wees op de 340 millioen, waarmede sinds 1795 de bataafsehe schuld, die thans meer dan 1100 millioen bedroeg, was gestegen; het toonde aan, dat de rente dezer schuld door de gewone inkomsten werd verslonden en dat het tekort voor 1804 weder 40 millioen zou bedragen, terwijl men de in welvaart voortdurend dalende bevolking in acht jaren meer dan 600 millioen had laten opbrengen. En de nog altijd hangende kwestie van de definitieve schadeloosstelling aan de Oranjes, thans op 3 tot 5 mill. geschat, dreigde met nieuwe lasten³⁾. Een nieuwe gedwongen leening of „vrijwillige gift” moest worden uitgeschreven, wat de ontevredenheid zeer deed toenemen, en nog eischte Bonaparte krachtiger ontwikkeling der

¹⁾ Delprat, blz. 298, 312.

²⁾ Legrand, p. 314 suiv.

³⁾ Daarover veel in de correspondentie van den nieuwen pruisischen gezant Caesar, die in Mei 1802 was opgetreden. Vgl. de kopieën in het Rijksarchief.

militaire macht. Voortdurend kwamen er slechte berichten, van de verovering der bezittingen in Guyana, van allerlei kantoren en eilanden in Indië door de Engelschen. De Orangisten drongen zich in steeds meer posten in, tot groote verontwaardiging der Patriotten; de Roomschen beklaagden zich te Parijs, dat zij geen deel hadden aan de staatsregeering. De Consul had reeds zijn vertegenwoordiger hier te lande: te Utrecht vestigde zich aan het hoofd der nieuwe fransche troepen de onverbiddelijke generaal Marmont, die er zich als heer en meester gedroeg en zich met de nog altijd woelige amsterdamsche clubs zeer nauw inliet ¹⁾.

De groote verandering in Frankrijk, waar Bonaparte, reeds sedert 1802 levenslang Consul, zich den 18^{den} Mei 1804 tot Keizer liet verheffen, was het sein voor een ingrijpende wijziging ook hier te lande en dreigend klonk de dreunende stem van den nieuwen keizer Napoleon in een rede tot zijn Senaat, dat „la réunion de la Hollande à l'Empire eût été le complément de notre système commercial”. Maar zoover zou het nog niet komen. De Keizer, als zoodanig nederig begroet door eene deputatie van het Bewind, deed zich steeds meer gelden en het Bewind schikte zich altijd weder naar zijn wenschen uit vrees voor de klachten der tegenstanders, die nieuwe kracht putten uit het nu ernstig voorgestelde plan om den Prins van Oranje wegens het gemis zijner lijfrenten en achterstallen 5 millioen uit de schatkist te geven. Dit plan, dat met den berooiden toestand der bataafsche schatkist in scherpe tegenstelling kwam, wekte bij den Keizer, die dergelijke uitkeeringen alleen voor Frankrijk begeerde, hevige ergernis, tot groote voldoening natuurlijk der ontevredenen in den lande, die er een nieuw wapen tegen het bewind in zagen ²⁾. Sémonville, Talleyrand, Marmont benevens vele anderen hadden zich voor aanzienlijke sommen tot goedkeuring laten bewegen, maar weldra kwam er (24 Aug.) een door Verhuell uit Parijs overgebrachte mondelinge boodschap van den over de ontdekking dezer knoeierijen hevig verontwaardigden Keizer zelve om de voorgestelde transactie uit te stellen tot na den algemeenen vrede, daar de schatkist zulk een aderlating niet kon lijden en het dan eerst mogelijk zou zijn

¹⁾ Delprat, blz. 309.

²⁾ Delprat, blz. 314 vlg.

koopers te vinden voor de prinselijke domeinen, die totnogtoe wegens de onzekerheid der toekomst nog niet van de hand gedaan hadden kunnen worden en een aanzienlijke bate voor de financiën zouden opleveren.

Midden in de netelige besprekingen over dit punt kwam het bericht, dat Napoleon Schimmelpenninck had gevraagd te Aken, waarheen de Keizer gegaan was op een reis naar de Rijnprovincie, met hem en Sémonville te overleggen¹⁾. Schimmelpenninck, die op het einde van Augustus als gewoonlijk in het Bentheimsche jaagde en uit sommige uitlatingen van den Keizer het doel der samenkomst wel begreep, aarzelde te komen maar herhaalde aanzoeken en ten slotte de aandrang ook van het voor onmiddellijke annexatie bevreesde Staatsbewind en het belang der „pericliterende” Republiek deden hem eindelijk gaan. Hij ontmoette den Keizer den 12^{den} September te Keulen en vernam hier, dat deze besloten was hemzelven aan het hoofd der bataafsche zaken te doen stellen in plaats van het krachtelooze Staatsbewind, dreigend, dat hij bij weigering onmiddellijk de Republiek bij Frankrijk zou inlijven. Schimmelpenninck, die de moeilijkheden van den hem toegedachten post wel bevroedde, aarzelde nog, maar gaf spoedig aan den eisch toe en keerde naar Den Haag terug, waar hij ook bij het Staatsbewind de stemming zeer verslagen vond en alle neiging om hem het bestuur over te geven. De door het bevel des Keizers aangewezen bewindvoerder begaf zich, met een volmacht van het Staatsbewind voorzien, einde October naar Parijs om er met den Keizer de noodige voorbereiding te treffen en de nieuwe staatsregeling vast te stellen; hij verklaarde zich bereid de taak op zich te nemen, mits het vaderland niet door al te hooge eischen van den bondgenoot tot ondergang gebracht zou worden²⁾.

De onderhandelingen over de nieuwe staatsinrichting hielden geruimen tijd aan. Schimmelpenninck hoopte³⁾ te Parijs eene verzachting te verkrijgen van de eischen, die Napoleon reeds als Consul jaar op jaar aan de Bataafsche Republiek had gesteld, en zoo ten minste een „simulaere van eene nationale existentie te conserveeren

1) Schimmelpenninck, dl. II, blz. 86 vlg.

2) Legrand, p. 325.

3) Schimmelpenninck, dl. II, blz. 94 vlg.

en de kans van gelukkiger evenementen te kunnen afwachten". Hij herwon zijn zelfvertrouwen en meende geroepen te zijn om „in deze algemeene crisis een gewichtige rol te hebben" en de door het „algemeen bouleversement" geschokte „balans" weder in orde te helpen brengen. Van het vriendelijke „persoonlijk accueil" des Keizers hoopte hij vooral gebruik te maken om de financieele en militaire bezwaren van het fransche bondgenootschap zoo niet uit den weg te ruimen, dan toch ze aanmerkelijk te verlichten. Maar Napoleon toonde ook hem „een soort van facheus en insurmontabel mistrouwen" en ging intusschen voort met zijne scherpe maatregelen van „surveillance" tegen den engelschen handel in de Republiek, liet verdachte personen en schepen door Marmont aanhouden, den in- en uitvoer scherp controleeren, den smokkelhandel krachtig tegengaan, zelfs door militairen op de handelsvaartuigen te zenden; eindelijk plaatste Marmont een nauw cordon van soldaten langs de geheele kust om alle betrekkingen met den vijand te beletten. Deze „mesures" bleken het uitvloeisel te zijn van een algemeen stelsel van blokkade, dat hij in alle afhankelijke staten van het vasteland tegenover Engeland wenschte in te voeren, en het Staatsbewind waagde het uit dien hoofde niet zich ernstig ertegen te verzetten. Schimmelpenninek echter hield met de taaiheid, die hem eigen was, tegenover den Keizer vol en wist werkelijk dezen voor het oogenblik te overtuigen van de wenschelijkheid eener matiging zijner eischen.

Maar van hier tot schriftelijke waarborgen was nog een lange weg. Ook de onderhandeling over den regeeringsvorm schoot slecht op. Het denkbeeld der invoering eener amerikaansche constitutie, waaraan Schimmelpenninek altijd gedacht had, vond in de oogen van den in het minst niet democratisch gezinden Keizer geen genade: „je ne me soucie pas de voir cette forme de gouvernement devenir contagieuse en Europe", antwoordde hij volgens gewoonte kortaf op dit voorstel¹⁾. En terwijl de onderhandelingen elders voortsleepten, klom de nood en de verwarring in de ongelukkige Republiek; de totnogtoe passieve houding van bevolking en overheden sloeg over in grenzeloze onverschilligheid of dof verzet; er was geen staatsorde meer te bekennen; de handel zuchtte, de staatspapieren daalden voortdurend,

---

¹⁾ Ibid. p. 105.

de financiën waren in de grootste wanorde: het Staatsbewind scheen het tegen zijn aftreden aan te leggen op een volkomen chaos ¹⁾.

Intusschen gingen Marmont en Sémonville steeds verder met hunne willekeurige maatregelen, totdat bij de toenemende ergernis der geheele bevolking over deze onbeschaamde schending der onafhankelijkheid den 23sten November plotseling het voor een oogenblik energieke Staatsbewind een aanschrijving rondzond om geen enkel bevel van fransche militaire of burgerlijke overheden meer op te volgen, behalve die op de verdediging tegen den vijand of de voorgenomen vlootonderneming betrekking hadden, met name betreffende in- en uitgaande rechten. Ongeveer tegelijk verwierp het Wetgevend Lichaam de begroting voor 1805 en de uitschrijving van een nieuwe „vrijwillige gift” van 40 millioen.

Zeer sterk was de indruk van dit alles, zoowel op de Beurs te Amsterdam als te Parijs. Er scheen een „choe public” te wachten. De verbolgen Marmont zond onmiddellijk een krachtig protest tegen de aanschrijving met bedreiging van weder garnizoen te leggen in Den Haag, waarop het veranderlijke Staatsbewind zijne aanschrijving opschortte „in afwachting van 's Keizers nader gevoelen”. Dit bleef ook niet lang uit en was vervat in een scherpe nota van den 10^{den} December, waarbij de Keizer zijne verontwaardiging te kennen gaf over „la note scandaleuse”, die hij in de beleedigendste termen als „krankzinnigenwerk” brandmerkte en welker onmiddellijke intrekking hij van het bewind eischte, „sous peine d'être considéré comme s'étant mis en état de guerre vis à vis de la France et traité comme tel” ²⁾. Binnen 48 uur moest satisfactie worden gegeven met verwijdering van vier leden van het Staatsbewind, die hij voor de bewerkers der zaak aanzag: Spoons, Besier, Gockinga en Bijleveld. En bij die eischen voegde Napoleon een nieuwe beleediging door in een officieel staatsstuk het bataafsche bestuur, dat niet ophield zich voor hem te buigen, te kenmerken als „gouvernement oligarchique, sans union dans ses vues, sans patriotisme et sans vigueur”. Het gesmade Bewind boog opnieuw het hoofd en ontsloeg de vier leden ten minste voor den vorm, zich verontschuldigend met hun de schuld van het gebeurde

¹⁾ Legrand, p. 326.

²⁾ Ibid. p. 329; vgl. Schimmelpenninck, blz. 106 vlg.

te geven! De eenige troost was, dat Sémonville, eindelijk openlijk van schandelijke knoeierij overtuigd, werd teruggeroepen ¹⁾.

En nog altijd onderhandelde Schimmelpenninck over de staatsregeling met den Keizer, die blijkbaar nog steeds aarzelde tussehen annexatie en behoud eener schijnbare onafhankelijkheid, hetzij onder een president als Schimmelpenninck, hetzij onder een vorst, als hoedanig de aan het Oranjehuis verwante en franschgezinde vorst van Nassau-Weilburg of nog eerder een der broeders of zwagers des keizers — Jérôme, Louis, Murat — in aanmerking kwam ²⁾; zelfs aan Schimmelpenninck als vorst schijnt, volgens dezen zelven ten minste, gedacht te zijn ³⁾. In lateren tijd erkende de Keizer ⁴⁾, dat hij de annexatie van de Bataafsche Republiek zeker geen oogenblik zou hebben uitgesteld, wanneer hij juist in dezen tijd niet gevreesd had daardoor het reeds aarzelende Pruisen tot den oorlog te drijven. Pruisen toch begon in te zien, dat het op den duur zijne krampachtig vastgehouden neutraliteit tegenover het machtig omhoog strevende Frankrijk niet meer zou kunnen handhaven maar in vijandelijke botsing met het nieuwe keizerrijk zou komen. Het zag in, dat de onafhankelijkheid van de Republiek een levensvraag zou kunnen worden voor het Duitsehe Rijk, dat in dien staat een soort van voormuur tegenover Frankrijk bezat ⁵⁾. En Napoleon zelf hoopte nog door het bewaren van een schijn van onafhankelijkheid voor de Republiek, die in werkelijkheid zijne staatkunde zou hebben te volgen, dien voormuur voor zichzelve te kunnen exploiteeren.

Nog op het einde van Januari 1805 was de zaak niet in orde, ofschoon Schimmelpenninck toen zijn volledig plan aan het oordeel des Keizers onderwierp tegelijk met een traktaat, waarbij de Republiek van fransche bezetting werd ontslagen op den voet van het reeds in 1803 voorgestelde. De Keizer stemde na eenige aarzeling in de nieuwe staatsregeling onder een tijdelijken, voor vijf jaren te verkiezen raadpensionaris toe, maar eischte daarvoor, in plaats van de fransche troepen en haar onderhoud, een voorschot van 15 mill.

¹⁾ Legrand, p. 333.

²⁾ Schimmelpenninck, blz. 111.

³⁾ Ibid. blz. 120. Vgl. echter de opmerkingen van Legrand, p. 334 suiv.

⁴⁾ Rocquain, Napoléon I et le roi Louis, p. 222.

⁵⁾ Vgl. Bailleu, Preussen und Frankreich, passim.

frances, na vier jaren weder terug te betalen¹⁾. Hij dreigde: „je vous l'avoue avec franchise; je puis vous prendre quand je veux mais je ne veux pas vous conquérir, vous resterez libres et indépendants mais vous devez être mes alliés et non ceux de l'Angleterre". Nog meer: „continuez votre train et si à la fin vous ne savez plus marcher vous-mêmes, je vous enverrai un préfet qui vous fera marcher selon ma volonté".

Met zijne voorstellen keerde Schimmelpenninek eindelijk half Februari naar Den Haag terug met de aanbeveling ze ongewijzigd te doen aannemen, gelijk ook door den Keizer aan Marmont en Sémonville was geschreven. Het Staatsbewind legde verder geen hinderpalen in den weg, maar nam de voorstellen werkelijk aan uit vrees voor erger, vooral voor het uit Parijs sterk aangeraden staatsbankroet. Het onderwierp den 15^{den} Maart een en ander aan het Wetgevend Lichaam onder opmerking, dat men niet anders kon handelen en zoowel tegenover het buitenland in het algemeen als tegenover den bondgenoot op vasten voet moest komen met behoud zooveel mogelijk van de oude namen en oude instellingen. Den 22sten Maart nam ook het Wetgevend Lichaam na anderhalf uur discussie alles aan. De voorgeschreven volksstemming van alle mannelijke ingezetenen boven de 20 jaren over ett ontwerp duurde van 9 tot 16 April maar was niet meer dan een belachelijke vorm: de zaak was in het geheel niet naar den zin der bevolking, die echter met doodelijke lusteloosheid zich aan het noodlot onderwierp, zooals bleek uit het feit, dat van de ruim 353000 stemgerechtigden slechts 14230 opkwamen, waarvan 136 tegen stemden. Den 29sten aanvaardde de door Staatsbewind en Wetgevend Lichaam voor den post van raadpensionaris aangewezen bewindsman bij „notificatie" de regeering, verliet Amsterdam, waar hij den loop der zaken had afgewacht, en vestigde zich op het Oude Hof aan het Noordeinde in Den Haag.

* * *

De nieuwe regeering der Republiek had, in tegenstelling met den algemeenen geest der nog aan republikeinsehe staatsvormen gewende

¹⁾ Ibid. blz. 116; Legrand, p. 337; Caesar, dd. 5 Febr. 1805.

natie¹⁾, meer van een monarchale dan van een republikeinse staatsregeling en was door Napoleon volgens de algemeene opinie alleen als maatregel van overgang tot een werkelijke monarchie toegestaan en goedgekeurd²⁾, minder uit sympathie met Schimmelpenninck persoonlijk. Aan het hoofd der nieuwe staatsregeling³⁾ prijken ook thans weder de rij der plechtig opgestelde beginselen van vrijheid en gelijkheid voor de wet met afschaffing van alle geboorterechten en feodale instellingen, van allen voorrang op kerkelijk gebied. De namen der departementen van het „Gemeenebest” waren die der oude provinciën; alleen bleef „de landschap” Drente „provisioneel”⁴⁾ met Overijsel vereenigd en Brabant als achtste provincie aan de oude zeven toegevoegd overeenkomstig de hervormingsplannen uit den laatsten tijd der Unie; ieder departement behield de oude grenzen⁵⁾ en zou later verdeeld worden in arrondissementen. De souvereiniteit berustte bij het Wetgevend Lichaam, wederom als „Hoogmogende Heeren” betiteld, en bij den raadpensionaris. Het Wetgevend Lichaam van 19 voor drie jaren door de departementale besturen verkozen leden — 7 door Holland, 1 door Zeeland en Utrecht ieder, 2 door de overige departementen — stelde de begrooting en de belastingen vast en overwoog de door den raadpensionaris aangeboden wetten; de leden ontvingen *f* 3000 's jaars. De raadpensionaris, voor vijf jaren door het Wetgevend Lichaam gekozen en herkiesbaar, regeerde met een door hem zelf benoemden Staatsraad van 5 tot 9 leden en vijf staatssecretarissen; hij benoemde gezanten, officieren en andere ambtenaren; hij had ruime beschikking over de geldmiddelen, stelde de bezoldiging der ambtenaren vast en had tot zijn eigen beschikking een onbepaalde som op de begrooting, waaraan alleen de voorwaarde was verbonden, dat zij moest dienen voor staatsbehoeften. De departementale besturen, van 6 tot 10 leden — voor „de landschap” Drente 3 — ge-

---

¹⁾ Vgl. Sillem, Gogel, blz. 40, 43.

²⁾ Delprat, blz. 338.

³⁾ Vgl. Van de Poll, l.l., Jorissen, De Fransche tijd, Hist. Bladen, blz. 377 vlg.

⁴⁾ Dat duurde tot 19 Juli 1805, toen de landschap op verlangen der bevolking weder een afzonderlijk bestuur kreeg naast de 8 departementen.

⁵⁾ Utrecht kreeg IJsselstein, Holland Vianen en Sommelsdijk terug. Vgl. Mees kaart 8, blz. 13.

kozen door kiezers, aangewezen door de stemgerechtigden, bezaten binnen hunne departementen bestuursmacht, beperkt door het landsbestuur in zaken van algemeen belang en algemeene wetgeving: politie, justitie, toezicht op wegen, dijken en sluizen was hun opgedragen, maar hun financieel beheer bepaalde zich tot de hun door het landsbestuur toegekende penningen, volgens eene nauwkeurige begrooting te verdeelen. Zoo luidde de nieuwe staatsregeling, die een werkelijk krachtig centraal gezag trachtte te verbinden met plaatselijke en gewestelijke autonomie en persoonlijke vrijheid, de volkssouvereiniteit alleen in theorie huldigend, daar zij haar door een uitgebreide toepassing van het stelsel der verkiezing in trappen feitelijk op zijde zette.

De raadpensionaris, die zich in het Oude Hof en het Huis Ten Bosch met een schitterenden hofstoet, prachtige meubelen en een buitengemeen groot aantal in bonte liverei gekleede bedienden had ingericht, gedroeg zich in vele opzichten als een werkelijk monarch; hij richtte een garde op van 1500 soldaten en vertoonde zich nooit dan met uitgebreid gevolg gelijk zijne vrouw vorstelijke receptiën hield. Zoo meende hij het prestige der regeering te verhoogen, maar de warme sympathie der bevolking viel hem niet ten deel, al zongen Kantelaar, Feith, Kemper, De Bosch en andere dichters zijn lof; veeleer spotte men met de vorstelijke allures van „Zijne Excellentie”, den voormaligen patriotschen advokaat ¹⁾. Met verstandige gematigdheid had hij zijn post aanvaard, in zijne rede tot de Hoogmogenden op den 15^{den} Mei bij gelegenheid hunner eerste samenkomst sprekend van gegronde hoop en goede verwachting zoowel als van de „zwarigheden” en „ongelegenheden”, waarin de Staat zich bevond, en geneigd om het verledene te doen vergeten door „de wonden te heelen”. Beëindigen der heerschende onzekerheid, verbetering der financiën door vereenvoudiging en bezuiniging, omhelzing van een „vast politiek systema” — zoo luidde zijn program ²⁾. Met kalmen moed en vaderlandsliefde vatte hij de hem opgelegde taak aan, gesteund door een aantal mannen van vaderlandschen zin, die het gevaar eener mislukking van deze poging tot redding

¹⁾ Verhuell, Leven, dl. II, blz. 11; V. d. Aa, Leven van Willem V, dl. IV, blz. 596. Vgl. Gedenkschriften van een beambte, blz. 227.

²⁾ Schimmelpenninck, dl. II, blz. 128 vlg.

des lands ten volle doorzagen, gesteund ook door de amsterdamsche kooplieden en de talrijke renteniers in den lande, die bevreesd waren voor het bij een annexatie dreigende staatsbankroet. Met groote onpartijdigheid bezette hij de posten met voormalige Patriotten en voormalige Prinsgezinden door elkander. Six en Van Hooff, Busch en Burmania Rengers, Van Foreest en De Vos van Steenwijk benoemde hij in het college van „Hunne Hoog Mogenden, vertegenwoordigende het Bataafsche gemeenebest”; Wichers en Van de Kastelee, Goldberg en Queysen in den Staatsraad, waarvan Appelius secretaris werd; de zeer bekwame ambtenaren Hultman ¹⁾ en Dassevael voerden er als algemeen staatssecretaris en griffier de pen. De ervaren Van der Goes bleef de buitenlandsche zaken leiden, Verhuell de marine, Pijman de oorlogs-, Van Stralen de binnenlandsche zaken en justitie, Gogel de financiën; de aziatische koloniën werden door een „Aziatischen Raad” van negen leden bestuurd, waarin o. a. De Mist, Van Stralen, Mollerus en de veelbesproken Nederburgh zaten, de amerikaansche door een „Amerikaanschen Raad” van vijf leden, voorzoover er nog te besturen viel; Dumonceau voerde het leger aan, De Winter leidde met Verhuell de vloot. Op dezelfde wijze werden de departementale en gemeentelijke besturen zooveel mogelijk samengesteld uit de beste plaatselijke elementen. Het was een regeering zooals de staat nooit had gehad. Braaf en bekwaam, met talent van spreken en schrijven begaafd, bekend met de gevoelens en instellingen van zijn land, met de verhoudingen buitenslands, zeer algemeen ontwikkeld, handig, gematigd en verstandig, vlug en werkzaam, vol ijver en toewijding, was Schimmelpenninck het waardige hoofd van zulk eene regeering. Hij werd als zoodanig ook door Napoleon geacht en gewaardeerd, mits hij er slechts voor zorgde, dat de „obligations de la République batave comme alliée soient remplies dans toute leur étendue et dans tous leurs points.” De nieuwe fransche gezant, generaal Dupont-Chaumont, eveneens een gematigd en verstandig man, werd uitdrukkelijk aangezet daarop te letten ²⁾.

De financiën waren een voorname zaak ter regeling en Schimmelpenninck, voorgelicht door Gogel, Van Stralen en Canneman ³⁾,

---

¹⁾ Vgl. over hem: Gedenkschriften van een beampte, blz. 226/7.

²⁾ Legrand, p. 351.

³⁾ Schimmelpenninck, dl. II, blz. 142.

trachtte maatregelen te nemen om het slepende jaarlijksche tekort van 40 millioen te bestrijden. Napoleon achtte dit alleen mogelijk, als men op het voorbeeld van Frankrijk $\frac{2}{3}$ der rente van de staatsschuld schrapte, en ook hier te lande hielden velen — o. a. Spoor en Besier — dit voor het eenige en afdoende middel tot verbetering, ja nog een voordeel voor de door heffingen geplaagde renteniers ¹⁾. Maar Gogel, Canneman en vele andere financiers wilden van dezen vorm van staatsbankroet niet weten en zochten steun bij een beter belastingstelsel dan het nog in hoofdzaak bestaande, waaronder de oude Republiek had gezocht. Na eenige aarzeling sloot Schimmelpenninck, die veel voor rente-reductie gevoelde, zich aan bij Gogel, door wien hij zich liet overtuigen. Hij stelde met dezen en diens adviseerenden raad van financiën, waarin Canneman en De Bordes een eerste rol speelden, den 20sten Juni een plan vast, waarbij alle provinciale beheer van domeinen en financiën ten eenennale zou ophouden, ernstige bezuiniging zou worden ingevoerd en het door Gogel reeds lang te voren gewenschte algemeene belastingstelsel eindelijk werd aangenomen ²⁾. Dit plaatste voor de aloude indirecte belastingen, die hooge inningskosten en groote nadeelen voor den handel medesleepten, met ingenomenheid directe belastingen op den voorgrond; alleen die op zout, zeep, turf, gemaal, sterke dranken en vee bleven behouden, naast meer onschadelijke als het successierecht, waag- en maatrechten, binnenlandsche reis- en vervoerbelasting, zegelgelden op publieke akten en op voorwerpen van handel en weelde enz.; grondbelasting werd geheven naarmate van de huur en volgens een behoorlijk in te richten kadaster, personeele belasting naar jaarlijkschen omslag gericht op schatting van weelde en vertering en geheven van huur, dienstboden, paarden en meubelen; bovendien werd een vast hoornbeestengeld ingevoerd ter vervanging van de boterbelasting en eene vaste staatsloterij ter wering van onzedelijk gedobbel.

Gogel streefde met zijn ingrijpende financieele hervormingen naar billijke en gelijke verdeling der lasten over het gansche grondgebied, opdat „alle ingezetenen voor hetzelfde genot dezelfde lasten” zouden betalen; hij wilde verder de „belemmeringen tussehen

¹⁾ Ibid. blz. 144; Sillem, Gogel, blz. 52.

²⁾ Sillem, Gogel, blz. 175 vlg.

gewesten bestaande" op het gebied van koop, verkoop, doorvoer, handel en nijverheid opheffen, den sluikhandel intoomen, de inning vereenvoudigen, het krediet verbeteren: rechtvaardigheid van verdeling, gelijkheid in het dragen der lasten was zijn ideaal — zooals in het plan van 20 Juni was aangetoond een zeer goed bereikbaar ideaal, waarbij op den duur in alle gewone landsbehoeften ruim voorzien zou kunnen worden.

Het plan werd reeds den 10^{den} Juli door H. H. M. met 13 tegen 5 stemmen goedgekeurd en twee dagen later door den raadpensionaris bij besluit ingevoerd. Reeds voor 1806 was de begrooting op 46¹/₂ millioen uitgaven en 49 millioen inkomsten gesteld, zoodat men met de 30 millioen buitengewone oorlogsuitgaven een veel geringer tekort zou hebben te bestrijden. En dit tekort hoopte men door beperking der oorlogsuitgaven op den duur zoo niet geheel te doen verdwijnen, dan toch aanzienlijk te verminderen. Men verbaasde zich over de financieele kracht der thans tien jaren lang uitgemergelde natie, al kwamen er spoedig klachten over een belastingstelsel, dat niet, zooals de heffingen, alleen de vermogende klassen maar de gansche bevolking in alle provinciën, rijk en arm, trof. De volledige uitvoering van het nieuwe belastingstelsel kostte echter nog geruimen tijd¹⁾; eerst in 1807 was het daarvoor noodzakelijke voorloopige kadaster der „verponding" van den grondeigendom bewerkt; in hetzelfde jaar regelde Gogel de invordering van het personeel volgens door de ingezetenen of door den ontvanger ingevulde billetten; de invordering der gewijzigde indirecte belastingen werd op minder eenvoudige manier door hem ingericht ten einde ontduiking en omslag te vermijden en tevens de ingezetenen niet al te zeer lastig te vallen. Zoo gelukte het Gogel om niettegenstaande veler tegenwerking reeds over 1807 het inkomen van den staat, dat in 1806 6¹/₂ millioen beneden de raming was gebleven, tot 46¹/₂ millioen te doen stijgen²⁾, met administratiekosten tot een bedrag van slechts bijna 4 millioen, een groot verschil met den tijd der oude Republiek, toen het gewone bedrag van 30 mill. met veel hooger kosten werd geïnd.

Niet minder belangrijk voor den algemeenen toestand des volks

1) Sillem, Gogel, blz. 227 vlg.; Legrand, p. 355/6.

2) Sillem, blz. 240 vlg.

was de groote hervorming van het openbaar lager onderwijs. De nieuwere denkbeelden over opvoeding en onderwijs¹⁾ hadden, met steun vooral der Maatschappij tot Nut van het Algemeen, allengs ingang gevonden en de overtuiging gevestigd, dat het onderwijs aan de Kerk moest worden onttrokken om geheel onder staatsleiding te worden gebracht. De geschriften van de nieuwere paedagogen, met name van den thans als hoogleeraar in het staatsrecht te Franeker opgetreden Swildens, waren door den eersten agent van Nationale Opvoeding in de Bataafsche Republiek, Van Kooten, wel overal ingevoerd maar deze was niet de man om eene krachtige hervorming der „ware volksverlichting” voor te bereiden. Reeds de Nationale Vergadering had zich herhaaldelijk ernstig daarmede bezig gehouden en was in overleg getreden met verschillende maatschappijen, vooral met „het Nut”, zoowel als met bijzondere personen, die van de belangrijke zaak studie hadden gemaakt en zelfs ontwerpen hadden ingediend. Eerst de leidsche hoogleeraar in de oostersche talen J. H. van der Palm, in April 1799 als agent van Nationale Opvoeding opgetreden, toonde zich voor die taak berekend, een begaafd en kundig man, gewezen predikant, zelf zoon van een bekend onderwijzer²⁾. Van der Palm, die als hoogleeraar te Leiden veel voor het lager onderwijs aldaar gedaan had, nam zijn belangrijken post met de meeste toewijding waar en had reeds in Juni 1800 een schoolwet in centraliseerenden geest gereed, die een jaar later werd ingevoerd en onder leiding van den ijverigen agent aanstonds in werking gebracht. Vijf en dertig departementale schoolopzieners werden aangesteld, nieuwe scholen opgericht, de onderwijzers-examens geregeld, betere schoolboeken ingevoerd, vergaderingen van schoolbesturen gehouden, een maandblad voor het schoolwezen begonnen; hij droeg aan den remonstrantschen predikant Weiland de samenstelling eener „Nederduitsche spraakkunst” en aan den leidschen hoogleeraar Siegenbeek die van een handboek voor de „Nederduitsche spelling” op, welk laatste werk ten dienste der eenheid in December 1804 door het Staatsbewind officieel werd ingevoerd. Het Staatsbewind benoemde den

¹⁾ Vgl. deel VI, blz. 362 vlg. Van den Ende, *Geschiedk. Schets van Neêrlands schoolwetgeving* (Warnsveld, 1846).

²⁾ Van den Ende, blz. 5 vlg.

voormaligen agent in 1801 tot lid van den Raad van Binnenlandsche Zaken, in welke hoedanigheid hij de tweede, in federalistischen zin gewijzigde schoolwet van Juli 1803 bewerkte, vooral met hulp van Lublink de Jonge, lid van het Wetgevend Lichaam, van den secretaris Wenckebach en van zijn ouden medewerker, den gewezen predikant Van den Ende, te Haarlem ¹⁾. Maar ditmaal liet de uitvoering der wet veel te wenschen over: slechts de departementen Brabant, Overijsel, Friesland en Zeeland voerden haar in het begin van 1805 in, de overige gewesten bleven tot groote schade van het onderwijs nalatig. Ook deze wet voldeed op den duur niet. Het was vooral Van den Ende, de amanuensis der jaarlijksche algemeene schoolvergadering onder de wet van 1803, die de hand had in de voorbereiding der derde schoolwet van 3 April 1806, noodig geworden door de bedenkingen en bezwaren tegen de vorige wet, door de wenschelijkheid om ook meisjesscholen in te voeren en eindelijk door de nieuwe staatsregeling. De amanuensis, in October 1805 tot commissaris voor het lager onderwijs aangesteld, wist met steun van den invloedrijken Van Stralen alle bezwaren te overwinnen en een voor dien tijd voortreffelijk geheel samen te stellen, waarbij onder algemeen staatstoezicht ook gezorgd was voor „het nemen van maatregelen om de schoolkinderen van het onderwijs in het leerstellige van het kerkgenootschap, waartoe zij behooren, geenszins verstoken te doen blijven”. Tegen 1 Juli moest de wet worden ingevoerd. Hoofddoel dezer wet was „opleiding tot de beoefening van alle maatschappelijke en christelijke deugden”; haar in het algemeen godsdienstig-zedekundige geest met eerbiediging der beginselen, waaromtrent alle gezindheden overeenstemden, verbood het ingaan van den onderwijzer op de leerstellige begrippen van bijzondere kerkgenootschappen ²⁾: de verhalen van het Oude- en Nieuwe Testament werden in de school alleen uit een geschied- en zedekundig oogpunt door den onderwijzer behandeld, voorloopig zonder verzet van welk kerkgenootschap ook. Zoowel het toezicht van wege den staat als de betere opleiding der onderwijzers en de waarborgen voor hunne kennis en geschiktheid, de oprichting van scholen voor arm en rijk, voor de mannelijke en de vrouwelijke

¹⁾ Ibid. blz. 17.

²⁾ Ibid. blz. 79 en 217.

jeugd, de inrichting eindelijk der leerwijze volgens de beginselen van den voortreffelijken haarlemschen onderwijzer Prinsen maakten deze wet tot een geheel, dat lang de bewondering wekte van landgenoot en vreemdeling en het volksonderwijs hier te lande tot een aanzienlijke hoogte verhief¹).

Ook overigens liet de Raadpensionaris zich op het gebied der verbetering van staatswezen en volkswelvaart niet onbetuigd. Tal van nieuwe wetten tot organisatie van het bestuur moesten worden ingevoerd, te eer omdat de vorige regeering in dit opzicht veel ongedaan had gelaten: de departementale en gemeentelijke besturen werden eindelijk afdoende geregeld, de rechtspraak werd op nieuwe grondslagen gevestigd; nijverheid en landbouw werden krachtig gesteund door aanleg van wegen en kanalen, door oprichting o. a. van een „huishoudelijken tak” der Hollandsche Maatschappij te Haarlem en van een Maatschappij van landbouw; de waterstaat werd door mannen als Twent en Van der Sleyden, Brunings en Conrad met energie bestuurd, met name bij de regeling van den Rijnloop door de sluzen te Katwijk en de verbetering der groote rivierbeddingen; er werd ernstig gedacht aan het sluiten van een concordaat met den Paus over de katholieke Kerk, die hier te lande eindelijk een eigen organisatie zou mogen inrichten²).

Ook het lot der koloniën trok de aandacht der nieuwe regeering.

De gouverneur-generaal in Oost-Indië, Van Overstraten, had nog het verlies van Ternate maar niet meer den vrede van Amiens beleefd. In Augustus 1801 gestorven, was hij tijdelijk opgevolgd door den ouden directeur-generaal Siberg, die drie jaren lang het voorloopig bewind voerde en de teruggegeven koloniën zoo spoedig mogelijk weder van Engeland overnam. In 1802 waren eindelijk na den vrede weder eens nederlandsche oorlogschepen onder kapitein Dekker uit het vaderland afgezonden om de op Java opgestapelde produkten over te brengen en de lang gemiste vlag te vertoonen; een tweede eskader onder Hartsinck bereikte Indië eerst na het opnieuw uitbreken van den oorlog, nog voordat de kantoren in Voor- en Achter-Indië en op Sumatra weder waren aanvaard. De

¹) Ook Groen van Prinsterer, *Gesch. des Vaderl.*, blz. 742, noemt haar „vergelijkenderwijs en voor dezen tijd heilzaam”, al keurt hij haar stelsel af.

²) Delprat, blz. 338 vlg.

nieuwe oorlog bracht groote gevaren mede en herhaaldelijk bedreigden engelsche eskaders zoowel Java als de kleinere bezittingen, die achtereenvolgens weder in engelsche handen vielen, terwijl de door Dekker en Hartsinek met hulp der gezonden eskaders weder op 13 schepen gebrachte vloot bij gebrek aan behoorlijke havens en dokken op Java spoedig in verval geraakte en grootendeels onttakeld moest worden. Op deze wijze kwam er van den door de Engelschen bemoeijikten handel in den Archipel weinig terecht, terwijl die met Europa weder geheel stilstond.

Ook de in het moederland door Dirk van Hogendorp en zijn broeder Gijsbert Karel gewenschte vrije handel zou in deze omstandigheden geen verandering hebben gebracht. In den sedert 1798 in beginsel, sedert Mei 1800 werkelijk bestaanden Raad der Aziatische bezittingen werd namelijk ijverig gediscussieerd over de vraag: vrije handel of staatsmonopolie in plaats van dat der verdwenen Compagnie. Een in 1802 benoemde commissie zou deze vraag in verband met 's lands welvaart en financiën hebben te overwegen; Dirk van Hogendorp, Nederburgh en Verhuell behoorden onder de zeven leden dezer commissie, die wel „de West”, dat is alles westelijk van Batavia, opende, maar zich overigens aansloot bij den vanouds scherp tegen den vrijen handel gekanten oud-advokaat der Compagnie Nederburgh en in dien geest het charter van September 1804 opstelde. Toeh dacht men ernstig aan den energieken vrijhandelsman Dirk van Hogendorp als gouverneur-generaal, met wien zeker een krachtige hervorming begonnen zou zijn; men verkoos echter uit vrees voor diens al te groote doortastendheid den ouden Siberg voorloopig te vervangen door den eersten Raad van Indië, Wiese, en een nieuwe regeeringscommissie naar Indië te zenden. Leden dezer commissie werden Elout, een zeer bekwaam jurist, en Van Grasveld, gezant in Portugal, de laatste als gouverneur-generaal; zij werden 11 Nov. 1805 door Schimmelpenninek aangesteld ten einde de ingrijpende hervormingen voor te bereiden, die men mogelijk achtte en die men, door uitzending van goede ambtenaren in voldoende getal, spoedig hoopte in werking te brengen.

Zoo waren ook voor De Kaap, na den vrede van Amiens gesteld onder generaal Janssens als gouverneur-generaal en De Mist, lid van den Aziatischen Raad, als commissarissen, ingrijpende hervormingen in beraad genomen. Onmiddellijk na hun optreden in

Februari 1803 zetten de beide heeren zich hier aan het werk, bereidsden het land en verbeterden het bestuur zoowel als den landbouw, het onderwijs en de kerkelijke toestanden onder de omstreeks 25000 personen tellende kolonisten; de nieuwe oorlog maakte aanstands maatregelen tot verdediging noodig maar de aanzienlijke vermindering der bezetting wegens de dringende behoefte daaraan op Java bemoeilijkte deze, te meer daar slechte oogsten elkander opvolgden. De komst van een engelsche vloot in Januari 1806 met een groote overmacht aan troepen, 7000 man tegenover de 2000, uit allerlei natiën en stammen, van Janssens besliste spoedig het lot der kolonie, die na eene nederlaag der Hollanders bij Blauwberg en de spoedige overgave van Kaapstad reeds den 18^{den} tot de algemeene capitulatie leidde, volgens welke troepen en ambtenaren op engelsche schepen naar Europa mochten terugkeeren. In September 1803 waren Essequebo en Berbice en in April 1804 Suriname met de nederlandsche Antillen opnieuw door engelsche eskaders bemachtigd.

Schimmelpennineck en zijne regeering hadden zich dus eigenlijk alleen bezig te houden met Java, weldra wederom zoo goed als het eenig overgeblevene van de overzeesche bezittingen, en konden dit nog slechts doen uit de verte, zonder geregelde betrekkingen met het meer en meer geïsoleerde eiland.

Dat in deze omstandigheden de overzeesche handel wederom alle beteekenis had verloren en men als vroeger heil zocht in den „gesimuleerden” handel, bij dien der neutralen of eindelijk in den smokkelhandel, lag voor de hand; alleen die in kaas, boter en vee naar Duitschland en Brabant, in zeeuwsch vlas en meekrap, in inlandsche tabak leverde nog aanzienlijke voordeelen¹⁾. En met de nijverheid was het spoedig niet beter gesteld dan vóór 1802 het geval was geweest; de visserij leed zware verliezen en moest weldra weder geheel gestaakt worden²⁾.

Juist op handelsterrein kwamen thans de ernstigste bezwaren. Schimmelpennineck had bij de aanvaarding van zijn ambt nederig „les regards favorables” des machtigen Keizers voor zijn vaderland afgebeden en de hoop uitgesproken op „la continuation de sa

¹⁾ Wanjon, blz. 23.

²⁾ Beaujon, blz. 222 vlg.

confiance", terwijl hij zoowel zichzelf als zijn gemeenebest „sous son égide tutélaire" had gesteld. Napoleon had van zijn kant de hoop uitgesproken, dat de nieuwe bewindvoerder „seconderait de tout (son) pouvoir le système d'alliance" en dat „le concert le plus intime et la confiance la plus parfaite" zou heerschen bij „les mesures qu'ils jugeront convenables pour leurs avantages respectifs et pour le maintien de la tranquillité générale de l'Europe" ¹⁾. Wat dit beteekende, werd spoedig duidelijk. Met Engeland mocht niet de minste handel worden gedreven, geen betrekking worden aangeknoopt of onderhouden — het reeds door de fransche Republiek gehuldigde stelsel, door het keizerrijk tot het uiterste volgehouden en verder uitgewerkt. Nog in Mei kreeg Schimmelpenninck de mededeeling, dat fransche troepen zes mijlen over de grens alle engelsche waren zouden komen opzoeken, waarop onmiddellijk het Wetgevend Lichaam een zeer strenge publicatie tegen allen engelschen handel en alle engelsche koopwaar afkondigde met vaststelling nabij de grens van een demarcatie-lijn, buiten welke geen magazijn van handelswaren mocht bestaan.

Gaf men hierin volkomen aan 's Keizers eischen toe, niet minder ijverig voldeed men aan die op militair gebied. In den voorzomer verzamelde de energieke admiraal Verhuell opnieuw de geëischte bodems, bestemd voor een landing in Engeland ²⁾. Aan de vlaamsche kust bleef hij steeds werkzaam voor het bij gedeelten overbrengen der machtige bataafsche flotille naar Ambleteuse onder herhaalde gevechten met de Engelschen bij Calais en kaap Grisnez, maar zonder belangrijke verliezen te lijden. Verhuell toonde zich een dapper, ervaren en omzichtig vlootvoogd, die bij de uitvoering van den overtocht zeker een belangrijke rol zou hebben gespeeld, en werd met groote eerbewijzen overladen. De groote onderneming zou werkelijk dan eindelijk voortgang hebben. Bij Boulogne lagen 132000 man gereed, van Brest en Tessel uit zouden fransche en bataafsche eskaders van zware schepen de „expeditionnaire armade" komen steunen, terwijl een groote fransche vloot onder Villeneuve den overtocht zou dekken. Maar op het laatste oogenblik bleef die langverwachte vloot, door Nelson in het Kanaal bewaakt, uit en

¹⁾ Legrand, p. 352.

²⁾ De Jonge, dl. V, blz. 562 vlg.

de gansche onderneming, waarvoor Verhuell met zijn geheele flotille reeds te Boulogne was verschenen, werd afgelast.

De verhouding van Frankrijk tot Oostenrijk, Rusland en Pruisen begon namelijk zeer ongunstig te worden en in Augustus brak de derde coalitie-oorlog uit, die Europa opnieuw in vuur en vlam zette. Wederom zou de Bataafsche Republiek Frankrijk's lot hebben te deelen. Haar bestaan toch hing met den gang der europeesche politiek ten nauwste samen. In de plannen van den oostenrijkschen Keizer en van het nog altijd bij zijn onzijdigheid volhardende Pruisen nam Holland een belangrijke plaats in. Bij alle onderhandelingen van die zijde werd de eisch gesteld, dat Holland zijn algeheele onafhankelijkheid zou herkrijgen en de bataafsche staatslieden zagen steeds met groote belangstelling uit naar de uitwerking daarvan, waarmede de door hen zoo vurig begeerde onzijdigheid tusschen Frankrijk en Engeland samenhing. Maar Napoleon, hoewel gezind om Pruisen zooveel mogelijk te vriend te houden, wilde daarvan niet hooren. De legerscharen van Boulogne wendden zich reeds naar den Rijn. Marmont, die 24000 man fransche en bataafsche troepen in het kamp van Zeist had bijeengebracht en ze later bij Tessel had ingescheept op de daar gereedliggende en door 9 linesschepen beschermde transportvloot, rukte thans met bijna zijne geheele krijgsmacht naar Mainz en nam zonder kennisgeving aan de regeering Dumonceau met 9000 man van de beste bataafsche soldaten mede ¹⁾. Hij liet slechts 5000 man beschikbare troépen, Bataven en Franschen, in het land achter, waardoor het op aandrang ook van Napoleon noodig werd om uit de nationale garde een keurkorps van 10000 man te lichten en zoowel de stelling van Amsterdam en de Grebbe als de kust en de oostergrens tegenover mogelijke plannen van Engeland of Pruisen, dat eindelijk zijne neutraliteit had verzaakt, in staat van verdediging te stellen. Dit volbracht Schimmelpenninck ²⁾ tot groote tevredenheid van den welwillenden franschen gezant, die intusschen niet naliet te vragen om het buitengewone traktement van f 3000 per maand, dat ook Sémonville van het Staatsbewind getrokken had ³⁾.

---

¹⁾ Delprat, blz. 326.

²⁾ Legrand, p. 359.

³⁾ Delprat, blz. 327.

Men sprak toen ook weder van binnenlandsche orangistische komplotten in verband met mogelijke pruisische aanvallen, waartegen men zich zou hebben te verdedigen; de vorst van Oranje-Fulda was een der voornaamste pruisische generaals en thans aan het hoofd van een legerkorps geplaatst, zoodat men voor eene herhaling der plannen van 1799 begon te vreezen.

Bij de vermelde troepenverplaatsing trok het de aandacht, dat het fransche noorderleger gesteld was onder prins Louis Bonaparte, „connétable” van Frankrijk en belast met de eventueele verdediging der Bataafsche Republiek, waartoe hij zijn hoofdkwartier te Nijmegen gevestigd had. Men bracht dit reeds dadelijk in verband met het gerucht, dat de Keizer een der keizerlijke prinsen hier te lande aan het hoofd der zaken wilde stellen. Napoleon had hem inderdaad bevolen in Januari de voornaamste steden te bezoeken en moeite te doen om zich bemind te maken, hetgeen den welwillenden jongen man niet zwaar viel, maar hem ertoe bracht zich spoediger naar Nijmegen terug te begeven dan bedoeld was, daar hij de hem toegedachte rol niet begeerde te spelen en, ofschoon men hem in Gelderland van verschillende zijden reeds aanzocht, toch zeer goed den republikein-schen en anti-franschen geest der bevolking had opgemerkt¹⁾. Niet ongegronde²⁾ geruchten omtrent Schimmelpennineck's toenemende gezichtszwakte ten gevolge van zwarte staar gaven ook reden tot dergelijke onderstellingen en na den roemvollen slag bij Austerlitz (2 December), die Oostenrijk aan zijn voeten bracht, greep eindelijk Napoleon de koe bij de horens. Een nota van Talleyrand, van den 6^{den} Januari 1806, berichtte plotseling aan Schimmelpennineck, dat de „institutions de la Hollande ont été calculées pour les besoins présents” maar dat zij thans „doivent être calculées pour un long avenir”, waarvoor de tegenwoordige bewindsvorm niet kon dienen; de Keizer achtte het daarom wenschelijk te Parijs den onvermijdelijken Verhuell te ontvangen ten einde met hem te spreken over „un régime qui assure pour toujours l'indépendance et la prospérité.”³⁾ Ook ditmaal, gelijk bij het optreden van Schimmelpennineck, had Napoleon de wenschelijkheid eener annexatie der Republiek, zoowel

1) Delprat, blz. 329 vlg.

2) Vgl. Legrand, p. 345 en 361; Delprat, blz. 332.

3) Legrand, p. 362; Delprat, l.l.

in haar eigen belang als in dat van Frankrijk, zeer wel ingezien. Ook ditmaal echter was het de noodzakelijkheid om het nog altijd machtige Pruisen te ontzien, tegenover welk rijk hij de onafhankelijkheid der oude Republiek had gewaarborgd, die hem ertoe bracht voorloopig nog een anderen weg te zoeken en wederom den schijn der onafhankelijkheid te bewaren¹⁾. Maar het zou slechts schijn zijn en de instelling van een „koninkrijk Holland” moest een maatregel van overgang wezen, niet meer²⁾.

Schimmelpenninck deed alsof hij den slag en de bedoeling niet voelde. Hij antwoordde na diep geheim overleg met de ministers in de vriendelijkste termen voor 's Keizers goede zorgen en welwillend vertrouwen en zond den 16^{den} Februari Verhuell „in geheime missie” naar Parijs, geheel in overeenstemming met zijne ministers. De buitengewone gezant kreeg de instructie mede om bij de onbekendheid met 's Keizers eigenlijk voornemen, dat echter blijkbaar te zoeken was in de richting eener erfelijke monarchie onder een keizerlijk prins, uiterst voorzichtig te handelen, alle medewerking met Frankrijk te beloven onder alle voorwaarden, ook zelfs die van een federatief traktaat of een barrière-lijn, die het gemeentebest zouden noodzaken „altijd in de zaak van Frankrijk te deelen”, maar tevens alle erfelijke regeeringsvormen als „geheel onaannemelijk” te weigeren, immers als strijdig met de belangen en de instellingen zoowel als met de zeden des volks; van de persoonlijke belangen van den Raadpensionaris zelven mocht geen sprake zijn, schreef deze uitdrukkelijk voor³⁾. Verhuell⁴⁾ vernam te Parijs weldra de reeds geraden bedoeling des Keizers in overduidelijke termen en ontving uit den mond van dezen zelven de verzekering, dat het gemeentebest, welks lot bij de bestaande staatsregeling den Keizer niet genoeg verzekerd scheen, slechts de keuze had tussehen annexatie of verandering in eene monarchie onder een keizerlijk prins, als hoedanig prins Louis werd aangewezen. Verhuell kwam na een mondeling bericht van den leidschen hoogleeraar Brugmans (22 Maart) met deze

¹⁾ Vreede, *Gesch. der Diplomatie*, dl. II, 2, blz. 137; Rocquain, *Napoléon I et le roi Louis*, p. 222. Vgl. boven, blz. 154.

²⁾ Jorissen, *De ondergang van het koninkrijk Holland*, in *Hist. Studien*, Laatste Bundel (1893), blz. 270.

³⁾ Legrand, p. 364 vlg.; Schimmelpenninck, dl. II, blz. 344.

⁴⁾ Vgl. Verhuell's rapport bij Schimmelpenninck, dl. II, 353 vlg.

boodschap, waaraan zijne opmerkingen omtrent mogelijke bezwaren weinig hadden kunnen veranderen, in Den Haag terug.

Diep was de indruk, dien het bericht op de landsregeering maakte. Gogel sprak in een stormachtige vergadering der ministers zelfs van een Brutus, die tegenover den nieuwen Caesar zou opstaan ¹⁾; maar noch de ministers noch de leden van den Staatsraad noch die van het Wetgevend Lichaam waagden het ten slotte tot meer dan aanvankelijk lijdelijk verzet te raden: een enkel staatsman, Goldberg, verklaarde de onmiddellijke inlijving te verkiezen ²⁾, gelijk zeer velen en steeds meerderen in den lande van gevoelen waren en reeds opgesloten scheen in 's Keizers uiting omtrent de Bataafsche Republiek niet als „état allié” maar „simplement fédératif”. Het Wetgevend Lichaam ried te doen wat mogelijk was om het belang des volks te behartigen en verklaarde zich bereid om met den Raadpensionaris, de ministers en den Staatsraad in overleg te treden, daar de staatsregeling geen eigenmachtige wijziging toeliet.

Zoo kwam dan den 10^{den} April in het Huis Ten Bosch een uit deze personen en lichamen samengesteld „Groot Besogne” bijeen, waaraan de Raadpensionaris voorstelde allereerst het volk te raadplegen over de vraag, of men over 's Keizers verlangen in onderhandeling zou treden. Dit voorstel werd met groote meerderheid verworpen en men besloot eene deputatie naar Parijs te zenden om te trachten den Keizer nog van zijn plan af te brengen of anders als voorwaarden te bedingen: onafhankelijkheid, behoud van het grondgebied, der eigen taal, der gewetensvrijheid, der aloude burgerlijke wetten en vrijheden, der onafhankelijke rechtspraak, bestuur alleen door ingezetenen, onaantastbaarheid der nationale schuld, geen vreemde troepen, verlichting der financieele bezwaren, wederkeerigheid van gunstige handelsbepalingen ³⁾. Verhuell, Gogel, Six, Van Styrum en Brantsen werden gekozen in deze deputatie, die in last kreeg om den Keizer te doen gevoelen, dat de beslissing ten slotte bij het bataafsche volk moest liggen, en, bij weigering

---

¹⁾ Verhuell, Leven, dl. II, blz. 5; Delprat, blz. 334.

²⁾ Vgl. den brief van den pruisischen gezant Caesar, 13 Maart 1806 (kopieën Rijksarchief).

³⁾ Delprat, blz. 176.

om in deze voorwaarden te treden, dadelijk naar Den Haag terug te keeren.

Het plan des Keizers bleef geen geheim en de fransche „Moniteur” viel reeds den bestaanden regeeringsvorm als ten zeerste gebrekkig op scherpe wijze aan; daartegenover verschenen in het land zelf heftige maar weinig gelezen pamfletten zoowel tegen den Raadpensionaris en zijn overgroote macht als tegen den dwang van 's Keizers zijde. De jonge patriotsche dweepster Maria Aletta Hulshoff, doopsgezinde predikantsdochter te Amsterdam, waagde het in Maart een „Oproeping van het Bataafsche Volk” uit te geven „tegen de overheersching door eenen vreemdeling”, welk geruchtmakend geschrift, waarin ook Schimmelpenninck het ontgelden moest, het overspannen meisje boette met verwijdering buiten de grenzen door hare familie en, toen zij kort daarna terug keerde, met arrestatie; vaderlandsche dichters als Helmers en Van Marle verhieven luide hunne stem tegen „het slaafsche Frankrijk”, het „juk der slaven” als „roovers buit door 's roovers klaauw verdeeld”; rekestten van Loosjes en andere vaderlanders, brieven van den vrijheidlievenden harderwijkschen hoogleeraar Kemper protesteerden tegen alle „plooiën met recht en plicht”. Anderen keurden dit protesteeren als onvoorzichtig af en verlangden zoo spoedig mogelijk toe te geven, maar de groote meerderheid bleef even onverschillig bij deze verandering als bij de vorige; onder de voormalige stadhoudelijke partij scheen zelfs voldoening te heerschen over de meer monarchale regeling en onder de Roomschen wekte het denkbeeld der heerschappij van een roomsch vorst groote verwachtingen, den franschgezinden scheen het weder een stap nader tot de annexatie. Alleen de handel was er scherp tegen, vreezend als van ouds voor de opoffering van de handels- aan de dynastieke belangen eener erfelijke monarchie, maar de Beurs toonde toch geen noemenswaarde trilling en de staatspapieren bleven zooals zij gewoonlijk in dezen tijd stonden: de 5% op 66, de 3% op 40¹⁾.

De Keizer, zeer ontstemd over den geboden tegenstand en het lijdelijk verzet der regeeringskringen, wilde de commissie niet eens

---

¹⁾ Over den indruk dezer dingen op de bevolking veel in de brieven van Caesar. Vgl. Gedenkschriften van een beambte, blz. 231/2.

ontvangen¹⁾ maar liet alleen Verhuell komen om hem duidelijk te maken, dat hij niet zou toegeven, terwijl Talleyrand aan Brantsen liet weten, dat het Besogne dadelijk om prins Louis als vorst moest vragen en dat dan in een nieuwe grondwet de begeerde waarborgen voor onafhankelijkheid, vrijheid en welvaart konden vastgesteld worden; maar die vraag moest binnen acht dagen gedaan worden, anders zou de Keizer andere „arrangements” moeten nemen. De commissie berichtte dit dreigend vonnis naar Den Haag, waarop het Groot Besogne den 3^{den} Mei opnieuw bijeenkwam. Na eenige discussie besloot men in dezen geest te handelen en de parijsche commissie te verzoeken dit besluit mede te deelen en tevens zich bereid te verklaren om met den Keizer, of wien hij daartoe aanwees, te handelen over een „fondamenteel charter”, dat dan aan het Groot-Besogne medegedeeld en vervolgens, „daartoe geschikt bevonden wordende”, aan de goedkeuring der natie onderworpen zou worden.

Aldoo geschiedde en de commissie onderhandelde een paar weken met den Keizer en Talleyrand over de nieuwe grondwet, die 23 Mei reeds gereed was. De Raadpensionaris, in ieder geval het volk willende raadplegen, weigerde zijne medewerking bij de nieuwe samenkomst van het Groot Besogne over de voorgestelde grondwet op 28 Mei, daar deze wijze van behandeling streed met de staatsregeling en met de rechten des volks. Eenige leden waren van zijn gevoelen maar de groote meerderheid achtte tegenstand nutteloos, ja gevaarlijk en kwam zelfs op tegen de „koppigheid” van den hooggeplaatsten staatsman²⁾. De Raadpensionaris weigerde pertinent het door de commissie te Parijs reeds voorloopig geteekende staatsverdrag te ondertekenen, hetgeen daarom namens het Groot Besogne geschiedde door den griffier van Hunne Hoog Mogenden en den secretaris van den Staatsraad. Zoo ver ging Schimmelpenninck's verzet, dat hij in een waardigen brief³⁾ den 4^{den} Juni zijne betrekking nederlegde en Den Haag verliet, daar hij, zooals hij den franschen gezant meldde, „sans la sanction du peuple” geen vrijheid vond om, tegen de constitutie in, het bewind aan den opgedrongen nieuwen machthebber over te dragen. De

---

¹⁾ Legrand, p. 378.

²⁾ Legrand, p. 385.

³⁾ Schimmelpenninck, dl. II, blz. 188.

president van Hunne Hoog Mogenden nam sedert met de ministers voorloopig de regeering waar, te midden van een „mécontentement impuissant” der bevolking ¹⁾.

Reeds den 5^{den} Juni werd te Parijs in eene „triste comédie” de zaak beslist ²⁾. De Keizer, omringd door zijn schitterenden hofstoet, ontving de nederlandsche deputatie, die bij monde van Verhuell nederig verklaarde, dat de „faiblesse même” van het bataafsche volk dit ertoe gebracht had zijn instellingen in te richten naar die van den beschermenden staat; „le voeu des représentants” uitdrukkend, „nous prions”, zoo zeide de woordvoerder volgens afspraak met Talleyrand, „Votre Majesté de nous accorder comme chef suprême de notre Republique, comme roi de Hollande, le prince Louis-Napoléon, frère de Votre Majesté, auquel nous remettons avec une entière et respectueuse confiance la garde de nos lois, la défense de nos droits politiques et tous les intérêts de notre chère patrie”. Napoleon antwoordde genadiglijk toestemmend en herinnerde aan de edelmoedigheid van Frankrijk, dat in weerwil van zijn krijgsgeluk de onafhankelijkheid van den veroverden staat niet had willen schenden. Den nieuwen soeverein werd ingescherpt: „ne cessez jamais d'être Français”, waarbij zijne waardigheid van cométable hem den weg van den plicht zou wijzen met betrekking ook tot „la garde des places fortes qui garantissent le nord de mes états”.

Louis zelf betuigde in officieele woorden zijne geneigdheid om den aangeboden post aan te nemen, „puisque ces peuples le désirent et que Votre Majesté l'ordonne”. De eerste helft van deze verklaring was aan gegronde bedenking onderhevig, de tweede niet: zoo weinig was de nieuwe Koning in de zaak gekend, dat de onderhandelingen te Parijs feitelijk geheel buiten hem om waren geschied. De zwakke vorst, ofschoon niet begeerig naar de taak ³⁾, liet zich tot zijn waardigheid verheffen gelijk hij op bevel van zijn broeder gehuwd was met diens stiefdochter Hortense de Beauharnais. Hij wist niet wat hij begon. Zelfs van de constitutie, met welke hij zou moeten regeeren, had hij niet dan zeer oppervlakkig kennis kunnen nemen,

¹⁾ Caesar, d. d. 9 Juni (kopieën Rijksarchief).

²⁾ Legrand, p. 387; Louis Bonaparte, Documents historiques et réflexions sur le gouvernement de la Hollande (Paris, 1820), vol. I, p. 125 suiv.

³⁾ Documents historiques, vol. I, p. 121.

toen Talleyrand ze hem kant en klaar, zooals zij in het parijsche ministerie van buitenlandsche zaken opgesteld was, op zijn buitengoed Saint-Leu ter goedkeuring kwam brengen. De hollandsche deputatie van haren kant had hem op eigen gezag dringend verzocht „de lier son sort” aan dat van den bataafschen staat, die anders in andere handen zou vallen en juist thans door den dood van den voormaligen Erfstadhouder te Brunswijk (9 April) van alle banden met het Oranjehuis bevrijd was. Zoo vertrok hij na eenige dagen van overleg met den Keizer en de deputatie den 15^{den} Juni met vrouw en kinderen over Brussel naar zijne bestemming. Den 22sten daaraanvolgende kwam hij in Den Haag aan te midden van het volk, dat hij en dat hem niet kende en hem met meer nieuwsgierigheid dan belangstelling ontving¹⁾.

Zonder ingenomenheid en zonder grooten afkeer, moe en mat van hopen en vreezen, ontving de natie haren eersten vorst²⁾. In zoodanige stemming van weerszijden begon de regeering van den „Koning van Holland”.

HOOFDSTUK V.

HET KONINKRIJK HOLLAND.

Met de beste bedoelingen aanvaardde Lodewijk Bonaparte de hem opgedrongen taak. Nog jong — eerst den 2^{den} September zou hij zijn acht-en-twintigsten verjaardag vieren — had hij totnogtoe in geringe mate de aandacht tot zich getrokken, levend in de omgeving van zijn machtigen broeder en door Napoleon in ondergeschikte militaire en burgerlijke posten gebruikt. Begeerig naar een belangrijker, zelfstandiger werkkring, verre van ongevoelig voor den glans van een koninklijk Hof, bezielde met den lust om zijn nieuwen onderdanen van nut te zijn, hoewel vroeger niet onberispelijk dan toch thans ingetogen van levenswandel, tevens zwak van inzicht en geneigd om plotselinge invallen te volgen,

---

¹⁾ Ibid. p. 140.

²⁾ Jorissen, De ondergang van het koninkrijk Holland, blz. 265.

noch energiek noch zelfstandig van oordeel, goedhartig van karakter, welwillend, eenvoudig en aangenaam van vormen maar weifelend tegenover een krachtiger wil dan de zijne, inconsequent, nu eens her-, dan weder derwaarts geslingerd, naarmate deze of die raad, deze of die indruk hem bijzonder trof, bovendien zeer achterdochtig, had de nieuwe Koning verscheidene eigenaardigheden, die zijne positie op zichzelf reeds van den aanvang af dubbelzinnig en zijn taak niet gemakkelijk zouden maken. Zijne zwakke gezondheid, zijn weinig indrukwekkend uiterlijk werkten daarbij niet gunstig¹⁾.

Verhuell was naar Holland vooruitgezonden om de nieuwe regeering voorloopig in te richten overeenkomstig het te Parijs den 24sten Mei vastgestelde verdrag en de daarbij aangenomen constitutionneele wetten²⁾, die thans in een formeele grondwet van het koninkrijk moesten omgezet worden en reeds den 7^{den} Augustus, na goedkeuring door het Wetgevend Lichaam, te Mainz werden bekrachtigd. De 79 artikelen dezer zeer beknopte grondwet³⁾ begonnen met de verklaring, dat „de regeering van Holland is monarchaal, gewijzigd en geregeld door de constitutie”. Gelijke rechten voor de wet tegenover gelijke plichten van alle burgers, onschendbaarheid der woning, hechtenis en veroordeeling alleen volgens de wet, persoonlijk recht van petitie, gelijke bescherming voor alle godsdiensten, handhaving der bestaande wetten, van de munt, de staatschuld, de taal, de eenheid des rijks werden in de eerste artikelen gewaarborgd. De kroon zou erfelijk zijn in het geslacht des Konings, die de volle uitoefening, „bij uitsluiting en zonder restrictie”, zou hebben der regeering zoowel als van de macht om de wetten te doen uitvoeren en eerbiedigen. Hij zou ministers en groot-officieren des rijks mogen benoemen benevens den Staatsraad, de buitenslandsche gezanten, alle officieren, alle ambtenaren, zoo rechterlijke als administratieve; alleen voor de Rekenkamer, het Nationaal Gerechtshof en de Departementale Gerechtshoven zou het Wetgevend Lichaam zekere nauwkeurig omschreven rechten van nominatie en verkiezing hebben. De Staatsraad, welks leden minstens 30-jarige stem-

¹⁾ Vgl. de karakterschets bij Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, III, blz. 29 vlg.; Jorissen, De fransche tijd, I. l. blz. 389 vlg.

²⁾ O. a. bij Wichers, De Regeering van koning Lodewijk Napoleon (Utr. 1892), blz. 250 vlg.

³⁾ Ibid. blz. 258 vlg.

gerechtigde burgers moesten zijn, zou volgens de constitutionneele wetten 13 leden tellen, terwijl ook de ministers rang, zitting en delibererende stem daarin zouden hebben; hij moest den Koning dienen van „consideratiën en advies” en de wetsontwerpen onderzoeken, alvorens zij aan het Wetgevend Lichaam werden voorgelegd. Dit Lichaam, dat den ouden titel van „Hun Hoog Mogenden” behield, zou volgens genoemde wetten bestaan uit 38 leden, waarvan 17 voor Holland, 4 voor Gelderland en Brabant, 3 voor Friesland en Overijssel, 2 voor Zeeland, Groningen en Utrecht, 1 voor Drente zouden worden gekozen; het kwam eenmaal per jaar gedurende twee maanden bijeen; ook zijne leden moesten minstens 30 jaren oud en stemgerechtigd zijn, benevens zes jaren binnen het rijk woonachtig; het had alleen te beraadslagen over door den Koning aangeboden wetten en mocht deze slechts aannemen of verwerpen zonder daarin eenige wijziging te brengen. De departementale besturen waren belast met de uitoefening en de uitvoering der hun door de regeering gegeven bevelen; de gemeentelijke besturen waren bevoegd tot regeling hunner huishoudelijke belangen volgens de wet; de verdeeling des rijks in departementen, ringen en gemeenten bleef behouden; de wet zou de vereischten voor het stemrecht bepalen.

Bij de benoeming van ministers en staatsraden hield de Koning zich in het algemeen aan het door den Raadpensionaris gevolgde stelsel van verzoening der partijen: Van der Goes kreeg de buitenlandsche, Molleerus de binnenlandsche zaken, Bonhomme oorlog; openbare werken en waterstaat kwamen onder Twent van Raaphorst, koloniën onder Van der Heim, justitie onder Van Hooff; staatssecretaris werd Roëll — allen mannen van groote bekwaamheid gelijk de Koning voor alle posten daarop in de eerste plaats het oog vestigde. Hij had ook Schimmelpenninck zelve gaarne het levenslang voorzitterschap van het Wetgevend Lichaam opgedragen, maar de gewezen leider van den staat bedankte voor dien post. Zelfs aan den vurigen Orangist Gijsbert Karel van Hogendorp had de nieuwe regeering gedacht voor eene plaats in den Staatsraad¹⁾.

Zoo kon dan de nieuwe regeering een aanvang nemen en de plechtige verklaring des Konings aan Hun Hoog Mogenden: „du

¹⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. III, blz. 258.

moment où j'ai mis le pied sur le sol du royaume, je suis devenu Hollandais", beloofde veel, maar de toevoeging „quelque chose qui arrive je suis assuré de rester toujours Hollandais, car j'en serai seul le maître", 1) zeide wat veel om geheel juist te zijn en kon moeilijk in overeenstemming geacht worden met de meening van zijn broeder en met de eigen verklaring: „j'irai régner en Hollande, puisque Votre Majesté l'ordonne". Van de werkelijke verhouding gaf hij zich blijkbaar niet voldoende rekenschap zoolang de brieven zijns broeders een welwillende tegemoetkoming toonden. Van de zijde der bevolking was weinig verzet te wachten: de republikeinse gezindheid was zeer verminderd, de oranjegezindheid nog wel aanwezig maar door de lange afwezigheid van en de schikking met de Oranjes ontnoedigd; de handel hoopte bovendien op voordeelen naar de zijde van Frankrijk. 2)

De Koning scheen in den beginne bereid te regeeren overeenkomstig de denkbeelden van Napoleon maar reeds dadelijk kwamen beider inzichten in botsing. Lodewijk's eerste maatregelen en plannen vielen niet in den smaak des Keizers. Dat de financiële toestand van het koninkrijk onmiddellijk voorziening noodig maakte, sprong in het oog en de benoeming, nog vóór Lodewijk's vertrek, van den bekwamen Gogel tot minister van Financiën toonde aan, dat het den Koning ernst was met zijne verklaring, dat hij het geluk van den nieuwen staat wenschte te bevorderen. Ook de benoeming van Verhuell tot minister van Marine, eveneens nog vóór 's Konings vertrek, plaatste den aangewezen man aan het hoofd van dezen belangrijken tak van dienst, welks goed beheer en krachtige ontwikkeling voor Frankrijk zooveel konden beteekenen. Met Van der Goes leidden deze beiden voorloopig de regeering.

Onder de belangrijke dingen, die te regelen vielen, namen de financiën de eerste plaats in en de Koning had zich reeds te Parijs dienaangaande nauwkeurig laten onderrichten in verband met de eischen van zijn broeder. Er was toen een staatsschuld, die 35 miljoen rente eischte³⁾, waartegenover de ruim 50 mill. inkomsten uit de belastingen een slecht figuur maakten, hoe hoog dit bedrag ook bij

1) Documents historiques, vol. I, p. 155.

2) Jorissen, l.l. blz. 267 vlg.

3) Caesar aan zijne regeering, 6 Juni 1806 (kopieën Rijksarchief).

vergelijking met vroegere cijfers scheen; te treuriger, als men in het oog hield, dat er dus 15 mill. overschoten voor het bestuur en de oorlogsuitgaven, terwijl de kosten van bestuur toch minstens 20 mill. en de oorlogsuitgaven naar schatting bijna 30 mill. zouden moeten bedragen¹⁾. Het bleef een onhoudbare toestand, die in de 14 Juli bijeengeroepen vergadering van staatsraden en ministers zeer ernstige overweging noodig maakte. Het bleek, dat men met de bestaande belastingen aan inkomsten onmogelijk verder zou kunnen komen dan tot 55 millioen, zoodat de staatsuitgaven buiten de 35 mill. rente niet hooger mochten stijgen dan 20 millioen. Voor het loopende jaar bleek dit laatste reeds onmogelijk: men moest bij alle zuinigheid rekenen op een nieuw tekort van 5 mill., dat het reeds bestaande tekort van 81 mill. uit de laatste jaren zou komen vergrooten. Gogel stelde dus allereerst eene rentereductie voor en hij zou zijn ook door Napoleon reeds lang gewenscht voorstel aangenomen hebben gezien, wanneer niet de staatsraad Goldberg met nadruk had gewezen²⁾ op de onbillijkheid om de belangen der ingezetenen op te offeren aan die van Frankrijk, tot welks behoefte de schuld voor de helft sedert eerst elf jaren was aangegaan. Goldberg wees er op, dat „voor veele standen onzer maatschappij” de handhaving der rente van de door hen meestal bij gedwongen heffing geleende gelden „het eenige wezentlijke voordeel” mocht heeten van het behoud der onafhankelijkheid: zij zouden bij rentereductie liever onmiddellijke annexatie hebben verkozen dan de „verkiezing van een franschen chef” zooals men thans had. Hij getuigde, dat de rente meestal in handen was van armhuizen, onmondigen en tal van kleine renteniers, die allen door eene vermindering van rente in groote ongelegenheid zouden komen, minder zouden moeten verteren en daardoor de opbrengst der belastingen weder zouden doen dalen, zoodat het schrappen van 1 mill. rente zeker de inkomsten met 1½ mill. zou verminderen. Hij becijferde het bedrag der inkomsten op hoogstens 51 mill., dat der rente op 35½, der pensioenen op 1½ mill., zoodat er 14 mill. zouden overblijven, waarvan hij 5 à 6 mill. voor de defensie wilde beste-

---

¹⁾ Wichers, blz. 28 vlg. Vgl. de pruisische agent Scholtz aan zijne regeering, 18 Juli 1806 (kopieën Rijksarchief).

²⁾ Vgl. Wichers, blz. 248 vlg.

den, $2\frac{1}{2}$ mill. voor den waterstaat. Eindelijk wees hij op het slechte voorbeeld eener rentevermindering hier te lande, die onmiddellijk reductiën ook van de schuld elders zou uitlokken en dus nieuwe verliezen ten gevolge zou hebben. Zijn advies maakte zooveel indruk, dat men eenstemmig besloot het te volgen. Ook een later denkbeeld des Konings, om namelijk alleen de kleine renteniers met reductie tot op $\frac{1}{3}$ te treffen en zoo 12 mill. te winnen, die men allereerst voor de defensie zou aanwenden ¹⁾, werd door Goldberg gemakkelijk bestreden. Zoo bleef Gogel bij de noodzakelijkheid om het pas ingevoerde belastingstelsel zoo scherp mogelijk uit te voeren; een leening van $\frac{1}{2}$ mill. à $2\frac{1}{2}\%$ werd spoedig volteekend. Het gevaar eener rentereductie scheen voorloopig afgeveerd.

Maar deze handelwijze eischte de toepassing van buitengemeene zuinigheid in het staatsbeheer, voornamelijk bij de defensie, waarbij de bezuinigingsmaatregelen geleid zouden kunnen worden door den uitnemenden staf van financiëele ambtenaren, die Gogel zich wist te kiezen onder den naam van raden en inspecteurs; want van nieuwe leeningen kon weinig sprake meer zijn: het bleek in September, toen men te Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht en Den Haag met de grootste moeite nog 10 millioen van de kooplieden en notabelen afdwong. ²⁾ Dat beginsel van zuinigheid strookte echter in het geheel niet met de gewoonten des Konings, die van financiëele overwegingen weinig verstand had en, begeerig om zich met een schitterend Hof te omringen, de goede voornemens zijner ministers telkens weder vrijdelde. En bovendien, zuinigheid ten opzichte van de uitgaven voor leger en vloot kwam in het minst niet overeen met de wenschen van Napoleon, zelfs niet met de eischen van den oorlogstoestand, waarin [men zich bevond zoowel ten opzichte van Engeland als, sedert 1805 in het gevolg van Frankrijk, ten opzichte van Zweden en eindelijk ook nog ten opzichte van Pruisen en Rusland, welke laatsten half September 1806 juist hun grooten krijg tegen Frankrijk begonnen. Nog tot op het allerlaatst had namelijk de vredelievende Frederik Wilhelm III gewiefeld tussehen

¹⁾ Ibid. blz. 267.

²⁾ Bericht van Scholtz, 29 Sept. Amsterdam gaf 6, Rotterdam 2, Dordt en Den Haag 1 millioen.

het hem dringend aangeboden bondgenootschap met Rusland, dat ongerust werd over Napoleon's toenemende macht, en dat met Frankrijk, niet minder dringend opgelegd onder voorspiegeling van de verkrijging van het vurig begeerde Hannover¹⁾. In September nam de koning eindelijk zijn besluit, daartoe gedrongen door de weigering van Napoleon om aan de ook door Pruisen gebillijkte eischen van Rusland ten opzichte van Holland's algeheele onafhankelijkheid te voldoen en eindelijk geprikkeld door de schending zijner onzijdigheid bij het trekken van fransche legerbenden door het hem behoorende Ansbach. Lodewijk echter riep de vloot voor een groot deel uit Boulogne terug, waar zij nog altijd werkeloos lag, wenschte haar tot tien linesschepen te verminderen, de duitsche regimenten af te danken, het leger op 20000 man te brengen en zoowel de IJselvestingen als die van de hollandsche waterlinie en enkele kleinere aan de zuidzijde te slechten; verder vroeg hij met nadruk de verwijdering of ten minste vermindering der zes ruimbetaalde fransche regimenten, die nog ten laste van zijn koninkrijk kwamen.

Deze maatregelen wekten de hevige ergernis des Keizers, die reeds zeer ontstemd was over het weigeren der rentereductie en het aandringen op teruggave van de 6 millioen, die Holland, wegens de uitgaven voor het fransche eskader in Indië in 1800 nog van Frankrijk te vorderen had maar die volgens Napoleon „verjaard” waren.²⁾ Nauwkeurig onderricht van den toestand, achtte hij de daarvan 'gegeven voorstelling zeer overdreven. Hij schold op den onwil en de geldzucht der Hollanders, verweet zijn broeder te handelen als een gek en was tot niets meer bereid dan tot vermindering der fransche regimenten tot op twee; hij verlangde een aanzienlijke vloot en minstens 30000 man troepen voor Holland; hij dreigde zelfs met een vrede met Engeland zonder daarbij te reppen van de teruggave der hollandsche koloniën; hij eischte medewerking, krachtige medewerking en wilde niet hooren van vermindering van vloot of leger of van de vervanging van den ruwen en aanmatigend optredenden generaal Monnet te Vlissingen door een hollandsch opperofficier zooals Lodewijk had vastgesteld. Hij

¹⁾ Sorel, t. VII, p. 20, 89 suiv.

²⁾ Rocquain, Napoléon I et le roi Louis (Paris, 1875), p. 4, 7.

toonde zijn broeder telkens een kwetsende minachting en weigerde generaal Dumonceau, met wiens militaire bekwaamheden hij spotte, als gezant te Parijs te ontvangen ¹⁾. Hij waarschuwde hem „ferme” te zijn, zich niet „trop bon” te toonen en zich niet te verbeelden, dat hij alles zelf kon regelen, maar zich naar de raadgevingen zijner ervaren ministers te gedragen, al moest worden toegegeven, dat de toestand des lands niet veelbelovend was. Maar de vrede zou alles goedmaken: „peut-être nous ne sommes pas éloignés du port” ²⁾.

Daaraan echter zou nog veel blijken te ontbreken. Reeds spoedig ontstond er oneenigheid tusschen de beide broeders, niet het minst wegens de plannen des Konings om, in weerwil van den oorlogstoestand, den handel met Engeland weder eenigszins te ontwikkelen. Hij maakte een einde aan de schandelijke praktijken van fransche officieren en agenten, die zich verrijkten door het oogluikend toelaten van engelsche schepen en ladingen, en matigde het toezicht op het verkeer met Engeland en Zweden. Hij stelde zich voor te streven naar het voor Holland zoo noodige herstel van den vrede ter zee om dan het beginsel van volkomen handelsvrijheid te gaan huldigen en zoodoende het rijk weder tot een der eerste handelsmogendheden te maken. Ook deze denkbeelden strookten in het geheel niet met Napoleon's juist toen van de oude handelspolitiek der Revolutie uit tot een gesloten stelsel ontwikkeld plan van een „blocus continental” met het doel: „reconquérir les colonies par la terre”, volgens zijn beginsel, „dat wie het land bezit op den duur ook de zee zal bezitten” ³⁾. Holland zou daarbij een belangrijke rol hebben te spelen tegenover het weerspannige Engeland ten einde de reuzenworsteling op handelsgebied ten voordeele van Frankrijk te doen uitvallen. De sluiting der fransche havens voor engelsche of van Engeland komende goederen en schepen reeds in 1803 was hier te lande op bevel der machthebbers onmiddellijk nagevolgd, maar de bepalingen dienaangaande werden niet behoorlijk gehandhaafd en de zware belasting van koloniale waren en linnen goederen had

¹⁾ Rocquain, *passim*; Jorissen, *Napoléon I et le Roi de Hollande (La Haye—Paris, 1868)*, p. 5 suiv.; *Corresp. de Napoléon*, t. XIII et XIV, *passim*.

²⁾ Rocquain, p. 9, 13.

³⁾ Sautijn Kluit, *Gesch. van het continentaal stelsel (Amst. 1863)*, blz. 118.

het gewenschte gevolg nog niet gehad. In dezen verbitterden kamp gaf Engeland, om welks levensvoorwaarden het ging geen duimbreed toe: het verklaarde den 11^{den} November 1806 alle havens van Brest tot de Elbe geblokkeerd — de toepassing van het reeds omstreeks 1780 gehuldigde engelsche stelstel van „blocus sur le papier,” waarop Napoleon antwoordde met het beroemde dekreet, gedagteekend den 21sten November uit het veroverde Berlijn, waarbij hij alle verkeer met Engeland verbood en verklaarde: „les Iles Britanniques sont déclarées en état de blocus” ¹⁾.

Zoowel de oorlog met het totnogtoe onzijdige Pruisen als de invoering van het Continentaal Stelsel was voor de financiën van het jonge koninkrijk een ware ramp. Lodewijk was genoodzaakt geweest op verlangen van zijn keizerlijken broeder 15000 man bij Zeist te verzamelen en zoowel de brabantse vestingen en die der oostergrens als de Grebbe-linie en de waterlinie te wapenen en de versterken, terwijl in de zeehavens maatregelen moesten genomen worden om de fransche vloot op te slaan en de verdediging te vergemakkelijken. Hij werd belast met de leiding der militaire maatregelen tot verdediging der fransche Rijn grenzen in het Noorden en moest zich met 10000 man fransche en hollandsche troepen om Wezel als hoofdkwartier opstellen, verbinding houdend met de maarschalken Brune te Boulogne, Mortier te Mainz en Kellermann verder aan den Rijn en bestemd om naar gelang der omstandigheden tot Munster of Kassel door te dringen in de achterhoede steeds van de „grande armée”, die tegen Pruisen zou optreden ²⁾.

Na den slag bij Jena (14 Oct.) kreeg hij bevel door Westfalen en Oostfriesland op Munster en Paderborn aan te rukken en alles tot over den Wezer te bezetten, met name Hannover, terwijl hij ook moest medewerken aan de verovering van Hessen en de achterhoede van zijn leger, onder Dumonceau bij Zeist gebleven, eveneens op Wezel moest richten. Lodewijk gaf aan deze bevelen gehoor, maar zag zich feitelijk onder Mortier gesteld, die hem te Kassel voorkwam, terwijl zijne klachten door zijn broeder met minachting en spot bejegend werden en zijne waarschuwingen voor eene landing der voor de kust kruisende Engelschen in het thans van troepen ontbloote

---

¹⁾ Sautijn Kluit, blz. 7; Lumbroso, Napoleone e l'Inghilterra (Roma, 1897), p. 103.

²⁾ Rocquain, p. 36 suiv.

Holland werden beantwoord met beledigingen en verwijten over zijne „extrême bonhomie”, zijn gebrek aan energie, zijn onnoozele vrees voor „la prétendue pénurie des Hollandais, qui ont tout l'argent de l'Europe”.

En inderdaad, wie in Rotterdam en Amsterdam de beurs na twee uur in den middag bezocht, moest wel getroffen worden door de nog altijd daar heerschende drukte in weerwil van de reeds lange jaren durende oorlogstoestanden. Maar uit de beschrijvingen blijkt, dat het meer geld- dan goederenhandel was, wat aanleiding gaf tot koortsachtige bedrijvigheid op de beursuren. Een engelsch reiziger vermeldt, dat de grootste drukte op de amsterdamsche beurs zich bewoog om den vertegenwoordiger der firma Hope — de eerste bankiersfirma van Amsterdam. De leegte op Amsterdam's straten, het werkeloos liggen van talrijke koopvaardij-schepen daar en te Rotterdam, in welke laatste haven trouwens de Rijnvaart nog eenige levendigheid veroorzaakte, de kwijning in de kleine noordhollandse havens, vroeger middelpunten van levendig handelsverkeer met de Oostzee en Rusland, toonde genoeg, dat de eigenlijke handel, bron van alle welvaart hier te lande, zoo goed als verdwenen was. Doch Napoleon lette vooral op de niet te loochenen aanwezigheid nog altijd van groote kapitalen, die hij dienstbaar hoopte te maken aan zijne plannen¹⁾. „Un royaume n'est bien administré que lorsqu'il l'est avec vigueur et énergie,” liet Napoleon zijn broeder hooren²⁾ en hij stelde hem, den „connétable”, onder zijn maarschalk. Dit laatste was Lodewijk te veel: hij liet, onder voorgeven van ziekte, aan Mortier het opperbevel over Dumonceau's troepen voor Hameln in het Hannoversehe en keerde half November moedeloos en verbitterd naar Den Haag terug.

Niet minder onaangenaamheden veroorzaakte het Continentaal Stelsel, waarin de Koning zich zuchtend had geschikt, wijzend op den ondergang van zeer velen, die daaruit voor Holland zou volgen³⁾. Napoleon gaf dit wel toe en voorspelde zelfs den ondergang van Amsterdam en Rotterdam zoowel als van Lyon „mais il faut en

---

¹⁾ Carr, A tour through Holland (1806), p. 287, 289, 296. Vgl. Niebuhr's Cirkularbrieven aus Holland (1808), passim.

²⁾ Rocquain, p. 68.

³⁾ Rocquain, p. 81 suiv.

finir." Als Holland niet medewerkte, „je ferai ma paix à ses dépens." En de financieele beschouwingen van zijn broeder maakten geen indruk op hem: „je connais les Hollandais de longue date"; betaald de schuld niet: „les femmes seules pleurent et se lamentent; les hommes prennent un parti"; en in een postscriptum: „on ne fait le bien des peuples qu'en bravant l'opinion des faibles et des ignorants" ¹⁾).

„Proposez-moi des mesures et j'y adhérerai, si vous avez besoin de ma sanction," zoo riep hij Lodewijk toe en deze, begeerend zijn bij den engelschen handel financieel nauw betrokken koninkrijk zoo lang mogelijk te sparen, voerde den eersten December het dekreet van Berlijn slechts in voor het thans veroverde en tot aanhechting bij Holland bestemde Oostfriesland, terwijl in Holland zelf de werking der „reeds genomen" maatregelen van belemmering zou worden afgewacht. Een aanzienlijke deputatie, van de heeren Bylandt Halt, Goldberg, Van Styrum en Bangeman Huyghens, zou trachten den Keizer nog te verbidden ²⁾). Nieuwe bedreigingen en verwijten volgden, waarop 15 December voor het gansche koninkrijk werd bepaald, dat geen schip de havens zou mogen verlaten zonder bijzondere vergunning; zelfs geen visschersschuit mocht uitgaan of binnenvallen zonder vooraf onderzocht zijn; ieder binnenkomend schip werd aangehouden en alleen losgelaten met „speciale autorisatie" — alles in de hoop dat Napoleon thans zou goedvinden ook Westfalen bij Holland in te lijven als vergoeding voor wat het in en na 1795 aan grondgebied en koloniën had verloren. Juist was bericht ontvangen, dat De Kaap, nadat de heldhaftige pogingen van den gouverneur Janssens om die kolonie tegen de overmacht der Engelschen te verdedigen mislukt waren, den 18^{den} Januari voor de tweede maal aan Engeland was overgegaan, thans eenvoudig bij verovering en zonder andere voorwaarden dan eerbiediging van het bijzonder eigendom der kolonisten, handhaving van voorrechten en eeredienst en overbrenging der troepen en ambtenaren op engelsche schepen naar Holland. De goede houding der hollandsche troepen onder Dumonceau en anderen voor Hameln en Minden, met name ook voor Straalsund kon dezen tegenslag niet goed maken. Ook Curaçao, het eenige wat er na de verovering van Demerary en Berbice in 1803,

¹⁾ Ibid., p. 87 suiv.

²⁾ Docum. hist., vol. I, p. 276; Sautijn Kluit, blz. 15.

van Suriname in 1804, van St.-Eustastius, Saba en St.-Martin in 1806 nog van de West-Indische bezittingen was overgebleven, viel 1 Jan. 1807 in engelsche handen, nog voordat een voorgenomen hulp-expeditie er was aangekomen.

De eerste troonrede des Konings¹⁾, waarin hij tegenover het opgeven van den titel van „Hoog Mogenden” door het thans niet meer „sovereine” college van het Wetgevend Lichaam zijn tevredenheid betuigde, kon bij dat alles niet zeer blijmoedig klinken, al mocht gesproken worden van de goede diensten der Hollanders in „la grande armée” en de hoop op „une paix honorable et solide”, waarvoor men nog „devrait souffrir”. De Koning eindigde met de veelzeggende verklaring, dat hij „aussi longtems quenous serons au poste où la divine Providence nous a placé” zou doen wat hij kon, „aussi longtems que nous le pourrons”.

De onschuldige benoeming van groot-officieren en maarschalken zijns rijks, de instelling van de ridderorden der Unie en van Verdienste, beide in navolging van wat in Frankrijk was geschied, gaf intusschen aanleiding tot nieuwe uitingen van hoon en ergernis van 's Keizers zijde over deze maarschalken zonder grootsoch militair verleden van een leger, dat niet behoorlijk door conscriptie als „armée nationale” was georganiseerd. In de plaats van een goed leger wilde men het bestaande nog verminderen en rekenen op Frankrijk voor de verdediging: „voilà une plaisante idée: un état qui veut être indépendant et ne veut pas avoir d'armée. Si les Hollandais ont vendu leurs colonies aux Anglais, se sont laissés conquerir par tout le monde, s'ils sont sans conscription, sans énergie, de qui est-ce la faute, si ce n'est la leur?”²⁾ Ook de orde-teekens werden door Napoleon afgewezen zoowel voor zichzelf als voor zijne onderdanen: „vous n'avez encore rien fait pour mériter que les hommes portent votre portrait,” schreef hij hoonend. Minder onschuldig was echter de uitgave met 's Konings geldelijken steun van een fransche courant, „Le vrai Hollandais,” bestemd om de hollandsche toestanden in Frankrijk en elders meer bekend te maken, maar waarin zeer anti-fransche artikelen voorkwamen, die naar men wilde, door den Koning zelven gesteld waren. Napoleon

¹⁾ Docum. hist., vol. I, p. 289 suiv.

²⁾ Rocquain, p. 114.

eischte dan ook spoedig de schorsing ervan en de Koning zag zich gedwongen het blad op te heffen ¹⁾. En nog meer verbolgen uitte zich de alleenheerscher, toen hij bemerkte, dat, in weerwil van alle dekreten en beloften, de handel met Engeland nog aanhield, ja zelfs toenam. „Weet gij niet, dat Holland zonder Frankrijk „une province anglaise” is? Gij ziet het belang van uw koninkrijk slecht in,” zoo klonken opnieuw de verwijten. En zij mochten niet ongegrond heeten, wanneer men weet, dat de Koning, bij zijn bezoek aan Tessel in het voorjaar van 1807 opmerkzaam gemaakt op schepen met de vijandige zweedsche vlag, zich omkeerde, zeggend: „je n'aperçois que des bâtimens de commerce” ²⁾. Hij verklaarde zijn broeder, dat hij den handel over neutraal gebied en over Amerika niet kon beletten, dat het embargo op engelsche goederen, scherp doorgezet, het land zou ruïneeren en merkte op, dat ook te Antwerpen en op de fransche kust zelve gesmokkeld werd ³⁾.

Vernederend was deze toestand zeker en de Koning, omringd door fransche officieren, voortdurend bespied door den gezant generaal Dupont-Chaumont, was zelfs in zijn eigen omgeving niet veilig. Hij trachtte den ouden orangistischen landsadel zoowel als de voormalige regentenfamiliën aan zijn Hof te verbinden, maar dadelijk klonk de vermaning zijns broeders: „vous gouvernez trop cette nation en capucin”, „wees koning en laat u gehoorzamen”, „vos vrais amis en Hollande sont les catholiques; après eux les hommes qu'on appelle les jacobins”, de vijanden van Oranje, en „vous vous jetez à corps perdu dans le parti de la maison d'Orange” ⁴⁾. Ook bij de Koningin, de wufte Hortense, die haren zwager en stiefvader aanbad, vond hij niet den minsten steun en na den dood van haren oudsten zoon verliet zij, weinig overeenstemmend met den melankolicken en ziekelijken Koning, zelfs het land om er geruimen tijd uit te blijven, verre van haar somberen gemaal en zijn stijven haagschen hofstoet, dien zij niet kon uitstaan. Napoleon bemoeide zich ook met deze huiselijke zaken en vermaande zijn broeder „la meilleure femme et la plus vertueuse” beter te behandelen. En

---

¹⁾ Gedenkschriften van een beambte, blz. 238.

²⁾ Jorissen, p. 27.

³⁾ Rocquain, p. 95.

⁴⁾ Ibid. p. 100 suiv., 108.

de ongelukkige vorst kwam niet verder dan tot ontkenning, tot de klacht: „Votre Majesté me traite bien mal et j'ose l'assurer que je ne le mérite nullement” en verder: „je croyais en réunissant, en soutenant les intérêts de ce pays justifier le choix de mon frère, la réputation de son élève et de son ami et aujourd'hui je reçois la certitude que je me suis trompé, cruellement trompé! Cette pensée est affreuse; elle est surtout injuste, Sire, veuillez m'en eroire” . . . .

Maar hij wilde zijn taak nog niet ten eenenmale opgeven en verdedigde zijn regeeringsmaatregelen zoowel als zijn huiselijk leven zoo goed hij kon ¹⁾. Het antwoord was even ongenadig als te voren. Napoleon uitte zijn ergernis over het erkennen der oude en door de revolutie van 1795 afgeschafte titels en wapens aan het Hof te 's Gravenhage; hij verklaarde niet meer te zullen schrijven, als dit niet onmiddellijk ophield; hij schold op 's Konings slechte raadslieden, die hem tot allerlei verkeers verleidden. Lodewijk was te zwak en te goed: een Koning, van wien men zegt „c'est un bon homme”, „est un roi perdu”. Ten opzichte van 's Konings plan om een wet op het regentschap te maken, herinnerde hij spottend in een echter niet zoo verzonden brief: „vous vous souviendrez sans doute aussi que je suis de la famille”, en eischte hij het recht op om den regent aan te wijzen, uit vrees dat het rijk in de handen van engelsch gezinde orangistische ministers zou komen; hij verweet Lodewijk „bien peu de pénétration” en dreigde den ondankbare, van wien hij niet wist of hij de bondgenoot van Frankrijk of van Engeland moest heeten, voorgoed los te laten, zij het ten koste van een oorlog. „Il y a dans tout cela de la folie” ²⁾, riep hij uit. En de inlichtingen, door Dupont-Chaumont verstrekt, vermeerderden Napoleon's woede, daar zij voortdurend spraken van 's Konings engelschgezindheid en die zijner dienaren.

Onder deze onheilspellende correspondentie door werden in het voorjaar van 1807 de maatregelen tot organisatie van het nieuwe koninkrijk voortgezet. De departementale indeeling van Schimmelpenninck werd behouden; alleen werd het groote en sterk bevolkte Holland verdeeld in Amstelland en Maasland. Aan het hoofd der departementen kwam een landdrost met een departementalen raad

¹⁾ Ibid. p. 108.

²⁾ Ibid. p. 112 suiv.

uit aanzienlijke inwoners; aan het hoofd der „kwartieren” van ieder departement een drost; aan dat der gemeenten van de „eerste klasse” (boven de 5000 inwoners) een „burgemeester” met „wethouders” en „vroedschap”, allen door den vorst gekozen; de gemeenten der „tweede klasse” bleven als landgemeenten nog onder haar oud bestuur, ten minste voorloopig. Wetten op jacht en visscherij, op het regentschap, financieele wetten, wetten op de bescherming der schoone kunsten werden ingediend en aangenomen; een belangrijk overzicht der financiën becijferde het te wachten tekort voor 1807 op 40 millioen, terwijl men de inkomsten, behalve wat de nog in te lijven landen zouden opbrengen, tot 60 millioen hoopte op te voeren, en op den duur met een gewone uitgave van 12 millioen voor defensie de begrooting hoopte te laten sluiten ¹⁾. Een te stichten amortisatiefonds zou de vermindering der schuld moeten inleiden; voor het genoemde tekort werd besloten tot eene nieuwe leening van 40 mill. à 6 0/0, waarvan interest en aflossing zouden worden gevonden uit de inkomsten van Amsterdam, daartoe gesteld onder het beheer van een commissie van vijf voorname bankiers uit die stad.

Voor al ook had de Koning het oog gevestigd op de verheffing van den onder den druk der omstandigheden zeer verzwakten nationalen hollandschen geest. Zelf zich soms onledig houdend met letterkundigen arbeid, had hij aan dezen vooral gedacht en hoopte door steun aan geleerden en dichters een nieuwe nationale letterkunde te doen ontluiken. Daarvoor meende hij in de eerste plaats den nog onder Schimmelpenninck in het voorjaar van 1806 uit Duitschland teruggekeerden Bilderdijk te kunnen gebruiken: hij maakte hem tot zijn bibliothecaris en zijn leeraar in de landstaal, gaf hem een pensioen en toonde hem op allerlei wijzen zijn gunst, hem, den gevierden dichter, de „glorie van zijn rijk”, die zich in deze jaren niet alleen door een snelle opeenvolging van gemengde gedichten maar ook door zijn „Ziekte der Geleerden”, door zijn „Fingal”, zijn „Floris V” op episch en dramatisch gebied een grooten en welverdienden naam verwierf. Oudere dichters als Feith en Le Francq van Berkhey, wier sentimenteele en gekunstelde poëzie uit den tijd geraakt was, zagen zich door tal van jongeren vervangen, die den veelzijdigen Bilderdijk als hun meester en leider

¹⁾ Vgl. den staat van 28 Maart 1807 bij Wichers, blz. 273.

erkenden: Helmers en Loots, De Bosh, Tollens en Van Hall schaar- den zich om dezen of gingen op zijn voorbeeld hun eigen weg. Moralisten als Paulus van Hemert en De Wacker van Zon betraden het pad der vroegere Spectators; Adriaan Loosjes schreef zijn oud- hollandschen roman Maurits Lijnslager; de gebroeders De Vries, Meindert en H. W. Tydeman, Kinker en anderen toonden hun kracht in letterkundige critiek. In vervoering riep reeds een der dichters (Helmers) in 1809 uit: „Onze vaderlandsche dichtkunst staat thans op eene hoogte, waarop zij nog nimmer is geweest”¹⁾, eene bewering, die intusschen aan niet geringe, ook in dien tijd niet zeld- zame zelfoverschatting lijdt en in die richting nog overtroffen wordt door den slotzin: „onze naburen overtreffen wij op dit oogenblik zeker,” wat wijst op geringe bekendheid met wat in Duitschland in dat opzicht te zien viel en weldra ook in Frankrijk en Engeland aan den dag zou komen.

Tot bevordering van letteren, kunst en wetenschap stichtte de Koning in navolging van het Institut de France den 4^{den} Mei 1808 het Koninklijke Nederlandsche Instituut, met drie klassen, waarin naast de dichters Feith en Bilderdijk, Loots en Jeronimo de Bosch, kunstbeschermers als Meerman, geleerden als de taalkenners Siegen- beek en Weiland, de philologen D. J. van Lennep, Rau en Wijtten- bach, de voortreffelijke redenaar-theoloog Van der Palm, de beroemde natuurkenner Brugmans zitting konden nemen. Plannen werden voorbereid tot verbetering van het hooger onderwijs en verheffing van het peil der wetenschappelijke studie op nationalen grondslag ten einde Holland ook op wetenschappelijk gebied weder een hoogen rang te verzekeren — alles, naar het scheen, teekenen van herleving eener nog kort te voren ten ondergang neigende natie.

Maar die herleving zou alleen onder gunstige omstandigheden werkelijk voortgang kunnen hebben en die gunstige omstandigheden ontbraken: de grondslag der nationaliteit, een krachtig en onaf- hankelijk staatswezen kon niet gezegd worden aanwezig te zijn, op één wenk van den machtigen beheerscher van Frankrijk kon de geheele staat worden weggevaagd.

Napoleon had aan de commissie van Van Bylandt den 24sten Mei zijn inzichten omtrent den toestand des lands doen kennen en haar

¹⁾ Schotel, Tollens en zijn tijd, blz. 31.

gevoelen gevraagd ¹⁾. De commissie pleitte voor haren vorst en wees op de moeilijkheden, waarmede hij te midden van een oranjegezinde bevolking — want dat was de groote menigte nog altijd — en met een ledige schatkist te kampen had bij de eischen, die Frankrijk en de oorlog met Engeland stelden; zij drukte op de wenschelijkheid van handelsvoordeelen in Frankrijk met betrekking tot de kustvaart, van teruggave der koloniën en van schadeloosstelling in grondgebied. Wat dit laatste betreft, achtte zij een uitbreiding tot de Wezer ²⁾ niet voldoende maar had op de Elbegrens, zelfs op Lubeck het oog gevestigd en Napoleon scheen wel geneigd zoover te gaan; Westfalen werd reeds door Lodewijk als veroverd grondgebied georganiseerd en Daendels, door hem in zijn Staatsraad opgenomen, werd aangesteld als gouverneur-generaal van Westfalen, Oostfriesland en wat er meer aan deze zijde bezet zou worden. Maar de Keizer vertrouwde zijn broeder en diens ministers niet genoeg om het grondgebied zoo te vermeerderen en een zoo machtigen zeestaat te grondvesten: de engelschgezindheid van Holland en zijne regeering was bij hem een geloofsartikel geworden, ook al had Lodewijk erop aangedrongen een deel van het leger te doen terugkeeren om het gevaar eener engelsche landing te voorkomen, waarop Napoleon werkelijk den franschen maarschalk Brune met 6000 man Hollanders had teruggezonden.

Van de gewenschte, ja reeds als beklonken beschouwde aanzienlijke uitbreiding des rijks kwam weinig. Gogel mocht wijzen op de onmogelijkheid om economisch en financieel te blijven bestaan zonder een aanzienlijke vermeerdering van grondgebied, Lodewijk mocht Westfalen alvast organiseren, Napoleon maakte deze organisatie dadelijk ongedaan, hij verbood de annexatie van Oldenburg en bij de onderhandelingen kwam zoo van Holland's aanspraken niet veel terecht. De nederlagen van Pruisen en Rusland in Februari bij Eylau, in Juni bij Friedland, waar de hollandsche troepen dapper medestreden, hadden 7 Juli geleid tot den vrede van Tilsit, waarbij Pruisen Oostfriesland en Rusland het door erfenis verkregen Jever afstond. Bij het den 11^{den} November gesloten verdrag van Fontainebleau werden deze landen wel met Holland vereenigd, benevens de aan graaf Bentinck als

---

¹⁾ Wichers, blz. 273 vgl.

²⁾ Mendels, Daendels, blz. 296 vgl.

leen van Oldenburg toebehoorende heerlijkheden Kniphausen en Varel, de pruisische bezittingen bij Zevenaar, 's Heerenberg en Huissen en werd bovendien een grensregeling bij Lommel in Brabant toegestaan, maar Varel keerde wegens het protest van Oldenburg tegen zijn geschonden rechten in 1808 weder aan dat groothertogdom terug en Holland moest de vermeerdering van grondgebied koopen met den volledigen afstand van het belangrijke Vlissingen, door Napoleon reeds lang als fransch bezit behandeld wegens zijne beteekenis voor de verdediging der Schelde. Het elfde departement, Oostfriesland, werd dus niet dan met groote opoffering verkregen en het was zeer de vraag, of het die waard was. Van Westfalen of Kleef, het eerste bestemd voor het nieuwe koninkrijk van Jérôme Bonaparte, het laatste voor het groothertogdom Berg van Murat, was tot diepe teleurstelling des Konings geen sprake, laat staan van de Elbegrens.

De vernedering, de ondergang bijna van Pruisen nam ook den eenigen hinderpaal weg, dien de algemeene staatkundige overwegingen nog hadden gesteld tegenover annexatie-plannen ten opzichte van Holland. Met den vrede van Tilsit was de noodzakelijkheid om met Pruisen en zijn mogelijke ontstemming rekening te houden geheel geweken: Napoleon kon thans op die annexatie gerust aansturen. De verhouding tot zijn broeder zou spoedig de gevolgen van den gewijzigden toestand in Europa ondervinden. „La Prusse n'existe plus et je suis dégagé de tous ces liens”, schreef de Keizer iets later ¹⁾.

Einde Mei was Lodewijk zijn echtgenoot, na gevraagde vergunning des Keizers, naar Pau gevolgd, maarschalk Brune als hoofd van het leger, zijne ministers als regenten achterlatend. Zijn afwezigheid gaf aanleiding tot heftige verschillen tusschen de keizerlijke regeering en die in Den Haag over de toepassing van de maatregelen tegen Engeland, de behandeling der fransche officieren en soldaten, enz. De fransche gezant sloeg een steeds hooger toon aan en dreigde met fransche bezetting, ja met annexatie. Een grove daad van fransche willekeur was de oplichting van twee van smokkelhandel verdachte ingezetenen van Breda en Bergen-op-Zoom door fransche gendarmes, al hadden de hollandsche ministers grif toegegeven, dat er aan de waakzaamheid der hollandsche douane veel ontbrak. Juist keerde

---

¹⁾ Rocquain, p. 222.

Lodewijk (half Sept.) over Parijs terug; hij versnelde zijn terugkeer en protesteerde ten ernstigste tegen deze handelwijze, die door Napoleon onder de gewone verwijten en bedreigingen verdedigd werd met te wijzen op de slechte handhaving der maatregelen tegen den engelschen handel. Zoo heftig werd de toon zijner brieven, dat Lodewijk (9 Oct.) aanbod zijn post neder te leggen.¹⁾

Maar dit wilde de Keizer nog niet; hij antwoordde niet op het aanbod en ging voort met zijn eischen. Het plan des Konings om ter bezuiniging het leger van 50000 op 30000 man te brengen bracht zijn broeder opnieuw tot een hevige uiting van misnoegen. Nieuwe betuigingen des Konings volgden, dat het regeeren op die wijze onmogelijk was, dat het land verre boven zijn kracht belast werd, dat wegens de blokkade van de zeezijde en de tolliniën aan den landkant geen handel kon bestaan, zelfs hongersnood dreigde bij gebrek aan zout en koren. Hij bezwoer zijn broeder in roerende termen hem toch te helpen en niet hem met het land ten ondergang te brengen; hij verklaarde nu met de natie te willen lijden maar haar niet in haar ongeluk te zullen verlaten.²⁾ Napoleon antwoordde met den eisch tot inrichting van een leger van minstens 40000 man, wat Holland noodig had, tot invoering van den Code Napoleon voor de kleine natie van nog geen 2 millioen zielen, die geen eigen wetten behoefde, en van het fransche muntstelsel tot verbetering der wederzijdsche verhouding. Hij riep uit: „laissez crier les marchands; pensez-vous que ceux de Bordeaux ne crient pas?”³⁾

Wel mocht Lodewijk in zijn troonrede van 28 Nov.⁴⁾ spreken van de „pénibles travaux”, die hem opgelegd waren. De maatregelen tot organisatie des lands, tot verbetering van den waterstaat — de katwijksche sluizen waren thans voltooid — mochten vermeld worden, maar tevens moest worden gewezen op den treurigen toestand van den handel, al kon de vrede betere verwachting wekken, op den wanhopigen financieelen toestand, die noodzaakte tot „vivre au jour le jour” en, als men niet wilde tornen aan de staatschuld, tot nieuwe lasten. Het antwoord van het Wetgevend Lichaam, getuigend van 's Konings goeden wil en „vues paternelles”, sprak

¹⁾ Rocquain, p. 131.

²⁾ Ibid. p. 139.

³⁾ Ibid. p. 133.

⁴⁾ Docum. hist., vol. II, p. 141 suiv.

ook van „situation déplorable” en „affligeante”, waaraan men alleen kon tegemoet komen door „mesures sages, prudentes et économiques”. Maar wat beteekenden deze woorden en beloften tegenover den werkelijken toestand, tegenover het gebrek aan koren, dat tot hongersnood begon te leiden ¹⁾?

In den korten tijd van zijn verblijf had Lodewijk zich werkelijk de liefde en het vertrouwen van velen verworven. De aanvankelijke onverschilligheid was overwonnen door zijn vriendelijke tegemoetkoming, zijn hartelijke toewijding aan 's lands belangen; zelfs een man als G. K. van Hogendorp begeerde een of ander regeeringsambt ²⁾; zijn welwillendheid, vooral uitgekomen bij de ramp te Leiden in Januari, toen het springen van een kruitschip daar een gansche wijk vernielde, en later bij den watervloed in de Rijn- en Maastreek in 1809; zijn ijver in het aanleeren der hollandsche taal onder leiding van den gevierden Bilderdijk en den amsterdamschen hoogleeraar Van Lennep; zijn belangstelling in nationale kunst en letteren, in nationale traditiën, had veler harten gewonnen ³⁾. De aanzienlijken des lands waren dadelijk bereid geweest om met den nieuwen vorst samen te werken: reeds kort na zijn komst in Den Haag stroomde het daar van rijtuigen, die hen voerden naar het Huis Ten Bosch, waar hij verblijf hield, om deel te nemen aan de vermaken van het hofleven en zich aan te bevelen voor de talrijke rijksbetrokkingen, die thans te vervullen zouden zijn. Adel en patrieciërs wedijverden in bereidwilligheid om hem te dienen en verdrongen zich aan het nieuwe Hof ⁴⁾. Het aangekondigde voornemen om de koninklijke residentie van Den Haag naar Utrecht of Amsterdam over te brengen, wat veel zou kosten, wees echter op 's Konings gebrek aan zuinigheid en werkelijk inzicht in den financiëleen toestand en Napoleon had gelijk met zijn verwijten over gemis aan kracht en standvastigheid, aan inzicht in de werkelijke behoeften.

Maar de aanhoudende verscherping van het Continentaal Stelsel bracht nieuwe moeilijkheden, nadat reeds een nieuwe fransche nota met bazige bedreigingen den Koning in den ministerraad in heftigen

¹⁾ Rocquain, p. 140.

²⁾ Vgl. diens Brieven en Gedenkschriften, dl. III, blz. 270, 274, 282, 290.

³⁾ Vgl. over den toon aan het hof: Niebuhr, Circularbrieven aus Holland, S. 77 ff

⁴⁾ Gedenkschriften van een beambte, blz. 334.

toorn had doen uitbarsten tegen de tirannie van zijn broeder. Lode-
 wijk verwijderde uit zijn omgeving zelfs de heeren Verhuell en
 Dirk van Hogendorp, ministers van marine en oorlog, die, geheel
 onder de betoovering van Napoleons genie, het gewaagd hadden
 voor 's Keizers plannen op te komen: hij benoemde Verhuell tot
 gezant te St. Petersburg en Van Hogendorp tot gezant te Weenen,
 terwijl de fransche hofmaarschalk De Broc ontslagen werd en de
 opperstalmeester Caulaincourt als gezant naar Napels werd gezonden.
 Maar Napoleon eischte aanstonds de plaatsing van Verhuell als
 gezant te Parijs in plaats van den ouden Brantsen en hield Caulain-
 court aan zijn eigen Hof terug. Van der Goes, de begaafde leider
 der buitenlandsche zaken en sedert lange jaren gewoon om de teedere
 verhouding tot Frankrijk met de uiterste zorgvuldigheid en matiging
 te behandelen, werd vervangen door den handigen maar zeker
 minder ervaren Roëll; de uitnemende jurist Van Maanen werd
 tevens met de justitie belast.

Het verlangen des Keizers was echter wet en nieuwe maatregelen
 moesten genomen worden om het verkeer met Engeland absoluut
 te beletten of in ieder geval strenger te bewaken dan placht te
 geschieden, wilde men niet ieder oogenblik bloot staan aan de
 kans op een gewelddadig ingrijpen van fransche zijde. De regeering
 deed wat zij kon en Napoleon toonde zich voor het oogenblik
 tevreden ²). De zaak was nog moeilijker geworden sedert de inlijving
 van het voor den smokkelhandel op Duitschland zoo uitnemend
 geschikte Oostfriesland met zijn aan kreeken en moeilijk toegankelijke
 inhammen rijke kust, van ouds bekend als zetel van smokkelarij
 en heimelijken of openlijken zeeroof. In den laatsten tijd nog was
 dit land door den hollandschen koopman, thans wel genoodzaakt
 om in den smokkelhandel zijn heil te zoeken en langs allerlei
 geheimzinnige wegen zijn kapitaal produktief te maken, veel gebruikt
 om een heimelijken handel op Engeland, Zweden en andere landen
 te drijven en de zoo noodzakelijke koloniale waren in Europa te
 brengen ³). Nu de inlijving van Oostfriesland, om die reden door

---

¹) Van de verarming en eenzaamheid in het dientengevolge verlaten Den Haag
 geeft Niebuhr in zijn Circularbrieven, S. 159 een levendige beschrijving. De visscherij
 was toen weder door de Engelschen toegestaan.

²) Rocquain, p. 145, 490 suiv.

³) Wiarda, Geschichte Ostfrieslands, Bd. II, S. 438.

den koopman niet gewenscht, een feit geworden was en de fransche consul-generaal te Amsterdam, de voormalige president van het Directoire Gohier, sedert de hernieuwing van den oorlog tusschen Frankrijk en Zweden (Juli) nauwlettend het oog hield op den zweedschen handel zoowel als op de amerikaansche schepen, die in steeds grooter getal de hollandsche havens bezochten ¹⁾, moest men zich in hoofdzaak beperken tot den handel op de Wezer, wat met certificaten van oorsprong nog mogelijk was, of nam anders met hollandsch kapitaal heimelijk deel aan engelsche handelondernemingen, hetgeen natuurlijk met groote bezwaren gepaard ging. Van de kaapvaart kwam weinig zoolang Engeland de zee beheerschte en Holland zag zich eindelijk genoodzaakt ook weder den oorlog aan Zweden te verklaren.

Engeland zelf verdedigde zich met kracht en talent. Het trachtte met Amerika op goeden voet te blijven door het opgeven van zijn dierbaar recht tot onderzoek van neutrale schepen, maar verklaarde den 11^{den} November 1807 tevens alle havens en plaatsen van Frankrijk en diens bondgenooten voor geblokkeerd, allen handel daarmede verbiedend en alle van daar komende schepen goeden prijs verklarend; alleen werd handel op de koloniën of uit een niet geblokkeerde haven naar engelsche havens veroorloofd, mits de schepen geen fransche „certificats d'origine” bezaten; de neutralen mochten tegen betaling van belasting uit 's vijands land herkomstige waren op eigen schepen invoeren; vijandelijke schepen mochten niet door neutralen gekocht worden. Een paar dagen later werd de invoer van alle fransche voortbrengselen in Engeland absoluut verboden ²⁾. Napoleon antwoordde met het dekreet van Milaan van 17 Dec. 1807, waarbij de blokkade der britsche eilanden ter zee en te land nogmaals werd uitgesproken, elk vaartuig, dat zich aan de engelsche voorschriften hield, voor „dénationalisé” en als engelsch eigendom voor goeden prijs verklaard werd gelijk ook elk vaartuig, dat een engelsche haven bezocht: het „système barbare” van Engeland maakte volgens dit besluit van het eilandenrijk een roofstaat als Algiers, waartegen „le droit des nations” moest worden gehandhaafd op elke wijze ³⁾

---

¹⁾ Corresp. de Napoléon, vol. XVI, p. 63, 348; Jorissen, Napoléon I, p. 38; Ducasse, Les rois frères de Napoléon I, App., p. VI; Jorissen, Ondergang, blz. 413.

²⁾ Sautijn Kluit, blz. 43/4.

³⁾ Sautijn Kluit, blz. 50.

Het scheen werkelijk, dat Napoleon gelijk kreeg met zijne bewering, dat op deze wijze „la Hollande ne sortirait pas de ses ruines”¹⁾, en het aanbod des Keizers (27 Maart) om Lodewijk als koning naar Spanje over te plaatsen, welk koninkrijk thans in het begin van 1808 ook een filiaal van het fransche keizerrijk moest worden, was zooveel als de aanvang der feitelijke annexatie. Maar Lodewijk, ofschoon telkens den moed verliezend en op zich zelf niet afkeerig van een „asyle dans le midi”²⁾, verwierp het aanbod, verklarend dat hij geen gouverneur eener provincie was, dien men naar willekeur kon verplaatsen, maar soeverein van een vrij land³⁾.

Hij verklaarde zich overigens bereid om den wil zijns broeders te eerbiedigen. In een melankolieken brief van 21 Januari 1808⁴⁾ smeekte hij dezen hem toch beter te behandelen. Hij wilde desnoods de havens sluiten, zeide hij, en alles doen wat de Keizer van hem begeerde, zelfs heengaan, behalve alleen de afkondiging van het staatsbankroet, dat hij ten hoogste noodlottig achtte. Hij had reeds den oorlog aan Zweden verklaard en alle verkeer met dit land verboden met verbeurdverklaring van alle zweedsche goederen en schepen en verdrijving van alle zweedsche onderdanen uit het land⁵⁾. Thans (23 Januari) ging hij over tot algeheele sluiting der havens voor alle vaartuigen zonder uitzondering, behalve voor oorlogschepen en kapers van bondgenooten, tot verscherping van het toezicht op de visserij met plaatsing van een schildwacht op iedere uitgaande visscherschuit, met uitbreiding van de burgerlijke en militaire kustwacht.⁶⁾ En dit dekreet werd met strengheid gehandhaafd, ten minste in den eersten tijd.

Maar het was den Keizer nog niet voldoende. Zonder te letten op Lodewijk's verzoeken over den financieelen toestand, dien hij zelf „en bon état” achtte⁷⁾, eischte hij van zijn broeder de uitbreiding der marine en hare volledige uitrusting voor zes maanden wegens een dreigende engelsche landing, waartegenover ook de hollandsche

1) Corresp. I. I., p. 500.

2) Jorissen, Napoléon I, p. 32.

3) Rocquain, p. 165. Docum. hist., vol. II, p. 290 suiv.

4) Rocquain, p. 150.

5) Du Casse, I. I. p. IX; Sautijn Kluit, blz. 34.

6) Sautijn Kluit, blz. 55.

7) Rocquain, p. 152.

divisiën uit de duitsche streken ijlings werden teruggezonden. Deze nieuwe eisch tegenover de zware tekorten, waarop herhaaldelijk gewezen was, kon onmogelijk zonder een nieuwe leening of financiële steun van Frankrijk worden ingewilligd. Op het bezwaar antwoordde Napoleon met het voorstel om 15 mill. gulden te leenen tegen hypotheek op de rijke surinaamsche plantages, die nog aan hollandsche eigenaars behoorden ¹⁾). Aangezien dit wegens de bezetting van Suriname door de Engelschen moeilijk gaan zou, ook al gaf Frankrijk waarborgen voor de terugbetaling, ging de hollandsche regeering zuchtend over tot een nieuwe binnenlandsche leening, iets eerder mogelijk dan te voren, omdat de deelneming aan buitenlandsche leeningen zonder toestemming des Konings sedert Mei 1808 verboden was ²⁾). Zoo kon men eerlang vier eskaders bijeenbrengen: het eerste voor Tessel onder maarschalk De Winter, het tweede voor de Maas onder Bloys van Treslong, het derde onder Lemmers samenwerkend met de fransche flotille te Viissingen, het vierde onder Kikkert op de Zuiderzee, de Wadden en de Eems; de beide eerste telden samen 9 groote schepen, 9 fregatten en eenige lichtere vaartuigen, de laatste bestonden uitsluitend uit lichtere schepen. Maar de in Maart vastgestelde begrooting sloot weder met een tekort van 30 millioen, bij leening à 7% te verkrijgen uit eene belasting op alle renten; met de leening van 1807, die 40 mill. bedragen had, vormde deze nieuwe weder een zeer zware last en de invoering der amortisatiekas, waartoe men een omslag van 3 millioen aan de departementen oplegde ter betaling der rente, beloofde allesbehalve snelle schulddelging ³⁾).

De vindingrijke Gogel wist ook te helpen, toen slechts $\frac{2}{3}$ der leening volteekend werd, en vond de ontbrekende 10 mill. door belastingen op paarden en rijtuigen, op rijtuigwapens, op het vervoer te land, door verhooging van zeepbelasting en eindelijk door vervroeging der gewone verponding, die tot algemeene ergernis den 15^{den} Juli geheel moest worden afbetaald, terwijl zij anders voor de helft tot half November kon loopen. Een en ander wekte hevig verzet bij de vermogende klasse in stad en land, maar de

¹⁾ Ibid. p. 156.

²⁾ Sautijn Kluit, blz. 96.

³⁾ Wichers, blz. 80/1.

oude „jacobijnsche” democraat en unitaris Gogel was niet de man om de „heeren” te sparen, ook al had hij met tegenwerking te kampen van door hem als hardnekkige federalisten gekenmerkte ambtenaren en oude regenten; hij waarschuwde den Koning ernstig tegen de herleving van het oude regentenstelsel, dat bij vele ambtenaren aanhang vond, en wees hem op het ernstige daarin nog altijd aanwezige gevaar voor den jongen staat¹). En hij kreeg zijn zin. De Koning wees in zijne boodschap van 18 Mei het Wetgevend Lichaam ernstig op de ondervonden „boosaardige” tegenwerking en beloofde in bedekte termen nooit te zullen overgaan tot het gevreesde staatsbankroet, dat de kleine renteniers vooral als een nachtmerrie vervolgde; de voorbereiding in 1809 van een „grootboek” der staatsschuld, waarin deze zorgvuldig was opgeteekend, scheen velen reeds een begin van tierceering der schuld toe, daar men wist, dat Gogel deze voorstond²).

De minister hoopte ten slotte een goed afgerond belastingstelsel tot stand te brengen, waarbij de lasten werden overgebracht van den arme op den vermogende, die onder de oude Republiek zichzelven zoo veel mogelijk had gespaard; maar hij vond bij den Koning zelven niet genoeg steun voor zijne bezuinigings- en hervormingsplannen. In den loop van 1808 werd de verhouding tusschen den Koning en zijn bekwamen maar stroeven en hardnekkigen minister van financiën er niet beter op. Gogel eischte de vrije hand, maar Lodewijk, die geen al te zelfstandige dienaren wenschte, wilde hem die niet geven en eischte van zijn kant gehoorzaamheid. Bovendien was Gogel ook als minister lid gebleven van een amsterdamsch handelshuis, door hem in 1801 bij zijn aftreden opgericht. Deze laatste functie moest tot bezwaren leiden en in April 1809 kwam het zoover, dat de Koning het opgeven dezer relatie eischte. Gogel weigerde en een merkwaardige brief volgde, waarin de staatsman klaagde over de onmogelijkheid om de verantwoordelijkheid te dragen, als hij zijn

---

¹) Ibid. blz. 280 vlg. Vlg. over deze nog altijd aanwezige tegenstelling: Niebuhr, Circularbrieven, S. 51.

²) Niebuhr aan zijne regeering, dd. 28 Oct. 1808 (kopieën Rijksarchief). Het bleek bij de optelling, dat de schuld ongeveer 1200 mill. bedroeg maar de verwarring in de leeningen was zoo groot, dat men het niet precies wist (Ib. 29 Nov.). Men betaalde toen aan rente met aflossing jaarlijks 41 mill., terwijl de inkomsten ruim 55 mill. haalden, met nog 8 mill. vermeerderd sedert de bijvoeging van Oostfriesland enz.

gang niet kon gaan in de richting, die hij was ingeslagen. De vorst antwoordde met een schrijven, waarin hij in vriendelijke termen het gevraagde ontslag toestond ¹⁾. Gogel bleef lid van den Staatsraad, en zijn opvolger werd zijn oude vriend Appellius, die op zijne beurt trachten moesten het „enigme” der hollandsche staatsfinanciën op te lossen — een schijnbaar hopelooze taak.

De betrekkingen tusschen den Koning en zijn broeder werden in den loop van 1808 niet aangenamer dan te voren ²⁾. Na een kort verblijf te Utrecht, van einde October tot in het voorjaar, had Lodewijk (20 April) Amsterdam tot zijne residentie gekozen, naar men meende om den heimelijken en openlijken weerzin van den haagschen adel te straffen, maar, naar hij zeide, omdat Amsterdam de feitelijke hoofdstad was. Hij deed zijn intrede in het paleis op den Dam, den ouden zetel der stadsregeering; hij kwam er alleen, want Hortense beviel op dien dag te Parijs van den prins, die later Napoleon III zou worden ³⁾. Het scheen, dat de benoeming (April 1808) van den hertog De la Rochefoucauld tot ambassadeur, een man van ouden en hoogen adel, door huwelijk aan Hortense verwant, tot gezant in plaats van den tot den rol van spion verlaagden generaal Dupont, een blijk van toenadering tusschen de broeders moest heeten. Maar de nieuwe ambassadeur, trotsch op zijn afkomst, had, ondanks deze en zijn hoogereren titel, dezelfde opdracht als zijn voorganger om te waken tegen den smokkelhandel, waarvan Napoleon door zijn voortreffelijke inlichtingen alle bijzonderheden en knepen kende, zoodat hij den Koning zelfs een lijst van smokkelende firma's kon leveren. De ambassade was een middelpunt van persoonlijke intriges tegen den Koning; de gezant spaarde Lodewijk zijn opmerkingen over diens slappe en kostbare regeeringswijze niet; hij wees telkens op diens voorkeur voor anti-fransche ambtenaren en aanhangers

---

¹⁾ Zie over deze zaak: Sillem, De politieke en staatkundige werkzaamheid van Gogel (Amst. 1864), blz. 60 vlg.

²⁾ De vriendelijke brief bij Rocquain, p. 160, dd. 3 April 1808, is ongetwijfeld valsch, in het geheel niet in den gewonen vorm der correspondentie en slech samengesteld. Hij is afkomstig uit het Mémorial de St. Hélène, t. VI, p. 262 suiv. — een troebele bron.

³⁾ Niebuhr meldt aan zijne regeering dd. 21 Oct. 1808, dat de jonge prins nog niet in den „almanach royal” staat.

der oude Republiek en verdacht ook Roëll van engelschgezindheid. Lodewijk, bitter klagend over zijn moeilijke positie tussehen eene natie, die, bij alle sympathie voor haren Koning en gevoel voor orde, zeer moeilijk te leiden was door een vreemdeling en nog altijd gehecht bleek aan hare instellingen en zijn veeleischenden broeder, beloofde alle medewerking en deed wat hij kon ¹⁾. Maar die medewerking schijnt moeilijk, als men weet, dat La Rochefoucauld in een zijner eerste brieven naar Parijs reeds melding maakt van de wensche-lijkheid om Schelde-, Maas- en Rijnmonden in fransche handen te brengen door de fransche grens tot de Maas uit te breiden, waarop de fransche minister van buitenlandsche zaken antwoordt met ge-reede instemming, zelfs met te wijzen op de Waal als de gewenschte grens, waartegenover dan in Duitschland schadevergoeding gezocht kon worden: alleen zoo zou men den op Walcheren en in geheel Zeeland bloeienden smokkelhandel kunnen beletten. Een onderhan-deling volgde, waarbij de hollandsche regeering allerlei bezwaren opwierp en de Koning ten slotte weigerde op het denkbeeld in te gaan zonder de natie te raadplegen, daar bij de oprichting van het koninkrijk de integriteit des rijks gewaarborgd was. Er waren echter velen in den lande, die in eene ruiling van Brabant en Zeeland tegen duitsch grondgebied voordeel zagen, nu de zee toch afgesloten was; anderen spraken weder het woord „annexatie” uit, het eenige redmiddel, dat afdoende kon heeten en dat ook door den gezant zelf werd aangegeven ²⁾.

Zoo verliep het jaar 1808, zonder dat er eenige verbetering kwam in den toestand van handel en verkeer. De toenemende ontevreden-heid te Amsterdam en elders klom een enkele maal tot oproerige bewegingen onder het tot armoede vervallen werkvolk. Pogingen om eenige verlichting te geven door opening van de kustvaart tussehen de Eems en het kanaal van Holstein, om zodoende de verbinding met de Oostzee te herstellen, hadden weinig gevolg. De smokkelarij van koloniale waren door middel van valsche papieren en misbruik van de neutrale vlag hield aan; vooral in Zeeland bleef nog altijd het toezicht op de uitvoering der dekreten lastig, te meer omdat Engeland, thans alleen met Zweden nog in vrij

---

¹⁾ Rocquain, p. 171 suiv.

²⁾ Wichers, blz. 89 vlg.; Du Casse, p. XVII suiv.

verkeer, sedert èn Amerika èn alle zeevarende natiën in Europa aan den aandrang van Napoleon gehoorzaamd hadden, alles in het werk stelde om de algemeene blokkade te breken¹⁾. Toch kon La Rochefoucauld den 15^{den} Augustus melden: „il n'entre pas de bâtimens et c'est beaucoup.” Maar de Keizer was nog altijd niet voldaan en sloot reeds 16 April Frankrijk voor alle koloniale waren, uit Holland en Spanje ingevoerd, alzoo duidelijk toonend, dat hij nog altijd meende, dat de smokkelarij, hoe ook beperkt, haren weg vond en dat hij begeerig was inplaats van de smokkelaars eerlijke „avonturiers” ertoe te brengen om uit hoop op groote winst zelf weder die waren uit de koloniën te gaan halen³⁾. De hollandsche regeering kon dit dekreet alleen ingetrokken krijgen door verbod van reizen naar Engeland of de koloniën, van briefwisseling met Engeland of de koloniën, van allen uitvoer opnieuw en door een indeeling van de kust in drie douane-arrondissementen onder De Winter, Dumonceau, en De Carteret. Maar in November werd het fransche dekreet toch weder van kracht verklaard, in weerwil van de oprichting van een korps rechercheurs, de nieuwe algeheele sluiting der havens met verbeurdverklaring ook van die schepen, die op zee brieven of passagiers zouden opnemen, en plaatsing van de geheele equipage van betrapte schepen op hollandsche oorlogschepen³⁾. Doch ook deze strenge maatregelen, trouwens bij wijze van proef genomen en alleen tot 31 Maart 1809 geldig, konden de smokkelarij niet dooden in een land, zoo gelegen als Holland⁴⁾. „Comment empêcher la peau de transpirer?” riep Lodewijk wanhopig uit.

Te midden van deze bezwaren, die ten slotte ondragelijk werden, ging het werk der organisatie van het koninkrijk voort. Een crimineel en een burgerlijk wetboek, op de beginselen van den nieuwen tijd gegrond, werden nog in 1808 afgewerkt; zij bevatten in hoofdzaak het fransche recht maar eenigszins gewijzigd naar hollandsche gebruiken en zeden. In het voorjaar van 1809 volgde de invoering van het fransche metrieke stelsel met hollandsche namen, een octrooiwet, een wet op de rechtspraak, de inrichting van een „hof

---

¹⁾ Vgl. vooral de diplomatieke correspondentie achter Du Casse.

²⁾ Ibidem.

³⁾ Sautijn Kluit, blz. 97.

⁴⁾ Wichers, blz. 99.

van rekeningen", de regeling van den constitutioneelen adel des rijks, samengesteld uit den ouden adel en dien bij koninklijke brieven geschonken, een schutterijwet, waarbij $\frac{1}{5}$ der schutters „dienstdoende", het overige deel „rustend" werd. Het 27 Januari 1809 ingestelde „grootboek" was nog op verre na niet voltooid, toen het einde van Lodewijk's regeering was gekomen. De Koning zelf bezocht de door een watervloed geteisterde Betuwe en ontmoette op een reis door Overijsel en Brabant groote sympathie voor zijn plannen tot regeling van allerlei waterstaatszaken en van de verhouding tusschen Roomsch en Protestant in die gewesten.

Ook op de koloniën of liever wat daarvan nog overgebleven was had de regeering het oog gevestigd. Zij vereenigde de departementen van koloniën en marine onder één minister. De sedert de komst van Dekker en Hartsinck ¹⁾ weder in Indië aanwezige eskaders bleken, slecht bemand en slecht onderhouden als zij waren, niet in staat om Java op den duur te verdedigen, ook al deed men daar nog zoo zijn best om ze ten minste voor die verdediging te gebruiken. Een fransch eskader onder Linois kwam ze nog versterken maar kon evenmin de noodige verlichting aanbrengen tegenover de ook hier zich steeds meer ontwikkelende engelsche zeemacht. De vijand was weldra meester in de zeeën van den indischen archipel, nam tal van koopvaarders weg, veroverde de afgelegen posten en waagde in October 1806 zelfs een aanslag op de reede van Batavia, waar hij eerst een paar schepen en daarna, met een aanzienlijk eskader onder Pellew, den lateren lord Exmouth, teruggekomen, bijna geheel de daar half afgetuigd liggende vloot verbrandde, terwijl de laatst overgebleven schepen in December 1807 bij Grisee door denzelfden vlootvoogd vermeesterd werden. Zoo was er op Java geen oorlogschip meer ter verdediging voorhanden en het verband der in den archipel verspreide bezittingen en kantoren zoo goed als verbroken.

Gouverneur-generaal was thans de gewezen directeur-generaal Wiese, die in afwachting van de nog altijd slechts voorgenomen hervormingen nog door middel van de onzijdige schepen vrij wat produkten naar Europa kon verschepen tot 1806, toen de toestand

---

¹⁾ De Jonge — Van Deventer, dl. XIII, blz. XIX vlg. Zie boven, blz. 163/4.

van blokkade door Pellew krachtig werd gehandhaafd. Bij den aanval op de reede bij Grisee kregen de Engelschen reeds een oogenblik vasten voet op Java, terwijl de overige bezittingen stuk voor stuk den Engelschen in handen vielen.

En de toestand van den handel was al niet beter dan die der verdediging. De beschouwingen en plannen betreffende de reorganisatie van de uit den boedel der oude O. I. Compagnie verkregen rijksbezittingen, in Europa door Dirk van Hogendorp en Nederburgh met groot talent tegenover elkander ontwikkeld en waarbij de meer aan het oude vasthoudende Nederburgh in hoofdzaak de overhand behield, hadden intusschen in September 1804 geleid tot een nieuw „charter” voor de aziatische bezittingen, welks invoering door Elout en Van Grasveld als commissarissen-generaal moest worden voorbereid in verband met die van een aantal nieuwe reglementen.

Zij waren nog nauwelijks vertrokken, toen koning Lodewijk optrad. Hij liet zich wederom door den bekwamen Nederburgh en door G. K. van Hogendorp¹⁾ nauwkeurig van den toestand onderrichten en verkreeg de overtuiging, dat allereerst moest gedacht worden aan de verdediging der nog overgebleven bezittingen, in de eerste plaats van Java. Daartoe vestigde hij het oog op de energieken Daendels, die zooals hij zelf zeide „avait assez révolutionné dans sa vie”, in Westfalen en Oostfriesland blijken van ongemeene bestuursgevaren getoond had en dien hij, na terugroeping der reeds tot Rio-Janeiro gekomen commissarissen, den 28sten Januari 1807 tot gouverneur-generaal benoemde, met bevel om in de eerste plaats voor de verdediging van Java te zorgen, het bestaande zoo goed mogelijk in stand te houden en de voorgenomen hervormingen van allerlei aard voorloopig niet of ten minste niet in haren vollen omvang in te voeren; een groote macht werd hem tegenover den Raad van Indië toegekend. Hij ging over Parijs en Lissabon naar de Canarische eilanden, van waar hij op een klein schip met een franschen kapitein uit Teneriffe gelukkig aan de Engelschen ontsnapte en 1 Januari 1808 te Anjer aankwam. Na eenige aarzeling droeg Wiese hem, die verschenen was zonder aanstelling, welke op een ander schip door de Engelschen onderschept

---

¹⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. III, blz. 230 vlg.

was, het bestuur over. Het gold ten minste nog in naam ook voor de thans zoo goed als onbereikbare factorijen te Palembang, Bandjermassin en Makassar benevens voor de nog niet door de Engelschen veroverde posten in de Molukken; hier, gelijk op Java hield het oude ontzag voor de machtige „kompanie”, van welker ondergang de inboorlingen het rechte begrip nog niet hadden, de inlandsche bevolking in toom en in gehoorzaamheid aan den zachten druk harer dienaren. Maar het was de vraag, of Daendels, die zonder troepen en schepen gekomen was en daarop ook voortaan niet rekenen mocht, in staat zou zijn aan de omstandigheden het hoofd te bieden en de kolonie tot den vurig begeerden vrede te redden.

De takt, waarmede in dezen vooral tegenover de inlanders gehandeld diende te worden, was evenwel iets, wat van den driftigen en doordravenden maarschalk niet mocht verwacht worden. Hij vond „de onlusten op Java” bij zijn komst op het eiland „geheel gecesseerd” en met name in het pas in gisting verkeerende Cheribon de rust hersteld¹⁾, terwijl de verhouding der inlandsche vorsten tegenover het gouvernement weinig te wenschen overliet en Java betrekkelijk in een toestand van bloei verkeerde, vooral door de toenemende koffie-cultuur, thans over het gansche eiland hoofdzaak geworden, en door den handel van en naar het onzijdige Amerika; de gouvernementskas was ook welvoorzien door Wiese achtergelaten.

Daendels kwam op Java zonder eigenlijke kennis van zaken maar met de ver reikende hervormingsplannen der mannen van 1795, getemperd door de inzichten van Van Hogendorp en anderen. Hoewel gesteund door voortreffelijke ambtenaren als Muntinghe, slaagde hij er niet in den „deerniswaardigen” Javaan „van willekeurige lasten te bevrijden”, zooals hij gehoopt had²⁾, zonder dezen met zware heerdiensten, tienden en leverantiën te kwellen; integendeel, de Javanen werden onder hem schromelijk gekneveld en de altijd met takt te behandelen javaansche grooten door ondoelmatige en stelsellooze ruwheid zoodanig vervreemd, dat een paar jaren later velen onder hen van het hollandsche bestuur niet meer wilden

¹⁾ Van Deventer, l.l. blz. XLVIII vlg.

²⁾ Ibid. blz. 310.

weten en „wedijverden in ontrouw ¹⁾.” Met kracht werd evenwel de hand geslagen aan het verbeteren der verdedigingswerken, het organiseeren van de troepen, het bouwen eener vloot van kleine kustvaartuigen, het vervaardigen van wapenen, het bouwen van forten en kazernes, het maken van groote militaire wegen, onder welke de groote weg van Anjer naar Banjoewangie de eerste plaats verdient — alles tot stand gebracht met groote offers aan geld en menschenlevens, voor den harden oorlogsman beide van ondergeschikte beteekenis, terwijl hij ook weinig inzicht in handelszaken toonde, zoowel kustvaart als visserij opofferde aan de financiële behoeften en den onmisbaren amerikaanschen tusschenhandel belemmerde ²⁾.

Met zorg mocht in deze omstandigheden het oogenblik te gemoet worden gezien, waarop Engeland eindelijk de kolonie ernstig zou aanvallen, en ook in het moederland was men spoedig allesbehalve gerust over de wijze, waarop Daendels te werk ging.

Groote zorgen baarden nog altijd de financiën, al werd het tekort voor 1809 op slechts 15 mill. berekend, die men weder door eene leening hoopte te vinden; door voortgang der amortisatie hoopte de regeering op den duur de inkomsten, thans op 55 mill. berekend, met de uitgaven te doen overeenkomen. Maar ook deze hoop zou evenzeer een illusie blijken als die, dat men den Keizer zou kunnen tevreden stellen op het gebied van de handelspolitiek zonder te komen tot het toelaten der fransehe douane op hollandsch terrein of hem zou kunnen verbidden door de 3000 man onder generaal Chassé, die men naar Spanje had gezonden tot steun voor zijne spaansche veroveringsplannen ³⁾. Een toenemend gevoel van onzekerheid en wantrouwen in de toekomst verlamde alle hervormingsdenkbeelden en alle hoop, terwijl de verarming des lands toenam, zoodat Amsterdam dit jaar niet minder dan 110000 bedeeden telde, bijna de helft zijner bevolking.

In Februari kwamen de eerste geruchten omtrent een naderenden oorlog tusschen Frankrijk en Oostenrijk. Napoleon waarschuwde in

¹⁾ Ibid. blz. CIV vlg., blz. XCIII.

²⁾ Ibid. blz. LXXXIII vlg.

³⁾ Bosscha, Neerland's heldendaden te land, III, blz. 303 vlg.

verband daarmede voor een engelsche landing, waartegen Holland zichzelf alleen zou moeten verdedigen. De oostenrijksche papieren daalden aanstonds zeer in waarde, hetgeen te Amsterdam nieuwe verliezen veroorzaakte, maar even bedenkelijk was het, dat Lodewijk, nu 12000 man nog altijd in Duitschland en 3000 man in Spanje waren, hier nauwelijks 3000 man, zijn garde, over had.

Half April begonnen de vijandelikheden aan de Inn en aanstonds nam Lodewijk enkele maatregelen om ten minste Zeeland en Brabant te voorzien en de vloot in orde te brengen, terwijl de hollandsche troepen in Duitschland de patriotsche ondernemingen aldaar vrijdelden, den moedigen majoor Von Schill in Stralsund deden vallen ¹⁾ en den hertog van Brunswijk—Oels uit het Hessische hielpen verjagen. In den zomer was de opstand in Duitschland, die ook in Holland zekere gisting had veroorzaakt, bedwongen en de groote slag bij Wagram (5 en 6 Juli) maakte feitelijk een einde aan den landoorlog, daar Oostenrijk, geheel verslagen, ten slotte zich tot een nadeeligen vrede genoodzaakt zag.

Nog voordat het zoover gekomen was, had de lang verwachte engelsche landing in Holland werkelijk plaats. Lodewijk had, in plaats van zich ernstig op dien aanval voor te bereiden, de kans schoon gezien om tijdens de alle aandacht des Keizers in beslag nemende voorbereiding van den veldtocht, bij dekreet van 31 Maart den uitvoer en invoer van meer dan 50 millioen aan handelswaren toe te staan en later, tijdens den veldtocht, wederom op dringend aanzoek van den handel voor den tijd van drie maanden een aantal amerikaansche schepen, die met katoen en koloniale waren voor de kust verschenen waren, toe te laten.

Een zekere verademing was het onmiddellijk gevolg van deze handelingen ²⁾ maar groot was Napoleons ergernis over dit gebruik maken van de moeilijkheden, waarin hij verkeerde. Hij eischte luide, dat Holland zou „partager le sort de la France, sa bonne ou sa mauvaise fortune.” Hij dreigde met oorlog ³⁾, verlangde onmiddellijke intrekking dezer dekreten en herstelde opnieuw de fransche douaneliniën tegen de „province anglaise” zooals hij Holland steeds noemde.

---

¹⁾ Documents historiques, vol. III, p. 102 suiv.

²⁾ Sautijn Kluit, blz. 101.

³⁾ Jorissen, Ondergang, blz. 414 vlg.

De nu ernstig bevreesde hollandsche regeering, die den ondergang ook van den handel op Frankrijk vreesde en het verwijt moest hooren, dat de oostenrijksche diplomaat Stahremberg over Holland naar Londen was gegaan om er de samenwerking tegen Frankrijk te bespreken¹⁾, moest zich opnieuw buigen en trok hare dekreten betreffende den handel den 23sten Juli in²⁾.

Zoo was het inderdaad geweest³⁾. Een engelsche landing in Zeeland met het doel om Antwerpen en zijn maritieme stelling te vermeesteren moest in de eerste plaats dienen om de steeds dreigende fransche landingsplannen in Engeland voor langen tijd te vrijdelen maar misschien ook nog om Napoleons macht tegenover Oostenrijk te verdeelen — een herhaling van wat in 1799 was geschied, maar thans zonder den Prins van Oranje, die van den pruisischen in den oostenrijkschen dienst was overgegaan, bij Wagram had gestreden en er ernstig gewond werd: alle gedachte aan herstel der oude toestanden scheen thans verre, slechts een aanval op Frankrijk was in het oog gevat, in de eerste plaats op de maritieme instellingen aan de Schelde, voor Engeland een ernstige bedreiging⁴⁾.

Een aanzienlijke macht van 160 oorlogsvaartuigen en een transportvloot van 1500 schepen met 38000 man en 144 kanonnen werd in Engeland gereedgemaakt onder het bevel van den weinig voortvarenden ouderen broeder van den „jongen” Pitt, lord Chatham, die naar zijne gewoonte veel te laat kwam ten minste als men ook Oostenrijk nog te hulp had willen komen, wat evenwel niet in de eerste plaats het doel was.

Eerst veertien dagen na den wapenstilstand van Znaym, die Oostenrijk's nederlaag bezegelde (16 Juli), verscheen de engelsche vloot voor de zeeuwsche kust en landden engelsche troepen op Walcheren, waar zij in een paar dagen meester werden; alleen Vlissingen bood nog weerstand. Van Walcheren uit wierpen de aanvallers zich op Zuid-Beveland, overmeesterden hier eveneens de zwakke hollandsche

¹⁾ Ibid. blz. 416.

²⁾ Du Casse, I, 1.; Wichers, blz. 107 vlg.

³⁾ Hoek, Geschiedenis der landing in in Zeeland (Amst. 1820); De Bas, Prin-
Frederik, II, blz. 515 vlg.; Jorissen, Ondergang, blz. 280 vlg.

⁴⁾ Castlereagh, Correspondence, vol. VI, p. 291.

bezettingen, die onder generaal Bruce bij Bath een oogenblik stand hielden maar ook dit fort spoedig ontruimden en op Brabant terugtrokken. Bruce werd onmiddellijk afgezet en wegens plichtsverzuim vervallen verklaard van zijn militaire posten.

Gebrek aan troepen en verdedigingsmiddelen heerschte overal en bij krachtig doortasten had Chatham misschien het slecht voorziene Antwerpen, met de 11 daar op de Schelde liggende oorlogschepen, dadelijk kunnen nemen ¹⁾, maar hij verzuimde de gelegenheid en begon Vlissingen te belegeren, terwijl intusschen koning Lodewijk, door de fransche ministers te Parijs met het opperbevel over het noorderleger belast, inderhaast van alle kanten troepen bijeenrok en zich te Roozendaal vestigde aan het hoofd van een bonte menigte soldaten, grenswachters en oudgedienden van allerlei soort, op het einde der maand Augustus tot een macht van bijna 30000 man aangegroeid en gelegerd in de verwaarloosde brabantsehe vestingen; bovendien werden hollandsche kanonneerbooten bij Tholen en Willemstad opgesteld om den vijand het verder doordringen te beletten. Maar Napoleon spotte met de maatregelen zijns broeders, den „connétable”, wiens betrekking „rien” was, alleen „civil”, zelfs met geen macht over de wacht voor zijn paleis, en stelde tot opperbevelhebber van het noorderleger den ervaren maarschalk Bernadotte aan, onder wien Dumonceau, hoe Lodewijk, die zich op Het Loo terugtrok, ook protesteerde, de hollandsche troepen zou leiden. Tot 's Keizers diepe ergernis moesten door geheel Frankrijk heen de nationale garden worden opgeroepen, „als ware de keizerlijke schepping op het punt van vergaan.” De Keizer zelf zag in, dat er voor gevallen als deze te weinig troepen in het land waren en was daarover niet weinig ontsticht ²⁾.

Intusschen bemachtigden de Engelschen na een vreeselijk bombardement van twee dagen met 1100 stukken den 15^{den} Augustus Vlissingen, door Monnet met 6000 man bezetting spoedig overgegeven; zij gingen evenwel niet verder, veroverden alleen nog Schouwen en Duiveland en dreven de kleine hollandsche flotille onder Twent naar het Haringvliet terug. Van het inderhaast versterkte Bath trachtten de Engelschen nog de Schelde op te zeilen naar het inmiddels beter toegeruste Antwerpen maar bij het vorderen der

¹⁾ Ibid. p. 328.

²⁾ Jorissen, I. I., blz. 291.

onderhandelingen over vrede te Schönbrunn verloren zij den moed en begonnen reeds het bezette gebied te ontruimen. De hollandsche generaal Cort Heyligers, die den 4^{den} September met „Hollands heldenscharen, gerezen uit de zee”, het Kreekerak doorwaadde, vond Bath reeds ontruimd en weldra was het eiland weder hernomen. De Engelschen, die in het geheel slechts even 100 man aan gesneuvelden maar meer dan 4000 man aan de zeeuwsche koortsen, een derde hunner geheele macht aan zieken verloren hadden, gaven half September ook Walcheren op en scheepten hunne troepen weder in, behalve de bezettingen van Vlissingen, Veere en Rammekens, die nog tot 26 December daar bleven maar toen evenzoo werden ingescheept, nadat zij de vestingwerken en dokken te Vlissingen vernield hadden en daarmede ten minste een deel van hun werkelijk plan hadden volvoerd. De uitgebreide smokkelhandel, in dit najaar op Walcheren gedreven, had bovendien aan Engeland groote voordeelen bezorgd. Schouwen was reeds in September door Verhuell aan het hoofd eener flotille kanonneerbooten herwonnen.

Hevig was Napoleon's ergernis over de volledige bevestiging van zijn tallooze malen met den meesten nadruk uitgesproken vrees, dat Lodewijk een engelsehe landing niet zou kunnen afweren, als hij leger en vloot niet krachtiger maakte, niet minstens 20000 man in behoorlijken staat had. Hij schold heftig op den „verrader” Bruce en den „ellendeling” Monnet, verweet in harde woorden zijn broeder niets gedaan te hebben om de Engelschen bijtijds te voorkomen en wees hem, den „calomniateur” en „hypoerite”, op zijn onvergefelijk verzuim. Hij uitte de overtuiging, dat het leger 40000 man sterk kon zijn en dat „la Hollande n'a jamais été moins utile que depuis le royaume”¹⁾. En de arme Lodewijk verdedigde zich zoo goed hij kon, wijzend op de ten slotte genomen maatregelen. Maar de Keizer was daarmede niet verzoend en eischte van dit oogenblik af de legering van 16000 man hollandsche troepen op Zuid-Beveland, de opstelling van 200 kannonneerbooten in de zeeuwsche wateren en bovendien weder krachtige maatregelen tegen de smokkelarij, ja dreigde zelfs mobiele colonnes naar Amsterdam te zenden om waren verbeurd te verklaren, daar Holland „trahit la cause

¹⁾ Rocquain, p. 212.

commune"; hij sprak van bezetting der geheele kust¹⁾. En La Rochefoucauld, die met Lodewijk persoonlijk op slechten voet stond wegens de zaak der Koningin, bracht deze klachten in heftigen toon over. Bovendien was in het begin van October de door den Keizer volkomen vertrouwde maarschalk Bessières in plaats van den bekwamen maar intrigeerenden Bernadotte met het opperbevel over het noorderleger belast. Hij kreeg de opdracht om in Zeeland en Brabant te doen wat hij noodig achtte en daarbij zich te herinneren, dat de Hollanders onder zijn bevel stonden. Werkelijk namen de fransche troepen reeds bezit van Bath en dreigden het te doen van Bergen op Zoom, wat nog door Dumonceau werd afgewend²⁾.

Een ernstig conflict dreigde, want Lodewijk begeerde, zooals hij zeide, niet eenvoudig „le remplaçant de Schimmelpenninck” te zijn en verklaarde heen te willen gaan liever dan zich zoo te laten behandelen en zelfs „l'ombre de l'indépendance” te verliezen; hij bood den Keizer aan afstand te doen ten behoeve van zijn zoon³⁾ en weigerde standvastig in de eischen van zijn broeder te berusten als „contraires à son premier devoir et funestes pour la nation”. Maar Napoleon had door den engelschen inval de beteekenis van Antwerpen, „le secret de l'Escaut”, leeren inzien. Hij toonde bij deze gelegenheid weder het militaire genie, dat hem eigen was, en gaf onmiddellijk bevel Antwerpen tot een geduchte vesting, tot een arsenaal van den eersten rang te maken. Daartoe moest hij de beschikking hebben over Walcheren, over geheel Zeeland, over de brabantische vestingen, de geheel vrije beschikking: met andere woorden die streken en plaatsen moesten onmiddellijk bij zijn rijk worden ingelijfd. Dat moest goed- of kwaadschiks van Holland worden afgedwongen⁴⁾. Maar aan de andere zijde zag Lodewijk thans in, dat het noodig zou kunnen worden geweld te gebruiken, en voor dit geval meende hij nergens anders steun te kunnen vinden dan bij Engeland zelf. Met dit doel bestoot hij uit Het Loo naar Amsterdam terug te keeren en zijn ministers en generaals te raad-

¹⁾ Ibid. p. 218.

²⁾ Vgl. Krayenhoff, Bijdragen tot de vaderl. geschiedenis van 1809/10 (Nijmegen, 1831).

³⁾ Rocquain, p. 219.

⁴⁾ Jorissen, I. I., blz. 292.

plegen. Algemeen werd zijn denkbeeld bestreden; alleen generaal Krayenhoff en admiraal Lemmers beloofden medewerking in deze richting, maar alle anderen wilden zich niet wagen aan het hooge spel, dat Lodewijk thans dacht te spelen, gebruik makend nog van de aanwezigheid der Engelschen in Zeeland. Verhuell en Roëll wezen op een ander reddingsmiddel: een bezoek des Konings aan zijn broeder te Parijs, waarin Lodewijk echter weinig heil zag¹⁾.

Nog hadden de Engelschen Walcheren niet verlaten, toen den 22sten November Napoleon door den gezant Verhuell te Amsterdam plotseling het voorstel liet doen, dat Lodewijk met hem zou komen overleggen. De Koning aarzelde en riep weder zijn ministerraad bijeen, die bijna eenstemmig schriftelijk tot de reis raadde als het eenige middel, door Verhuell reeds lang aanbevolen, om den toorn des Keizers te bezweren en land en volk te redden. Alleen Krayenhoff, 's Konings vertrouwde minister van oorlog, die tijdens den engelschen inval Amsterdam zooveel mogelijk in staat van tegenweer had gebracht²⁾, wees op de mogelijkheid om met steun van Engeland 's lands onafhankelijkheid met de wapenen te verdedigen; hij kreeg dan ook verlof om met de versterking van Amsterdam voort te gaan en iedere bezetting dier stad af te weren „par tous les moyens qui seront en son pouvoir”³⁾. De Koning, ofschoon denkend aan het lot der spaansche vorsten te Bayonne, voor zijn persoonlijke veiligheid te Parijs beducht en van meening, dat zijn afwezigheid in moeilijke gevallen slecht zou werken⁴⁾, besloot te gaan, zoodra een officieele uitnoodiging gekomen zou zijn. Ook deze voorwaarde gaf hij daarna op. Hij droeg de leiding der regeering tijdelijk over aan den ministerraad, nam den 26sten plechtig afscheid van het Wetgevend Lichaam en vertrok met Roëll, minister van buitenlandsche zaken, naar Parijs om er nog het feest van den 2^{den} December te kunnen bijwonen. Bij zijn vertrek, dat groote bekommring bij de gansche bevolking wekte, bepaalde hij, dat geen bezetting van grondgebied behalve Zeeland door de Franschen — men wist reeds, dat de Keizer hieraan ernstig dacht, vooral met

1) Jorissen, blz. 292 vlg., 433 vlg.

2) Krayenhoff, Bijdragen, passim.

3) Ibidem, blz. 183.

4) Jorissen, blz. 434, in de aantekeningen van den staatsraad van Toulon over het toen verhandelde.

betrekking tot Zeeland — zou mogen geschieden dan „sur un ordre éerit de ma main en entier, signé en Hollandais, finissant par un ou deux mots: doe wel en zie niet om”, het devies der Unie-orde; de laatste bepaling zou ook gelden voor ieder stuk van zijnentwege en bij gebrek daaraan moest men het als van geen waarde beschouwen. De kommandant der garde, de fransche generaal Tarayre, en andere fransche officieren werden verwijderd uit Amsterdam, dat aan de bijzondere zorg van Krayenhoff werd opgedragen, wien als minister van oorlog de macht over het leger in volle mate werd toevertrouwd.

De Koning had gehoopt, zelfs beloofd vóór 1 Januari terug te zullen komen, maar daarvan was geen sprake; Napoleon hield zijn broeder feitelijk van het eerste oogenblik af gevangen. De ergernis des Keizers was blijkbaar groot en reeds op den 2^{den} December noemde hij Holland tegenover zijn broeder „une colonie anglaise”, die hij zou „manger”. Den volgenden dag sprak eerst de Keizer zelf in zijn toespraak tot het Wetgevend Lichaam van Holland als „le débouché des principales artères de mon empire”, waar „changements nécessaires” waren, en daarna noemde de fransche minister in zijn „exposé” van den algemeenen toestand des rijks Holland „une partie de la France”, aanslibbing immers van de groote fransche rivieren, een gevaar thans voor Frankrijk, dat ook den handel op Rijn en Wezer moest verbieden aan de engelschgezinde bewoners, want het zou goed zijn, dat alles weder terugkeerde tot „son ordre naturel”. Op deze woorden, weldra in den „Moniteur” gedrukt, ontstond in Holland een „ongeloofelijke sensatie”, die zich ook aan de Beurs deed gevoelen in een scherpe daling der hollandsche fondsen en „groote neerslagtigheid” wekte, zelfs bij de „ijverigste frondeurs” tegen het koninklijk gezag¹⁾. En een paar dagen later erkende de Keizer ronduit de annexatie te willen, desnoods met geweld, als Lodewijk niet vrijwillig afstand deed, in welk geval nog voorwaarden te bedingen zouden zijn, voor hem persoonlijk zoowel als voor de natie²⁾.

Ten einde de inlijving te vermijden, stelde Lodewijk, nog hopennd door concessiën zijn broeder te verbidden, aan diens minister van

¹⁾ Wichers, blz. 369; Masson, Napoléon et sa famille, t. v, p. 220.

²⁾ Roëll, Verslag van hetgeen te Parijs in 1809 en 1810 is voorgevallen (Amst. 1837), blz. 14 vlg.

buitenlandsche zaken voor: afstand van het grondgebied tot de Maas, aanstelling van een gevolmachtigd keizerlijk agent te Amsterdam, intrekking van het dekreet over de in- en uitgaande rechten en van dat over den adel, maar hij weigerde staatsbankroet en conscriptie en eischte echtscheiding van Hortense. Op 's Keizers weigering, daar deze tegenover Engeland de gansche kust tot de Wezer begeerde, verlangde de Koning naar zijn land terug te gaan om zijn zaken te regelen. Maar Napoleon, ofschoon betuigend de fransche staatkunde „depuis Clovis jusqu'au Comité du Salut Public” te willen volgen¹⁾, verklaarde nu plotseling zijn besluit niet „onherroepelijk” en stelde voor een dertigtal hollandsche notabelen naar Parijs te laten komen. De Koning weigerde en meende thans eenige kans te zien op het behoud der onafhankelijkheid met opoffering van een deel van zijn rijk. Hij bood aan: ruil van Walcheren voor grondgebied in Berg, waarvan thans zijn zoon groothertog heette, of in Westfalen, stipte uitvoering der douane-maatregelen en opneming van Holland in het Rijnverbond. Een lange brief des Keizers volgde den 21sten December²⁾, waarin deze zijne teleurstelling over den loop der hollandsche zaken uitte, zijne grieven optelde en den eisch stelde, den eisch, die het oude denkbeeld van de Rijn grens eindelijk tot een feit zou maken, van afstand van alles tot den Rijn, verbod van handel met Engeland, een vloot van 14 lineschepen, 7 fregatten en 7 brikken of korvetten, een leger van 25000 man, opheffing der maarschalks- en adelstitels. 's Keizers minister van buitenlandsche zaken, de hertog van Cadore, zou de verdere onderhandeling over een en ander voeren. Op de verklaring des Konings, dat hij dan met zijn oudsten zoon naar Holland terug wilde, antwoordde de Keizer, dat hij beiden onder politietoezicht stelde en hun vertrek zou beletten³⁾. Nieuwe onderhandeling met Cadore volgde, waarbij de Koning, die in zijn uitersten nood steun zocht bij Rusland en keizer Alexander's bemiddeling inriep⁴⁾, Brabant en Zeeland aanbood behalve het land van Altena, dat noodzakelijk bij Holland moest blijven wegens den

¹⁾ Sorel, t. VII, p. 421.

²⁾ Rocquain, p. 228.

³⁾ Roëll, Verslag, blz. 45.

⁴⁾ Sorel, t. VII, p. 422.

loop der wateren in die streek, en overigens in de plannen van zijn broeder wilde treden, mits eene schadeloosstelling in duitsch grondgebied volgde; maar het aanbod werd beantwoord met een weigering van alle schadeloosstelling en de bedreiging, dat de zaak spoedig moest afloopen, zouden niet de fransche troepen het koninkrijk zonder waarschuwing binnenvallen.

Op deze eischen besloot Lodewijk aanvankelijk niet in te gaan. Hij meende ver genoeg gegaan te zijn. Hij begreep, dat Napoleon om algemeene staatkundige redenen de inlijving op dit oogenblik nog niet wenschte¹⁾, en dacht van die omstandigheid gebruik te maken om tijd te winnen. Hij zond den 27sten December den ministerraad te Amsterdam bericht van het gebeurde met bevel om militaire maatregelen te nemen; de meest vertrouwbare generaals moesten naar de grenzen gezonden worden om acht te geven op den marsch der fransche troepen en, als deze werkelijk binnenrukten, daartegen protesteeren zonder evenwel geweld tegenover geweld te plaatsen; die generaals moesten alle wanordelijkheden trachten te voorkomen en de eventueel binnenrukkende Franschen vergezellen; de amsterdamsche Bank moest worden beveiligd, desnoods hare fondsen worden te gelde gemaakt en zij zelve opgeheven, in ieder geval tegen overrompeling beschermd worden; vreemde troepen mochten nergens binnengelaten worden dan mits vergezeld door een hollandsch hoofdofficier. Lijdelijke tegenstand werd dus aanbevolen, geen feitelijk verzet. Alleen ten opzichte van Amsterdam werd een uitzondering gemaakt; daar mochten in geen geval vreemde troepen worden toegelaten zooals bleek uit een tweede schrijven des Konings van 5 Januari, gezonden op verzoek van de door den eersten brief niet voldoende ingelichte ministers.

Maar reeds nam, onmiddellijk na het vertrek der Engelschen, Bessières bezit van Walcheren en verbood Dumonceau dit eiland te bezetten: deze moest Cort Heyligers, die reeds Middelburg was binnengerukt, naar Zuid-Beveland terugroepen en de flotille van De Winter kreeg aanwijzing de zeeuwsche wateren niet te verlaten. Ook La Rochefoucauld gedroeg zich te Amsterdam als heer en meester en noodigde brutaalweg een aantal ingezetenen, onder hen den tijdelijken minister van buitenlandsche zaken Mollerus,

¹⁾ Jorissen, I.1., blz. 410.

bij zich om te bespreken wat er te doen viel ¹⁾, terwijl de ministerraad, niet geheel eensgezind omtrent de aan te nemen houding — Krayenhoff, Appellius en Van der Capellen waren voor krachtig verzet en de eerste voerde 's Konings militaire bevelen stipt uit; de anderen aarzelden — hem liet begaan. Als resultaat van de bespreking meldde de gezant reeds 16 December aan zijne regeering, dat de Hollanders onafhankelijkheid wenschten, in geen geval staatsbankroet, conscriptie of fransche bezetting zouden dulden, maar dat zij wel geneigd waren Zeeland en Brabant in ruil voor het groothertogdom Berg te geven, dat zij ook het Continentale Stelsel wilden aannemen en tot enkele verdere concessies bereid waren ²⁾.

Wat zou er geschieden? Met spanning wachtte men het in Holland af, een spanning, die zich uitte in algemeene ongerustheid, scherpe daling van beurswaarden en verloop van het krediet, terwijl Krayenhoff Amsterdam meer en meer in staat van tegenweer bracht, ofschoon 's Konings bevelen dienaangaande telkens onzekerder werden ³⁾. De crisis naderde snel. Het niet uitbetalen van traktementen benevens het uitstel der rentebetaling veroorzaakte een algemeene paniek ⁴⁾.

De Koning deed nog wat hij kon. Op raad van Cadore bood hij den Keizer aan met de Koningin terug te gaan, toe te stemmen in eene pruisische leening te Amsterdam, waaruit Pruisen zijn oorlog-schatting zou kunnen betalen, en eindelijk Walcheren, Zuid-Beveland en Brabant te ruilen tegen Munsterland tot de Lippe ⁵⁾. Maar Napoleon weigerde opnieuw en de zending van maarschalk Oudinot, hertog van Reggio, naar Antwerpen als bevelhebber van het noorderleger scheen reeds een maatregel tot inlijving van Holland te beteekenen, want de Keizer begeerde voor zijn rijk in ieder geval de Rijn grens, de „natuurlijke grens” van Frankrijk, van ouds het doel der fransche staatkundige idealen.

Nog eenmaal trachtte Lodewijk zijn broeder te verbidden, maar de Keizer eischte nu òf 's Konings „démision” òf de bijeenroeping

¹⁾ Roëll, Verslag, blz. 30.

²⁾ Du Casse, p. LXXII.

³⁾ Jorissen, blz. 325 vlg.

⁴⁾ Vgl. de belangrijke brieven van Van der Heim aan Roëll achter het boek van Wichers.

⁵⁾ Rocquain, p. 234.

van 15 à 20 hollandsche notabelen te Parijs. In overleg met Roëll bood de Koning thans aan Napoleon's eischen van 21 December aan zijne Wetgevende Vergadering voor te leggen en de onderhandeling daarover door den gezant Verhuell te openen. Hierin stemde de Keizer eindelijk toe, in de hoop door de luide verkondigde plannen tot annexatie van Holland het weerbarstige Engeland tot onderhandeling over den vrede ter zee te brengen, daar de annexatie, weldra door die van het gansche kustgebied tot Danzig toe gevolgd, voor Engeland, dat ook op Hamburg en andere plaatsen nog altijd een voordeeligen sluikhandel in koloniale waren en fabrieksgoederen dreef, een ernstige slag zou zijn. Wilde Engeland niet, dan zou het van Zeeland en Brabant beroofde Holland ook niet langer kunnen blijven bestaan, maar noodzakelijk moeten worden gebracht onder fransk beheer, desnoods onder een eigen gouverneur-generaal met behoud der bestaande bestuursvormen¹⁾. Een geheim agent, door den hollandschen ministerraad af te zenden, zou Engeland van den gevaarvollen toestand moeten onderrichten²⁾ en tot eindelijk toegeven moeten brengen, of het anders door aanbod zelfs der volkomen vrijlating van Holland mogen overhalen tot vrede.

In dien geest werd, nadat een eerste missive des Konings als onvoldoende afgekeurd was, een krachtig koninklijk schrijven naar Amsterdam aan de ministers opgesteld, maar de Keizer eischte nu inzage ook van den door middel van een der groote handelsfirma's te Amsterdam naar Engeland te zenden brief en weigerde nogmaals vergunning aan den Koning om terug te gaan, daar die terugkeer de thans liever niet aan te kweeken hoop op behoud der onafhankelijkheid zou doen herleven, ja zelfs tot verzet aanleiding zou kunnen geven. Tegelijk liet hij Oudinot zoowel Bergen-op-Zoom als Breda opeischen ten einde nog meer indruk te maken. De fransche troepen werden daar wel afgewezen, maar de Keizer legde dit uit als een beleediging zijner eer en Lodewijk moest thans wel toestemmen in de bezetting, die hij echter nog als een „garnizoensverandering” deed voorkomen.

Doch nu scheen de maat vol en Lodewijk besloot te vertrekken, zij het tegen den zin des Keizers, waarvan hij Cadore kennis gaf. Een

---

1) Roëll, Verslag, blz. 68 vlg.; Sautijn Kluit, blz. 107 vlg.

2) Rocquain, p. 235; Sorel, t. VII, p. 423, 446 suiv.

hevig tooneel tusschen de beide broeders volgde en Lodewijk moest blijven, thans door een wacht bewaakt. Een uitvoerige nota, door den Keizer zelve ontworpen, werd hem weldra aangeboden ter begeleiding van het schrijven van den ministerraad naar Engeland. Deze stukken, 25 Januari 1810 uit Parijs afgezonden, werden op aanwijzing van Roëll in handen gesteld van den amsterdamschen bankier Labouchère, hoofd der aanzienlijke firma Hope en tevens schoonzoon en vennoot van het hoofd van het beroemde londensche bankiershuis Baring¹⁾.

Labouchère's zending²⁾ met de door Van der Heim en Mollerus geteekende nota liep op niets uit, want Engeland sloeg het belang der feitelijke inlijving van het toch reeds geheel van Frankrijk afhankelijke Holland niet hoog aan; alleen matiging van de fransche staatkunde tegenover Engeland en intrekken der fransche handelsdekreten kon de engelsche regeering tot toenadering brengen, was het antwoord. Labouchère keerde na een verblijf van tien dagen met dit antwoord terug, nadat hij zich nog onvoorzichtig ingelaten had met een diplomatieke intrige van Talleyrand en Fouché tegen hun meester, waardoor Napoleon's argwaan tegenover zijn broeder zeer was toegenomen.

Intusschen had Oudinot Bergen op Zoom en Breda bezet³⁾ en was al het grondgebied tot de Maas toe door dezen bij proclamatie onder militair beheer genomen, met verbeurdverklaring van de daar aanwezige engelsche goederen en alle koloniale waren, de eerste ten voordeele van Vlissingen en zijn bewoners wegens het bombardement en de vernieling der dokken. De Koning protesteerde maar gaf weldra toe, erkende de bezetting en stelde zijne troepen onder bevel van Oudinot, die telkens verder doordrong en 11 Februari Dordrecht bezette, tegelijk Nijmegen en de Bommelerwaard bedreigend. Een scherpe zinsnede tegen Holland's „trahison" en de aankondiging van een bezetting der hollandsche kusten door „vertrouwbare" troepen en beambten in den franschen „Moniteur" van 30 Januari

¹⁾ Zeer goed over dit alles: Wichers, blz. 136 vlg.; Sautijn Kluit, blz. 108 vlg.

²⁾ Vgl. Roëll, Verslag; Thiers, Histoire du Consulat et de l'Empire, vol. XII, p. 67 suiv.; Sorel, l.l. p. 446 suiv.

³⁾ Vgl. over het daarbij gebeurde de stukken betreffende de zending van den staatsraad Elout naar Oudinot in Febr. 1810 (Jorissen, blz. 438 vlg.).

verergerde de vernedering, waartegen de fiere verdediging der hollandsche ministers in de „Koninklijke Courant” weinig uitwerkte, integendeel 's Keizers toorn in nog hooger mate opwekte. Hij eischte nu van zijn broeder opnieuw diens vrijwilligen afstand en verweet hem nogmaals zijn engelschgezindheid en zijn bespottelijke zoowel als schadelijke maatregelen tot benoeming van maarschalken en instelling van een adel, welks bestaan streed met de beginselen der Revolutie, naar hij beweerde.

Lodewijk, vroeger tot afstand niet ongeneigd, achtte dezen thans met zijn eer ten eenenmale onbestaanbaar en weigerde, maar stemde toe in afstand van alles tot Rijn en Waal behalve Schouwen en Altena, ja zelfs in het nemen van alle door den Keizer begeerde maatregelen omtrent het Continentaal Stelsel; de Keizer zelf zou den „directeur-général du blocus” in Holland mogen aanwijzen ¹⁾. Dit plan werd thans te Amsterdam aan een „Grooten Raad”, bestaande uit de ministers, de voorzitter van den Staatsraad, de oud-voorzitters van het Wetgevend Lichaam en de directeuren van schatkist en openbare schuld voorgelegd, wederom met uitdrukkelijk bevel geen fransche troepen in Amsterdam toe te laten. De „Groote Raad” legde zich moedeloos en vol ontroering bij de zaak neder; hij raadde ertoe over te gaan, met bloedend hart bereid zich naar het „groot systeem” te schikken ²⁾. Hoop en vrees wisselden elkander in Holland af; de koersen rezen en daalden op de onzekere berichten uit Parijs; het krediet en de wisselkoers te Amsterdam bleven onop-houdelijk in schommeling; sommige groote handelshuizen begonnen te wankelen. La Rochefoucauld deed zijn best om de onrust te verergeren, protesteerde luide tegen Krayenhoff's maatregelen en trachtte diens gezag te ondermijnen ³⁾. Maar Napoleon had reeds te Parijs zijn broeder nieuwe eischen gesteld en nieuwe onderhandeling was noodig, zoodat de Koning zuchtte: „nous sommes ici dans un coupe-gorge, dont il faut sortir à tout prix; quand une fois je serai sorti, on ne m'attrapera pas une seconde fois.”

Na het bericht der mislukking van Labouchère's zending werd het niet beter. De staatsgevangenen vorst zag zich eindelijk 22

¹⁾ Rocquain, p. 249.

²⁾ Roëll, Verslag, blz. 140 vlg.

³⁾ Jorissen, blz. 334 vlg.

Februari genoodzaakt den geheelen rechter Waal- en Merwede-oever tot Werkendam af te staan en een grensline langs Westkil, Biesbosch, Volkerak, Krammer en Grevelingen goed te keuren, een fransch leger van 7000 man op te nemen in zijn gebied en de verbeurdverklaring te bevelen van alle in 1809 door amerikaan-sche schepen aangebrachte waren. Dit ging Roëll en Verhuell te ver; zij rieden den Koning wijzigingen voor te stellen, wat dan ook geschiedde maar weinig baatte. De Keizer, woedend over den tegenstand in Holland en over La Rouchefoucauld's berichten aangaande de versterking van Amsterdam¹⁾, eischte het onmiddellijk ontslag van Krayenhoff, die in weerwil van 's Koning's aarzelende houding krachtig zijn gang was gegaan in de aangewezen richting, en van Mollerus, die door La Rochefoucauld gewantrouwd werd. Ook dit moest Lodewijk toestaan, al verzekerde hij hun in het geheim van zijne gunst. Toen maakte Napoleon den Koning zijn ultimatum bekend, waaraan deze zich nog dienzelfden dag had te onderwerpen: „il faut que cette faree finisse.”

Zoo kwam het parijsche traktaat van 16 Maart tot stand, maar Roëll, eindelijk zijn ondankbare en bezwaarlijke taak moede, weigerde het te onderteekenen, al ried hij tot de aanneming, waarop de gezant Verhuell het op 's Konings bevel met Cadore onderschreef²⁾: de Koning nam alle verantwoordelijkheid op zich. Een brief, waarin hij zijn voornemen te kennen gaf om toe te geven, bereikte Amsterdam in den nacht van 27 op 28 Februari en maakte een einde aan alle denkbeelden van verdediging der hoofdstad³⁾. Bij dit traktaat werd alle handel met Engeland verboden tot op de intrekking der engelsche orders van 1807; alleen keizerlijke vrijbrieven, „licenten”, zouden vergunning mogen geven om handel te drijven; 18000 man, waarvan 6000 Franschen, zouden met fransche douaniers de riviermonden bewaken, allen onderhouden door Holland; de laatstelijk voorgestelde grens, de „dalweg van den Rijn”, zou voortaan beide rijken scheiden; een vloot van 9 linieschepen, 6 fregatten en 100 kanonneerbooten zou steeds beschikbaar zijn tijdens den zeeoorlog; alle engelsche fabriekswaaren zouden ver-

¹⁾ Wichers, blz. 179 vlg.; Krayenhoff, Bijdragen, blz. 239 vlg., waar de stukken zijn uitgegeven.

²⁾ Wichers, blz. 311 vlg.

³⁾ Jorissen, blz. 343 vlg.

boden blijven. In een viertal „geheime artikelen” werd een fransch generaal met het bevel over de 18000 man belast, werden alle schepen met contrabande en alle engelsche en koloniale waren verbeurd verklaard, werd het ontslag beloofd der beide ministers, die Amsterdam hadden willen verdedigen, en werden de gezantschappen bij Rusland en Oostenrijk opgeheven; op verzoek des Konings was dit in een geheim „protocol” achteraan opgenomen ten einde de openlijke vernedering niet te erg te maken. Een in de „Koninklijke Courant” geplaatste brief des Konings aan den Staatsraad en de ministers betoogde de noodzakelijkheid der onderwerping tegenover de hooge staatslieden en de natie zelve, in de zwakke hoop dat 's Keizers genade eenmaal vergoeding zou geven voor alle opofferingen.

En nog had Lodewijk deze harde voorwaarden voor een deel slechts te danken aan de bemoeiingen zijner moeder, die bij Napoleon voor hem tusschenbeide was gekomen. Een trotsch welwillende brief des Keizers verklaarde, dat hij „pour la première fois (fit) ployer (sa) politique au désir de (lui) être agréable”, maar herinnerde tevens aan den plicht der dankbaarheid, waarschuwend voor de toekomst: „ne croyez pas que l'on me trompe et n'en voulez à personne.” De zwakke Koning boog zich dankbaar; hij sprak zijn broeder dank uit „d'avoir laissé quelque existence à la Hollande” en beloofde: „je ferai tous mes efforts pour être agréable à Vôte Majesté”¹⁾. Zoowel de „Groote Raad” als het Wetgevend Lichaam legden zich, het laatste onder scherpe afkeuring, bij het traktaat neder als bij een droeve noodzakelijkheid maar niet zonder te wijzen op de feitelijke onmogelijkheid om op deze wijze voort te bestaan en de lasten van dat bestaan te dragen²⁾.

Nu volgde ook de ratificatie spoedig. Het huwelijk van Napoleon met zijne nieuwe gemalin Maria Louise van Oostenrijk hield den Koning nog eenige dagen in Frankrijk op. Hij verliet na de ratificatie van het traktaat op 31 Maart, waarbij hij naast zijne onderteekening ten slotte nog de woorden: „par tous les moyens en notre pouvoir” voegde³⁾, den 7^{den} April eindelijk Parijs om vier dagen

1) Rocquain, p. 262/3.

2) Vgl. Jorissen, blz. 465 vlg.

3) Jorissen, blz. 364.

later in zijne hoofdstad terug te keeren. Zelf in bittere stemming, werd hij er met vreugde ontvangen, daar men of wist of wel vermoedde, aan welke grievende behandeling hij zich ter wille van het behoud der onafhankelijkheid had moeten blootstellen.

De vreugde zou niet lang aanhouden. Nog slechts drie maanden levens waren het koninkrijk beschoren: het Wetgevend Lichaam had juist gezien. Ook de Koning zelf maakte zich geen andere illusie dan dat het bestaan des rijks op deze wijze ten minste nog eenigen tijd kon gerekt worden. Voor het oog hield hij zich meer verzekerd van de toekomst en de terugkeer van Hortense met hare kinderen eenige dagen later scheen evenzeer daarop berekend te zijn, al begaf zij zich spoedig weder, na hevige twisten, „om gezondheidsredenen” naar Plombières.

Een den 13^{den} April bijeengekomen vergadering van hooge staatsdienaren huldigde opnieuw 's Konings zelfopoffering, maar verklaarde tevens de letterlijke uitvoering van het traktaat ondoenlijk en ried aan te trachten het zoo goed mogelijk te volbrengen ¹⁾. Voor de regeling der zoo veranderde toestanden beval zij de bijeenroeping eener „provisioneele commissie” aan, die in het geheim moest beraadslagen en zou worden samengesteld uit een paar ministers en staatsraden benevens een zestal leden van het Wetgevend Lichaam. Deze commissie kwam reeds 17 April bijeen en ontving eene geheime instructie, waarin de Koning opnieuw een ernstig beroep deed op de leden om hem te zeggen, of men het „rampzalig bestaan” nog voort zou zetten en, zoo ja, met hem naar middelen van uitvoering van het traktaat te zoeken. Maar tegelijk beging hij de groote onvoorzichtigheid om La Rochefoucauld, in wien hij een der voor naamste bewerkers van zijn ongeluk zag, niet langer ten hove te ontvangen en hem in het oog vallend ongenadig te behandelen, ja zelfs door zijne omgeving te doen vermijden; hij had reeds 3 April den tot toegeven gezinden amsterdamschen burgemeester Van de Poll afgezet ²⁾. En dit terwijl Den Haag en Leiden reeds door fransche troepen bezet waren, Utrecht tot Oudinot's hoofdkwartier was gemaakt, de kustwacht in werking trad en de grensregeling

¹⁾ Wichers, blz. 190 vlg.

²⁾ Jorissen, blz. 371.

nog niet afgedaan was. Over die grensregeling in verband met den „physiquen staat” in de Biesbosch was nog heel wat te doen, ook wegens de domeinen; ten slotte werd op aandrang der hollandsche ingenieurs het Steurgat of wel de zoogenaamde Bakkerskil als de gewenschte grens aangewezen, maar de geheele zaak aan de fransche commissarissen ter beslissing overgelaten ¹⁾.

De hooge toon van den gezant, de aanmatigingen der fransche douaniers tegenover binnenschepen en der fransche bevelhebbers van de detachementen in Maasland en Amstelland, de bezetting ook van Rotterdam en andere steden door Oudinot's troepen, werd weldra zoo onverdraaglijk, dat de Koning einde April opnieuw een „consultatieve vergadering” bijeenriep ter beantwoording van de vraag, of het werkelijk niet beter was afstand te doen, welke vraag voor het oogenblik nog ontkennend beantwoord werd. Lodewijk, van het militair bewind zoo goed als ontzet, bleef thans weinig meer dan administratief bestuurder van eenige departementen van Frankrijk. De Keizer scherpte hem dit in. Hij bezocht in het begin van Mei de pas ingelijfde streken en de rampzalige Koning was gedwongen hem te Antwerpen te komen huldigen. Maar ook La Rochefoucauld verscheen daar en werd met veel grooter hartelijkheid en eerbewijs ontvangen dan Lodewijk zelf.

Een nieuwe slag in het aangezicht des Konings volgde weldra. Bij zijn terugkomst te Amsterdam verlangde de gezant uitlevering der sedert 1 Januari 1809 binnengevallen schepen met hare lading, wapening der 9 linesschepen, ophouden van den sluikhandel met Engeland en overneming der zeeuwsche schuld ²⁾. Hij berichtte bovendien, dat hij na acht dagen zijn post zou verlaten en dien zou overgeven aan zijn secretaris Sérurier. Aan dat plotseling vertrek werd, ofschoon het reeds van te voren bepaald was, eenige grond gegeven door de klacht over een vechtpartij, waarbij een koetsier der ambassade was beleedigd, hetgeen tot groote verontwaardiging van den gezant naar diens meening niet behoorlijk gewroken was.

Na een stormachtige audiëntie, waarin de gezant wederom den Koning op hoogen en zelfs beleedigenden toon toesprak, verliet hij den 29sten Mei Amsterdam, terwijl Napoleon verklaarde voortaan

¹⁾ Vgl. daarover Jorissen, blz. 373 vlg., 468 vlg.

²⁾ Du Casse, p. XCVIII. Vgl. Jorissen, blz. 383/4.

geen gezant, maar alleen een zaakgelastigde daar te zullen laten, gelijk hij ook geen hollandsch gezant meer te Parijs wilde hebben en Verhuell wegzond. „C'est la dernière lettre que de ma vie je vous écris” eindigde de nieuwe serie van ongenadige brieven aan den „incorrigible” 1).

Het einde naderde. Oudinot, die reeds bevel had om aan het hoofd van zijn „observatiekorps” nog krachtiger en geheel zelfstandig op te treden zonder zich om Lodewijk te bekreunen, gedroeg zich op last des Keizers overal als heer en meester, nu ook niet alleen meer op de kust zijn detachementen verspreidend maar ze zendend tot diep het land in; hij moest overal alle engelsche waren opzoeken en de onmiddellijke wapening der negen schepen eischen; de fransche kapers waren alleen hem verantwoording schuldig zoo goed als de douaniers. De nieuwe eisch van Sérurier tot herstel van Van de Poll en uitlevering der schuldigen aan het geval met den koetsier werd in de meest beleedigende termen geuit, zoodat zelfs de kalme Roëll zijn zelfbeheersching een oogenblik verloor. Een hevige gisting was overal merkbaar en de haat tegen de fransche troepen en ambtenaren leidde herhaaldelijk, met name te Rotterdam, tot oproerige tooneelen 2), die eindigden met bestraffing en ontslag der hollandsche autoriteiten. Lodewijk, tot het uiterste gebracht, nam zich voor in ieder geval de bezetting van Amsterdam tot elken prijs te verhinderen en de verdedigingsplannen van Krayenhoff weder op te vatten maar vond voor dit thans geheel onuitvoerbare plan noch bij de ministers noch bij de generaals steun.

Hij deed nog een laatste poging om de onafhankelijkheid te redden, riep (begin Juni) Sérurier bij zich en verzocht diens raad en tussenkomst, bereid om alles te doen, mits Holland zijn „administration séparée” behield 3). Maar Oudinot's douaniers waren reeds te Muiden en Diemen gekomen, vlak voor de poorten der hoofdstad, en den Koning bleef alleen lijdelijk verzet over, nu het feitelijke verzet onmogelijk werd geacht. Sérurier verklaarde aanvankelijk, dat de bezetting van Amsterdam zelf niet in 's Keizers bedoeling lag en zond zijn attaché De Caraman naar Parijs om 's Konings bereidwilligheid te berichten.

1) Rocquain, p. 277.

2) Jorissen, blz. 391.

3) Du Casse, p. CXV.

Maar ook dit hielp niet, want Napoleon antwoordde niet meer op 's Konings verklaringen en betuigingen. De weigering van den doortocht eener fransche patrouille door Haarlem, waar Lodewijk thans in het Paviljoen verblijf hield, gaf aanleiding tot het bevel des Keizers aan Oudinot om zijne troepen, nu in het geheel 20000 man sterk, te Utrecht samen te trekken, terwijl generaal Molitor met zijne divisie uit Hamburg zou aanrukken. De zending van De Caraman mislukte geheel; de Keizer gaf nog steeds geen antwoord. Een poging van Valckenaer, die juist wegens financieele belangen naar Parijs moest, bij Cadore had eveneens geen gevolg, evenmin als een andere van Roëll, die „om gezondheidsredenen” naar Frankrijk was gereisd; de Koning ging er zelfs toe over om Cadore's tusschenkomst in te roepen, ja hem om hulp te smeeken¹). Einde Juni kwam het bericht aan Sérurier, dat de Keizer ook tot de bezetting van Amsterdam besloten had; alleen een schitterende ontvangst der troepen zou nog iets voor Holland kunnen uitwerken, meende Cadore²).

De Koning was thans vast besloten dit niet te verdragen en bij de „entrée triomphale” van Oudinot af te treden. Het spel van kat en muis verdroot hem reeds lang. Hij riep den 29sten Juni nog eenmaal de ministers, de bevelhebbers van leger en vloot en de grootofficieren van het rijk te Haarlem bijeen. Het denkbeeld van verdediging der hoofdstad werd eenstemmig afgekeurd, maar de Koning weigerde standvastig den intocht bij te wonen en deelde mede, dat hij den Keizer een koerier zou zenden, tot wiens terugkomst hij te Haarlem zou blijven. Tevergeefs trachtten De Winter en Dumonceau hem te bewegen naar Amsterdam te komen, tevergeefs deed dit ook Van der Heim na een bezoek van Sérurier³).

Lodewijk legde daarop den 1sten Juli de regeering neder ten behoeve van zijn oudsten zoon, en bij ontstentenis van dezen van den jongsten onder regentschap der Koningin, in afwachting van wier komst de ministers het regentschap zouden waarnemen als Provisioneele Raad van Regentschap onder voorzitterschap van Van der Heim. Na regeling dezer zaken en kennisgeving aan den

¹) Wichers, blz. 219 vlg.; Jorissen, blz. 430; Vreede, *Gesch. der Diplomatie*, II, 2, blz. 450; Du Casse, p. CXL.

²) Wichers, blz. 329.

³) *Ibid.* blz. 223 vlg. Van Sypesteijn, *Leven van Dumonceau*, blz. 77.

Keizer en de Koningin en nadat een laatste poging des Konings bij Oudinot om de bezetting van Amsterdam nog te doen uitstellen mislukt was, daar de maarschalk verklaarde bepaalde bevelen dien-aangaande te hebben ¹⁾, verliet de Koning in den nacht van 2 op 3 Juli Haarlem en begaf zich naar Teplitz in Bohemen, zich stellend onder bescherming van Oostenrijk, vol droefheid over het mislukken zijner goede bedoelingen, over de nutteloosheid van alle persoonlijke opofferingen, die hij zich getroost had, maar nog hopen op de mogelijkheid der redding eener natie, aan welke hij gewenscht had zijn leven te wijden. Maar nooit, ook in zijn later leven niet, heeft hij zich juist rekenschap gegeven van de reden der mislukking: hij, die zijn broeder en diens bedoelingen kende, had bij de aanvaarding van zijn ambt moeten bedenken, dat die bedoelingen, gericht op de belangen van Frankrijk en in het bijzonder tegen Engeland en Duitschland, ten eenenmale onvereinigbaar waren met de illusiën, die Lodewijk zich maakte van een onafhankelijk koningschap over een vrij handelsvolk. En hij — zooals de menschen zijn — heeft de schuld van het gebeurde alleen geweten aan de tirannie van den machtigen Keizer.

De kans, dat Napoleon in de getroffen regeling zou toestemmen, was gering en Verhuell, aangewezen om het bericht naar Parijs over te brengen, weigerde dan ook 's Konings laatste boodschap aan den Keizer te melden, evenals Elout, die naar koningin Hortense had moeten gaan. Maar de ministers namen de opdracht aan en begonnen den 3^{den} Juli de regeering te aanvaarden door bijeenroeping van het Wetgevend Lichaam en kennisgeving van het gebeurde aan de natie en de vreemde mogendheden. Zij boden den jongen Koning te Haarlem hun gelukwensen aan.

Den volgenden dag deed Oudinot werkelijk zijn intocht binnen Amsterdam, plechtig ontvangen door den minister van oorlog, die zijn tranen niet kon bewingen, en door de stedelijke regeering onder kanongebulder en tromgeroffel naar zijn woning geleid. Hij nam aanstonds de leiding der zaken op zich, plaatste een fransche eerewacht bij den jongen Napoleon Lodewijk en gedroeg zich uiterst welwillend en hoffelijk jegens ministers en generaals, in afwachting van 's Keizers bevelen; zijn tegemoetkomende houding

¹⁾ Jorissen, blz. 398.

en de persoonlijke invloed van den populairen admiraal De Winter werkte ook mede om de nog altijd zeer oranjegezinde lagere bevolking te Amsterdam tegenover de vreemde troepen in toom te houden ¹⁾.

Generaal Janssens, die na Verhuell's weigering door de ministers met het bericht der abdicatie van koning Lodewijk en van het verder gebeurde naar den Keizer was gezonden ²⁾, vond dezen in zeer toornige stemming over de handelwijze zijns broeders, dien hij voor de zooveelste maal van de zwartste ondankbaarheid beschuldigde jegens zijn weldoener, die hem van zijn jeugd af had voortgeholpen. Hij had geen begrip van diens onwil om zijn werktuig te zijn en van een warme genegenheid jegens zijn volk, als Lodewijk getoond had: „c'est avec la raison et la politique qu'on gouverne les états” ³⁾ had hij eenmaal uitgeroepen in zijn welbekenden afkeer van alles wat op „ideologie” en „sentiment” geleek. Nu was dan Lodewijk werkelijk „l'objet de la risée et la pitié des Hollandais”, zooals hij meende. Welke groote plannen had hijzelf niet met Holland gehad? Tot Hamburg, Osnabrück, over geheel Noord-Duitschland had hij het willen uitbreiden, „un noyau de peuple qui eût dépaysé davantage l'esprit allemand, ce qui est le premier but de ma politique”. Hij zou het tot schitterenden bloei hebben verheven, maar onder deze voorwaarde, dat het zijne politiek geheel zou hebben gediend; „hors de moi il n'y a point de crédit”, riep hij uit. Wat had Lodewijk echter gedaan? Hij had „suivi une route diamétralement opposée”. Welnu, hoe stond hij zelf, hoe zijn land thans?

In dien geest antwoorde hij Janssens op diens bericht. Maar wat nu? Van het zwakke, wankelende regentschap kon geen sprake zijn en de Raadpensionaris was eenmaal vervangen. Geen andere oplossing was mogelijk dan de annexatie, ook in het belang van Holland zelf. Zoo sprak hij, verzwijgend, dat deze oplossing reeds door hem was voorbereid en dat hij ook daarom het regentschap niet begeerde: het besluit de „rappeler auprès d'Elle son auguste frère” lag gereed en de annexatie heette daar „une absolue nécessité”, noodzakelijk gevolg van „la suite d'erreurs où la Hollande a été précipitée par l'Angleterre” ⁴⁾.

¹⁾ Wichers, blz. 231.

²⁾ Jorissen, blz. 401 vlg., 406 vlg.

³⁾ Rocquain, p. 276.

⁴⁾ Wichers, blz. 334.

Het duurde dan ook niet lang, of het werd uitgevaardigd, gedagteekend van den 9^{den} ¹⁾ Juli 1810. Artikel 1 van het uit 13 artikelen bestaande dekreet van Rambouillet ²⁾ behelsde: „la Hollande est réunie à l'Empire”. Amsterdam zou de derde stad des rijks worden; het koninkrijk zou zes senatoren, zes staatsraden, 25 gedeputeerden in het Wetgevend Lichaam, twee rechters in het hof van cassatie hebben; de land- en zeeofficieren zouden in hun rang blijven; Lebrun, hertog van Plaisance, 's Keizers voormalige mede-consul, zou als „lieutenant-général” met een „conseil de ministres” te Amsterdam zetelen tot Januari 1811, als wanneer het eigenlijke fransche bestuur zou aanvangen; alle burgerlijke ambtenaren bleven gehandhaafd; tot 1 Jan. 1811 zouden de gewone lasten gelden, waarna het fransche belastingstelsel zou worden ingevoerd; de openbare schuld zou voor 1810 voor $\frac{1}{3}$ worden betaald evenals de nog niet betaalde interesten van 1808 en 1809; de douane zou met de fransche worden vereenigd, terwijl de douane-linie op de fransche grens tot 1811 zou blijven; de aanwezige koloniale waren zouden eigendom der eigenaars blijven tegen betaling van 50 0/0; een bijzonder beheer zou te Amsterdam worden gevestigd voor dijken, polders en openbare werken; in den loop van Juli moesten 15 door het Wetgevend Lichaam benoemde personen in commissie naar Parijs komen tot regeling der schulden en der vereeniging met het rijk.

Bij dit dekreet kwam een keizerlijk schrijven, waarin verklaard werd, dat de Keizer de getroffen regeling op grond van de in het bijgevoegde ministerieele rapport van Cadore vermelde redenen niet kon goedkeuren, en tevens verzocht werd te zorgen voor de benoeming van mannen van „lumières” en „intégrité” in de bedoelde commissie. Bovendien wenschte de Keizer afkondiging der in het schrijven aangegeven proclamatie, die, met mededeeling van het dekreet en in de woorden des Keizers „overwegende de omstandigheden van Europa, de geografische ligging van Holland en de aanmatigingen van den gemeenschappelijken vijand”, kortelijk de voordeelen der annexatie aanwees aan het einde der „tusschenbesturen, welke sedert zestien jaren dit gedeelte van het keizerrijk

¹⁾ Het is reeds op den 8sten geteekend (Rocquain, p. 283).

²⁾ Wichers, blz. 337 vlg.; Joh. W. A. Naber, Geschiedenis der inlijving bij Frankrijk (Haarlem, 1905), blz. 392 vlg.

hebben gekweld"; „het ruime veld" voor Holland's werkzaamheid, „van Amsterdam tot Rome", zou de bevolking in staat stellen de heropening van den handel op alle wereldstreken af te wachten, „die uw voorvaderen vereeuwigd en de eer van den Bataafschen en Hollandschen naam zoo hoog gehouden hebben" ¹⁾).

Met dit eeresalut aan het roemrijk verleden verdween de hollandsche natie den 13^{den} Juli 1810 uit de rij der volken. Den volgenden morgen kwam Lebrun te Amsterdam aan en nam de regeering des lands over.

HOOFDSTUK VI.

DE JAREN DER INLIJVING BIJ FRANKRIJK.

Zoo was dan eindelijk het pleit beslecht en het feitelijk reeds in Januari 1795 veroverde grondgebied aan Frankrijk gehecht, een maatregel, die een zuiverder toestand teweeg bracht dan die was geweest, waarin de Bataafsche Republiek en na haar het koninkrijk Holland had moeten leven. Het was eenvoudig de voortzetting van de staatkunde van het comité van 1795, dat ongeveer in dezelfde woorden het recht van Frankrijk op inlijving van Holland had betoogd, waarmede thans de Keizer daartoe overging ²⁾. Het bestaan dier staatsvormen was hoe langer hoe meer onmogelijk gebleken; de schijnbare zelfstandigheid had zooveel bezwaren opgeleverd, dat tal van oprechte vaderlanders, hoe ook met den vaderlandschen dichter Helmers bejammerend, dat „'s volks eerkroon ligt in 't stof, 's lands roem heeft uitgeschenen", geen andere uitkomst wenschelijk hadden geacht, ja reeds lang de beslissing in dien geest hadden begeerd, gedrukt door de onzuiverheid, de onmogelijkheid van den toestand gedurende de laatste vijftien jaren. Nu eerst zou het doenlijk zijn, meenden zij, om den onhoudbaren staat der financiën door ingrijpende maatregelen te verbeteren en een einde te maken aan den zwaren, al te zwaren druk der staatschuld; nu

---

¹⁾ Vgl. den brief des keizers, in de proclamatie vertaald, bij Rocquain, p. 285; bij Jorissen, blz. 408.

²⁾ Sorel, t. VII, p. 451.

eerst zou de economische verhouding tot het uitgestrekte, overgansch West-, Middel- en Zuid-Europa zich uitbreidende fransehe rijk zoodanig worden, dat de verloren zeehandel door nieuwe handelsbetrekkingen kon worden vergoed en voor de inlandsche nijverheid nieuwe wegen konden worden gevonden. Wel zouden aanvankelijk groote offers moeten gebracht worden van militairen aard, maar ook deze zouden weldra verminderen, hoopte men, nu het machtige keizerrijk van het Westen, met dat van het Oosten nauw verbonden en het verdere Europa feitelijk overheerschend, onder leiding van het grootste militaire genie der nieuwere tijden den wereldvrede zou afdwingen van het nog altijd weerbarstige maar blijkbaar ook de uitputting naderende Engeland, dat in de Vereenigde Staten van Amerika een nieuwen vijand, een machtigen mededinger op handelsgebied zich zag verheffen. Geboeid waren velen door de toovermacht der persoonlijkheid van Napoleon „den Groote”, den temmer der Revolutie, den onoverwinnelijken veroveraar, die veertien jaren lang de wereld verbaasd, ontsteld had door zijn zegepralen over machtige en zwakke staten, den schitterenden organisator, die bestuur en wetgeving op nieuwe grondslagen had gevestigd gelijk Charlemagne vóór duizend jaren. Een nieuw Frankrijk scheen geboren op het woord van den „Fenix, die na duizend jaren rijst uit groote Karel's heilige asch”, wiens mond, naar Bilderdijk's geestdriftig gedicht, „der aarde thronen” deed „schokken”, op wiens wenken het „vorstenkroonen regende”, wien „'t Noodlot van de hand” vloog. En al wrokten anderen over den ondergang der roemrijke hollandsche natie, die eenmaal Europa's wangunst had gewekt door haren handelsbloei, al konden zij nog maar niet gelooven, dat voorgoed „de naam van 't vaderland, van Holland is geweest”, al zagen zij in den wilden spaanschen volksopstand het begin van een nieuwen dag, al hoopten zij op Engeland's nog altijd de zeeën beheerschende macht — voor het oogenblik achtten zij berusting in het onvermijdelijke het eenige mogelijke en zwegten stil in doffe smart, de bekommring over de toekomst nederlegend in geheime dagboeken of verzen vol weemoed en ontmoediging. Slechts een enkele waagde het als Bilderdijk in oogenblikken van dichterlijke opwinding openlijk te wijzen op het „opgaan, blinken en verzinken”, als „het lot van ieder dag”, op het „zullen breken” van „de nevels dezer nacht”, ja op het „volenden” der „ellenden”,

waarna „Holland uit zijn stof verzezen zal op nieuw ons Holland wezen.” De groote menigte echter leefde voort in berusting, in neiging om, alleen denkend aan het oogenblik, van den toestand te maken wat ervan te maken viel, zich schikkend in het onvermijdelijke, in het noodlot, dat naar Simons' woorden den bewoners dezer landen had toegeroepen: „vergeet uwe afkomst, o Bataven! en staat den grond der vaadren af”.....

In de eerste plaats moest het nieuwe fransche grondgebied georganiseerd worden en de commissie, in het inlijvingsdekreet bedoeld, zou daarbij te Parijs hare voorlichting moeten geven. Het Wetgevend Lichaam des koninkrijks besloot zijn zittingen den 19^{den} Juli met de aanwijzing van vijftien leden, waarbij behalve een amsterdamsche deputatie te Parijs later nog eenige officieren van vloot en leger en eenige leden voor de vroeger ingelijfde provinciën werden gevoegd, zoodat de 22 Juli benoemde „Conseil pour les affaires de la Hollande” ten slotte uit dertig leden bestond onder leiding van den franschen minister van financiën, dien van binnenlandsche zaken en den minister van de fransche schatkist ¹⁾. Die Raad ²⁾ werd in het begin van Augustus te Parijs zeer goed ontvangen en verdeelde zich aanstonds in drie sectiën: die voor financiën en schatkist onder Gogel, die voor wetgeving, binnenlandsche zaken en politie onder Van Maanen, die voor oorlog en marine onder Verhuell. De aanwezigheid van mannen als Six, Philipse, Elout, Van Gennep, Mollerus, Van de Poll, Repelaer, Verheyen, Blanken, Dirk van Hogendorp, Janssens, Van Doorn, Van Burmania getuigde, dat Hollanders van allerlei staatkundige en kerkelijke richting bij deze gelegenheid samenwerkten. Men hield vijf algemeene zittingen, waarvan de laatste den 28sten Augustus plaats had, en een aantal bijeenkomsten der sectiën, waaraan een einde gemaakt werd door de keizerlijke kennisgeving van den 18^{den} October, dat alles afgelopen was.

Bij de verdeeling in departementen en arrondissementen, den 23sten September gedekreteerd, was intusschen alvast op de meening van de sectie voor binnenlandsche zaken weinig gelet. Het land werd

---

¹⁾ Naber, Geschiedenis der inlijving, blz. 29; Vgl. Jorissen, De commissie van 22 Juli 1810 te Parijs, in Bijdragen voor vaderl. gesch., Nieuwe Reeks, dl. IX, blz. 65 vlg.

²⁾ Zijne instructie bij Naber, blz. 396 vlg. .

in zeven departementen verdeeld ¹⁾: Zuiderzee, bestaande uit Noordholland, met Texel en Wieringen, en Utrecht, met het oostelijk deel van Zuidholland; Bouches de la Meuse, bestaande uit Zuidholland, met de eilanden, en een deel van westelijk Gelderland; Issel Supérieur: het overige van Gelderland; Bouches de l'Issel: Overijssel; Frise: Friesland; Ems occidental: Groningen tot de Eems en Drente; Oostfriesland, dat eigenlijk niet meer als bij Holland behoorend werd aangemerkt, heette voortaan Ems Oriental. Zeeland en Brabant waren reeds bij hunne vroegere inlijving verdeeld in drie departementen: Bouches de l'Escaut voor Zeeland; les deux Nèthes, waarin westelijk Brabant met een stuk van België werd verbonden; Bouches du Rhin: oostelijk Brabant, met de Bommelerwaard en de Neder-Betuwe tot bij Gennep. Van de Bourtange tot den Rijn liep het voormalig duitseh grensland, welk gebied in December bij Issel Supérieur en Bouches de l'Issel gevoegd werd, maar in April 1811 tot een afzonderlijk departement van de Lippe werd ingericht; de Maasstreek vormde het departement van de Roer.

Aan het hoofd van het bestuur voor de zeven hollandsche departementen kwam voorloopig tot 1811 als „lieutenant-général” de grijze Charles François Lebrun, hertog van Plaisance ²⁾, een welwillend en beschaafd man, uitnemend financieer en staathuishoudkundige, als hoedanig hij in den revolutietijd belangrijke diensten aan zijn land had bewezen, ook voordat hij onder Bonaparte diens medeconsul was geweest; Keizer geworden, had Napoleon zijn voormaligen ambtgenoot, als aartstresorier, tot een der zes grootwaardigheidsbekleeders des Rijks gemaakt; hij had later de Rekenkamer te Parijs ingericht en Ligurië als gouverneur-generaal beheerd. Volkomen bekend met de administratie, in alles te vertrouwen, gematigd en arbeidzaam, trouw aan zijn vorst, heeft hij beter verdiend dan Van der Palm's spottende gezegden, dat hij „ieder hooren en niemand dienen kon” ³⁾ en „gaarne al het goed zou gedaan hebben, dat niet in zijn vermogen stond” ⁴⁾. Zijn instructie ⁵⁾ wees

---

¹⁾ Vgl. de negende kaart bij Mees, met den tekst daarbij, blz. 11.

²⁾ Vgl. Naber, blz. 43 vlg.

³⁾ Gedenkschrift, blz. 33.

⁴⁾ Ibid. blz. 55. Vlg. Jorissen, Hist. Bladen, blz. 404.

⁵⁾ Naber, Bijlage IV.

hem uitdrukkelijk als ambtenaar, niet als zelfstandig bewindvoerder aan, al schonk Napoleon zijn „cousin” uit eigen schatkist een vorstelrijk inkomen van 100000 francs en als woning het thans keizerlijke paleis op den Dam en het Huis ten Bosch. Napoleon wilde „gouverner lui-même le pays” en de landvoogd zou alleen ten taak hebben „de tout voir, prendre des renseignements, m’instruire de tout, recevoir directement mes ordres pour les faire exécuter”. Hij werd belast met het binnenlandsch bestuur en algemeen financieel beheer, waartoe de ervaren Gogel als „intendant-général” hem voor binnenlandsche zaken en financiën werd toegevoegd, onder wien verder de werkzame en bekwame baron d’Alphonse sedert 18 November als „intendant de l’intérieur” optrad; als „directeuren” der centrale kas en van de publieke schuld werden de financiers Voûte en Six aangesteld; voor de douane de fransche „maître des requêtes” Coquebert de Monbret; voor het presidentschap van het nieuwe keizerlijke gerechtshof Van Maanen, die met den brusselschen keizerlijken procureur Beytz de rechterlijke macht aanstonds naar fransche wijze moest reorganiseeren; aan het hoofd van den waterstaat werd als „maître des requêtes” Mollerus geplaatst, met de bepaalde aanwijzing om voor dezen tak van dienst zoo weinig mogelijk Franschen aan te stellen¹⁾; aan het hoofd der politie een fransch „directeur” Duvillers-Duterrage, geroemd als een edel, menschlievend en gematigd man. De Keizer bewees door deze benoemingen, dat het hem ernst was met zijne belofte om het land niet te behandelen als „pays conquis”, maar dat hij het bestuur aan ingeborenen wilde overlaten, niet al te zware lasten wilde opleggen en de oude instellingen zooveel mogelijk wilde handhaven, dat hij alleen geleidelijk wenschte te veranderen en ernstig lettend op de voorvaderlijke gewoonten en gebruiken²⁾. Lebrun deed, hoewel reeds 72 jaar en zich niet berekend achtend voor de zware taak, zijn uiterste best om in dezen geest werkzaam te zijn en gaf door eenvoud en werkzaamheid een uitstekend voorbeeld, voorbereidend den overgang van het bestuur op de prefecten, die hem na 31 December als eigenlijke bestuurders moesten vervangen, terwijl hij dan alleen als „gouverneur-général” het oppertoezicht zou houden.

¹⁾ Naber, blz. 40.

²⁾ Jorissen, l.l. blz. 74.

Dat bestuur en oppertoezicht had een bepaald volkomen ondergeschikt karakter in zaken van oorlog: zoowel leger en vloot, stonden zoodra zij tot een legerkorps of een eskader bijeengetrokken werden, onder de fransche ministers van oorlog en marine en de Keizer had dan ook, naast den vertrouwden graaf Daru tot het overnemen der domeinen, ambtenaren afgezonden om de zeekaarten in ontvangst te nemen en de kusten en havens nauwkeurig na te gaan, terwijl Oudinot met Dumonceau het leger moest in orde brengen en bij het fransche leger indeelen. De uit 13 groote schepen bestaande hollandsche vloot werd met de daarbij behoorende fransche en hollandsche divisies kanonneerbooten in twee eskaders verdeeld: dat van Tessel onder den meer en meer op den voorgrond tredenden Verhuell, dat van de Maas onder den voormaligen opperbevelhebber De Winter, om samen te werken met dat van Vlissingen onder den franschen admiraal Missiessy; een vijftal nieuwe schepen moest ieder der twee volgende jaren gebouwd worden; den 22sten Mei 1811 werd de vici-admiraal Truguet benoemd tot zee-prefect van het maritieme arrondissement Holland, dus tot hoofd der marine¹⁾. In het leger bleven Dirk van Hogendorp, Janssens, Van Dedem van de Gelder, hoewel in ondergeschikten rang, als generaals dienen in de legerkorpsen, waarbij de hollandsche regimenten werden ingedeeld.

Op dezelfde wijze handelde de Keizer met de ook hier aan het hoofd van het departementaal bestuur gestelde prefecten, dragers van de uitvoerende macht onder den intendant d'Alphonse, door wiens handen alle correspondentie met de regeering liep en die alle besluiten moest bekrachtigen of vernietigen. Ook met de onderprefecten in de arrondissementen²⁾. De keuzen waren over het algemeen goed; de oude landdrosten van Overijsel en Groningen bleven prefecten in de nieuwe departementen, die van Friesland en Gelderland wisselden van standplaats, de Duitscher Janneson kreeg Ooster-Eems te besturen, de Belgen De Celles en De Stassart de departementen Zuiderzee en Monden van de Maas. De beiden laatstgenoemden waren ook bekwame staatsambtenaren, mannen van ervaring en talent, maar al te streng en dienstijverig en dikwijls

¹⁾ Naber, blz. 55 6.

²⁾ Ibid. blz. 65 vlg.

zonder takt optredend tegenover de bewoners der hollandsche departementen, die deze vreemdelingen met tegenzin hadden zien komen; ook zij zijn door Van der Palm al te hard beoordeeld ¹⁾.

Over de geneigdheid der Hollanders om het keizerlijk bestuur als ambtenaren te dienen viel niet te klagen. Zeer vele ambtenaren van het oude bestuur deden moeite om bij het nieuwe in hunne posten gehandhaafd te worden ²⁾ en slaagden daarin, aangezien de Keizer van meening was, dat men zooveel mogelijk ingeborenen had te gebruiken. Van de Poll, Schimmelpenninck, Van Dedem tot de Gelder, Van Zuylen van Nyevelt, Meerman en Van Kinsbergen lieten zich tot senatoren benoemen; tal van anderen, Patriotten zoowel als Prinsgezinden uit vroeger dagen, lieten zich in hooge en lage posten en bedieningen aanstellen, gedeeltelijk uit nood, gedeeltelijk zich schikkend in het onvermijdelijke lot, dat voorgoed de onafhankelijkheid van het vaderland had vernietigd, of wel begeerig naar de voordeelen van den eervollen dienst onder het roemruchtige keizerrijk, dat de wereld beheerschte; slechts betrekkelijk weinigen als Gijsbert Karel van Hogendorp, Valckenaer, Falck, Van der Capellen, Van Hall trokken zich terug en wilden geen betrekking aannemen uit de hand van den overweldiger.

Het keizerlijke gezag ging in den beginne met gematigdheid en taktvolle omzichtigheid te werk zooals ook bleek uit het groote keizerlijke dekreet van organisatie der nieuwe departementen, op den 18^{den} October uitgevaardigd.

Dit belangrijke dekreet ³⁾ was te Fontainebleau opgemaakt niet geheel in overeenstemming met, maar toch wel naar aanleiding van de raadgevingen der parijsche commissie. Het was in de eerste plaats bestemd om de door Napoleon steeds met nadruk op den voorgrond gestelde financieele belangen voorloopig te regelen, gelijk in de inleiding duidelijk uitgedrukt stond, en zou alleen voor 1811 hebben te dienen. De eerste titel vestigde het algemeen bestuur te Amsterdam onder leiding van den gouverneur-generaal. In 14 titels en 220 artikelen werden de verdere belangen geregeld: de administratieve organisatie in departementen

¹⁾ Ibid. blz. 70 vlg.

²⁾ Vgl. Ten Zeldam Ganswijk, Bijdragen tot de gesch. van het staatsbestuur, dl. I, blz. 57 vlg.

³⁾ Kemper, Code Organique, p. 111 suiv.

en arrondissementen stond voorop; kamers van koophandel werden opgericht te Amsterdam, Rotterdam, Emden en elders, waar men ze noodig achtte, onder opperleiding van den franschen raad van koophandel, waarheen zij acht afgevaardigden zouden mogen zenden; het polder-, dijk- en gemeentebestuur werden op den bestaanden voet behouden evenals gevangeniswezen, weldadigheid en onderwijs; de rechterlijke organisatie werd geheel en al door de fransche vervangen, met instelling van een keizerlijk gerechtshof van 40 raadsheeren en 8 auditeurs in Den Haag en rechtbanken van eerste instantie in de hoofdplaatsen der arrondissementen benevens in de steden Haarlem, Alkmaar, Leiden en Gorkum, alle bestaande uit 4 rechters, behalve Amsterdam met 20 en Rotterdam met 8; verder waren er nog vredegerechten en rechtbanken van politie, eindelijk rechtbanken van koophandel, alle om recht te spreken volgens de fransche Code Napoleon, Code de Procédure Criminelle en Code de Commerce; het in 1809 begonnen Grootboek zou 1 Jan. 1813 voltooid moeten zijn; art. 115 stelde vast, dat de staatschuld in haar geheel bleef maar de rente in halfjaarlijkse betalingen slechts voor $\frac{1}{3}$ betaald zou worden; de belastingregeling bleef voorloopig ongewijzigd, maar in 1811 zouden de belastingen op meubilair, zeep, vee en voorwerpen van handel en weelde vervallen, terwijl de directe belastingen (verponding, personeel, dienstboden, paarden, hoornvee, haardsteden), de registratie (successie, acten, speelkaarten) en de „vereenigde middelen” (gemaal, turf, zout, steenkolen, goud- en zilverwerk, lastgeld, wijn, zegel) in de behoeften moesten voorzien; de uitgaven werden eveneens voorloopig vastgesteld; het postwezen werd op fransche wijze ingericht; de staatsloterij bleef behouden; de douane werd onder den franschen chef met zorg en strengheid georganiseerd in de vier onderdirectiën te Rotterdam, Amsterdam, Dokkum en Emden onder opperleiding van den „directeur principal” te Amsterdam, met verbod van invoer van bereide tabak en beperking van den uitvoer van hollandsche bieren naar Frankrijk enz., terwijl Amsterdam, Rotterdam en Emden stapelplaatsen van vreemde, niet verboden waren zouden zijn en scherp haventoezicht werd gehouden door havenkapiteins; de twee militaire divisiën werden te Amsterdam en te Groningen gevestigd, 9 compagnieën kustkanonniërs zouden de kust bewaken; ieder departement kreeg een gendarmerie van eenige brigades te paard en te voet; art. 194 voerde de conscriptie op

fransche wijze in; de marine werd in één zee-arrondissement vereenigd en op fransche wijze georganiseerd; de ambtenaren voor de buitenlandsche zaken werden in franschen dienst genomen; in de kerkelijke zaken kwam geen verandering; de politie werd in vier commissariaten-generaal verdeeld; de Rekenkamer zou tot 1 Jan. 1812 blijven maar verder worden opgelost in de Chambre des Comptes te Parijs; art. 218 en 219 handhaafden tienden en grondrechten met belofte van nadere bepalingen over den afloop daarvan.

Van groot belang was ook het vraagstuk der koloniën of liever van Java, waar Daendels intusschen door zijn krachtig maar willekeurig bestuur algemeene ergernis had veroorzaakt, niet het minst onder de totnogtoeëaan het nederlandsche bestuur gehechte inlandsche bevolking¹⁾. Een oorlog met het nog half zelfstandige Bantam in 1808 had wel dit gebied als „domein van den koning van Holland” in zijn bezit gebracht maar zeeroof en opstand maakten den toestand daar zeer hachelijk in verband met de plannen der Engelschen, die met voldoening zagen, dat de inlanders „are disgusted with the Dutch in Java” en meer en meer rekenden op hun bondgenootschap ingeval van een aanval op dit eiland. Ook in Cheribon heerschte onrust en in de Vorstenlanden was ergernis gewekt door onredelijke eischen van den tyrannieken maarschalk, die ook hier den omvang van het gestichte kwaad niet bevroedde. Een algemeene ontevredenheid, bij Europeanen en inlanders, was het resultaat van zijn onverstandig beheer en Daendels zelf wenschte reeds in Augustus 1809 zijn terugroeping, ofschoon hij spoedig weder daarop terugkwam.

De verwachte inlijving van het koninkrijk had hem reeds in September 1810 aanleiding gegeven om Napoleon als souverein te doen huldigen, maar deze had over Amerika, waar Daendels in den agent Van Polanen en eenige door hem uit Java verbannen personen machtige vijanden had, reeds ongunstige inlichtingen over zijn beheer ontvangen; ook Janssens en anderen hadden den Keizer over den maarschalk ingelicht. Diens handelingen werden aanstonds te Parijs aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen en gaven, misschien onder invloed van geruchten, die een onafhankelijk-

---

¹⁾ De Jonge—Van Deventer, De opkomst van het Nederl. gezag, deel XIII; zie boven.

heidsverklaring van Java door den eerzuchtigen man niet onmogelijk deden schijnen, aanleiding tot het besluit om hem te ontslaan. Den 24sten November 1810 werd hiertoe besloten en Janssens tot zijn opvolger aangesteld met bevel aan den maarschalk om binnen 24 uren na diens aankomst het bewind over te dragen.

Dat de Engelschen na de inlijving niet lang zouden dralen om de thans fransche bezitting te bemachtigen, was niet twijfelachtig, maar er was nog eenige hoop, dat Engeland zich zou laten vinden om het eiland in bezit te stellen van den zich te Berlijn bevindenden prins van Oranje. Nog voordat dit plan behoorlijk was voorbereid, had de engelsche regeering echter reeds hare maatregelen genomen ¹⁾.

De getrouwe Janssens kwam den 27sten April op Java aan en Daendels gaf hem zonder tegenstand de regeering over. De nieuwe gouverneur-generaal had 500 man onder generaal Jumel, den door Napoleon aangestelden legerbevelhebber aangebracht, een versterking, die geheel onvoldoende was om het eiland te helpen houden tegen de dagelijks verwachte engelsche expeditie. Het door Daendels inrichte legerkamp te Meester-Cornelis was door dezen reeds betrokken, maar het gebrek aan troepen, geld en levensmiddelen deed zich ernstig gevoelen en Janssens vroeg dringend om versterking en voorziening, terwijl hij zijn best deed om de algemeene ontevredenheid te doen ophouden.

Maar het was reeds te laat. Nadat de Molukse eilanden en andere bezittingen zonder veel moeite in bezit genomen waren, zeilde een aanzienlijke vloot van 32 schepen, 60 kanonneerbooten en 12000 man onder bevel van generaal Auchmuty en begeleid door den engelschen gouverneur van Indië, lord Minto zelve, langzaam naar Java, waar zij einde Juli aankwam. Ongelinderd 4 Augustus bij Batavia geland, bezette Auchmuty na een paar dagen de onverdedigde hoofdstad, sloeg den 10^{den} het slecht geordende leger van Janssens en en Jumel bij Weltevreden en verscheen weldra voor Meester-Cornelis, welke stelling, na eenige dagen ingesloten te zijn, den 26sten aan een krachtigen aanval blootstond en met groot verlies aan krijgsgevangenen, gesneuvelden en artillerie moest ontruimd worden. Een klein deel van de overgebleven troepen der „miserable armée”, door den onbekwamen Jumel inderhaast nog verzameld, trok in

¹⁾ Ibid. blz. CXXV.

wanorde op Buitenzorg terug om zich over Cheribon naar Semarang te begeven, waar Janssens nog op hulp uit de Vorstenlanden en Madoera kon hopen. Auchmuty volgde hen naar Semarang, landde er zonder verzet met slechts 1200 man en zette weldra den rampzaligen gouverneur-generaal achterna, die den 17^{den} September, na een wanhopigen weerstand met in hoofdzaak inlandsche troepen, bij Salatiga moest capituleeren met overgave van het eiland en zijn onderhoorigheden Madoera, Makassar, Timor en Palembang. Zoo vielen de laatste der hollandsche koloniën in engelsche handen.

Van het uiterste gewicht voor het ingelijfde land werd, zooals te verwachten was, de regeling der financiën geacht, waarbij men, bekend met 's Keizers onverzettelijke meening en de daarmede strookende inzichten van Gogel, natuurlijk in de eerste plaats op de vermindering der rente van de staatsschuld had te rekenen. De „Commissie voor de Reunie” te Parijs had dienaangaande reeds voldoende zekerheid verkregen en de bestaande toestand was dan ook volkomen onhoudbaar, hoe bitter velen zich ook beklagden over de gevreesde „tierceering” der staatsrente, die thans stond plaats te grijpen. In de laatste twee jaren was die rente echter niet eens uitbetaald, in weerwil van de zware lasten, die men zich moest getroosten en die den druk der belastingen in Frankrijk zelf driemaal overtroffen ¹⁾. Velen zagen dan ook helder de wenschelijkheid van den maatregel in, vooral wanneer hij verbonden werd met eene vervanging van het al te drukkende hollandsche belastingstelsel door het veel zachtere fransche, waarmede dan ook de voor handel en verkeer zoo hinderlijke douanelinie op de landgrenzen zou verdwijnen. Gogel zelf begeerde vermindering der belastingen en hoopte door voorloopige maatregelen dienaangaande het land te behoeden voor fransche belastingambtenaren, zoodat eerst op den duur en gelijdelijk het hollandsche door het fransche stelsel zou worden vervangen. In dezen geest bepaalde dan ook het dekreet van 18 October, blijkbaar na overleg met Gogel, naast de tierceering der staatsrente — en dat wel zonder de door de parijische commissie gewenschte uitzonderingen voor de waarborgkapitalen der ambte-

¹⁾ Naber, blz. 14/5; Jorissen, Hist. Bladen, blz. 408 vlg.; Vgl. Sickenga, Geschiedenis der belastingen sedert 1810, dl. I, blz. 7 vlg.

naren en voor instellingen van weldadigheid — verlichting der lasten door de op te brengen som vast te stellen op ruim 61 mill. francs, 5 mill. minder dan de commissie te Parijs als mogelijk had aangegeven en $9\frac{1}{2}$ mill. minder dan in 1810, gevonden vooral in de belastingen op de levensmiddelen en het personeel. Maar de douane-linie bleef voorloopig bestaan, al gaf de Keizer weldra te kennen, dat hij in het belang des rijks in 1812 de invoering van het fransche belastingstelsel hoopte te kunnen bewerkstelligen ¹⁾. In alle takken van bestuur werden tevens maatregelen van bezuiniging en vereenvoudiging genomen ²⁾, die reeds in 1811 tot groote beperking van uitgaven leidden, nadat in dit jaar de bestuursorganisatie was afgelopen ³⁾. Een begin van verbetering der handelstoestanden scheen te zullen worden ingeleid door de bepaling van het inlijvingsdecreet omtrent den eigendom der koloniale waren, die in Holland werden ontdekt, volgens welke de groote opslag van suiker, koffie, katoen en indigo te Amsterdam en Rotterdam en elders nog van de hand gedaan kon worden tegen aangifte ervan vóór 1 September. Maar de zware daarop gelegde last deed de prijzen zeer stijgen en de smokkelhandel in engelsche waren werd er volstrekt niet door belemmerd ⁴⁾.

De goede werking van het nieuwe beheer kon moeilijk betwijfeld worden. Als door een tooverslag werden de aan slappe bewindvoering gewone ambtenaren gewend aan stiptheid en vlugheid bij het uitvoeren van bevelen en het samenstellen der talrijke staten ⁵⁾, die telkens aan D'Alphonse moesten worden ingeleverd en van groot nut waren, wat blijkt uit zijn „Aperçu de la Hollande”, het resultaat van een groote in 1811 ondernomen inspectiereis ⁶⁾. De hollandsche langzaamheid en de oude sleur kwamen wel dikwijls met de fransche voortvarendheid in botsing maar men was wel gedwongen tot medewerking. De nieuwe maires werden genoodzaakt tot het hier te lande bij burgemeesters en baljuwen totnogtoe niet algemeen gebruikelijke opmaken van begrootingen betreffende inkomsten en

¹⁾ Ibid. blz. 33. Het jaar 1811 bracht 65 mill. frs. op..

²⁾ Ibid. blz. 111 vlg.; blz. 133 vlg.

³⁾ D'Alphonse, Aperçu, p. 87.

⁴⁾ Sautijn Kluit, I, I., blz. 126 vlg.

⁵⁾ Naber, blz. 74 vlg.

⁶⁾ D'Alphonse, Aperçu, Introduction.

uitgaven; er kwam in verband daarmee een einde aan het onberaden sluiten van leeningen of verkoopen van gemeentelijke of districtsbezittingen naar gelang der behoeften van het oogenblik¹⁾; dergelijke heffingen en verkoopen kwamen thans onder scherp regeeringstoezicht en de noodzakelijkheid om alle gemeentelijke inkomsten in de „centrale kas” te storten stelde deze in staat om geregeld uit te betalen, iets waaraan vroeger veel had ontbroken. En dit stelsel gold zoowel voor Amsterdam, thans „derde stad des Rijks”, als voor het kleinste dorp, wat aan de eene zijde de oude stadsheeren verbitterde, maar aan de andere uitstekend gewende aan de noodzakelijke eenvormigheid van beheer²⁾. Ook de invoering der strenge maar redelijke fransche rechtsbedeeling³⁾ volgens de napoleontische wetboeken werd met kracht aangevat; de openbaarheid der rechtspleging en de werkzaamheid der jury, daarbij het eerst hier in gebruik gekomen, wekten evenwel aanvankelijk nog weerzin, vooral de jury, waartegen velen ernstig bezwaar hadden. Zoowel de rechtbanken van eersten aanleg als het keizerlijk gerechtshof in Den Haag, waarop men zich daarvan kon beroepen, en het Hof van Cassatie te Parijs werkten intusschen zoo goed, dat de ervaren Van Maanen in 1814 kon getuigen, „dat de justitie nimmer beter is geadministreerd geworden dan thans”. Hij zelf zorgde ervoor, dat ten minste aanvankelijk de hollandsche taal bij de rechtspraak behouden bleef gelijk het dekreet van 18 October haar gebruik in het algemeen had veroorloofd zoowel bij de rechtbanken als in notarieele en administratieve akten.

De fransche taal was overigens natuurlijk tot de officieele verklaard en in verband daarmee sprak het dekreet van 18 October ook van in alle scholen aan te stellen fransche taalmeesters. Het onderwijs echter scheen door de wet van 1806, volgens het getuigenis van de ter inspectie dezer belangrijke zaak uitgezonden fransche deskundigen Cuvier en Noël en van D'Alphonse zelven, zoo goed geregeld, dat bij besluit van 22 October 1811 die wet werd gehandhaafd met bepaling, dat ieder onderwijzer voortaan Fransch zou moeten kennen. Des te krachtiger werd ingegrepen op het gebied

¹⁾ Naber, blz. 97 vlg.

²⁾ Vgl. daarover Thorbecke, *Historische Schetsen*, blz. 152, en Jorissen, *De fransche tijd*, in *Hist. Bladen*, blz. 398 vlg.

³⁾ Naber, blz. 118 vlg.

van het nog geheel op den ouden voet voortsukkelende hooger onderwijs: Francker en Harderwijk werden van hun zeer achterlijke hoogeschoolen beroofd; Utrecht, Groningen, Amsterdam en Deventer behielden hunne inrichtingen van hooger onderwijs slechts als „écoles secondaires”. Leiden alleen redde door den invloed vooral van den handigen en bij Napoleon zeer geziene hoogleeraar Brugmans zijn aloude hoogeschool als „université impériale” met vijf faculteiten, zelfs met een nieuwen leerstoel voor nederlandsche letterkunde. Den 3^{den} November 1812 eerst opende de nieuwe rector, Brugmans zelf, de nieuwe instelling, die bij de rechterlijke regelingen hare verouderde vierschaar had moeten derven; als deel der algemeene „université de France” had zij iets van hare zelfstandigheid moeten opgeven en was zij onder den grootmeester dier universiteit gesteld, die zich liet vertegenwoordigen door den inspecteur Flament, een in 1794 naar de Bataafsche Republiek uitgeweken hoogleeraar van de Sorbonne en sedert 1798 bibliothecaris der Nationale, later Koninklijke Bibliotheek in den Haag.

Weldra kwam het bericht, dat de Keizer zelf met zijn nieuwe gemalin de ingelijfde departementen zou komen bezoeken, een gebeurtenis, waarvan men zich belangrijke verbeteringen en wijzigingen in het bestuur voorstelde, vooral tegemoetkoming aan de nog bestaande grieven, die men den Keizer zelf zou mogen voordragen. Had niet de heerscher verklaard, dat hij „zelf de behoeften des lands wilde kunnen beoordeelen”?

Reeds in Augustus 1810 had de Keizer aan zulk een reis gedacht, maar hij wilde het land niet dadelijk op kosten jagen ¹⁾. In September 1811 kwam het er eindelijk toe ²⁾, daar hij meende, dat zijn bezoek verzoenend werken zou en de laatste sporen van onwil zou doen verdwijnen, wat vooral wenschelijk scheen in verband met zijn voornemen om Rusland door een grooten oorlog tot rede te brengen, in welk geval een aanval van Engeland op de kust mogelijk geacht moest worden. Met bijzondere belangstelling zou hij dus de verdedigingsmiddelen aanschouwen.

De reis begon den 19^{den} September 1811 te Compiègne. Langs

¹⁾ Naber, blz. 127.

²⁾ Gijsberti Hodenpijl, Napoleon in Nederland (Haarlem, 1904).

het vlaamsche strand reed de Keizer van Oostende naar Sluis en stak daar het Zwin over naar Cadzand om opnieuw het in verband met zijn grootsche plannen om Antwerpen tot een groote oorlogshaven te maken gewichtige Vlissingen te bezoeken, waar hij een paar dagen lang de op de Schelde liggende vloot inspecteerde. Na een bezoek aan Middelburg en Veere begroette hij de Keizerin te Antwerpen, deed haar echter van daar over Breda naar Gorkum reizen en zeilde zelf naar Willemstad, van waar hij zich den 4^{den} October naar Hellevoetsluis liet roeien. Ook hier inspecteerde hij het daar opgestelde eskader en de marine-etablissemten en kwam toen op een jacht naar Dordrecht, overal met uitbundig gejuich en eerbewijzen ontvangen, zoodat hij vriendelijk en tevreden gesteld zijne gemalin te Gorkum ontmoette. In de nederigste, meermalen overdreven onderdanige termen, ten deele uitgelokt door de bevelen der prefecten om geen eerbewijs te sparen, kwamen de besturen den dikwijls humeurigen heerscher van plaats tot plaats hunne opwachting maken, telkens weder opnieuw in bijna slaafsche woorden getuigend van hunne ingenomenheid met zijn komst en hunnen eerbied voor zijn persoon; militaire eerbewijzen, schitterende revues en oud-vaderlandsche eerepoorten, aanbieding van stads-sleutels en welkomstadressen, plechtige toespraken en volksbetogingen volgden elkander op. Men verbaast zich ten slotte niet, dat Napoleon, alles ziende in rooskleurige stemming en ofschoon niet licht de dupe van geestdrift, aan zijn stiefzoon, Eugène de Beauharnais, schreef: „j'ai été extrêmement content de la Hollande; les gens n'ont conservé le souvenir de leur indépendance que pour sentir les avantages de la réunion et y trouver l'uniformité des lois, un système modéré de contributions et une marche régulière des affaires. Ils sont plus Français qu'aucuns habitants des pays réunis”, en dat hij in dit „pays intéressant” blij verrast was door „autant de dévouement et d'aussi bons sentiments”¹⁾.

Zoo ging het keizerlijke paar in triumf door naar Utrecht, volgens den maire in zijn rede tot den Keizer ook al vol „admiration et dévouement sans bornes”, welke de bevolking werkelijk betoonde, toen hij op een wandeling ontdekt werd en men zijn rokspanden,

¹⁾ Naber, blz. 128.

zelfs zijn paard kuste als bij een heilige¹⁾, terwijl op de audientie de eene deputatie na de andere hare aanhankelijkheid en voldoening was komen betuigen. En na Utrecht lag den 9^{den} October Amsterdam aan de beurt, aanvankelijk onverschillig voor de hooge eer maar bij zijn komst eveneens zich uitpuittend in hoogdravende eerbiedsbetuigingen en nederige verklaringen van onderdanigheid, op officieel bevel kwistig versierd met groen en eerebogen, de kroon spannend in snorkende opschriften in Hollandsch, Fransch en Latijn ter eere van den „nieuwen Mars” op het witte paard, den „modernen Jupiter”, den hersteller der „gouden eeuw van Saturnus”. Eerewachten uit de aanzienlijkste jongelieden, geestdriftige toespraken, kanongebulder, klokgelui, illuminatie, vuurwerken, donderende toejuichingen ook hier; schitterende militaire tooneelen volgden elkander op en in den schouwburg verraste men den Keizer met het bekende gemoedelijke: „où peut on être mieux qu’au sein de sa famille”. . . .

Napoleon, die zich niet veel voorstelde van „de toejuichingen van het volk op de straat”, die begreep, hoe gemakkelijk in zulke gevallen geestdrift te wekken is, die de macht van het grootsche, het overweldigende kende, bleef te midden van dat alles altijd de veldheer, de Keizer, die niets verzuimde om zijn doel naderbij te komen, in de eerste plaats dacht aan wat de Hollanders tegenover Engeland voor hem konden worden en ernstig betreurde, dat hij het land niet veel vroeger had ingelijfd²⁾.

Van Amsterdam uit bezocht hij Noord-Holland en Den Helder, waar admiraal DeJ Winter met zijn vloot lag en hij na een bezoek aan Tessel en een indrukwekkende vlootinspectie een sterken indruk kreeg van de voortreffelijkheid der ligging van het Nieuwediep, dat hij sedert met behulp van daar samen te trekken spaansche krijgsgevangenen onder leiding van den bekwamen Verhuell tot een noordelijk Gibraltar wilde maken. Over Alkmaar en Haarlem keerde hij snel naar de hoofdstad terug om er de groote audientiën te hervatten en de vestingwerken van Krayenhoff in oogenschouw te nemen in verband met de rivierverdediging, waarover hij met den bekwamen en door hem hooggewaardeerden generaal ernstig

¹⁾ Gijsberti Hodenpijl, blz. 54.

²⁾ Vgl. l. l., blz. 111 vlg.

handelde, al weigerde de vaderlandslievende man met eene in die dagen zeldzame fierheid aanvankelijk den nieuwen heerscher te dienen, tegenover wien hij immers de stelling had willen verdedigen. Een aantal dekreten van 21 en 22 October over wegen en dijken in het nieuwe gebied, over drinkwatervoorziening van Amsterdam en Den Haag, over gevangeniswezen en hooger onderwijs, nationale garde en financieele onderwerpen toont aan, dat de Keizer zijn indrukken dadelijk wenschte te verwerken en met belangstelling alles had waargenomen.

Den 24sten October eindelijk verliet Napoleon voorgoed de hoofdstad, bezocht in het voorbijgaan Haarlem, waar hij kennis nam van het diepe verval der stad; vervolgens Leiden, waar hij zich de „messieurs de l'Académie" door Brugmans liet voorstellen. Toen kwam Den Haag aan de beurt, de oude residentie der stadhouders, eveneens op hoog bevel fraai versierd met groen en eerepoorten maar in zijn verlatenheid en verval niet geneigd tot geestdrift; hij vertoefde er slechts kort in het paleis aan het Voorhout en begaf zich toen over Delft naar Rotterdam, waar de regeering der vaderstad van Erasmus meende te moeten herinneren aan „la brillante époque des Tromp et De Ruyter", altijd weder vol „admiration" en „devoement" verwachtend „le retour de nos beaux jours", „impatient de contempler l'auguste personne", verklarend hem te „admirer", ja te „bénir" ¹⁾. En van Rotterdam ging het over Gouda, Oudewater, Utrecht en Amersfoort snel naar het na jaren van verwaarloozing door koning Lodewijk weder in orde gebrachte Loo ²⁾, naar Zwolle en Deventer, eindelijk naar Nijmegen, van waar de Keizer en de Keizerin den 31sten over Grave naar Kleef vertrokken om eerst 11 November weder te Saint-Cloud terug te keeren.

Wel vernederend was voor veler gevoel de triomftocht van den heerscher geweest, maar het grootste deel der bevolking was in vervoering medegesleept door de schitterende figuur van den roemrijken Keizer, te midden zijner veldoversten en hovelingen, den „héros de l'univers", die den licht ontvlambaren Bilderdijk tot hooggestemde lofverzen bezielde en zelfs bij den vaderlandlievendenden De Clercq, die met verwondering en ergernis de houding van het volk waarnam, te

¹⁾ L. 1., blz. 203.

²⁾ Gedenkschriften van een beambte, blz. 245.

midden van zijn smart „une forte émotion” deed ontstaan¹⁾. Slechts zeer weinigen sloten zich als Falek en Hogendorp op in hun huis of verlieten als Helmers de stad, liever dan hunne nieuwsgierigheid te voldoen of hun gevoel voor pracht en glans te laten streefen. „Nous sommes français” schreef De Clercq bitter berustend neder bij de gedachte aan wat hij gezien en gedroomd had, toen hij den Keizer zag varen door de grachten van Amsterdam, toen hij hem in den schitterenden optocht zag rondtrekken, de korte, krachtige gestalte, die Europa's weegschaal, ja het lot der wereld scheen te klemmen in de sterke hand en met adelaarsblik zag, waar de zegepraal te behalen viel, zoowel op het slagveld als in het kabinet der diplomatie, als in het studeervertrek van het staatshoofd over zooveel millioenen van allerlei landaard.

Maar toch waren er hier zooals elders, die met Bilderdijk dachten aan het „opgaan, blinken en verzinken” als „het lot van ieder dag”, die bleven hopen: „de toekomst brengt ons troost”, en het oogenblik verbeidden, waarop „de ontzachtelijke Aadlaar niet meer” zou zijn of wier „hart” gelijk dat van Hogendorp „niet streek als een citadel”. Slechts weinigen echter waagden zich zoover als in November 1812 de leidsche hoogleeraar Van der Palm, die bij de opening²⁾ der nieuwe „openbare lessen” de studenten in krachtige termen aanspoorde den moed niet te verliezen tegenover de vreemde overheersching, maar het nederliggende vaderland te blijven dienen en liefhebben en aan het einde zijner rede geen woord van hulde aan den Keizer sprak, integendeel scherp opkwam tegen den „alverwoestenden krijg” en de conscriptie. Ook zijn ambtgenoot Kemper waagde het Napoleon's recht van heerschappij te betwisten³⁾.

Juist op het toppunt van macht gekomen, maakte Napoleon's wereldrijk niet den indruk van voorgoed gevestigd te zijn, want nog stond Engeland overeind, nog moest het machtige Rusland ontzien worden, nog duurde de bittere volksopstand in Spanje hardnekkig voort en in Frankrijk zelf vertoonden zich sporen van toenemende ontevredenheid over de zware lasten van den altijd durenden krijg, die de krachten van land en volk uitputte. Zelfs in

---

¹⁾ Dagboek, blz. 9.

²⁾ Beets, Nieuwe Verscheidenheden, blz. 51 vlg.

³⁾ Verhandelingen, Redevoeringen en Staatk. Geschriften, dl. III, blz. 40.

de onmiddellijke omgeving des Keizers was naast zeker wantrouwen in de stevigheid van den nieuwen bouw een streven merkbaar naar den vrede, van welks zegeningen men eindelijk eens wilde genieten na de lange jaren van onrust en moeite. De geboorte van den erfgenaam der keizerlijke waardigheid, den jongen Koning van Rome, op 19 Maart 1811 scheen intusschen Napoleon's heerschappij te hebben bevestigd.

Ook hier te lande nam de ontevredenheid bij alle klassen van de bevolking gaandeweg toe, nu men steeds meer den druk gevoelde van conscriptie en tierceering, van politietoezicht en douane, van zware belasting onder stilstand van handel en verkeer, van den ongewonen klem eener krachtige administratie, van den ongunstigen toestand der landsfinanciën.

Zwaar waren de legerlasten te dragen. De vier hollandsche regimenten infanterie in het fransche leger, uit de zeven oude gevormd met de nummers 123 tot 126, moesten weldra tot vijf worden uitgebreid, benevens een regiment lichte infanterie en drie regimenten lanciers, kurassiers en huzaren, met een jaarlijksch contingent, bij loting met plaatsvervangning aangewezen uit de negentienjarige jongelieden¹⁾ — betrekkelijk geen zware eisch ten opzichte van een bevolking van 2 millioen menschen. Om die vijf regimenten voltallig te krijgen, hadden de „klassen” van 1808, 1809 en 1810 eigenlijk ieder 1500 man moeten leveren. Men ging voorloopig echter niet verder dan tot de lichting van 3000 man over 1808²⁾, het dubbele dus van de oorspronkelijk uit dat jaar gewenschte lichting; evenals elders in het rijk werden deze nieuwe „conscrits”, nog onbruikbaar voor den zwaren velddienst, voor het eerste jaar in depôt-bataillons geoefend om later in den eigenlijken krijgsdienst op te treden. Bovendien werd het in 1809 door koning Lodewijk ingestelde en thans 4000 man sterke pupillenkorps der „enfants trouvés” (weezen en vondelingen) voor de helft bij het landleger ingelijfd, terwijl de andere helft op de vloot werd geplaatst. In Spanje streden nog altijd de troepen, behoorende tot de brigade van Chassé, die onder

¹⁾ Naber, blz. 80 vlg.

²⁾ Ibid. blz. 87.

maarschalk Lefebvre sedert Oct. 1808 den kamp tegen de spaansche natie in opstand en de haar krachtig steunende Engelschen onder Wellington hielpen volhouden. De brigade had zich in menig ernstig gevecht zeer onderscheiden, bij Durango in Biscaye onder maarschalk Lefebvre, bij Almaraz in Estremadura onder maarschalk Victor, bij Mesa de Ibor en Ciudad Real, bij het beleg van Merida, bij Talavera de la Reyna in Juli 1809 tegenover Wellington onder generaal Sebastiani, bij Almonacid in La Mancha, bij Aranjuez en Ocaña. Zij werd, na bijna de helft van hare sterkte te hebben verloren, bij de inlijving grootendeels in het 123ste en 125ste regiment opgenomen. Nog in 1812 en 1813 namen afdeelingen van deze hollandsche troepenmacht aan den allengs hopeloozen strijd in Spanje deel en bleven zich onderscheiden door plichtsbetrachting en dapperheid; het grootste deel maakte echter na zijn terugkeer in den zomer van 1810 den tocht naar Rusland mede ¹⁾.

Voor den zeedienst waren reeds in Augustus 1810 over het geheele rijk 40000 jongelieden van 16 tot 19 jaar opgeroepen en nu werden in Januari in de hollandsche zeeplaatsen alle zeelieden van 24 tot 50 jaar, voor een groot deel gehuwde en gevestigde personen dus, ingeschreven om voor de helft, ten getale van 3000 man, op de vloot geplaatst te worden, terwijl de rest beschikbaar bleef ²⁾; een en ander werd verbonden met de invoering eener bijzondere conscriptie voor den zeedienst in de kustplaatsen en hare omgeving met vrijstelling van den dienst te lande.

Eindelijk werd bij besluit van 13 en 14 Maart 1812 een in drie „bans” verdeelde „garde nationale” opgericht, om tijdens den tocht van het actieve leger naar Rusland de kusten, grenzen, depôts en arsenalen te verdedigen en bij voorkomende gelegenheden de rust te bewaren. Alle mannen van 20 tot 60 jaar werden daartoe aangewezen, maar voorloopig werden alleen die van den „premier ban” uit de lichtingen van 1808 tot 1810 opgeroepen, ten getale van ruim 2700 man. Een „garde soldée” van bijna 1100 man te Amsterdam en 180 man te Rotterdam, uit de conscripts derzelfde lichtingen moest in die steden de rust bewaren.

Zoo waren ten slotte van 1 Januari 1811 tot Juli 1812 ruim

¹⁾ Bosscha, Neerlands Heldendaden te land, dl. III, blz. 313 vlg.

²⁾ Naber, blz. 88'9.

17300 man voor den krijgsdienst opgekomen op een mannelijke bevolking van 822000 personen¹⁾. En het aantal stond nog te worden vergroot, zoodra de behoefte vermeerderde.

Deze maatregelen in een nooit te voren aan gedwongen krijgsgedienst gewende bevolking wekten toenemende onrust en tegenzin²⁾. Lebrun klaagde in Maart 1811 reeds, dat het werkelijk te erg werd, en den 9^{den} April had er te Amsterdam bij de opkomst der lotelingen een oproer plaats, dat streng bestraft moest worden. Maar men berustte ten slotte in het onvermijdelijke, ook toen in Augustus van 1811 de volle lichting van 1809, in December die van 1810, in September 1812 die van het vorige jaar werd opgeroepen; de plaatsvervanging verzachtte voor de vermogenden den druk en verschafte aan vele onvermogene huisgezinnen een middel van bestaan uit de duizenden francs, die daarvoor moesten betaald worden. Maar men droeg het juk algemeen met ergernis, vooral omdat in geval van oorlog de landskinderen gebruikt zouden moeten worden voor ieder doel, waartoe de nooit zijn troepen sparende Keizer ze wilde aanwenden, en op iedere plaats, die hij in Europa aanwees. Toch was uit vrees voor de gevolgen het aantal niet opgekomenen gering en dat der deserteurs nog geringer³⁾, terwijl eenige honderden vrijwilligers het aantal hollandsche soldaten nog vermeerderden.

Niet minder ergernis veroorzaakten de tierceering en de zware lasten. De tierceering had wel de betaling ten minste van een derde der rente voortaan verzekerd, maar tevens alle hoop op vergoeding ook van het overige vooreerst, immers voor zoolang de oorlog duurde, doen verdwijnen en dus de inkomsten der talloze kleine renteniers en der liefdadige en andere instellingen, welker vermogen voor een groot deel in staatspapieren bestond, feitelijk tot een derde teruggebracht. Daarbij kwam, dat de hier te lande zeer verspreide buitenlandsche effecten nog steeds grootendeels geen rente meer betaalden. Zweden had sedert 1807 zijne betalingen gestaakt; Denemarken had wel de schulden zijner west-indische eilanden afgekocht, maar deze som lag te Londen in depôt

¹⁾ D'Alphonse, *Aperçu*, p. 124/5.

²⁾ Naber, blz. 167.

³⁾ Dat der „réfractaires” bedroeg nauwelijks 200 over de vier lichtingen, dat der deserteurs 18.

en was dus niet te bereiken; Spanje was tijdens den burgeroorlog geheel buiten staat om te betalen; Oostenrijk kwam zijne verplichtingen niet langer na; ten opzichte van Rusland was men alleen veilig zoolang de zeer bedreigde vrede met dat rijk bewaard bleef; de betaling der engelsche rente was tijdens den oorlog aan voortdurende bezwaren onderhevig; tal van partikuliere en stedelijke fondsen waren sinds lang insolvent. Eindelijk waren huizen en landerijen in den ongunstigen tijd zeer in waarde gedaald en konden de overal verminderde huren niet dan met moeite worden geïnd. En daartegenover, al mochten de lasten onder het nieuwe bewind eenigszins verzaacht zijn, zij waren altijd nog aanzienlijk hooger dan men vroeger had betaald en voornamelijk veel hooger dan in de overige deelen des rijks, terwijl men thans ook de lusten begeerde te genieten, nu men de lasten ondervond. De goede administratie der belastingen onder het fransche bestuur en de mogelijkheid onder de nieuwe fransche wetgeving om achterstallige belastingen in te vorderen werkten niet ongunstig, zoodat Lebrun zich zeer tevreden betoonde over de opbrengst¹⁾; maar het was voorloopig niet mogelijk het lichtere fransche belastingstelsel in te voeren zoolang de hollandsche staatsrente uit de hollandsche belastingen alleen betaald moest worden²⁾.

Op herhaalden aandrang van Lebrun, Gogel en D'Alphonse nam de Keizer eindelijk, nog tijdens zijn bezoek, het besluit van 21 Oct. 1811, waarbij met het begin van 1812 het fransche belastingstelsel werd ingevoerd³⁾. Dit steunde zoowel op directe als op indirecte belastingen. De eerste bestond uit de grondbelasting, die op deuren en vensters, personeel, meubilair en patenten, op registratie, zegel, griffie, hypotheken, paspoorten en jachtakten; de laatste, behalve uit de drukkende in- en uitvoerrechten, de zoogenaamde „droits reunis” — geïnd door het personeel der keizerlijke „régie” en geldend voor wijn, bier, azijn en gedistilleerd, zout en tabak — uit die op speelkaarten, gouden en zilveren werken, vervoer van personen en goederen met diligences en vrachtkarren, binnenlandsche scheepvaart en die langs kanalen en vaarten, overzetveeren, loterijen, posterijen. Het was

1) Naber, blz. 112.

2) Ibid. blz. 114.

3) Ibid. blz. 133 vlg.; Sickenga, blz. 12 vlg.

werkelijk eene verlichting, voor 1812 van $3\frac{1}{2}$ mill., maar met name het recht op tabak, welk artikel in geen enkel ander land sinds lang in die mate als hier tot een gewoon genotmiddel was geworden, wekte hevige verbittering: zoowel de zeer uitgebreide tabakshandel als de verkoop in het klein werd erdoor getroffen, want de tabaksfabricage was een rijksmonopolie en de tabaksbouw werd van rijkswege bestuurd; de gebruiker zag zijn geliefkoosde tabak plotseling veel duurder en tevens veel slechter worden, daar de thans in hoofdzaak alleen bereikbare inlandsche tabak het op verre na niet bij de voormalige koloniale kon halen, evenmin als de bietensuiker bij die der west-indische plantages. Met het nieuwe fransche belastingstelsel kwam tevens een groot aantal fransche ambtenaren over zoowel bij de douane als voor de inning van de „droits réunis”, menschen onbekend met de taal maar doordrongen van den geest der krachtige fransche administratie, in verband daarmede dikwijls buitengemeen ruw en veel-eischend optredend tegen de aan scherp toeziende ambtenaren in het minst niet gewende bevolking en bovendien niet altijd eerlijk in hunne praktijken. Behalve bij de tabaksregie werd vooral de fransche heerschappij pijnlijk gevoeld bij de nieuwe registratie, met hare talrijke gelegenheden om in te grijpen in het familieleven, op welk gebied de Hollander zich steeds in groote vrijheid en zelfstandigheid had mogen verheugen en waarop hij zeer gehecht was aan zijn rechten en gewoonten. De belasting van alle bedrukt papier, boeken en couranten legde op een anderen van ouds hier te lande bloeienden tak van bestaan, den boekhandel en de uitgeverswerkzaamheid, een zwaren last, waardoor deze ernstig werd benadeeld.

Het scherpe politietoezicht, toenemend met de allengs bij de regeering bekende ontevredenheid, en de hatelijke censuur¹⁾, sedert kort in Frankrijk zelf ingevoerd en nu ook hier ingesteld, strede evenzeer met de op den hollandschen volksaard gegronde begrippen van persoonlijke vrijheid, van vrijheid van gedachte. In het begin ging het nog wel met de censuur, maar sedert de regeering de ontevredenheid zag aangroeien, werd hare houding scherper. Zij liet in ieder departement slechts één werkelijk half fransch, half hollandsch nieuwsblad toe, welks politieke tijdingen slechts ontleend mochten worden aan den door de regeering uitgegeven

---

¹⁾ Naber, blz. 146 vlg.

„Moniteur“; de kleine plaatselijke bladen mochten onder toezicht van den prefect slechts blijven bestaan als „feuilles d'affiches“, advertentiebladen voor aankondigingen, handels- en familieberichten; slechts drie wetenschappelijke tijdschriften werden geduld, waaronder de oude „Vaderlandsche Letteroefeningen“; ieder te drukken boek moest onderworpen worden aan een nauwlettend onderzoek van ambtenaren, die, met de hollandsche taal slecht bekend, overal verdenking opvatten en geen toespeling op nationale wenschen of gevoelens duldden; de uitgave mocht alleen geschieden na aankondiging in het officieele blad van den boekhandel te Parijs.

Over het algemeen wekte de strengheid van het keizerlijke bewind, vooral in de departementen van De Celles en de Stassart, hevige verbittering onder de aan slappe besturen gewende Nederlanders. En met de voortdurende toeneming van het aantal fransche ambtenaren in alle takken van bestuur en het steeds verscherpen van de maatregelen naar franschen trant groeide die verbittering aan. Daarbij kwam, dat in den loop van 1812 ten gevolge van geldgebrek de betaling der ambtenaren zoo niet geheel achterwege bleef dan toch zeer veel te wenschen overliet, terwijl de bezwaren hunner werkzaamheid onder eene snel verarmende bevolking toenamen. In Mei 1812 klaagde Lebrun dan ook, dat „le service administratif est au moment d' être suspendu“, dat de maires wanhopig hun ontslag aanboden en de onbetaalde ambtenaren niet meer op hunne bureau's verschenen ¹⁾. Rechters, hoogleeraren, onderwijzers ontvingen evenmin geregeld betaling en klaagden steen en been.

Ook de kerkelijke belangen leden groote schade. De inkomsten van kerken en kerkelijke instellingen hadden aanzienlijke vermindering ondergaan door den achteruitgang der renten uit de staatspapieren en der landhuren; het regende rekesten van kerkbesturen, die opmerkzaam maakten op den ellendigen toestand hunner gemeenten, met name hunner diakonieën en andere instellingen van weldadigheid ²⁾; de slechte toestand der landsfinanciën had het noodig gemaakt om de traktementen van de sedert de grondwet van 1798 uit de staatskas betaalde predikanten, thans van alle gezindheden zonder onderscheid, voor het jaar 1811 te vermin-

¹⁾ Naber, blz. 157.

²⁾ Ibid. blz. 158.

deren, zoodat de predikanten voor dat jaar slechts een derde inden; in het volgende ontvingen ze zelfs niets en leden zij met hunne gezinnen de bitterste armoede, ja werden tot den bedelstaf gebracht en zwierven hongerend rond¹⁾. Iets beter was het gesteld met de katholieke geestelijken, die ook vroeger door hunne geloovigen werden verzorgd en thans in hoofdzaak op denzelfden voet werden onderhouden, terwijl het gemis van gezinnen hun in deze omstandigheden zeer ten goede kwam. Maar ook zij, onder het fransche concordaat van 1802 gesteld door het besluit van 29 Oct. 1811, volgens hetwelk voor het volgende jaar de fransche kerkelijke wetgeving, die in Brabant en Zeeland reeds was ingevoerd, ook voor de rest van het land zou gelden, klaagden over de bemoeiingen van den napoleontischen staat met kerkelijke zaken. De ongenadige wijze, waarop de Katholieken bij 's Keizers bezoek overal door hem behandeld waren in verband met zijn verschillen met den pauselijken stoel, voorspelde hun weinig goeds van de definitieve regeling hunner kerkelijke belangen, die reeds meermalen in uitzicht was gesteld; de benoeming in Mei 1810 van een bisschop voor de Bouches du Rhin, gezeteld te 's Hertogenbosch, in de plaats van den weerspannigen en gevankelijk naar Frankrijk gevoerden vicaris Van Alphen, was hun niet naar den zin en men vreesde ook in het Noorden de aanstelling van keizerlijke bisschoppen in de plaats der pauselijke vicarissen, zoodra het nieuwe concordaat, waarover onderhandeld werd, zou gesloten zijn²⁾ — een uitzicht, dat de Protestanten van hun kant, niet gesteld op de invoering eener bisschoppelijke hiërarchie ook in het Noorden, ten zeerste verontrustte. De regeling der kerkelijke zaken van alle gezindten, door D'Alphonse geleid aan het hoofd eener in Januari 1812 aangestelde gemengde commissie van vier leden, stuitte zoo op groote bezwaren en is ook niet stand gekomen³⁾ maar de ontevredenheid op kerkelijk gebied had bij alle gezindten een toenemenden weerzin tegen de napoleontische regeerwijze ten gevolge — een groot gevaar bij een aan kerkelijke zaken zeer gehechte bevolking.

¹⁾ Naber, blz. 158; IJpey en Dermout, *Gesch. der Ned. Herv. Kerk*, blz. 541, 609.

²⁾ Vgl. over de Katholieke Kerk in dezen tijd vooral Allard, *A. van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd ('s Hertogenbosch, 1875)*; Welschinger, *Le Pape et l'Empereur*, p. 139 suiv.

³⁾ Naber, blz. 160.

En de economische toestand des lands werd in deze jaren steeds bedenkelijker.

Van anderen handel dan smokkelhandel was geen sprake meer, nu ook die onder neutrale amerikaansche vlag sedert de inlijving en den thans tussehen Engeland en Amerika uitgebroken oorlog geheel was verdwenen en de scherpe uitvoering der dekreten omtrent het „blocus continental” alle ontduiking onmogelijk maakte. Engeland sloot de zee, de nog altijd bestaande fransche douane-linie het land af¹⁾. Tegenover de 2400 zeeschepen, die nog in 1805 te Amsterdam waren binnengevallen, had 1809 er nog 335 kunnen tellen²⁾ maar thans kwamen daar — de fransche regeering vernam het met voldoening — zoo goed als geene meer: 40 per jaar in 1812 en 1813, te Rotterdam 10 in het jaar; de faillieten namen op schrikbarende wijze toe, zoodat in 1811 daardoor $3\frac{1}{3}$ mill. francs, in 1812 reeds meer dan 4 mill. fr. werden verloren³⁾; de amsterdamsche Bank leefde nauwelijks nog maar bestond ten minste voort. Alleen bij bijzondere „licenten” mochten tegen uitvoer van manufacturen koloniale waren van gelijke waarde worden ingevoerd; maar die licenten kostten veel geld, dat aan de schatkist zoowel als aan de hebzuchtige ambtenaren betaald moest worden, terwijl de invoerrechten buitengewoon zwaar waren⁴⁾; de prijzen der koloniale artikelen werden op die wijze zoo opgedreven, dat het alleen voor vermogenden doenlijk was ze te koopen. En nog steeds regende het altijd scherpere douane-besluiten. Bij besluit van 19 Oct. 1810 was bevolen om alle engelsche goederen, die men machtig kon worden, kortweg te verbranden, te beginnen met die, welke nog in de pakhuizen der douane bewaard werden — het laatste der groote dekreten op dit gebied, door velen als „portant le cachet du délire” met ontzetting vernomen.

En wat vermochten daartegen de pogingen om den inlandschen handel en de nijverheid langs kunstmatigen weg te verheffen? Toch was er ontwikkeling eener surrogaten-industrie: gebrande eichorei, erwten drank in de plaats van de geliefde koffie, beet-

1) D'Alphonse, *Aperçu*, p. 356, 373.

2) *Ibid.* p. 384; Sautijn Kluit, blz. 231/2.

3) *Aperçu*, p. 404/6.

4) Van Ouwerkerk De Vries, *Verhandeling*, blz. 58/9; Sautijn Kluit, blz. 130 vlg.

wortelsuiker in plaats van de indische, vlas in plaats van katoen, gom en verfstof uit inlandsche planten.

De oude industrieën waren grootendeels verdwenen met den ouden handel, met de zeevaart, met de koloniën, voor een deel ook door de toenemende concurrentie¹⁾. De industrie kon thans alleen leven van het inlandsch verbruik, voorzoover zij nog bij gebrek aan den invoer van grondstoffen bestaan kon, nadat ook België, de Rijnstrecken, eindelijk Zeeland en Brabant door de fransche tolliniën waren afgesloten. Zij leed onnoemelijke schade in al hare takken en ging met den dag achteruit. De ijzersmelterijen, in 1810 nog 378 in getal, hielden in 1812 slechts 10 werklieden bezig; de koper- en loodgieterijen waren zoo goed als verdwenen; allerlei soorten van metaalfabrieken waren opgeheven of leidden een kommervol bestaan; de kruitmolens, vooral voor de koloniën werkend, stonden stil of kwijnden, zelfs in dezen oorlogstijd; de zoutziederijen leden onder den stilstand der visscherij; de kalkbranderijen en steenovens gingen ten onder, doordat men eerder huizen afbrak dan bouwde; de porseleinfabrieken vonden geen afnemers meer; de glasfabrieken maakten in hoofdzaak weinig anders dan flesschen; de linnen-, laken-, katoen-, garen- en dergelijke fabrieken gingen voortdurend achteruit, met uitzondering alleen van die in Twente, wel door het gebruik van zeer goedkoope werkkrachten; de helft der schiedamsche jeneverstokerijen en der azijnfabrieken stond stil; de suiker raffinaderijen deelden hetzelfde lot bij gebrek aan grondstof, ofschoon daartegenover de beetwortelsuikerfabrieken zich begonnen te verheffen; de tabaksfabrieken leden enorme verliezen ten gevolge van de regie; de chocoladefabrieken werkten niet meer.

Zoo ging het op bijna elk gebied: geen enkele tak van nijverheid bijna, of hij had over ernstige verliezen en achteruitgang te klagen. De haringvisscherij was in 1810 gedaald tot op een 38-tal buizen; in 1811 en 1812 zeilden slechts enkele kleine haringschuiten uit Scheveningen en Katwijk, terwijl de oude haringstad Enkhuizen sedert 1806 geen buis had zien vertrekken; de instelling van een gild der „prudhommes pêcheurs” in April 1812 om toezicht te houden op de visscherij versterkte zeer den invloed van den staat op dit bedrijf; de bokking-rookerij leverde te Noordwijk, Scheveningen en Maassluis nog voordeel

¹⁾ Aperçu, p. 226 suiv.

op, daar de Engelschen de visscherij daarvoor toelieten; de kabeljauwvangst echter was zeer verminderd, daar de Engelschen aanhoudend schepen buitmaakten; de walvischvangst was geheel verloop. Eerst toen tegen 1 October 1812 de tolliniën voor de oude fransche departementen werden afgeschaft en ook de afschaffing van die op de oostergrens in uitzicht werd gesteld, kon men hoop voeden op eenige herleving van handel en nijverheid, zij het dan ook langs andere wegen dan te voren ¹⁾.

Ook de landbouw kon niet gezegd worden in een goeden toestand te verkeerren ²⁾ in weerwil van de zorgen, die òn de regeering van Schimmelpenninck òn die van koning Lodewijk daarvoor hadden aangewend onder leiding van departementale landbouwcommissies, die in 1805 overal waren opgericht om adviezen te geven, statistieken aan te leggen, verbeteringen aan te raden enz. Gebrek aan handen, aan kapitaal, aan meststoffen deden ingrijpende plannen op verbetering tot betere tijden uitstellen en men bepaalde zich van staatswege alleen tot pogingen om te houden wat men had. Slechts enkele met de genoemde surrogaten-industrie in verband staande takken van nijverheid bloeiden, de tabaksbouw in het Utrechtsehe, de vlasteelt in het Noorden en Oosten, de beetwortelverbouw in Zeeland, Holland en Brabant, de aardappelteelt in alle gewesten, nu de aardappel als voedingsmiddel meer en meer op prijs werd gesteld. De graanprijzen werden in 1812, toen zij ten gevolge van den slechten oogst van het vorige jaar zeer hoog dreigden te worden, op bevel des Keizers gebonden aan een maximum van *f* 320 per last tarwe, een dwang, waaraan de amsterdamsche graanhandel spoedig door vermenging van goede met slechte tarwe trachtte te ontkomen ³⁾.

Inderdaad, het beeld, dat de voormalige Nederlandsche departementen in 1812 toonen, is er een van achteruitgang, van verval, van ellende zoo goed als op ieder gebied van het volksleven ⁴⁾. In de steden worden huizen, vooral groote huizen, bij menigte afgebroken, het bevolkingcijfer daalt, aanzienlijke familiën verminderen haar personeel en verlaten hare groote woningen om in zijstraten haar leven voort te zetten; op het platteland verdwijnen de buiten-

¹⁾ Sautijn Kluit, blz. 165 vlg.

²⁾ Aperçu, p. 165 suiv.

³⁾ Sautijn Kluit, blz. 231.

⁴⁾ Vgl. Jorissen, Historische Bladen, blz. 403, 418.

plaatsen en worden in weide- of bouwland veranderd of blijven bij gebrek aan fondsen verwaarloosd liggen en geraken in verval. De hollandsche taal, het voertuig der nationale gevoelens, wordt behandeld als een ten doode gedoemd volksdialect, dat allengs plaats maakt voor het overal en in alle standen binnendringende Fransch; de letteren, hoewel nog door talenten als Bilderdijk, Van der Palm, Helmers, Loots, Simons, den jongen Tollens vertegenwoordigd, kunnen niet vrij opbloeien onder het toezicht eener nauwlettende censuur en bij het afnemen van het gebruik der landstaal en de beperking van drukken en uitgeven; de schouwburg, die nog talenten als mevrouw Ziesenis, evenknie van den franschen Talma, heeft aan te wijzen, leeft van de vertooning van volksstukken en vertalingen; de beeldende kunst, toch reeds kwijnend, vindt geen belangstelling meer bij het om zijn bestaan kampend volk en beperkt zich tot landschaps- en portretteekening op bescheiden voet.

De nieuwe regeering was — het mag gezegd zijn — met de beste bedoelingen beziel en onderscheidene harer maatregelen waren hetzij noodzakelijk geworden door de omstandigheden, hetzij bepaaldelijk schreden op den goeden weg; maar zij hield niet genoeg rekening met de gebruiken en gewoonten, met de eigenschappen van het nieuw aangehechte volk, met de eigenaardige behoeften van het land. De heerscher zelf, gewoon om zonder omzien alles op te offeren aan de eischen zijner veelomvattende plannen, meer en meer bevangen door de ongeëvenaarde grootheid van zijn eigen succès, vol vertrouwen op de gelukster, die hem totnogtoe had geleid, in matelooze heerschzucht en willekeur niet lettend op de teekenen der tijden, op de wenschen en belangen zijner oude en nieuwe onderdanen, sloeg de waarschuwingen en klachten van den verstandigen Lebrun in den wind en eischte steeds meer van de allengs uitgeputte bevolkingen, die zuchtten onder het steeds hardere juk, met moedeloos verlangen uitziende naar de verlossing. En vele van 's Keizers ambtenaren, hetzij zelf van nature tot willekeur en hardheid geneigd, hetzij uit overdreven plichtbesef de geboden maatregelen in volle strengheid toepassend, hetzij hopen op die wijze de gunst des heerschers te verdienen of zich te verrijken ten koste der bestuurden, spaarden de ongelukkige bevolking niet, maar traden haar op den nek met de meeste ongevoeligheid, met niet het minste begrip van haren toestand en hare wenschen.

Een doffe berusting in het harde noodlot, gepaard met geringe hoop op een betere toekomst òf ten gevolge van de zegepraal òf van de nederlaag des Keizers, heerschte onder de verdrukte natie, lang bekomen van de vrijheidsroes.

Het jaar 1812 staat met zwarte kool aangeteekend onder de ongeluksjaren, die elkander sedert 1795 in bijna onafgebroken reeks waren opgevolgd. Maar het zag tevens de groote onderneming aanvangen, die het rijk van Napoleon te gronde zou richten: den tocht naar Rusland.

De krachtige hulp van dat rijk alleen kon beslissend zijn in den strijd, dien Engeland thans nog alleen volhield tegen den overweldiger, die begeerde de gansche wereld te beheerschen. Na den vrede van Tilsit in 1807 scheen het bondgenootschap tussehen Napoleon en Alexander op hechte grondslagen, op persoonlijke vriendschap der vorsten gevestigd te zijn; de vorstendag te Erfurt in 1808 was het hoogtepunt van dat bondgenootschap geweest. Maar reeds tijdens den laatsten oostenrijkschen oorlog had de van zijn voorliefde bekomen ezaar van Rusland zich koel getoond en daarna was hij teleurgesteld door de geringe aanwinst in Oost-Gallicië, die hij uit den buit had ontvangen. Alexander had een aanzoek van Napoleon om de hand zijner zuster beleefdelyk afgewezen, maar toch ook met ergernis diens oostenrijksche verbintenis aangezien uit vrees voor de toeneming van Oostenrijk's invloed op het Balkan-schiereiland; hij achtte den steeds herhaalden eisch tot volledige aansluiting bij het Continentaal Stelsel voor zijn onderdanen onaannemelyk; hij zag met onrust Zweden, waar de franschgezinde Karel XIII Napoleon's maarschalk Bernadotte tot kroonprins had laten kiezen, en Turkije meer en meer onder franschen invloed komen, geheel Midden- en Zuid-Europa òf fransch grondgebied òf feitelyk fransch protectoraat worden; hij ergerde zich over de annexatie in Februari 1811 van Oldenburg, welks regering eenmaal aan zijn eigen zwager had moeten komen; hij vreesde eene herleving van Polen uit het nieuwe groothertogdom Warschau.

Reeds in 1811 dreigde een krijg te zullen uitbreken en verzamelde Alexander zijn leger op de grenzen van het poolsehe groothertogdom. Onderhandelingen rekten nog het tijdperk van vrede, maar in April 1812 stelde Alexander te Parijs een weinig

aannemelijk ultimatum, gereed tot den krijg en aanhoudend aangezet door Engeland, door de talrijke poolsehe, italiaansche en duitsche uitgewekenen, die in Rusland een toevlucht gevonden hadden. Napoleon zocht steun bij de thans van zijn genade afhankelijke regeeringen van Pruisen en Oostenrijk; Rusland wist in April Zweden te winnen tegen eene belofte omtrent het verkrijgen van Noorwegen als schadeloosstelling voor het pas aan Rusland verloren Finland, vond Engeland dadelijk tot aansluiting bij dit verbond bereid en sloot vrede met Turkije. In Mei verliet Napoleon Parijs om zich naar het Oosten te begeven aan het hoofd van het grootste leger, dat Europa sedert eeuwen gezien had, „la grande armée” der „vingt nations”, in het geheel bijna 700000 man, waarvan slechts de kleinste helft Franschen waren en 420000 man met 1000 stukken bestemd om onder persoonlijke aanvoering des Keizers binnen te dringen in het hart van Rusland, dat hem met nog geen 270000 man afwachtte, intusschen bereid om deze, zoo noodig, door een algemeene volkswapening aanzienlijk te vermeerderen.

Ook de hollandsche departementen hadden hun aandeel moeten leveren in de reusachtige troepenmacht, die het rijk op de been had moeten brengen ten behoeve van 's Keizers grootsche onderneming. Op 15000 man ongeveer wordt het aantal der hollandsche troepen geschat bij het in Rusland opereerende leger, waarin het derde regiment der keizerlijke garde, „la gloire de la Hollande”, en de 121ste, 124ste, 125ste en 126ste regimenten van linie, benevens het 33ste regiment lichte infanterie geheel uit hollandsche troepen onder meestal hollandsche officieren en kader waren samengesteld evenals bij de keizerlijke ruitery een regiment garde-lansiers, een regiment kurassiers en een regiment huzaren, eindelijk een compagnie pontonniers¹⁾. De eerste twee infanterie-regimenten benevens het regiment kurassiers en de pontonniers waren ingedeeld bij den linkervleugel onder het bevel van Oudinot, de overige troepen grootendeels bij het legerkorps van Ney en de keizerlijke garde.

---

¹⁾ Bosscha, Heldendaden te land, dl. III, blz. 386 vlg. Vgl. Historique du 123e régiment d'infanterie (Paris, 1897); Sabron, Geschiedenis van het 124ste regiment (Breda, 1898); Roulin, le 125me régiment d'infanterie (Orleans, 1890); Gedenkschriften van majoor d'Auzon de Boisminart ('s Grav. 1840—1843); Mémoires du général Dirk van Hogendorp (La Haye, 1887); Schneider, Het 126ste regiment hollandsche infanterie in 1812.

Bovendien hebben uitstekende hollandsche legeraanvoerders als Dirk van Hogendorp, Daendels en anderen in hooge militaire posten belangrijke diensten bewezen, zoowel bij de verdediging van vestingen als bij het leger te velde; Van Hogendorp als gouverneur van Wilna, Daendels als brigade-generaal der artillerie van Ney. De hollandsche afdeelingen en officieren hebben zoo in volle mate hun deel gehad aan den roem zoowel als aan de verschrikkingen van den beroemden veldtocht en al werden zij niet onvoorwaardelijk vertrouwd en was hun geestdrift bij den opmarsch aan gereede bedenking onderhevig, zij hebben zich gekweten van de opgelegde taak en met standvastigheid en trouw aan hun vaandel de tragische lotgevallen van het groote leger medegemaakt.

Den 23sten Juni begon met den overtocht over de Niemen bij Kowno „la seconde guerre de Pologne”, zooals Napoleon zeide, en reeds een maand later ving de ellende aan in de met opzet door de steeds terugtrekkende Russen verwoeste vlakten van Litthauen, waar bijna een derde van het leger wegsmolt. Onder de muren van het oude Smolensk had de eerste groote slag plaats (17/8 Augustus), gewonnen zonder de door den Keizer vurig gewenschte afdoende zegepraal; aan de Moskwa de tweede, veel belangrijker slag (7 Sept.), waar van beide kanten zware verliezen werden geleden maar van fransche zijde de 30000 dooden en 60000 gewonden een te hooge prijs waren voor de ditmaal werkelijk behaalde zege. Met nog geen 100000 deugdelijke manschappen rukte Napoleon op Moscou aan, dat hij den 14^{den} September bereikte. De geheimzinnige vreeselijke brand en de daarop gevolgde plundering der russische hoofdstad maakte ook dat succès nutteloos. Maar de Keizer wanhoopte niet. Hij trachtte onderhandelingen aan te knopen, versterkte en herbouwde Moscou, trachtte de duizenden achterblijvers te verzamelen, liet zijn aan de Dwina en de Dnieper achtergelaten korpsen oprukken, eischte versche troepen van Oostenrijk, Pruisen en de kleinere deutsche vorsten, liet in Frankrijk een nieuwe lichting, die van 1813, oproepen, dreigde te St. Petersburg Rusland in eenige koninkrijken te zullen verdeelen en de boeren tegen den adel op te zweepen. Langer dan eene maand bleef hij te Moscou, aarzelend om terug te trekken tegenover de intusschen met geestdrift voor het „heilige Rusland” volbrachte volkswapening of te blijven overwinteren of wel op St. Petersburg aan te rukken. Reeds naderde

de vreeselijke russische winter met rasselende schreden. Hij besloot eindelijk — te laat — tot den terugtocht en ving dien den 19ten October aan.

Onder het schrikkelijkste lijden werd die rampzalige tocht volbracht. Het afgematte leger, voortdurend door talloze Russen omzwermd en telkens aangevallen, door koude en honger gedesorganiseerd, allengs gevolgd door een reusachtigen sleep van verhongerende achterblijvers, kwam den 12^{den} November te Smolensk terug, nauwelijks 34000 strijdbare mannen sterk. Met leeuwenmoed sloeg het zich door de russische legers heen, zich ten slotte vereenigend met de achtergebleven korpsen en nieuw aangekomen troepen. Aan de halfbevroren Berezina werd nog eens (28 Nov.) een wanhopige slag geleverd om den bezwaarvollen overtocht mogelijk te maken over de door de hollandsche pontonniers geslagen bruggen, die achter het leger dadelijk werden afgebroken, zoodat vele tienduizenden achterblijvers in russische handen bleven of ellendig omkwamen. Het overschot van het leger, nauwelijks 18000 man, bereikte in December weder de Niemen. Het aantal der gevallen dooden wordt op 250000, der gevangenen op 130000, der deserteurs op 50000 man gesteld, reusachtige en onherstelbare verliezen, die het keizerrijk van zijne beste soldaten beroofden.

De hollandsche troepen leden niet het minst van de afdeelingen der armee¹⁾. Het regiment huzaren streed bij Smolensk en werd bij de Moskwa zoo goed als vernietigd; het garde-regiment onder kolonel Tindal hield na den slag bij Krasnoi op 17 November geen 40 man over, het 33ste lichte infanterie geen 80; het regiment garde-lansiers begeleidde des Keizers slede van Smorgoni naar Wilna maar slechts enkele officieren en manschappen ervan bereikten de Weichsel; de hollandsche pontonniers van Benthien en Busch reddden het leger aan de Berezina maar versmolten tot enkele weinigen; het regiment kurassiers bestond nog na den overtocht en hielp, hoe gedund ook, den verderen terugtocht dekken; van de vier linie-regimenten streed het 123ste bij Polotzk onder Oudinot reeds half October met zware verliezen, het 124ste telde na de Berezina nog 18 man, het 125ste en 126ste verdwenen bij de verdediging der

¹⁾ Bosscha, Heldendaden, dl. III, blz. 388 vlg.; De Bas, Prins Frederik, dl. II, blz 616 vlg.

bruggen aan die rivier eveneens zoo goed als geheel. Eenige honderden mannen hoogstens keerden terug van de 15000; de meesten sneuvelden of kwamen onherkend om van gebrek en ellende, de overigen vielen in handen des vijands en ondervonden de harde krijgsgevangenschap in Kasan en andere vestingen van het binnenland.

Maar de Keizer, die den 5^{den} December bij Smorgoni de overblijfselen van het leger verlaten had en naar Parijs vooruitgesneld was om er orde op de zaken te stellen, liet aanstonds na zijne terugkomst in den nacht van 17 op 18 December door het gansche rijk nieuwe lichtingen uitschrijven. Den 11^{den} Januari werden nieuwe nationale garden opgeroepen maar de hollandsche departementen, reeds zoo zwaar getroffen, bleven nog gespaard tot den 20sten, toen zij een contingent uit de klasse van 1812 moesten leveren; zij werden bij de nieuwe lichting van April weder vrijgesteld. Het noodige geld werd verkregen uit den verkoop van domeinen en gemeentegoederen op groote schaal. De in Rusland vernietigde ruitërij werd door zoogenaamd vrijwillige aanbiedingen van vrije steden en departementen ook in Holland eenigszins aangevuld; ook de nationale garde werd gedwongen hare diensten aan te bieden voor den strijd buiten hare departementen ¹⁾.

De weerzin tegen den krijgsdienst was echter door de vreeselijke verhalen omtrent het in Rusland gebeurde in alle departementen zeer toegenomen en de wildste berichten deden de ronde. Men sprak van eene landing der engelsehe vloot, die op de kust verscheen, van de afzetting, den moord des Keizers te Parijs. Reeds hadden op het gerucht van de nadering der Russen en Pruisen hier en daar oproerige bewegingen plaats en verschenen plakkatën met „Oranje Boven” en „Leve de Prins” op de muren te Leeuwarden, te Amsterdam, te Rotterdam. Met bekommering wees Lebrun den Keizer op de bedenkelijke stemming in zijne departementen, welker militaire bezetting thans hoogst onvoldoende was, welker vestingen in alles behalve goeden staat verkeerden, terwijl zoowel op de vloot als bij het leger desertie te duchten viel en de duizenden spaansche krijgsgevangenen, gebruikt bij den bouw der heldersehe forten, evenmin in toom gehouden konden worden als de talrijke Pruisen en andere

---

¹⁾ Naber, blz. 177 vlg.

vreemdelingen in de garnizoenen te vertrouwen waren ¹⁾. Te Oud-Beierland liepen de opgeroepen lotelingen in Februari met stokken en hooivorken te hoop en gaven het verzet slechts op na een bloedige ontmoeting met de gendarmerie. Bij de opkomst der conscrits in April ontstonden oproeren zoowel in de steden als op het platteland van Bouches de la Meuse en Zuiderzee, waar de onverbiddelijke De Stassart en De Celles, die bij de conscriptie geen consideratiën in acht namen, zich bijzonder gehaat maakten; in den omtrek van Leiden kwam het landvolk in verzet, stak de oranjevlaggen van de torens uit en maakte zich meester van de stad zelve ²⁾; in de oostelijke departementen deserteerden de lotelingen bij troepen.

Van een algemeenen goed georganiseerden opstand was echter geen sprake. Het bleef in dit voorjaar bij deze „onbekookte” ³⁾, onsamenhangende uitingen der bestaande verbittering: de hoogere standen onthielden zich van medewerking, overtuigd, dat het einde der fransche heerschappij nog niet gekomen was en dat alle pogingen tot afschudding van het juk door een zoo goed als ongewapende menigte, zonder krachtigen steun van de nog achter Elbé en Weichsel blijvende bondgenooten, onvermijdelijk tot bloedige onderdrukking moesten leiden. Zoo kon de bevelhebber in deze departementen, generaal Molitor, die er kort na de inlijving met de militaire zaken was belast, ook zelfs met zijne geringe middelen de orde herstellen. Sommige muiters werden onbarmhartig gefusilleerd, andere gevangen gezet; de uit de vestingen naar het bedreigde platteland gezonden troepen leefden overal op kosten der bevolking en ontvingen verhoogde soldij uit de gemeentelijke kassen; bovendien werden uit Brabant versterkingen gezonden en nog meerdere in uitzicht gesteld. De oproeping van den tweeden ban der nationale garde in April om die van den eersten ban aan de Rijn grenzen te vervangen en in het najaar op zijne beurt door den derden te worden opgevolgd verbeterde echter de stemming der bevolking niet en deed eenige hoop ontkiemen ook in de gemoederen van hen, die op de komst der bondgenooten wilden wachten

¹⁾ Naber, blz. 186.

²⁾ Wttewaal, Drie Schoft Oranje Boven (Bijdr. vaderl. gesch. 2de Reeks, dl. VII, blz. 343 vlg.).

³⁾ Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 188.

alvorens iets ernstigs te ondernemen. Lebrun waarschuwde weder dringend den boog niet al te zeer te spannen maar de Keizer, zich geen voldoende rekenschap gevend van de stemming, die zoowel in deze departementen als in die van het oude Frankrijk zeer veel te wenschen overliet, rekende blindelings op zijn geluk en ging steeds verder. Hij liet den Senaat het besluit nemen tot de lichting van 10000 man aanzienlijke jongelieden, die zich meestal door kostbare plaatsvervanging aan den dienst hadden onttrokken, als „garde d'honneur”, in ieder departement aan te wijzen door den prefect en dienend op eigen kosten en in fraaie eigenbetaalde uniformen. Deze maatregel wekte hevige verbittering onder de aanzienlijken, vooral in de departementen Zuiderzee en Bouches de la Meuse, waar de adel en de rijke kooplieden den krijgsdienst verafschuwden maar de prefecten zonder aanzien des persoons het gegeven bevel uitvoerden¹⁾, ook ten einde zich te verzekeren van een aantal gijzelaars van groote waarde. Lebrun deed weder wat hij kon om de hardheid te temperen, maar kon tegenover de ijverende prefecten ten slotte weinig uitrichten en zoo gingen de jonge Van Hogendorp, Donker Curtius, Warin, Ram, Van Hall en tal van anderen, sommigen gevankelijk en onder hevig protest, naar Frankrijk, waar Metz hun als plaats van vereeniging was aangewezen²⁾.

Intusschen was het den Keizer in het voorjaar op deze wijze werkelijk gelukt nog eenmaal een aanzienlijke troepenmacht op de been te brengen ter vervanging van de vernietigde „grande armée de Russie”. Uit nieuwe lichtingen, een aantal uit Spanje teruggeroepen regimenten oudgedienden, uit nationale garden, matrozen van de zee kust, overal opgejaagde deserteurs, gendarmerie, douaniers, overblijfselen van het groote leger en nieuwe contingenten vormde hij opnieuw een groote armee van een half millioen veelal nog geen 20-jarige en na een paar maanden verblijf in de dépôts slecht geoefende soldaten van allerlei herkomst, die echter, door de vermenging met wat er nog na zooveel veldslagen van oudgedienden over was, weldra met verwonderlijke snelheid tot bruikbare krachten werden gemaakt en met weinig minder geestdrift en toewijding dan

---

1) Vgl. Van Hogendorp's verhaal van het lot zijns zoons en de stukken daarover bij Naber, blz. 208, 405 vlg.

2) Naber, blz. 201 vlg.

hunne voorgangers in den dood den onvergelykelijken veldheer, wiens toovermacht nog niet gebroken bleek, ter wille waren — een nieuwe oogst van levens, maar de laatste, die vooreerst kon worden binnengehaald: de uitputting des rijks werd zoo groot, dat in sommige deelen van Frankrijk de landbouw alleen door vrouwen en kinderen kon worden gedreven en overal het gemis aan mannelijke krachten ernstig voelbaar begon te worden. Met dat laatste leger zou hij de bondgenooten te gemoet trekken, alles wagens op de laatste kaart.

Maar de Napoleon van 1813 was niet meer die van 1796 of 1805¹⁾. Zijn lichaam- en geesteskrachten hadden den onnoemelijk zwaren arbeid van jaren en jaren achtereen niet straffeloos doorstaan; een ernstige maagkwaal sloopte zijn lichaam en hij verviel telkens in toestanden van loomheid en slaapziekte, waaruit alleen plotselinge herlevingen van genie en wilskracht hem deden ontwaken; jaloerschheid en wantrouwen jegens zijn beste generaals deden hem sommige hunner verwijderen of op ondergeschikte punten gebruiken; vele van zijn meest vertrouwde dienaren waren gevallen, andere gevoelden hunne waarde, hunne onmisbaarheid en waren geneigd tot willekeur en ongehoorzaamheid of hadden genoeg van den oorlog; het leger was lang niet altijd meer in de hand van den aanvoerder en begon te verwilderen; de moedeloosheid, het verraad loerde aan alle kanten, tot in zijn naaste omgeving. Toch was de trotsche heerscher niet gezind om al was het slechts een deel van zijn drukkende heerschappij op te geven. Had hij dit gewild, in het voorjaar van 1813 was zeker Oostenrijk en hoogstwaarschijnlijk ook Pruisen nog bereid geweest om met hem in eene schikking te treden en hem voor dien prijs te blijven steunen, terwijl het uitgeputte Rusland aarzelde de Weichsel te overschrijden en Engeland zelf, aan binnenlandsche onrust ten prooi en met de amerikaansche Republiek in oorlog, hoewel nog onder lord Liverpool en lord Castlereagh en steunend op den bekwamen veldheer Wellington gezind om Pitt's staatkunde vol te houden, het einde zijner krachten begon te voorzien. Maar de Keizer, altijd weder op zijn ster vertrouwend, liet de kans voorbijgaan; hij was besloten zijn hoog spel ten einde te spelen.

---

¹⁾ Sorel, t. VIII, passim.

De volksbeweging in Pruisen, gewekt door de fransche tirannie en de herinnering aan het grootsche verleden, aangezet door de vurige liederen van Arndt en Körner, door de vaderlandslievende lessen van Humboldt en Fichte, gesterkt door de staats hervormingen van Stein en Hardenberg, door de geniale legerorganisatie van Scharnhorst en Gneisenau, dwong den aarzelenden pruisischen koning, wiens leger onder Blücher brandde van lust om de nationale schande uit te wischen, om de nationale eer te wreken, de russische zijde te kiezen. Noordduitschland, door de fransche heerschappij meedoogenloos uitgeput, was bereid op te staan tegen den overweldiger. Het pruisische legerkorps van York had zich reeds aan het eind van den russischen veldtocht uit eigen beweging bij de Russen aangesloten, nog op 31 Dec. 1812, en de koning, te Breslau weldra midden in een patriotsche omgeving, verbond zich 19 Maart met keizer Alexander, riep een talrijke landweer op en vuurde door zijn aangrijpend „beroep op zijn volk” de uiteengerukte pruisische natie aan om het juk af te werpen. Nog vóór het einde der maand viel Hamburg den Russen, Dresden, hoofdstad van den aan Napoleon verknochten koning van Saksen, den Pruisen in handen. Maar ook Napoleon verscheen thans aan het hoofd zijner troepen in Thüringen, 200000 man stellend tegenover de iets sterkere macht der Russen en Pruisen. Nog aarzelde Oostenrijk, ten minste voor het oog, al zette het ondershands door de intriges van den loozen Metternich de duitsche vorsten en Denemarken reeds aan de fransche vanen te verlaten, hopend eindelijk ook zelf het zware juk van de schouders te werpen maar bevreesd om weder te vroeg te zijn.

Bij Lützen sloeg Napoleon in Mei nog eenmaal de verbondenen onder Wittgenstein en Blücher, bij Bautzen dwong hij hen nog eens tot den terugtocht achter de Oder, heroverde het reeds verloren Saksen en zelfs half Silezië, terwijl de onverbiddelijke Davoust Hamburg en Lübeck herwon en streng strafte en Jérôme Bonaparte terugkeerde in zijn tegen hem opgestaan koninkrijk Westfalen. Oostenrijk stelde thans een wapenstilstand of bemiddeling voor. Napoleon, tijd willende winnen om zijn leger te reorganiseeren en dan zijn tegenstanders te verpletteren, stemde toe en in Juni en Juli werd er te Dresden onderhandeld over een vergelijk. Gedurende die onderhandeling herstelde echter ook Pruisen ijverig zijne verliezen, ontscheepte de behendige Bernadotte, die in troebel water

hoopte te visschen, zweedsche hulptroupen in Stralsund, snelde een versch russisch legerkorps onder Bennigsen uit Polen aan, zond Engeland nieuwe millioenen aan subsidie over. Ook Oostenrijk organiseerde zijn leger, want het was er zeker van, dat Napoleon het door Metternich gedane voorstel — de Rijn voortaan de fransche grens, loslaten van Deutschland, opgeven van Spanje en half Italië — niet zou aannemen. Ook Napoleon zelf versterkte zich, hoewel veel minder krachtdadig, en ofschoon de wapenstilstand nog tot 10 Augustus verlengd werd en te Praag een nieuw vredescongres bijeenkwam, was het weldra duidelijk, dat er geen vrede komen zou. Oostenrijk liet van zijn voorstel nog Italië vallen, maar Napoleon weigerde na eenige aarzeling nogmaals. Toen wierp Metternich, Napoleon verloren achtend, eindelijk het masker af en sloot Oostenrijk zich bij de bondgenooten aan.

De tweede veldtocht van 1813¹⁾, aan welks voorbereiding de ervaren Bernadotte en de uit Amerika teruggekeerde Moreau een werkzaam aandeel namen, vond drie groote legers: het russisch-zweedsch-pruisische noorderleger onder Bernadotte, het silezische onder Blücher, het boheemsche onder Schwarzenberg, tegenover Napoleon, behalve nog 240000 man in Noorddeutschland, 80000 Oostenrijkers in Italië, 200000 Engelschen en Spanjaarden onder Wellington aan de Pyreneën, samen bijna een millioen soldaten, waartegenover Napoleon iets meer dan een half millioen had te stellen, ruim 300000 in Saksen onder zijn onmiddellijk bevel. Nogmaals sloeg hij de Oostenrijkers bij Dresden (26 Aug.), maar maarschalk Vandamme moest bij Kulm in Bohemen capituleeren, maarschalk Macdonald werd door Blücher geslagen aan de Katzbach in Silezië, maarschalk Oudinot bij Grossbeeren op weg naar Berlijn, maarschalk Davoust in Mecklenburg, maarschalk Ney bij Dennewitz, allen kampend met den onwil en de uitputting hunner soldaten. Napoleon bleef werkeloos. De drie groote coalitie-legers trokken zich in September samen naar één middelpunt en de driedaagsche „volkerenslag” bij Leipzig (16—18 Oct.) besliste na hevigen kamp tegenover een verpletterende overmacht de nederlaag der Franschen, gevolgd door een terugtocht

---

¹⁾ Vgl. daarover en over de deelneming van den jongen prins Frederik aan de gebeurtenissen van dit najaar: De Bas, Prins Frederik, dl. III van den aanvang af. De Prins heeft over deze gebeurtenissen een dagboek nagelaten.

in paniek. Slechts een 40000 man van het keizerlijke leger bereikten den Rijn bij Mainz, feitelijk sedert December weder de grens van het keizerrijk, ofschoon nog een aantal sterke vestingen tot in Polen, o. a. Hamburg, waar Dirk van Hogendorp gouverneur was ¹⁾, Stettin en Dantzig, dapper verdedigd, een tijdlang weerstand boden, Hamburg onder den onbuigzamen Davoust, ook Modlin onder Daendels, terwijl verschillende hollandsche afdeelingen in andere vestingen streden.

* * *

Dit was het oogenblik, waarop buitenslands de Prins van Oranje, die zijn vaderland nooit had vergeten, en binnenslands een aantal moedige vaderlanders als Van Hogendorp en Falek hadden gewacht.

Oranje ²⁾, die thans aan het pruisische hof of op zijne silezische goederen teruggetrokken leefde, had reeds dadelijk na den terugtocht uit Rusland zijn diensten aan Pruisen en Oostenrijk willen aanbieden, maar geen weerklank gevonden voor zijn denkbeelden, waarin de bevrijding van Holland met hulp van de inwoners zelf, omtrent wier stemming hij door zeer geheime briefwisseling met enkele oude vrienden op de hoogte was, een hoofdrol speelde. Hij ontmoette daarentegen levendige instemming bij de pruisische vaderlanders te Breslau, overtuigd van het groote strategische en staatkundige belang eener bevrijding van Holland voor gansch Noordduitschland, waarvan het de deur mocht heeten. Zoo gelukte het hem keizer Alexander en zijn koninklijken zwager van Pruisen eindelijk te overtuigen. Na hunne aaneensluiting ging hij met hunne voorkennis naar Bernadotte te Stockholm en vervolgens naar Londen, om daar in overleg met den oud-griffier Fagel en lord Malmesbury steun te verwerven voor zijn plan om met engelsch geld uit de krijgsgevangenen en de in Engeland en Duitschland vertoevende „geallowanceerde” hollandsche officieren van 1799 een „hollandsch” of „oranje-legioen” samen te stellen, daarmede bij Bernadotte's leger naar de hollandsche grenzen op te rukken en een opstand in het schraal bezette land te verwekken. Maar bij de onzekerheid van de toestanden in den zomer vond hij de engelsche

¹⁾ Mémoires de Dirk van Hogendorp, p. 374 suiv.

²⁾ Zie mijne studie in Versl. en Meded. Kon. Akad., Afd. Letterk., dl. VIII, blz. 50 vlg.

regeering niet gezind dadelijk op dit plan in te gaan, al was zij wel geneigd, om, wanneer de gebeurtenissen op het vasteland naar wensch verliepen, ook hem steun te verleenen en bij een gelukkigen uitslag de oude Republiek met krachtiger bestuur en beter grensregeling, zelfs met teruggave van een deel harer veroverde koloniën te herstellen ¹).

Maar het was er verre van af, dat zij onvoorwaardelijk deze plannen zou uitvoeren. De bondgenooten hadden om Napoleon volkomen te overwinnen Engeland noodig, en terwijl dit aan de eene zijde Oranje eenige hoop gaf, liet het zich tevens in met onderhandelingen, die ten doel hadden de vestiging van een groot „austrasisch” rijk, van de Elbe tot de Schelde, te stellen onder het bestuur van een engelschen prins. Met dit lokaas had men in het voorjaar, toen Rusland, Pruisen en Oostenrijk over de vorming eener nieuwe coalitie onderhandelden, Engeland's medewerking trachten te winnen en de engelsche regeering was verre van ongezind om op dit denkbeeld in te gaan ²).

Alles hing intusschen af van den loop der onderhandelingen in den zomer, waarbij van oostenrijksche zijde telkens aan Napoleon de eisch was gesteld, dat ook Holland zijn oude onafhankelijkheid terug zou erlangen. Toen deze in Augustus eindelijk werden afgebroken, schepte Oranje, die nog altijd te Londen op het van de bondgenooten gewenschte antwoord wachtte, nieuwen moed, al kon hij zich niet ontveinzen, dat de engelsche regeering hem met weinig ingenomenheid bejegende, ja zelf geneigd scheen veeleer te handelen ten behoeve van zijn zoon, den 21-jarigen prins Willem, die in Spanje onder Wellington diende, in Engeland zeer populair en zelfs bestemd was om in het huwelijk te treden met de jonge prinses Charlotte, vermoedelijke erfgenaam der engelsche kroon: de oude ergernis over de houding van den vader, toen hij nog erfprins van Oranje, later vorst van Fulda heette, zich uit Engeland in pruisischen dienst had begeven en daarna zich tijdelijk met Napoleon had verzoend, was nog verre van geweken. Eerst na den slag bij Leipzig werd hem eindelijk het verlangde subsidie door de engelsche regeering toegezegd en begon hij maatregelen te nemen om in

---

¹) Vgl. Colenbrander, De Belgische omwenteling, blz. 70 vlg.

²) Sorel, t. VIII, p. 98.

Duitschland een nieuw „rassemblement” te organiseeren gelijk zijn broeder in 1795 had willen doen.

Ook van pruisische zijde was toen ernstig de aandacht op Holland gevestigd¹⁾ en de strategische leiders der pruisische legers, Boyen en Gneisenau, hadden de mogelijkheid eener verovering van dit belangrijke gebied in het oog gevat, met name door een snel voortdringen van Blücher's silezische armee naar den Neder-Rijn en de Maas, waardoor de Franschen Holland wel zouden moeten ontruimen, vooral wanneer de bevolking zelve tegelijk in opstand kwam en een engelsche vloot aan de kust verscheen. Maar de Pruisen vreesden niet zonder reden, dat de onvertrouwbare Bernadotte met afdeelingen van het reeds van de Elbe naderende noorderleger onder Wintzigerode van Bremen uit zich van het nog altijd betrekkelijk rijke land meester zou maken. Vooral de voortvarende pruisische generaal Bülow, die met zijn korps eigenlijk onder Bernadotte's bevelen stond, duchtte dit en besloot tegen half November in overleg met Boyen en Gneisenau zoowel als met Oranje en de engelsche regeering, op eigen hand van Munster uit²⁾ naar de IJssellinie op te rukken met de afdeeling van 25000 man, waarover hij beschikken kon. Zijne voorposten stonden den 17^{den} reeds aan de hollandsche grens. Hij richtte uit Munster een vurige proclamatie tot de Hollanders, vertrouwen en medewerking inroepend en liet zijne voorhoede den 23sten November³⁾ bij Doetinchem over de grens rukken. Die voorhoede bevond, dat die der Kozakken van het noorderleger eveneens reeds op verschillende punten de noordoostergrens had overschreden en door de bevolking van de oostelijke provinciën, weldra van Amsterdam met gejuich was ingehaald. Intusschen was op denzelfden dag door Bülow bericht ontvangen van een groote verandering in Holland en werd hij uitgenoodigd in verband daarmede voorwaarts te rukken⁴⁾.

Bij al deze plannen en overleggingen was namelijk gerekend op

¹⁾ Varnhagen von Ense, *Leben des Generals Grafen Bülow von Dennewitz* (Berlin, 1853), S. 294 ff.; Delbrück, *Leben Gneisenau's*, Bd. III, s. 510, 515, 528, 543, 571, 596 ff.; Meinecke, *Leben des General-feldmarsch. Von Boyen*, Bd. I, S. 348 ff.

²⁾ Varnhagen von Ense, S. 296.

³⁾ *Ibid.* S. 299.

⁴⁾ Vgl. den strijd tusschen de Red. der Hist. Zeitschr. en prof. P. L. Muller in Hist. Zeitschr. 1886. Zie mijne boven aangehaalde studie.

een opstand der hollandsche bevolking, thans eerst met kans op goeden uitslag te ondernemen. Die opstand liet zich ook niet wachten, dank zij het initiatief van Gijsbert Karel van Hogendorp en de zijnen.

Van Hogendorp had reeds vóór den russischen veldtocht hoop geoesterd op een voor de herwinning der onafhankelijkheid gunstige wending in de europeesche zaken ¹⁾ en achtte zich in God's hand den aangewezen man om de bevrijding te leiden. In afwachting van het oogenblik hield hij zich bezig met een „discours sur l'histoire des Provinces Unies”, ja reeds met de opstelling van een ontwerp van grondwet, beide bestemd voor den Prins van Oranje, als deze teruggekeerd zou zijn. Het laatste bulletin des Keizers uit Rusland, het beroemde negen-en-twintigste, dat de nederlaag in Rusland erkende, maakte ook vooral in de hollandsche departementen diepen indruk en gaf nieuwe hoop; de Keizer herstelde zich wel aanvankelijk maar de gisting nam hand over hand toe. Een Van Marle waagde het in zijn „Katabasis”, die in tal van geschreven exemplaren heimelijk van hand tot hand ging, den terugtocht van den „nieuwen Keizer” in spotverzen te bezingen, een Hermanus Fock er spotprenten op te teekenen. Met het voormalig lid der hollandsche ridderschap, Van der Duyn van Maasdam, den oud-militair graaf Leopold van Limburg Stirum, de heeren Repelaer, De Jonge, Changuion en andere leden der oude regeering van vóór 1795 raadpleegde hij, zelf eertijds dienaar dier regeering, in diep geheim, gelijk te Rotterdam zijn neef de oud-burgemeester, gelijk de oud-militair Bentinck van Buckhorst te Zwolle, gelijk de hoogleeraar Kemper met zijne vrienden te Leiden, gelijk Van der Hoop en Falck met de zijnen in het patriotsche Leesmuseum te Amsterdam ²⁾. Men sprak weinig met elkander maar wist van elkander en vergrootte allengs voorzichtig en methodisch den kring van ingewijden en vertrouwden, elk een viertal anderen aanzettend, zonder vast plan nog maar gereed om „toe te tasten, zoodra en waar zich de gelegenheid gunstig zoude toonen”.

De omwenteling in Pruisen trok zeer de aandacht maar kon, bij gebrek aan nationale eenheid en krachtig nationaal gevoel, niet

¹⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 184; *ibid.* na 1813, dl. V, blz. 8.

²⁾ Naber, blz. 244/5.

tot navolging wekken; de gelijktijdige beweging tegen de conscriptie in het voorjaar van 1813 werd algemeen afgekeurd, al had Hogendorp aanvankelijk eenige hoop daarop gevestigd ¹⁾. De spanning van den zomer kwam met de ergernis over de garde d'honneur, daarna de teleurstelling in Augustus en Van Hogendorp zette zich weder aan zijne studiën, een enkele maal raadplegend met vrienden en vertrouwden, dan weder teleurgesteld door den loop der dingen en de geruchten van Napoleon's geduchte voorzieningen, van diens overwinningen in Saksen, van de aarzelingen der bondgenooten en de diplomatieke onderhandelingen over vrede. Men waagde het niet op te treden en Uhland's wapenroep ook tot de Hollanders: „Vorwärts, Holland, Niederland! Hoch das Schwert in freyer Hand”, vond geen weerklank nog, al drong zijn klank misshien door.

Toen kwam na losse geruchten op den 3^{den} November plotseling het bericht van den slag bij Leipzig in den „Moniteur” van den 30sten Oct. ²⁾ en een schok ging door alle gemoederen. Was het oogenblik gekomen? Of zou men moeten vreezen voor het lot van Hamburg, dat te vroeg begonnen was? Reeds had de fransche politie lont geroken, gewaarschuwd voor de geheime samenkomsten bij dag en nacht in Den Haag en elders, en had de namen van de voornaamste deelnemers aangeteekend met een vaag plan van arrestatie der bekende hoofden ³⁾. Maar de politie, door sommige harer ambtenaren niet trouw meer gediend en niet meer dan half ingelicht, waagde het niet zoo iets te ondernemen, daar bij verzet de beschikbare troepen allesbehalve voldoende waren en er reeds geruchten liepen van de komst der Kozakken aan de noordoostergrenzen, geruchten, die de fransche ambtenaren aldaar deden vluchten naar het midden des lands. Men sprak van een omwenteling te Parijs, hetgeen eenige paniek veroorzaakte bij de fransche regeering te Amsterdam zelve. Het was waar, dat de russische generaal Wintzigerode van Bremen uit met zijne voorhoede reeds de grenzen van Holland naderde, maar nog den 27sten October

¹⁾ Brieven, I. I., blz. 9.

²⁾ Ibid. blz. 15, noot 1.

³⁾ Jorissen, De omwenteling van 1813, dl. II, 2, blz. 50 vlg. Vgl. Van Hogendorp, Brieven, dl. IV, blz. 197.

betuigde de amsterdamsche municipaliteit hare trouw aan en hare hoop op den „héros du siècle" ¹⁾.

Gedurende de eerste helft van November bleef, al hadden in Den Haag en elders reeds opschuddingen en oploopen plaats, de opstand nog uit, eensdeels wegens de onzekere berichten omtrent den aanmarsch der bondgenooten, anderdeels wegens de nog altijd niet hersenschimmige vrees, dat Napoleon de hollandsche departementen, met Zwitserland als bastions van de fransche verdedigingslijn te beschouwen, met kracht en tot het laatst zou trachten te behouden: de beweging van fransche troepen uit de Rijnstreek onder den met het opperbevel over de Rijn- en IJssellinie belasten maarschalk Macdonald naar Nijmegen en Wezel schenen daarop te wijzen, ofschoon de meeste vestingen aan de oostergrens slecht voorzien waren zoowel van troepen als van geschut en Molitor, die nog te Amsterdam zijn hoofdkwartier had, zeker niet een der meest energieke generaals van die dagen kon heeten. De stemming der bevolking bleek echter duidelijk door hare onrustige houding, het roepen van „Oranje Boven" en andere teekenen van beweging, samenscholingen en oploopen ²⁾. Intusschen bereidde Van Hogendorp met generaal Van Stirum, majoor De Jonge en andere militairen en burgers in Den Haag heimelijk de algemeene wapening voor en stelde zich in betrekking tot sommige dienstdoende officieren, o. a. tot overste Van Oldenbarneveld, genaamd Witte Tullingh, kommandant der haagsche nationale garde.

De ontruiming van Amsterdam door het garnizoen, dat Lebrun met Molitor op den 14^{den} naar Utrecht zond, in verband met de werkelijke verschijning van Kozakken-afdeelingen in Groningen en Overijsel en met Bülow's nadering door Westfalen, was daar het sein voor het uitbreken eener ernstige volksbeweging. Lebrun schreef den Keizer reeds, dat hij naar het departement van de Maas zou gaan, zoodra de vijand naderde, maar tevens, dat noch hij noch Molitor hoop hadden daar den vijand te kunnen keeren ³⁾. De populaire en ondernemende amsterdamsche zeekapitein Job May, die den 14^{den} met Hogendorp en de zijnen in Den Haag overlegd

¹⁾ Naber, blz. 415.

²⁾ Naber, blz. 274 vlg.; Dagboek van Willem de Clercq, blz. 31 vlg.

³⁾ Naber, blz. 281.

had, kwam in den morgen van den 15^{den} volgens hun opdracht te Amsterdam terug en zette, nu het garnizoen was afgetrokken, het rumoerige volkje van de eilanden en achterbuurten, de oude „bijltjes”, tot opstand aan. Om zes uur stonden een paar douanehuisjes aan de Nieuwe Brug in vlammen, weldra door andere aan den Buitenkant gevolgd onder het zingen van vaderlandsche liederen en het daverend geroep van „Oranje Boven”, terwijl de nationale garde, door Falek en andere officieren bewerkt, onder den goedgezinden kolonel Van Brienen, het tooneel lijdelijk aanzag. Lebrun, ingelicht omtrent den toestand, week voor de beweging, stelde het gezag in handen der municipaliteit en begaf zich in den morgen van den 16^{den} met zijne voornaamste ambtenaren naar Utrecht, van waar reeds dadelijk verscheidene hunner naar Brussel en Parijs vluchtten. De gouverneur-generaal zelf droeg den volgenden dag zijne waardigheid aan Molitor over en reisde insgelijks naar Frankrijk terug; De Celles stelde den auditur De Stuers in zijne plaats als prefect van de Zuiderzee aan en vertrok eveneens ¹⁾. Aan het hoofd der regeering van Amsterdam deden Falek en Van Brienen thans een „provisieeel bestuur” optreden onder leiding van den ouden orangist Van der Hoop en wisten met hulp van May en anderen het reeds tot plundering en brandstichting overgaande volk onder de oude oranjeleus in toom te houden ²⁾.

Het ongedacht snelle verloop der zaken te Amsterdam had velen verrast, sommige voorzichtigen beducht gemaakt over deze mischien al te voorbarige beweging, anderen opgewekt om nu ook elders tot handelen over te gaan, nog anderen, als Gogel en Verhuell trouw aan hun eed aan Napoleon of wel, als vele kleinmoedigen bevreesd voor de gevolgen, in ergernis ontstoken over de slappe houding van Molitor en de fransche ambtenaren, waardoor ook hunne eigene positie onhoudbaar geworden was ³⁾. Te Amsterdam zelf heerschte na de eerste opwinding onrust over de onzekere toekomst en de meerderheid van het voorloopig stadsbestuur besloot voorzichtiglijk tot het inachtnemen van een „systema

¹⁾ Over zijne houding vgl. de Memorie van De Stuers bij Jorissen, Bijdragen, dl. II, blz. 101 vlg.

²⁾ Vgl. de fraaie schildering in Van der Palm's Gedenkschrift van Nederland's herstelling, blz. 47 vlg.; Jorissen, Bijdragen, dl. III, blz. 27 vlg.; Naber, blz. 290 vlg.

³⁾ Naber, blz. 297 vlg.

van onzijdigheid", zooals Falek en de zijnen met ergernis zeiden, tot „bijgedraaid blijven liggen", ook onder den indruk van Molitor's waarschuwende vertoogen in de eerstvolgende dagen. De oranjevlag verscheen zoo, tot verontwaardiging van vele warme vaderlanders en energieke leiders, nog niet op de torens of op het nog door 60 soldaten in franschen dienst bezette paleis op den Dam en de voorloopige regeering betuigde aan Molitor geen rebellie in den zin te hebben doch alleen rustbewaring te bedoelen.

Ook elders in den lande was men gezind een afwachtende houding aan te nemen. In Wester-Eems hadden de onder-prefect van Winschoten Modderman en de ontvanger aldaar Alberda den 13^{den} de Kozakken ingeroepen en in dit district reeds de oranjevlaggen en oranjekokardes doen opsteken, onder bescherming van den russischen bevelhebber der voorhoede van Wintzigerode's korps, baron Rosen. Maar de hoofdstad van het departement nam in overleg met den voorzichtigen prefect van Friesland, Verstolk van Zoelen, en diens raad van prefectuur het besluit wel de Russen te ontvangen en de fransche troepen en ambtenaren te helpen vluchten, maar nog geen oranjevlaggen uit te steken. Zoo ook te Leeuwarden, waar alle pogingen om de oranjeleus officieel te verheffen door het bestuur voorloopig werden tegengegaan. Ook te Haarlem en Alkmaar waagde men het vooralsnog niet verder te gaan, in de laatste stad uit vrees voor de talrijke bezetting van Den Helder onder Verhuell, die geen antwoord gaf op de aanmaningen om zich aan te sluiten en gezind bleek om het fransche gezag te handhaven. Zoo bleef men op vele plaatsen eenige dagen „stil en rustig" ¹⁾. Te Zwolle echter verschenen de Kozakken van Benckendorff reeds den 12^{den}, daarna ook te Kampen, weldra onder Marklay voortdringend in de Veluwe.

Het gevaar was in deze omstandigheden groot, dat de hollandsche departementen, werden zij door de Franschen opgegeven, door de bondgenooten, zooals reeds in het Oosten en Noorden begon te geschieden, formeel veroverd of bezet zouden moeten worden, en dus hun verder lot uitsluitend van die bondgenooten afhankelijk zou zijn. Dit zag Van Hogendorp duidelijk in en hij besloot daarom, eindelijk toegevend aan Van Stirum's onstuimigen aandrang, te

¹⁾ Naber, blz. 305 vlg.

handelen, vóór alles beducht voor de gevolgen van eene nieuwe vreemde verovering of bezetting.

In den vroegen morgen van den 17^{den} kwamen in Den Haag de berichten van de beweging te Amsterdam¹⁾. Van Stirum, door Tullingh gewaarschuwd, ging ermede naar het huis van Van Hogendorp op den Kneuterdijk en nam van dezen aanstonds eene voor deze gelegenheid reeds vroeger gereedgemaakte proclamatie aan. Zij begon met „Oranje Boven. Holland is Vrij”, waarin „ophouden van alle partijchap”, „vergeeten en vergeeven” van „al het geleedene” werd beloofd met eene regeering van „alle aanzienlijken” onder den Prins als „hooge overheid”, terwijl „het volk een vroolijken dag op gemeene kosten” zou krijgen; het stuk eindigde met dankzegging aan God, voorspelling van terugkeer der „oude tijden” en „Oranje Boven”. Met deze proclamatie in den zak en de oranjekokarde op den hoed ging de moedige Van Stirum op straat, liet het stuk van de pui van het stadhuis aflezen, stelde zich met goedkeuring van Tullingh aan het hoofd der nationale garde en trok met trommelslag en vliegende vaandels door Den Haag, bij het afkondigen der proclamatie overal toegejuicht en met het uitsteken der oranjevlag begroet. Ook de zonen van Van Hogendorp en vele anderen vertoonden zich met de oranjekokarde op den hoed; overal kwam de oranjekeur voor den dag.

Maar ook thans nog was er aarzeling tegenover de hier in garnizoen liggende 500 pruisische „étrangers” onder generaal Bouvier des Eclats. Van Hogendorp riep de heeren Van der Duyn, Repelaer van Driel, zijn neef J. F. van Hogendorp, Changuion en de Jonge aanstonds tot een samenkomst op en noodigde met hen als „provisioneel bestuur” „de voornaamste leden en ministers van de oude landsregeering” tegen den volgenden dag bij zich aan huis, terwijl Van Stirum alvast tot „provisioneel gouverneur” der stad werd aangesteld om „uit naam van den Prins van Oranje” orde en rust te bewaren. De adjunct-maire, Faber van Riemsdijk, was na eenig verzet voor den aandrang bezweken en had het burgerlijk gezag in Den Haag overgegeven aan de heeren Slicher, 't Hoen en Baelman, oud-

*Niek wóó Janw!
die Sevendebroch: den Haag!*

¹⁾ Wat thans volgt, is vooral gegrond op de mededeelingen van Van Hogendorp in diens Brieven en Gedenkschriften, deel IV, Jorissen's Bijdragen, Van der Palm's Gedenkschrift, Chad's Verhaal, Falck, Brieven, blz. 193 vlg. Vgl. Naber, l.l. blz. 310 vlg.; De Bas, Prins Frederik, dl. III, blz. 147 vlg.

burgemeesters van 1795, die aanstonds de aloude oranjevlag van den toren lieten waaien. Alles ging goed. Bouvier, zijn pruisische bende terecht wantrouwend, sloot zich met haar en twee kanonnen op in het gemakkelijk te verdedigen Binnenhof en trok den volgenden morgen met goedvinden van Van Hogendorp en de zijnen af naar Gorkum, op welken tocht de helft deserteerde en onder een „Oranje-Boven” naar Den Haag terugkeerde.

Maar nog langer duurde de aarzeling voort. De vergadering van den 18^{den} wilde niettegenstaande den aandrang van Van Hogendorp, Van der Duyn en den uit Amsterdam overgekomen Falek, die „mannentaal sprak”, evenmin als te Amsterdam iets weten van het door Van Hogendorp, die reeds een gansche regeering met Van der Duyn als president en hemzelve als raadpensionaris, Falek als secretaris enz. gereed had, gewenschte „constitueeren eener vergadering der Staten-Generaal” of eenige andere daad, die meer zou bedoelen dan „rustbewaring in de afwezigheid van het fransch bestuur”. Men had bezwaar tegen dit en tegen dat, maar vond ten slotte goed den 20sten nog eens terug te komen, ieder met een voormalig Patriot — iets, waarop Falek en later ook Kemper uit Leiden zeer aandrongen ter wille der onpartijdigheid tegenover de voormalige factiën — ten einde nader te overleggen. Maar den 20sten was het niet veel beter gesteld. Ook nu ontbraken er velen van de opgeroepenen en Falek verscheen met opzet niet, om niet den indruk te geven, dat het voorzichtige Amsterdam, dat ook de eerste maal eigenlijk geen vertegenwoordiger had gezonden, toch vertegenwoordigd was. Van Hogendorp kon geen „Staten-Generaal” bijeenkrijgen: „de oude regenten waren bang geworden” en wilden zelfs geen voorloopig landsbestuur in naam van den Prins aanstellen, al sprak de eerste proclamatie reeds daarvan. Verscheidenen scheepten zich in op scheveningsche pinken, sommigen bewarend engelsehe hulp te gaan halen, anderen den Prins te zoeken — „pinkeniers” noemde men hen spottend. Op krachtigen aandrang van Van Stirum ¹⁾, onder den indruk van de toenemende onrust, na ernstig gebed en overleg met de zijnen en met Van der Duyn, stelde de onver-

---

¹⁾ Vgl. den strijd over de verdiensten van dezen en Van Hogendorp in die dagen tusschen Fruin en Jorissen, in *De Gids*, 1868, dl. I, blz. 1 vlg.; 1869, dl. II, blz. 147 vlg.; Jorissen, Van Hogendorp en Van Limburg Stirum in Nov. 1813 (Amst. 1868).

saagde leider een nieuwe proclamatie op, die van den avond van den 20sten November, waarbij hij en Van der Duyn op ernstige wijze en op eigen verantwoordelijkheid verklaarden samen „het algemeen bestuur op te vatten tot de komst van Zijne Hoogheid”, „bezweerende alle brave Nederlanders te steunen” het „cordaat besluit” en eindigend met een „God helpt degenen, die zichzelf helpen”. Het secretariaat van dit bestuur nam de beproefde Changuion zonder aarzelen op zich, weldra door Falek vervangen.

Op Van Hogendorp hadden de voorstanders van krachtig optreden gerekend en zij bleken zich niet misrekend te hebben. Hij, gesteund door een aantal mannen vol vurigen moed en handig beleid ¹⁾, redde in die dagen den opstand en daarmede het vaderland. Toen in den morgen van Zondag den 21sten de door den afloop der vergadering ontstemde officieren van de nieuwe haagsche „oranje-garde” onder leiding van Van Stirum, Tullingh, Sweerts de Landas en De Jonge te zijnent verschenen om te vragen, hoe het stond, las Van Hogendorp hun zijn derde proclamatie voor en vol geestdrift schaarden zij zich onder het nieuwe bewind, dat eindelijk het fransche juk openlijk durfde afschudden. In deze proclamatie, het eerste nummer van het nieuwe Nederlandsch Staatsblad ²⁾, opgesteld door den voormaligen Patriot Canneman en geteekend door den vurigen Prinsgezinde Van Hogendorp — teeken van verzoening der partijen — werd zonder langer dralen gesproken van de „algemeene vereeniging van al wat trotsch is op den naam van Nederlander”, van „afwerpen onzer keetenen”, van opzeggen der „verbintenis van dwang en slaafsche onderwerping aan den gemeenen vijand van Europa”; zij riep op ten kamp voor de vrijheid op het voorbeeld van de vaderen onder leiding van den „Eersten Willem”, thans „in naam van Zijne Hoogheid den Heere Prince van Oranje”. De degen was getrokken en tevens de scheede weggeworpen, zooals de president van het hof Donker Curtius begeerde.

Nog echter aarzelden velen om zonder meer samen te werken met de moedige mannen, die den gevaarlijken sprong gewaagd

---

¹⁾ Vgl. over de voornaamste zijner helpers zijn verslag aan den Koning: Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 393 vlg.

²⁾ De overige proclamatie's zijn te vinden in de Brieven en Gedenkschriften, dl. IV en V, en ten deele bij Naber I.I.

hadden, want — al toonde het platteland reeds overal de oranjevlag en werden daar overal de proclamatiën met gejuich ontvangen — Woerden, Gorkum, Naarden, Delfzijl, Coevorden, Utrecht en Den Helder hadden nog sterke fransche garnizoenen, evenals Doesburg, Nijmegen, Deventer, Arnhem, de brabantse en zeeuwsche vestingen. Wat kon men daartegenover stellen? Eenige honderden nationale garden, in „oranje-garden” omgedoopt, onder hun eigen bevelhebbers; een gering aantal vrijwilligers; losse afdelingen van de prefectorale garden van Amsterdam en Den Haag; overgelopen hollandsche, pruisische en andere vreemde soldaten. En dan nog was er gebrek aan wapenen, aan kruit en lood zoolang er nog geen engelsche hulp was aangekomen. Met vreugde begroette dan ook Van Hogendorp den 23sten den engelschen koopman Grant, die te Scheveningen landde en zich liet vinden om zijn engelsche schutteruniform in Den Haag en Rotterdam te vertoonen als voorbode van engelsche hulptroepen, waarnaar reikhalzend van de duinen werd uitgezien. Van der Duyn en Fannius Scholten, uit Den Haag naar Amsterdam vertrokken, spoorden daar tevergeefs tot aansluiting aan en den 23sten moest een nieuwe proclamatie der beide leden van het voorloopig landsbestuur tot samenwerking aanzetten.

Nog altijd bleef Amsterdam „lijdelijk afwachten”, beducht voor het lot van Hamburg, voor den toorn des Keizers, en onderhandelde met Molitor. Rotterdam, waar admiraal Kikkert zich nog niet verklaarde, Leiden en Haarlem handelden, in weerwil van den aandrang van enkele moedige burgers, niet anders, werkend „in een stillen geest”; de beide eerste piaatsen konden alleen door de afzending van generaal Sweerts de Landas met een samengeraapt legertje en generaal Tullingh met een ander legertje „oranje-gardes” uit Den Haag feitelijk tot aansluiting gedwongen worden ¹⁾. Het leidsche legertje werd nu op Woerden afgezonden en Kemper en Scholten gingen namens het landsbestuur nogmaals als commissarissen-generaal naar Amsterdam om deze stad en de andere van Noord-Holland over te halen tot openlijk partijkiezen. Gesteund door Falck en zijne schutters, door de oude patriotsche sociëteit Doctrina et Amicitia en andere vereenigingen, wisten zij generaal Krayenhoff en den schout-bij-nacht Verdooren, die er de militaire zaken leidden, den

¹⁾ De Bas, Prins Frederik, dl. III, blz. 167 vlg.

24sten tot aansluiting te brengen, toen juist op dien dag de eerste Kozakken onder majoor Marklay op kwamen dagen, tot snelheid aangezet door den jongen rotterdammer Van der Hoeven ¹⁾, die door de haagsche heeren hun te gemoet was gezonden. Nog juist bijtijds waren Kemper en Scholten hun voor om hun de poort te openen.

Deze komst besliste over de houding van Amsterdam. Marklay nam bezit van de stad voor de „gecoaliseerde mogendheden”, de „voorloopige regeering” trad als zoodanig af, maar stelde zich grootendeels ter beschikking der commissarissen-generaal, die den 25sten in eene proclamatie „de herstelling van ons dierbaar Vaderland” ook voor Amsterdam geldig maakten en Krayenhoff tot gouverneur aanstelden met Verdooren als bevelhebber in de Zuiderzee.

Maar het gevaar scheen nog verre van voorbij. Het door generaal De Jonge ingenomen Woerden werd door een fransche afdeeling uit Utrecht hernomen, Tullingh zelfs gevangen, het stadje geplunderd; te Gorkum was nog de prefect De Stassart, die niet ophield tot gehoorzaamheid te manen en Gouda, Dordt en Rotterdam bedreigde, thans rekenend op het met brabantse nationale garden versterkt garnizoen van 5000 man onder den bekwamen en vastberaden generaal Rampon ²⁾; een aanslag op Den Briel mislukte; admiraal Verhuell bedreigde van het sterke Den Helder uit geheel Noord-Holland, de bezetting van Delfzijl de stad Groningen, die van Coevorden geheel Drente; Molitor stond nog altijd te Utrecht; te Naarden was een welgewapend aantal fransche douaniers, daar van alle kanten samengevloed; Deventer had nog fransch garnizoen. Ook Amsterdam, Den Haag, Leiden waren zoo allesbehalve veilig en moesten op tegenweer bedacht zijn met de geringe middelen, waarover men kon beschikken, nu de oostenwind den beloofden aanvoer van troepen en wapenen uit Engeland tegenhield.

Onzekerheid heerschte ook in Overijsel, waar op verzoek van den Kozakken-generaal Nasischkin de oud-kolonel Bentinck tot Buckhorst den 21sten den titel van „provisieoneel gouverneur” had aangenomen

---

¹⁾ Ook hij behoort met zijn broeder, met drie broeders Van Zuylen van Nyevelt, met Van Stirum's zoon Otto, met den jongen advocaat, later hoogleeraar Van Assen e. a. tot de ijverige helpers van het landsbestuur.

²⁾ Sabron, De vesting Gorinchem van Nov. 1813 tot Maart 1814 (Breda, 1902).

en, van het Algemeen Bestuur in Den Haag niet willende weten, op eigen gezag, al was het „namens Z. D. H. den Prins van Oranje”, de ruwe Kozakken in den band hield, de onrust onder de bevolking tot bedaren trachtte te brengen en de weerbare mannen tegen de Franschen te wapen riep, de bevolking in het departement van den Boven-IJssel uitnoodigend om de „nationale vlaggen” uit te steken en oranje te dragen ten teken van „welgezindheid” 1).

Gelukkig drong de voortvarende Bülow thans in Gelderland door. Zijn voorhoede bestormde den 23sten Doesburg, nam den 24sten Zutphen en deed een aanslag op Arnhem; hij zelf verscheen den 29sten voor deze stad, die hij na hevige bestorming innam. Tegelijk kwam het leger van Wintzigerode opzetten. Molitor verliet nu den 27sten Utrecht om achter Wezel terug te gaan en zoowel de russische als de pruisische troepen wendden zich naar de zijde van het thans voor het oogenblik geredde Holland — niet geheel naar den wensch van Hogendorp, die op volkomen zelfstandige bevrijding aldaar had gehoopt. Ook in het Noorden was op aandrang van den door het landsbestuur afgezonden Van Assen en bij de komst der Kozakken den 23sten overal de oranjevaan uitgestoken.

Daar kwam nu in die dagen van angst en onzekerheid de Prins van Oranje zelf aan.

Hij vertoefde in November nog te Londen, zich bezig houdend met de uitrusting van het hollandsche legioen, toen het bericht van den opstand in Holland hem den 21sten bereikte. Van Hogendorp had namelijk, in onzekerheid verkeerend waar de Prins zich bevond, zoowel naar Engeland als naar Duitschland boden gezonden 2). Naar Engeland gingen den 17^{den} met brieven aan den oud-griffier, dien men er zeker zou vinden, en aan den Prins de heeren Jacob Fagel, 's griffiers broeder, en de oud-officier De Perponcher; naar Duitschland (den 19^{den}) kapitein Wauthier. De laatste vond den Prins niet bij Bülow of verderop aan den Rijn en reisde door naar Frankfort, waar hij den 26sten aankwam, alleen prins Frederik vond en zijne stukken overgaf aan Von Gagern, die, reeds door de komst van Hultman namens Van Hogendorp ingelicht, den brief opende en

1) Bijdragen Overijssel, dl. XI, blz. 214 vlg.

2) De medegegeven brieven bij De Bas, dl. III, blz. 1085/6; bij Van Hogendorp, dl. IV, bl. 262, 478.

hem aan de daar verzamelde vorsten en staatslieden toonde. Fagel en De Perponcher vonden den Prins den 21sten te Londen en gaven hem de brieven over uit Den Haag, door Van der Duyn, Repelaer, Changuion en De Jonge mede onderteekend, waarin Van Hogendorp en de zijnen hem het gebeurde mededeelden in korte woorden en met bijvoeging der proclamatie van den 17^{den}, die, reeds overgezonden, in het Engelsch vertaald en overal aangeplakt, een groote geestdrift te Londen had gewekt.

De Prins aarzelde geen oogenblik en besloot in overleg met Fagel en de engelsche regeering zijn plannen te wijzigen en zoo spoedig mogelijk over te steken. Hij wendde zich aanstonds om hulp tot de engelsche regeering, die zich daartoe bereid verklaarde en oorlogschepen, troepen en wapenen tot zijne beschikking stelde. Na een paar dagen van voorbereiding, gedurende welke Repelaer en anderen overkwamen en bericht deden van de heerschende onzekerheid zoowel als van aanvankelijk moedig optreden in Den Haag, stak hij den 26sten te Deal zonder verder dralen op een engelsch fregat in zee, voornemens in eene hollandsche haven te landen. Door tegenwind opgehouden, kwam hij eerst in den namiddag van den 30sten te Scheveningen voor den wal, nadat reeds den 27sten bericht van hem bij Van Hogendorp was ontvangen en een 300-tal engelsche mariniers als voorhoede van verdere engelsche hulp door een klein eskader aldaar aan wal gezet was.

De Prins, vergezeld door de beide afgezanten en den engelschen gezant Clancarty, bevond zich aan boord van het engelsche oorlogschip Warrior. Uit een engelsche sloep stapte hij in den met oranje versierden scheveningschen zeewagen van den trouwen Pronk, die ook bij het vertrek in 1795 dienst had gedaan, tegen vier uur aan land en reed met den toegesnelden generaal Van Stirum aanstonds, door een onafzienbare juichende menigte begeleid, naar diens woning en daarna naar het huis van Van Hogendorp, die op dit historisch oogenblik, „door het podagra aan zijn stoel geklonken, thuis alleen zat te wachten” en in hevige ontroering den weinig minder ontroerden vorst ontving. Dien avond verkeerde Den Haag in koortsachtige opwinding en een schitterende illuminatie vierde de groote gebeurtenis van den dag: de Prins was teruggekeerd en de door Fagel te Londen als griffier geteekende proclamatie, die hij bij de eerste ontmoeting aan Van Hogendorp overgaf, betuigde, met een

weerklink op die van den 17^{den}, zijn bereidwilligheid om zich aan het hoofd der zaken te stellen.

De bevrijding van het fransehe juk, het herstel van „onafhankelijkheid en welvaart” „na zoo vele rampen” zoo moedig door Van Hogendorp en de zijnen ingeleid, zou verder — zoo sprak de proclamatie — met hulp der bondgenooten, van Engeland vooral met „hernieuwing der oude en nieuwe betrekkingen van vriendschap en alliantie” door den Prins worden voltooid. Oranje zou weder als vanouds, vastelijk besloten „al het voorledene te vergeven en te vergeten”, de leiding hebben bij het „gemeen en eenig doel”: de wedergeboorte der natie na twintig jaren van revolutie, partijchap en ellende; Oranje was als vanouds „in de bres gesprongen”; de Prins en zijn zoon zouden zich aan het hoofd stellen van het „gemeen Vaderland”.

Maar in welken rang? Als stadhouder Willem VI, terugkeerend in de oude, thans naar de tijdsomstandigheden te veranderen Republiek, zooals Van Hogendorp en sommige oude regenten zich aanvankelijk hadden voorgesteld? Of als soeverein hoofd van een nieuwen staat, als „koning” Willem I, zooals Kemper en Falck, zooals de nieuwe generatie der voormalige Patriotten en democraten bijna eenstemmig ¹⁾ begeerden, zooals Van Hogendorp zelf in zijn eerste brieven aan Fagel en in zijn eerste proclamatie had gezegd? Dat was in de woelige dagen, die nu volgden, de groote vraag, waarop ook de Prins aanvankelijk geen antwoord gaf ²⁾.

De oud-griffier Fagel, die wist, dat de mogendheden zich niet in bijzonderheden met den staatsvorm wilden inlaten, meende, dat men gebruik moest maken van 'sPrinsen komst en de dan te wachten volksbeweging om hem „bij acclamatie” soeverein te maken. Maar dit geschiedde bij de landing niet, al riepen velen hem reeds op den weg van het strand als vorst, als „koning” toe. Noch de Prins zelf noch de aan de oude vormen gehechte Van Hogendorp was geneigd om zonder nader overleg dien weg op te gaan. De Prins was het liefst erfstadhouder geweest in een Republiek, gegrond op eene hervormde, eene verbeterde Unie van Utrecht, met een krachtig centraal bewind zooals Willem I en Maurits hadden gewild, zooals Slingelandt in

¹⁾ Vgl. mijne studie: De aarzeling van den Prins van Oranje bij de aanneming der soevereiniteit op 2 December 1813 (Bijdr. Vaderl. gesch., 3de Reeks, dl. X, blz. 100² vlg.).

²⁾ Vgl. Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 188.

den stadhouderloozen tijd had begeerd; hij had dit den 25sten nog aan Repelaer gezegd ¹⁾ en in zijne eerste haagsche proclamatie was dan ook geen sprake van de souvereiniteit, die hij niet wenschte. Hij aanvaardde dus op 30 November de leiding alleen als „Prins van Oranje” zonder meer, gelijk ook zijne thans overal verspreide proclamatie tot veler teleurstelling niet meer zeide.

Maar terwijl hij zich nog in Den Haag bevond, en aarzelde den titel van „Prins van Oranje” voor dien van „Vorst der Nederlanden” op te geven, was de zaak te Amsterdam reeds feitelijk beslist. Na overleg met Van der Duyn, die den 1sten December te Amsterdam kwam en zeker niet buiten voorkennis van Van Hogendorp en diens omgeving handelde ²⁾, vaardigden de commissarissen-generaal aldaar, Kemper en Scholten, onmiddellijk na ontvangst van het bericht van 's Prinsen komst een proclamatie uit, waarin zij niet „Willem de(n) Zesde zonder te weten wat het volk eigenlijk van hem te hopen of te verwachten had” maar „Willem de(n) Eerste als Souverein Vorst naar den wensch der Nederlanderen” begroetten, „bij acclamatie” dus toch, maar door wat men noemde „de roep van het machtige Amsterdam — de stem van geheel Nederland”

Nog aarzelde de Prins, toen hij in den morgen van den 2^{den} December, na regeling van enkele zaken, uit Den Haag naar Amsterdam vertrok. Ook te Haarlem liet hij, ofschoon in Den Haag aanvankelijk hebbende toegegeven ³⁾, zich nog niet dadelijk overtuigen door de redenen van Kemper en Scholten, die hem daar tegemoet kwamen, en door de toejuichingen des volks. Eerst te Amsterdam heeft de Prins op nieuwen aandrang van Kemper, die hier de groote man was, en van Van der Duyn eindelijk voorgoed toegegeven, „*cédé au désir national*” zooals hij den volgenden dag aan zijne moeder schreef, en zich als „Souverein Vorst der Vereenigde Nederlanden” laten begroeten. De door Kemper gestelde proclamatie van dien dag, waarin hij zijne „bedenkingen” aan 's volks „wensen” verklaarde te willen „opofferen”, was de kroon op het werk van Kemper en de zijnen. Maar den titel van koning weigerde hij aan te nemen, meenend dat de bondgenooten dezen niet gaarne

¹⁾ Vgl. Wichers in Elsevier's Maandschrift 1897, blz. 559.

²⁾ Mijne studie, bovengenoemd, blz. 109.

³⁾ Falck, Brieven, blz. 196.

aangenomen zouden zien, „jusqu'à ce qu'une augmentation territoriale nous mette à même d'être un royaume conséquent"¹⁾, wat de kleine voormalige Republiek hem blijkbaar niet toescheen te kunnen worden.

Onder leiding van Willem den Eerste, Souverein Vorst der Vereenigde Nederlanden, zou thans het werk der volledige bevrijding met hulp der bondgenooten ter hand worden genomen. Een nieuw tijdperk in het nederlandsche volksleven was aangebroken, wanneer het ten minste gelukken zou den vijand voorgoed van het voorvaderlijke grondgebied te verdrijven.

---

¹⁾ Vgl. den brief aan Bentinck van Buckhorst, d.d. 7 Dec. 1813 (Bijdr. Overijssel, dl. XI, blz. 229/30.

BOEK XII.

HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN.

HOOFDSTUK I.

DE VESTIGING VAN DEN NIEUWEN STAAT.

Met de verheffing van den Prins van Oranje tot Souverein Vorst der herboren Vereenigde Nederlanden was aan den algemeenen opstand tegen het fransche gezag het aangewezen hoofd gegeven: den 6^{den} December nam hij het landsbewind over van het Algemeen Bestuur van Van Hogendorp en Van der Duyn. De titel „Koninklijke Hoogheid” met de koninklijke kroon, waarmede volgens besluit van den 14^{den} Januari zijn wapen versierd werd¹⁾, gaf reeds te kennen, dat voortaan niet de Staten-Generaal, zooals voorheen, maar de Vorst zelf de drager zou zijn der souvereiniteit. Er was echter nog veel te doen, alvorens de omwenteling voltooid en het gevaar eener terugkomst van het fransche gezag voorbij kon heeten.

In de eerste plaats moest het land geheel beveiligd zijn door bemachtiging der nog altijd in fransche handen zich bevindende vestingen. De beschikbare nederlandsche krijgsmacht zou daartoe, zooals in de Novemberdagen voldoende gebleken was, ten eenenmale ontoereikend zijn. Wat zou men in den eersten tijd kunnen doen met de ongeordende, ongeoefende, met pikken en oude geweren slecht bewapende boeren en burgers, door een betrekkelijk nog gering aantal overgelopen of krijgsgevangen militairen van beroep uit de napoleontische legers versterkt, door voormalige officieren van het leger der oude Republiek en van de uiteengeslagen fransche korpsen aangevoerd? De geestdrift der eerste dagen was spoedig bekoeld²⁾ en niet dan traag kwamen de verwachte vrijwilligers

---

¹⁾ Tellegen, De wedergeboorte van Nederland (Gron. 1884), blz. 13.

²⁾ Vgl. over de onverschillige stemming in Maart 1814: Dagboek van Willem de Clercq, blz. 40 vlg.; in Juni: Niebuhr, Lebensnachrichten, Bd. III, S. 107; Bd. I, S. 588.

op, terwijl de ledige schatkist onmiddellijk voorziening behoefde.

Denzelfden dag, waarop de Souvereine Vorst het bewind aanvaardde, nam hij dan ook in deze beide opzichten belangrijke besluiten. Hij riep in vurige taal vrijwilligers te wapen en deed een beroep op de financieele offervaardigheid. Maar de uitslag dezer maatregelen stelde bitter te leur: slechts enkele duizenden vrijwilligers gaven aan de roepstem van den vorst gehoor en het bedrag der vrijwillige giften liep in December en Januari niet veel hooger dan 12 ton gouds¹⁾, Terugkeer tot de gehate fransche conscriptie en de niet minder gehate, dadelijk formeel afgeschafte fransche belastingen met haren nasleep van douaniers was onmogelijk; het herstel der oude convooien en licenten op den 7^{den} December bracht veel te weinig op, nu de handel, hoewel onmiddellijk weder hervat, nog slechts een begin van herleving vertoonde.

Andere maatregelen moesten worden genomen: de algemeene volkswapening van den 20sten December, met vorming van een „landstorm” uit alle weerbaren van 17 tot 50 jaren en bij loting daaruit van een landmilitie, moest allereerst dienen om de vestingen in te sluiten, de garnizoenen aan te vullen, eindelijk de kern te vormen voor een nationaal leger, dat de bondgenooten, die daarop aandrongen, zou kunnen steunen bij hun doordringen in België, later misschien in Frankrijk en het bewijs zou moeten leveren, dat de nieuwe staat werkelijk zelfstandig kon optreden. De jonge erfprins Willem, uit Spanje teruggekeerd en bij een kort bezoek aan het engelsche Hof thans met prinses Charlotte van Wales verloofd²⁾, was den 19^{den} December overgekomen en werd een week later generaal der infanterie, inspecteur van alle wapenen en van de landmilitie³⁾; als zoodanig zette hij voort wat zijn vader in overleg met baron Bentinck tot Buckhorst reeds was begonnen: de organisatie van het leger, dat 16 liniebataillons, 6 bataillons jagers, 4 regimenten dragonders en huzaren, 4 bataillons artillerie, pontonniers, rijdende artillerie, treinsoldaten enz. zou omvatten met een landmilitie van 20 bataillons infanterie en 4 bataillons artillerie. Zoo hoopte men weldra 55000 man bijeen te hebben, waarvan 20000

¹⁾ Stuart, Jaarboek 1814, blz. 194.

²⁾ De Bas, dl. III, blz. 210.

³⁾ Ibid. blz. 228.

als landmilitie. Wapenen werden uit Engeland aangevoerd, oude kanonnen werden bruikbaar gemaakt en bij gebrek aan lood met steenen geladen. Van de fransehe schepen in de havens had men geen krachtig verzet te wachten, sedert de admiraal Truguet, hoofd van het zeewezen dezer departementen, zich zeer toeschietelijk betoonde en ten slotte zoo goed als in gijzeling werd vastgehouden: de schepen vielen voor en na in handen der opstandelingen. Om aan geld te komen opende de regeering, die in de eerste dagen gebruik maakte van 200000 pond sterling, die de Prins van de engelsehe regeering had bekomen „om het huishouden te beginnen”¹⁾, eene leening van 8 mill. op korten termijn en, toen slechts een vierde daarvan inkwam, voorschotten op de belastingen van 1814. Toen ook dit middel niet dan ten deele en voor het oogenblik hielp, werd, „in aanmerking nemende de noodzakelijkheid om ten spoedigste” beschikking te hebben over geld, door de leiders der financiën Canneman en Voûte tot veler ergernis een voorloopige regeling der belastingen voor 1814 getroffen met behoud van sommige, afschaffing van andere fransehe belastingen en terugkeer zooveel mogelijk tot de belastingen der oude Republiek²⁾, welker zware druk ook thans duchtig moest worden gevoeld. Zoo werd ten minste inderhaast gedaan wat gedaan kon worden en de Vorst was met zijne omgeving rusteloos bezig om in alles te helpen voorzien, alles te organiseeren, alles te schikken naar de omstandigheden het veroorloofden. In deze dagen vooral toonde hij een verwonderlijke werkkraft en werklust, geheel in overeenstemming met de behoeften van het oogenblik en die de volle bewondering mogen wekken, niet het minst ook wegens de uitstekende regeertalenten, die daarbij aanstonds bleken en gerustheid voor de toekomst schenen te mogen geven.

Onder de voornaamste dingen, die te doen vielen, stond het algeheel verdrijven van den vijand natuurlijk op den voorgrond³⁾. Het was een groot geluk, dat de Vorst daarbij mocht rekenen, behalve op de ruwe en plunderzieke Kozakken, op de medewerking van den voortvarenden Bülow met zijn geregeld pruisisch korps en

¹⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 48.

²⁾ Tellegen, blz. 182 vlg.; Castlereagh, Corresp., vol. IX, p. 190 ff. Vgl. Sickenga, Geschiedenis der belastingen sedert 1810, waar voor ieder der verschillende belastingen de gegevens zijn bijeengeplaatst.

³⁾ De Bas, I, l., blz. 211 vlg.

van de engelsche troepen, die half December ten getale van 8000 man onder sir Thomas Graham te Hellevoetsluis geland waren. Terwijl de ongeregelde, ten deele met pieken, houweelen en zeisen bewapende boeren en burgers volgens het algemeene voorschrift der mogendheden¹⁾ de vestingen Den Helder, Delfzijl, Coevorden enz. insloten of ten minste blokkeerden, gesteund door de in langzaam toenemend getal beschikbare geregelde landstroepen, bemachtigden Benckendorff's Kozakken van Rotterdam uit het zwak bezette Breda, daarna De Klundert en de andere west-brabantsche vestingen, stroopend zelfs tot bij Antwerpen en Brussel. Nog evenwel hadden de Franschen door het bezit van Grave, Gorkum en Den Bosch de rivieren in handen en bedreigden Zeeland en zelfs Holland van Antwerpen en Bergen op Zoom uit; Davoust hield Hamburg nog altijd met een sterke macht bezet en zou misschien door het leger van den zweedschen kroonprins heen naar Nederland kunnen doorbreken.

Bülow trok op aanwijzing van den Souvereinen Vorst thans door de Betuwe naar de hollandsche grens en drong Molitor van de Waal tot achter de Maas terug, maar bleef toen staan op het bericht, dat de Franschen eindelijk van Antwerpen uit het verlorene trachtten te herwinnen en weder trachtten door te dringen in Holland, waar de energieke Rampon nog steeds te Gorkum op ontzet rekende. Een aanzienlijke macht van 14000 man was onder generaal Lefebvre-Desnouettes werkelijk daartoe bestemd en rukte in verband met Macdonald's divisien aan Rijn en Maas half December met goeden uitslag noordwaarts op. Bülow, thans te Heusden, begreep voorzichtig te moeten zijn, vroeg hulp van Engeland, van den kroonprins van Zweden, trok zijne troepen samen en wees den Souvereinen Vorst op de noodzakelijkheid van een krachtiger deelneming der Hollanders aan den bevrijdingskrijg. Zoo stond men op het einde des jaars nog ver van het doel.

De bondgenooten waren intusschen met hunne legers, samen nu bijna een millioen man, tot aan den Rijn genaderd, maar de mogelijkheid scheen te bestaan, dat Napoleon, hoewel nauwelijks over 80000 man beschikkend, met de uiterste krachtsinspanning misschien nog lang weerstand kon bieden en zou trachten den inval der bondgenooten in Frankrijk af te wenden door zich bij de gevoerde

---

¹⁾ Falck, Brieven, blz. 203.

onderhandelingen met de Rijn grens tevreden te stellen. Doch de oorlogspartij in het hoofdkwartier der bondgenooten behield de overhand over de meer vredelievende elementen en den 1sten Januari mocht Blücher met het silezische leger bij Caub den Rijn overschrijden, terwijl het gecombineerde hoofdleger reeds eenige dagen vroeger bij Bazel en Schaffhausen in Zwitserland was binnengedrongen en over de Jura snel naar Bourgogne optrok. In den loop van Januari bemachtigden de bondgenooten dan geheel noordoostelijk Frankrijk en dreven de legerkorpsen van Napoleon's maarschalcken tot achter Rhône en Seine terug. Nog eenmaal toonde Napoleon zich het schitterende militaire genie van voorheen en met zijne zwakke rekrutenbenden verdedigde hij het fransehe grondgebied tegen de overmachtige legers der bondgenooten — een zoo goed als hopelooze strijd, waarin de stoutmoedige en ervaren veldheer nog menige zegepraal behaalde, nog menige nederlaag door handige en snelle manoeuvres wist te herstellen¹⁾. Doch het einde was te voorzien en nadat de bondgenooten den 31ste Maart Parijs hadden bezet, gaf Napoleon den strijd op; hij teekende den 11^{den} April te Fontainebleau het smadelijke verdrag van afstand, waarbij hij zich tevredenstelde met het bezit van Elba en een jaargeld van twee millioen franes met behoud van den keizerstitel en 400 man van zijn garde. Den 3^{den} Mei kwam hij op een engelsch fregat op zijn eiland aan, terwijl in Frankrijk de regeering der Bourbons onder Lodewijk XVIII werd hersteld.

Bülow had in Januari het sterke Antwerpen en de west-brabantsche vestingen geblokkeerd, terwijl Gorkum door zijne troepen en die van Graham werden in het oog gehouden, Wintzingerode Maedonald over de Maas terugdrong en dezen door de Ardennen naar Frankrijk volgde, zoodat nog alleen Venloo en Maastricht aan die zijde in fransehe handen bleven. Het kwam er thans op aan de brabantsehe en Maasvestingen aan den vijand te ontweldigen²⁾. Den Bosh werd den 26sten Januari overrompeld; het dapper verdedigde Gorkum gaf zich na lange insluiting door hollandsche en pruisische troepen en na een hevig bombardement

¹⁾ Aan den veldtocht in Frankrijk nam bij Blücher's leger de jonge prins Frederik deel tot op den slag bij Laon (9/10 Maart). Vgl. daarover: De Bas, dl. III, blz. 246 vlg.

²⁾ De Bas, dl. III, blz. 253 vlg.

den 20sten Februari eindelijk over¹⁾. De algemeene opstand in België tegen het niet langer door legers gesteunde fransche gezag bracht in Februari Antwerpen, waar de oude Carnot ten slotte de verdediging kwam leiden, zeer in het nauw en deed reeds Brussel (8 Febr.) in Bülow's handen vallen. Een gouverneur-generaal werd door de bondgenooten met het bestuur over het veroverde België belast, ofschoon reeds vrij algemeen de Souvereine Vorst als de toekomstige soeverein ook van „Brabant” werd aangemerkt en zoowel de erfprins als de jonge prins Frederik en diens zoons met sympathie werden begroet²⁾. Bülow drong daarna over Bergen in noordelijk Frankrijk binnen, thans verzekerd, dat geen fransche legers meer in de Nederlanden zouden optreden.

Na de nederlagen van Napoleon en het meer en meer terugtrekken van de fransche hoofdmacht bleven de nog in fransche handen gebleven nederlandsche en belgische vestingen aan haar lot overgelaten, maar hare garnizoenen hielden dapper den strijd vol, totdat Lodewijk XVIII de overgave beval³⁾. Delfzijl, herhaaldelijk opgeëischt en door pruisische en oostfriesche landweertroepen en Kozakken met den groningschen en frieschen landstorm ingesloten, verdedigde zich onder voortdurende uitvallen in den omtrek nog tot 23 Mei; het door drechtsche boeren en vrijwilligers belegerde Coevorden tot half Mei; Deventer, na tal van plundertochten van het garnizoen door pruisische en geldersche landweer steeds nauwer geblokkeerd, viel wegens gebrek aan levensmiddelen den 26sten April; het zoo dicht bij Amsterdam gelegen Naarden, dat een hevig bombardement doorstond, eerst den 12^{den} Mei; Den Helder, door Verhuell in geduchten staat van tegenweer gebracht en door generaal De Jonge met militie en noordhollandsche landweer aan de landzijde afgesloten, gaf zich den 4^{den} Mei over; Grave, door gewapend landvolk en linietroepen geblokkeerd, eerst den 13^{den}; Maastricht, door Russen en Zweden belegerd, opende 25 April vrijwillig zijn poorten voor de bondgenooten; Venloo in het begin van Mei. Alleen Bergen op Zoom werd door de Engelschen onder Graham geregeld belegerd, den 8sten Maart zelfs overrompeld, maar

¹⁾ Sabron, De vesting Gorinchem in 1813/4.

²⁾ De Bas, dl. III, blz. 263; Poulet, Les premières années du royaume des Pays-Bas (Revue Générale, 1896), p. 16.

³⁾ De Bas, l.l., blz. 338 vlg.

vóór de inneming weder door de Franschen herwonnen, waarna Graham, die daarbij zware verliezen leed, zich verder tot insluiting beperkte; eerst toen na den val van Napoleon Antwerpen op bevel van Lodewijk XVIII den tegenstand had opgegeven (10 April), sloot de bevelhebber van Bergen op Zoom een wapenstilstand en ont-rimde den 3^{den} Mei de vesting. Zoo duurde het nog tot het late voorjaar, alvorens het grondgebied van den staat geheel en al van den vijand bevrijd was, welke langzame voortgang, behalve aan de trouw der fransche bevelhebbers aan hunnen vereerden Keizer, moet toegeschreven worden aan de bij gebrek aan geld en wapenen zeer langzaam voortschrijdende organisatie van het nederlandsche leger, dat juist tot 25000 man bruikbare troepen was aangegroeid en zich gereedmaakte om onder den erfprins naar Frankrijk te trekken, toen de val van Napoleon de noodzakelijkheid daartoe ophief. In dien tussehentijd had men zich in hoofdzaak wel moéten bepalen tot het langzaam werkende middel der blokkade door de gewapende landzaten.

Van overwegend belang mocht het tegenover de mogendheden heeten, dat het staatsbestuur zoo spoedig mogelijk op een vasten voet werd geregeld, zoodat men hen kon wijzen op een goed georganiseerden staat, die als onafhankelijke mogendheid kon optreden en met hen samenwerken. Het lot van België zou duidelijk maken, dat het goed gezien was zoo te werk te gaan, opdat niet de bondgenooten oppermachtig en naar eigen inzichten de regeling der landsbelangen ter hand zouden nemen. Ook hierbij bleek, hoe nog juist bijtijds Van Hogendorp en de zijnen den opstand waren begonnen, hoe juist bijtijds de Prins van Oranje zich aan het hoofd had gesteld en door de aanvaarding der souvereiniteit een voldongen feit had geschapen, hoe beleidvol hij de engelsche regeering voor zijne denkbeelden had weten te stemmen. Die regeering had zich met de regeling van het staatsbestuur in bijzonderheden niet willen inlaten, wanneer slechts gezorgd werd, dat voortaan het centrale gezag krachtiger zou zijn dan onder de oude Republiek het geval was geweest¹⁾: zij wenschte in

---

¹⁾ Vgl. mijne bovengenoemde studie in de Versl. en Meded. der Kon. Akad. van Wetensch., dl. VIII, blz. 50 vlg.

de eerste plaats een krachtigen bondgenoot in den nieuwen staat te verkrijgen, liefst door nauwe banden van vriendschap aan Engeland verbonden, waartoe ook de verloving van den erfprins met de erfgenaam der engelsche kroon den weg scheen te zullen banen.

Van Hogendorp had de door hem in de dagen der napoleontische heerschappij ontworpen en naar de opmerkingen zijner medestanders eenigszins gewijzigde „schets” eener grondwet voor den nieuwen staat in de eerste dagen van December aan den soeverein aangeboden ¹⁾. Een oogenblik schijnt de Prins eraan te hebben gedacht de zaken tot op den vrede eenvoudig te besturen met een kabinetsraad, maar Van Hogendorp ried hem dat ten sterkste af ²⁾ en wist hem te overtuigen van de wenschelijkheid der spoedige invoering eener grondwet zooals zij beloofd was in de amsterdamsche proclamatie van Kemper en Scholten op 1 December en in die van den Prins op den 2^{den}, waar uitdrukkelijk was gesproken van eene „wijze constitutie, welke de vrijheid tegen volgende mogelijke misbruiken” zou „verzekeren”. Zulk eene constitutie was het, waarop de Prins het oog had, toen hij tegenover Fagel en Malmesbury bij zijn vertrek uit Engeland had gezegd: „beschermt mij tegen mijzelven.”

Als grondslag voor zulk eene constitutie kon, naar hij meende, de schets van Van Hogendorp zeer goed dienen, beter dan bij voorbeeld het op verzoek van den Prins door den pruisischen staatsraad Niebuhr samengestelde ontwerp, dat nog dichter dan Van Hogendorp's schets tot de oude Republiek naderde en zich in het bijzonder door een federalistischen geest kenmerkte ³⁾. Ofschoon de Vorst enkele bedenkingen tegen de schets voedde, werd besloten deze, na nieuwe belangrijke wijziging bij mondeling overleg en inwinning van de meening van Elout en anderen ⁴⁾, in handen te stellen van eene commissie, die den 21sten December werd benoemd ten einde de gewenschte grondwet te ontwerpen. In den aanhef van het besluit der benoeming wees de Souvereine Vorst, „willende voldoen aan de op ons rustende verplichting”, dan ook op de schets als „geschikt om te dienen tot

¹⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 16.

²⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 81, vgl. dl. VI, blz. 28.

³⁾ Vgl. de deutsche vertaling van dit oorspronkelijk in het Fransch gestelde ontwerp (Berlin, 1852).

⁴⁾ Vgl. Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 16 vlg.; de eerste schets, blz. 4 vlg.; de wijzigingen, blz. 30 vlg.; Elout's meeningen, blz. 36 vlg.

een grondslag der deliberatiën" over de wet, „gegrond op het beginsel der ons opgedragene souvereiniteit."

De samenstelling dezer grondwetscommissie van 14 leden, den 29sten nog met één lid aangevuld, gaf aan de regenten van vóór 1795, die ten getale van 13 daarin zitting hadden, een groot overwicht¹⁾. De heeren Van Aylva, Van der Duyn van Maasdam, Van Heerdt, Aebinga van Humalda, Van Lynden van Blitterswijk, Schimmelpenninck van der Oye en Van Tuyll van Serooskerken van Zuylen waren leden der oude gewestelijke ridderschappen geweest; Van Hogendorp, Roëll, Repelaer, Van Imhoff, Elout en Lampsins behoorden tot de oude stadsregenten van vòòr 1795; alleen de groningsche katholiek Hondebeeck Heerkens en Van Maanen waren mannen van den revolutietijd evenals de secretaris Metelerkamp. En Van Hogendorp's schets was door hem ook alleen in overleg met zijne oude orangistische vrienden opgesteld²⁾, hoewel ook mannen van patriotsche overtuiging als Kemper en Van Maanen er kennis van droegen. De commissie, aan welker zittingen het lid Schimmelpenninck geen deel genomen heeft, ging volgens hare opdracht den 27sten aan het werk en vergaderde geregeld ten huize van den door podagra gekwelden Van Hogendorp, die met algemeene stemmen tot voorzitter gekozen was. Twee maanden lang duurden de beraadslagingen, waarop de Souvereine Vorst zelf, zoowel door het te kennen geven zijner wenschen als bij de eindredactie, herhaaldelijk invloed heeft geoefend. Op den 2^{den} Maart werd de grondwet eindelijk den Vorst aangeboden, vergezeld van een „finaal rapport" over de wijze van invoering, waaromtrent verschil had bestaan³⁾.

In den boezem der commissie was heel wat gebleken van verschillend gevoelen, vooral tussehen den zeer monarchaal gezinden Van Maanen, naast Elout en Roëll, die zich reeds spoedig in het bijzonder vertrouwen van den van nature op geringe machtsbeperking zeer gestelden Vorst⁴⁾, hadden mogen verheugen, en de

¹⁾ Tellegen, blz. 17; De Bosch Kemper, Staatk. geschiedenis tot 1830, blz. 403 vlg.

²⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 83.

³⁾ Tellegen, blz. 26.

⁴⁾ De Bosch Kemper, l.l. Vgl. de belangrijke thans verschenen publicatie van dr. Colenbrander, waarin behalve de officieele notulen ook die van Roëll en Van Maanen enz. zijn opgenomen.

meer republikeinschgezinde oud-regenten, geleid door Van Hogendorp, die tot hoofddoel had gehad, „'s lands overoude constitutie zooals die was vóór de Republiek en veelal behouden is onder de Republiek te herstellen, gezuiverd van alle gebreken en gewijzigd door al wat ondervinding, voorbeelden en verlichting te dien einde aanbieden”, maar tegen de ervaring van Van Maanen en de zijnen niet op kon. Zoo ontstond er ten slotte een wet, die van Van Hogendorp's oorspronkelijke schets, na krachtig verzet van de genoemde drie heeren tot leiddraad aangenomen¹⁾, aanzienlijk afweek gelijk ook van diens „algemeene gronden der constitutie”²⁾ en „aanmerkingen op het ontwerp eener grondwet”³⁾, tegen welke republikeinsch-federalistische strekking „als van ouds”, zooals dikwijls in de schets gezegd werd — te dikwijls naar den zin der drie heeren — Van Maanen reeds dadelijk krachtig zijn stem had verheven. Gesteund door den naar eene krachtige monarchale inrichting hakenden Vorst zelven, slaagden Van Maanen en zijne beide medestanders erin de commissie te bewegen tot menige belangrijke concessie aan de nieuwere denkbeelden en ofschoon de door Van Hogendorp zeer op den voorgrond gestelde conservatieve strekking de overhand bleef behouden, kwam zoo een geheel tot stand, dat ook de voorstanders eener meer moderne staatsregering tot op zekere hoogte bevredigde.

Van de souvereiniteit der Staten-Generaal, in Van Hogendorp's oudste ontwerpen nog behouden, was na het gebeurde op den 2^{den} December geen sprake meer, ook al werd ten slotte van engelsche zijde tegen 's Prinsen souvereiniteit ten slotte nog eenig bezwaar gemaakt⁴⁾. De koningstitel, door den Vorst nog niet gewenscht, verviel uit de schets om plaats te maken voor dien van Souverein Vorst, in het uitsluitend bezit der souvereiniteit, erfelijk in de wettige mannelijke en vrouwelijke nakomelingschap van den thans optredenden Willem I en bij ontstentenis daarvan in de mannelijke nakomelingschap van diens zuster Louise van Brunswijk-Lunenburg,

1) In den gewijzigden vorm der derde schets: Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 47 vlg.

2) Tellegen, blz. 121 vlg.

3) Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 62 vlg.

4) Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 81; dl. VI, blz. 85 vlg.

die als kinderlooze douairière echter alleen eershalve genoemd werd, en van diens tante Carolina, welker nakomelingen in het vorstelijk huis van Nassau—Weilburg voortleefden. In Van Hogendorp's minder monarchale schets was alleen van mannelijke nakomelingen van den Vorst en van prinses Carolina sprake geweest. Ontbrak er een bevoegd opvolger, dan zou de Souvereine Vorst zelf er een mogen voordragen aan de Staten-Generaal of, verzuimde de Vorst dit, de Staten-Generaal zelf een opvolger aanwijzen ¹⁾. Ook het regentschap bij minderjarigheid werd geregeld. Zoo scheen de hechtheid van het nieuwe souvereine vorstelijke gezag voldoende verzorgd en bij de aanwezigheid van twee zoons en eene dochter van vorst Willem benevens de linie Nassau—Weilburg had men voorloopig niet te vreezen voor een ontbreken van personen uit het door de natie geliefde stamhuis van Oranje—Nassau, dat reeds in 1747 het erfelijke stadhouderschap had verkregen. De titel van den Souvereinen Vorst zou „Koninklijke Hoogheid” zijn; zijn inkomen werd, ter vergoeding ook voor de in 1795 verbeurd verklaarde goederen, op de betrekkelijk aanzienlijke som van 1½ miljoen gesteld, waarvan een half miljoen desverkiezende uit de domeinen ²⁾. De erfprins, eveneens met den titel van „Koninklijke Hoogheid” onderscheiden, terwijl de andere prinsen en prinsessen slechts „Doorluchtige Hoogheid” zouden heeten, ontving een jaargeld van een ton gouds.

De Souvereine Vorst, die verplicht werd tot een eed op het „onderhouden en handhaven” der Grondwet en op het „bevorderen” van „de onafhankelijkheid van den staat, de vrijheid en welvaart van deszelfs ingezetenen”, zou daarna plechtig door de Staten-Generaal worden „ingehuldigd” gelijk ook de gewestelijke Staten, als vertegenwoordigend de oude bondgenooten der Unie en de in 1795 daaraan toegevoegde gewesten, bij verklaring onder eede moesten doen. Zijn macht was veel grooter geworden dan Van Hogendorp oorspronkelijk bedoeld had. Hij — zegt de Grondwet — „verklaart oorlog en maakt vrede”, met kennisgeving evenwel aan de Staten-Generaal; „hij bestuurt de buitenlandsche betrekkingen” en benoemt gezanten en consuls; hij sluit „verbonden en verdragen”, met kennisgeving aan de Staten-Generaal; hij „beschikt over de

¹⁾ Tellegen, blz. 60 vlg.

²⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 87 vlg.

vloten en legers", benoemt en ontslaat de officieren; hij „heeft bij uitsluiting het opperbestuur over de koloniën en bezittingen"; hij voert „het opperbestuur over de algemeene geldmiddelen"; hij heeft „het regt van de munt"; hij verleent adeldom; het recht van „gratie, abolitie en remissie van straf" komt hem toe met advies van den Hoogen Raad; hij mag onder zekere voorwaarden dispensatie van wetten geven; hij beslist de geschillen tusschen de gewesten; hij draagt wetten voor aan de Staten-Generaal en doet hun „andere voorstellen"; hij heeft het recht de voordrachten der Staten-Generaal goed te keuren of af te wijzen; hij kondigt als wetgever de wetten af; hij stelt ministerieele departementen in en benoemt ministers en de twaalf leden van den Raad van State. Ofschoon hij niet de staat zelf was noch deze in hem opging¹⁾ kon hij op deze wijze voldoen aan de sterk gevoelde behoefte eener krachtige centrale leiding op diplomatiek, militair en wetgevend gebied, optredend met de „volheid der executieve magt"; hij „pleegt alle daden van soevereine waardigheid" na „overweging" daarvan bij den slechts adviseerenden Raad van State.

De Staten-Generaal daarentegen, niet meer „Hoog Mogende" maar voortaan slechts „Edelmogende" heeren, herinnerde behalve door den naam geenszins aan het oude republikeinsche bestuurslichaam. Gekozen door de Provinciale Staten — voor Holland 22 leden, voor Gelderland 6, voor Brabant 7, voor Friesland 5, voor Overijsel en Groningen 4, voor Utrecht en Zeeland 3, voor Drente 1 — telden zij 55 leden, ingezetenen der respectieve gewesten, 30 jaar oud en Nederlander; die leden stemden bij meerderheid en „zonder last of ruggespraak", alleen „voor zichzelf", en vergaderden onder leiding van een door den Vorst uit een nominatie van drie leden gekozen president; zij kwamen minstens eens in het jaar bijeen, verder slechts wanneer de Vorst het noodig oordeelde, om te „raadplegen over alle voorstellen hun door den Souvereinen Vorst gedaan"; zij mochten hem „voordragten doen", die hij kon goedkeuren of afwijzen. In de schets van Van Hogendorp was veel meer overgebleven van de voormalige grootheid²⁾, maar vooral Van Maanen en Roëll deden, onder blijkbare inwerking van den Vorst zelven, allengs bijna al

¹⁾ Tellegen, blz. 67.

²⁾ Ibid. blz. 69 vlg.

deze sporen van republikeinschen zin verdwijnen, met name den zelfstandigen raadpensionaris, een soort van minister, dien Van Hogendorp in zijn sehets had opgenomen. Alleen de wetgevende macht deelden de Staten-Generaal nog met den Souverein, al was deze als de eigenlijke wetgever aangemerkt, maar aan de regeering hadden zij geen deel. Zelfs bij het vaststellen der begrooting hadden zij niet veel in te brengen, daar deze gescheiden werd in twee rubrieken: de gewone uitgaven, die voor eens en voor altijd werden vastgesteld, en de buitengewone, „inzonderheid in tijden van oorlog”, die „naar voorkomende omstandigheden” jaarlijks dienden te worden geregeld; van het gebruik der toegestane gelden moest hun echter jaarlijks „uitvoerig verslag” door den Souvereinen Vorst gedaan worden, wat ten minste eenige contrôle mogelijk maakte. De beraadslagingen zouden niet publiek zijn, meende men, aangezien men daardoor voet zou geven aan de na 1795 zoo bedenkelijk gebleken volksbemoeiing met regeeringszaken, waarvan noch de oude regenten noch de monarchaalgezinden in de commissie gediend waren als een begin van „democratische” denkbeelden, waarvan men meer dan genoeg had; zelfs van publiciteit van het verslag over de financiën werd in de grondwet niet gerept¹⁾.

Krachtig was dus de in 1798 verkregen eenheid van het staatsbestuur gehandhaafd en van het oude federatieve stelsel was niet veel meer te zien, al bleef de naam „Vereenigde Nederlanden” daaraan eenigszins herinneren.

Dit bleek vooral bij de vaststelling der bepalingen omtrent de „Staten der provinciën”²⁾, welken naam zelfs Van Maanen, Roëll, Elout en anderen thans wilden vermeden zien, terwijl Van Hogendorp zijn best deed om iets van de zelfstandigheid der „grondzuilen van het Nederlandsch politiek aanwezen”, in zijn sehets ten opzichte van het binnenlandsch bestuur zeer duidelijk gewild, te redden uit den invloed der „afgetrokken denkbeelden en de metaphysiek van nieuwerwetsche staatkundige theorieën”. Zij werden evenwel niet de aan het centraal gezag zeer ondergeschikte besturen der unitarische grondwet van 1798 of van den franschen tijd, maar bleven behalve met „inwendige politie en oeconomic”, „belast met de uit-

¹⁾ De Bosch Kemper, blz. 413/4.

²⁾ Ibid. blz. 415/6.

voering der wetten en bevelen omtrent de bevordering van godsdienst, openbaar onderwijs en armbestuur, de aanmoediging van den landbouw, den koophandel, de fabrieken en trafieken en voorts omtrent alle andere zaken, welke aan hen ten dien einde door den Souvereinen Vorst worden toegezonden"; zij behielden de keuze van de Staten-Generaal, al wilden ook sommigen hun alleen het opmaken eener nominatie toestaan; zij speelden wel een rol bij de inhuldiging maar slechts een ceremonieele rol; zij vergaderden onder leiding van een vorstelijken „commissaris" („gouverneur" werd de titel), belast met de uitoefening van het gezag van den Souvereinen Vorst, ook als voorzitter van de „tot beleid van zaken" door de Staten aangewezen leden; hunne besluiten konden als „strijdig met de algemeene wetten of het algemeen belang" door den Souvereinen Vorst worden geschorst en „buiten effect" gesteld. De samenstelling dezer moderne Statenvergaderingen zou door den Souvereinen Vorst worden geregeld in overleg met adviseerende commissies uit de gewesten, waarbij de „edelen of ridderschappen" uitdrukkelijk werden genoemd, blijkbaar in verband met die samenstelling.

De stedelijke regeeringen zouden bij nader door de bestaande regeeringen of door van wege den Vorst benoemde commissiën te ontwerpen „reglementen" worden ingericht, met instelling van stedelijke „kiezers-collegiën" voor de jaarlijksche vervulling van opengevallen „raadplaatsen"; die kiezers zouden eene zekere som moeten betalen in de „beschreven middelen" en bij „behoorlijk geteckende en gesloten briefjes", aan de huizen van wege de regeering „op te halen", en bij meerderheid mogen stemmen. De besturen van „heerlijkheden, districten en dorpen" zouden worden ingericht naar hunne „bizondere omstandigheden" met inachtneming van „de belangen der ingezetenen en het verkregen regt der belanghebbenden". De „vrije beschikking over hunne huishoudelijke belangen" werd aan de besturen van stad en land volgens oud herkomen gewaarborgd, ofschoon de begrootingen van inkomsten en uitgaven aan de Staten en door dezen aan den Vorst moesten worden voorgelegd; de plaatselijke belastingen moesten zich „stiptelijk" regelen naar de algemeene financieele wetten. Hoe ver was men bij dit alles verwijderd van het algemeen stemrecht van 1798, zelfs van de beperkingen daarvan in de grondwet van 1801! De tijden waren wel zeer veranderd en de meeningen wel zeer gewijzigd.

De rechtspraak, bij welke regeling Elout en Van Maanen wederom zeer op den voorgrond traden¹⁾, zou geschieden „uit naam en van wege” den Souverein; „algemeene wetboeken” werden in uitzicht gesteld; de „onschatbare voorregten van burgerlijke vrijheid en persoonlijke veiligheid” werden gewaarborgd door de belofte van snelle berechting, openlijke uitspraak van het vonnis, zorgvuldige regeling der door wettelijk aangestelde rechters uit te oefenen rechtspraak, verbod van „algemeene verbeurdverklaring van goederen”. Op krachtigen aandrang van Van Maanen verdween het „monstrueuse” oude recht der Republiek, dat Van Hogendorp uit eerbied jegens de „oude eerwaardige instellingen” nog voor de lagere rechtbanken had willen bewaren²⁾, om plaats te maken voor een met vermeerdering der onafhankelijkheid van den rechter vooral aan het fransche rechtstelsel ontleende regeling onder hoofdleiding van een „opperste gerechtshof” met den naam van „Hooge Raad der Vereenigde Nederlanden”, benoemd door den Souverein uit een voor iedere plaats door de Staten-Generaal op te maken nominatie van drie personen. Bovendien zouden er provinciale hoven zijn, welker rechters zouden worden genomen uit een door de gewestelijke Staten aangeboden nominatie, benevens een aantal op te richten rechtbanken.

Groote moeilijkheden leverde het punt van den godsdienst op. De schets bepaalde, dat het onderhoud van de „Christelijke hervormde Godsdienst” zou blijven „als van ouds tot last van het Gemeene Land”, terwijl de overige „kerkgenootschappen” — die naam scheen Van Lynden „vernederend” toe voor de „Groote Kerk” — zouden „genieten de bescherming der Regeering” en in de gewesten, waar de Roomschen de meerderheid hadden, ook „het onderhoud van die godsdienst” door het Land zou gedragen worden. De Souvereine Vorst zou voor de kerkelijke vergaderingen „commissarissen politiek” mogen aanstellen om de wetten te doen eerbiedigen en de rust te handhaven. Hevig werd over dit punt gestreden. Van Lynden wilde de Hervormde Kerk tot de „heerschende” maken; Roëll wenschte „gelijke bescherming aan alle kerkgenootschappen”. Na hevige discussiën staakten tweemaal de stemmen over de vraag, of eenige voorrang zou worden toegekend aan de Hervormde Kerk

¹⁾ De Bosch Kemper, blz. 417 vlg.

²⁾ Tellegen, blz. 85 vlg.

dan wel of volkomen staatsrechtelijke gelijkheid aan alle gezindheden moest worden gewaarborgd. De zaak werd ten slotte overgelaten aan den Vorst, die wel „de christelijke hervormde godsdienst” als die van den Souverein noemde maar tevens, overeenkomstig een reeds aan Engeland gedane belofte, „aan alle bestaande godsdiensten gelijke bescherming” toezegde, met uitdrukkelijke verklaring, dat hunne belijders „dezelfde burgerlijke voorrechten” zouden hebben en „gelijke aanspraak op het bekleeden van waardigheden, ambten of bedieningen”, terwijl „alle openbare uitoefening van godsdienst” werd „toegelaten”, mits zij geen „stoornis aan de publieke orde en rust” toebreacht; de Hervormde Kerk behield de traktementen harer leeraren uit 's Lands kas gelijk die, welke „laatstelijk” aan andere gezindheden waren toegekend, behouden bleven en zelfs in de aanvulling van „min toereikende” of geheel ontbrekende toelagen aan gezindheden werd voorzien. Zoo bleef de grondwet hier staan op het standpunt van 1795, waarop ten dezen de voormalige Erfprins zich reeds in 1799 had gesteld.

De heffing en regeling van belastingen werd „alleen en bij uitsluiting” toegekend aan den Souvereinen Vorst en de Staten-Generaal „gezamenlijk”, met bepaling van jaarlijksch onderzoek der schuld, instelling van een „muntcollege” en van een „Algemeene Rekenkamer”, beide te benoemen door den Souvereinen Vorst uit een telkens door de Staten-Generaal op te maken nominatie van drie personen. Het „dragen der wapenen” werd met vermelding der „oude gewoonte” en der „beginselen van de Unie van Utrecht” als „een der eerste pligten van alle ingezetenen” aangemerkt; naast de vaste zee- en landmacht uit vrijwilligers, inboorlingen of vreemden, werd een „nationale militie” ingesteld uit vrijwilligers of bij loting uit de ongehuwde ingezetenen van 18 tot 22 jaren; bovendien zouden stedelijke schutterijen dienen „tot behoud der inwendige rust” en in tijd van oorlog ook tegen den vijand, voor welk geval ten platten lande overal schutterijen werden ingesteld. De waterstaat, „een der eerste nationale belangen”, zou staan onder „een bijzondere administratie”, te benoemen door en onder toezicht van den Souverein, met inbegrip van landswegen en bruggen, onder „gezag en toezicht” der Provinciale Staten. Het openbaar onderwijs en armbestuur bleven „voorwerpen” van „aanhoudende zorg” der Regeering.

Met nog eenige bepalingen omtrent latere verandering eindigden de 146 artikelen dezer Grondwet, die een compromis vormde tussehen de oude staatsrechtelijke beginselen, waarop Van Hogendorp's schets gegrond was, en de nieuwere denkbeelden, die sedert 1795 en 1806 ingang hadden gevonden, met name die van monarchalen aard, waarbij men steun hoopte te vinden tegenover de democratische uitvloeisels, die men van de nieuwere denkbeelden in het algemeen vreesde, ook na al de voorzorgen, die reeds daartegen genomen waren.

Hadden sommige belangrijke onderwerpen aanleiding gegeven tot ernstige discussie in den boezem der vergadering, een ervan leidde tot eene geheime nota aan den Vorst van Kemper, den leidschen hoogleeraar, die niet in de commissie zat maar was ingelicht omtrent den gevoerden strijd tussehen de oude en nieuwe beginselen en zich verplicht achtte den Vorst ernstig te waarschuwen tegen de staatsvormen uit den tijd, toen „niet zelden in de meest hagehelijke omstandigheden des Vaderlands de algemeene belangen” hadden moeten wijken „voor provinciale, stedelijke, ja somtijds voor personen en familiebetrekkingen en het eigenlijk volk, dat is de werkzame middelstand, die het meest aan den Staat toebrenge en het minst daarvan vordert... het slagtoffer werd van eenige familiën”¹⁾. Toch mocht het niet gelukken, grootendeels wegens de eenzijdige samenstelling van de commissie, den invloed der oude regentenaaristocratie geheel te breken; niet deelneming van den middenstand aan het staatsbestuur maar groote macht van den Souverein scheen ook Van Maanen, Roëll en Elout daartoe het aangewezen middel. Van volksinvloed in den eigenlijken zin wilde niemand in de Commissie weten.

Hoe zou nu deze Grondwet worden ingevoerd? De van allen schijn van volksinvloed afkeerige Niebuhr had in zijn ontwerp gewenseht, dat de Souverein haar eenvoudig zou afkondigen, maar Van Hogendorp had reeds een ontwerp voorbereid, waarin de beraadslaging over de thans voltooide wet zou worden overgelaten aan een 5 of 600-tal „notabelen”, uit de nog bestaande departementen gekozen door de thans daar het bestuur voerende commissarissen-generaal van den Souvereinen Vorst. Na lange discussie achtte men

¹⁾ Verhandelingen en staatk. geschriften, dl. III, blz. 95 vlg.

het geraden deze beraadslaging, als wederom eenigszins gevaarlijk, zoo snel mogelijk te doen plaats hebben en afloopen: „vele solennia en weinig zaken”¹⁾, werd de leus. In dien geest werd gehandeld. Volgens door de commissarissen-generaal ingediende lijsten, aangevuld door de Grondwetscommissie en vervolgens door eene commissie van negen leden buiten haar teruggebracht tot 600 personen, werden deze notabelen gekozen en „beschouwd” als vertegenwoordiging des volks. Zij werden bij publicatie van 2 Maart op grond van het „finaal rapport” der grondwetscommissie opgeroepen om op 29 Maart in de Nieuwe kerk te Amsterdam te verschijnen.

Alzoo geschiedde²⁾. De notabelen kwamen des morgens te 9 uur op dien dag bijeen, Van Nagell van Ampsen werd tot hun president aangewezen en de Souvereine Vorst opende de bijeenkomst met een aanspraak „op zeer aandoenlijke en plechtige wijze”, waarna Van Maanen een niet algemeen beaamde redevoering hield over geest en beginselen der wet. Daarna vertrok de Vorst en begonnen de tien afdeelingen, waarin de notabelen verdeeld waren, haar werk. Van discussie mocht echter geen sprake zijn, alleen van onderzoek; „schriftelijke bedenkingen” mochten aan den Vorst worden aangeboden. Na deze vluchtige behandeling werd de wet binnen een paar uur met 448 tegen 26 stemmen van de opgekomen leden goedgekeurd en die goedkeuring daarna nog op denzelfden dag afgekondigd. Op den 30sten kwam de Souvereine Vorst weder ter vergadering, werd met een „eerbiedige aanspraak” van den voorzitter begroet en antwoordde weder op „treffende en aandoenlijke” wijze, waarbij tevens door hem officieel mededeeling werd gedaan van de verloving van den erfprins. Toen volgde de eedsaflegging en inhuldiging, waarna de wapenheraut met een „Leve Willem Frederik, Souverein Vorst der Vereenigde Nederlanden!” de plechtigheid besloot. Een toespraak van den amsterdamschen predikant professor Haack gaf aan de sluiting der vergadering godsdienstige wijding.

Zoo werd de eerste grondwet der Vereenigde Nederlanden aangenomen, naar het heette door het gansche volk.

1) Not. Van Maanen, dd. 5 Febr. 1814.

2) Vgl. mijne studie in het Gedenboek der inhuldiging van koningin Wilhelmina, en in het algemeen Metelerskamp, Regeeringsvorm der Vereenigde Nederlanden, dl. I.

Ook de invoering der Grondwet, waarover in de commissie veel gesproken was, verliep snel, overeenkomstig de mededeeling van den Souvereinen Vorst, dat hij meende „aller wenschen te gemoet te komen” door „onverwijfde invoering der grondwet” en het nemen van de noodige maatregelen, het doen der noodige aanstellingen. Zonder meer geschiedde zulks dadelijk na de aanneming der Grondwet: men liet met vertrouwen alles over aan den Vorst, wien men de regeering had opgedragen — een vertrouwen, gemengd met zekere onverschilligheid, die in deze dagen bij enkelen verwondering en ergernis wekte.

Van hoe weinig belangstelling was bij dit alles gebleken! De memorie van Kemper, door de onbescheidenheid van een der leden uitgelokt, was zoo goed als het eenig teeken van belangstelling buiten de Grondwetscommissie, welke beraadslagingen strikt geheim gebleven waren en eerst lange jaren daarna in zekere mate bekend werden. Ook in de couranten was van weinig belangstelling blijk gegeven en alleen de „solemnia” der vergadering in de nieuwe Kerk hadden eenig opzien gebaard, eenige deelneming van de zijde des volks uitgelokt. Niebuhr, die toen ter tijde als afgezant der pruisische regeering met een financieel doel te Amsterdam was, boekstaaft „die vollkommenste Gleichgültigkeit über die Verfassung” en zegt: „man ist nicht im geringsten neugierig wie der Entwurf laute”, ja lette nauwelijks op den inhoud, toen die eindelijk bekend werd ¹⁾. „Giebt es ein bedeutendes Maasz der Freiheit, so ist es ein liberales Geschenk des Prinzen, wozu ihn die öffentliche Stimme gar nicht nöthigt”. Zoo kon hij spreken van de „absolute Monarchie welche hier in Holland eingeführt ist; und zwar unter Formen, die dem Leser auf den ersten Blick einbilden, dasz constitutionelle Freiheit existire” ²⁾.

En het was werkelijk zoo. In plaats van aan de volksvrijheden dacht men veeleer aan herleving van handel en nijverheid, aan herstel der verloren welvaart, aan behoud der oude bronnen van rijkdom. De ellende van den franschen tijd, de ondervonden teleurstelling na de groote verwachtingen van 1795 hadden het grootste deel der bevolking, ook der toenmaals zoo naar staatkundige rechten verlangende burgerij onverschillig gemaakt voor

¹⁾ Lebensnachrichten Bd. I, S. 583.

²⁾ Ibid. S. 588.

staatkundige zaken. Gelijk men vóór 1795 „de heeren” liet zorgen, zoo liet men thans alles over aan „den Prins”, die alles wel zou regelen zooals het behoorde en dien men met volle berusting nog jaren en jaren daarna zijn gang liet gaan, rekenend op zijn vaderlijke regeeringszorgen. De natie „was de resolutiën en de onlusten zo moede, dat zij alles aan den Prins overliet” en zou „slegts allengs wederom aan eene vrije Regering gewend kunnen worden”¹⁾. Van groote volkskracht en werkelijke herleving getuigde een en ander niet en Niebuhr uitte dan ook zijne teleurstelling, zijne verontwaardiging over de „allgemeine Knechtschaft” en „Kraftlosigkeit”, het gevolg van het „französische Gift”, meende hij, „nach Jahren van Sklaverei” — veeleer gevolg van de stemming uit de eerste helft der 18de eeuw, op welker volledigen terugkeer na het bittere leed der laatste dertig jaren men hoopte. Behalve aan de na geestdriftige actie steeds volgende reactie, is daarbij te denken aan den onzekeren militairen toestand zoolang Napoleon niet geheel overwonnen was, aan den druk der lasten in dit zware jaar, aan het voortbestaan der gehate loting voor de militie, aan de kwijning van den nog pas opkomenden handel en de fabrieken, aan de herleving van den ouden partijwrok hier en daar, aan de begunstiging van voormalige ambtenaren van den Keizer door het nieuwe bewind, dat trachtte in denzelfden strengen geest te regeeren²⁾.

Het jaar 1814 zag intusschen nog vele belangrijke dingen gebeuren. De vrede van Parijs, die den 30sten Mei een einde maakte aan den grooten coalitie-oorlog tegen Napoleon, bepaalde ten opzichte van „la Hollande” in art. 6, dat zij, „placée sous la souveraineté de la Maison d’Orange, recevra un accroissement de territoire”, en bovendien, dat de soeverein geen vreemde kroon zou mogen dragen, hetgeen de vereeniging van Nederland en Engeland gelijk in de dagen van Willem III onder één vorst onmogelijk maakte; art. 15 gaf aan het land de hollandsche schepen en arsenalen terug benevens een derde van de schepen en het materiaal te Antwerpen en elders in de door de Franschen verlaten hollandsche en belgische havens. Daartegenover bepaalden de geheime artikelen 3 en 4,

¹⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 111. Vgl. Niebuhr II., S. 593.

²⁾ Dagboek van Willem de Clercq, blz. 42 vlg.

voortlopend op wat bij het voorgenomen Congres te Weenen zou worden vastgesteld, dat het gebied tusschen de Maas, de grenzen van het thans tot die van 1792 teruggebrachte Frankrijk en de zee voor de vergrooting van Nederland zou dienen, terwijl te Weenen zou worden beslist, welk deel van de landen tusschen Maas en Rijn daarbij zou worden gevoegd, met inachtneming van de behoefte aan een militair bruikbare grens naar die zijde; de Schelde zou een vrije handelsweg zijn maar Antwerpen slechts handelshaven.

Een en ander hing ten nauwste samen met de reeds in het voorjaar van 1813 door den Prins te Londen aangegeven denkbeelden en de naar aanleiding daarvan gevoerde onderhandelingen met de engelsche regeering¹⁾. Ook Van Hogendorp was reeds lang overtuigd²⁾, dat in ieder geval het nieuwe rijk der Verenigde Nederlanden, zou het werkelijk Europa's bolwerk tegen Frankrijk worden, moest vergroot worden met België en met een deel der landen op den linker Rijnsoever, ook opdat het beter dan vroeger den band tusschen Engeland en het vasteland zou kunnen vormen. Deze inzichten, samenhangend met de omstreeks 1788 en 1799 voorgevallen gebeurtenissen en de toen besproken kansen, waren in hoofdzaak onder invloed van 's Prinsen plannen ook geheel die der engelsche regeering geworden, die met de bondgenooten daarover zou hebben te overleggen en daartoe op het eind van December lord Castlereagh zelve naar het hoofdkwartier afzond. Zij gaf hem een instructie mede³⁾, waarbij, behalve de uitsluiting van Frankrijk van de Schelde, het herstel der hollandsche grenzen van 1792 met een barrière „at least” tot Gulik, Antwerpen en Maastricht werd vastgesteld; verder dat „Holland being secured by a barrier as above the Dutch colonies as specified in the margin to be restored to Holland”, alleen met uitzondering van De Kaap, „as a position connected with the security of our Empire in the East”, waartegenover echter Engeland 2 mill. pond sterling wilde bijdragen voor de versterking der barrière; desnoods zou in de rest van België met een deel der Rijnlanden, als „intermediate power”, de oostenrijksche aartshertog Karel worden

1) Zie boven, blz. 267, 293. Vgl. Colenbrander, De Belgische omwenteling, blz. 102 vlg.

2) G. K. van Hogendorp in 1813, blz. 32 vlg.

3) Kopie Rijksarchief, uit Record Office, afd. F. O. Holland 85, dd. 26 Dec. Vgl. Castlereagh, Corresp., vol. IX, p. 114, waar niet de instructie maar slechts de algemeene aanstelling gedrukt is, dd. 27 Dec. Vgl. Colenbrander, l.l., blz. 103.

aangesteld, wederom met behoud eener barrière voor Nederland.

Uit deze instructiën blijkt, dat de toestand van België, waar de hertog van Saksen-Weimar een voorloopig bewind onder commissarissen der bondgenooten had ingesteld en half Maart baron De Horst door de bondgenooten tot gouverneur-generaal was benoemd ¹⁾, nog zwevende was. De Souvereine Vorst, wien Castlereagh den 8sten Januari 1814 in Den Haag een bezoek bracht, overtuigde dezen opnieuw van de wenschelijkheid eener vereeniging van alle nederlandsche gewesten en der teruggave van de koloniën, omtrent welk laatste punt ten minste „alle verzekering” ²⁾ werd ontvangen, met voorbehoud altijd van De Kaap, terwijl ook omtrent de gezindheid van Engeland zoowel als van Oostenrijk ten opzichte van België meerdere geruststelling werd verkregen. Toch werd den Vorst, die reeds vol ongeduld zich gereed maakte om het bestuur ook daar op zich te nemen, aangeraden geduld te oefenen en geen andere middelen te gebruiken dan „by emissaries or other means quietly to encourage the people” ³⁾.

Alles hing toen af van den loop der onderhandelingen in het hoofdkwartier der bondgenooten, waar baron Van Spaen van Voorstonden de nederlandsche en baren Von Gagern de nassausche belangen van den Souvereinen Vorst behartigden maar buiten de beraadslagingen der groote mogendheden bleven. Den 18den Januari kwam Castlereagh te Bazel aan. Hij begon dadelijk de engelsche wenschen ten opzichte van de Nederlanden te ontwikkelen en wel in den zin eener algeheele annexatie van België bij het grondgebied der oude Republiek. Bij de ministerieele conferentie te Langres diende hij den 27sten Januari eene memorie in ⁴⁾, waarin aangedrongen werd op de onmiddellijke overgave van het bestuur in België aan den Souvereinen Vorst en de opneming van Van Spaen in de commissie voor het voorloopig beheer der op Napoleon veroverde streken.

Op het congres te Châtillon (3 Febr.—15 Maart) ⁵⁾ kwam ook deze

¹⁾ Juste, *Le soulèvement de la Hollande en 1813 et la fondation du royaume des Pays-Bas* (La Haye, 1870), p. 94 suiv.

²⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. IV, blz. 51/2. Vgl. Castlereagh, *Corresp.*, vol. IX, p. 152 foll.

³⁾ Colenbrander, blz. 105.

⁴⁾ *Correspondence*, vol. IX, p. 197.

⁵⁾ Vgl. daarover Fournier, *Der Congress von Châtillon* (Wien, 1900); Colenbrander blz. 107 vlg.

belangrijke vraag van europeesche politiek ter sprake en werd 15 Febr. voorloopig door de overeenkomst te Troyes naar den zin van Engeland opgelost. België zou volgens een overeenkomst met Oostenrijk en Pruisen, waarbij zich later ook Rusland voegde, aan de oude Republiek worden toegevoegd en een verdere uitbreiding aan den linker Rijnsoever werd in uitzicht gesteld. Een ministerieele conferentie te Chaumont (3 Maart), waar de grondslagen eener groote europeesche alliantie voor 20 jaren werden gelegd¹⁾, liet ook de Nederlanden zelfstandig daarin toe — de eerste officieele erkenning van den herboren staat — terwijl Castlereagh behalve de toevoeging van België „une frontière convenable” voor Nederland verlangde. Deze eisch bleek te beteekenen de toevoeging ook van den linker Rijnsoever tot Aken, Gulik en Keulen: de lijn, door den Prins van Oranje in de onderhandelingen van Mei 1813 aangegeven. Maar vooreerst was Napoleon toennog niet overwonnen en weigerde standvastig meer dan het oude Staats-Brabant aan Holland terug te geven²⁾ en bovendien had Pruisen zelf het oog op den linker Rijnsoever, ja op den rechter Maasoever zelfs.

In België wenschte een sterke partij den ouden band met Oostenrijk te hernieuwen, hetzij onmiddellijk hetzij door de verheffing van aarts-hertog Karel tot soeverein aldaar, en wist zelfs (12 Maart) door eene deputatie te Châtillon onder den hertog De Beaufort, toen voorloopig gouverneur-generaal onder de commissarissen der bondgenooten, de eveneens voorloopige aanstelling van den oostenrijkschen generaal Vincent als gouverneur-generaal namens keizer Frans te Brussel (6 Mei) te verkrijgen³⁾. Dit was een groote teleurstelling voor den Souvereinen Vorst, ofschoon die aanstelling alleen als maatregel van overgang door de bondgenooten was besloten en de toevoeging bij Nederland reeds zoo goed als vast stond⁴⁾. Eerst bij den vrede te Parijs is het lot van België beslist geworden en ook Frankrijk stemde thans toe in de vereeniging van dat land met de oude Republiek tot een krachtige monarchie. De toestem-

¹⁾ Fournier, S. 178 vlg.

²⁾ Ibid. S. 203.

³⁾ Ibid. S. 183, vgl. S. 304/5. Vgl. Tellegen, blz. 104; Briefwisseling van Van der Capellen (Amst. 1859), in Gedenkschriften van Van der Duyn en Van der Capellen, blz. 350 vlg.; Juste, Le soulèvement de la Hollande, p. 110.

⁴⁾ Castlereagh, Corresp., vol. IX, p. 340, 354, 365.

ming van Rusland in al deze afspraken was verkregen door de belofte, dat Engeland en Holland samen — het laatste voor een derde — de russische schuld van 80 millioen, in 1812 bij Hope en Co. aangegaan, zouden overnemen ¹⁾.

De Souvereine Vorst, die volgens Castlereagh's raad reeds in Februari getracht had ²⁾ door zijn agent Van Zuylen van Nyevelt eene volksbeweging te Brussel, Gent en elders te zijnen gunste te verwekken en zelfs om zoo de belgische provinciën ook zonder medewerking der bondgenooten in handen te krijgen — een handelwijze, waarover de engelsche regeering allesbehalve gesticht was — had in Mei baron Van der Capellen tot zijn commissaris bij baron Vincent benoemd. Deze kreeg thans de kiesche taak de Belgen gunstig voor de vereeniging te stemmen. Zoo had ook de te Brussel woonachtige graaf van Bylandt in April door een geruchtmakende anonieme brochure onder den titel: „La réunion de la Belgique à la Hollande serait-elle avantageuse ou désavantageuse à la Belgique?” onder de initialen A. B. C. de voordeelen eener vereeniging uiteengezet, terwijl een tweede pamflet: „De la confédération des Belges et des Bataves” deze zaak nog meer aandrong. Maar de Belgen lieten zich nog niet zoo dadelijk van de wenschelijkheid van den maatregel overtuigen. De genoemde brochures lokten tegenspraak uit: Van Beughem, voormalig secretaris van kardinaal Franckenberg, bestreed uit een godsdienstig oogpunt de „traits antireligieux” van den anoniemen A. B. C.; de grijze Van der Noot en zijn aanhangers kwamen in „observations historiques, politiques, critiques et impartiales” op voor het herstel der oude regeeringsvormen; de geleerde Raepsaet betoogde de wenschelijkheid van het herstel der geestelijkheid in hare rechten; heftige brochures zagen het licht, waarin de voor- en tegenstanders der vereeniging elkander te lijf gingen. Vooral ten opzichte van den zwaren hollandschen schuldenlast, de mogelijkheid der sluiting van de Schelde en den katholieken godsdienst heerschte groote vrees in de zuidelijke provinciën voor een annexatie bij Holland, welke ook op zichzelf reeds voor

¹⁾ Castlereagh, p. 328.

²⁾ Pouillet, I., p. 16 suiv.; Juste, Le soulèvement de la Hollande, p. 115 suiv.; Vreede, Levensbericht van H. van Zuylen tot Nyevelt, in de Levensber. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. 1853, blz. 133; Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschr., dl. V, blz. 53 vlg., 214, 233, 258 vlg., 310 vlg.

België vernederend scheen, daar het grondgebied en de bevolking ontegenzeggelijk aanzienlijker waren dan die der oude Republiek, welker heerschappij van het begin der 18de eeuw slechte herinneringen had nagelaten¹⁾. Handhaving van de oude katholieke leer was de onveranderlijke eisch der roomsche geestelijkheid in België: waarborgen voor die handhaving onder den protestantschen souverain eischte zij. Bovendien had de machtige belgische adel weinig op met het burgerlijke Holland en was het aantal der franschgezinden er vrij groot.

Om de bezwaren te boven te komen en de totnogtoe zeer geheime besprekingen nader te leeren kennen, besloot de Vorst zelf naar Parijs te gaan, vergezeld van Falek, wiens diplomatieke talenten hij had leeren waardeeren, en van zijn engelschen raadsman der eerste maanden, Clancarty. Het gelukte aldaar de mogendheden, na eenige moeilijkheden over de voorwaarden, te bewegen tot de voorloopige aanneming van acht door Falek „na oneindig veel schrijven en wrijven” opgestelde²⁾ artikelen betreffende de verbinding der beide landen. Den 20sten Mei naar Parijs vertrokken, waren zij den 5^{den} Juni weder terug, de Vorst vol ongeduld om België in bezit te nemen³⁾. Nu de troepen der bondgenooten het land hadden ontruimd, kwam hiertoe de gelegenheid met het zeer geheime londensche protocol van 21 Juni, vastgesteld door de gevolmachten der bondgenooten.

Het protocol⁴⁾ hield in, dat de bondgenooten „en vertu des principes politiques adoptées par elles pour l'établissement d'un état d'équilibre en Europe”, „en vertu de leur droit de conquête” België en Nederland wensehten te vereenigen door een „amalgame le plus parfait” in het belang der beide landen, volgens de „points de vue”, vervat in de acht artikelen „mis en avant par lord Clancarty et agréés par le prince souverain”. Deze stelden vast⁵⁾: „réunion intime et complete de façon que les deux pays ne forment qu'un seul et même état”, ingericht volgens de naar de nieuwe omstan-

1) Zie deel VI, blz. 36 vlg.; Colenbrander, blz. 111.

2) Brieven, blz. 210; Colenbrander, blz. 114.

3) Castlereagh, Correspondence, vol. X, p. 52.

4) De Keerbergh, Du Royaume des Pays-Bas, Pièces Justif., p. 35.

5) Lagemans, Recueil des Traités, I, n°. 4; Notulen der Grondwetscommissie van 1815, blz. 82 vlg.

digheden „d'un commun accord" te wijzigen hollandsche constitutie. Aan „tous les cultes" werd „une protection et une faveur égales" toegekend; de belgische provinciën zouden „convenablement représentées" zijn in de beurtelings in Holland en België samenkomende Staten-Generaal; geen „entrave ou restriction" van eenigen aard in het verkeer der provinciën onderling; evenzoo volkomen gelijke rechten ook voor den handel op de koloniën; gemeenschappelijke lasten en schulden; gemeenschappelijke zorg voor de grensvestingen; waterschapszaken voor rekening van de betrokken districten, behalve in buitengewone gevallen. Eene maand later werden deze acht artikelen „comme la base et les conditions de la réunion" in Den Haag, wederom in strikt geheim, door de hollandsche regeering geteekend. Daarna kon de Souvereine Vorst alvast „uit naam der geallieerden" de regeering in België aanvaarden om er te „procéder dans les voies les plus libérales et dirigées dans un esprit de conciliation pour préparer et opérer l'amalgame des deux pays sur les bases adoptées par les Puissances", totdat op het Congres te Weenen de „arrangements" waren getroffen voor de definitieve grensbepaling, die voorloopig slechts tot de Maas vaststond. Te Weenen zouden tevens „les demandes des Puissances" bij „transaction particulière avec le prince d'Orange" worden vastgesteld.

Dit was wederom een teleurstelling, daar de ongeduldige Vorst, nu eindelijk soeverein, zonder verder bezwaar bezit van België had willen nemen, maar hij moest zich schikken naar Engeland's inzicht, dat in al deze zaken overwegend was, en onderwierp zich. Hij kwam, wederom met Falek, naar Brussel en overlegde daar met Vincent, die hem ernstig waarschuwde het als „irascible et remuant" geschetste belgische volk in zijn vooroordeelen te ontzien, vooral op religieus gebied, en voornamelijk te steunen op den machtigen adel ¹⁾. Hij aanvaardde den 1sten Augustus het bewind zoo niet met den titel, dien hij wilde vermijden, dan toch feitelijk als gouverneur-generaal der mogendheden, nog volstrekt niet als soeverein, en benoemde (12 Aug.) Van der Capellen als secretaris van Staat tot hoofd van het bestuur, dat hij zou voeren met een ministerie van drie personen: voor de binnenlandsche zaken den hertog van Ursel, voor de finan-

---

¹⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 504/5. Vgl. Gedenkschriften van Van der Duyn en Van der Capellen, blz. 297 vlg., 350 vlg.

ciën Appelius, voor de justitie De Thiennes de Lombyse, voor oorlogszaken generaal Tindal; een Geheime Raad werd tevens ingesteld, bestaande uit zeven leden, van den hoogen belgischen adel en juristen; aan het hoofd van het engelsche bezettingsleger kwam de erfprins van Oranje.

Zoo werd het bestuur van België geregeld, in afwachting van de besluiten van het Weener Congres zoowel omtrent de grensbepaling als anderszins. Daar was de Souvereine Vorst weder vertegenwoordigd door Van Spaen en Von Gagern, later ook nog korten tijd door Van der Capellen. Bij het begin der onderhandelingen in September 1814 bleek echter, dat ook hier weder Engeland voor hem zou optreden. De Vorst hechtte meer aan het bezit van Luik en Luxemburg dan aan dat van den linker Rijnsoever¹⁾, maar hoopte ook zijn nassausehe staten nog te kunnen behouden en toen Pruisen, teleurgesteld in zijn hoop op Saksen en Polen, in de laatste streek eene schadeloosstelling zocht, was van een uitbreiding tot Aken en Keulen geen sprake meer. De moeilijkheden tusschen Engeland, Frankrijk en Oostenrijk aan de eene zijde, Pruisen en Rusland aan de andere, waardoor in het voorjaar van 1815 zelfs een oorlog dreigde te ontstaan over de verdeeling van den napoleontischen buit, hadden op de eindschikking invloed en deden den Vorst in Januari geheel afzien van den linker Rijnsoever, terwijl hem in ruil voor de nassausehe erflanden Luxemburg, als „groothertogdom” en deel van den Duitschen Bond, werd toegekend met duitsch bezettingsrecht in de hoofdvesting; een smalle strook aan weerszijden van de Maas vereenigde de oude deelen van Staats-Limburg met een stuk van het oude Luik en Brabant tot de nederlandsche provincie Limburg; de rest van het bisdom Luik vormde met het gebied der oude abdij Stablo de provincie Luik; de acht artikelen werden als in dit verdrag opgenomen aangemerkt. De pogingen van Van der Capellen om ook de nassausehe erflanden te behouden, waartoe mede de Vorst hem nog in het voorjaar van 1815 naar Weenen zond, mislukten geheel.

Dit waren de hoofdzaken van het 31 Mei 1815 te Weenen te midden van de nieuwe oorlogsplannen tegen den teruggekeerden Napoleon

---

¹⁾ Van Hogendorp, blz. 62/3. Vgl. Gedenkschriften van Van der Duyn en Van der Capellen, blz. 299.

door de vier mogendheden en den toenmaligen Koning gesloten „Traité des limites”¹⁾ van het nieuwe „koninkrijk der Nederlanden”, waardoor de zuidergrens bij Givet werd afgerond, maar overigens die van 1 Januari 1792 bleef, terwijl de pruisische enclaves in Gelderland voorgoed werden ingelijfd. De Bondsakte van 9 Juni nam de grensbepalingen aan de deutsche zijde en die over Luxemburg onder hare 121 artikelen op. Van een aansluiting der Nederlanden bij den Deutschen Bond²⁾, als achtste of „bourgondische” kreits gelijk van ouds met Oranje als kraitsoverste, of slechts als nauw verbonden grensland „zur Gränzwehr” tegenover Frankrijk, waarvan sommige „alldutsche” patriotten dier dagen als „vader Arndt” en de „batavisirende” Von Gagern zongen, spraken en droomden en waaraan ook ernstiger staatslieden als de pruisische kanselier Hardenberg, Fagel en andere staatslieden dachten als een voor de veiligheid dezer landen wenschelijken maatregel, kwam niets, hoewel het eerste pruisische bondsontwerp dit denkbeeld uitwerkte. De Souvereine Vorst vreesde terecht zijne zelfstandigheid daardoor te verminderen, Oostenrijk zag er geen heil in en Engeland begeerde niet, dat zijn „sentinelle sur le continent” zooals de Vorst zelf, dankbaar voor den van Engeland ontvangen steun, zijn nieuw rijk noemde³⁾, met den Deutschen Bond in al te nauwe betrekking zou treden en daardoor misschien van Engeland zou vervreemd worden.

De schildwacht van Engeland zou echter zonder koloniën niet kunnen bestaan — dat was van het begin af vastgesteld, dat had ook Castlereagh namens de engelsche regeering reeds in Mei 1813 tegenover Oranje erkend⁴⁾ en zoowel in November van dat jaar als bij zijn bezoek in Januari 1814 bevestigd. Het was echter de vraag —

¹⁾ Lagemans, Recueil, volgens art. 19 vlg. van het protocol; Colenbrander, blz. 118/9.

²⁾ Von Gagern, Mein Antheil an der Politik, Bd. II, S. 192; Von Treitschke, Deutsche Geschichte, Bd. I, S. 680 ff. Vgl. mijne studie: Deutschland en Nederland, in Onze Eeuw, 1905, dl. I, blz. 427 vlg.

³⁾ Van Hogendorp, blz. 510.

⁴⁾ Zie boven, blz. 267. Vgl. over het volgende: Hoek, Het herstel van het Nederl. gezag over Java en onderhoorigheden 1816—1819 ('s-Grav. 1862); Van Deventer, Het Nederl. gezag over Java en onderhoorigheden, 1811—1820 ('s-Grav. 1891); Van der Kemp, De sluiting van het Londensch tractaat van 13 Aug. 1814, in Bijdr. taal-, land- en volkenkunde, 6de d., III; Colenbrander, De Belgische Omwenteling, blz. 98 vlg.; Tellegen, b'z. 120 vlg.; Heeres, Heeft Nederland de Kaap verkocht? (Amst. 1898).

Van Hogendorp gaf zich in den beginne daarvan nog niet voldoende rekenschap — in welke mate de teruggave der koloniën zou geschieden; eene vraag, die nauw samenhang met de zaak der vereeniging met België en met de bepaling der grenzen van het nieuwe rijk. Engeland wilde over die vraag eerst spreken, wanneer de vestiging van dit rijk een beklonken feit was, want het begeerde de koloniën niet terug te geven, voordat het zeker zou zijn, dat de Nederlanden sterk genoeg zouden worden om ze zelf te verdedigen tegen Frankrijk, dat in het laatst der 18de eeuw zoowel als tijdens Napoleon het koloniaal bezit der Republiek tot eigen voordeel, tot herwinning van de eigen koloniale beteekenis had willen gebruiken¹⁾. Alleen had Castlereagh reeds in Januari laten hooren, dat De Kaap niet kon teruggegeven worden evenmin als Ceilon, dat reeds in 1802 voorgoed was afgestaan, terwijl weldra ook de teruggave van de west-indische koloniën niet zoo vast bleek te staan en de vrije vaart daarop niet dadelijk door Engeland was toegelaten. Wat dit punt betreft, Engeland, dat bij het verdrag van Parijs Guadeloupe aan Frankrijk had teruggegeven en het in 1813 in het bezit daarvan getreden Zweden met geld had moeten afkopen, wenschte vergoeding daarvoor uit de hollandsche west-indische bezittingen, met name door behoud van de toch reeds door engelsche kolonisten sterk bezette koloniën Essequibo, Demerary en Berbice, zeer belangrijk voor de engelsche katoennijverheid²⁾. Het had zich oorspronkelijk zelfs voorgesteld³⁾ alle west-indische koloniën te behouden, daar zij niet zooals Oost-Indië „points of strength and empire” omvatten maar „purely commercial” waren en van groot gelang voor den engelschen handel, maar ten slotte was „the most liberal concession upon the whole the wisest” geacht. Eerst na de vaststelling van het protocol der londensehe artikelen echter wilde Engeland ernstig over de zaak spreken, maar de instructiën door den minister Van Nagell den 24sten Juni verstrekt aan Fagel, den met deze onderhandelingen van nederlandsche zijde belasten gezant te Londen, waren gegrond op de met Engeland's plannen niet overeenstemmende

¹⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 364, 472; Tellegen, blz. 120 vlg.

²⁾ Vgl. Tellegen en de daar aangehaalde plaatsen uit Castlereagh's Correspondence, dl. IX en X. Vgl. Van der Kemp, l.l. blz. 18 vlg.

³⁾ Corresp. van lord Liverpool met Clancarty (kopieën Rijksarchief), dd. 21 Jan. 1814*

onderstelling, dat alles zonder uitzondering moest worden teruggegeven, tenzij tegen goede schadeloosstelling in geld.

Engeland, toch reeds ontstemd door het ongeduld van den Souvereinen Vorst in de belgische zaken en geneigd om den engelschen handel en de engelsche planters niet te verbitteren, was verontwaardigd over deze hooge eischen en, meenend dat de zaak met den Souvereinen Vorst zelve genoeg besproken was om de denkbeelden der engelsche regeering voldoende bekend te doen achten, sprak het er ernstig over¹⁾ ook deze regeling over te willen laten aan het Weener Congres, waar de zaak der koloniën in den gevaarlijken stroom der europeesche politiek zou geraakt zijn. Het ging uit van het denkbeeld: „c'est à nous de juger ce qu'il faut rendre ou garder”, want het was eigenaar volgens recht van verovering. De Vorst, hoewel schroomend zich te schikken in „l'abandon de nos meilleures colonies” — zoo werden toen die van de West geacht — oogenschijnlijk als prijs voor de vereeniging met België en den in uitzicht gestelden koningstitel, zag dat bezwaar zeer goed in en deed de onderhandelingen te Londen, die de korzelige en over Engeland's houding verontwaardigde Van Nagell wilde afbreken, door den staatssecretaris Falck en Fagel hervatten. Engeland echter bleef zich volkomen terecht stellen op het standpunt, dat het de bij verovering verkregen bezittingen kon houden voor zoover het dit verkoos²⁾. Falck en Fagel gaven dan ook na een korte doch van engelschen kant scherp en van uit de hoogte van den feitelijken bezitter gevoerde onderhandeling op last van den Vorst aan Engeland's wenschen toe, nog juist even voordat Castlereagh naar Weenen zou vertrekken, en zoo werd den 13^{den} Augustus in diep geheim door Fagel het verdrag over de koloniën geteekend³⁾. Van Nagell weigerde daaraan zijn naam te verbinden. De Vereenigde Nederlanden kregen daarbij, met uitzondering van Ceilon en Bernagore bij Calcutta, alle bezittingen en kantoren der Oost-Indische Compagnie in Oost-Indië terug, met ruiling van Cochin tegen Banka en verbod om de bezittingen op het vasteland van Indië te versterken; de Kaap moest worden opge-

¹⁾ Tellegen, blz. 237.

²⁾ Ibid. blz. 240. Vgl. Heeres l.l. en De overgang der Kaapkolonie (Hand. Maatsch. Letterk. 1896/7 en Ned. Spect. 1905, n°. 26).

³⁾ Lagemans, I, n°. 9; Tellegen, blz. 127 vlg.

geven evenals — tot diepe ergernis van Van Nagell, die meende dat men ze bij volhouden had kunnen redden — Essequebo, Demerary en Berbice. Drie weken later werd het verdrag geratificeerd.

Het gedwongen verlies dezer belangrijke koloniën, de eerste met een aanzienlijke hollandsche bevolking ¹⁾, de andere voor den amsterdamschen katoenhandel van gewicht, scheen eenigszins goedge maakt te worden door geldelijke bepalingen ten gunste der Nederlanden: Engeland zou aan Zweden 1 mill. pd. st. geven voor Guadeloupe, 2 mill. pd. voor de vestingen op de fransche grens en de helft (maximum 3 mill. pd.) van de russische schuld, die zou worden afgelost om te voldoen aan de voorwaarde, waaronder Rusland had toegestemd in de vereeniging met België. Het verdrag bleef op verlangen van Engeland weder voorloopig geheim wegens de geldelijke overeenkomst buiten het Parlement om en wegens de nog niet afgeloopen besprekingen over België te Weenen; eerst in Juni 1815 werd het openlijk aan het Parlement voorgelegd, nadat de grenzen van het rijk waren vastgesteld en de overeenkomst over de Russische schuld gesloten ²⁾. De uitvoering ervan vond nog vertraging door de gebeurtenissen van 1815 en den langzamen gang van het Weener Congres met al zijne gevaren voor den algemeenen vrede in Europa.

Gaven deze bezwaarlijke onderhandelingen aan het departement der buitenlandsche zaken veel te doen, de Souvereine Vorst liet zich niet weerhouden om zelfstandig daarin op te treden, met hulp vooral van den reeds in December 1813 tot secretaris van staat benoemden bekwamen, handigen en veelzijdig werkzamen Falck, meer dan van den als commissaris-generaal voor dit departement aanvankelijk opgetreden Van Hogendorp, die niet de man was om zich te laten op zijde schuiven en ook door zijn wankelende gezondheid belemmerd werd in zijn arbeid, zoodat hij zijn verantwoordelijke post door Van der Duyn moest laten waar-

¹⁾ Deze schikte zich slechts noode in den „verkoop”, zooals ten onrechte nog tot in dezen tijd de transactie genoemd werd, aan Engeland, dat reeds getoond had geen eerbied te hebben voor de oude rechten en gebruiken, met name voor de hollandsche taal, waaraan de bevolking zoo gehecht was.

²⁾ Tellegen, blz. 131. Vgl. over de gevaren dezer geheimzinnigheid, waardoor men ten slotte gedwongen zou zijn hier te lande „met den slag te waarschuwen”: Falck, Brieven, blz. 207.

nemen ¹⁾. Reeds na een paar maanden (6 April) werd Van Hogendorp dan ook vervangen door Van Nagell tot Ampsen, terwijl de eerste als vice-president van den Raad van State intusschen nog wel invloed op het beheer der buitenlandsche zaken kon blijven uitoefenen. Maar de eigenlijke leider bleef de Vorst zelf, geheel in overeenstemming met zijn aangeboren lust om alles zelf te doen, alles zelf te beslissen, waarbij de gewillige Falek ²⁾ hem een uitstekend helper bleek, beter dan de korzelige Van Nagell. Zoo geschiedde alles naar den wil en het inzicht van den Vorst, die in vele dingen zijn dienaren niet eens raadpleegde of zelfs hun geen kennis gaf van de genomen beslissing. Grootte teleurstelling trof hem echter door het afspringen van de verloving van den erfprins met zijn engelsche bruid, die onder den invloed van hare moeder en hare omgeving tot ergernis van haren vader ten slotte weigerde den reeds voor de vaststelling van den huwelijksdag overgekomen jongen vorst naar het vasteland te volgen en hem den 16^{den} Juni den afscheidsbrief toezond ³⁾.

Dit feit werkte niet mede om de goede verstandhouding tusschen den Souvereinen Vorst en de engelsche regeering te handhaven, al deed de gezant Fagel in deze richting zijn uiterste best. Ook die tegenover den koning van Pruisen liet steeds te wenschen over, zoodat de Vereenigde Nederlanden reeds van het begin af onmiskenbare neiging tot zelfstandigheid toonden tegenover de beide regeeringen, die hunne onafhankelijkheid hadden helpen vestigen. Als geheel zelfstandig vorst sloot de soverein zich te Weenen in Februari 1815 aan bij Frankrijk, Oostenrijk en Engeland, die een geheim verbond hadden gesloten om desnoods gewapenderhand de eischen van Rusland en Pruisen met betrekking tot de regeling der kaart van Europa te weerstaan; hij zeide in geval van oorlog 40000 man toe voor het gemeenschappelijke leger ⁴⁾.

In den loop van 1814 bevestigde de staat zich inwendig meer en

---

¹⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 3 vlg., 190 vlg.

²⁾ Vgl. over dezen zijne belangrijke Brieven uit dezen tijd, blz. 192 vlg. De eigenlijk aangewezen Jacob Fagel trok zich spoedig terug.

³⁾ De Bas, Prins Frederik, dl. III, blz. 406 vlg.; Gedenkschriften van Van der Duyn en Van der Capellen, blz. 63 vlg.

⁴⁾ Gedenkschriften *ibid.*, blz. 299.

meer. De benoemingen en aanstellingen in de verschillende takken van bestuur, ook naar aanleiding der bepalingen van de Grondwet, waren intusschen niet altijd naar den zin der oude Oranjepartij. De Souvereine Vorst had wel lijsten laten vervaardigen van de in 1795 afgezette ambtenaren en was van plan deze heeren te gebruiken bij het vervullen der ambten in stad en land ¹⁾, maar hij stelde blijkbaar zeer hoogen prijs op de diensten der „fransche partij”, der in franschen administratieven dienst geschoolde ambtenaren, die nog in vele ambten werkzaam waren en hun best deden om mannen van hunne kleur aangesteld te krijgen, met wering van hen, die sedert 1795 hadden stilgezeten en dus van het bestuur, met name van de moderne begrippen dienaangaande, geen kennis hadden. Zoo kwamen er weldra klachten, dat „de Prins patriotsch geworden was”; Van Maanen, Falek, Kemper en de hunnen hadden dikwijls meer invloed dan Van Hogendorp en den met hem gelijkgezinden aangenaam was. Vooral de Fagels klaagden over achteruitzetting der oude dienaren van het Oranjehuis. In het leger werden de ervaren napoleontische officieren ook door den erfprins meermalen verkozen boven die van het voormalige leger der Republiek, zelfs al waren de eersten Napoleon tot het einde toe trouw gebleven; slechts enkelen hunner, als Verhuell, bleven uitgesloten wegens hun hardnekkig verzet tegen de onwenteling. Maar, patriotsch of niet, de aanzienlijken werden bij de samenstelling der regeeringsecolleges zeer in het oogvallend begunstigd.

Aan het hoofd der binnenlandsche zaken stond sedert 29 November 1813 als commissaris-generaal de reeds onder Schimmelpenninck met dat ambt belaste oud-orangist Van Stralen, die reeds dadelijk de diep in het volksleven ingrijpende zaken van landbouw, nijverheid, armwezen, onderwijs, kerkelijke regeling, plaatselijke begroo-tingen, heerlijke rechten, waterstaat enz. ter hand nam ²⁾, meestal het oude herstellend, zelfs in zeer reactionnair zin, anderdeels het nieuwe handhavend, waar het onbetwist verbetering aanbracht. De schoolwet van 1806 werd onder persoonlijken invloed van den reeds in Fulda in dien geest werkzamen Vorst door hem in stand

---

¹⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 49; Charles Stewart, engelsch gezant te Parijs, aan lord Castlereagh (kopieën Rijksarchief), 14 Maart 1815.

²⁾ Vgl. Van Akerlaken, Hendrik van Stralen, blz. 257 vlg.

gehouden met wijziging, onder leiding weder van Van der Palm en Van den Ende, in nationalen zin van de onder het fransche beheer genomen maatregelen omtrent taalonderwijs en schoolfondsen; de drukpers werd ontheven van de belemmerende wetten op de censuur en het eigendomsrecht der auteurs, zoodat ieder verantwoordelijk bleef voor zijn uitgaven en zijn auteursrechten gehandhaafd zag. De oude heerlijke rechten van jacht en visscherij, zelfs dat van collatie in kerkelijke zaken, werden hersteld, nog even voor de afkondiging der Grondwet¹⁾; waar vóór 1795 de ambachtsheer het recht had bezeten openbare betrekkingen in zijn ambacht te vergeven of ten minste daarbij personen voor te dragen, werd dit recht aanstonds hersteld; de in Januari 1813 door het fransche bestuur toegestane afkoop der tienden werd weder afgeschaft. Het platteland geraakte op die wijze weder geheel onder den invloed der aanzienlijken, die het in de Staten ook vertegenwoordigden. In mindere mate maar ten slotte toch in dezelfde richting werd het stedelijk bestuur overal zoo ingericht: ook hier werd wederom aan de aanzienlijken feitelijk het bestuur overgelaten tot groote ergernis van vele voormalige democraten, die den invloed der burgerij op het stedelijk beheer weder zoo goed als geheel moesten zien verdwijnen. De zeer aan het oude gehechte Van Stralen, die ook in 1799 in Noord-Holland op reactionnaire wijze te werk was gegaan en daarmede veel verbittering had gewekt, wist in den eersten tijd zijn inzichten krachtig te doen gelden en de Souvereine Vorst, zelf geneigd om zooveel mogelijk tot het oude terug te keeren, legde hem daarbij geen bezwaren in den weg evenmin als Van Hogendorp, die eerst later vrijzinnige begrippen ontwikkelde in tegenstelling tot de sterk monarchale regeeringswijze des Konings maar op zichzelf van het oude stelsel der aristocratische regeering allerminst afkeerig was.

Zoo kreeg de reactie in vele opzichten vrij spel, al schudden Falek, Roëll en anderen soms bedenkelijk het hoofd over dit ingaan tegen de gebeurtenissen sedert 1795. De fransche geneeskundige wetgeving werd weder door die van 1804—1808 vervangen; aan alle openbare eerediensten werd overeenkomstig de gedane beloften de noodige bescherming verleend in afwachting van de reeds ter hand genomen maar tijdvorderende bijzondere regelingen der kerk-

---

¹⁾ Tellegen, blz. 57.

genootschappen; de plaatselijke belastingen en begrootingen werden voorloopig geregeld; de uitnemende fransehe regeling van den burgerlijken stand werd gehandhaafd; ten opzichte van den landbouw werden krachtige maatregelen genomen tegen de in December 1813 weder door den invoer van ziek pruisisch vee uitgebroken veepest. Het regende zeer ingrijpende besluiten omtrent al deze belangrijke aangelegenheden zoowel als omtrent de financiën, de marine, het leger, den handel, de nijverheid, en toen den 9^{den} April ingevolge de Grondwet de nieuwe „secretarissen van staat” benoemd werden, ging dit met weinig minder voortvarendheid door.

De fransehe wetgeving, die ter wille van een geregelden gang van zaken aanvankelijk gehandhaafd had moeten worden en bij besluit van 21 November 1813 reeds dadelijk bevestigd was, werd met de noodige wijzigingen ten opzichte van de taal en de rechtspraak „in naam van den Souverein” voorloopig behouden. Noeh de oude wetten der Republiek, voor welker wederinvoering bijna niemand iets gevoelde, noeh die van het koninkrijk Holland werden hersteld, de laatste blijkbaar niet wegens bezwaren van praktischen aard ¹⁾. Veel werd dus, tegen de verwachting dikwijls in, behouden van wat pas onder Napoleon was ingesteld. Een vijftal wetboeken, 20 Juli 1814 op advies eener commissie voor die aangelegenheden ingevoerd, regelden de rechtspleging voor leger en vloot met inrichting van een Hoog Militair Gerechtshof en in overeenstemming grootendeels met het wetboek van 1799 maar met handhaving der lichamelijke tuchting en verwijzing van gewone misdrijven, door militairen begaan, volgens het fransehe stelsel naar den militairen rechter. De burgerlijke wetboeken bleven met betrekkelijk geringe wijziging — met afschaffing van de niet populaire jury, beperking van de openbaarheid der rechtspraak, vervanging van de guillotine door strop en zwaard, wederinvoering der geeseling en tuchthuizen — die van den franschen tijd: de Code Napoléon, de Code de Commerce, de Code Pénal, in gebrekkig Nederlandsch vertaald, met belofte intusschen van latere nationale wetgeving.

Aan het hoofd der oorlogszaken kwam de erfprins als opperbevelhebber van het leger en inspecteur van alle wapenen, met Mollerus

¹⁾ Tellegen, blz. 177.

als commissaris-generaal van dit departement, die intusschen op verlangen des Vorsten spoedig plaats maakte voor den volgzamen generaal Janssens en later voor den nog volgzamer Van der Goltz. Van Nagell nam, zooals wij zagen, de buitenlandsche zaken van Van Hogendorp over; de ervaren Van der Hoop kreeg de leiding der marine weder; in de plaats van den al te reactionnair en ouden, voor zijn zware taak allengs terugdeinzenden Van Stralen kwam de buigzame en vrijzinnige Roëll, voor waterstaat Repelaer, voor financiën in de plaats van den weinig voortvarenden Canneman Six tot Oterleek, voor koloniën en handel Van der Capellen; Van Maanen bleef belast met de leiding der justitie, Falck bleef algemeen secretaris van staat — allen mannen, op wier volgzzaamheid de Vorst meende te kunnen rekenen en in wie hij zich dan ook niet bedrogen zag¹⁾.

In den Raad van State werden, met Van Hogendorp als vice-president, elf leden benoemd, meest allen van aanzienlijke geboorte en leden der oude oranjepartij, naast wie slechts twee oude Patriotten: Canneman en Queysen. Ook in dit lichaam bleek het weldra, dat de Souvereine Vorst geen tegenspraak, zelfs geen medespreken duldde en alleen adviezen van den Raad begeerde om geheel zelfstandig de beslissing te nemen, zoodat de Raad weldra „een schaduwe, een bloote vorm” werd in plaats van een „aanzienlijk werktuig in de Regeering” zooals volgens Van Hogendorp de Grondwet bedoeld had²⁾, een tweede ministerieele kabinetsraad, niets meer, niets invloedrijker dan deze, die trouwens na de eerste maanden niet meer bijeenkwam, daar de Vorst alles met de afzonderlijke ministers behandelde.

Eene commissie van twaalf wederom aanzienlijke heeren onder leiding van Van Hogendorp werd belast met het ontwerpen der provinciale reglementen³⁾ volgens art. 74 der Grondwet, dat deze zaak, met advies eener te benoemen commissie, aan den Souvereinen Vorst overgelaten had. In overleg met de „gouverneurs” der provinciën, wederom gelijk bij de staatssecretariaten en den Raad

---

¹⁾ Tellegen, blz. 149 vlg.

²⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 94 vlg. Vgl. Tellegen, blz. 158/9.

³⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 88 vlg.; Tellegen, blz. 167 vlg.

van State meestal personen van aanzienlijke geboorte¹⁾, ging deze commissie aan den arbeid. Zij stelde voor alle provinciën eene ridderschap in behalve voor Zeeland, waar te weinig edelen waren en men voorschreef dat zes leden uit den adel moesten gekozen worden, en voor Friesland, waar men de oude grietenij-afgevaardigden uit adel en eigenerfden herstelde. Overeenkomstig de toezegging in de grondwetsrede van Van Maanen werd aan deze herleefde gewestelijke ridderschappen, waarin thans „alle de familiën, die tot aanzien kwamen” op den duur konden worden opgenomen²⁾, benevens aan de stedelijke regeeringen, welker reglementen eveneens met advies van in de respectieve steden benoemde commissiën van aanzienlijke inwoners opgesteld werden, en aan den „landelijken stand” der daarvoor ingestelde landdistricten de keuze der Provinciale Staten opgedragen. Voor de twee laatste categorieën ging dit volgens een de stemgerechtigden aanwijzenden, naar plaatselijke toestanden afwisselenden census, ten platten lande hooger dan in de steden. De instelling van deze ridderschappen maakte ook die van een Hoogen Raad van Adel (24 Juni 1814) noodig ten einde na te gaan, wie tot de opneming daarin gerechtigd waren of waardig geacht zouden worden, en verder om den Vorst bij verheffing in den adel of erkenning van adellijke titels van nederlandschen of vreemden oorsprong van advies te dienen; de regeling onder koning Lodewijk strekte hier tot voorbeeld³⁾.

De samenstelling der eerste Staten-Generaal was zoowel als die der eerste Provinciale Staten aan den Souvereinen Vorst overgelaten en ook hier toonde deze geheel te handelen in overeenstemming met de woorden van Van Hogendorp's eerste proclamatie: „alle de aanzienlijken komen in de Regeering”. Bijna zonder uitzondering toch behoorden de nieuwgekozenen⁴⁾ tot de adellijke en patricische familiën van de oude Republiek gelijk ook met de stedelijke en landelijke regeeringspersonen het geval was en zij van de verdere

---

¹⁾ Van Leyden van Westbarendrecht in Zuid-Holland, Van Tuyl van Serooskerken in Utrecht, Aebinga van Humalda in Friesland, Bentinck van Buckhorst in Overijssel, Van Imhoff in Groningen, Schorer in Zeeland, Hofstede in Drente, Tets van Goudriaan in Noord-Holland, Hultman in Brabant, Van Lynden in Gelderland.

²⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 72.

³⁾ Zie boven blz. 187. Tellegen, blz. 168 vlg.

⁴⁾ Vgl. de lijsten in Stuart's Jaarboeken.

ambten het leeuwendeel verkregen. Zoo ging het in de praktijk hier anders dan Van Hogendorp had gemeend, die zich voorgesteld had, dat de Staten-Generaal zoowel als de Provinciale Staten „uit allerlei standen” gekozen zouden worden, zoodat „een gemeenzame omgang” hechte grondslagen zou geven voor de eenheid van zin in het gansche land¹⁾. Men mag zeggen, dat de nieuwe staat der Vereenigde Nederlanden eene monarchie was, waarin de groote macht van den Vorst slechts in geringe mate beperkt werd door eene voor dien tijd betrekkelijk vrijzinnige maar toch feitelijk slechts schijnbaar „liberale” Grondwet en onder hem de oude aristocratie het bestuur voerde.

De Staten-Generaal²⁾, welker beraadslagingen evenals die der Provinciale Staten en der gemeenteraden geheim waren, volgden onder presidium van Van Lynden van Hoewelaken, later van Van Hogendorp, de inzichten van den Vorst zonder bezwaren; de „zwijgende Staten-Generaal” van 1814, die alleen warm werd bij de jachtwet en de financieele wetten van Mei, was slechts in naam eene volksvertegenwoordiging, feitelijk een orgaan, waardoor de Vorst de voorgestelde wetten liet goedkeuren — in de eerste zitting werd slechts één ontwerp verworpen — wanneer het hem geraden scheen een zaak niet eenvoudig bij besluit maar bij wet te regelen. En dan nog werden meermalen wetten door vorstelijke besluiten weder afgeschaft of gewijzigd, zonder dat iemand zich daarom scheen te bekreunen dan een enkele rechtsgeleerde. De Staten-Generaal, aan wie volgens den wensch van den Vorst zoo weinig mogelijk „papieren” werden getoond, lieten zich dat welgevallen zonder „eenig gevoel van hunne waardigheid.”

Onder de wetten, die werden aangenomen, bekleedde de financieele wet van 14 Mei 1814³⁾ een belangrijke plaats.

De voorloopige regeling der financieele aangelegenheden in de eerste weken van het herstel der onafhankelijkheid door wederinvoering der convoeien en licenten in het algemeen volgens Slingelandt's tarief van 1725, van de bij de inlijving afgeschafte accijnzen, van

¹⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 72; dl. V, blz. 110. Zie boven, blz. 303.

²⁾ Ibid. dl. V, blz. 110 vlg.

³⁾ Vgl. daarover: Buys, De Nederlandsche staatsschuld sedert 1814 (Leiden, 1857), bl. 17 vlg.

Gogel's successiewet, met behoud van sommige fransche belastingen, vernietiging van het gehate tabaksmonopolie en dergelijke, bracht den toestand van het belastingwezen in het algemeen terug tot dien van den tijd van Schimmelpennineck en koning Lodewijk, met handhaving van de fransche grondbelasting, de zegel-, registratie-, griffie- en hypotheekrechten en de belasting op den waarborg voor goud en zilver.

Maar de algemeene opinie eischte eene billijke regeling der staats-schuld. De genoemde wet trachtte daarin te voorzien met inachtneming der in deze tijden geboden voorzichtigheid. Zij had ten doel „herstel der nationale schuld” en tevens „vinding der fondsen, benoodigd tot stijving van 's lands kas.” De gehate, maar noodzakelijke tierceering kon wel niet ongedaan gemaakt worden doch men vond een uitweg tot verzoening der belangen van schatkist en renteniers. Voortaan zou de schuld, die thans uit niet minder dan 20 verschillende schulden, rentende $1\frac{1}{4}$ tot $7\frac{0}{10}$, bestond¹⁾, in één staats-schuld worden veranderd, die $2\frac{1}{2}\frac{0}{10}$ rente zou dragen, maar zij werd ook thans slechts voor $\frac{1}{3}$ als „werkelijke” schuld erkend, terwijl $\frac{2}{3}$ als „uitgestelde” schuld werd aangemerkt en door jaarlijksehe loting van 4 mill. in bijna 300 jaren allengs kon worden opgenomen in de „werkelijke”, die dus op den duur alle schuld zou omvatten. De bepaling, dat thans voor de verkrijging van *f* 45 rente *f* 100 dadelijk in de schatkist moest worden gestort, hielp deze tevens aan eene zeer gewenschte bate van 28 mill., waardoor de inkomsten van dit jaar van bijna $38\frac{1}{2}$ mill. tot $66\frac{1}{2}$ mill. stegen en de uitgaven van bijna 60 mill. dus ruim gedekt waren, zelfs met de reeds betaalde buitengewone bijdragen een overschot van 10 mill. opleverden. De staatsschuld steeg, door de conversie tot eene rente van $2\frac{1}{2}\frac{0}{10}$, van 1250 tot 1726 mill., waarvan bijna $575\frac{1}{2}$ mill. in de Werkelijke Schuld werd opgenomen. De door de financiers en het publiek afgekeurde en zelfs in de Staten-Generaal op eenig verzet stuitende²⁾ maatregel verwekte later tevredenheid, zelfs bewondering voor de financieele kennis van den Souvereinen Vorst, daar immers nu de geheele schuld, zij het op den langen duur, weder zou

¹⁾ Vgl. het lijstje *ibid.*, blz. 21.

²⁾ Vgl. Tellegen, blz. 189/90. Van Stralen leidde de oppositie, vgl. Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 112.

erkend worden, ook al was het voor velen bezwaarlijk in de eerste plaats dadelijk een nieuwe betaling aan den staat te doen en anderzijds te wachten op de rente-verschaffende uitloting; zij was bovendien onmiddellijk voordeelig voor de van alle kanten belaagde schatkist, ook al vermeederde door de conversie dadelijk het bedrag der schuld aanzienlijk en kon er vooreerst geen sprake zijn van verdere bezuiniging.

Zoo slaagde de Souvereine Vorst in den loop van 1814 en 1815 erin op allerlei gebied den nieuwen staat eene voorloopige organisatie te geven, niet meer dan voorloopig intusschen, omdat de te wachten verbinding met België andere regelingen noodig zou maken dan voor de oude Vereenigde Nederlanden alleen konden dienen.

Die verbinding was ingeleid met de aanvaarding der regeering in België door den Souvereinen Vorst op 1 Augustus, maar nog slechts voorloopig en nog niet met aanneming van den titel van koning of soeverein, hoewel het in de bedoeling lag, dat hij dezen later zou voeren¹⁾. De besturende staatssecretaris Van der Capellen had reeds onder het bewind van Vincent al het mogelijke gedaan om in overleg met dezen de belgische geestelijkheid, den hoogen adel, den handelstand, de nijveren gerust te stellen omtrent de gevolgen eener vereeniging met de protestantsche en burgerlijke noordelijke gewesten, die weder een handelsstaat hoopten te worden als weleer. Maar de eischen der Belgen ten opzichte van de voorwaarde dier vereeniging — de vroeger gebezigde uitdrukking „*accroissement de territoire*” voor het Noorden klonk hun als eene beleediging — waren hoog. De invloedrijkste leider der belgische geestelijkheid, Maurice de Broglie, bisschop van Gent, die in Mei teruggekeerd was naar zijn bisdom, waaruit de tirannie van Napoleon op kerkelijk gebied hem verdreven had, was niet bepaald afkeerig van het Huis van Oranje en de vereeniging maar verlangde voor zijne Kerk teruggave der nog niet verkochte voormaals geestelijke goederen, thans „*biens nationaux*”, herstel der geestelijkheid als stand bij de samenstelling der Provinciale Staten, herstel der Jezuïeten-orde en der tienden, afschaffing van den burgerlijken stand, verbetering der inkomsten van de

¹⁾ Tellegen, blz. 240.

geestelijkheid¹⁾; hij en andere geestelijken eischten katholieke ambtenaren voor het Zuiden en katholiek onderwijs, zelfs een afzonderlijke constitutie voor België; de hooge belgische adel kon zich slechts noode schikken in het verlies zijner oude rechten zoowel als in de heerschappij van het Huis van Oranje in de plaats van het oude habsburgsche geslacht, waaraan nog velen gehecht waren ook onder de andere standen in België, die de oude privilegiën met de oude gewestelijke zelfstandigheid betreurden en vreesden voor burgerlijke invloeden; de belgische handel was beducht voor dien van het Noorden, vooral nu het tarief van 1725 weder grondslag was geworden van de heffing der convooien en licenten; de belgische nijverheid was niet gerust omtrent de houding der nieuwe regeering tegenover hare behoeften, geheel andere dan die van het Noorden; de zware hollandsche staatsschuld stond tegenover het bijna geheel ontbreken van die schuld in het Zuiden; de ontwikkelde klassen waren gehecht aan hare fransche taal en zagen met tegenzin het oogenblik komen, waarop ook aan het Nederlandsch een plaats bij het onderwijs en als regeeringstaal zou worden toegekend; een aantal, vooral jonge lieden gevoelden meer voor een aansluiting bij het Frankrijk der Bourbons dan bij het Noorden met zijn blijkbaar burgerlijk-conservatieve opvattingen en de „lettre d'un Belge au roi Louis XVIII" in dezen geest maakte in België diepen indruk. Zoo waren er reeds dadelijk tal van bezwaren²⁾, ofschoon de Souvereine Vorst reeds bij zijn eerste onderhandelingen met de Belgen zelf in December 1814 toezeggingen had gedaan, die de strekking hadden om alle vrees weg te nemen³⁾. Maar ook van hollandsche zijde was men allesbehalve onverdeeld ingenomen met het vooruitzicht eener vereniging met het bijna geheel katholieke België, met de opening der Schelde ten behoeve van het voor Amsterdam en Rotterdam als concurrent te vreezen Antwerpen, met de concessiën op handels- en nijverheidsgebied aan de Belgen.

De vraag rees, of het, ingeval eener verbinding der beide natiën, niet wenschelijk zou zijn ze ten minste administratief gescheiden te

¹⁾ Van der Capellen, 1. l., blz. 365. Vgl. Colenbrander, blz. 120 vlg.

²⁾ Vgl. een en ander in de bovengenoemde brochures van graaf van Bylandt (Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 486 vlg.); Pouillet, p. 20 suiv.

³⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 481.

houden en alleen een gemeenschappelijke dynastie aan beider hoofd te stellen. In ieder geval diende de aanhechting van België bij Frankrijk belet te worden. Groote omzichtigheid was derhalve gewenscht en Vincent had veelbeteekenend gezwegen, toen de Souvereine Vorst in antwoord op zijn raadgeving om op den adel te steunen had gezegd: „nous sommes les hommes du peuple et non les chefs de la noblesse”¹⁾; hij zeide later van den Vorst, dat deze, „trop libéral pour être roi”, tevens „trop roi” was „pour être sincèrement libéral.”

Voorloopig werden dan ook door het voorloopige bestuur te Brussel, dat een bepaald oostenrijkschgezinde kleur droeg, alleen die maatregelen genomen, welke tot „ontfransching”, d. i. feitelijk tot verhollandsching — men sprak van „harmonie” — van het karakter der instellingen konden leiden: tempering van de hardheid der fransche wetgeving, afschaffing der jury en der censuur met invoering der hollandsche drukperswetgeving, verlof om de nederlandsche taal te gebruiken, waar de meerderheid der bevolking vlaamsch was. Bovendien kwam men de geestelijkheid te gemoet door verbetering harer inkomsten en door de concessie, dat geen huwelijk van Roomschen voor den burgerlijken stand zou worden voltrekken dan tegen overlegging eener verklaring van de geestelijkheid, dat zij geen bezwaar tegen het huwelijk had; daarentegen werd de nog niet erkende pauselijke vertegenwoordiger, mgr. Ciamberlani, die de noord-nederlandsche missie had moeten organiseeren, tot ergernis van vele Roomschen wegens onwettige uitoefening van kerkelijk gezag en tegenwerking der regeering met geweld uit het land verwijderd. Men diende echter den loop van het Congres te Weenen en de daar te nemen eindbeslissingen af te wachten, met name die over de begrenzing van het nieuwe rijk, welks zuidoostergrens nog lang zeer onzeker was²⁾. Ook nadat de mogendheden in Februari 1815 de algeheele vereeniging voorgoed hadden vastgesteld en dit den 23sten Februari te Brussel door graaf De Thiennes was bekend gemaakt, aarzelde de Vorst nog den koninklijken titel aan te nemen³⁾; hij besloot eerst in Maart daartoe.

De tijding, dat Napoleon te Cannes geland was, maakte het

¹⁾ Van Hogendorp, blz. 505. Vgl. over de stemming: Falck, Brieven, blz. 208 vlg.

²⁾ Zie boven, blz. 309, 313; De Bosch Kemper, blz. 444 vlg.

³⁾ Van Hogendorp, l. l. blz. 513.

wenschelijk deze zaak zoo spoedig mogelijk door te zetten, vooral omdat de kwestie' der souvereiniteit in België thans buiten allen twijfel gesteld diende te worden voor het geval, dat Napoleon erin slagen zou weder meester te worden in Frankrijk ¹⁾. Zoo kwamen den 16^{den} Maart eindelijk de Staten-Generaal in de Trèveskamer op het Binnenhof bijeen en werden door den Vorst ontvangen met een toespraak, waarin hij verklaarde „besloten” te hebben „het oppergezag over al de Nederlanden en tevens de Koninklijke waardigheid te aanvaarden” ²⁾ over het rijk, „van dit oogenblik af het Koninkrijk der Nederlanden”, welke naam „een eerste waarborg” zou geven „voor de innige en broederlijke eendragt, die onder al onze onderdanen moet heerschen”. Van Hogendorp uitte als voorzitter zijn gelukwensch, eindigend met een door allen gevolgd „leve de Koning”. Eene week later erkenden de mogendheden te Weenen den nieuwen „Koning der Nederlanden en Groothertog van Luxemburg”, die daarop van zijne troonsbeklimming officieel mededeeling zond aan de vijf vorsten der betrokken landen, in de eerste plaats aan den Keizer van Oostenrijk, voormalig soeverein van België. Den 23sten beval de Koning in de oude Grondwet de namen „Souverein Vorst” en „Erfprins” overal te vervangen door die van „Koning” en „Prins van Oranje” en kondigde zijn plan aan om voor de herziening der wet de Staten-Generaal „in dubbelen getale” op nader te bepalen tijd te doen samenkomen.

Het gevolg van deze handelingen, die de vereeniging met België onherroepelijk moesten vaststellen, was de noodzakelijkheid eener wijziging der Grondwet in verband met de acht artikelen van Juli 1814, de besluiten van het Weener Congres en de wenschelijkheid om aan de verlangens der Belgen zooveel mogelijk te gemoet te komen. Den 22sten April werd daarom een nieuwe Grondwetcommissie ingesteld om te „overwegen welke veranderingen noodzakelijk of dienstig zouden zijn” voor den nieuwen toestand en „een gaaf ontwerp” te „formeren”, ook omtrent de wijze van invoering. Zij bestond uit Van Hogendorp als benoemd president en 23 leden ¹⁾, waarvan 12 Room-

¹⁾ Poulet, p. 108.

²⁾ Ibid. p. 100 suiv., 108.

³⁾ Graaf van Aerschot, Alberda van Bloemersma, Van Aylva, De Coninck, Dotrengé, Dubois, Van der Duyn van Maasdam, Elout, Gendebien, Holvoet, Lampsins, Le Clercq, Van Lynden van Hoevelaken, Van Maanen, graaf César de Méan, graaf De Mérode—

schen. De meeste leden der oude grondwetscommissie werden ook in deze benoemd, terwijl in de plaats van hen, die geweigerd hadden of wegens hun ministerschap minder geschikt waren, anderen werden gesteld uit dezelfde categorie van aanzienlijke personen; uit België werden hooge edelen benevens rechtsgeleerden en magistraten van hoogen rang genomen, onder hen behalve de vrij reactionnaire graaf De Thiennes en de kanunnik De Méan een drietal bepaalde liberalen: de advocaten Gendebien, Le Clereq en Dotrengé, naast gematigd-clericale leden als de oud-prefect De Coninck, de raadsheer Holvoet en de graaf van Aerschot, als de rechtsgeleerden Raepsaet en Dubois en de graaf De Mérode—Westerloo. Secretaris werd tot ergernis van velen de bekwame joodsche advocaat J. D. Meyer, uit Amsterdam. Falck en Van der Capellen hadden op de samenstelling der commissie grooten invloed gehad ¹⁾.

Nog voordat de commissie den eersten Mei hare zittingen begon, hadden de staatkundige omstandigheden reeds een voor het bestaan van den nieuwen staat zeer gevaarlijke wending genomen. Het fransche leger, het fransche volk had zich onder den diepen indruk van den door den inval en het voortdurend toezicht der bondgenooten aangedanen smaad, van den triomf der bourbonsche reactie wederom met geestdrift gewend tot den ouden heerscher. Napoleon's tocht van Cannes naar Parijs was een zegetocht geworden, waartegenover Lodewijk XVIII en zijn Hof voor den op 20 Maart weder in de Tuilerieën gevestigden Keizer naar Gent week onder bescherming van het engelsch-nederlandsche observatieleger van Wellington in België. En de alleenheerscher zocht thans steun in een liberale constitutionneele monarchie, te besturen volgens de „acte additionnel aux constitutions de l'Empire”, hopenoog zoo het fransche volk te winnen voor den nieuwen kamp tegen de machtige zevende europeesche coalitie. Want Europa weigerde absoluut het nieuwe keizerrijk te erkennen; het weigerde te gelooven in des overweldigers vredelievendheid en de vier groote mogendheden hadden zich reeds

---

Westerloo, Mollerus, Queysen, Raepsaet, graaf De Thiennes de Lombyze, Van Tuyll van Serooskerken van Zuylen. Voor Luxemburg kwamen later nog daarbij de barons d'Anethan en Van der Dussen.

¹⁾ De Bosch Kemper, blz. 450. Vgl. Falck, Brieven blz. 218/9; Juste, p. 185. Vgl. Colenbrander, blz. 122 vlg.

in Maart opnieuw plechtig tegen hem verbonden, hare onderlinge verschillen, die zelfs tot een oorlog hadden kunnen leiden, begraving in het gezicht van den gemeenschappelijken vijand, den zoon der Revolutie. Zoo stond dan de oorlog opnieuw voor de deur en de angstige spanning in de lente ook hier te lande zou weldra eindigen.

Op den 1sten Juni bezwoer Napoleon op het „Meiveld” plechtig de nieuwe staatsregeling en den 12^{den} verliet hij Parijs om aan het hoofd van zijn 117000 man tellend leger het totnogtoe ongemoeid gelaten België binnen te vallen. Het was zijn plan eerst het Maasleger van Blücher met zijn 150000 Pruisen, dan het engelsch-nederlandsche van Wellington met zijn 90000 man, en daarna, zoo noodig, de langzaam op den Rijn aanrukkende Oostenrijkers en Russen, terug te slaan. Hij wilde zijne vijanden voorkomen en dezen hadden de groote fout begaan hem niet op het lijf te vallen voordat hij gereed was, wat Wellington en Blücher beiden aanvankelijk gewenscht hadden.

Bij Wellington's leger was ook het nederlandsch-belgische onder den jongen Prins van Oranje en zijn broeder prins Frederik, een nog betrekkelijk zwakke en slecht samenhangende macht van haastig gevormde linie-regimenten en weinig geoefende militie-bataillons, die uit het Noorden bruikbaar dan die uit het Zuiden, waar de reorganisatie nog nauwelijks begonnen was. Behalve deze troepen en die in de garnizoenen waren overal in den lande uit zich aanbiedende jongelieden, studenten en anderen, vrijwilligerkorpsen opgericht, verder vrijwillige militie en schutterij, jagers te paard en jagers te voet, in de voornaamste steden inderhaast geoefend om in geval van nood, als de vijand overwon, te worden gebruikt; tevens werden krachtdadige maatregelen genomen tot vorming van een reserve-leger uit de pas opgeroepen nationale militie der zuidelijke departementen en de zwitsersehe regimenten. Het nederlandsche leger in België bedroeg half Juni 31000 man, waaronder 3600 ruiters, met 72 kanonnen en 6600 paarden¹⁾. Is het wonder, dat Wellington met weinig vertrouwen op deze troepen bezielde was?

---

¹⁾ De Bas, Prins Frederik, dl. III, Bijl. XIV. Vgl. blz. 509. Von Gagern schreef 8 Aug. 1815 aan Clancarty (kopieën Rijksarchief), dat het nederlandsche leger wel nooit veel zou beteekenen; hij achtte de militie nog beter dan de veelal uit „mauvais sujets” bestaande linie, welker kader zeer veel te wenschen overliet.

Gelukkig had Napoleon slechts te beschikken over de overblijfselen zijner roemrijke legers en verder over de weinig beter dan de onze geoeffende fransche militietroepen van den jongsten ban. De engelsche veldheer trachtte het gemis aan ervaring bij een deel van zijn leger te vergoeden door sommige afdeelingen der nederlandsche macht met geoeffende engelsche troepen tot een geheel te verbinden. De Prins van Oranje voerde zoo het bevel over het 32000 man sterke eerste legerkorps van Wellington ¹⁾, waarbij twee nederlandsche divisiën infanterie onder De Perponcher en Chassé benevens eene kavallerie onder De Collaert stonden, samen 20000 man linietroepen en militie. Den 12^{den} Juni stond Oranje met zijn korps in de voorhoede, met het hoofdkwartier te Braine le Comte. Bij het tweede legerkorps, dat van lord Hill, behoorden toen van de 25000 man eveneens 10000 man tot de nederlandsche troepen onder prins Frederik, wederom gemengde linietroepen en militie. De algemeene reserve onder Wellington, ruim 51000 man Engelschen, Hannoveranen, Brunswijkers en Nassauers, had haar hoofdkwartier te Brussel. De opperbevelhebber, 5 Mei ook over de nederlandsche troepen en 23 Mei tot veldmaarschalk der Nederlanden aangesteld, terwijl Van der Capellen nog met het burgerlijk bestuur in België belast bleef, rekende, behalve op de ongeregelde samenstelling ook van het fransche leger, op de overmacht der verbondenen. Hij wilde Napoleon verrassen, in de eerste plaats met behulp van den voortvarenden Blücher met zijn Pruisen. Doch de oostenrijksch-russische legers waren niet voor Juni gereed voor den voorgenomen gemeenschappelijken aanval op de fransche Rijn grenzen in den Elzas en zoo moesten Wellington en Blücher zich voorloopig verstaan tot verdediging van België. Bij den nu te duchten aanval van Napoleon daecht Wellington Brussel en Gent te beveiligen, terwijl Blücher van de Sambre en Maas uit den aanrukkenden vijand in de flank zou vallen ²⁾.

Zoo wachtten de bondgenooten den vijand af. Wellington stond tusschen de zee en den straatweg van Brussel naar Charleroi met den Prins van Oranje in de voorhoede, terwijl prins Frederik met lord Hill in de achterhoede, van Sottegem in de richting

¹⁾ Bijlage XVI.

²⁾ Vgl. De Bas, Prins Frederik, dl. III, blz. 500 vlg.; Houssaye, Waterloo (Paris, 1898), enz.

van Gent en Aalst, diende tot dekking dezer belangrijke streek. Aan Sambre en Maas stond Blücher met de Pruisen, ongeduldig het oogenblik afwachtend om, wanneer Napoleon hen niet voor was, met Wellington Frankrijk binnen te rukken, waartoe men 1 Juli in Henegouwen hoopte te kunnen overgaan, in verband met het eindelijk organiseren der oostenrijksch-russische legers in Zuid-Duitschland. Gemengde engelsche, hanoveraansche en nederlandsche afdeelingen bezetten de voornaamste vestingen des lands in het Zuiden.

Geheel zeker van de bevolking aldaar kon men zich echter niet achten. De hollandsche heerschappij was er met weinig ingenomenheid begroet en het aantal der franschgezinden mocht allesbehalve onbeteekenend heeten; de fransche regeering van de laatste twintig jaren telde er vele vrienden en bewonderaars, vooral onder de weinig talrijke liberalen, van wie velen keizerlijke ambtenaren geweest waren, en onder de militairen. Zelfs in het Noorden was iets dergelijks merkbaar en klonk reeds hier en daar, ook in Den Haag, het „Vive Napoléon.” Men verhaalde, dat kort vóór den beslissenden slag te Brussel en Gent de gastmalen voor de Franschen reeds gereed stonden en de oranjekokarden van de hoeden verdwenen ¹⁾. Het scheen daarom noodig den 20sten April in het Zuiden een besluit uit te vaardigen tegen de verspreiders met mond of pen van „bruits, annonces, nouvelles qui tendraient à alarmer en à troubler le public” of, zooals het in de wet van 10 April voor het Noorden heette: „geruchten, tijdingen, berichten of wat dies meer zij” die „de goede gemeente in beweging zouden brengen” of zouden kunnen „verontrusten”. Intusschen bleef het bij verspreide uitingen in napoleontischen geest en werd de rust niet gestoord. Maar in Noord-Nederland was de geestdrift om als vrijwilliger in het leger dienst te nemen gering: men „had er genoeg van de soldaterij”, en in België ging het in dat opzicht niet meer dan iets beter ²⁾.

Een paar maanden reeds stonden op de grens de fransche en de bondstroepen op een geweerschot afstands van elkander, toen tegen half Juni een verdachte werkzaamheid bij de fransche troepen werd waargenomen en men vernam, dat Napoleon zelf met zijn garde te Maubeuge was aangekomen. Op den 15^{den} viel hij onver-

¹⁾ Van Hogendorp, dl. V, blz. 128; dl. VI, blz. 98 vlg; Poulet, p. 25.

²⁾ Falck, Brieven, blz. 218/9.

hoeds de pruisische voorhoede bij Charleroi op het lijf, begeerig om Blücher te verslaan, alvorens Wellington dezen 'te hulp kon komen, en dan Wellington zelve aan te grijpen. Inderdaad verraste hij zijn tegenstanders, terwijl Wellington en zijn officieren zich nog in den avond van den 15^{den} op een bal te Brussel vermaakten, nauwelijks geloovend aan de daar ontvangen berichten van den opmarsch der Franschen. Het gelukte dezen Blücher's voorhoede terug te dringen achter Charleroi en den volgenden dag den grijzen veldmaarschalk bij Ligny een ernstige nederlaag toe te brengen, terwijl Ney met een sterke afdeeling de nederlandsch-engelsche troepen bij Quatre-Bras in het oog hield. Gneisenau leidde echter in de plaats van den nauwelijks geredden Blücher den aftocht niet in de richting van den Rijn maar in die van Brussel, om Wellington in geval van nood nog te kunnen bijstaan.

Ney had met zijn overmacht gemakkelijk op den 16^{den} Juni den Prins van Oranje bij Quatre-Bras kunnen verslaan, maar hij begon het gevecht veel te laat en verzuimde daardoor de gelegenheid om dit aanvankelijk nog zeer onvoldoend bezette kruispunt der straatwegen in zijne macht te brengen. Eerst te 2 uur viel hij met 9000 man aan op de zwakke nederlandsche en nassausehe bataillons en jagers onder Oranje en diens onderbevelhebber Bernhard van Saksen-Weimar, die, aanvankelijk teruggedrongen maar weldra door ruitery gesteund onder persoonlijke aanvoering van den dapperen prins Willem moedig volhielden, totdat meerdere troepen aanrukten en Ney, intusschen ook zelf versterkt, tegenover een al te groote overmacht kwam te staan, zoodat hij na een wanhopigen aanval den strijd opgaf. Diep was de ergernis van Napoleon over het verzuim van zijn maarschalk, maar ook hijzelf verzuimde den 17^{den} de gelegenheid om Wellington op diens beurt afzonderlijk te verslaan.

De dappere tegenstand van Oranje bij Quatre-Bras heeft, al is Napoleon's uiting op St. Helena, dat „tout l'honneur de la campagne lui appartient”¹⁾, blijkbaar door haat tegen Wellington ingegeven, een zeer groote beteekenis voor het verdere verloop der zaken gehad, hetgeen des te meer opmerking verdient, omdat Wellington zelf aanvankelijk de ontruiming van het belangrijke punt had bevolen en alleen de ongehoorzaamheid van generaal De Perponcher op

¹⁾ Montholon, Récits de la captivité de Napoléon à St. Hélène, vol. II, p. 184.

raad van generaal De Constant Rebecque de uitvoering van dit bevel heeft doen nalaten¹⁾.

Den 17^{den} trokken de Pruisen verder terug, doch niet op Luik, zooals Napoleon verwacht had, maar op Wavre, nog in de beste orde en.... gereed om de Engelschen te hulp te komen, als Napoleon deze aanviel. Wellington, door de onverwachte nederlaag der Pruisen eveneens tot den terugtocht gedwongen, legerde zich met zijn gansche arnee op de vlakte bij Waterloo. Napoleon, in plaats van hem dien dag dadelijk met al zijn macht aan te vallen, zond maarsehalk Grouchy met twee legerkorpsen tegen de nog volstrekt niet geheel verslagen Pruisen af en volgde met de overige 62000 man langzaam het engelsehe leger, dat op dit oogenblik 69000 man telde, in Brabant.

Zoo zou dan de beslissende slag bij Waterloo worden geslagen²⁾. Ook in dezen beroemden kamp, die eerst laat in den morgen te elf uur aanving, hebben de nederlandsche troepen bij de hoeve La Haye Sainte onder Saksen-Weimar, bij de herberg La Belle Alliance en elders zich dapper geweerd, vooral de militie van kolonel Westenberg. Maar Napoleon stond toch op het punt om bij Mont-Saint-Jean, na zware verliezen ook van zijn zijde, de engelsehe slagorde te breken, toen plotseling omstreeks zes uur des avonds Bülow bij Planchenoit op het slagveld verseheen met Blücher's van Wavre aangesnelde voorhoede. Door een laatsten verwoeden aanval met zijn garde en een voorwaartsche beweging zijner gansche linie trachtte Napoleon de nog een oogenblik voor hem mogelijke zege te behalen, voordat de geheele pruisische macht zou komen opzetten. Bij dien laatsten aanval onder den onstuimigen Ney op de met taaie volharding door de Engelschen vastgehouden hoogten van Mont-Saint Jean werd de dapper strijdende Prins van Oranje aan het hoofd der nassausche troepen, die hij aanvuurde tot den laatsten beslissenden kamp, in den linkerschouder gewond en moest het slagveld verlaten. Kort daarna was de slag beslist en vluchtten de fransche troepen in wanorde door Henegouwen naar de grens, den Keizer, die tevergeefs den nog bij Wavre de achterhoede der Pruisen bevechtenden Grouchy had gewacht, medesleepend in hun

¹⁾ De Bas, dl. III, blz. 545 vlg.

²⁾ Ibid. blz. 629 vlg.

vlucht. Op het laatste oogenblik, terwijl Brussel reeds door gewonden en vluchtenden overstroomd werd, de regeering er gereed stond om ieder oogenblik naar Antwerpen te kunnen wijken en Wellington ernstig vreesde voor den afloop van den kamp, was door de komst der Pruisen het lot van den dag beslist geworden ¹⁾. De laatste slag was verloren en daarmee was ook het lot van het keizerrijk der „Cent Jours” beslist. Naar Parijs vooruitgesneld, trachtte Napoleon het noodlot nog te bezweren maar hij werd door de vereenigde Kamers genoodzaakt af te treden. Nog hoopte hij de kroon te redden voor zijn zoon en bood het Voorloopig Bewind aan als eenvoudig generaal den vijand buiten Parijs te houden, maar het was te laat en de hoofdstad ging (3 Juli) opnieuw over aan de bondgenooten, terwijl het leger onder Davoust zich achter de Loire terugtrok. Napoleon vluchtte naar Rochefort en zocht daar zijn toevlucht op een engelsch fregat, de engelsche regeering verzoekend, ter bescherming tegen de „factions” in Frankrijk en de „inimitié des puissances”, gelijk eenmaal Themistocles in Sparta, om toelating in Engeland, „sur le foyer du peuple britannique”. Maar men liet hem niet in Engeland landen, doch bracht hem, den „général Bonaparte”, van Plymouth uit met enkele zijner getrouwen over naar het afgelegen St. Helena, ver van het toneel zijner daden, waar hij den 16^{den} October aankwam.

Ook de nederlandsche troepen namen deel aan den nieuwen inval der bondgenooten in Frankrijk, die hen in snelle marschen binnen 15 dagen naar Parijs bracht; de tweede afdeeling van dat leger onder prins Frederik ²⁾ werd belast met de verovering der nog tegenstand biedende fransche vestingen aan de noordergrens: Quesnoy, Condé en Valenciennes, die zich goed hielden, maar vóór half Augustus vielen. De Prins van Oranje, die, spoedig hersteld, het opperbevel weder in handen nam, begaf zich weldra naar Parijs, waar hij den 30sten Juli voor het eerst de eerekruisen van de nieuw ingestelde Militaire Willemsorde namens den Koning uitreikte.

Te Parijs werd den 26sten September tusschen Rusland, Pruisen en Oostenrijk het Heilig Verbond gesloten op voorstel van den romantischen ezaar Alexander van Rusland, die thans met den

---

¹⁾ Gedenkschriften van Van der Duyn en Van der Capellen, blz. 305.

²⁾ De Bas, l. l. blz. 88o vlg.

koning van Pruisen weder in de fransehe hoofdstad vertoefde, waar Lodewijk XVIII reeds den 8sten Juli onder de bescherming der verbondenen was teruggekeerd. „Conformément aux paroles des Saintes Ecritures” verbonden zij zich „par les liens d’une fraternité véritable et indissoluble” tot onderlinge „assistance, aide et secours” met wederzijdsch dienstbetoon, „bienveillance inaltérable, affection mutuelle” als „membres d’une même nation chrétienne”, „délégués de la Providence pour gouverner trois branches de la même famille”. Alle andere mogendheden zouden gaarne worden opgenomen in deze „Sainte Alliance”, waarbij zich dan ook zoowel Frankrijk als de engelsche Regent en de kleinere staten, ook de Nederlanden, aansloten. Bij den tweeden vrede van Parijs (20 Nov. 1815) verkreeg het nieuwe koninkrijk der Nederlanden tot verbetering zijner grenzen van Frankrijk nog de vestingen Philippeville en Marienburg met omgeving benevens het hertogdom Bouillon; verder 60 millioen franes uit de door Frankrijk te betalen oorlogsschatting ter tegemoetkoming in de aanzienlijke kosten van de oprichting en versterking der vestingen aan de fransehe grens; eindelijk teruggave der ge-rooofde voorwerpen van kunst.

De nederlandsche troepen keerden nu terug en het veldleger werd (22 Dec. 1815) door prins Frederik ontbonden, terwijl de Prins van Oranje reeds op reis was naar Rusland om er in liet huwelijk te treden met Alexander’s jongste zuster Anna Paulowna, welk huwelijk het regeerende vorstenhuis ten nauwste verbond aan den machtigsten vorst van Europa op dat oogenblik en des te eervoller mocht heeten, omdat de Czaar zelf deze verbintenis had aangeboden ¹⁾.

Te midden van het oorlogsrumoer uit den laatsten napoleontischen tijd had de nieuwe Grondwetcommissie hare werkzaamheden onverdrotten voortgezet. Van een geheel nieuwe grondwet kon volgens de bewoordingen van het besluit, waarin de samenstelling der commissie geregeld was, geen sprake zijn; slechts van wijziging, zooals Van Hogendorp reeds in de nog onvoltallig bezochte eerste zitting (1 Mei) deed uitkomen en in de tweede nog eens onder toeuiching der andere leden met nadruk verklaarde ²⁾.

¹⁾ De Bas I. I., blz. 942.

²⁾ Notulen, blz. 3 vlg.; Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 116 vlg.; dl. VI, 108 vlg.; De Bosch Kemper, blz. 452 vlg.; Colenbrander, blz. 122 vlg.

Behoudens enkele door de vereeniging noodzakelijke vormveranderingen en van zelf sprekende wijzigingen als b. v. in het artikel, waarin de provinciën werden opgenoemd, en dergelijke, werden slechts enkele belangrijke veranderingen aangebracht. Van Hogendorp klaagde reeds spoedig bij den Koning, met wien hij voortdurend overlegde en die op allerlei punten zijn wenschen te kennen gaf en zijn opmerkingen maakte¹⁾, over de theoretische en naar de fransche constitutiën zweemende denkbeelden van de veelsprekende zuidelijke leden, die zich verbaasden over de flegmatieke houding der noordelijke en hunne groote behoudsgezindheid; vooral Holvoet, Le Clercq en Dotrengé lieten zich herhaaldelijk in bepaald liberalen zin hooren, terwijl De Thiennes, De Méan, Aerschot en Gendebien meer in den geest der oude grondwet vielen en de werkelijk clericale leden uit het Zuiden zich op het punt van den godsdienst niet onbetuigd lieten. Onder de leden uit het Noorden traden, behalve de voorzitter, vooral de met de redactie van de meeste artikelen belaste Elout met Van Maanen, Van Lynden van Hoevelaken en Mollerus bij de discussiën op den voorgrond. Over het algemeen trachtte de voorzitter zooveel mogelijk te waken tegen de gevreesde scheiding der vergadering in de twee helften, waaruit ook het rijk bestond, en de leden door elkander heen te laten beraadslagen, opdat de eenheid des te beter zou gehandhaafd worden.

Bij de opnoeming der thans weder zeventien²⁾ provinciën werden tevens in het algemeen de grenzen aangewezen voor die van het Zuiden. Het waren grootendeels die van de sedert 20 jaren reeds bestaande fransche departementen — in hoofdzaak de oude zuidelijke provinciën — behalve voor het geheel nieuwe Limburg, thans samengesteld uit dat van de Beneden-Maas en een deel van dat van de Roer, voor Luik, dat het oostelijk deel van het Ourthedepartement aan Pruisen had verloren, en voor Namen, dat thans het grootste deel van het departement Sambre en Maas omvatte en het overige aan het groothertogdom Luxemburg moest afstaan, welk groothertogdom volgens zijne te Weenen bepaalde grenzen

¹⁾ Vgl. Notulen 1815, blz. 184 vlg.; De Bosch Kemper, Aant., blz. 494.

²⁾ Niet juist de oude „zeventien”, maar toch iets wat erop leek: vgl. dl. II, blz. 420. De volgorde werd thans: Noord- en Zuid-Brabant, Limburg, Gelderland, Luik, Oost- en West-Vlaanderen, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen, Antwerpen, Utrecht Vriesland, Overijssel, Groningen en Drenthe.

onder denzelfden souverein op verlangen des Konings¹⁾ „dezelfde grondwet” verkreeg „behoudens deszelfs betrekkingen tot het Duitsch verbond”. Daar het groothertogdom zijne vertegenwoordigers ook naar de Staten-Generaal zond, kon het overigens voor eene provincie des rijks gelden. De toestand van het groothertogdom was intuschen in September 1815 nog niet volkomen geregeld. Ook toen nog werd er met Pruisen onderhandeld over een uitbreiding der oostelijke grenzen tot en met Kleef, Wezel, Munster en Meppen, waarvoor Pruisen in Luxemburg en de zuidelijke deelen der Rijnprovincie vergoeding zou kunnen ontvangen; maar daarvan is niets gekomen²⁾.

Over de opvolging werd wel vrij uitvoerig gesproken, maar iets wezenlijks werd daarin niet veranderd, al werden de bepalingen aanzienlijk verduidelijkt en werd het dragen van een vreemde kroon den Koning der Nederlanden verboden. Dit berustte op de bepalingen van het eerste vredesverdrag van Parijs, maar gold niet voor Luxemburg. Het inkomen des Konings werd thans tot 2400000 gulden verhoogd; de erfprins, thans „Prins van Oranje” betiteld, zou *f* 100000 en bij huwelijk *f* 200000 's jaars ontvangen.

In de koninklijke macht werd geen wezenlijke verandering gemaakt, al werd ook hier een en ander duidelijker onder woorden gebracht. Toeh trachtte Holvoet het „engelsche beginsel” van „onschikbaarheid” des Konings en ministerieele verantwoordelijkheid te doen aannemen; eene voor de redaetie van een artikel van dien aard benoemde commissie stuitte op hevig verzet van de zijde der noordelijke leden tegen deze belangrijke wijziging, die de koninklijke macht zeer beperkt zou hebben, terwijl uit het Zuiden daarentegen in ieder geval werd aangedrongen op een artikel, dat tegen anti-constitutioneele handelingen des Konings zou waken. Het denkbeeld van Holvoet werd ten slotte verworpen en ook verder³⁾ werd in de grondwet van eenige ministerieele verantwoordelijkheid, staatkundige of strafrechtelijke, geen woord gerept, hoewel het in de bedoeling schijnt gelegen te hebben voor later een afzonderlijke wet dienaangaande te maken. Maar de Koning, die geen „zetschipper”

¹⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 121.

²⁾ Engelsche corresp. (kopieën Rijksarchief), 25 Sept. 1815.

³⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 179.

wilde zijn, wilde er niet van hooren spreken: hijzelf was verantwoordelijk, zeide hij. Ook de poging van sommige zuidelijke leden om eene bepaling te doen opnemen tegen het misbruik van reglementaire bevoegdheden door den Koning werd verijdeld door den tegenstand uit het Noorden, zoodat de groote macht van den soeverein van 1814 onverminderd werd gelaten.

In plaats van ééne Kamer der Staten-Generaal kwamen er twee: een Eerste Kamer uit de aanzienlijken scheen Holvoet en anderen zuidelijken bepaald noodzakelijk als onmisbaar tegenwicht tegen den invloed der burgerijen en de macht van volksleiders. Van Hogendorp verzette zich ook tegen dit „engelsche beginsel” als strijdig met onze toestanden; Raepsaet daarentegen wenschte een Eerste Kamer van bisschoppen en door de ridderschappen aan te wijzen edelen, De Coninck een erfelijk pairschap van door den Koning te benoemen personen. Ook hier kwamen de zuidelijke leden met kracht op voor hunne denkbeelden in deze richting, terwijl de meeste noordelijken van de „adelskamer” niet wilden weten. Het tweekamerstelsel bleef ten slotte na hevige discussiën bij meerderheid van stemmen de overhand houden; de Eerste Kamer zou bestaan uit 40 tot 60 voor het leven gekozen leden, door den Koning te nemen uit de „uitstekende” staatsdienaren of wegens geboorte en gegoedheid „uitblinkende” aanzienlijken ¹⁾. De Kamers zouden „beurtelings” in het Zuiden en in het Noorden bijkomen.

Veel was er ook te praten, eer men het eens was over het aantal der leden van de Tweede Kamer, als vroeger door de Provinciale Staten te verkiezen. Tot vermijding der overheersching van het eene deel des lands door het andere werd niet eenvoudig de talrijkheid der bevolking van de provinciën tot grondslag genomen, hetgeen met het oog op de bewoordingen van den vrede van Parijs, waarin feitelijk tot ergernis der Belgen sprake was van „accroissement de territoire” voor Holland, bedenkelijk voor dit laatste minder talrijk bevolkte deel werd geacht; door de meerderheid, verkregen door het stemmen van twee zuidelijke leden met alle noordelijke, werd eindelijk het getal van 110 leden vastgesteld, 55 uit de gezamenlijke provinciën van ieder der beide deelen; de inrichting van het stemrecht en de bevoegdheid der provinciale en gemeentelijke besturen

¹⁾ Vgl. Falck, Brieven, blz. 221.

zou weder volgens advies van te benoemen commissiën door koninklijke reglementen worden geregeld. Met eenige moeite en niet dan na hevig verzet werd op aandrang van Queysen, Elout en verscheiden zuidelijken de openbaarheid der beraadslagingen ten minste van de Tweede Kamer vastgesteld ¹⁾; de minderheid van 8 leden, die met hartstocht tegen de huns inziens voor de rust des lands gevaarlijke openbaarheid opkwamen, behoorde op 2 na weder tot de noordelijken. De tegenwoordigheid der ministers bij de beraadslagingen en stemmingen in de Staten-Generaal leverde voor sommigen uit vrees voor hunnen invloed op de leden eenig bezwaar op, maar werd toch toegestaan.

Het in de grondwet van 1814 gehuldigde stelsel van zelfstandigheid der gewesten en gemeenten in het beheer hunner huishoudelijke zaken werd ook in de nieuwe grondwet aangenomen als overeenkomstig met den eeuwenouden nationalen geest van zelfbestuur in het Zuiden zoowel als in het Noorden; Raepsaet ging hevig te keer tegen de zijns inziens al te groote macht der „gouverneurs” en wees op het nadeel der machtige fransche prefecten. Gendebien verzette zich sterk tegen iederen schijn of iedere mogelijkheid van toelating der erfelijkheid van ambten en bedieningen en wilde een streng verbod daartegen opgenomen zien, wat echter, in weerwyl nog wel van de in deze richting onder vigeur der grondwet van 1814 reeds in het Noorden genomen besluiten, niet geschiedde. De heftige Dotrenges teekende verzet aan ²⁾ tegen het noemen zelfs van de in België reeds lang afgeschafte „heerlijkheden” in de grondwet, wat dan ook verzaacht werd door de invoeging van de woorden „wettelijk bestaande”; van de inrichting van adellijke majoraten, tot handhaving der groote geslachten door eenige zuidelijke leden gewenscht, kwam niets door den hevigen tegenstand van Van Maanen, Elout en De Coninck. Omtrent de begrootingen verlangden verscheiden zuidelijke leden, dat de scheiding tusschen gewone en buitengewone uitgaven zou vervallen en alle uitgaven onder periodieke contrôle der Staten-Generaal zouden komen, daar juist deze zaak hier te lande van ouds bijzonder belangrijk geacht werd voor het behoud der staatkundige vrijheid. Om hieraan te gemoet te komen werd ingesteld,

¹⁾ Vgl. Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 247.

²⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 250 1.

dat de gewone uitgaven (na 1820) voor 10 jaar, de buitengewone voor één jaar zouden worden aangewezen.

Zeer belangrijk en van ver strekkend gevolg waren de beraadslagingen over onderwerpen van godsdienstigen aard. De pogingen van Raepsaet, De Mérode en Dubois om de macht der gewestelijke Staten over onderwijs en godsdienst te beperken door de „autorité spirituelle” der verschillende kerkgenootschappen mislukten; de liberalen en de noordelijke heeren waren alleen te vinden voor eene verduidelijking, waaruit bleek, dat de Staten niets te zeggen hadden over het geloof doch slechts toezicht hadden te houden op den publieken godsdienst. Meer moeilijkheden nog baarde het hoofdstuk „over den godsdienst” zelf¹⁾, waar het artikel over den godsdienst des Konings werd weggelaten, gelijke bescherming werd verleend aan alle gezindheden „in het Koninkrijk bestaande”, gelijkheid voor de wet bepaald met handhaving van de kerkelijke inkomsten uit de staatskas en met belofte tot verbetering der onvoldoende leeraarstraktementen, de Koning belast werd met het waken tegen alle verstoring van de openbare godsdienstoefening en met de zorg voor het blijven van alle gezindheden „binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den staat”. De voor dit hoofdstuk benoemde bijzondere commissie — bij verschillende belangrijke onderwerpen waren zulke sub-commissiën met de voorbereiding belast — had de bepaling omtrent den hervormden godsdienst des Konings willen handhaven maar tevens de verhouding der roomsche Kerk tot den Paus op denzelfden voet willen regelen, ook voor het Noorden ongeveer gelijk in België het geval was; maar de commissie vreesde hierdoor in moeilijkheden te geraken en weigerde het voorstel aan te nemen. Doch de clericale Belgen, wier woordvoerder Raepsaet wegens den inval van Napoleon bij deze discussiën niet meer tegenwoordig was, waren daarmede niet tevreden; zij wilden in elk geval de bestaande suprematie der roomsche Kerk in het Zuiden bevestigd zien en desnoods daarvoor die der hervormde in het Noorden toegeven; zij wilden ook den invloed der kerkgenootschappen op het onderwijs en het armwezen versterken. Een bemiddelend voorstel van De Thiennes, dat in overleg met Raepsaet en bisschop De Broglie was opgesteld, had geen

¹⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 227, 240 vlg.

succès¹⁾. Zoo bleef, met name bij de geestelijkheid, ontevredenheid en argwaan te dezen opzichte heerschen en maakten De Mérode en Dubois ten slotte bij hunne goedkeuring der door de commissie aangenomen wet, een ernstig voorbehoud²⁾: „sauf tout article au chapitre de la religion qui serait trouvé par les juges compétents en cette matière contraire aux principes religieux qu'ils professent.”

Op het gebied van rechtspraak en financiën, landsverdediging en waterstaat, onderwijs en armwezen werden wederom geen ingrijpende veranderingen gemaakt; de desbetreffende bepalingen werden eenigszins verduidelijkt, een enkele bepaling gewijzigd of toegevoegd, zooals b. v. die, waarbij de woning van den ingezetene gevrijwaard werd tegen willekeurig binnendringen van de politie zonder bepaalden last van de bevoegde macht en buiten de door de wet bepaalde vormen. Ook bij civiele vonnissen moesten voortaan de gronden van het vonnis worden aangewezen; ook voor de civiele rechtspraak werden thans provinciale gerechtshoven en rechtbanken beloofd. „Volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen” werd „aan elk gewaarborgd” met „gelijke bescherming” aan alle gezindheden „in het koninkrijk bestaande”; de „openbare” godsdienst-oefening werd niet slechts „toegelaten” zooals in 1814, maar mocht niet worden „belemmerd” dan ingeval zij „de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen”. Belastingen en schulden werden geregeld als in 1814, zonder onderscheid tusschen de beide deelen, zonder eenig privilegie op dit gebied. Bij de bepalingen omtrent de verdediging werd naast de „grondbeginselen” der Unie van Utrecht thans ook op „den geest” van de Pacificatie van Gent gewezen, terwijl de indienstneming van vreemde troepen voortaan alleen bij de wet mocht geschieden en de bepaling werd ingevoegd, dat de militie „nimmer en in geen geval” naar de koloniën mocht worden gezonden, zelfs niet „buiten de grenzen” zonder „bijzondere toestemming” der Staten-Generaal, tenzij bij „oogenblikkelijk dringend gevaar”; schutterijen werden opgericht in alle gemeenten, welker bebouwde besloten kring 2500 zielen bedroeg, „rustende schutterijen” in de andere gemeenten om met de eersten te dienen als „landstorm”

¹⁾ Vgl. daarover De Bosch Kemper, blz. 473/4, Aant., blz. 493 4; Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 118,9.

²⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 252.

in geval van oorlog. De waterstaat werd nauwkeuriger geregeld. Onderwijs en armwezen bleven als vroeger voorwerpen van „aanhoudende zorg” der regeering. De poging van Le Clercq, „enfant de la révolution”, om een algemeen hoofdstuk met een verklaring van belangrijke constitutioneele rechten voorop te doen plaatsen werd als onnoodig en zelfs wegens de theorieën gevaarlijk afgewezen, maar op de waarborgen voor vrijheid en burgerrechten werd bij de verschillende hoofdstukken gelet; de vrijheid van drukpers werd op verlangen der zuidelijke leden uitdrukkelijk gewaarborgd, overeenkomstig het besluit van 24 Januari 1814, dat op zichzelf door de noordelijke heeren aanvankelijk voldoende werd geacht; het recht van petitie werd geregeld als in de constitutie van koning Lodewijk.

Over de wijze, waarop de grondwet in België moest worden aangenomen, heerschte aanvankelijk verschil van meening¹⁾: Raepsaet wilde daartoe de oude Staten bijeenroepen, De Thiennes en De Mérode waren voor een eenvoudige afkondiging namens den Koning; Dotrenghe begeerde bijeenroeping eener vergadering van notabelen ook in het Zuiden en daartoe werd ten slotte op voorstel der sub-commissie overgegaan, ofschoon men in den aanvang eenigszins beducht was voor den afloop te midden der „turbulente” bevolking van het Zuiden. 15 à 1600 notabelen werden voor de 3¹/₂ millioen tellende bevolking voldoende geacht.

Nadat alzoo de grondwet in al hare artikelen was vastgesteld, kwam het rapport in behandeling, door de heeren De Coninck en Elout omtrent het verhandelde opgemaakt als overzicht van den inhoud, waarbij werd aangetoond, dat de wet was samengesteld volgens „den waren aard eener gematigde monarchie”. Dit uitnemend rapport werd, met „de levendigste goedkeuring van alle de leden aangenomen” en daarmee eindigden de werkzaamheden der commissie op den 13^{den} Juli. Zij kon uiteengaan met de voldoening een belangrijk werk tot stand gebracht te hebben, waarbij de grondwet van 1814 niet alleen slechts ook voor het Zuiden pasklaar was gemaakt, maar ook werkelijk in vrijzinnigen geest gewijzigd was, al viel het niet te ontkennen, dat menigmaal een compromis was getroffen tusschen monarchale en beperkende, tusschen con-

¹⁾ De Bosch Kemper, blz. 476 vlg.; Colenbrander, blz. 126 vlg.

servatieve en liberale denkbeelden — een wijze van handelen, die zeker niet aan de eenheid van gedachte ten goede kwam en Van der Duyn later deed spreken van het „veelhoofdig monster”, tot welks geboorte hij in vertrouwen op Van Hogendorp had medegewerkt ¹⁾, maar die onvermijdelijk was in de omstandigheden, waarin men verkeerde en waarin het wenschelijk scheen om toe te geven aan de verschillende stroomingen in Noord en Zuid en aan de geringe neiging van den Koning om zich een koninklijke macht als die in Engeland sedert Willem III te laten welgevalen.

Den 18^{den} Juli werd het aldus tot stand gekomen ontwerp in een proclamatie bekend gemaakt, tegelijk met de totnogtoe geheim gebleven londensche artikelen, waarvan het als een uitvloeisel beschouwd moest worden.

In het Noorden werd het tusschen 8 en 19 Augustus door de Staten-Generaal „in dubbelen getale” onderzocht; dit niet volkomen volgens de bepalingen der bestaande grondwet, die „veranderingen of bijvoegselen” volgens de gewone wetgeving behandeld wilde zien, maar op dezelfde wijze als deze indertijd was behandeld. Bij de opening dezer vergadering liet de Koning in bijzonderheden uitkomen, dat „de aan onze natie steeds dierbare regten” niet waren verminderd maar integendeel „uitgebreid” en „duidelijker omschreven”, overeenkomstig de „verlichte eeuw” en het „nationaal karakter”. Van Hogendorp beantwoordde als voorzitter deze toespraak met een verklaring van eensgezindheid en welwillendheid, die ook bewezen werden door de wijze, waarop de zaak werd behandeld. Wel maakten sommigen opmerkingen over het behoud der groote provincie Holland, waar toch reeds twee lichamen van Gedeputeerde Staten noodig geacht waren, over de rangschikking der provinciën volgens een verouderd historisch beginsel, over het wegvallen der bepaling omtrent 's Konings godsdienst, vooral over de openbaarheid der beraadslagingen van de Tweede Kamer, welke „openbare tentoonstelling” volgens sommigen weinig anders kon opleveren dan „voldoening der nieuwsgierigheid” en „zucht om door welbespraaktheid te schitteren”; maar de commissie van onderzoek ²⁾ had ten slotte geen overwegende

¹⁾ Gedenkschriften van Van der Duyn en Van der Capellen, blz. 21.

²⁾ Haar rapport bij De Geer, Antecedenten van de Tweede Kamer.

bezwaren en raadde op grond der acht artikelen van Londen tot de aanneming, die dan ook eenparig geschiedde. De voorrechten van den adel hadden sommigen ontstemd evenals het reeds voelbare gemis aan werkelijke volksvertegenwoordiging, de gebleken omkoopbaarheid van vele ambtenaren en de klachten der militieplichtige landskinderen over slechte behandeling in het leger des Konings. Maar de ontevredenheid beperkte zich in het Noorden tot die weinigen, die zich met binnenlandsche staatkunde bezighielden, en de groote meerderheid keurde nog altijd alles goed, zonder eenig begrip van publieken geest¹⁾.

Meer bezwaren leverde de grondwet in het Zuiden op, wat in de Grondwetscommissie reeds verwacht werd²⁾ en wat de Koning door een snelle behandeling der zaken had gemeend te kunnen voorkomen, in weerwil van de ernstige waarschuwingen van Van der Capellen, die de stemming kende³⁾. De liberalen hadden wel eenige bedenking wegens het ontbreken der ministerieele verantwoordelijkheid en andere punten, maar verklaarden er zich bijna allen voor. Daarentegen kwam aanstonds heftig verzet van de zijde der geestelijkheid, ofschoon de Koning in de proclamatie tot oproeping der notabelen nog eens „in het bijzonder aan de Katholieke kerk haren staat en hare vrijheden” verzekerd had en de „wijsheid en gematigdheid” der vroegere landsheeren beloofde na te volgen. De hooge geestelijkheid, die reeds op het Congres van Weenen (Oct. 1814) herstel van den toestand vóór de fransche Revolutie, terugroeping der Jezuïeten, herstel der kerkelijke tienden en vrije correspondentie met den Paus had geëischt⁴⁾, stelde in anonieme geschriften, in het Fransch en Vlaamsch over geheel België verspreid, den bepaalden eisch, dat aan de katholieke geestelijkheid constitutionneele rechten zouden worden gegeven en dat de Koning bij eede beloven moest de katholieke Kerk te handhaven bij hare rechten, en liet hooren, dat de vastgestelde gelijkheid der eerediensten reeds voldoende was om verwerping der wet te verlangen. De bisschoppen en de vicarissen der vacante bisdommen Mechelen en Luik wendden

¹⁾ Dagboek van Willem de Clercq, blz. 64. Vgl. Falck, Brieven, blz. 22.

²⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 122.

³⁾ Van der Duyn en Van der Capellen, Gedenkschriften, blz. 305/6.

⁴⁾ Mémoire adressé aux hautes puissances assemblées dans le congrès de Vienne. (Gand, 1814).

zich (28 Juli 1815) tot den Koning met dezelfde bezwaren¹⁾, uitgezegt in „représentations respectueuses”; die van Gent, De Broglie, gaf den 2^{den} Augustus zelfs een in druk verspreide „instruction pastorale” aan zijne diocesanen uit, waarin hij in heftige termen met „sainte hardiesse” opkwam tegen de „anateurs des nouveautés”, de voorgestelde grondwet vooral wegens het beginsel der gelijkheid van alle eerediensten afkeurde als strijdig met dat der Kerk, en op grond daarvan niet alleen tegen de wet verzet aantekende maar aan alle notabelen in zijn diocees ten opzichte van die artikelen uitdrukkelijk verbood „d’y adhérer en aucune manière et sous aucun prétexte quelconque”²⁾; de bisschop van Doornik volgde zijn voorbeeld, die van Namen wilde hetzelfde doen, maar zag zijn stuk door de politie bij den drukker in beslag genomen.

De regeering deed haar best om den slechten indruk dezer verklaringen weg te nemen, niet door matiging maar door krachtig optreden. Zij verbood het geschrift van De Broglie en liet door De Thiennes en Van der Capellen verklaren, dat de londensche artikelen de gelijkstelling der godsdiensten eischten; de Koning toonde ondubbelzinnig zijne ergernis. Maar dit alles kon niet beletten, dat op 18 Augustus van de 1573 notabelen ongeveer 250 niet versehen en van de overigen niet minder dan 796 het ontwerp verwierpen, van wie 126 uitdrukkelijk verklaarden, dat zij het deden wegens de artikelen over den eeredienst: slechts 527 notabelen stemden voor³⁾. De geestelijkheid bleek een overwegenden invloed te oefenen op de overgrootste meerderheid van het in zelfstandigen „publieken geest” nog weinig ontwikkelde belgische volk, niet het minst op de belgische aanzienlijken. Maar het ontwerp moest naar de overtuiging der regeering, door de gezanten der mogendheden krachtig gesteund, in ieder geval worden doorgezegt, daar zij wegens de londensche artikelen gebonden was aan de handhaving der gelijkheid van alle eerediensten. Men trachtte de zaak te redden door bijtelling der 126 bij de voorstemmers, maar ook bij deze „arithmétique Neerlandaise”, zooals men spotte, bleef er eene meerderheid van eenige stemmen tegen, zelfs na nauwkeurig nagaan

1) De Gerlache, Histoire du royaume des Pays-Bas, vol. I, p. 308 suiv.; Juste, p. 200.

2) De Gerlache, p. 310 suiv.

3) Vgl. dienaangaande de opmerkingen bij Josson, Onthullingen, blz. 92 vlg.

der afwezigen, gestorvenen enz.¹⁾ Toen het zoo niet gelukte, besloot de regering tot eene koninklijke proclamatie, waarin met een scherpe uitlating tegen de „verduistering” der waarheid door „eenige menschen, van welke de maatschappij integendeel het voorbeeld der evangelische liefde en verdraagzaamheid verwachten mocht”, de 126 stemmen — als in den grond vóór de wet — bij de 527 werden gevoegd en verder met verwijzing naar het eenparig gevoelen der noordelijke Staten-Generaal werd geconstateerd, dat „geen twijfel overblijven kan omtrent de gevoelens en wenschen der groote meerderheid onzer gezamenlijke onderdanen”, zoodat de Koning het ontwerp eenvoudig bekrachtigen kon en de grondwet alzoo voortaan als geldend kon aanmerken. Van dit oogenblik af echter leefde er bij den Koning een gevoel van bitteren weerzin tegen de roomsche geestelijkheid, die zich reeds dadelijk zoo in zijn weg had gesteld en welker toon en houding hem ten zeerste vertoornde. Maar men hoopte haar door geldelijke voordeelen te winnen; in ieder geval scheen thans een krachtig optreden ongewenscht en „oogluiking de eenige partij”²⁾.

Op deze wijze werd den 24sten Augustus, 's Konings verjaardag, de Grondwet aangenomen na een kunstig gegoochel met cijfers, dat op menigeen een pijnlijken indruk maakte, terwijl de geestelijkheid duidelijk inzag, dat zij voor hare eischen bij den Koning op hevig verzet zou stuiten. Toch werd de proclamatie met gejuich ontvangen. Den 16^{den} September werden daarop de Staten-Generaal volgens de overgangsbepalingen door den Koning voor de eerste maal benoemd, bij welke benoemingen met zorg werd gelet op bekwaamheid zoowel als op verzoenende gezindheid, thans met minder vooringenomenheid³⁾ tegen burgerlijke afkomst dan in 1814 en in overleg vooral met Falck en Roëll, mannen van ruimer blik. Ook het op dien dag samengestelde ministerie, waarin tot ergernis van de Belgen de reeds werkzame noordelijke leden werden behouden, bestond uit bekwame mannen: Van Maanen voor justitie, Roëll voor binnenlandsche, Van Nagell tot Ampsen voor buitenlandsche zaken, Van der Hoop voor marine, Six van Oterleek voor financiën,

1) Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 254/5.

2) Falck, Brieven, blz. 228.

3) De Bosch Kemper, Aant., blz. 497.

de als franschgezind te boek staande hertog Van Ursel — de eenige eigenlijke minister van belgische geboorte — voor waterstaat en publieke werken, Van der Goltz voor oorlog, Repelaer voor onderwijs, kunst en protestantsche eerediensten, met Goldberg als directeur-generaal van handel en koloniën, Appellius voor indirecte belastingen, Wichers voor de convooien en licenten en den Belg Goubau d'Hovorst voor roomschen eeredienst; Van Hogendorp en De Thiennes werden ministers van Staat zonder portefeuille, Falck bleef in het bezit van zijn gewichtigen post als secretaris van Staat. Bij de inhuldiging des Konings op den 21sten September te Brussel, waar hij zijne residentie zou houden als de Staten-Generaal er vergaderden, wees de Koning de Staten-Generaal met trots op de verwezenlijking der door Karel V en Willem I beoogde „nauwere verbintenis” onder „denzelfden soeverein” en „dezelfde algemeene wetten” en werd met warmte aangedrongen op eensgezindheid en verkleefdheid aan de belangen van den nieuwen staat.

Zoo was de stichting van het koninkrijk der Nederlanden, van het gezamenlijke rijk der zeventien gewesten, bolwerk van Europa tegen Frankrijk, voltooid: het ideaal van den eigenlijken stichter, koning Willem zelve, was werkelijkheid geworden en welverdiend was de hulde, door De Thiennes als voorzitter der Eerste Kamer aan den vorst gebracht, gewettigd de hoop op de toekomst, daarbij uitgesproken voor het volk der Nederlanden, thans na drie eeuwen van scheiding vereenigd onder leiding van het Huis van Oranje. Op het slagveld van Waterloo, placht men toen te zeggen, was de eenheid der nieuwe natie bevestigd. Maar velen zagen reeds de bezwaren in, waarmede dit „mariage de convenance” te kampen zou hebben; ook Falck, de scherpzinnige opmerker, was van den beginne af van meening: „nil desperandum, maar het werk moet zijn tijd hebben.” ¹⁾ Of het dien tijd zou vinden?

HOOFDSTUK II.

DE EERSTE JAREN VAN HET NIEUWE RIJK.

Onder moeilijke omstandigheden van allerlei aard begon koning Willem I zijne regeering over het rijk, dat eindelijk de vervulling

---

¹⁾ Brieven, blz. 209.

scheen te brengen van de idealen, die hij zich van jongsaf had gevormd. Niet alleen zou het moeite kosten om de zoo verschillende deelen van dat rijk samen te smelten tot een goed samenhangend geheel, niet alleen zou hij daarbij op godsdienstig, op maatschappelijk, op economisch, op staatkundig gebied zeer uiteenloopende belangen hebben te verzoenen en zeer heftig verzet hebben te overwinnen, maar wat hij reeds voor het Noorden was begonnen te doen en wat in het Zuiden niet meer dan even aangevangen was zou thans voor het geheele rijk moeten geschieden. Uit den chaos bij het vertrek der Franschen nagelaten moest nieuwe orde worden schapen; de nieuwe instellingen, ten deele verbetering van de oude, ten deele aan de Revolutie ontleend, moesten aan geregelde werkzaamheid gewend worden; de verdwenen welvaart moest worden teruggeroepen, zoowel op het gebied van den handel als op dat van de nijverheid, den landbouw, de visscherij; de herwonnen koloniën moesten worden gereorganiseerd volgens de feitelijk reeds aangenomen maar nog niet ingevoerde begrippen van hervorming en verbetering der oude toestanden uit de dagen der verdwenen compagnieën; de diplomatieke betrekkingen met de mogendheden moesten geregeld worden; het leger moest voor de tweede maal tot een samenhangend geheel worden omgeschapen om te kunnen voldoen aan de eischen, die Europa mocht stellen aan zijn „schildwacht” op Frankrijk’s grens; de geldelijke lasten en plichten van den staat moesten op bevredigende wijze, bevredigend voor den belastingbetalenden ingezetene en voor den schuldeischer, voor de staatsbehoeften en de staatskrachten worden verdeeld; voor de volksontwikkeling moest overeenkomstig de eischen van het sedert de Revolutie zoo ingrijpend gewijzigde maatschappelijk leven worden gezorgd; onderwijs, kunst en wetenschap moesten worden bevorderd — alles te zamen een reuzentaak, een „Hercules-arbeid”, waaraan de Koning, gesteund door zijn staf van ambtenaren, zijn leven wilde wijden.

Onvermoeid ¹⁾, rechtschapen en eerlijk, gewend het oog te houden op alles, tot in het kleine toe, was hij een nauwgezet administrateur.

---

¹⁾ Vgl. de van hem gegeven, in het algemeen overeenstemmende karakterbeschrijvingen bij Van Hogendorp, Falck, Grovestins, Van der Duyn en Van der Capellen, De Gerlache, de vreemde diplomaten, De Bosch Kemper, Groen van Prinsterer, Willem de Clercq, enz.

Hij had zich dit reeds in Fulda, thans ook bij het voorloopig souverein bestuur over de Vereenigde Nederlanden en België getoond, bezield met goeden wil, in vele opzichten ruim van blik, met groote kennis en een helder verstand, tot in kleinigheden nauwlettend. Hij was voor ieder toegankelijk, begaafd met een ijzersterk geheugen en een helderen kijk op menschen en dingen, eenvoudig, matig en zuinig voor zichzelf, doordrongen van ernstig plichtgevoel, vol besef van zijn groote verantwoordelijkheid tegenover zijn volk, tegenover God, die hem op deze plaats had gesteld, tevens vol, helaas dikwijls al te vol zelfvertrouwen en vast overtuigd van het eindelijk welgelukken van zijn pogen. Deze hoedanigheden stempelden hem tot een werkzaam en krachtig bestuurder, geen geniale maar een veelzins begaafde persoonlijkheid, niet hoog en edel, eerder nuchter en burgerlijk praktisch van opvatting en neigingen zooals ook zijn uiterlijk dat van een burgerman was en hij zich afkeerig toonde van alle vertoon, vooral van militair vertoon, zelfs van militaire kleeding en omgeving. Zijn in de eerste plaats verstandelijke ontwikkeling maakte dikwijls den indruk van volkomen gemis aan gevoel, zoodat hij dan ook kunst en wetenschap alleen als nuttige zaken kon waardeeren. Men zou hem op het oog eerder voor een hollandschen burger, een rentenier, een koopman uit den middenstand dan voor een vorst gehouden hebben. Zijn groot gebrek: eigenwilligheid, koppig vasthouden aan eigen inzicht en eigen meening, bracht hem er toe alles tot in de kleinste bijzonderheden zelf te willen doen en in alles eigen zin te volgen, niemands raad in te roepen dan alleen om eigen handelwijze te dekken, allen tegenstand, alle verschil van gevoelens als ongehoorzaamheid of gebrek aan inzicht aan te merken. Het zou hem een ernstige hinderpaal blijken. Maar in den beginne was dit energieke doorzetten van zijn begeerten misschien eerder een voordeel te achten, want een sterke wil was noodig om orde te scheppen in den bajerd, te midden waarvan hij zich geplaatst zag, hij, in de schatting der toenmalige vrijzinnigen in ieder geval de meest liberale der europeesche vorsten van zijn tijd.

Het lag voor de hand, dat hij, de regeering ook over het Zuiden thans in volle kracht aanvaardend, daarbij in hoofdzaak uitging van wat in het Noorden reeds geregeld was en in werking was getreden. Het rijk toch was volstrekt niet geheel en al een nieuwe schepping,

uit het niet te voorschijn geroepen, maar volgens de londensche artikelen door „toevoeging” van België aan de Vereenigde Nederlanden als „accroissement de territoire” uit den reeds in het Noorden aanwezigen staat gevormd en deze zelf immers had — wat aan de zuidelijke gewesten in idealen zin ontbrak — een roemrijke eigen geschiedenis: die der oude Republiek, waarvan de nieuwe monarchale staat der Nederlanden eenvoudig als de moderne voortzetting was te beschouwen ¹⁾. Het zou zeer moeilijk blijken de nog bijna geheel en al in de denkbeelden der 18de eeuw levende en zich slechts langzaam met die der 19de verzoenende oude Hollanders samen te smelten met de door de nieuwe begrippen krachtig aangegrepen Belgen, al trachtte de belgische geestelijkheid zelve door kerkelijke banden, in België altijd zeer invloedrijk gebleken, die begrippen te bestrijden. Het zou wel eens kunnen zijn — zooals Pitt de verhouding in 1790 beschreef — dat het paard zijn berijder, die de richting van den weg moest aangeven, ongeduldig zou afwerpen. De sterk hollandsch gevoelende Koning, ofschoon vast voornemens om de toekomst van het rijk in hollandschen geest te leiden en zelfs zoo mogelijk de Belgen te „verhollandschen,” begeerde dan ook terecht niet, dat tegenover de Belgen op deze verhouding of die plannen al te veel nadruk werd gelegd, en nam het dan ook den nieuwen uit noordelijken en zuidelijken samengestellten Raad van State als vice-president opgetreden Van Hogendorp zeer euvel af, dat hij, Noord-Nederlander bij uitnemendheid, in dezen niet meer voorzichtigheid betrachtte. De meer bekwame dan handige Van Hogendorp, met wien de Koning niettegenstaande de belangrijke door hem bewezen diensten nooit vertrouwelijk had omgegaan, ten deele wegens de oude en nooit geheel overwonnen antipathie, ten deele wegens de ook bij den staatsdienaar met al zijn buitengewone talenten duidelijk blijkende eigennigheid, zijn in hinderlijke pedanterie en schoolmeesterij overslaand vasthouden aan eigen meeningen, stond reeds lang met den Vorst op eenigszins gespannen voet ²⁾, al kwam dat in den beginne naar buiten nog weinig aan

---

¹⁾ Vgl. Nothomb, *Essai historique sur la révolution belge* (Brux. 1833), I, p. 62; Van der Duyn, *Gedenkschriften*, blz. 245.

²⁾ Vgl. *Brieven en Gedenkschriften*, dl. V en VI, *passim*; Van der Duyn, *Gedenkschriften*, blz. 24, 76 vlg.

den dag en verleende de Koning hem zelfs evenals aan Van der Duyn, als belooning zijner groote verdiensten bij de vestiging der onafhankelijkheid, in vleiende termen den erfelijken titel van graaf met een wapen, waarin het jaartal 1813 was opgenomen.

Maar èn in den Raad van State èn in de eerste zitting reeds der Staten-Generaal kwam het verschil tussehen Noord en Zuid telkens om den hoek kijken, vooral bij de behandeling der financieele zaken gelijk bij de „suppletoire petition” van 40 millioen voor het dure jaar 1815, waarbij door de zuidelijke leden aangedrongen werd op verkoop van domeinen, in België veelal bosschen, maar daarentegen voor het Noorden, waar de domeinen vooral in polders en tienden bestonden, de heffing bij wijze van voorschot op de belasting tegen door de regering later in te lossen recepissen wenschelijk scheen ¹⁾; de petition werd met 77 tegen 27 stemmen in de Tweede Kamer aangenomen. Ernstiger werd de zaak bij de behandeling in den Raad van State en de Staten-Generaal ²⁾ van de door Appellius voorgestelde algemeene belastingen, die met 1 Juli 1816 zouden ingevoerd worden. Voor de 75½ mill., die minstens noodig schenen, terwijl de begrooting der uitgaven van dat jaar 82 mill. bedroeg ³⁾, had Appellius een kunstig berekend samenstel van directe en indirecte belastingen uitgedacht ⁴⁾; van de directe waren het 20 mill. aan grondbelasting, 5 mill. aan personeel en mobilair, 18 ton gouds aan patenten, verder een aanzienlijk bedrag wegens het bezit van dienstboden en paarden; van de indirecte lasten die op zout, waag, rondemaat, gemaal, zegel, goud- en zilverwerken, wijn, jenever, buitenlandsche brandewijn, verder last- en pleziërgelden, samen ruim 8½ mill.; de opbrengst der inkomende en uitgaande rechten was op ruim 4 mill., die van diverse ontvangsten, waarbij successierecht voor het Noorden, op 2 mill., van de domeinen en registratie op bijna 9½ mill., van de posterijen op 8½ ton, van de loterijen op bijna 7 ton gerekend; verder nog inkomsten uit recognitiën van thee- en koffie-koop, verkoop van nagelen en oliën uit Indië, van domeinen enz. — hetgeen alles te zamen aan vaste inkomsten ongeveer 70 mill. zou opleveren.

¹⁾ Vgl. Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 135.

²⁾ Ibid. blz. 137 vlg.; De Bosch Kemper, blz. 496.

³⁾ O. a. 29 mill. voor oorlog.

⁴⁾ Vgl. Van Hogendorp, Bijdragen tot de huishouding van staat, dl. I, blz. 25 vlg.

Bij nauwkeurig onderzoek dezer begrooting moest blijken, dat het Zuiden, dat onder de fransche heerschappij alleen 75 à 80 millioen gulden jaarlijks had opgebracht, aanzienlijk bevoordeeld was ¹⁾; maar de zuidelijke leden, die zich den tijd herinnerden, toen men onder het oostenrijksch bewind 10 mill. betaalde, wilden niets weten van de belasting op dienstboden en paarden, in hun oog nadeelig voor hunnen landbouw en hunne nijverheid, terwijl men in het Noorden hierin vooral een belasting op de weelde, dus in de eerste plaats ten koste der vermogenden zag; de hertog van Aerschot diende zelfs wegens de opneming dezer belasting zijn ontslag uit den Raad van State in. Men deed op last des Konings alle pogingen om de Belgen in dezen te gemoet te komen, maar zij weigerden steeds en bleven klagen over achteruitzetting, wijzend op het aandeel in de gezamenlijke schuld van den staat, eigenlijk de staatsschuld der oude Republiek alleen; zoo werd, het Zuiden ten gevalle, deze belasting geschrapt en voor een gelijk bedrag die op het personeel en mobiliair met 40 ⁰/₀ verhoogd, zeer ten nadeele van den minvermogende, die in deze lasten gelijk in de meeste indirecte belastingen zijn aandeel had te dragen.

Toonde reeds deze concessie, dat de Koning, van het volgzame, hem geheel alles overlatende Noorden zoo goed als zeker, erop uit was om het Zuiden te winnen ²⁾, niet minder bleek dit in de wijze, waarop bij de vaststelling der tarieven van in- en uitgaande rechten voor de belangen der belgische fabrieken gezorgd was, terwijl men voor het in de eerste plaats handeldrijvende Noorden alleen met betrekking tot de koloniale waren den zeer gewenschten vrijen handel met het buitenland erkende, afgezien van den binnenschen, dien men zooveel mogelijk van alle lasten wilde bevrijden. Deze regeling bedreigde ten zeerste den juist weder een weinig uit het langdurige verval opkomenden buitenlandschen handel van het Noorden, dien men weldra tot den ouden luister hoopte te verheffen: Het vrijzinnige stelsel van het aanmerkelijk verbeterde tarief van 1725, „erkend kunststuk van wetgeving,” ³⁾ waar-

---

¹⁾ Vgl. Hogendorp, l. l. Poulet, l. l. p. 18.

²⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 139.

³⁾ Bijdragen, dl. I, blz. 141. Vgl. Sickenga, Geschiedenis der belastingen sedert 1810, dl. II, blz. 114 vgl.

onder in de 18de eeuw de handel zich tot 1795 telkens van zware slagen had kunnen herstellen, had wederom de nog altijd uitmuntende havens van het Noorden met schepen gevuld en welvaart hier doen terugkeeren „met eene snelheid, die elk verbaast” 1), al had de plotseling overweldigende aanvoer de markt zoo overvallen, dat de van de oude débouchés beroofde koopman tegenover een nog niet weder koopkrachtige bevolking en ernstige vreemde concurrentie staande, aanvankelijk zware verliezen leed 2); maar de pas herstelde handel was nog een te teedere plant om hem aan gevaarlijke proefnemingen te onderwerpen en moest met voorzichtigheid worden opgekweekt in plaats van in welk opzicht dan ook te worden belemmerd. Bovendien, wat zou het baten, wanneer men het Noorden verbitterde om het Zuiden te winnen? Doch het Zuiden eischte protectie voor zijn industrie en de regeering verliet den pas ingeslagen weg van den vrijen handel al zeer spoedig. Van Hogendorp waarschuwde terecht 's Konings vertrouwd medewerker Falck tegen het vervreemden van de oude vrienden in het Noorden, „zonder de zekerheid van zijn vijanden over te halen” 3).

Zijn vijanden, want als zoodanig, ten minste niet als vrienden zijner regeering, gedroegen zich velen in het Zuiden, met name de van den beginne reeds ontstemde geestelijkheid, die door de werkelijk onvoorzichtige termen van 's Konings proclamatie bij de uitvaardiging der Grondwet nog meer verbitterd was geworden. Aan het hoofd van dezen tegenstand bleef zich de eigenlijk franschgezinde en reeds onder Napoleon onbuigzaam gebleken Maurice de Broglie stellen, die tal van fransche priesters, door de Jezuiten gevormd, in Vlaanderen plaatste, herhaaldelijk pauselijke brieven afkondigde zonder vergunning daarvoor aan de regeering te vragen, zijne priesters de bepalingen op het burgerlijk huwelijk telkens liet overtreden, voortdurend tegen de Grondwet uitvoer en in het najaar van 1816 zelfs zoover ging, dat hij een brochure liet uitgeven tegen

---

1) Bijdragen, blz. 64. Het aantal der nederlandsche schepen in de Sont bedroeg in 1814 550, tegen 2000 in 1790: Van den Bogaerde, Proeve over de belangrijkheid van den handel, de scheepvaart en de nijverheid ('s Gravenh. 1845), dl. II, blz. 2.

2) Van Ouwerkerk de Vries, Verhandeling, blz. 63 vlg.

3) Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 139.

den bisschop van Namen, die voor de aanstaande bevalling der Prinses van Oranje gebeden had uitgeschreven en daarmee volgens hem had gezondigd tegens de beginselen der roomsche Kerk, immers tegen hare denkbeelden omtrent het Protestantisme, ook zelfs waar het een regeerend vorstenhuis gold. Met name de thans ingevoerde Grondwet bleef hem en den zijnen een doorn in het oog.

Het „jugement doctrinal” der bisschoppen van Gent, Namen en Doornik, met de secretarissen-generaal van Mechelen en Luik, in weerwil van 's Konings waarschuwing en de proclamatie opkomend tegen de artikelen over den eeredienst, verbood, bijna dadelijk na de afkondiging der wet, in heftige taal „de prêter les différens sermens prescrits pas la constitution” als verraad jegens „les plus chers intérêts de la religion,” ja als „un grand crime,” ontzeggend „à un souverain qui ne professe pas notre sainte religion le droit de régler l'instruction publique, les écoles supérieures, moyennes et inférieures” en hen, die zich daartoe leenden, beschuldigend „de trahir honteusement les plus chers intérêts de l'église catholique.”

Deze heftige houding der bisschoppen ging gepaard met klachten der vooral in Luik en Namen talrijke liberale franschgezinden — in wat zij, met de talrijke franschgezinden onder de clericale partij, gaarne „la Belgique” noemden — over de weinig vrijzinnige wijze, waarop de regeering de Grondwet toepaste; tevens met de ontevredenheid der conservatieven van 1789, die terugverlangden naar de oude instellingen van den oostenrijkschen tijd; eindelijk met de bezwaren van de Zuidelijken in het algemeen tegen de voorwaarden der vereeniging, waarover reeds in de Grondwetscommissie door de zuidelijke leden was geklaagd: tegen de aanzienlijke schuld van het Noorden, die thans ook voor rekening van het totnogtoe van staatsschuld zoo goed als vrije Zuiden kwam, tegen de gelijkheid der vertegenwoordiging in de Staten-Generaal van het bijna $3\frac{1}{2}$ millioen menschen tellende Zuiden met het even 2 millioen tellende Noorden, tegen de onmogelijkheid om de handelsbelangen van het Noorden met de eischen van het zuidelijke fabriekswezen te verzoenen, tegen de neiging om de vlaamsch-nederlandse taal, door 4 millioen inwoners gesproken, te doen heerschen over het Fransch, de moedertaal van $1\frac{1}{2}$ millioen ¹⁾. Zoo was de taak

¹⁾ Jossion, Onthullingen, blz. 93 vlg.

der regeering, die al deze belangen had overeen te brengen en al deze bezwaren had te ondervangen, reeds van het begin af zeer moeilijk. En het telkens verplaatsen van den zetel der regeering leverde nieuwe bezwaren op, vooral voor hen, die verplicht waren de verplaatsing mede te maken en zich daarvoor groote kosten moesten getroosten.

Een en ander gaf den niets ontzienden Van Hogendorp reeds in April 1816 aanleiding een uitgebreide memorie aan de Staten-Generaal op te stellen in den vorm van een „advijs,” in denzelfden geest als hij reeds in Februari een nota bij den Raad van State had ingediend. De nota ¹⁾ was ontstaan uit zijne bedenkingen tegen het toenmaals bij den Raad voorgedragen belastingstelsel van Appellius en kwam met nadruk op voor de handelsbelangen van het Noorden, den grondslag der aloude welvaart aldaar; het advies ²⁾ gaf uitvoerig de gronden aan, waarop de schrijver zich tegen de financieele plannen der regeering meende te moeten verzetten. Vooral het laatste stuk, door den schrijver in druk aan de leden van den Raad van Staten en van de Staten-Generaal rondgedeeld en op het gebied van de nationale schuld, de vereeniging, de financiën, de algemeene welvaart en den publieken geest vol van belangrijke en treffende opmerkingen, wekte des Konings ergernis. En dit niet zoozeer omdat de inhoud onjuist was — een aantal van de trouwste en volgzzaamste dienaars des Konings betuigden den schrijver warme ingenomenheid met het door hem gezegde ³⁾ — maar wegens de scherpe wijze, waarop Van Hogendorp sprak over het verschil van belangen, over de bijkans onoverkomelijke moeilijkheid om deze te verzoenen, over den waren aard der wenschelijke wederzijdsche opofferingen noodig voor de handhaving der eenheid en samenwerking tusschen Zuid en Noord, over de aanvankelijk overwonnen bezwaren van het Noorden en de vinnige tegenwerking der franschgezinde „theoristen” en der geestelijkheid in het Zuiden, waar de pers in tijd- en schotschriften de regeering en niet minder de vereeniging van Noord en Zuid zelf op heftigen toon aanviel. Werkelijk was het niet in het belang der goede verstandhouding

¹⁾ Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 307 vgl.

²⁾ Bijdragen tot de huishouding, dl. I, aangevuld door Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 341 vlg.

³⁾ Ibid. blz. 358 vlg.

van de beide deelen, wanneer thans door den eersten staatsambte- naar des lands zoo met nadruk gewezen werd op de verschillen in plaats van op de mogelijkheid der verzoening van belangen. Bovendien was het stuk ontwijfelbaar gericht tegen de thans gevolgde staatkunde, al prees de schrijver aan het slot de „wijze en welda- dige ontwerpen,” waarmede men „orde uit verwarring, publiek crediet in vervallen geldmiddelen, welvaart op de puinen van den oorlog, licht in de duisternis” trachtte te scheppen, en wees hij zelfs op het moedig voortstappen des Konings „onder den laster in dat volle vertrouwen op de zuiverheid van zijn hart, hetwelk een vast en zelfstandig karakter over allen tegenstand doet zegevieren.” De Koning achtte vooral de openbaarmaking en ronddeeling van dit werkelijk onhandige en jegens het Zuiden niet altijd billijke ¹⁾ geschrift nadeelig voor het staatsbelang en verzocht den schrijver ernstig de verdere verspreiding van het in België als „libel” aangemerkt stuk tegen te houden. Toen het desniettegenstaande zijne werking deed, gaf hij den 7^{den} November 1816 — op grond van herhaald verzoek wegens redenen van gezondheid — aan Van Hogendorp zijn ontslag als secretaris van staat en vice- president van den Raad van State, hem tevens in vriendelijke termen een plaats in de weinig beteekenende Eerste Kamer aan- biedend, voor welke eervolle onderscheiding de diep gekrenkte staatsman beleefd bedankte, meer gesteld op zijne plaats in de Tweede, waar hij zich kon doen hooren ²⁾. De gansche zaak liet niet na een pijnlijken indruk te maken, zoowel wegens den onaan- namen toon van een zoo hooggeplaatst en zoo in het Noorden gezien man tegenover de Zuidelijken, die het stuk als de uiting der mee- ning in het Noorden moesten beschouwen, als wegens de aftreding van hem, die in 1813 het initiatief tot den opstand had genomen en wiens heengaan wees op ernstige gebreken in het ook door hem aanvankelijk toegejuichte werk der vereeniging van Noord en Zuid. Hij werd vervangen door den volgzamen Mollerus, die deze betrek- king jaren achtereen vervulde. De Koning trachtte zelfs Van Hogendorp's herkiezing door de Provinciale Staten van Zuid-Holland

---

¹⁾ De Bosch Kemper, Aant., blz. 502.

²⁾ Over een en ander: Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 360 vlg.; Van der Duyn, Gedenkschriften, blz. 24 vlg.; Poulet, p. 45 suiv.

in de Tweede Kamer, toen deze in 1818 moest aftreden, te verhinderen en gaf den op het einde van 1817 met het gouverneur-schap in die provincie belasten Van der Duyn den wenk zijn invloed daarbij te doen gelden. Van der Duyn weigerde dit te doen, heigeen tot eenig verschil ook met dezen tweeden man van 1813 aanleiding gaf, maar den eerlijken en rondborstigen vaderlander toch niet uit den post deed heengaan, dien hij tot onder Willem II met eere heeft bekleed.

Ook de minister Roëll moest in Februari 1817 zijn ontslag nemen, wegens verschil van inzicht over de inrichting van het gewestelijk bestuur, waaraan hij meer zelfstandigheid toegekend wilde zien; de Belg De Coninck, bekend om zijn monarchale gezindheid, nam zijn plaats in ¹). Nog meer indruk maakte het ontslag eerst van den bekwamen commissaris-generaal van oorlog Janssens, vervangen door den sedert lange jaren buiten dienst gebleven maar toegeevenden graaf Van der Goltz, daarna dat van den met de opperste leiding van het departement belasten Prins van Oranje zelven. Deze was reeds lang met den gang der zaken weinig ingenomen en kwam, te Brussel gevestigd, herhaaldelijk met zijn vader in botsing, niet het minst wegens het verschil in karakter tussehen den meegaanden en voor allerlei invloeden toegankelijken prins en zijn vader. De overplaatsing buiten hem om van een aantal vooral belgische officieren naar Indië gaf hem aanleiding in November 1817 zijn ontslag als minister aan te bieden ²); slechts met moeite en niet zonder tussehenkomst van de oude Prinses Wilhelmina en de Koningin kon hij ten slotte als opperbevelhebber en inspecteur van alle wapenen werkzaam blijven, maar zijn invloed bleef zeer gering. De weinig ervaren Van der Goltz werd weldra aan het hoofd van het departement van oorlog vervangen door 's Konings gunsteling, den intendant-generaal Piepers, een willig werktuig in 's Konings hand. Op die wijze bleven alleen gehoorzame en volgzaame dienaren als de handige Falek, de kundige De Mey van Streefkerk, de zeer monarchaal gezinde Van Maanen in de hoogste staatsambten werkzaam en voerde de

---

¹) De Bosch Kemper, Aant. blz. 504. Zie over de ministers en de ministeriën het werk van De Brauw, De departementen van algemeen bestuur sedert 1795 (Utr. 1864).

²) Bosscha, Leven van Willem II, blz. 381 vlg.

Koning met zijne ministers — „commiesen” zooals Van Maanen eenmaal zeide¹⁾ — met een weinig zelfstandigen Raad van State en eene meestal volgzame meerderheid in de zoo goed als geheel van hem afhankelijke Staten-Generaal meer en meer een „persoonlijk gouvernement”. Zoo ontstond er een „napoleontisch gereglementeerde staat met een constitutioneelen gevel”²⁾, geheel overeenkomstig ’s Konings geen tegenspraak duldend karakter, dat ook het weinig drukkend keurslijf van de grondwet slechts noode verdroeg en hem herhaaldelijk terug deed wenschen naar de oude erfstadhouderlijke waardigheid, waarmede zijn vader en grootvader geheel naar eigen inzicht de regeering hadden kunnen voeren³⁾. Zoo werd ook veel meer geregeld bij Koninklijk Besluit dan bij de wet, zelfs in tal van gevallen, waarin wettelijke voorziening zoo niet bepaald voorgeschreven dan toch gewenscht was — een wijze van regeeren, die vooral van de zijde der liberale, ten deele nog steeds franschgezinde Belgen ernstigen tegenstand ondervond, maar ook bij anderen gegronde bedenking wekte.

Voornamelijk de handelingen der regeering in zake de pers en de verhouding tot de Roomschen leverden weldra ernstige moeilijkheden op en verbitterden niet alleen de machtige geestelijkheid maar ook den invloedrijken clericalen adel. Reeds onder de grondwet van 1814 was niettegenstaande het geruststellend besluit van 16 Mei 1814, verklarende art. 134, 135 en 139 dier wet omtrent de houding van den staat tegenover de kerkelijke gezindten, de roomsche geestelijkheid ook in het Noorden lang niet algemeen tevreden geweest⁴⁾ over de regeling der aan haar verstrekte toelagen in verband met de vrijheid harer Kerk: het geestelijk gezag had zelfs de aanneming dier toelagen onder voorwaarde van invloed op

---

¹⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 173. Vgl. de uiting van Clancarty in een brief aan Canning dd. 14 Mei 1824: „in a government where the ministers are not responsible and where the monarch enters into the most minute details of the administration of affairs and directs the execution of all the measures of government the appointment of a new minister is of a no very great importance” (kopieën Rijksarchief, ook Falck, Brieven, blz. 48).

²⁾ Thorbecke, Historische Schetsen, blz. 175. Vgl. Falck, Brieven, blz. 242; Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. IV en VI passim.

³⁾ Gedenkschriften van Van der Duyn, blz. 120.

⁴⁾ Albers, Geschiedenis van het herstel der hierarchie in de Nederlanden, dl. I, blz. 40 vlg.

de vervulling van vacatures bepaald verboden, welk verbod in 1818 door paus Pius VII echter weder werd ingetrokken. Onder de grondwet van 1815, doorgedreven met zoo ernstig verzet van de zijde der roomsche Kerk, en onder den cesaropapistisch gezinden Goubau d'Hovorst als minister van katholieken eeredienst, met den liberalen Van Gobbelschroy als kabinetssecretaris voor deze zaken, moest de tegenstand toenemen, ofschoon de regeering aan kerken en priesters ruime toelagen verleende en het verzet tegen het burgerlijk huwelijk door toegeliefelijkheid trachtte te breken, ja zelfs de strafbepalingen dienaangaande introk en toeliet, dat de ambtenaren van den burgerlijken stand niet tot de inschrijving overgingen, dan nadat van kerkelijke toestemming gebleken was. Maar dit nam niet weg, dat dikwijls aan den dag moest komen, hoe de Koning, overtuigd Protestant en in de beginselen van het laatst der 18de eeuw opgevoed, ten opzichte der roomsche Kerk en hare dienaren de overheerschende denkbeelden dier eeuw, die der „verlichte despoten,” ja die van de fransche en belgische liberalen zelve huldigde, verbitterd als hij bovendien was door het verzet tegen de door hem gewensehte instellingen, tegen zijn staatkunde, tegen zijn wil. Bij alle neiging om eenigszins te gemoet te komen aan godsdienstige bezwaren, was hij geen oogenblik geneigd voet te geven aan hoog gestelde eischen en achtte het zijn plicht als soeverein den aangeboden kamp te aanvaarden, sterk in de overtuiging dat hij daarbij rekenen kon op den steun der mogendheden en daarmede op weinig ernstig verzet ook van de zijde van den pauselijken stoel zelve, die tot sehikking overhelde.

De weigering van 44 leden der rechterlijke macht in het Zuiden om den eed op de Grondwet af te leggen, de bedreigingen in de biecht en op het sterfbed tegen hen, die den eed afgelegd hadden, wezen erop, aan welke gevaren men zich blootstelde, als men de geestelijkheid al te veel vrij spel liet ¹⁾. De strijd begon met de vervolging voor den Raad van State van De Broglie, op grond van het nog geldende concordaat van 1802 ²⁾, niet alleen wegens zijne houding bij de gebeden voor de Prinses van Oranje maar ook wegens het „jugement doctrinal” en zijn correspondentie met het

¹⁾ Stuart, Jaarboeken 1817, dl. IV, blz. 49 vlg.; Poulet, p. 52 suiv.

²⁾ De Beaufort, Geschiedk. Opstellen, dl. II, blz. 166. Vgl. De Gerlache, p. 342 suiv.

Hof te Rome zonder vergunning van het ministerie van eeredienst. De bisschop, aangezet door zijn heftigen vicaris-generaal Lesure, weigerde te verschijnen gelijk hij, bij allen eerbied voor den souverain, geweigerd had zijn tegenstand tegen de bekende bepalingen der Grondwet op te geven en week uit naar zijn geboorteland. De Raad van State bracht zijn zaak toen voor het gerechtshof te Brussel, dat den hooggeboren en hooggeplaatsten prelaat als „ledit Maurice de Broglie, fugitif ou latitant” den 10^{den} Juni 1817 naar de „cour d’assises” verwees. Dit hof achtte „crime politique” aanwezig en veroordeelde den bisschop den 9^{den} October tot deportatie benevens in de kosten, welk vonnis op de gebruikelijke wijze den 19^{den} November op het schavot te Gent, tusschen twee pas gevonniste inbrekers in, aan een paal werd geplakt. De franschgezinde priester De Foere, die het gewaagd had in den „Spectateur belge” de houding en de gevoelens van zijn bisschop te verdedigen en zich zelfs niet weerhouden had om op inlijving bij Frankrijk aan te dringen, werd op grond der bepalingen van de oproerwet van 20 April 1815 reeds den 21ste.¹ Maart 1817 veroordeeld tot twee jaren gevangenisstraf; de drukker van zijn tijdschrift, De Moor, kwam eraf met een geldboete en de proceskosten; de schrijver van een minder heftig maar toch afkeurend artikel in den „Vrai Libéral” kreeg drie maanden gevangenis, geldboete en de proceskosten ¹). Bovendien werd beslag gelegd op de traktementen der vicarissen-generaal in het bisdom Gent, die geweigerd hadden dienst te doen voor den gevluchten bisschop, „frappé de mort civile”; ook drie leden van het gentsche kapittel, die medegewerkt hadden tot het houden van correspondentie met den bisschop en voortgingen zijn „instructions pastorales” af te kondigen, werden later vervolgd maar in 1821 vrijgesproken.

Ook met den pauselijken stoel zelve werden de betrekkingen eenigszins gespannen, niet alleen wegens de hardhandige verwijdering van mgr. Ciamberlani in 1814, die thans van het buitenland uit de zaken van de „missie” behartigde, maar ook wegens deze wijze van optreden tegen den bisschop van Gent. De regeering had gaarne de benoeming van den verzoeningsgezinden voormaligen prins-bisschop van Luik, mgr. De Méan ²), die als lid der Eerste Kamer

¹) Vgl. Sautijn Kluit, in Bijdr. Vaderl. Geschied. 3de R. VI, blz. 327 vlg.

²) Vgl. Juste, p. 219 suiv.; Falck, Brieven, blz. 236.

den eed had afgelegd maar daarover veel hooren moest, ja te Rome was aangeklaagd, tot aartsbisschop van Mechelen gezien maar de weinig taktvolle gezant te Rome, Reinhold, kon deze benoeming niet doordrijven, voordat met pauselijke goedkeuring een middenweg was gevonden ten opzichte van den eed op de grondwet: De Méan verklaarde ten slotte, dat hij zich door dien eed tot niets gebonden achtte wat in strijd zou zijn met zijn godsdienst. De regeering wist den pauselijken stoel niet te ontzien en beging de eene onhandigheid na de andere. Van een nieuw concordaat zooals zij dringend in de plaats van dat van 1802 tot regeling der roomsche kerkelijke toestanden begeerde, kon niets komen zoolang bisschop De Broglie leefde, wiens gezag te Rome door zijne verwijdering en zijn vonnis volstrekt niet als opgeheven beschouwd werd en wiens optreden door den Paus in het openbaar was geprezen; eerst toen hij in 1821 te Parijs overleden was, kon daarvan sprake zijn. Ook de medewerking van den machtigen oostenrijkschen minister Metternich, die evenals de oostenrijksche gezant Binder de houding der belgische geestelijkheid ten zeerste afkeurde¹⁾, kon van den anderen kant den pauselijken stoel niet vermurwen om toe te geven, al toonde ook deze zich bereid tot schikking van allerlei zaken. De nederlandsche regeering begon eerst langzamerhand te begrijpen, hoeveel voor haar tegenover hare talrijke, zelfs in aantal verreweg overwegende roomsche onderdanen — van de toenmaals bijna 5½ miljoen inwoners waren slechts weinig meer dan 1 miljoen protestantsch en misschien ½ miljoen vrijzinnig-katholiek of ongeloofig — eraan gelegen moest zijn om op goeden voet te staan met den pauselijken stoel, wat dan ook de oostenrijksche regeering niet ophield haar onder het oog te brengen, zelf steeds bereid in die richting mede te werken zooveel zij kon. De sympathie van den Koning met het streven van den zeer reactionnair gezinden leider der oostenrijksche staatkunde was echter gering en de raadgevingen van die zijde vielen lang niet altijd bij hem in goede aarde²⁾.

Een en ander wekte hevige ergernis onder de katholieke bevolking en hare geestelijkheid, die zich ook krachtig verzette tegen de volledige uitvoering van het Koninklijk Besluit, waarbij de werkelijk

¹⁾ Poulet, p. 34 suiv., p. 48 suiv.

²⁾ Poulet, p. 72 vlg.

zeer vrijzinnige regeling van het Hooger Onderwijs zooals die door het Organiek Besluit van 2 Aug. 1815 voor het Noorden was ingevoerd, ook op het Zuiden toepasselijk werd verklaard. Naast de drie daarbij gehandhaafde en volgens de nieuwere wetenschappelijke inzichten ingerichte hoogeschoolen van het Noorden kwamen er thans in de plaats der vroegere te Leuven ook drie in het Zuiden: te Gent, Luik en Leuven, waarbij tot ergernis der geestelijkheid evenals in het Noorden, waar zij van ouds bestonden, geheel van de Kerk onafhankelijke theologische faculteiten werden ingericht, die bestemd schenen om, met den leerstoel voor kerkelijk recht in de rechtsgeleerde faculteit, het onderwijs ook der roomsche gelijk dat der protestantsche geestelijken aan den staat te brengen. De inrichting opnieuw der door Maria Theresia gestichte „Académie royale des sciences et belles lettres” te Brussel (3 Juli 1816) hing met deze organisatie samen. De regeling van het lager onderwijs ook in het Zuiden in 1820 volgens de overigens algemeen als voortreffelijk geroemde hollandsche wet van 1806 wekte bij de geestelijkheid niet minder ergernis wederom wegens het daarin gehuldigde onroomsche beginsel van staatsleiding en neutraliteit op onderwijsgebied en het blijkbare streven der regeering naar bevordering van een uit roomsch oogpunt verderfelijk „christendom boven geloofsverdeeldheid”, dat in het gematigd vrijzinnige Noorden bij de regeling ten opzichte der protestantsche kerkgenootschappen slechts geringen tegenstand had gewekt.

Er was daar namelijk in 1814 ernstig gedacht aan de bijeenroeping eener Nationale Synode der Hervormde Kerk gelijk die van Dordt in 1618 maar dit denkbeeld was na rijp overleg in den Raad van State wegens de bezwaren van zulk een geruchtmakende vergadering spoedig opgegeven en ten slotte was door de regeering in overleg met een in het geheim benoemde „consuleerende” commissie een „algemeen reglement” ontworpen, dat door 11 predikanten uit de hoofdsteden der provinciën, een soort van vertegenwoordiging der oude gewestelijke Kerken, met eenige wijziging werd goedgekeurd en 7 Januari 1816 bij Koninklijk Besluit ingevoerd. Wel waren eenige bedenkingen gehoord, maar de Koning, beducht voor kerkelijke verschillen en niet geneigd zijn gezag ook in deze dingen betwijfeld te zien, wist alle bezwaren door krachtig ingrijpen te boven te komen en met terzijdestelling der provinciale organisatiën de nieuwe kerkbesturen voor classes en ringen te regelen, waarmede hij, onder

toezicht van de nieuwe Algemeene Synode der Hervormde Kerk eindelijk aan deze Kerk een goed georganiseerde eenheid schonk. De weldra bijeengeroepen eerste Algemeene Synode, welke weder alleen door den Koning benoemd werd, stelde de verdere organisatie vast volgens haar door de regeering aangeboden reglementen. Ook de andere protestantsche kerkgenootschappen werden op die wijze door Koninklijke Besluiten opnieuw georganiseerd behalve dat der Doopsgezinden, dat de koninklijke inmenging weigerde. Ook het armwezen werd bovendien in zekere mate aan het kerkelijk gezag onttrokken, overeenkomstig de nieuwere denkbeelden omtrent deze dingen¹⁾.

Vond de zorg voor het onderwijs gereede goedkeuring bij de belgische liberalen, die, voor een goed deel volstrekt ongeloovig of ten minste voltairiaansch gezind, ook in het algemeen het optreden der regeering tegen de roomsche geestelijkheid met voldoening gezien hadden, de maatregelen tegen de pers op grond van de oproerwet droegen daarentegen die goedkeuring niet weg, evenmin als de door Kemper ontworpen rechterlijke organisatie in België. Ook in de liberale bladen werd vooral tegen de persvervolgingen verzet aangeteekend, niet het minst wegens de aanwezigheid van tal van uitgewekenen te Brussel, Mons, Luik, Gent, Namen enz., waar sommigen hunner tegen de bestaande regeering te Parijs een krachtigen persoorlog hadden geopend en weldra ook tegen andere regeeringen te keer gingen. Hun in het voorjaar van 1816 te Brussel uitgegeven blad „Le Nain jaune réfugié”²⁾ werd spoedig gestaakt maar sommigen hunner bleven schrijven in belgische liberale bladen als „Le Vrai Libéral,” „Le Flambeau” enz. Voormalige revolutionnaires als Grégoire, Cambon, Barère, Merlin en David, bonapartistische bannelingen als Cambacérès, Siéyès, Cavaignac, Arnault en andere door de fransche politie gezocht of in het oog gehouden uitgewekenen vormden er een haard van revolutionnaire of bonapartistische gezindheid, die de veiligheid van Frankrijk bedreigde en de liberale neigingen in België tot krachtiger optreden aanzette. Zij trok spoedig aandacht van buitenlandsche mogendheden en gaf in het voorjaar van 1816 aanleiding tot eene waarschuwing van de zijde van ezaar Alexander aan den toen juist te St. Peters-

¹⁾ Vgl. De Bosch Kemper, Aant. blz. 523 vlg.; Hingst, in De Gids, 1863, dl. 1; Star Numan, Protest. bijdragen, 1870.

²⁾ Vgl. Sautijn Kluit, l. l. blz. 320 vlg.

burg vertoevenden Prins van Oranje, die zich persoonlijk met deze ballingen en vluchtelingen nog al ingelaten had, en wel op grond van klachten van den pruisischen minister Hardenberg ¹⁾. Een wet tegen belediging van vreemde mogendheden door middel van geschriften ²⁾ was er het gevolg van en verschillende persvervolgingen hadden reeds plaats.

Maar er was meer, dat de belgische liberalen ontstemde. Aangevoerd door uitnemende redenaars en rechtsgeleerden, als Dotrengé en Reyphins ³⁾, lieten zij zich krachtig hooren in de Tweede Kamer, waar zij gelegenheid vonden om op te komen tegen sommige regeeringsmaatregelen op het gebied van wetgeving en rechtspraak, tegen persvervolgingen en financieele willekeur, niet het minst tegen de toeneming van den noordnederlandschen invloed in het Zuiden, het „Neerlandisme”, waarop vooral de „Observateur belge” voortdurend scherp de aandacht vestigde. De regeering steunend in hare pogingen tot verbetering van het onderwijs, kwamen zij daarentegen krachtig op voor de fransche taal, trachtten de van hooger hand begunstigde pogingen om in het Zuiden afdeelingen van het voor de noordnederlandsche volksontwikkeling zoo werkzame Nut van 't Algemeen te vestigen tegen te werken en verlangden meerdere erkenning van den zeer verfranschten „belgischen” volksgeest. In hun verzet tegen het persoonlijk regeeringsstelsel vonden zij dikwijls steun bij de enkele noord-nederlandsche leden der Staten-Generaal, die op gevaar af hun mandaat door de Provinciale Staten niet hernieuwd te zien of op eenige andere wijze zich aan de ongenade der regeering bloot te stellen, het waagden hunne stem te verheffen tegen wat zij in strijd achtten met de grondwettige rechten ⁴⁾; bij Van Hogendorp, die met kalme welsprekendheid en standvastigheid zijne vrijzinnige denkbeelden op economisch, financieel en staatsrechtelijk gebied tegenover de regeering bleef ontwikkelen maar door zijne soms belachelijke zelfingenomenheid, zijn despotieke wijze van handelen en zijn hoogen toon zijne tegenstanders meer placht te verbitteren dan te overtuigen; bij den geleerden en welsprekenden

¹⁾ Kon. Huisarchief, archief Willem II, n°. 199, brief uit Petersburg van 13/25 April 1816 aan Willem I. Vgl. Juste, p. 245 suiv.; Poulet, pag. 60 suiv.; Sautijn l. l.

²⁾ De Bosch Kemper, blz. 529; Sautijn, blz. 311.

³⁾ Sautijn l. l., blz. 312.

⁴⁾ De Bosch Kemper, blz. 526 vlg.

leidschen hoogleeraar in het staatsrecht Kemper, die niet ophield voor de beginselen eener werkelijk constitutionneele regeering te ijveren, te waarschuwen voor de verderfelijke gevolgen der begunstiging van de aristocratie en tegenover de aan den Code Napoléon gehechte belgische rechtsgeleerden het door hem, Reuvens en Bijleveld op last des Konings reeds in Maart 1816 ingediende ontwerp van een nederlandsch burgerlijk wetboek met talent en warmte verdedigde; bij den beschaafden en eveneens welsprekenden kenner van koloniale en handelspolitiek, Daniël van Alphen.

Zoo ontstond er reeds in de eerste jaren van het nieuwe rijk een begin van parlementaire oppositie ¹⁾, vooral van liberale en belgische zijde gevoerd. Iets krachtiger werd zij, toen de eerste normale verkiezingen, die van 1817, in weerwil van den sterken invloed door de regeering op de Provinciale Staten uitgeoefend, sommige mannen van onafhankelijken zin, o. a. Van Hogendorp, Kemper en Van Nes van Meerkerk, in de Staten-Generaal gelaten of gebracht hadden — zeker nog lang niet genoeg van de soort, die Falck had gewenscht: „knap en conciliant” ²⁾. Zij achtte zich weldra sterk genoeg om onder leiding van den vurigen Reyphins op alle „met de Grondwet strijdige wetten” een aanval te doen, blijkbaar vooral gericht tegen de gehate oproerwet van 20 April 1815 en dergelijke, die wegens het daarvan door de regeering gemaakte misbruik door de belgische liberale pers voortdurend werden bestreden. Maar de onhandige vorm van van Reyphins' voorstel en de gelijktijdige kwestie der uitzetting van de lastige fransche emigrantten Guyet en Cauchois Lemaire wegens hunne artikelen tegen de fransche regeering bezorgde aan de regeering, die wijzen kon op de ernstige behoeften van het oogenblik, een schitterende zegepraal. Zij wist (18 Febr. 1818) de goedkeuring eener overweldigende meerderheid te verkrijgen voor eene wet, die de zaken bedoeld bij die van 20 April 1815 thans niet meer voor een buitengewone rechtbank maar voor den gewonen rechter bracht en aan de gewone rechtsvormen bond. Zij waagde het nu zelfs om een scherper wet dan die van 1816 tot beteugeling der tegen de fransche regeering zoowel als tegen haarzelve woelende brusselse pers in te dienen en had aanvankelijk het succes, dat

¹⁾ De Bosch Kemper, blz. 530 vlg.

²⁾ Falck, Brieven, blz. 233, 238.

Kemper en Van Hogendorp de „revolutionnaire bende” hielpen bestrijden tot diepe ergernis der liberale Belgen, die hunne woede vooral tegen den minister Van Maanen keerden en ten slotte (20 Febr. 1818) met eene meerderheid van drie stemmen deze wet deden verwerpen. En dat de regeering ook van dergelijke maatregelen een ruim gebruik begeerde te maken, ruimer dan de voorstemmers bedoeld hadden, bleek uit het voorbeeld van den brusselschen advocaat en journalist Van der Straeten, schrijver van het in 1819 uitgekomen boek: „De l'état actuel du royaume des Pays-Bas”, waarin een scherpe aanval was gedaan op de regeering en voor het tweede deel nog meer aanvallen waren aangekondigd op het gemis van ministerieele verantwoordelijkheid, op de bestaande voorloopige regeling der rechtsmacht, op het ontbreken van persvrijheid, op het recht van plaacet, enz. Hij werd vervolgd en gevangen gezet, waartegen zeven brusselsche advocaten in een uitgegeven „consultation” op grond van art. 227 der grondwet protesteerden. Maar Van Maanen liet thans ook hen vervolgen en als advocaten schorsen. Wel volgde hunne vrijspraak maar de schorsing bleef toch een tijdlang van kracht en Van der Straeten zelf werd veroordeeld tot f 3000 boete, die intusschen bij inschrijving betaald werd: blijk van algemeene verontwaardiging te Brussel over deze beperking der drukpersvrijheid¹⁾ (10 April 1820). Ook tegen verschillende belgische bladen werd krachtig opgetreden; een der beste daaronder, de „Observateur”, verdween in 1819, gedeeltelijk wegens de vervolgingen, gedeeltelijk wegens de toenemende onverschilligheid van het publiek voor zijne waarschuwingen. Zoo kon de regeering omstreeks 1820 de belgische pers beschouwen als aan banden gelegd, zij het dan onder voortdurende vervolging harer uitingen.

Ook de oppositie in de Staten-Generaal begon af te nemen. De warme discussiën over Appellius' financieele wetten van 1816 waren in dit en de volgende jaren gevolgd door menig debat in de Tweede Kamer, waar Zuid en Noord heftig tegenover elkander stonden of krachtig werd gesproken tegen maatregelen der regeering²⁾. Terwijl hare

¹⁾ Vgl. over een en ander De Gerlache, dl. I, p. 361, 459; Sautijn Kluit, l. l.

²⁾ De Bosch Kemper, blz. 509 vlg.; Noordziek, Verslag der handelingen van de Tweede Kamer (Den Haag, 1863).

ontwerpen aangaande de aan prins Frederik wegens zijn afstand van rechten op Luxemburg afgestane domeinen, de regeling van munt, maat en gewicht e. a. slechts weinig verzet ontmoetten, kwamen de zuidelijke leden, in tegenstelling met de volgzame noordelijke, herhaaldelijk op tegen de wijze, waarop de regeering met de Grondwet handelde en drongen velen hunner aan op uitlegging daarvan in liberalen zin: zoo met betrekking tot het recht van petitie, dat zij geheel onbeperkt wilden laten. Sommige zuidelijke leden meenden zelfs tegenover hunne landgenooten verplicht te zijn de bestaande verschillen voortdurend duidelijk te laten spreken en allen te zamen overlegden gewoonlijk over de door het Zuiden aan te nemen houding¹⁾; andere evenwel — Dotrengé, Gendebien en Surlet de Chokier — toonden een ernstige neiging tot samenwerking, zich bij hun verzet meer richtend tegen de hollandsche ministers dan tegen den Koning, wiens wijsheid zij bewonderden. Zij wezen voortdurend op de in Zuid en Noord zoo geheel verschillende toestanden, die, naar zij zeiden, het onmogelijk maakten beiden op dezelfde wijze te behandelen en het in ieder geval onwenschelijk deden achten het sterker bevolkte Zuiden, met name op het gebied van handel en verkeer, achter te doen staan bij het Noorden of zijn belangen daaraan ondergeschikt te maken. Toen in 1816 de uitvoer van granen zou verboden worden met het oog op de schaarschte en dientengevolge duurte der levensmiddelen, kwamen de noordelijke leden daartegen op en wees Reyphins op de fout van den door de nauwe vereeniging van zoo onderscheiden deelen ontstanen toestand, den wensch uitdrukkend naar zelfstandige bondgenootschappelijke verbinding van Noord en Zuid. Het verzet der geestelijkheid in België wekte telkens weder de hevige ergernis der overwegend protestantsche noordelijke leden, die zich nog altijd nauwelijks konden gewennen aan de volkomen gelijkstelling der Katholieken met de Protestanten.

Ernstig was ook het verzet tegen het financieele stelsel van Appellius, die aan de in 1814 voor de periodieke schulddelging ingestelde amortisatie-kas in hare bedenkelijke beursoperatiën nog ruimer ontwikkeling trachtte te geven. Was reeds in 1814 het vermoeden gewekt, dat het financieele stelsel der regeering het

¹⁾ Poullé, p. 39 suiv.

werk was „niet van een diepzinnig staatsman, maar van den een of anderen slimmen Jood, tuk op de vele kleine voordeelen van de courtage en van het spel”, nog erger werd het in 1816 en 1818, toen in de wet zelve gesproken werd van „voordeelige (beurs-)operatiën” met hulp van de inkomsten dier kas. Van Hogendorp bestreed ten zeerste deze handige beurspolitiek, deze verheffing van het beursspel tot een grondbeginsel van regeeringsstaatkunde¹⁾ en de slimme Appelius moest menig hard woord over zijn stelsel hooren, maar de Koning bleef hem steunen en zijn plannen goedkeuren. De financieele politiek der regeering bleef tot het einde toe een harer zwakste punten en het was dan ook een moeilijk vraagstuk, hoe in een staat, waar zooveel te organiseeren en te reorganiseeren viel, bij een staatsschuld, die in 1818 na afloop der versmelting van de noordelijke en zuidelijke schulden en nauwkeurige opneming der schuldvorderingen 617 mill. werkelijke en 1205¹/₂ mill. uitgestelde schuld bleek te bedragen²⁾, het financieel evenwicht kon bewaard worden. Bij de begrootingswetten voor 1818 kwamen zoowel noordelijke leden als Van Hogendorp en Van Nes van Meerkerk als Reyphins en andere zuidelijke op tegen de financieele politiek der regeering, die naar hunne meening het land op den duur onvermijdelijk tot een bankroet, tot omkeering van het geheele staatswezen zou moeten leiden; Reyphins sprak zelfs van „le renversement du Trône et la destruction de l'Etat”. Wel werd de begrooting nog met aanzienlijke meerderheid aangenomen, maar de oppositie gaf den moed niet op. Bij de begrooting voor 1819 drong Van Hogendorp, met het oog op de hooge staatsschulden, op ingrijpende bezuinigingen aan, vooral op het terrein der in het Noorden van ouds impopulaire oorlogsuitgaven, maar ook op dat der in grooten getale aangevangen openbare werken ten behoeve van het binnenlandsch verkeer. De in het voorjaar van 1819 door Appelius voorgestelde nieuwe belastingwetten werden door de oververongelijking klagende noordelijken opnieuw met kracht bestreden met openlijken steun van de door de lasten op koffie, suiker en andere belangrijke artikelen van uitvoer bedreigde handelaars te

---

¹⁾ Buys, De Nederlandsche staatsschuld sedert 1814, blz. 24, 44/5.

²⁾ Van Hall, Proeve van een onderzoek omtrent de schuld van het Koninkrijk der Nederlanden, blz. 12.

Amsterdam en Rotterdam, waar Appellius zelfs mishandeld werd. Maar die wetten werden even krachtig door de zuidelijken verdedigd en zij werden niet dan met geringe meerderheid aangenomen, hetgeen den Koning zoo verbitterde, dat hij Van Hogendorp den titel van minister van staat ontnam en diens medestanders 's Jacob en Canneman, ook trouwe mannen van 1813, bij de stemming over hunne herkiezing in Zuid-Holland deed vallen. Fel trad de oppositie vooral op bij de behandeling der eerste tienjarige begrooting in December 1819, toen Van Hogendorp in naam der vrijheid en zich beroepend op de beginselen der Grondwet luide zijn stem verhief tegen de wijze, waarop door de regeering, die zooveel mogelijk de jaarlijksche contrôle der Staten-Generaal wilde ontduiken, de grondwetsbepalingen omtrent de verdeeling der beide soorten van uitgaven werden opgevat: de begrootingsontwerpen werden dan ook met groote meerderheid verworpen en eerst nadat de regeering aan sommige ernstige bezwaren was te gemoet gekomen en meerdere bezuiniging beloofd had, werden hare gewijzigde voorstellen in Maart 1820 aangenomen. Maar ook toen voldeed de inrichting der begrooting met hare globale opgave der totalen van ieder hoofdstuk zonder eenige splitsing hoegenaamd, met hare blanco-aanteekening van de opbrengst der meeste belastingen, in geen deele aan de behoefte van contrôle der staatsuitgaven door de Staten-Generaal.

Een en ander, door de openbaarheid der zittingen onder de bevolking alom verbreid, veroorzaakte toenemende ontevredenheid, in het Zuiden zoowel als in het Noorden, vooral in 1819, toen de noordelijke handel zich herhaaldelijk met ernstige adressen tot de regeering wendde en in scherpgestelde brochures de aandacht op deze zaken vestigde. Kemper achtte zich verplicht een waardigen brief aan den Koning te richten¹⁾, hem wijzend op de klachten van den handel, op de toenemende ontevredenheid in het Noorden, waar men de vereeniging met België begon te verwenschen, zoodat zelfs de persoon des Konings niet gespaard werd. De goedgeschreven, veelgelezen en met onwederlegbare statistieke gegevens van allerlei aard gesteunde reeks van „Bijdragen tot de huishouding van staat” van den onverdroten voor de beginselen van handels-

¹⁾ Kemper, Staatk. Geschriften, dl. III, blz. 298 vlg.

vrijheid optredenden Van Hogendorp had op deze stemming onmiskenbaar een grooten invloed. De vraag van handelsvrijheid of beschermende maatregelen werd vooral dringend in den voorzomer van 1817, toen de reeds in het voorgaande jaar zeer hooge graanprijzen opnieuw tot een aanzienlijke hoogte klommen, veel hooger zelfs dan zij in de ergste tijden van het fransche bestuur geweest waren. De gemiddelde prijzen van tarwe en rogge, van 1806 tot 1813 *f* 289 en *f* 186 per last, steeg toen tot *f* 390 en *f* 225. Er dreigde gebrek en, bij het mislukken van den oogst, zelfs hongersnood. Oproeren in de zuidelijke en noordelijke gewesten noodzaakten tot buitengewone maatregelen, zoodat de regeering voor 6 mill. gulden graan uit de Oostzeelanden liet aanvoeren en met een verlies van meer dan een mill. liet verkoopen. Evenwel, de hoofdoorzaak van deze noodlottige toestanden — slechte oogsten in verband met natte zomers — hield weldra op te werken en gunstiger jaren braken weldra aan¹⁾. De voorstanders van handelsvrijheid zoowel als die van bescherming putten uit een en ander argumenten voor hun stelsel.

De regeering wist ten slotte ongedeerd uit den strijd te voorschijn te komen. Nu eens, waar zij de kans zag, aan hare liberale of clericale tegenstanders slagen toebrengend, door hunne herkiezing te beletten, hunne waardigheden te ontnemen, hunne pers te breidelen, hen uit het land te verwijderen of in handig uitgekozen posten onschadelijk te maken; dan weder toegevend aan den aandrang op een bepaald punt of ten minste den schijn van toegeven aannemend; zich op het eene oogenblik ongemerkt buigend voor het verzet, op het andere trotsch weigerend over hare inzichten in discussie te treden, zag zij kans haar gezag te handhaven, zoodat omstreeks 1820, toen gansch Europa in hevige gisting verkeerde, in het nieuwe rijk een betrekkelijk voorbeeldige rust heerschte en de zaak gewonnen scheen, ten minste op den duur gewonnen scheen te zullen worden. De weegschaal-staatkunde scheen ten slotte te zullen zegevieren en velen bewonderden de wijsheid van den vorst, die, door zijne ministers gesteund, werkelijk zijn doel scheen te naderen, zijn ideaal — samensmelting der beide deelen tot één geheel — te bereiken. Zoo sterk rekende de regeering zich, dat zij het

¹⁾ Blink, Geschiedenis van den landbouw, dl. II, blz. 295 vlg.

waagde, geheel in den geest harer op verhollandsching der Belgen gerichte binnenlandsche staatkunde, tegen 1823 voor te schrijven, dat het Hollandsch als tweede officieele taal zou worden ingevoerd, overal waar de meerderheid der bevolking Vlaamsch sprak — wat nog volstrekt niet hetzelfde kon heeten, naar de oppositie beweerde.

Bij velen had echter onder deze omstandigheden de gedachte post moeten vatten, dat het ten slotte toch niet mogelijk zou zijn de nauwe vereeniging van zoo onderscheiden deelen te handhaven en dat het werk van 1814 en 1815 een groote misslag was geweest, zooals vroeger enkelen reeds hadden ingezien en tijdens de vereeniging zelf door sommigen in Noord en Zuid levendig was gevoeld. Er waren er onder de zuidelijke leden der Staten-Generaal, die zich niet ontzagen om openlijk te zeggen, dat zij in de eerste plaats geen Hollanders wilden worden, wat hun door dezen met dezelfde munt werd terugbetaald. Er waren er, die heimelijk Engeland, Pruisen of Frankrijk aanzochten de zuidelijke provinciën bij die rijken in te lijven of aanstuurden op volstreckte onafhankelijkheid, als welker voorvechter de „Observateur” kon gelden¹⁾. En het was geen geheim, dat de Prins van Oranje, niet in Holland opgevoed, maar in de legerkampen van Wellington volwassen geworden, met de richting van het bestuur zeer weinig ingenomen was, dat hij weinig sympathie had met den teruggetrokken aard der Hollanders en zich veel meer thuis gevoelde te midden der levendige Belgen te Brussel dan aan het ietwat stijve en vormelijke haagsche Hof, waar hij zich ook zelden vertoonde. De Prins, jong en voor allerlei invloeden toegankelijk, toonde dan ook, dat hij het volstrekt niet eens was met de onmiskenbare pogingen tot „hollandificatie” van de Belgen, die naar zijne meening volkomen terecht opkwamen voor hunne bedreigde nationaliteit. Hij werd zoo nog wel niet het middelpunt eener oppositie maar toch de hoop der ontevreden Belgen en gaf onvoorzigtiglijk voet aan deze meening omtrent zijne gezondheid, wat niet strekte om de soms gespannen verhouding tot zijn vader te verbeteren, zooals in 1817 ook naar buiten bleek. Daarentegen werd zijn broeder, de jonge prins Frederik, in Duitschland opgevoed en tegen alle fransche invloeden ingenomen, in het Noorden zeer vereerd, eene tegenstelling, die nooit de goede

---

¹⁾ Poulet, p. 39.

verhouding tusschen de beide broeders heeft kunnen verstoren maar toch voor de toekomst van het rijk bedenkelijk geacht moest worden.

Reeds in 1817 schrijft ook de oostenrijksche gezant Von Binder aan zijne regeering ¹⁾ over „la fausse idée d'un amalgame moral et politique de deux pays diamétralement opposés”, over „la fausse organisation politique du royaume” en acht het geval „sans remède”, terwijl de fransche gezant van dezelfde meening is, dat het onmogelijk zal zijn „de réunir sous une loi communes ces peuples si différents”. Von Binder trachtte dan ook de geesten te winnen voor een nieuwe organisatie ²⁾, voor „une fédération entre les deux pays, gouvernés chacun d'une manière analogue à sa situation”, ten minste voor een administratieve scheiding, en vond voor zijn plannen tot wijziging der Grondwet in dezen geest weldra steun bij Metternich, die hem aanraadde ³⁾ de zaak ter sprake te brengen bij den invloedrijken engelschen gezant, lord Clancarty — den man van vertrouwen des Konings, met wien hij de organisatie van Holland en België beiden had tot stand gebracht — terwijl Vincent te Parijs Wellington zou trachten over te halen. Dan zou men Holland, meenden zij, meer dan thans kunnen laten bij zijn oude instellingen en het nog onmondige België met de volheid der koninklijke macht moeten regeeren. Maar de met engelsche begrippen van vrijheid doortrokken Clancarty, ofschoon de bezwaren erkennend, weigerde de bestaande „principes constitutionnels” in den ten slotte reactionnair zin, die bij het oostenrijksche plan duidelijk aan den dag kwam, te helpen wijzigen. Het plan moest worden opgegeven, daar het zonder Engeland niet was uit te voeren en ook Wellington, het orakel der engelsche Tory-regeering van dezen tijd, evenals Castlereagh zoo weinig mogelijk inwerking der mogendheden op de toestanden in het jonge koninkrijk wenschte.

Ook de Koning wilde er niet van hooren en zijn raadgevers, mannen als Falck en anderen, wanhoopten in 1820 allerminst aan de mogelijkheid om de beide deelen op den duur behoorlijk samen te doen gaan. Zij meenden, evenals de Koning zelf, dat men moest rekenen op de welgezinden en trachten moest zooveel mogelijk de

---

¹⁾ Poulet, p. 62.

²⁾ Ibid. p. 68.

³⁾ Ibid. p. 74/75.

overtuiging ingang te doen vinden, dat „voortdurende tweespalt voor allen verderf ten gevolge moest hebben”. Laveeren tusschen de bezwaren door, bleef het wachtwoord der regeering. Het liefst had zij alle punten, waarop verschil heerschte, willen laten rusten, maar, waar dit niet kon, wenschte zij zooveel mogelijk de gemoederen tevreden te stellen door nu eens toegeven aan de eene, dan weder aan de andere zijde ¹⁾ en zooveel mogelijk te verzoenen om tijd te winnen.

Zoolang de legers der mogendheden den franschen grond bezetten, scheen het ook mogelijk het rijk aan zichzelf over te laten. Intusschen bleek reeds in dezen tijd, dat men toch voorzichtig moest zijn. De jonge Prins van Oranje had zich niet slechts met de fransche uitgewekenen ingelaten ²⁾, maar zelfs het oor geleend aan hem van die zijde, gedane voorstellen om met hulp van bonapartistische elementen in het fransche rijk hem, den zoon van den „liberalen” Koning, de fransche kroon te bezorgen. Maar deze plannen vielen volstrekt niet in den geest zijns vaders en werden ten slotte opgegeven, te meer daar men daarbij ook op de medewerking van de mogendheden niet zou kunnen rekenen, zelfs niet op die van 's Prinsen zwager Alexander van Rusland, die overigens wel voor liberale plannen te vinden was; de mogendheden drongen verontwaardigd bij den Koning aan op maatregelen tegen de ballingen, die dan ook grootendeels het land moesten verlaten en hunne plannen in duigen zagen vallen. Dat deze intusschen meer beteekend hebben dan gewoonlijk wordt aangenomen, blijkt uit 's Prinsen briefwisseling met den in ballingschap naar Duitschland getogen Carnot, met den uitgewekene académicien Arnault en anderen, vooral uit de geheime berichten der fransche politie. Nog in 1820 beschuldigde men den Prins dergelijke plannen te koesteren en vestigde de fransche regeering opnieuw de aandacht der nederlandsche op die beschuldiging, die grond vond in de papieren van sommige parijsche samenzweerders. Ook de Koning zelf was toen door hen aangezoekt, maar had op het

¹⁾ Falck, Brieven, blz. 248.

²⁾ Vgl. zijne correspondentie met prins Frederik (Huisarchief, archief Willem II) van 13 Nov. 1816, 15 Mei en 4 Juli 1817, met den Koning zelven van begin Mei 1817. Vgl. Stern, Geschichte Europas 1815 bis 1871, Bd. I, S. 118 ff.; Eng. correspondentie (kopieën Rijksarchief), 16 Mei en 19 Dec. 1817, 13 Jan. 1818; Gedenkschriften van Van der Duyn, blz. 93, noot; blz. 302, noot.

aanbod niet geantwoord, hetgeen hem door de argwanende mogendheden ten kwade geduid werd.

Deze woelingen en avontuurlijke plannen trokken ten zeerste de aandacht der waakzame groote mogendheden van de Heilige Alliantie, niet alleen bij de bedenkingen, door den binnenlandschen toestand van het rijk gewekt, maar ook met betrekking tot de rol, die ten opzichte van de algemeene europeesche staatkunde voor de Nederlanden was vastgesteld als „digue et rampart” tegen Frankrijk. De vier groote mogendheden van het Weener Congres, in September 1818 — volgens het vroeger genomen besluit om op ongeregelde tijden gezamenlijk te overleggen — te Aken bijeengekomen, besloten daar tot de ontruiming van Frankrijk en de toelating van dit land als vijfde lid der „pentarchie”, die over het lot van Europa zou beschikken ¹⁾. Maar geheel vertrouwden de vier mogendheden de fransche toestanden nog niet zooals blijkt uit hare geheime verbintenissen om onmiddellijk op te treden tegenover mogelijke revolutionaire bewegingen aldaar en hare nog geheimer afspraken omtrent bezetting der zuid-nederlandsche grensvestingen in zulk een geval. Wellington, als oostenrijksch, russisch, pruisisch en engelsch veldmaarschalk het militaire hoofd van den bond, wilde evenwel niets weten van de vaste opstelling van een gemeenschappelijk observatiekorps aan de nederlandsche grens, waartoe Pruisen ried maar dat ook bij koning Willem groot verzet wekte ²⁾. Zoo bleef de verdediging dier grens bij voorkomende gelegenheden overgelaten aan de nederlandsche troepen, welker organisatie intusschen slechts zeer langzaam voortging onder den ongunstigen invloed van de oneenigheden over het bestuur van het departement van oorlog. Voor de versterking der grens en andere zuidelijke vestingen werd in overleg met Wellington veel geld uitgegeven in de eerste jaren van het koninkrijk, dat daartoe volgens de internationale opdracht van 1814 en 1815 verplicht was en onder leiding van de generaals Krayenhoff en De Constant werkelijk binnen een drietal jaren op een aanzienlijke reeks van goed versterkte vestingen kon wijzen. De beide prinsen hadden thans ook in het Zuiden een behoorlijke legerorganisatie tot stand gebracht ³⁾.

¹⁾ Stern, *Geschiede Europas*, Bd. I, S. 460 ff. Vgl. Colenbrander, *Belgische Omwenteling*, blz. 138.

²⁾ Stern, S. 470/1.

³⁾ De Bas, dl. III, blz. 997 vlg., dl. IV, blz. 25.

Met Pruisen, Hannover en Frankrijk moesten nog grensverdragen worden gesloten, met het laatste in 1817, met de eersten respectievelijk in 1816, 1821 en 1824¹⁾, terwijl ten opzichte van Luxemburg, in verband met de bevestiging van den Duitschen Bond door de Weener slot-akte van Juni 1820, eerst in 1822 met Pruisen een conventie over de verdediging werd vastgesteld. De verhouding tot den Duitschen Bond gaf intusschen tot allerlei bezwaren aanleiding, niet het minst wegens de werkzaamheid van 's Konings vertegenwoordiger voor Luxemburg op den Bondsdag, Hans von Gagern, den onrustigen leider der kleinere duitsche staten en onvermoeiden kampvechter voor het keizerschap en de rijkseenheid²⁾. Tegenover de wenschen van Oostenrijk en Pruisen beide was deze onvermoeid bezig om met woord en pen op te komen voor zijne denkbeelden, die in de gemoederen van vele duitsche patriotten weerklank vonden maar bij Metternich en de zijnen als hersenschimmig jacobinisme stonden aangeschreven. In de eerste zittingen van de Bondsvergadering in November 1816 te Frankfort reeds trad hij bij de discussiën over den aan den Bond te gegeven vorm met breede en rumoerige welsprekendheid op voor het denkbeeld eener nauwe verbinding van den duitschen „bondsstaat”, waarvan Metternich niet hooren wilde, met de Nederlanden, voor groote het „Duitsche Rijk”, waarvan alleen in zijne fantasie sprake kon zijn. Zoo vurig uitten zich zijn patriottische ijver en zijn pogingen om aan de vergadering een soort van vertegenwoordigend karakter te geven, dat Metternich op zijn ontslag aandrong en dit hem dan ook in April 1818 eindelijk werd gegeven.

Een ernstiger reden voor misnoegdheid in Duitschland was gelegen in de twisten over de Rijnvaart. Op het Congres te Weenen was hieromtrent bepaald, dat de Rijnsoever-staten daarover tot onderlinge overeenstemming zouden moeten komen behoudens de bepaling, dat de Rijnvaart vrij zou zijn „jusqu'à la mer.” Te Mainz, waar de bijeenkomsten tusschen de oeversteden sedert 1816 werden gehouden, beweerde echter de nederlandsche regeering tot ergernis van de pruisische, dat zij tol mocht heffen aan den Rijnmond en dat

¹⁾ Vgl. Bannier, De grenzen van Nederland, dl. I, blz. 3 vlg.

²⁾ Von Gagern, Mein Antheil an der Politik, passim; Stern, dl. I, S. 310 ff.; Von Treitschke, Deutsche Geschichte, Bd. I, passim, zeer fel tegenover de nederlandsche aanspraken.

genoemde bepaling alleen zag op den eigenlijken loop der rivier zelve. Koning Willem I wilde niets opgeven van zijne rechten als beheerscher eener zeemogendheid, die souverain moest blijven op haar „territoire maritime”; hij verklaarde zich bereid de douanerechten aan den mond niet hooger te stellen dan in 1815 het geval was en mede te werken tot verbetering van den Rijnloop ten dienste van den drukken handel op de rivier maar wilde verder van geen toegeven weten. Nadat men te Mainz tevergeefs getracht had eene voorloopige regeling tot stand te brengen, hoopte men de zaak definitief te kunnen beslissen, maar beide partijen bleven op hun stuk staan en ook de vertoogen van Engeland, dat volkomen vrijheid der Rijnvaart tot in volle zee wenschte, dus Pruisen's meening steunde en daarin ook op de medewerking der andere groote mogendheden meende te kunnen rekenen, konden de nederlandsche regeering niet bewegen haar standpunt te verlaten, ook omdat de zaak van financieel belang was ¹⁾. De pruisische regeering van hare zijde begon ernstig te denken over de mogelijkheid van een verbinding door een kanaal van Eems en Rijn om de laatste rivier voortaan te kunnen mijden.

Overigens bleef de verhouding tot de mogendheden goed, maar niet meer dan dat. De Koning, afkeerig van de door Oostenrijk onder Metternich geleide staatkunde van reactie tegen alle neigingen naar vrijheid, die zich in verschillende landen en ook in de staten van den deutschen Bond deden gelden, hield zich buiten al de algemeene overleggingen, die sedert 1818 in die richting door de mogendheden werden gehouden of, eigenlijk, hij werd er buiten gelaten. Hoewel autocratisch genoeg gestemd, volgde hij meer het engelsche voorbeeld van onthouding en weigerde mede te werken tot repressieve maatregelen tegen de liberale gezindheid in verschillende landen, die omstreeks 1820 in Spanje en Italië tot bewegingen van revolutionairen aard aanleiding gaven. Hij gold dan ook in het algemeen steeds voor een voorstander der liberaal-monarchale beginselen en genoot in steeds mindere mate het vertrouwen van de Heilige Alliantie en hare leiders, die hem en zijn rijk zelfs als een gevaarlijk voorbeeld voor andere natiën beschouwden.

---

¹⁾ Stern, Bd. I, S. 200 ff. Vgl. de nota van Falck aan Canning, dd. 10 Juli 1824 (Rijksarchief) en zijne brieven voor het onderwerp in de verzameling zijner Ambtsbrieven.

Met Engeland bleef de verhouding goed, al kwam het niet tot de zeer vriendschappelijke verstandhouding, waarop de engelsche staatslieden hadden gerekend, toen zij zich voor de vestiging van het bevriende rijk de wederopoffering van de na 1802 veroverde koloniën getroostten, „to keep up the popular feeling in Holland in favor of this country” zooals lord Liverpool in Januari 1814 had geschreven¹⁾. Tot een gemeenschappelijk optreden der beide zeemogendheden bracht in 1816 de vijandige houding der barbarijsche roofstaten, vooral Algiers, waar de oude zeerooverij weder in vollen gang was, met name op de kust van Italië en Sardinië. Men vermoedde zelfs geheime bonapartistische plannen van Corsica uit in verband daarmede²⁾. Engeland riep de medewerking van de Nederlanden in en een nederlandsch eskader van zes fregatten, onder den vice-admiraal Van Capellen, het beste gedeelte der nog zeer onvoldoend gereorganiseerde nederlandsche vloot, die uit de overblijfselen der oude en de in de havens voorhanden fransche schepen zoo goed en zoo kwaad als het ging weder eenigszins in orde was gebracht, sloot zich aan bij een dubbel zoo groot engelsch eskader onder lord Exmouth, die reeds in het voorjaar Tunis en Tripolis had genoodzaakt de slavernij van krijgsgevangenen af te schaffen. De gemeenschappelijke vloot verscheen voor Algiers, den machtigste der roofstaten, bombardeerde op den 27sten Augustus stad en haven, vernielde deze en een aantal roofschepen en dwong den weerspanningen dey voldoening te geven, met de beide mogendheden een vasten vrede te sluiten en de slavernij van Christenen geheel op te heffen. Desniettenstaande hielden de rooverijen nog volstrekt niet op en het onderling wantrouwen der groote mogendheden belette de herhaling van een dergelijk gemeenschappelijk optreden, zoodat de barbarijsche zeeroovers reeds in het volgende jaar weder in den Atlantischen Oceaan verschenen. Een nederlandsch-spaansch verdrag van onderlinge bescherming werkte evenmin veel uit als protesten bij de Porte, in naam suzerain der roovende kuststaten. Eerst het krachtig optreden van Frankrijk op het laatst der regering van Karel X stelde aan deze rooverijen paal en perk.

De samenwerking der beide zeemogendheden, door den engelschen

¹⁾ Liverpool aan Clancarty (kopieën Rijksarchief), 21 Jan. 1814.

²⁾ Stern, S. 213 ff., 473 vlg.

gezant Clancarty in Den Haag en Fagel te Londen zooveel mogelijk bevorderd, stuitte nog telkens op allerlei bezwaren. De persoonlijke verhouding tussehen den Koning en het engelsche Hof, van ouds niet zeer innig, was door den afloop van het engagement tussehen den Prins van Oranje en prinses Charlotte er niet op verbeterd. De bezwaren van engelsche zijde tegen de betaling der 2 mill. pond van 1814, wanneer niet de nederlandsche regeering zich verbond tot teruggave der in 1813 door Willem I bij zijn vertrek uit Engeland geleende gelden en van de waarde der in 1813 en 1814 aan de nederlandsche vloot terugggegeven schepen en der overgezonden oude geweren, kanonnen, kleeding en munitie tot wapening der eerste legerscharen, leverden ook allerlei moeilijkheden op, die eerst in 1818 en 1819 door eene schikking werden opgelost¹⁾. Een en ander gaf tot dikwijls minder aangename correspondentie tussehen de beide regeeringen aanleiding.

Van groote beteekenis voor de verhouding tot Engeland was de kwestie der feitelijke overgave van de beloofde koloniën en hierbij bleek duidelijk, dat het oude wantrouwen, de oude concurrentie der beide Noordzee-staten nog volstrekt niet geheel geweken was²⁾.

Met de overneming der koloniën in de Oost — de overgave in de West leidde tot geen noemenswaarde bezwaren — waren als commissarissen-generaal Elout, Van der Capellen en Muntinghe belast bij besluit van 22 Sept. 1814, de laatste reeds in November vervangen door den schout-bij-nacht Buyskes, voormalig luitenant-gouverneur-generaal onder Daendels. Zij zouden weldra vertrekken, gesteund door een uit te rusten troepenmacht van omstreeks 4000 man onder generaal Anthing. De terugkeer van Napoleon uit Elba vertraagde zoowel het vertrek der commissarissen als de uitzending der troepen en maakte ook de teruggave zelve, die van den beginne af met het bestaan van het rijk nauw verbonden was geweest, nog geruimen tijd onzeker: Engeland had, als Napoleon geslaagd was en Holland weder had veroverd, de koloniën zeker behouden. Eerst na Waterloo werd majoor Nahuys afgezonden om een en ander

¹⁾ Eng. corresp. (kopieën Rijksarchief), dd. 2, 10, 17 Febr., 27 Maart 1818.

²⁾ Hoek, Het herstel van het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden; Van der Kemp, Fendalls en Raffles' opvattingen omtrent het Londensche tractaat van 13 Aug. 1814, in Bijdr. tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië, 6de R., dl. III. Vgl. Gedenkschriften van Van der Duyn en Van der Capellen, blz. 307 vlg.

voor de komst der commissarissen met de troepen in orde te brengen. Hij kwam in Maart 1816 te Batavia aan.

De engelsche luitenant-gouverneur-generaal, Thomas Stamford Raffles, die de koloniën thans bijna vijf jaren lang op uitnemende wijze bestuurd had, had de gelegenheid te baat genomen om op Java belangrijke hervormingen in te voeren. Hij had het engelsche gezag over de javaansche vorsten met kracht gehandhaafd, ook op Palembang het oppergezag hersteld, de tinrijke eilanden Banka en Billiton aan de engelsche Compagnie doen afstaan en andere buitenbezittingen voorgoed in engelsche handen gebracht. Alleen de hollandsche factorij op Desima in Japan wist onder leiding van Hendrik Doeff zijn aanslagen te verijdelen: daar bleef de oude vlag waaien, steeds erkend door de van de Engelsen zeer afkeerige Japanners, ook toen het vaderland zelf zijn onafhankelijkheid had verloren. Op Java werd met hulp van lord Minto, den gouverneur-generaal te Calcutta, en den voormaligen nederlandschen ambtenaar Muntinghe, Raffles' grooten raadsman en medestander, het bestuur zorgvuldig geregeld door verdeeling in 16 residentiën; het rechtswezen werd vereenvoudigd, de slavenhandel verboden, de belastingen en het muntwezen hervormd, een geheel nieuw stelsel van behandeling van den inlander aangenomen door invoering van de landrente en afschaffing van gedwongen kultures en heerendiensten met verhuring van den dessagrond in pereeelen en rechtstreeksch toezicht der regeering daarop, de vrije handel toegestaan, het wetenschappelijk onderzoek van land en volk bevorderd. Maar Raffles had machtige vijanden, die na het vertrek van lord Minto uit Indië onder diens opvolger, lord Moira, hem juist ter verantwoording over zijn beheer naar Europa deden roepen, toen hij de regeling der teruggave vernam. Die teruggave was hem een groote teleurstelling¹⁾, want hij had de hooge waarde dezer koloniën kunnen inzien en hoopte een nieuwe schitterende parel aan de kroon van Engeland's koloniaal bezit te kunnen hechten. Ook na het omtrent het traktaat van Augustus 1814 ontvangen bericht bleef hij nog hoop koesteren op het behoud der koloniën en toen Napoleon terugkeerde, drong hij in eene groote memorie ook bij het bestuur van Indië in Engeland ernstig daarop aan. Zijn opvolger

---

1) Vgl. Falck, Ambtsbrieven, blz. 112 vlg.

Fendall was evenwel reeds aangewezen en juist gekomen, toen Nahuys als voorlooper der nederlandsche commissarissen-generaal te Batavia voet aan wal zette.

In Mei verschenen ook deze laatsten, in October met zeven oorlogschepen van Texel uitgezeild, maar zonder de noodige „warrants” van wege de engelsche regeering, die hun op een der door een ongeluk vertraagde schepen waren nagezonden en eerst in October 1816 in Indië aankwamen. Die vertraging veroorzaakte allerlei bezwaren, nog vermeerderd door de van weinig vertrouwen in de engelsche beloften getuigende houding der drie heeren en de daarmede evenredig toenemende verbittering van Fendall. Eerst in Augustus kwam het tot de werkelijke overgave van Java en Makassar, terwijl die van Banka en Palembang in November plaats had; die der Molukken hield aan tot het voorjaar van 1817, van Malakka evenals van Padang tot diep in 1818. De vertraging van de teruggave der laatste koloniën hing samen met den terugkeer van den sterk voor handhaving van het engelsche gezag gestemden Raffles, naar Indië teruggezonden als luitenant-gouverneur van het schijnbaar weinig belangrijke maar van ouds engelsche Benkoelen in Maart van het laatste jaar, waarmede voor het nederlandsch gezag op Sumatra en verder in den Archipel een tijdperk vol moeilijkheden aanbrak, die ook in Europa tot hevige aanvallen op de nederlandsche regeering en voortdurende kwestieën met Engeland aanleiding gaven. Eerst in Mei 1819 werd Sumatra's westkust weder voorgoed nederlandsch, maar Raffles zette den engelschgezinden sultan van Palembang, de lampongsche hoofden en andere inlandsche vorsten heimelijk voortdurend tot verzet aan en deed te Palembang de engelsche vlag hijschen. Hij wist in Februari zelfs van een riuwschen pretendent voor de britsche Compagnie het belangrijke en uitnemend gelegen Singapoera, eigenlijk evenals het betwiste Billiton een nederlandsche onderhoorigheid, te verkrijgen, bestemd om het middelpunt te worden van een reeds in de „Strait Settlements” op Poeloe Penang gevestigd engelsch bezit op het maleische schiereiland en als vrijhaven, gelegen aan den tweeden voornamen toegang tot den Archipel, gevaarlijke mededingster van het veel minder gunstig nabij den anderen toegang gelegen Batavia. Van het Westen uit hoopte hij, door de engelsche regeering in Europa thans oogluikend behandeld, door het bestuur der engelsche Oost-

indische Compagnie meer openlijk beschermd, toch nog zijn levens-ideaal, de definitieve vestiging van Engeland's heerschappij in den Archipel, waar hij zich reeds „vertegenwoordiger van het engelsche gouvernement” noemde, te bereiken. Maar het is duidelijk, dat deze wijze van handelen niet volkomen overeenkwam met wat Castlereagh in Juli 1814 noemde het „almost romantic” streven „to serve Holland”; zij verzwaarde zeer de toch niet gemakkelijke werkzaamheid der commissarissen-generaal, van wie de ervaren Van der Capellen (16 Januari 1819) als gouverneur-generaal het gezag overnam, terwijl onder krachtige medewerking van den ervaren Muntinghe, thans Raad van Indië, de door Daendels en Raffles aangevangen of ingevoerde hervormingen in bestuur en kultuurverhoudingen zooveel mogelijk waren volgehouden. Ook in Europa, waar bladen als de „Times” openlijk aandrongen op de „re-expulsion” der Nederlanders „from the Asiatic Islands” en Raffles velen voor zijn denkbeelden en plannen gewonnen had, gaf, niettegenstaande de officieele verloochening en zelfs berisping van zijn handelingen door de engelsche regeering op aandrang van de nederlandsche, de eerste niet toe aan het verlangen der laatste om Singapoera op te geven. Men verdacht de Nederlanders van neigingen om de Engelschen weder van den Archipel uit te sluiten¹⁾. Zoo bleef de verhouding, hoewel in het algemeen vriendschappelijk, niet zonder gevaar voor verwickelingen zoolang niet alle moeilijkheden door een nieuw verdrag geregeld waren. Maar dat gevaar zou zeker niet tot ernstige bezwaren aanleiding geven, zoolang de Tory-regeering met Castlereagh aan het hoofd, door Wellington gesteund en door Clancarty in Den Haag vertegenwoordigd, aan het bewind bleef — de regeering, die van 1813 tot 1815 in samenwerking met Willem I de vestiging van het rijk der Nederlanden als een zaak van het hoogste belang voor Engeland had beschouwd en nog geen berouw had van deze staatkunde.

Vrij zeker van Engeland's bescherming, met Rusland en Pruisen door nauwe dynastieke banden verbonden, met het Frankrijk der Bourbons op bevredigenden voet, kon koning Willem I het zelfs wagen de uiterst reactionnaire gezindheid van het door Metternich geleide Oostenrijk door een betrekkelijk vrijzinnige houding te trotseeren,

¹⁾ Clancarty aan Castlereagh (kopieën Rijksarchief), 1819 passim.

zoo niet openlijk dan toch feitelijk, en zijn rijk getrouw te doen blijven aan de traditiën der oude Republiek, die met gehechtheid aan hare overgeleverde instellingen in Europa als een wijkplaats voor de elders bedreigde staatkundige vrijheid gegolden had. Slechts kon dit rijk, zonder vloot van beteekenis, met een leger, dat weinig meer kon doen dan voor korten tijd op de fransche grens mogelijke invallen van die zijde tegen te houden, geen aanspraak maken op de rol eener groote mogendheid zooals de oude Republiek ook in hare nadagen nog mocht heeten: als een der eerste onder de mogendheden van den tweeden rang nam het met eere zijne plaats in, aanzienlijk door zijne dicht opeenwonende nijvere en handeldrijvende bevolking en onder een vorst, die zijne taak waardig scheen te zijn.

HOOFDSTUK III.

HET KONINKRIJK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN IN BLOEI.

De eerste moeilijke jaren van den nieuw gevestigden staat waren te midden van allerlei bezwaren toch nog gelukkig voorbijgegaan en al mocht menigeen bedenkelijk het hoofd schudden over de nog op verre na niet bereikte samensmelting der belangen van Noord en Zuid, over de handelwijze der regeering tegenover de roomsche geestelijkheid, over haar gemengd autocratisch-constitutioneel karakter; al mocht bij menigeen de ernstige vraag telkens weder rijzen, of het rijk tegen een eenigszins algemeene europeesche crisis, waarop de revolutionnaire woelingen in Zuid-Europa telkens opnieuw wezen, bestand zou zijn — met ongeveinsde bewondering moest menigeen erkennen, dat de regeering onder de krachtdadige leiding van den thans bijna algemeen geprezen vorst in weinige jaren veel, zeer veel had gedaan om hare bezwaarlijke taak te vervullen, vooral ter bevordering van de stoffelijke welvaart des lands.

Reeds in 1818 verbaasde Van Hogendorp zich op eene reis door Holland en noordelijk Brabant naar Aken ¹⁾ en later naar Brussel ²⁾,

---

¹⁾ Bijdragen, dl. III, blz. 1 vlg.

²⁾ Ibid. blz. 136 vlg.

over den hoogen bloei dezer gewesten, de kern des lands, zoo kort nog na de dertig jaren van onheilen, waaraan zij hadden blootgestaan. De heerlijke weilanden, de schoone dorpen, de fraaie buitenplaatsen in het hart van Holland, afgewisseld door tallooze molens, steenbakkerijen, kalkovens en houtzagerijen, het drukke verkeer op de rivieren en kanalen tusschen de handelssteden Amsterdam en Rotterdam deden hem het ook voor deze dingen geopende gemoed volschieten. Amsterdam met zijn thans weder tot 220000 menschen gestegen bevolking mocht kwijnen onder den invloed zijner ongunstige ligging aan een steeds meer verzandend binnenwater als de Zuiderzee en onder de schadelijke werking van de in de eerste plaats voor het Zuiden voordeelige handelswetgeving, zoodat in 1818 het aantal der hier binnenvallende schepen het betrekkelijk geringe getal van 1800 bedroeg¹⁾; het mocht den reiziger thans nog vooral treffen door de tallooze herinneringen aan vroegere grootheid en door zijne zeer verouderde handelsinrichtingen en handelsingewoonten; de nieuwe Nederlandsche Bank van 1814 mocht in de eerste jaren nog weinig omzetten en zelfs haar kapitaal van 5 mill. slechts met moeite volteekend zien, terwijl de oude amsterdamsche bankinstelling in December 1819 aan uitputting bezweek — er waren teekenen van verbetering. Het kapitaal was er nog altijd zeer aanzienlijk, maar voorloopig had de geldhandel nog steeds de overhand boven den warenhandel, voor welken laatste men verheffing hoopte, wanneer eenmaal het in 1819 begonnen Noordhollandsche Kanaal voltooid zou zijn; dan zou Amsterdam opnieuw zeehaven worden, dan zou ook het nog altijd rijke Noord-Holland opnieuw tot bloei kunnen komen; Amsterdam had reeds een aanzienlijken voorsprong door zijn wederopgekomen handel in granen, garen, hennep, lood, koper, teer, thee, traan, stokvisch, zaden enz.²⁾ Voorloopig echter beloofde het omstreeks 40000 zielen tellende Rotterdam, met zijn spoedig weder ontwaakten commissiehandel op Engeland, zijn Maas- en Rijnvaart een snellere ontwikkeling, mits wederom de voor Antwerpen voordeelige tariefregeling het in dezen niet bij de machtig omhoog strevende Scheldestad al te zeer deed achterstaan; het

¹⁾ Bijdragen, dl. II, blz. 135; dl. III, blz. 113.

²⁾ Van den Bogaerde, Proeve, dl. II, blz. 29.

had voorloopig reeds een levendigen handel in aardewerk, steenkolen, krenten, gedrukt katoen, specerijen, tabak, metalen, vooral in ijzerwerk ¹⁾. Antwerpen echter, door de vrije vaart op de Schelde ontslagen van de boeien, twee eeuwen lang aangelegd, herwon snel een graad van bloei, evenarende dien uit de dagen van Karel V; zijn koloniale handel en die in zout, zeep, wijn, olijfolie overtrof spoedig verre dien van Amsterdam en Rotterdam te zamen ²⁾; zijn kaden en andere havenwerken, onder Napoleon verbeterd, werden ook onder koning Willem I aanzienlijk uitgebreid; zijn handel begon dien van Londen naderbij te komen, al bleef Engeland in het algemeen op handelsgebied nog bovenaan staan.

Van 1824 tot 1827 — het kon met cijfers worden aangetoond — werd de nederlandsche handel met winst, de engelsche daarentegen met verlies gedreven en de vergelijking met Engeland strekte in het algemeen niet te onzen nadeele, terwijl die met Frankrijk zelfs zeer in ons voordeel moest uitvallen ³⁾. Met cijfers kon ook worden vastgesteld, dat van 1824 tot 1827 de nederlandsche uitvoer van 84½ tot bijna 96 mill., de invoer van 46 tot bijna 60 mill. was gestegen en dat in die jaren de handel met 1/6 was toegenomen ⁴⁾, waarbij die in uitgevoerd levend vee, in ingevoerde wol voor de lakenfabricage, in uitgevoerde boter en kaas, in- en uitgevoerde granen, zaden, hout, vruchten en landbouwvoortbrengselen, in koloniale artikelen op den voorgrond trad, terwijl die in fabrieksartikelen zoowel voor in- als voor uitvoer een steeds vermeerderend belangrijk bedrag vertegenwoordigde ⁵⁾. Nieuwe kanalen en verkeerswegen werden onophoudelijk ontworpen, neen dadelijk ter hand genomen om de voornaamste handelsplaatsen zoowel als het platteland en de kleinere steden te doen deelen in de snel toenemende handelsbeweging. Het Zuid-Willemskanaal tot verbinding van 's-Hertogenbosch en Maastricht werd in 1822 begonnen; het Apeldoornsche-, het Zederik-, het Voornsche kanaal, de Willemsvaart bij Zwolle, de kanalen van Antoing, van Brussel naar Charleroi, van Gent naar Terneuzen en

¹⁾ Van den Bogaerde, l.l. Vgl. Falck, Ambtsbrieven, blz. 99 vlg.

²⁾ White, *The Belgic Revolution*, vol. I, p. 94; Van den Bogaerde, *Proeve*, *ibid.*

³⁾ Van den Bogaerde, *Proeve*, dl. II, blz. 20, 27, 28. Vgl. het werk van Drieling over scheepvaart en handel in het koninkrijk, 1824—1827.

⁴⁾ *Proeve*, dl. II, blz. 8 vlg.

⁵⁾ *Ibid.* blz. 29 vlg.

vele kleinere werden gegraven of voorbereid, de verbinding van Maas en Sambre, van Luik en Maastricht door een kanaal, de verbreding, verbetering of kanaliseering van grootere en kleinere rivieren werden voorgenomen, alles onder leiding van een staf van voortreffelijke ingenieurs als Blanken, Goudriaan en andere leerlingen en medewerkers van de Brunings en van Conrad, soms door particulieren als de Dedemsvaart, het groninger Stadskanaal en andere drentsch-groningsche kanalen¹⁾. Wegen werden aangelegd en verbeterd in alle gewesten des lands²⁾, bruggen werden gebouwd, de plassen in Zuid-Holland en het Koegras werden drooggelegd, de droogmaking van den grooten „slokop”, het haarlemer meer, voorbereid. Havens als die van het Nieuwediep werden aanzienlijk verbeterd; ook voor de werken van Brussel en Gent, door de kanalen thans veelbelovende zeehavens, werd gezorgd. Krachtige werkzaamheid heerschte voortdurend aan het departement van waterstaat en handel, waarvan na Repelaer eerst de hertog van Ursel het hoofd was en dat na 1820 met dat van binnenlandsche zaken vereenigd werd. En Zuid en Noord deelden gelijkelijk in de zorgen der regeering.

Vele van die werken mochten toegeschreven worden aan het initiatief van den Koning zelve, die op de belangen van handel, nijverheid, scheepvaart en verkeer een voortreffelijken blik had, maar zeker op de nijverheid nog beter dan op den handel. Hij wilde naar het voorbeeld van Engeland den nederlandschen handel niet meer zooals vroeger maken tot een vrachthandel vooral in vreemde producten, maar hem laten steunen op een sterke inlandsehe nijverheid. Deze moest eerst krachtig ontwikkeld worden, dan zou de handel — meende hij — van zelf volgen. Het al te veel op den voorgrond stellen van den handel, altijd den handel, zooals men in het Noorden deed, zou, naar hij vreesde, het voor de nijverheid zoo uiterst geschikte Zuiden vervreemden en van de natie een volk van „bloote kruiers” maken, afhankelijk van het buitenland³⁾. Hij was dan ook veelszins de schepper eene nieuwe algemeene nederlandsche nijverheid als grondslag van de neder-

¹⁾ Vgl. Staring, Voormaals en thans, passim.

²⁾ Fokker, in Staatk. Jaarb. 1857, blz. 362 vlg.

³⁾ Van Hogendorp, Brieven en Gedenkschriften, dl. V, blz. 106.

landsche scheepvaart. En het scheen, dat hij gelijk zou krijgen. Deze laatste toch toonde na een daling sedert 1818, sedert 1825 een voortdurende vermeerdering, zoodat in 1828 weder de hoogte van 1818 met een getal van 7500 in- en uitgaande vaartuigen bereikt was, met een tonneninhoud van bijna 800000, tegen 550000 in 1824; die door de Sont toonde een stijging aan van 600 schepen in 1818 tot 1050 in 1828 en in het algemeen kon worden vastgesteld, dat in de jaren vóór 1830 de Nederlanden de tweede zeevarende natie der wereld waren, alleen wijkend voor Engeland, dat nog vijfmaal meer schepen bezat¹⁾, waarbij echter in het oog te houden is, dat Engeland's bevolking op 22 mill. gesteld mocht worden, terwijl die der Nederlanden toen op ruim 6 mill. werd geschat²⁾. En de verdeeling dier scheepvaart over de landen van herkomst en bestemming toonde aan, dat de oude nederlandsche wereldhandel zich in dezen vorm weder begon te verheffen, dat niet alleen de groote handelsmetropolen, maar ook kleinere havens als Oostende en Harlingen, als Groningen en Dordrecht, Delfzijl en Termunterzijl, Nieuwpoort en Brugge, Zaandam en Schiedam in het scheepvaartverkeer weder een breede plaats gingen innemen. Eene vergelijking van handel en scheepvaart beiden met die omstreeks 1780, vóór en dadelijk na den vierden oorlog met Engeland, valt dan ook eerder ten voordeele dan ten nadeele van den toestand omstreeks 1830 uit, ook met betrekking tot het Noorden, terwijl die in het thans van de noord-nederlandsche „voogdij” ontslagen Zuiden zelfs geen vergelijking toelaten³⁾.

Voor al op de Indiën als débouchés voor de ontluikende nederlandsche nijverheid had de Koning het oog.

Van grooten invloed op de ontwikkeling van handel en scheepvaart scheen te zullen worden de oprichting (29 Maart 1824) van de Nederlandsche Handelmaatschappij, wederom te danken aan het initiatief des Konings. De vrije handel op Oost-Indië, dadelijk na de bevrijding des lands door Engeland opengesteld, had aanvankelijk voor de Nederlanden niet de voordeelen opgeleverd, die daarvan verwacht waren: de engelsche concurrentie, in de jaren

1) Van den Bogaerde, Proeve, blz. 13.

2) Ibid. blz. 19.

3) Ibid. blz. 165/6.

van het engelse bestuur in Indië zoo goed als onbestreden, had zich daar krachtig genesteld en de toelating ook van de schepen van andere bevriende natiën na Januari 1815, zij het dan onder beperkende voorwaarden, had er nieuwe mededingers geschapen. Ook de bescherming, door de nieuwe regeering meer en meer aan nederlandsche schepen toegekend en zoowel door de commissarissen-generaal als door Van der Capellen gedurende zijn gouverneurschap in protectionistische tariefbepalingen vastgelegd, had den toestand niet verbeterd; evenmin de pogingen der regeering om vrachten en vooral retouren te verschaffen aan de nederlandsche schepen, die in Indië met goederen uit het moederland aankwamen en dikwijls geen lading terug konden verkrijgen. De moeilijkheden met Engeland over de uitvoering van het koloniaal verdrag van 1814 leverden bovendien bezwaren op van allerlei aard, niet het minst naar aanleiding der inbezitneming van Singapoera door de engelse Compagnie.

De onderhandelingen over een en ander sedert Juli 1820 te Londen gevoerd ¹⁾ tusschen de engelse regeering, vertegenwoordigd door Castlereagh en Canning, en de nederlandsche, vertegenwoordigd door den sedert 1818 als minister van handel en koloniën opgetreden Falck en den in indische zaken ervaren gewezen commissaris-generaal Elout naast den ambassadeur Fagel, bleven weldra slepen wegens het verschil over Singapoera en de velerlei bezwaren aan eene tot wegneming der herhaalde wrijvingen voorgestelde ruiling van bezittingen verbonden. Nadat in 1821 Palembang, haard van engelse tegenwerking, door een expeditie ten onder was gebracht en in Januari 1823 de Nederlanders hadden voldaan aan Engeland's eisch tot afschaffing van den slavenhandel, werden in Juni de onderhandelingen tusschen de beide mogendheden hervat, thans door Falck en Fagel met de ministers Canning en Wynn. Men kwam den 17^{den} Maart 1824 tot een traktaat, waarbij ten opzichte van den handel werd vastgesteld, dat Engeland op den voet der meest begunstigde natie tot de vrije vaart in Indië werd toegelaten en de Nederlanden dezelfde rechten in de engelse koloniën zouden genieten; andere natiën zouden wel worden toegelaten maar hogere rechten betalen, mits niet hooger dan het

---

¹⁾ Vgl. Gedenkschriften van Van der Duyn en Van der Capellen, blz. 309 vlg.; Falck, Ambtsbrieven, blz. 112 vlg., 148 vlg., 180 vlg.

dubbele van de gewone rechten; alleen van Ambon, Banda en Ternate met onmiddellijke onderhoorigheden bleven de Engelschen uitgesloten, opdat het monopolie van den specerijhandel voor de Nederlanders behouden zou blijven. Omtrent het bezit werd bepaald, dat de weinig meer opleverende nederlandsche vestigingen in Voor-Indië, thans geheel en al door de engelsche nederzettingen overvleugeld, zouden worden afgestaan evenals het reeds lang verengelschte Malakka met zijn onderhoorigheden, terwijl ook de engelsche heerschappij op Singapoera werd erkend. Daarentegen kwam het oud-engelsch bezit Benkoelen met fort Marlborough benevens het eiland Billiton, waarop Engeland eenige aanspraak maakte, in nederlandsch bezit en Engeland zag af van verdere bemoeiingen met Sumatra, waar het geen kantoren zou mogen oprichten en geen traktaten mogen sluiten, terwijl het zich verbond bezuiden Singapoera geen kantoren te vestigen. Geen afgestane bezittingen mochten aan andere mogendheden worden overgedragen en bij het verlaten ervan zouden zij dadelijk door de tweede mogendheid worden bezet; eindelijk zou Engeland 100000 pond krijgen als vergoeding voor de gedurende zijn beheer gemaakte kosten.

Zoo kwam aan de bezwaren tegenover Engeland en zijn indischen handel een einde, voorloopig ten minste. Dit laatste moet gezegd worden met het oog op het niet noemen van Borneo, op welks noordelijk deel de Engelschen eenige aanspraak hadden, en op de bepalingen over Atjeh, met welk rijk Engeland in 1819 een verdrag had gesloten, dat evenwel thans nog gewijzigd zou worden en welks voortdurende onafhankelijkheid door de nederlandsche regeering werd toegezegd; bovendien konden uit den snel opbloeïenden handel van het aan een der toegangen tot den Archipel gelegen Singapoera nieuwe moeilijkheden aan dezen kant voortkomen. Falk verwisselde zijn ministerspost met dien van ambassadeur te Londen en werd in zijn ministerie vervangen door Elout.

In verband nu met dit verdrag en tot aanmoediging der vrije vaart onder de nederlandsche vlag, tot bevordering ook van de nederlandsche nijverheid door vergemakkelijking van den uitvoer naar Indië zonder tot „uitsluitende verbodsstelsels" voor andere natiën over te gaan, werd op raad van den naar Europa gekomen Muntinghe, die met het onderzoek naar de handelstoestanden in Indië belast was, eenige dagen later eene van den staat geheel

onafhankelijke partikuliere maatschappij opgericht¹⁾, die alleen „handel en vrachtvaart” beoogde, „hetzij voor eigen rekening of in commissie voor anderen”, maar zonder eenig aandeel in bestuurszaken, dus zonder eenig recht van grondbezit of souvereiniteit zooals de oude Compagnie had bezeten — een zuivere handelmaatschappij, een naamlooze vennootschap met een kapitaal van minstens 12 en hoogstens 24 mill. in splitsbare aandeele van f1000, terwijl de Koning, die zelf voor 4 mill. inschreef, voor 20 jaren $4\frac{1}{2}\%$ interest waarborgde. De inschrijving was zeer levendig en steeg tot $69\frac{1}{2}$ mill., waarop het grondkapitaal tot 37 mill. werd verhoogd. De Maatschappij werd, om geen keus te doen tussehen de drie voornaame handelssteden, in Den Haag gevestigd maar Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht en Middelburg ontvingen toezegging van een vast aandeel in de bevrachtingen, mits de voorwaarden er niet te bezwaard werden gemaakt.

De maatschappij, die hare relatiën aanvankelijk ook over China, de Levant en Amerika uitbreidde, werd, in weerwil van de bepalingen, die haar geheel van den staat afgescheiden moesten houden, reeds dadelijk zeer door de regeering begunstigd bij hare eigen verscheppingen naar Indië, door toekenning in 1827 van het recht op den alleenverkoop van opium op Java, enz. maar zij leverde in de eerste jaren voor hare aandeelhouders zware verliezen op, al werd de algemeene scheepvaart voor het oogenblik werkelijk levendiger²⁾: de engelsche concurrentie in de Levant en Zuid-Amerika zoowel als in China bleek zoo zwaar, dat de maatschappij spoedig hare werkzaamheid in die streken moest eindigen en zich uitsluitend tot Oost-Indië moest beperken. Zoo schenen aanvankelijk Van Hogen-dorp en andere tegenstanders der maatschappij, vooral van haar verband met de regeering des lands, gelijk te zullen krijgen in hunne meening, dat dergelijke groote lichamen het particulier streven zouden belemmeren. Hare moeilijkheden werden nog grooter, toen de kwijnende staat van Indië onder den op vorstelijken voet regeerenden Van der Capellen³⁾, het gevolg van de moeilijke

¹⁾ Tydeman, De Nederl. Handelmaatschappij (Amst., 1867).

²⁾ Van den Bogaerde, Proeve, dl. II, blz. 135.

³⁾ Over zijn bestuur het boek van Spengler (1863); Doornik, Vrijmoedige gedachten over Nederlands Indië en over de regering van den gouverneur-generaal (Amst. 1826).

omstandigheden in de eerste jaren na de overneming, van de noodzakelijk te bestrijden uitgaven, van de even noodzakelijke expeditiën naar allerlei deelen van het Archipel tot bevestiging van het geschokte aanzien van het nederlandsch gezag, van een zeer slecht muntstelsel en een zeer verward en bovenmatig royaal financieel beheer, verergerde nog door mislukte oogsten en cholera-epidemieën en vooral door het uitbreken in Juli 1825 van den opstand in het Djokjasche onder leiding van den zeer invloedrijken en reeds lang tegen het europeesche gezag gestemden javaanschen prins, Dipo Negoro, een der voogden van den minderjarigen sultan¹⁾. Deze opstand, uitgelokt zoowel door de toenemende macht van hebzuchtige chineesche tolgaarders als door het onhandig optreden van den assistent-resident Chevalier tegenover den trotschen javaanschen prins, strekte zich weldra uit over bijna geheel Midden-Java en kon onder den luitenant-gouverneur-generaal De Kock noch door onderhandeling noch door een krachtig maar met onvoldoende macht gewapend optreden van generaal Van Geen worden onderdrukt. Onder leiding van den bekwamen en energieken Dipo Negoro en zijn dapperen veldheer Sentot werd aan de nederlandsche troepen meer dan een nederlaag bereid. Van der Capellen, wiens gouverneur-schap tot zoo ernstige teleurstellingen had geleid en die noch met het traktaat van 1824 noch met de Handelmaatschappij ingenomen was, werd dan ook met het einde van 1825 vervangen door Du Bus de Ghisignies, een Belg, goed bekend met de wenschen en behoeften der belgische nijverheid, als commissaris-generaal met den legerbevelhebber De Kock als feitelijk hoofd der regeering, die deze reeds na het vertrek van Van der Capellen waargenomen had; ook Muntinghe ontving in 1827 zijn ontslag als raad van Indië. De gevaarlijke opstand zou onder Du Bus en De Kock nog jaren duren en op den bloei van Indië zoowel als op dien der Handelmaatschappij en daardoor op dien van den nederlandschen handel in het algemeen een belemmerenden invloed oefenen.

Een tegenhanger van deze oostindische compagnie in nieuwen vorm had de groote amerikaansche compagnie moeten worden, die haar hoofdzetel had moeten hebben te Amsterdam, haar hoofd-

---

¹⁾ Vgl. daarover: Louw en De Klerck, *De Java-oorlog* (Batavia, Den Haag, 1894 vlg.).

depôt te Curaçao, dat van de verwickelingen in Spaansch-Amerika veel voordeel had getrokken, en zou werken met een kapitaal van 5 millioen, waarvan de Koning zelf 2 millioen zou inschrijven. Ook hier bestonden groote plannen en de doorgraving van de landengte van Nicaragua — wanneer dié van Panama, waarvan ook in dezen tijd sprake was, niet doorging — werd reeds door den generaal Verveer, een der bekwaamste ingenieurs der Nederlanden, in het oog gevat. Maar de staatkundige gebeurtenissen, die spoedig volgden, beletten de uitvoering dezer verdere plannen ¹⁾.

Met de nederlandsche nijverheid stond de overzeesche handel naar de bedoeling des Konings dus in nauw verband. Voor haar had hij de meeste zorg over, aangezien èn tijdens de napoleontische heerschappij èn in de eerste jaren der vereeniging haar toestand alleszins verbetering behoefde ²⁾. Een „nijverheidsfonds” van één millioen jaarlijks was op de begrooting geplaatst om, waar het noodig scheen, de nijverheid aan te moedigen door leeningen, voorschotten en geldelijken steun in het algemeen. De nijverheidstentoonstellingen te Gent in 1820 ³⁾, te Haarlem in 1825, te Brussel in Juli 1830, waartoe de regeering het initiatief nam en hare krachtige medewerking verleende, gelijk zij gewestelijke en plaatselijke besturen tot medewerking aanzette en fabrikanten en uitvinders, ook de kunstnijveren door medailles, door aankopen en door organisatie eener verloting aanmoedigde, waren zeer nuttig om de behoeften der inlandsche nijverheid te leeren inzien en hare krachten te meten. De deelneming was groot: te Gent waren 560 inzenders, te Haarlem en te Brussel reeds het dubbele getal en de gebleken aanzienlijke vooruitgang der nijverheid in het verloop van telkens vijf jaren kon goeden moed voor de toekomst geven. In verband daarmee stond het zich ontwikkelende onderwijs op het gebied van nijverheid en toegepaste kunst, waarvoor hier en daar scholen werden opgericht, zich aansluitend bij de talrijke teekenscholen, bij de beide teeken-academiën te Antwerpen en Amsterdam, bij de bestaande natuurkundige genootschappen uit de 18de eeuw. Vooral de tentoonstelling

¹⁾ Corresp. van den engelschen gezant Bagot met zijne regeering 15 April en 22 Juli 1828 (kopieën Rijksarchief).

²⁾ Van den Bogaerde, Proeve, dl. II, blz. 173 vlg.

³⁾ Falck, Ambtsbrieven, blz. 70 vlg.

te Brussel toonde een „ongeloofelijke progressie”, verre boven de verhouding der vermeerdering van bevolking, zoodat men ze met die te Parijs dorst vergelijken en duizenden vreemdelingen haar kwamen bewonderen ¹⁾.

De vlaamsche, brabantse en henegouwsche vlas-, garen- en linnennijverheid, de weder oplevende kantindustrie van Brabant en Vlaanderen, de haarlemsche en gentsche bleekerijen, de noordnederlandsche touwslagerijen en zeildoekfabrieken, de leidsche, haarlemsche, brugsche, doorniksche en verviersche fabrieken van lakens en andere wollen stoffen, de baarnsche, utrechtsche, deventersche, bossche en doorniksche tapijtfabrieken, de gentsche en brusselsche katoenspinnerijen, weverijen en drukkerijen, de vlaamsche, brabantse en leidsche lint- en bandfabrieken, de brusselsche galanteriebewerking, de amsterdamsche en vlaamsche lederfabrieken, de ijzersmelterijen in Luxemburg en Namen, de luiksche, luxemburgsche, namensche en gentsche ijzerfabrieken, de henegouwsche en namensche messenmakerijen, de gentsche fabrieken van metaaldraad, de doorniksche en brusselsche boekbinderijen, de glaswerken van Charleroi en Delft, de noordnederlandsche tinwerken, de zaansche, brusselsche, geldersche en luiksche papiermolens, de scheikundige bereiding van verfstoffen, lijn, lak, enz. te Gent en Brussel, de zeepziederijen en zeepfabrieken, de werktuigfabrieken te Luik, Gent, Bergen en Doornik, de fabrieken van wis- en natuurkundige instrumenten te Amsterdam, Den Haag, Delft, de haarlemsche, amsterdamsche, leidsche, brusselsche boekdrukkerijen, de fabrieken van muziekinstrumenten, de henegouwsche glasfabrieken, de marmer- en natuursteenfabrieken van het Zuiden, de steenfabrieken aan de rivieroovers in het Noorden, de diamantnijverheid te Amsterdam, de brusselsche en doorniksche porseleinfabrieken, de brusselsche en gentsche rijtuigmakerijen toonden, dat de nijverheid, die in de zuidelijke provinciën ontegenzeggelijk bloeide, met name in Brabant, Vlaanderen en Luik, ook in Holland zich weder aanzienlijk ging verheffen.

In vele artikelen, vooral van manufacturen en metaalwerken, kon tegen 1830 reeds de concurrentie met Engeland, in andere, van weelde en kleeding, die met Frankrijk gemakkelijk worden volgehouden. Het in Engeland opgekomen stoomwerktuig en de te

¹⁾ Van den Bogaerde, l. l. blz. 227 vlg.

Maastricht uitgevonden gasverlichting begonnen een belangrijke plaats in de nijverheid in te nemen en werd ook hier te lande reeds op allerlei wijze aangewend. Op het gebied van het mijnwezen gold het Zuiden voor een der eerste landen in Europa. En nog ieder jaar nam het fabriekwezen in beteekenis toe¹⁾. In 1828/30 werden in de provincie Luik bij de 100 reeds bestaande wel 92 nieuwe stoomwerktuigen opgericht en een stoomketelfabriek gebouwd; de steenkolenmijnen in het Zuiden en Zuidoosten werden in steeds grooter getal bewerkt, allerlei fabrieken van metaalwerken verzezen; in Namen werden in die jaren 19 nieuwe steenkolenmijnen, elf ijzermijnen en twee loodmijnen geopend; in Henegouwen kregen behalve de 21 mijnen, die reeds van 1818 tot 1828 werden geopend, in 1829 nog 9 mijnen, op één na allen steenkolenmijnen, concessie; in 1830 aldaar nog 5, terwijl het aantal nieuwe fabrieken en trafieken alleen in deze provincie in dit jaar 77 bedroeg. In Luxemburg steeg het aantal eveneens snel en voortdurend; in Antwerpen begonnen Mechelen en Lier naast Brussel aan weeldeen modeartikelen aanzienlijke hoeveelheden te leveren; in de kleinere steden van Vlaanderen en Brabant ging het evenzoo; in Groningen en Holland bloeide de scheepsbouw, in Gelderland op de Veluwe de papierfabricage en in den Achterhoek de looierijen, spinnerijen en bleekerijen; in Friesland nam de scheepsbouw toe en werd aan boter en kaas steeds meer uitgevoerd; de steenbakkerijen in Overijssel en Utrecht, de meekrapfabrieken in Zeeland beleefden goede dagen; in alle provinciën kwamen nieuwe pletterijen en gieterijen, olieslagerijen en brouwerijen op en werden nieuwe trafieken en fabrieken van allerlei aard in werking gebracht.

De eerste stad van nijverheid was het uit zijn lang verval weer herrijzende²⁾ Gent, de schilderachtige hoofdstad van Oost-Vlaanderen, door het terneuzensche kanaal thans zeestad, met zijn 66 katoenspinnerijen en 35000 werklieden, zijn talrijke suikerraffinaderijen, zijn groote werktuigenfabriek. Dan volgde Luik met zijn overwegende metaalnijverheid en zijn steenkolenmijnen, waarvan 60000 menschen leefden. De groote werktuigfabrieken van Seraing, in 1816 door de gebroeders Cockerill gevestigd, ontvingen nieuwe kapitaalkracht,

¹⁾ Van den Bogaerde, blz. 261 vlg.

²⁾ Bergmann's Gedenkschriften, I. I. blz. 111 vlg.

toen de Koning zelf de aandeele van James kocht en met John de reeds 2500 arbeiders tellende inrichting tot hooger bloei hielp verheffen. Vooral in het Zuiden ging de nijverheid jaarlijks met reuzenschreden vooruit, geholpen door de met zorg ingerichte beschermende tarieven en de begunstiging van den uitvoer naar Oost-Indië, waar in Juni 1829 de tentoonstelling te Weltevreden werd gehouden¹⁾ met het doel om de kooplieden en fabrikanten van het moederland te wijzen op de voortbrengselen en behoeften der koloniën. De brusselsche tentoonstelling van 1830 was een ware triomf voor de regeering en hare nijverheidspolitiek; de door deze ontwikkeling krachtig omhoogstrevende burgerklasse in België, met name in Vlaanderen, had geen woorden genoeg om den verlichten vorst te prijzen, die, zooals op een gentsehe medaille van 1829 naar waarheid te lezen stond: „industriam adprobat, excitat, praesidio tutatur”.

Beschermend trad de regeering ook op ten behoeve der uit het niet weder op te heffen zeevisscherijen²⁾: premiën werden uitgelooft, accijnsvrijdom werd verleend aan haring- en kabeljauwvisscherij. De zeevisscherijen bereikten dan ook spoedig weder de oude hoogte. Maar men ging te ver met bescherming en reglementeering onder leiding van het herleefde Collegie van de Groote Visscherij, dat door de wet van 1818³⁾ allen haringinvoer deed verbieden en aan de visscherij in buizen het monopolie van kaken toestond, zeer tot ergernis der door dit verbod en dat monopolie benadeelde kustvisschers; het reglement van 1822 stelde een „netwerk van dwingende en beperkende bepalingen” op, dat den ondernemingsgeest en het persoonlijk optreden der visschers belemmerde en hun tot in de kleinste bijzonderheden voorschreef, hoe zij visschen moesten en hoe de visch moest worden behandeld. Het aantal buizen, in 1814 weder 100, steeg in 1830 wel tot 173, nadat eene groote reederij uit Emden naar Enkhuizen was overgegaan, maar het gelukte toch niet om de prijzen der haring hoog te houden en tegelijk de vangst zooveel mogelijk uit te breiden; ook de in 1824 opgerichte amsterdamsche haringreederij kon dit doel niet bereiken

---

¹⁾ Van den Bogaerde, l. l. blz. 231 vlg.

²⁾ Beaujon, blz. 228 vlg.

³⁾ Ibid. blz. 324 vlg.

en de haringvisserij wilde maar niet krachtig opbloeien tegenover de overmachtige schotsche, duitsche en noorsche visscherij, die in den franschen tijd den hollandschen haring geheel van de markt had gedrongen. Met de walvischvangst, die de Koning in 1824 door de oprichting eener maatschappij te Harlingen hoopte te doen herleven, wilde het, in weerwil van het ook hier toegepaste premiestelsel, in het geheel niet vloten; groote verliezen werden hier voortdurend geleden. Beter ging het met de friesche palingvisserij, die den handel in deze visch zeer deed toenemen en jaarlijks voor meer dan 300000 pond deed uitvoeren¹⁾.

Wat den landbouw aangaat, ook hierover werd met zorg, met al te veel zorg soms gewaakt²⁾. De landbouweommissiën uit den tijd van Schimmelpenninck en koning Lodewijk waren voor het Noorden na de bevrijding dadelijk opnieuw ingericht en werden in 1818 ook voor het Zuiden ingevoerd onder leiding van den ouden directeur-generaal van den landbouw Kops, thans tevens benoemd tot hoogleeraar in de landhuishoudkunde te Utrecht; de paardenfokkerij werd aangemoedigd; de veepest werd krachtig bestreden met hulp van het „fonds van den landbouw”, dat voor afgemaakt vee schadevergoeding gaf; ook de oprichting in 1821 van de veeartsenijsschool te Utrecht moest in deze richting werken. De gewestelijke besturen kwamen voortdurend door allerlei maatregelen den landbouw te hulp, vooral toen, na de eerste werkelijk voordeelige jaren, in 1819 de graanprijzen bij behoorlijke oogsten sterk gingen dalen ten gevolge van de hooge invoerrechten in vele landen, die den afzet zeer belemmerden. De klachten werden in de noordelijke provincieën steeds luider³⁾, en men riep daar voortdurend om bescherming, om krediet voor den verarmden landbouwer. In het Zuiden, met name in Luxemburg, werd zeer geroemd over de zorgen der regeering, die hier zoowel als in de vroeger zoo goed als waardelooze Kempen en de antwerpsehe heidestrecken veel deed voor ontginning van heide en bosch en zelfs op de rotsen der Ardennen een begin van landbouw wist te doen ontstaan⁴⁾.

¹⁾ Van den Bogaerde, Proeve, blz. 271.

²⁾ Blink, Geschiedenis van den landbouw in Nederland, dl. II, blz. 292 vlg.

³⁾ Vgl. het Rekwest en inlichtende Memorie van de landbouwers in Groningen uit 1828.

⁴⁾ Van den Bogaerde, Proeve, blz. 297.

De zware rivierwatervloeden van 1820 in Gelderland, Noord-Brabant en Zuid-Holland berokkende wederom veel schade, vooral in de Bommeler- en Alblasserwaarden. Nog erger waren de overstroomingen van 1825, die Noord-Holland, Friesland, Overijssel, Drente en Gelderland zeer teisterden door het over de dijken instroomende zeewater en bijna 400 menschen met ruim 700 paarden, 17000 stuks rundvee en 7000 schapen wegspoelden — een schade van 4 mill. en meer. De natte jaren en slechte oogsten van 1828 tot 1830-veroorzaakten ook weder veel verlies.

De regeering trachtte door protectie-maatregelen den dikwijls treurigen toestand te verbeteren en het afnemen van de pacht en kooprijzen der landerijen tegen te houden. Zij voerde granen uit de Oostzee aan, beperkte den uitvoer en stelde in 1822 een commissie in om te onderzoeken, wat er te doen was tegen de voortdurende daling der graanprijzen. Ofschoon een aanzienlijke minderheid dier commissie met Van Hogendorp algeheele vrijheid voor den graanhandel verlangde als het eenig afdoende middel tot herstel, voerde de regeering op advies der meerderheid een schaalstelsel in met afwisseling der rechten naar mate van den loop der prijzen¹⁾. Dit stelsel werkte voor den landbouw, in het bijzonder voor den graanbouw, voor het oogenblik wel voordeelig en bevorderde de stijging der prijzen, maar het belemmerde den handel, zeer tot ergernis der aan belemmering niet gewende handelaars uit het Noorden, terwijl men niet kon loochenen, dat de thans weder bloeiende graanbouw toch bij dat alles slechts een kunstmatig leven leidde. De zorg voor betere land- en waterwegen en voor goede bedijking, de ontginning van veen- en moerasgronden vooral in het Noorden voegden intuschen telkens weder nieuwe terreinen bij de oude en schonk den landbouw nieuwe ontwikkeling.

Naast al deze zorgen voor de bevordering der welvaart mag ook gewezen worden op wat de regeering, hetzij onmiddellijk, hetzij door haren steun aan particulieren voor de armen deed. De armenwet van 1818, die hoofdzakelijk slechts het „domicilie van onderstand” regelde door de plaats van geboorte of een vierjarig verblijf daarvoor aan te wijzen en tot zware misbruiken aanleiding gaf, was een nieuwe maar minder gelukkige poging om deze moeilijke zaak

¹⁾ Blink, I. I. blz. 302.

op bevredigende wijze te regelen. Het is geen wonder, dat men in andere richting naar verbetering zocht. De energieke oud-generaal Van den Bosch richtte in 1818 met hulp van prins Frederik, Kemper, Van Hogendorp en anderen de Maatschappij van Weldadigheid op, die door landbouwkoloniën voor de armen de armoede langs staathuishoudkundigen weg hoopte te bestrijden en in Frederiksoord werkelijk aan velen een nuttigen werkkring verschafte, al ging de stichter te ver in zijn idealen. Omstreeks 1830 telde men op een bevolking van ruim 6 millioen nog geen 50000 armen.

En niet alleen op den stoffelijken bloei des lands hield de werkzame Koning — want hij was het, die de gansche regeeringsmachine ook in deze dingen dreef — bij voortdoring het oog gevestigd. Ook kunst en wetenschap hadden veel aan hem te danken en de nederlandsche taal en letteren heeft hij krachtig gesteund, vooral in hare pogingen om door te dringen in het Zuiden, opdat eenmaal het Nederlandsch ook voor dat deel van het koninkrijk de nationale taal zou worden, iets wat den sedert 1795 nog sterker dan vroeger verfranschten Belgen van de hoogere en zelfs van de middelklasse een doorn in het oog bleef. Dat dit voor de toekomst het doel was, viel niet te ontkennen maar voorloopig huldigde de regeering nog het tweetalig stelsel en ontzag zooveel mogelijk de in het Zuiden diep in het leven der ontwikkelde klassen ingedrongen fransche taal, gelijk zij ook het Duitsch in de duitsch-sprekende deelen van Limburg en Luxemburg erkende. Eerst met 1823 werd, na vier jaren van waarschuwing aan de ambtenaren, het Nederlandsch in geheel Vlaansch België tot eenige officieele taal verheven in het belang ook der lagere bevolking, die $\frac{3}{4}$ van het geheele zielental omvatte en slechts bij uitzondering het Fransch verstond. De regeering bleef in de Eerste Kamer het Fransch uitsluitend, in de Tweede Kamer en den Raad van State de beide talen toelaten, hield met de waalsehe gewesten briefwisseling in het Fransch, gaf ook de Staatscourant in beide talen uit, liet het nieuwe burgerlijk wetboek in beide talen opstellen, de openbare akten in de waalsehe en duitsche streken in die beide talen opmaken en eveneens in die talen aldaar rechtspreken gelijk ook het lager en middelbaar onderwijs er in die talen werd gegeven. Maar bij al die concessiën hield toch de regeering het einddoel in het oog: op den duur den „franschen” geest in het Zuiden door den „nationalen” geest te ver-

vangen en dit vooral door de handhaving van het Nederlandsch, de taal van bijna 5 der $6\frac{1}{2}$ millioen inwoners, als de hoofdtal des lands¹⁾.

De aanstelling van hollandsche geleerden aan de hoogeschole ook van het Zuiden, naast duitsche liever dan fransche, moest in deze richting medewerken: Mahne, Schrant, Van Breda en Thorbecke te Gent²⁾, Holtius te Leuven, Kinker en Ackersdijk te Luik hielden er den naam der nederlandsche geleerdheid hoog, maar verreweg de meeste hoogleeraren waren daar toch Belgen, Vlamingen zoowel als Walen. Het tweetalig stelsel werd bij het Hooger Onderwijs in het Zuiden feitelijk gehuldigd, al werden nog, zooals overal in Europa, de meeste colleges in het Latijn gegeven. Nieuwe leerstoelen werden opgericht, aan ieder der zes universiteiten, in wetenschappen als staathuishoudkunde, statistiek, werktuig- en toegepaste scheikunde, bosch- en mijnbouw³⁾; de observatoria te Leiden en Utrecht werden door de regeering van nieuwe instrumenten voorzien, een groot observatorium zou te Brussel verrijzen; bibliotheken en laboratoria, kabinetten en wetenschappelijke musea werden opnieuw georganiseerd en verrijkt door aankoop en schenking op groote schaal van boeken en handschriften, van geheele verzamelingen zelfs van bijzondere personen. Zoo konden de nederlandsche universiteiten zich weldra weder met die van het buitenland meten, roem dragend op Wyttenbach en Van Lennep, Cras en Brugmans, Haus en Warnkönig, Wageman en Cassel, op Van der Palm in de theologie, Van Hemert en Kinker in de kantiaansche wijsbegeerte, op den platonist Van Heusde, den kenner der oostersche letteren Hamaker, den plantkundige Reinwardt, den geneeskundige Suerman, den jurist Kemper en vele anderen. De wetenschappelijke studie der nederlandsche taal- en letterkunde werd door de oprichting van afzonderlijke leerstoelen aan alle hoogeschole krachtig gesteund;

---

¹⁾ Vgl. Jossou, Onthullingen over de Belgische Omwenteling van 1830, blz. 93 vlg.

²⁾ Vgl. Fredericq, Thorbecke voor 1830 ('s-Gravenhage, 1906), blz. 42 vlg. Daar ook vele bijzonderheden over de werking der wet H. O. omstreeks 1825—1830. Verder Thorbecke, Bedenkingen over de hoogeschole en het Acad. onderwijs van de Letterk. Fac. te Gent (Gent, 1828); Van der Palm, Herinnering van den academischen leeftijd (Leiden, 1828).

³⁾ De Keeverberg, Du royaume des Pays-Bas, vol. I, p. 199 suiv.

die der nederlandsche geschiedenis niet alleen door het onderwijs daarin en door de verdere ontwikkeling van het reeds in Maart 1814 herstelde rijksarchief in Den Haag onder leiding van den bekwamen Hendrik van Wijn als „'s lands archivarius”, door de aanstelling van den ijverigen voortzetter van Wagenaar's *Vaderlandsche Historie*, Martinus Stuart, tot „'s lands historieschrijver” maar ook door het voorbereiden eener groote bronnenverzameling voor de algemeene geschiedenis des lands in verband met eene betere inrichting van de archieven van provinciën, steden, gemeenten en corporatiën en eindelijk in 1827 door de benoeming eener commissie tot uitgave van de „*Scriptores rerum belgicarum*”, dit laatste blijkbaar in navolging van wat Pertz en de zijnen voor Duitschland hadden gedaan. Zoo wilde de regeering bevorderen „vaderlandsliefde, burgerdeugd en instandhouding van het nationaal karakter”, waarbij zij de beoefening der nationale geschiedenis, taal en letteren als een der belangrijkste middelen erkende.

Het lager onderwijs werd ten krachtigste bevorderd ¹⁾, vooral in het in dit opzicht lang verwaarloosde Zuiden, waar het bij de invoering der hollandsche schoolwet, „de laatste knoop op den band, die alle onderdanen omslingert”, en nog in de eerste jaren daarna alle zorg noodig had. Tussehen 1815 en 1830 werden er 1146 staatscholen gebouwd, meer dan $\frac{1}{4}$ van die, welke in het laatste jaar in België te vinden waren, werden honderden nieuwe onderwijzers van staatswege aangesteld en stegen de jaarwedden met het dubbele van haar bedrag in het eerste jaar; de kweekscholen te Lier en elders dienden evenals de normaalscholen en andere dergelijke inrichtingen in de hoofdplaatsen voor opleiding van onderwijzers ²⁾. In 1825 waren er in het koninkrijk nog wel ruim 240000 kinderen en volwassenen van alle onderwijs verstoken, waarvan ruim 228000 in België, maar dat getal nam jaarlijks af en men kon met die en andere cijfers naar waarheid zeggen, dat nergens in Europa zooveel voor het onderwijs in al zijn takken werd gedaan.

Ook voor de ontwikkeling der kunst in de landen van den

---

¹⁾ De Keerberg, vol. I, p. 160 suiv. Vgl. Thorbecke, *Over het bestuur van het onderwijs in betrekking tot onze aanstaande wetgeving* (Zutphen, 1829); Falck, *Ambtsbrieven*, blz. 54/5.

²⁾ Jossou, blz. 87.

leidschen Lucas en der Van Eycken, van Rembrandt en Rubens, Van Dijk en Frans Hals had de regeering oog en beurs geopend. Teeken-, muziek- en schilderscholen verrezen in alle voorname steden; te Amsterdam en Antwerpen werden schilderakademies ingericht; kunstenaars van aanleg werden vanwege de regeering ondersteund door hun gelegenheid te verschaffen om zich op reizen naar Italië te ontwikkelen, door wedstrijden, door aankoop hunner werken; musea werden in staat gesteld om hunne kunstschatten en verzamelingen van wetenschap te verrijken en de Koning zelf zoowel als de begaafde Koningin en de voor de schilderkunst persoonlijk veel gevoelende Prins van Oranje lieten zich in dit opzicht persoonlijk niet onbetuigd ¹⁾. De jonge mechelsche beeldhouwer Louis Royer, de noord-nederlandsche historieschilder Pieneman en zijn talentvolle zoon, de jonge antwerpsche historieschilder Wappers verhoogden den roem van het nieuwe koninkrijk en vooral in het Zuiden met zijn artistiek aangelegde bevolking scheen de toekomst in dit opzicht veel te beloven.

Daarentegen bloeide de dichtkunst meer in het Noorden, terwijl in het Zuiden het overmatig gebruik der aangeleerde fransche taal door de ontwikkelden en der half verwilderde vlaamsche, waalsche en duitsche dialecten voorloopig nog alle letterkundige beweging zoo niet belemmerde dan toch bemoeilijkte. De talentvolle Bilderdijk ²⁾, in de eerste jaren na het ook door hem met gejuich begroete herstel der onafhankelijkheid op het toppunt zijner ontwikkeling, hij, de dichter-held, „die een volledige wereld in zich omdroeg” ³⁾, toonde zijn meesterschap over den vorm, zijn diepte, zijn weelderige verbeelding, zijn ruigen spot, zijn ontvankelijk gemoed nog steeds in menige hartstochtelijke uiting van lyrischen aard, in zijn wijsgeerig dichtstuk „de Dieren”, in zijn meesterlijken „Ondergang der Eerste Wared”, in zijn „Muis- en Kikvorskrijg”, in zoo menig satiriek vers van zijn laatsten tijd; teleurgesteld in zijn verwachtingen van eer en roem, van wetenschappelijken naam,

---

¹⁾ De Keverberg, vol. I, p. 156.

²⁾ Kollewijn, Bilderdijk, zijn leven en werken, dl. II, blz. 40 vlg.; Dagboek van Willem de Clercq, blz. 56.

³⁾ Bijvanck, De jeugd van Da Costa (Leiden, 1894/6), dl. I, blz. 38 vlg.; Dagboek van Willem de Clercq, blz. 28 vlg.

te hoog en te diep voor zijn volk, dat hem niet of weinig las, verontrust door den tijdgeest, plaatste hij zich met zelfbewuste kracht, met fellen haat tegenover zijn tijdgenooten, slingerde zijn hartstochtelijke banvloeken en scheldwoorden in dicht en proza tegen allen en alles, tegen regeering en wetenschap, kunst en letteren, wijsbegeerte en staatkunde zijner dagen. Hij vestigde zich in 1817 te Leiden, waar hij als privaat-docent aan de herboren hoogeschool de vaderlandsche geschiedenis op zijn wijze, in scherpe tegenstelling met zijn tijd en met de nieuwere begrippen, „juridisch, critisch, diplomatisch in een geheel nieuwen trant”, vol diepen eerbied voor de groote prinsen van Oranje en vol minachting voor de tegenstrevende kooplieden-Staten, voor een klein maar eerbiedig luisterend gehoor ontvouwde. Zijne lessen, bepaaldelijk gericht tegen de „diepe onkunde”, het „grof ongeoeffend verstand” van het „onwetend waanwijs gekjen” Wagenaar, tegen den geest der „revolutie”, tegen de lauwe, hartstochtlooze vrijzinnigheid en zelfgenoegzaamheid van zijn eigen dagen, wekten weerklank in het gemoed dier jongeren: Da Costa, Capadose, Willem en Dirk van Hogendorp, Groen van Prinsterer, Wap, Jacob van Lennep. Ook als taalkundige trad hij op tegenover de „bastaardtaal”, de „apenspelling” van zijn persoonlijke vijand Siegenbeek, in verwijderd verband met de denkbeelden van een Grimm en een Hoffmann von Fallersleben, van den jongen en voor de nederlandsche taal van liefde blakenden Zuidnederlander Jan Frans Willems. Als dichter verhief hij zich tegen de school van Feith en Loots, van Helmers en Tollens. Hij goot de fiolen van zijn machtigen toorn uit over den „slechten en domkoppigen” Borger, over den „judas” Nicolaas van Kampen, den „verwaten” Van der Palm, den „ingebeelden” Kemper, den „pedanten taalbederver” Siegenbeek, het „verdraaid en krom geslacht” der Kinkers en Van Hemerts, der jongeren van Kant en Fichte. Zijn laatste hopeloos verbitterde levensjaren bracht de hartstochtelijke grijsaard in Haarlem door, nog steeds dichtend en scheldend, totdat in 1829 zijn ontzagwekkende werkkraft bezweek en hijzelf na twee jaren zijn veelbewogen leven in gewilde eenzaamheid eindigde. Hij is de groote, in zijn tijd niet erkende letterkundige figuur van het jonge koninkrijk. Zijn school, waaruit de als dichters middelmatige Van der Hoop en Wiselius en zijne vrouw Katharina Wilhelmina waren voortgekomen, levert eindelijk den jongen en vurigen Isaac da Costa

op ¹⁾, die in 1823 „onder Teisterbants banier” zijn „Bezwaren tegen den geest der eeuw” zijn liberale tijdgenooten in het aangezicht wierp, hartstochtelijk als Bilderdijk en meester van den vorm, diep gevoelend als deze, in zijn vurigen „dorst naar dichtkunst” geen „bard van het Noord” of „zoon der lauwe westerstranden” maar toch in het volksbewustzijn dringend, al telt zijne „lier” slechts „ééne snaar”. En naast hen werkte en dacht de begaafde Willem de Clercq ²⁾, de improvisator, wien zijn onvergelykelyk talent meer en meer „middel tot evangelie-verkondiging” werd. Op zekeren afstand beneden Bilderdijk, Da Costa en De Clercq staan David Jacobus van Lennep, de geleerde zanger van den voortreffelijken „Hollandschen Duinzang” (1820), vol dichterlyk gevoel en vaderlandsehe stemming, en zijn zoon Jacob, wiens „Nederlandsche legenden” (1828) de romantiek van Scott en Byron hierheen overplantten en een nieuwe geestesrichting in onze letteren vertegenwoordigen; de kernachtige, niet zelden gewrongen en gezochte Staring, de al te zoetvloeiende Spandaw, navolger van den sentimenteelen Feith.

Maar 'de volksdichter van den tijd is ongetwijfeld Hendrik Tollens, onvolprezen „lust en liefde der Nederlandsche natie”, wiens werken bij duizendtallen werden verkocht en gelezen en hem een catsiaansche populariteit verzekerden; braaf en gemoedelyk, gevoelig en huiselyk, eenvoudig en burgerlyk-tevreden, uitnemend vertegenwoordiger van den toenmaals heerschenden geest onder de nederlandsche burgerklasse, nuchter en zonder veel verheffing bezingend de vaderlandsehe gevoelens en de gebeurtenissen uit den huiselyken kring, uit het dagelyksch leven, scherp staande tegenover den titanischen Bilderdijk en de zijnen, die hem, den dichter der „Overwintering op Nova Zembla” (1819), gelijk Helmers, Van Hall en Loots „en soortgelijke” met beschermende minachting behandelden. Met Messchert, den „lieven” dichter van den „Gouden Bruiloft” (1825), dat uitgelezen „dichtstuk voor beschaafde vrouwen” en den beminnelijken Bogaers, den talentvollen schryver van „De togt van Heemskerk naar Gibraltar” (1836), vormt hij de rotterdamsche trits, die naast den gematigden Kemper, naast den braven Loots, naast Van der Palm, den voorzichtigen, zichzelf

---

¹⁾ Vgl. over hem: Bijvanck l.l.

²⁾ Over hem en zijn omgeving: Willem de Clercq naar zijn dagboek, blz. 120 vlg.

beheerschenden redenaar en theoloog, den al te keurigen schrijver van het „Gedenkschrift van Neerlands herstelling” (1816), en diens leerling Borger, beroemd prediker zijner dagen en in het letterkundige vereerder van Schiller en Goethe, Klopstock en Wieland, naast den geleerden maar platten en alle verheffing in een gemoedelijken „goedhartigen” stijl onderdrukkenden Siegenbeek, de noordnederlandsche huiselijke platheid, nuchterheid, middelmatigheid, voorzichtigheid, zelfgenoegzaamheid in de letteren getrouw weerspiegelen ¹⁾. De romantiek, met den jongen Van Lennep op het gebied der poëzie, met talrijke uit het Fransch, Engelsch en Duitsch vertaalde romans op het eind van deze periode optredend, deed ook de nederlandsche letteren onder den invloed komen van den geest van Byron en Scott, Hugo en Lamartine, Tieck en Schlegel, Spindler en de andere vertegenwoordigers en vertegenwoordigsters der zich in de heerlijkheden der „lijfstraffelijke rechtspleging” ²⁾ vermeiende deutsche romantiek uit het begin der eeuw.

Op geestelijk gebied kwam zoo de tegenstelling tusschen Zuid en Noord wederom duidelijk aan den dag, ditmaal in het voordeel van het laatste, dat soms een krachtig geestelijk leven, sedert meer dan twee eeuwen in protestantschen zin, had gekend, terwijl in het Zuiden in diezelfde eeuwen alle geestesontwikkeling verdoofd was onder den machtigen invloed eener geestelijkheid, die onderwijs, letteren en kerkelijk leven bijna onbeperkt had beheerscht en ze had gehouden zoo niet beneden dan toch zeker niet boven het peil, waarop deze kort na 1600 stonden. In het Noorden bloeide het volksonderwijs thans meer dan ergens in Europa en konden wetenschap en letteren zich nog meten met die van het buitenland, heerschte een algemeene ontwikkeling zooals bijna nergens elders; in het Zuiden stond een onontwikkelde menigte, een onvoldoend onderwezen burgerij, in geestelijk opzicht tevreden met de vervulling harer kerkelijke plichten, tegenover een verfranschte beschaving, bij zeer velen samengaand met volslagen ongeloof in voltairiaanschen of wel in bepaald revolutionnair zin, aangevuurd nog onder de heerschappij van het revolutionnaire, napoleontische Frankrijk.

---

¹⁾ Jonckbloet, *Geschiedenis der nederl. letterkunde*, dl. V, blz. 336 vlg.

²⁾ *Ibid.* dl. VI, blz. 130 vlg.

In het Noorden daarentegen ¹⁾ bijna geen spoor van dat ongelooft maar in het gevolg van de begrippen der 18de eeuw een hier sterker, daar minder krachtig supranaturalistisch rationalisme in protestantsche kerkvormen, een eenzijdig verstandelijk streven, waarvan de franeker, later leidsche hoogleeraar Regenbogen de scherpste, Van der Palm en Borger te Leiden de meer gematigde, Heringa te Utrecht de meest rechtzinnige vertegenwoordiger mocht heeten. Daartegenover verhief zich reeds de ethische Clarisse te Leiden en terwijl bij de algemeene gematigdheid in dezen „age of reason” eene vereeniging van alle protestantsche gezindheden zeker geen hersenschim meer scheen en de predikanten der verschillende gezindten in allerlei kerken zelfs door elkander optraden, kwamen anderen op voor de ernstig bedreigde heerschappij der dordtsche formulieren, plantten Bilderdijk en de zijnen opnieuw tegenover de nieuwe koninklijke kerkregeling en het heerschend „liberalisme” de banier der dordtsche rechtzinnigheid, welke „vonkelend licht” zij „op den kandelaar” wilden plaatsen, toonde zich bij de communistische secte der waddingsveensche en zwijndrechtsche „Nieuwlichters” omstreeks 1820 een herleving van geestdrijverij en begonnen de eerste sporen zich te vertoonen van een „réveil”, eener reactie tegen de al te nuchter-verstandelijke richting van den tijd.

Alles samengenomen mocht men ook op de letteren, op het geestelijk leven van het nieuwe koninkrijk wijzen als een getuigenis van werkelijk nationaal bestaan, ten minste bij dat deel des volks, dat de nederlandsche taal de hare mocht noemen. Kort vóór 1830 is dan ook de algemeene indruk van hen, die land en volk bereisden of op andere wijze kennis namen van wat in de vijftien jaren van het bestaan des koninkrijks was tot stand gebracht, dat in weervil van alle bezwaren de Koning aanvankelijk geslaagd was in zijn pogen om de beide deelen van zijn rijk tot een geheel samen te voegen. Het koninkrijk der Nederlanden, zich meer en meer losmakend van den franschen invloed, die in de 18de eeuw het volksleven van het Noorden had vergiftigd en in het Zuiden alle nationale zelfstandigheid dreigde te verstikken,

---

¹⁾ Vgl. Reitsma, Geschiedenis van de hervorming en de hervormde Kerk in de Nederlanden (2de druk, Gron. 1899), blz. 371 vlg.; Sepp, Proeve eener pragm. geschiedenis der theologie in Nederland (3de druk, Leiden, 1869), blz. 64 vlg.

scheen werkelijk op weg om te worden wat het hoofddoel zijner oprichting was geweest: een uiterlijk en inwendig krachtig, staatkundig en zedelijk bolwerk van Europa tegen Frankrijk's onrust en woeling — een bloeiend rijk, volgens de begrippen van den tijd vrijzinnig geregeerd, met merkwaardige levenskracht zich weder opheffend uit het diepste verval en levendig herinnerend aan het bourgondische rijk van Karel V.

Van die opheffing kwam voor een groot deel de eer toe aan den vorst zelve, geprezen als een voorbeeld voor de vorsten van zijn tijd, als een wijs en praktisch, een talentvol regent, die in het volle besef van zijn plichten en rechten met zachten dwang en handige staatsmanskunst de klippen, waarop het schip van staat telkens dreigde te stooten, wist te ontzeilen en zijn vaartuig met vaste hand wist te sturen in de richting der veilige haven. En wie er, in het Zuiden vooral, niet tevreden waren, zij hoopten op den Prins van Oranje, te Brussel het middelpunt van vrijer leven, van idealer zin, een belofte voor de toekomst. Al liet de Prins zich thans niet meer zoo onvoorzichtig uit als in den beginne¹⁾, het was geen geheim, dat hij het met de staatkunde zijns vaders allesbehalve eens was, dat hij zoowel de anti-fransche gezindheid als de herhaalde schending der Grondwet, de maatregelen tegen de pers, de bemoeiingen met de verkiezingen, de scherpe houding tegenover de roomsche Kerk afkeurde en zich nog altijd te Brussel meer op zijn plaats gevoelde dan in Den Haag.

Maar het was er met dat 'al verre van dat alle gevaren waren te boven gekomen. Ook de Koning zelf liet te midden van alle bezwaren soms een oogenblik den moed zakken, wanhopend aan de mogelijkheid der algeheele samensmelting en terugverlangend naar den rustigen toestand met Holland alleen, dien hij als Souverein Vorst aldaar zou gekend hebben²⁾. De financieele staatkunde der regeering wekte steeds levendig jverzet. Eene commissie onder leiding van Roëll belast met de herziening van het belastingstelsel trachtte in 1820 met hulp van Gogel, van ouds vijand van bescherming en die in 1814 met volle zeilen op handelsvrijheid had willen aansturen als het eenige middel om den ouden handelsbloei te herwinnen³⁾,

¹⁾ Huisarchief, archief Willem II, n°. 208: aanteekeningen uit Jan. 1822 [over de wenschelijkheid eener wijziging zijner houding.

²⁾ Colenbrander, blz. 139.

³⁾ Sillem, De politieke en staatkundige werkzaamheid van Gogel, blz. 261 vlg.

een nieuwe regeling te treffen, meer overeenkomstig de denkbeelden van overtuigde vrijhandelaars als Van Hogendorp en Van Alphen en tegen die van Appellius in. Een nieuw belastingontwerp in dezen geest werd in Mei 1821 dientengevolge aan de Staten-Generaal aangeboden maar vond hevig verzet bij de Belgen, die op bescherming hunner industrie aandrongen en vooral weder opkwamen tegen de personeele belasting en de accijnsen, door Dotrengé „Alva waardig” genoemd en welker invoering, als „broedermoord” gekenmerkt, door gefluit op de tribune werd bestreden maar door Kemper met talent werd verdedigd en ten slotte in de Tweede Kamer met 55 tegen 51 — Noord tegen Zuid — in de Eerste met 21 tegen 17 stemmen werd aangenomen. De Koning, ontevreden over dit verzet in de belgische gewesten, deed aan eenige belgische kamerheeren zijn ergernis gevoelen, maar zag daarop den eenigen belgischen voorstemmer vervangen door den in het Noorden gehaten De Stassart, naast wien — als gold het een uitdaging — weldra ook de weinig minder gehate De Celles in de Tweede Kamer zitting kreeg¹⁾. Even krachtig was later het verzet der Belgen tegen de bijzondere wetten, waarin de beginselen van 1821 werden belichaamd, maar de regeering had geld noodig en dreef haren zin door, in weerwil van de heftige soms tragische redevoeringen der leden uit het Zuiden.

Aan het hoofd der financiën stonden nu Elout (sedert 1821) en Appellius²⁾, die onder invloed des Konings in 1822 ook de hand sloegen aan de domeinen. Zij wilden deze door loterij en andere geldelijke transacties langzamerhand vervreemden, naarmate het met voordeel kon gebeuren, ten einde geld te vinden tot dekking der tekorten, tot verbetering der vestingen aan de zuidergrens, tot bouw van oorlogschepen, tot voltooiing van water- en landwegen, tot bouw van een paleis voor den Prins van Oranje te Brussel. Alles te zamen zou 50 millioen aan buitengewone onkosten moeten belooopen. Dit plan, door Van Hogendorp en anderen terecht als verderfelijke speculatie met staats eigendom bestreden, werd met groote meerderheid verworpen, waarop het daarmede verband houdend plan tot vestiging van een nieuw Amortisatie-Syndicaat op dien grondslag door de regeering werd ingetrokken. Het zeer handig

¹⁾ De Bosch Kemper, blz. 550.

²⁾ Ibid. blz. 580 vlg.; Buys, De Nederlandsche staatsschuld sedert 1814, blz. 48 vlg.

ineengezette plan, dat de leiding der gansche operatie in handen stelde van het alleen aan den Koning verantwoordelijke domeinbestuur en aan de Staten-Generaal alleen inzage gunde van het gevoerde beheer, zonder dat zij daarop eenigen invloed konden oefenen, herinnerde in vele opzichten aan de ontwerpen van Law en zou naar de voorspiegelingen der vervaardigers niet alleen na 28 jaren groote sommen in de schatkist werpen, veel meer dan de thans benoedigde 50 millioen, maar bovendien een overschot van 60 millioen opleveren. Het was blijkbaar het doel door de uitgifte van papieren geld op groote schaal specie tot zich te trekken en daarmee, gelijk met het geld verkregen uit vervreemding van domein, deel te nemen aan handels- en nijverheids-ondernemingen. Gelukkig echter belette de tegenstand de uitvoering dezer speculatieve plannen. Maar de tekorten op de jaarlijksche uitgaven namen, bij al wat de regeering in het belang van den staat meende te moeten ondernemen, niet af en het was duidelijk, dat men niet tot in het oneindige kon voortgaan met het steeds vermeerderen der buitengewone lasten en leeningen: in 1814 waren op de bovenvermelde wijze 28 millioen in de schatkist gestort, in 1815 was een buitengewone leening van 40 mill. uitgeschreven om de oorlogskosten te bestrijden, in 1818 opnieuw eene van 45 mill. — voor welke leeningen het Syndicaat van dit jaar zou dienen; in 1819 was 24 mill. geleend¹⁾.

De Koning vroeg na de verwerping dezer plannen, ten einde in de tekorten te voorzien, de amortisatiekas in staat te stellen met hare operatiën voort te gaan en op bescheiden voet te zorgen voor de openbare werken en de vloot, eindelijk voor het prinselijk paleis eene leening van $57\frac{1}{2}\%$ te mogen inschrijven op het Grootboek; maar daarna verlangde hij den afstand van een deel der reeds, om in de behoeften van rente en aflossing der schuld te voorzien, aangesproken domeinen tot een bedrag van $\frac{1}{2}$ mill. aan rente, waarmee het inkomen des regeerenden Konings verminderd zou worden. Opnieuw verhief Van Hogendorp, die met de meerderheid het nieuwe leeningsvoorstel grif had aangenomen, luid en ernstig zijn waarschuwende stem tegen ook deze aantasting der domeinen en klaagde zelfs over schending der Grondwet, die zulk een „geschenk” niet toeliet; maar de Tweede Kamer, zeer onvoltallig aanwezig, nam

¹⁾ Van Hogendorp, Bijdragen, dl. VII, blz. 160.

deze wet met 39 tegen 21 stemmen aan en de Eerste volgde gedwee als altijd, waarop het aldus verkregen geld werd aangewend tot het stichten eener bank te Brussel „tot gerief van landbouw, fabrieken en handel.” Een nieuwe wet op het Amortisatie-Syndicaat volgde ¹⁾, waarbij deze door de oppositie scherp bestreden instelling hare werkzaamheid zeer zag uitgebreid: zij werd thans belast met de zorg voor buitengewone uitgaven, pensioenen, lijfrenten enz., met het verschaffen van gelden voor een nieuwe regeling van het muntwezen, met de verwisseling der uitgestelde schuld, die thans nog 1135¹/₂ mill. bedroeg, met de rentebetaling der werkelijke schuld, thans ruim 704¹/₂ mill. ²⁾, eindelijk met de amortisatie; zij verkreeg daartoe de vrije beschikking over een aanzienlijk bedrag uit de gewone inkomsten en domeinen.

Met den meesten ernst verzette zich Van Hogendorp ook tegen dit plan, dat de contrôle over het beheer van een groot deel der staatsinkomsten voorgoed aan de Staten-Generaal onttrok en ze in handen stelde eener commissie van 50 aanzienlijke personen, vertegenwoordigd door een dagelijksch bestuur van zeven leden, welker verantwoordelijkheid en wijze van werken geheel onbekend bleef. Een geheime rekening, af te leggen aan de beide voorzitters der Kamers, twee leden van den Raad van State en drie van de Rekenkamer, zou in de plaats komen der grondwettige rekening aan de Staten-Generaal. Hij ontried daarom de aanneming dezer met de Grondwet strijdige voorstellen. Maar de wet werd met 66 tegen 37 stemmen weder aangenomen door de volgzame meerderheid, die kort daarop ook een door de bedoelde commissie uitgeschreven leening van 80 mill. niet ernstig bestreed. Een voorstel van Van Hogendorp tot onderzoek naar de handelingen van het Syndicaat bleef zonder gevolg, ook omdat men zich niet genoeg rekenschap gaf van den zeer bedenkelijken aard van het geval. De Kamerleden lieten blijkbaar de zeer ingewikkelde financieele vraagstukken, waarvan zij meestal strekking noch inhoud volkomen vatten, aan de regeering over en legden zich hoogstens zuchtend neder bij hare plannen: de financieele kunstenaar Appellius, sterk door 's Konings vertrouwen, bleef

¹⁾ Buys, l. l. blz. 61 vlg.

²⁾ Bovendien nog 51¹/₂ mill. aan Syndicaatbons, vgl. het lijstje ib., blz. 86. De rentelast bedroeg toen ruim 20 mill. jaarlijks.

op die wijze tot zijn dood in 1828 meester van het terrein en zijn opvolger Van Tets bleek wederom een volgzaam dienaar van 's Konings financieplannen. En de regeering wist met name in het Noorden door middel van de gewestelijke gouverneurs voortdurend invloed te houden op de samenstelling der Tweede Kamer, terwijl de Koning de Eerste steeds geheel in zijne macht had. Wel zag zij in het Zuiden herhaaldelijk, in het Noorden een enkele maal hare aanwijzingen voor de verkiezingen in den wind geslagen maar in den regel kreeg zij haren zin en bleef dus ook in de Tweede Kamer zeker van de meerderheid. De traditioneele onverschilligheid voor de behandeling der openbare zaak in het Noorden werkte haar daarbij zeer in de hand, al moest zij uit het Zuiden dikwijls harde woorden hooren. Zij kon dus over het geheel ongehinderd hare plannen doorzetten.

Van Hogendorp werd onder dit alles moedeloos. Na de belastingvoorstellen van 1821 had hij een oogenblik durven hopen¹⁾, dat de Koning het oude stelsel zou opgeven en te gemoet zou komen aan de bezwaren ook uit het Noorden, maar die hoop moest hij weldra laten varen: hij zag in, dat de lijnen van het staatswezen voor langen tijd getrokken waren en dat er vooreerst geen verandering zou komen, al wanhoopte hij niet, dat die toch eenmaal, zij het dan na 25 jaren, zou plaats hebben. Steeds zwakker van gezondheid, teleurgesteld in zijne verwachtingen, trok hij, moede van het oproeien tegen stroom, zich in Juli 1825 terug uit de Staten-Generaal. Daarmede zag de regeering haren voornaamsten tegenstrever in dat lichaam heengaan en zij maakte ervan gebruik om het koninklijk gezag jaar op jaar aanzienlijk te versterken en den grondwettigen invloed der Staten-Generaal op de zaken aanhoudend te beperken door het voortdurend uitbreiden der tienjarige begrooting ten koste der éénjarige²⁾, terwijl het Amortisatie-Syndicaat zijne werkzaamheden op altijd breederen grondslag vestigde, steeds meer de speculatie tot een staatsbeginsel verhief en de rentelast aanhoudend steeg ten gevolge van nieuwe leeningen en vermeerdering der werkelijke schuld: in 1830 was die last 26 mill. 's jaars³⁾.

1) Brieven en Gedenkschriften, dl. VI, blz. 424 vlg.; Bijdragen, dl. X, blz. 157.

2) Van Hogendorp, l. l. blz. 433, 439, 453. Vgl. over de werking der grondwet: Bijdragen, dl. VIII, blz. 85 vlg.

3) Buys, l. l. blz. 101. Zie noot 2 op blz. 410.

Ook in de wetgeving handelde de regeering op dezelfde wijze. Tal van zaken, waarvoor wetten noodig waren geweest, werden door Koninklijke Besluiten buiten de Staten-Generaal om geregeld en Kemper was er niet meer om de regeering te waarschuwen voor het inslaan van dien weg. In de samenstelling van het gewenschte nieuwe Burgerlijk Wetboek op nationalen grondslag, dat in de zitting 1819/20 gedeeltelijk aan de Staten-Generaal was aangeboden ¹⁾, had hij nog een groot aandeel gehad en ook bij de verdediging ervan, waarbij gebleken was, dat een aanzienlijk deel der leden, met name de Belgen, liever een gewijzigd fransch wetboek hadden ingevoerd gezien, liet hij zich krachtig hooren ten einde de werkelijk „liberale” beginselen van het voorgestelde te doen uitkomen. Bij de eerste discussiën in comité-generaal was echter gebleken, dat de noordelijke leden ook voor deze dingen weinig belangstelling toonden, en Kemper had daarom reeds zijn ontslag uit de commissie gevraagd, maar hij bleef ook de volgende discussiën zooveel mogelijk in de goede richting leiden, totdat hij in Juli 1824 plotseling, nog slechts 48 jaar oud, overleed. Zijn wetboek, door de oppositie aanzienlijk gewijzigd, werd echter niet dadelijk ingevoerd, ja wegens de klachten der Belgen weder ingetrokken. Sterker verzet vond het nieuwe strafwetboek ²⁾, eigenlijk in 1798 door Cras opgesteld, onder koning Lodewijk door Elout bij zijne bewerking van het fransche wetboek ter zijde gesteld, maar in 1814 door Kemper en Philipse naar de nieuwe behoeften herzien en onder leiding van Van Maanen sedert 1818 weder opgevat, daarna eenige jaren ter zijde gelegd om eindelijk te worden aangeboden. De voortdurende drukpersvervolgingen, in 1827 met nieuwe strengheid aangevat, maakten den indruk dezer op dit gebied zeer scherpe wet nog minder gunstig; zij werd door mr. Asser in een „Vlugtige beschouwing” verdedigd maar door den leuvenschen student Ducpétiaux in zijn „Apologie de la peine de mort” heftig bestreden en ten slotte na hevige discussiën met zeer groote meerderheid, ja bijna eenstemmig verworpen.

Maar al ontbraken thans Van Hogendorp en Kemper, al was de buigzame maar vrijmoedige Falek, thans gezant te Londen, er niet

---

¹⁾ De Bosch Kemper, blz. 572 vlg.

²⁾ Ibid. blz. 639/40.

meer om den Koning te waarschuwen voor een al te autocratisch optreden, de oppositie van belgische zijde gaf den strijd volstrekt niet op en het gelukte haar soms ook de trage noordelijke leden in beweging te brengen. Na levendige discussiën, waarbij gewezen werd zoo door noordelijke als door zuidelijke leden op de zware uitgaven, de op den duur ondraaglijke lasten, de regeering door Koninklijke Besluiten en reglementen in plaats van bij de wet of ten minste met medewerking der wetgevende macht, ja waarbij openlijk en met nadruk werd gesproken van schending der Grondwet, van het hinderlijke gemis aan drukpersvrijheid, van ongrondwettige geheimzinnigheid in het financieel beheer, van volslagen afwezigheid van ministerieele verantwoordelijkheid, werd de begrooting van 1827 in beleefde termen maar met 77 tegen 24 stemmen verworpen. De regeering toonde zich niet verstoord, hoewel blijkbaar de begrooting verworpen was om ontevredenheid over hare algemeene staatkunde te doen blijken; zij wijzigde hare voorstellen en deed ze ten slotte in Maart aannemen. De verschillen tusschen Zuid en Noord kwamen daarbij telkens weder op den voorgrond en menige wet werd aangenomen met een geringe meerderheid, waarbij de twee deelen scherp tegenover elkander stonden: zoo de schutterij-wet en die op de rechterlijke organisatie van 1827. Het herstel der jury werd in 1829 verworpen: ook de zuidelijke leden waren op dit terrein verdeeld ¹⁾.

Veel ernstiger bezwaren ontmoette de regeering bij hare maatregelen en hare staatkunde tegenover de roomsche Kerk.

Het verzet der bisschoppen en het daardoor ook met den pauselijken stoel ontstane verschil had ernstigen invloed geoefend op de kerkelijke verhoudingen in het Zuiden zoowel als in het Noorden; te Luik was sedert 1808 geen bisschop, die van Doornik stierf in 1819, te Gent was de bisschoppelijke stoel feitelijk verlaten, de bisschop van Namen was oud en zwak. Meer en meer begeerde de regeering ²⁾ zoowel als de geestelijkheid dan ook de zaken der roomsche Kerk door een definitief concordaat met Rome, ten minste bij vergelijk te regelen, opdat niet, zooals in 1822 reeds geschiedde, de Roomschen naar Munster en elders in het buitenland zouden

¹⁾ De Keerbergh, l. l. p. 160.

²⁾ Albers, Geschiedenis van het herstel der hiërarchie, dl. I, blz. 52 vlg.

moeten gaan om hunne geestelijken te doen wijden. Een concept voor zulk een concordaat werd door de nederlandsche regeering in April 1822 te Rome voorgesteld, waarbij voor het gansche rijk acht bisdommen zouden worden ingericht, twee in het Noorden en de zes andere in het Zuiden, met Mechelen als aartsbisdom. Het plan was opgesteld, onder medewerking van Van Maanen en van den gematigden Falck voor de onderwijszaken, door Goubau, hoofd van het departement van roomschen eeredienst, den kabinetssecretaris Van Gobbelschroy en den referendaris Van Ghert, alle drie door-drongen van den liberaal-katholieken, caesaropapistischen geest, die als „jozefisme” vóór een menschenleeftijd in België reeds zooveel tegenstand had gewekt. De onderhandelingen met den in Augustus 1823 uit Rome naar ons land gezonden mgr. Nasalli, gesteund door den met de nederlandsche kerkzaken welbekenden mgr. Ciamberlani, den tot nuntius in het rijk bestemden mgr. Capaccini en andere italiaansche en nederlandsche geestelijken, schoten, nadat de eerste meer onschuldige artikelen waren aangenomen, weinig op; de aanvankelijk gekoesterde hoop, dat de Oud-Roomschen zich bij het ontwerp zouden neerleggen en zich met Rome zouden willen verzoenen, vervloog weldra, toen Rome op zijn oude standpunt tegenover hen bleef staan en ook zij toenadering weigerden.

Weldra ontstond ernstig verschil over den eisch der regeering, dat de Koning de bisschoppen zou benoemen en de Paus alleen de bevestiging zou hebben; maar de Koning zag van dien eisch af en hield alleen aan een recht van recommandatie vast, wat door Nasalli beantwoord werd met het doen van het voorstel, dat de kapittels de bisschopskeuze zouden hebben. De regeering verlangde ook het recht van agreeatie der voorname geestelijken en der professoren van de seminariën en weigerde de bisschoppen met vaste goederen te doteeren, eveneens om het kerkelijke huwelijk aan het burgerlijke te laten voorafgaan en de correspondentie der geestelijkheid met Rome van alle toezicht te ontslaan door opheffing van het van ouds aan de vorsten der Zuidelijke Nederlanden toegekende recht van placet. Na een schorsing in het voorjaar van 1824 werden de onderhandelingen in April hervat, maar ook nu kwam men niet verder, zoodat de nederlandsche regeering, de zaak opgevend, in September voorstelde het napoleontische concordaat van 1801, dat in het Zuiden rechtsgeldigheid had bezeten, voorloopig ook op het

Noorden toepasselijk te verklaren en verder alleen de acht bisschoppen te benoemen. Maar dit ontmoette weder bezwaar te Rome en de onderhandelingen eindigden zonder resultaat.

Deze mislukking en het gelijktijdig aftreden van Falck als minister bewoog de regeering zonder langer verwijl hare plannen tot het regelen van het onderwijs der roomsche geestelijkheid in jozefistischen geest tot uitvoering te brengen. Zij toonde hare gezindheid ¹⁾ door zeer geheime voorbereiding van maatregelen tegen de reguliere geestelijkheid, in het bijzonder tegen de Jezuïeten, die zij beschouwde als de voorname bewerkers van het verzet der wereldlijke geestelijkheid en van de mislukking der onderhandelingen; maatregelen, die niet geheel geheim bleven maar waaromtrent een en ander uitlekte evenals omtrent een groot plan tot uitvaardiging eener „organisatie op het roomsch-katholiek kerkgenootschap” gelijk ook de protestantsche in 1816 waren georganiseerd — eigenlijk niet meer of minder dan eene poging om van regeeringswege een „nationale roomsche Kerk” te stichten ²⁾. Van een en ander lekte genoeg uit om groote ongerustheid te veroorzaken onder de voor een nieuw schisma beduchte roomsche bevolking.

Maar deze denkbeelden, hoewel ernstig overwogen, kwamen niet tot uitvoering. Wel echter waagde de regeering het thans voort te gaan met haar reeds in 1818 begonnen optreden tegen het uitsluitend kerkelijke onderwijs der geestelijkheid, met name tegen de „lagere godgeleerde scholen”, door haar beschouwd als „strijdig met de grondregels van een goed bestuur” ³⁾. Zij bepaalde den 14^{den} Juni 1825 bij Koninklijk Besluit, dat alle dergelijke „kleine seminariën” zouden worden opgeheven en vervangen door „convicten”, opgericht in de steden met athenaea, waar de jeugdige seminaristen voortaan moesten opgeleid worden; een „collegium philosophicum” werd voorloopig te Leuven ingesteld voor de verdere opleiding van roomsche geestelijken, terwijl de bisschoppelijke of groote seminariën bij Koninklijk Besluit van 11 Juli werden aangeschreven voortaan alleen kweekelingen uit dat college op te nemen.

De wegens dit alles verbitterde stemming bij de geestelijkheid werd

¹⁾ Albers, blz. 75 vlg.

²⁾ Ibid. blz. 87 vlg.

³⁾ Ibid. blz. 104 vlg.

nog verergerd doordat wegens een persoonlijk twist tussehen Goubau en Van Gobbelschroy, thans tot minister van binnenlandse zaken en onderwijs verheven, de aartsbisschop van Mechelen niet bijtijds werd ingelicht maar eerst uit de Staatseourant kennis van de zaak kreeg. De overigens zeer meegaande mgr. De Méan weigerde dan ook zijne toestemming in een schrijven aan den Koning, getiteld „représentations respectueuses”, welk schrijven te Rome werd goed-gekeurd en door een scherpe nota gesteund. Een hevige discussie in de Tweede Kamer volgde, waarbij verscheidene roomsche leden uit het Zuiden krachtig tegen de besluiten opkwamen maar andere, liberaal-katholieken of wel ongeloofigen, door de protestantsche van het Noorden toegejuicht, hunne vreugde te kennen gaven.

Ook in het land waren de gevoelens zeer verdeeld: de niet orthodoxe protestantsche minderheid jubelde over dezen slag tegen Rome gericht; de katholieke bevolking, die de overgrootste meerderheid uitmaakte, betreurde de zaak ten zeerste. De regeering ging echter voort op haren weg, benoemde de professoren van het college te Leuven en opende er den cursus den 17^{den} October, terwijl zij tevens de kleine seminariën ophief en den grooten bij nadere aanschrijving verbood kweekelingen op te nemen, die niet konden bewijzen, dat zij aan een der inlandsche hoogeschoolen of athenaea de lessen in de wijsbegeerte hadden bijgewoond. Een hevige ergernis, weldra gisting onder de Katholieken werd duidelijk merkbaar maar het bleef toch bij lijdelijk verzet en ofschoon het college van 1825 tot 1830 in het geheel 550 studenten telde, begaven zich vele aanstaande geestelijken naar het buitenland, vooral uit Noorden, van waar in het geheel slechts 15 studenten het college bezochten ¹⁾. Het bleek weldra, dat de bezoekers van het college, bijna allen door beurzen gelokt, volstrekt niet allen geestelijken wilden worden maar slechts wetenschappelijke opleiding in het algemeen op deze wijze hoopten te verkrijgen. Het aantal der studenten aan het college ging dan ook spoedig snel achteruit ²⁾.

Het geringe succes van deze maatregelen en het verzet zoowel van roomsche als van orthodox-protestantsche zijde tegen de regeeringsbemoeiing met kerkelijke zaken, had de regeering kunnen

---

¹⁾ Albers, blz. 140.

²⁾ Ibid. blz. 143.

waarschuwen voor de gevaren, waaraan zij zich en het land blootstelde door zich openlijk te plaatsen tegenover de begrippen der roomsche Kerk, de Kerk van $\frac{4}{5}$ der geheele bevolking. Maar zij bleef den ingeslagen weg volgen, beloonde hare helpers onder de Roomschen en bedreigde hare tegenstanders, op hare beurt van de pers gebruik makend in den strijd tegen de groote meerderheid der roomsche geestelijken, tot wier verdediging roomsche publicisten als de bekeerde Lesage Ten Broek zich met felheid uitlieten.

De regeering hoopte door eenig toegeven te Rome ook daar hare maatregelen op het gebied van het onderwijs zoo niet goedgekeurd dan toch geduld te zien en trachtte door middel van De Celles, die eene reis naar Italië deed, de onderhandelingen over het Concordaat weder op te vatten ¹⁾. Zij liet de pauselijke bul over het uitgeschreven jubeljaar, die hier te lande aanvankelijk niet was afgekondigd, thans toe, al was het onder beperkende voorwaarden; zij ontsloeg den heftigen Goubau en voegde zijn departement bij dat van binnenlandsche zaken onder den meer gematigden Van Gobbelschroy. De Koning gaf persoonlijk f 20000 voor de restauratie der St. Pieterskerk te Rome en verving (Sept. 1826) den liberalen Reinhold door De Celles als buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur te Rome tot het voeren der nieuwe onderhandelingen over het Concordaat. De houding der regeering in zake het onderwijs, die natuurlijk ook te Rome kwaad bloed gezet had, bemoeilijkte de besprekingen, die echter weldra leidden tot een voorloopige overeenkomst en den 17^{den} Augustus 1827 eindelijk tot een nieuw Concordaat, dat in het algemeen de regelen van 1801 bevestigde, terwijl de opleiding der geestelijken in overleg met de bisschoppen nader zou geregeld worden; de regeering zou het recht hebben om candidaten voor de bisschopszetels te weren door hare verklaring, dat zij haar niet aangenaam waren, en de bisschoppen zouden trouw aan den Koning moeten zweren.

Deze afloop stelde de Roomschen eenigszins tevreden, ofschoon zij nog volstrekt niet gerust waren op de wezenlijke gezindheid der regeering. Men had wederzijds wantrouwen in elkanders bedoelingen en de werkelijke uitvoering van het Concordaat werd uitgesteld tot na de bezetting der bisschoppelijke zetels; toch vierde men in Zuid

¹⁾ Albers, blz. 148 vlg.

en Noord in roomsche kringen de gebeurtenis met vreugde, als het begin van geregelde toestanden in hun kerkelijk bestuur. Maar welhaast bleek, dat men het nog allesbehalve eens was en dat de regeering toch schroomde aan de afspraken met Rome gevolg te geven. Aan de andere zijde had de pauselijke stoel de sluiting van het Concordaat op onregelmatige wijze bekend gemaakt en in de pauselijke allocutie bij die bekendmaking zich reeds beroemd, dat het leuvensche college voortaan niet meer bezocht behoefde te worden om geestelijke ambten te kunnen bekleeden — hetgeen meer was dan de regeering voorloopig toegaf. De regeering achtte zich daarop gerechtigd in een schrijven aan de gouverneurs der provinciën haar standpunt nader toe te lichten en te doen uitkomen, dat Rome door de facultatiefstelling van het bezoek aan het leuvensche college dit feitelijk als deugdelijk erkende — wat weder te Rome een ongunstigen indruk maakte ¹⁾.

Terwijl alzoo de verhouding tusschen de regeering en de roomsche Kerk nog veel te wenschen overliet, had de eerste bovendien door het sluiten van het Concordaat zoowel de liberalen in het Zuiden als de noordelijke Protestanten zeer ontstemd, de laatsten vooral, omdat men nu in het Noorden roomsche bisschoppen zou zien verschijnen. En in hare drukpersprocessen spaarde de regeering de roomsche pers allerminst. Een latijnsche ode van pastoor Buelens, waarin hij tegen de besluiten van Juni 1825 was opgekomen met een fier „haereticum nescit Belga subire iugum” en gesproken had van „impia Calvinii suboles” en „Lutheri fex”, werd scherp vervolgd en de schrijver tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld gelijk nog een zijner ambtgenooten, die door zijn prediking tegen het „Leven van Jezus” van den predikant Anslin de boeren zijner parochie tegen het „kettische” boek in woede had doen ontsteken. Er bestond vrees, dat op die wijze een godsdienstkrijg zou worden aangewakkerd, en de regeering zelve sloeg met bekommering de toenemende gisting onder de Roomschen gade, intusschen van hare zijde meenend niet te kunnen wijken.

Maar het zou vooreerst zoover nog niet komen en de regeering, als altijd trachtend door eenig toegeven aan de eene, door vasthouden aan hare beginselen aan de andere zijde allen te bevredigen,

---

¹⁾ De Bosch Kemper, blz. 629/630.

zou weldra ondervinden, dat zij in plaats van zich allen tot vrienden en medehelpers te maken ten slotte allen van zich had vervreemd — het noodzakelijk gevolg harer dubbelzinnige staatkunde, die tegenover ernstige gebeurtenissen onmachtig zou blijken, ofschoon zij den schijn van vrede en eensgezindheid had gewekt.

Voor het oogenblik was de toestand van het rijk niet ongunstig te noemen. De moeilijkheden binnenslands schenen niet tot ernstige verwickelingen aanleiding te zullen geven, integendeel de „publieke geest” scheen meer en meer op te komen ¹⁾ en de verhouding tot het buitenland was zeer bevredigend. De betrekkingen met Engeland, onder het whigministerie van Canning tot diens dood (1827) in liberalen zin geregeerd, lieten ook na het vertrek van Clancarty in 1824 en diens vervanging door Bagot in weerwil van wrijvingen op handelsgebied weinig te wenschen over, sedert het traktaat van dat jaar de moeilijkheden in Indië had vereffend; in 1828 kwamen de Tories onder den zeer nederlandschgezinden Wellington aan de regeering. De twist met Pruisen over de Rijnvaart bleef nog hangende, daar beide partijen op haar standpunt bleven staan, ofschoon de in April 1828 opnieuw te Mainz aangevangen conferentie der oeverstaten kans scheen te openen op gezamenlijke verbetering van de rivier zelve. Wel maakten Frankrijk, Rusland en Oostenrijk nog telkens bezwaar tegen de toelating van allerlei revolutionnaire elementen op nederlandsch grondgebied, met name te Brussel ²⁾, en was Metternich, de „provoost-geweldiger” der Heilige Alliantie, evenals keizer Nicolaas van Rusland allesbehalve ingenomen met de in hun oog verderfelijke betrekkelijke vrijzinnigheid der nederlandsche regeering, van den Koning, wiens tweede zoon, prins Frederik, sedert 1816 grootmeester der nederlandsche vrijmetselaars was; wel stond de vorst bij de voorstanders eener krachtige actie tegen revolutionnaire neigingen in een slecht blaadje, maar dit deerde haar voorloopig slechts weinig. Met de algemeene europeesche, vooral de thans op den voorgrond tredende zuid-europeesche zaken liet de regeering zich feitelijk weinig in, zooals aan

¹⁾ Falck, Brieven, blz. 276.

²⁾ In het voorjaar van 1826 kwam er in dat opzicht weder een waarschuwing uit Rusland (Huisarchief, archief Willem II, brief van 22 Juni).

een mogendheid van den tweeden rang paste: noch met de verwarde spaansche, portugeesche en italiaansche toestanden omstreeks 1820, noch met den ook hier te lande overigens levendige sympathie vindenden opstand der Grieken tegen Turkije bemoeide zij zich officieel. Een onzijdige houding in al die moeilijkheden scheen voor haar aangewezen, hoewel de weder herlevende Levanthandel zoowel van deze onrust in Zuid-Europa als van de spaansche en algerijnsche rooverijen veel last ondervond. Ook de congressen der mogendheden te Laybach en Verona gingen buiten het rijk der Nederlanden om, al trok allerlei wat daar behandeld werd hier zeer de aandacht, niet het minst de onderhandelingen te Verona over de Rijnvaart, waarin Engeland meer en meer met Pruisen ééne lijn trok en op volkomen vrijheid der vaart aandrong, ja zelfs een gemeenschappelijke nota der mogendheden aan de nederlandsche regeering in dien geest uitlokte ¹⁾.

Al was voor het oog geen gevaar te duchten en dacht niemand in den lande aan een omwenteling, die het rijk uiteen zou doen vallen; al was er te wijzen op menig verschijnsel, dat getuigenis kon afleggen van een toenemend betere verhouding tusschen Noord en Zuid, van steeds verdere ontwikkeling van het begrip der rijks-eenheid en het langzaam verdwijnen der afscheiding; al was er ook in den toestand van Frankrijk of van eenige andere europeesche mogendheid weinig wat scheen te wijzen op gebeurtenissen, die elders groote veranderingen zouden kunnen doen ontstaan — in 1828 had er iets plaats, dat de regeering, die reeds meer dan eens tegenover een aaneengesloten belgische oppositie had gestaan, tot groote voorzichtigheid had moeten manen, te eer omdat in Frankrijk de gedachte aan een annexatie van België nog volstrekt niet verdwenen was, integendeel weder begon te herleven: de begeerte om de grenzen van Frankrijk tot den Rijn uit te breiden, om de schande der nederlaag van Waterloo uit te wisschen en het als bolwerk van Europa tegen fransche veroveringslust opgerichte koninkrijk der Nederlanden te doen uiteenvallen was in Frankrijk zeer krachtig en spookte in de hoofden van gereeders en gere-

---

¹⁾ Falck, Ambtsbrieven, blz. 195 vlg. Deze ambtsbrieven zijn totnogtoe de beste bron voor de geschiedenis onzer buitenlandsche staatkunde in die dagen.

geerden aldaar sedert eenigen tijd levendiger dan ooit rond¹⁾. En in België was de franschgezinde partij nog altijd machtig zoowel onder den adel als onder de geestelijkheid, onder de jonge liberalen als onder de burgerij vooral der waalsche gewesten, die nog altijd meenden te moeten waken tegen het „neerlandisme” der regeering.

Van liberale zoowel als van roomsche zijde was in de belgische pers herhaaldelijk gewezen op de punten van overeenkomst tussehen de staatkundige bezwaren van beide partijen: het autocratisch optreden der regeering, hare drukpersvervolgingen, haar afkeer van vrijheid van onderwijs, haar geringe schroom voor wat de tegenpartij schending der grondwet noemde, hare blijkbare gezindheid om, zij het dan op den duur, den gezamenlijken staat in noordnederlandschen geest te leiden — dat alles wekte bij de belgische liberalen en Roomschen beiden een geest van onderlinge toenadering, die hen weldra tot openlijke samenwerking op vasten voet zou brengen. Het voorbeeld van Frankrijk spoorde de Belgen tot navolging aan: daar hadden tegenover de „priesterpartij”, die met Karel X, het oude clericale emigrantenhoofd, in 1825 de regeering in handen had gekregen en tegenover liberalen en gematigden beiden in zeer reactionnair zin regeerde, de oppositiepartijen reeds in 1827 het gehate ministerie Villèle doen vallen²⁾. Ook hier te lande zou kunnen blijken, dat de regeering tegen een aaneengesloten oppositie, gesteund misschien door enkele eveneens ontevreden elementen uit het Noorden, niet opgewassen zou zijn. Het luiksche liberale blad Matthieu Laensberg, geleid door eenige talentvolle jongelieden als Paul Devaux, Joseph Lebeau en Charles Rogier, wierp reeds in Maart 1827 het denkbeeld op van het laten vallen der meeningsverschillen op godsdienstig gebied in het belang eener gezamenlijke staatkundige oppositie³⁾. Wel kwam, vooral na het sluiten van het Concordaat, het toenmalige hoofdorgaan der belgische liberalen, de *Courrier des Pays-Bas* — het blad van Jottrand, van den talentvollen De Potter en de jonge advocaten Ducpétiaux en Van de Weyer, dat tegenover de clericalen nog geheel op de zijde der regeering stond en hare staatkunde in dat opzicht prees — tegen

1) Vgl. Juste, Palmerston, p. 8/9; Stern, *Geschichte Europa's*, Bd. III, S. 188.

2) Colenbrander, blz. 145 vlg.

3) Juste, *La révolution belge de 1830*, vol. I, p. 96, 257 suiv.

deze geringschatting van den strijd met de in Frankrijk zoo werkzame priesterpartij, tegen deze „alliance monstrueuse du moderne et du gothique” aanvankelijk met kracht op. Het vond ook steun bij andere liberale organen, maar de Luikenars lieten niet af en stelden in het belang van den „esprit public” en de „éducation politique” des lands aaneensluiting voor van liberalen en katholieken tot vorming eener kerkelijk onzijdige „majorité nationale” in de Tweede Kamer (Nov. 1827). De katholieke organen, verrast over dit aanbod van de zijde hunner oude en felle tegenstanders, aarzelden eerst in hunne artikelen erop in te gaan maar toonden zich weldra bereid: de „Courrier de la Meuse” en de „Catholique” te Luik, de „Catholique des Pays-Bas” te Gent reikten de hand aan [de liberalen tot verdediging der in 1815 door hen en de hunnen verworpen Grondwet, tot handhaving der grondwettige vrijheden tegen de aanslagen der regeering. Wel aarzelden nog vele leden van beide partijen, maar in den loop van 1828 werd de toenadering steeds grooter; de vurige Claes en de ernstige Nothomb versterkten in den Courrier des Pays-Bas de aanhangers der samenwerking, die ook in de Tweede Kamer talrijke voorstanders vond.

De regeering — en hier [was het weder in de eerste plaats de strenge Van Maanen, die het volle vertrouwen des Konings nog steeds bezat — zag deze door de dagbladen voorbereide coalitie met ergernis maar rekende op de wet van 1818 om de uitspattingen der pers te beteugelen, zooals zij ook omstreeks 1820 met succès had gedaan. Maar reeds begon de jonge Charles de Brouckère in de Tweede Kamer, gesteund door liberalen als Le Hon, als Donker Curtius uit het Noorden, door clericalen als De Gerlache en Robiano de Borsbeek, aan te dringen op opheffing dier uitzonderingswet, op beëindiging van het ongrondwettige „régime exceptionnel.” Van Maanen bleef de wet handhaven en deed den rechterlijken ambtenaren opnieuw aanschrijven ze met alle strengheid toe te passen. Weder begonnen de drukpersvervolgingen met groote kracht¹⁾, ook tegenover Duepétiaux en andere redacteurs van den Courrier. Dit blad richtte zich nu weder scherp tegen de regeering: gelijk het vroeger geroepen had „mort aux jésuites”, zoo riep het nu uit: „bafouons, honnissons, poursuivons les ministériels” en dreef tot volhouden,

¹⁾ Sautijn Kluit, blz. 375 vlg.

tot onverbiddelijken strijd aan. Het gaf in October 1828 een zoogenaamde troonrede uit tegenover die des Konings, waarin het blad de begeerten der belgische liberale oppositie uiteenzette. Het noemde als zoodanig: verkoop of desnoods overgave zonder meer der koloniën, welker behoud tijdens den Java-oorlog meermaalen op het spel scheen te staan, aan Engeland; terugroeping van den gezant te Rome; streng toezicht op den eeredienst; vrijzinnige hervorming van het onderwijs; verbetering der strafwetgeving in den geest van bescherming voor de zwakken en verhinderend van despotisme; vrijheid van drukpers; herstel der jury; aankweken van belangstelling in staatszaken; afschaffing der belasting op het gemaal; zuinigheid bij het financieel beheer; afdanking der zwitsersche huurtroepen; toezicht op de al te omvangrijke openbare werken; afschaffing der subsidiën aan de bloeiende nijverheid. Maar de regeering zette door. In November 1828 werd een voorstel van De Brouckère tot opheffing der gewraakte wet van 1818 na heftige debatten met 61 tegen 44 stemmen verworpen en daarop met verscheidene anderen De Potter wegens het genoemde artikel van zijn blad tot 18 maanden gevangenis en f 1000 boete veroordeeld. De populaire schrijver, de eerste journalist van België, werd gewroken door een volksmenigte, die tierend zijn rijtuig naar de gevangenis begeleidde en in de woning van Van Maanen de ruiten inwierp onder het geroep: „Vive De Potter! A bas Van Maanen!” En tegelijk nam de agitatie in de zuidelijke gewesten voor de invoering van persvrijheid, onderwijsvrijheid en ministerieele verantwoordelijkheid hand over hand toe en kreeg een werkelijk onrustbarend karakter.

De regeering besloot iets te doen om de opwinding te doen bedaren ¹⁾. Zij stelde in December een wet voor tot afschaffing der perswetten, maar van ministerieele verantwoordelijkheid en onderwijsvrijheid wilde zij niet hooren. Daartegenover barstte in Januari 1829 een algemeen petitionnement los, dat door tienduizenden onder invloed der liberale pers en der geestelijkheid, onder leiding van den hoogen adel, van liberale advokaten en pastoors in Vlaanderen en elders in het Zuiden geteekend werd en vroeg om pers- en onder-

---

¹⁾ De Bosch Kemper, blz. 660 vlg. Vgl. de dépêches van den eng. gezant Bagot aan zijne regeering (kopieën Rijksarchief).

wijsvrijheid, om de jury, om afschaffing der belasting op het gemaal. Reeds maakte de Tweede Kamer de regeering waarschuwend opmerkzaam op deze agitatorische beweging maar de Eerste Kamer verwierp een voorstel van denzelfden aard. Ook hierbij vond men Zuid en Noord weder tegenover elkander; in het Noorden had de petitiebeweging weinig gevolg, in het Zuiden bracht zij alle gemoederen in beweging. De kwestie, of de jury in het procesrecht moest worden toegelaten, werd door het Zuiden met hartstocht in toestemmenden, door het Noorden in ontkennenden zin beantwoord.

Het persvoorstel der regeering werd met zeer groote meerderheid aangenomen¹⁾ en de nieuwe perswet klonk werkelijk zeer vrijzinnig. Een Koninklijk Besluit stelde ook een commissie in voor de herziening van de wetgeving op lager en middelbaar onderwijs. Maar de regeering bedierf den goeden indruk dezer concessiën door de oprichting op denzelfden 16^{den} Mei van 1829, toen de nieuwe perswet werd afgekondigd, van een regeeringsdagblad, *Le National*, geleid door den beruchten italiaanschen oplichter en falsaris Libry-Bagnano, dagbladschrijver en pamflettist van bedenkelijk gehalte, die zich in 's Konings gunst had weten te dringen door zijn vaardigheid van schrijven en de man scheen te zijn om de handige belgische pers door even handig en brutaal toegediend tegengif in bedwang te houden. Maar hij vond tegenover zich De Potter, die in zijn gevangenis de pen niet nederlegde. Deze, den „losgelaten galeiboef” van nabij kennend, spaarde hem en de hem voortdurend steunende regeering niet doch lichtte in den *Courrier* onbarmhartig zijn doopceel. Deze weinig verkwikkelijke houding der regeering deed de unie van liberalen en katholieken steeds inniger worden, ofschoon het {gematigd-liberale} *Journal de Gand* nog lang den strijd tegen de samenwerking volhield. In den zomer van 1829 verscheen De Potter's groote brochure „*Union des catholiques et des libéraux dans les Pays-Bas*”, waarin hij op welsprekende wijze de samenwerking tusschen de beide partijen, thans een vol-dongen feit geworden en aan beide kanten slechts zwak verzet vindend, als een hoogst belangrijke gebeurtenis in het staatkundig leven des lands toejuichte.

De beweging stond nog geheel op constitutionneelen bodem; van

---

¹⁾ Een wet van 1 Juni 1830 was er de aanvulling van.

scheiding der beide deelen, laat staan van omwenteling was op dat oogenblik geen sprake, noch van liberalen noch van katholieken kant; alle verzet was nog gericht tegen de afgekeurde regelingen der Grondwet en tegen de gehate ministers, niet tegen de regeering als zoodanig of, wat eigenlijk hetzelfde mocht heeten, tegen den Koning. Evenmin de liberale leiders — Reyphins, Dotrengé, De Brouckère, Le Hon — als de clericale De Gerlache en Surlet de Chokier dachten er aan om de regeering omver te werpen; zij bedoelden alleen wettelijke oppositie tegen haar. Maar die tegenstelling begon zich in steeds heftiger termen te uiten. Men sprak over en weer van „dwingelandij” of „napoleonisme” en van „revolutie”, van „snoode lastertaal” en van „schaamteloze aanranding der vrijheid”, van „belachelijke aanmatiging” der regeering, van „arglistig bedrog” der ministers, van „politieke raddraaiers” en „kwakzalvers”. Op de tribunes der Tweede Kamer, met belangstellenden gevuld, juichte men telkens luide of keurde sissend af, zoodat de voorzitter herhaaldelijk met ontruiming door de gewapende macht moest dreigen. Het was duidelijk, dat de regeering met groote bezwaren zou hebben te kampen en dat zij of, door des Konings goedkeuring gesteund, op den duur het verzet zou moeten breken of wel toegeven en door een liberaler stelsel het vertrouwen der vertegenwoordiging herwinnen. Reeds leed zij menige nederlaag. De Tweede Kamer nam een voorstel aan om de talrijke bij haar ingediende petitiën aan de regeering ter overweging aan te bieden en wijzigde, zeer tegen den zin van Van Maanen, diens ontwerp op de rechterlijke organisatie; zij verwierp zoowel de tienjarige begrooting voor de uitgaven als die voor de middelen in Mei 1829 met groote meerderheid. Al bleef de Eerste Kamer de regeering ook in deze gevallen trouw, het was duidelijk, dat men zoo niet voortgaan kon, wilde de regeering het bestuur blijven voeren: buigen of barsten, scheen de leus te moeten worden en het scheen niet twijfelachtig, dat de regeering ditmaal niet slagen zou met hare gewone laveerende politiek.

Er heerschte in den zomer van 1829 dan ook een ernstige onrust in Noord en Zuid bij allen, die het goed meenden met den staat. Thorbecke klaagde in een brief aan Groen van Prinsterer over de „zwakheid der regeering” meer dan over „het gewigt der oppositie”. Hij maakte aanmerking op hare bijna revolutionnaire eigenzinnigheid en willekeur, op haar voortdurend wisselen van stelsel en

wankelen op twee standpunten, nooit energiek een richting volgend maar weifelend nu eens de eene dan de andere inslaand om ze spoedig weder te verlaten, en daardoor onder hare aanhangers zelve onzekerheid wekkend ¹⁾).

Intusschen, de regeering vatte de zaak weldra anders aan. Op eene reis door België in Mei en Juni 1829 door de welvarende bevolking overal met gejuich begroet, vond de Koning goed te Ans in het Luiksche in zijn dankbetuiging voor de ontvangst smalend te spreken van „ces prétendus griefs dont on a fait tant de bruit”, van „quelques particuliers qui ont leurs intérêts à part” en van hun „conduite infâme” ²⁾. Diep was de ergernis der oppositie over 's Konings minachtende termen en afwijzende houding en uitlatingen. En inderdaad waren het onvoorzichtige woorden, want dat er reden was tot klagen kon moeilijk geheel ontkend worden en bleek ook uit menig woord van de weinige zelfstandige noordnederlandsche Kamerleden. Zoo Corver Hooft, Warin en Clifford, die in 1826 tegen de voor het door den Java-opstand in beroering gebrachte Indië aangeboden leeningswet waren opgekomen ³⁾; zoo Van Alphen, die bij de begrootingswetten voor 1827 geklaagd had over geheimzinnigheid en bedenkelijke onregelmatigheden in het beheer der financiën onder Appellius; zoo Donker Curtius, die tegen het gesloten Concordaat had geijverd, terwijl de belgische liberalen dit met hunne nieuwe vrienden, de katholieken, eensgezind hadden toegejuicht; zoo de in 1828 in de Tweede Kamer opgetreden Luzac en Schooneveld, die van het begin af opkwamen tegen de ongrondwettige behandeling der zaken; zoo Van Sytzama, die het financieel beleid der regeering krachtig afkeurde. Ook de Prins van Oranje, na jaren lang van stilzwijgen en terughouding met betrekking tot de zaken der regeering in den zomer van 1829 met de leiding van den ministerraad en den Raad van State belast, wees den Koning ⁴⁾ op de groote beteekenis der eendrachtige oppositie uit het Zuiden en meende, dat men aan de eene zijde moest ophouden met het stelsel van geven en nemen, wat beide partijen van de regeering

---

¹⁾ Brieven van Thorbecke aan Groen van Prinsterer (Amst. 1873), blz. 10 vlg.

²⁾ Juste l. l., p. 137.

³⁾ De Bosch Kemper, blz. 596.

⁴⁾ Schrijven van 28 Aug. 1829 (Huisarchief, archief Willem II).

vervreemdde, maar aan den anderen kant de machtige coalitie moest trachten uiteen te slaan door stelselmatige toenadering tot een der beide partijen. In dit geval verklaarde hij, nog altijd zeer onder den invloed van eene grootendeels katholieke omgeving, vooral van zijn langjarigen vriend graaf Albéric Duchâtel¹⁾, zich voor toenadering tot de veel minder gevaarlijke katholieke partij, die bovendien verreweg de machtigste was in het land, terwijl de liberalen, in de Kamer veel invloedrijker dan bij de bevolking en „insatiables dans leurs prétentions”, de macht van de Kroon feitelijk naar de Staten-Generaal wilden overbrengen; maar dan zouden de door de Roomschen gehate ministers Goubau en Van Gobbelschroy moeten opgeofferd worden, terwijl men Van Maanen, „homme éminemment juste par caractère et sans préjugés aussi peu religieux que politiques”, mits hem intoomende binnen de grenzen der Grondwet, misschien zou kunnen behouden nevens Van Tets en den sedert 1826 als minister van buitenlandsche zaken opgetreden Verstolk van Zoelen, beiden „moins tranchants dans leurs opinions et caractères”.

Maar de Koning, vast overtuigd van de juistheid zijner inzichten en gesteund door homogene ministers, als men hen met dien naam mocht noemen, lette niet op deze teekenen, minder dan ooit sedert zijn laatste belgische reis. Hij bedacht niet, dat de algemeene welvaart, waarvan hij getuige was geweest en die de belgische bevolking overal had doen juichen bij zijn komst, met de kerkelijke en grondwettige bezwaren niet in verband stond, en had de toejuichingen ten onrechte opgevat als goedkeuring van zijn algemeene staatkunde. Met die staatkunde vereenzelvigde hij zich ten volle en de oppositie was daarom meer en meer slechts in naam tegen de ministers, feitelijk tegen den vorst zelven gericht. Het slaan van een medaille, die aan den Geuzentijd herinnerde door de ineengeslagen handen en het omschrift „fidèles jusqu'à l'infamie” was een zeer bedenkelijk teeken; nog meer de gedrukte plaat,

---

¹⁾ Over diens invloed op den Prins reeds in 1820, vgl. Clancarty aan Castlereagh (kopieën Rijksarchief), dd. 15 Aug. 1820. Hij was sedert 1814 's Prinsen adjudant, daarna stalmeester, werd door den Koning tijdelijk uit diens nabijheid verwijderd, maar keerde spoedig terug. Clancarty noemt hem: „a man of some talent, good manners but of a factionous inquiet disposition”. Hij heeft lange jaren een grooten invloed aan het Hof bezeten.

waarop de „belgische” leeuw, met slechts 10 pijlen in de klauw, op het altaar van „Belgium foederatum” een slang vermorzelde ¹⁾, en het herhaaldelijk gewagen van den strijd om de privileges in de dagen van den opstand tegen Philips II, waarbij in weinig bedekte termen de Koning met zijn spaanschen voorganger werd vergeleken. De door de regeering gewenschte niet-herkiezing van vlaamsche afgevaardigden uit de oppositie, beantwoord met het uitdagend slaan eener medaille, waarop te lezen stond: „le pouvoir les proscrit, le peuple les couronne”; de toenemende heftigheid der belgische pers — het waren teekenen van meer dan gewone gisting.

En bovendien wees menig verschijnsel nog telkens op het herleven van de in de laatste jaren minder op den voorgrond getreden tegenstelling van Zuid en Noord. De klachten over „la domination hollandaise”, waaraan veel van de bezwaren geweten werd, waren schering en inslag in de artikelen der belgische dagbladen, terwijl die van het Noorden de klimmende ongerustheid der Protestanten over het Concordaat en over den toenemenden invloed der Katholieken weergaven en de ook daar thans opkomende dagbladpers met de zeer liberale organen, de Arnhemsche Courant en De Noordstar onder leiding van Donker Curtius, Van Hall, Den Tex en andere jonge liberalen, de meer gematigde bladen De Standaard en het Algemeen Handelsblad, met Groen van Prinsterer's tegen de liberale denkbeelden van revolutionnairen oorsprong ingaande Nederlandse Gedachten opkomend voor „nationale” beginselen, de regeering en den Koning begonnen te verdedigen tegen de felle aanvallen uit het aaneengesloten Zuiden ²⁾. Ook in de Tweede Kamer begonnen de noordelijken, in weerwil van bezwaren ook van hunnen kant, zich steeds eendrachtiger om de regeering te scharen en lieten sommigen hunner zich met verontwaardiging hooren over de heftige aanvallen der zuidelijken ³⁾, terwijl anderen ten duidelijkste deden uitkomen, dat hoewel vrijheidsgezind, zij, waar het het voortbestaan der natie gold, evenals in 1813, zich zouden scharen om den Oranjestaandaard, „plechtanker van onze hoop”, zooals Corver Hooft zeide.

---

¹⁾ De Bosch Kemper, blz. 688.

²⁾ l. l.

³⁾ Ibid. blz. 672 vlg.

De zitting der Staten-Generaal van 1829/1830 begon onder deze voor den staat ongunstige voortteeken. De keuze tot voorzitter van Corver Hooft, die menigmaal oppositie had gevoerd, moest der regeering onaangenaam zijn. Wel beschikte zij nog altijd over eene meerderheid in de Tweede Kamer, maar deze was gering en de oppositie, bestaande uit alle Belgen en 3 of 4 noordelijken tot een getal van minstens 45 leden, kwam steeds geregeld ter vergadering, wat de regeeringsmeerderheid niet deed ¹⁾. Het adres van antwoord op 's Konings troonrede was merkbaar scherp gesteld; Brugman, lid der commissie van het Amortisatie Syndicaat en vriend van Van Maanen, werd als „rekenplichtig ambtenaar” geweerd uit de Tweede Kamer, waarop een scherp Koninklijk Besluit hem „op zijn verzoek” als lid ontsloeg. Allerlei voorstellen werden gedaan, die zonder eenigen twijfel tegen de regeering gericht waren; de nieuwe begroting werd zeer vinnig beoordeeld, in de belgische bladen zoowel als in de Kamer zelve; er werd zelfs aangedrongen op verwerping weder der financieele wetten, als de regeering niet te gemoet kwam aan de bestaande grieven. En er was eenige kans, dat het werkelijk tot die verwerping komen zou, al had de regeering bij hare nieuwe voorstellen het budget van 82¹/₂ tot 78 millioen teruggebracht, waarvan 61 mill. op de tienjarige begroting vielen.

Tegenover een dergelijke gebeurlijkheid besloot de Koning tot een buitengewonen maatregel. In een gesprek met Roëll ²⁾ had hij reeds zijn diepe teleurstelling over het nog altijd voortdurend verzet doen blijken, ja had hij toegegeven, dat in 1815 door het maken van één Grondwet voor twee zoo verschillende landen een fout begaan was; maar hij had gezworen die Grondwet te zullen handhaven en, als altijd voor zichzelf vast overtuigd, dat hij den goeden weg bewandeld had, verklaarde hij zich bereid om „tot het uiterste” vol te houden, zich als „handhaver der grondwet” daartoe verplicht achtend, maar evenzeer om — zeide hij met tranen in de oogen — met de zijnen wederom het land te verlaten, als het noodig scheen in het belang des lands. Ernstige woorden, aan de eene zijde wijzend op een mogelijken staatsgreep, aan de andere op

¹⁾ Eng. correspondentie (kopieën Rijksarchief), dd. 13 Nov. 1829.

²⁾ De Bosch Kemper, blz. 694 vlg.

diepe moedeloosheid. In een lang onderhoud met den belgischen afgevaardigde De Gerlache¹⁾ verwierp hij heftig het stelsel eener jury als onbestaanbaar met de onafhankelijkheid der rechterlijke macht, de ministerieele verantwoordelijkheid als geschikt „de transférer la monarchie dans les Chambres” en eigenlijk „la république”, de onbepaalde drukpersvrijheid als een vrijbrief voor hen „qui n’ayant pu trouver à vivre dans leur pays, viennent exercer le journalisme dans le nôtre comme une dernière industrie”, de volksregeering als een voorwendsel voor „milliers de discours, milliers de lois contradictoires” en slechts gewenscht door „quelques ambitieux ou quelques têtes exaltées”, terwijl hij de belgische unie als een „monsterverbond” van heerschzuchtige priesters en luidruchtige liberalen afkeurde; maar, zeide hij, „je maintiendrai de tous mes moyens cette constitution que j’ai jurée”, want hij kende „son devoir” en „son droit” als Koning der Nederlanden tegenover „théories anticonstitutionnelles, factieuses, révolutionnaires.”

De buitengewone maatregel bestond in een uitvoerige koninklijke boodschap bij de nieuwe drukperswetten van 11 December 1829²⁾. In verband met die drukperswetten, dreigend een „treurig maar noodzakelijk uitvloeisel der in sommige gewesten des rijks bestaande omstandigheden” genoemd, wees zij op de regeling der katholieke belangen door het gesloten Concordaat, dat den toestand onder de veelgeprezen Maria Theresia moest doen terugkeeren, met een afzonderlijk ministerie voor den katholieken eeredienst. Op het gebied van het onderwijs deed zij een ernstig beroep op den bijval van het verlichte en onbevooroordeelde deel der natie tot steun van hare pogingen om met vermindering van een schadelijke „onbepaalde vrijheid” te gemoet te komen aan „betamelijke wenschen”. Zij verklaarde fier „onberaden eischen” met „doelmatige vastheid” te zullen afweren en niet te willen weten van de begeerde ministerieele verantwoordelijkheid, die onvereinigbaar was met de Grondwet, al was de regeering bereid om de betrekkingen tusschen de departementen en de Staten-Generaal en het onderling overleg te versterken. De regeering zou haar best doen om de gerezen conflicten voortaan te vermijden en de verhouding van plaatselijke en gewestelijke

¹⁾ Diens Histoire, vol. I, p. 467 suiv.

²⁾ Juste, vol. I, p. 168 suiv.

besturen tot haarzelve benevens de financiën te regelen. Zij wekte ten slotte op tot eensgezindheid bij de bevestiging der maatschappelijke orde, die verdedigd moest worden „tegen de aanmatigheden eener verleide menigte zoowel als tegen de heerschzucht van buitenlandsch geweld.”

Deze fiere en scherpe woorden maakten in het Noorden den besten indruk als een „mannelijke daad” tegenover „Jezuiten” en „Jacobijnen” en werden er met geestdriftige toejuichingen ontvangen. Maar in het Zuiden werden zij met twijfel en afkeuring begroet, vooral toen de regeering de boodschap bij circulaire¹⁾ overzond aan alle gouverneurs om haar te verspreiden onder hunne ondergeschikte ambtenaren en Van Maanen haar bovendien aan alle vrederechters en departementsambtenaren deed toekomen, met den gebiedenden eisch om binnen 48 uren van hunne instemming te doen blijken — een eisch, welks napoleontisch karakter ook in het Noorden strenge kritiek moest ondervinden, ofschoon slechts weinigen zich eraan durfden te onttrekken. De persoonlijke vrijheid der ambtenaren was bovendien toch al gering onder een vorst, die alle ongunstige uitlatingen over regeeringsmaatregelen oogenblikkelijk bestrafte en in 1820 zelfs van de gouverneurs had verlangd geregelde en nauwkeurige rapporten in te dienen omtrent de gedragingen en meeningen der ambtenaren — een ware „staatkundige inquisitie”²⁾. Sommige gouverneurs voldeden aan het ministerieele bevel door eenvoudig de boodschap aan hunne ambtenaren mede te deelen onder uiting van het vertrouwen, dat zij de daarin ontwikkelde beginselen zoude volgen; andere eischten binnen drie dagen een duidelijke verklaring van instemming, bij weigering dreigend met ontslag; sommige vrederechters verzamelden de burgemeesters van hun kanton en lichtten de boodschap toe in den geest der regeering met scherp onderzoek naar de wijze, waarop de petitiën van het voorjaar geteekend waren. Deze dingen deden veel afbreuk aan den goeden indruk der boodschap en zetten de oppositie tot nog vinniger optreden aan, daar men terecht had te klagen over al te grooten drang der regeering op de ambtenaren, te meer omdat de

¹⁾ De Bosch Kemper, blz. 702; Juste, l. l. p. 302 suiv. Vgl. de Gedenkschriften van Van der Duyn en Van der Capellen, blz. 27/8.

²⁾ Gedenkschriften, l. l. blz. 30.

bedreiging weldra werd uitgevoerd en ook hoogstgeplaatste hof-dignitarissen niet gespaard werden ¹⁾).

In deze stemming, nog verergerd door herhaalde botsingen tusschen hollandsch sprekende noordelijken en fransch sprekende zuidelijken, beiden weigerachtig om van hunne taal afstand te doen, begonnen de nieuwe beraadslagingen over de gewijzigde begrootingswetten. De wet op de middelen werd, ofschoon de gehate belasting op het gemaal door de regeering opgegeven was, met 55 tegen 53 stemmen verworpen, zoodat de regeering genoodzaakt was een aantal posten van de tienjarige op de eenjarige begrooting over te brengen en eerst toen hare voorstellen aangenomen zag; de wet op de uitgaven werd dadelijk aangenomen, de eenjarige begrooting slechts met eene meerderheid van ééne stem.

De regeering ging intusschen voort met kerkelijke concessien, die den toestand zeer schenen te verbeteren en ook te Rome een uitstekenden indruk maakten, zoodat Falck in Januari 1830 er de stemming zeer gunstig vond ²⁾. Om aan de grief te gemoet te komen, dat zoo weinig Belgen ministerieele ambten bekleedden, werd met de thans afzonderlijk gehouden zaken van den katholieken eeredienst De Pélichy belast, terwijl Van Gobbelschroy waterstaat, nijverheid en koloniën zou beheeren en De la Coste de binnenslandsche zaken; de aftredende Elout werd bij marine vervangen door den directeur-generaal Wolterbeek, terwijl zijn ministerie gevoegd werd bij dat van oorlog onder prins Frederik. Maar de gehate Van Maanen, wiens verwijdering in de belgische pers met aandrang werd geëischt, bleef en ook de algemeene richting der regeering veranderde niet; zij beloonde hare voorstanders en ontsloeg een aantal ambtenaren wegens verzet tegen hare denkbeelden gelijk zij ook vóór de stemming over de begrootingen verschillende leden der Staten-Generaal met afzetting als ambtenaar bedreigd had, voor het geval zij tegenstemden, en werkelijk deze bedreiging nakwam. De zittingen der Staten-Generaal werden dan ook hoe langer hoe slechter bezocht en verloren eigenlijk alle beteekenis.

---

¹⁾ De Gerlache, vol. I, p. 474, 482.

²⁾ Falck, Brieven, blz. 288.

Dit forsich optreden der regeering wekte in het Zuiden hevig verzet. De Potter schreef naar aanleiding daarvan in zijne gevangenis onder meer een heftige brochure tegen de koninklijke boodschap onder den titel „Lettre au Roi par Démophile”, waarin hij tegenover de zeer monarchale opvattingen der regeering het beginsel stelde, dat hier te lande geen sprake was van „une monarchie tempérée par une loi fondamentale”, welke uitdrukking der boodschap hij kenmerkte als „mensonge odieux et perfide”, ja „absurdité”; hier bestond, zeide hij, een constitutionneele monarchie, waar de Grondwet en niet de koninklijke macht grondslag van den staat was en de Koning slechts „le plus haut des fonctionnaires”; ofsehoon niet begeerig naar scheiding, zelfs niet naar administratieve scheiding der beide deelen, wenschten hij en de zijnen allereerst de toepassing van waarlijk constitutionneele beginselen in het staatsbestuur. Een aantal andere brochures steunden deze denkbeelden en sloegen hier en daar een onmiskenbaar revolutionnair toon aan tegenover de willekeurige maatregelen.

De gisting nam in het voorjaar van 1830 nog steeds toe en De Potter waarschuwde, dat de regeering door langer volharden bij haar stelsel in haar verderf liep, dat „une catastrophe inévitable” den staat bedreigde. Een nieuw petitionnement werd bovendien door de geestelijkheid op touw gezet en zelfs de sluiting van het leuvensche college kon haar niet bevredigen. Men zocht voortdurend naar nieuwe middelen van volksagitatie. Op den 31sten Januari verscheen plotseling in niet minder dan zeventien Belgische bladen een ontwerp voor eene „souscription nationale” tot geldelijke schadeloosstelling der van hunne verdere posten beroofde leden der Staten-Generaal; den 3^{den} Februari een nog omvangrijker plan van De Potter voor een „confédération patriotique” tot schadeloosstelling van alle ambtenaren, deelnemers aan de „résistance légale”, uit de opgerichte „caisse nationale”, met belooning der welgezinde en verdienstelijke leden en verplichting van alle deelnemers om te stemmen op de leden. Dit plan gaf aanleiding tot een nieuwe vervolging van den gevangen leider, wiens in beslag genomen papieren duidelijk bewezen, dat hij voortdurend samenwerkte met Lebeau, De Brouckère en anderen en dat de hooggeplaatste ambtenaar Tielemans, oud-redacteur van den Courier, vriend van De Potter en thans referendaris aan het ministerie van buitenlandsche

zaken, de uitdenker was van het plan der nationale inschrijving ¹⁾.

De papieren van De Potter en Tielemans gaven aanleiding tot een proces tegen hen en eenige andere journalisten, waarbij de eerste door Van de Weyer, Van Meenen en den jongen Gendebien verdedigd werd maar dat, naast tal van onschuldige dingen, zeer bedenkelijke uitingen en verbintenissen aan het licht bracht, die aan samenspanning tegen den staat grensden. Velen in België werden thans afkeerig van verdere agitatie. Het werd duidelijk, dat de jonge liberalen, die het luidst zich lieten hooren, het gemunt hadden op de dynastie zelve, niet alleen op den Koning — van wien men soms sprak als van een Philips II, een Karel I, een Lodewijk XVI, met Van Maanen als Alva, Strafford of Calonne — ook op den totnogtoe in België populairen Prins van Oranje, dien men zoo goed als openlijk beschuldigde de hand te hebben gehad in een geruchtmakenden geheimzinnigen juweelendiefstal ten nadeele zijner eigen gemalin; dat de liberalen bovendien de katholieken alleen wenschten te gebruiken om hen na de gezamenlijke zegepraal over de regeering des te krachtiger te kunnen bevechten; eindelijk dat bij verscheidene hunner de meening had postgevat, dat alleen de oprichting van een onafhankelijk België onder fransche bescherming baten kon. De Potter, hoewel met die uiterste partij niet meegaande, werd den 30sten April door de zuidbrabantsche „cour d'assises" veroordeeld tot acht jaren ballingschap, Tielemans tot zeven jaren, de katholieke journalisten Bartels en De Nève respectievelijk tot zeven en vijf jaren, met plaatsing van allen onder politietoezicht voor een gelijk aantal jaren daarna; de beide uitgevers werden vrijgesproken. Drie dagen daarna verscheen de geheele in beslag genomen correspondentie in druk ten einde duidelijk te doen blijken, hoe de voorgestelde „confédération patriotique" een staat in den staat had moeten vestigen en hoe de werkelijke verhouding tusschen de verbondenen der Unie door de liberale leiders begrepen werd; Libry—Bagnano was daarbij weder de tusschenpersoon, van wiens verdachte hulp de regeering gebruik maakte gelijk zij zich door hem in zijn blad voortdurend liet verdedigen tegen de aanvallen der vijandige pers.

De onthullingen bij gelegenheid van dit proces versterkten de

---

¹⁾ Juste, vol. I, p. 185 suiv.

positie der regeering zeer ¹⁾), zoodat een bezwaarschrift van De Potter en Tielemans tegen de openbaarmaking hunner papieren, in weerwil van de door velen daartegen aangevoerde bedenkingen, door de Tweede Kamer met 51 tegen 35 stemmen ter zijde werd gelegd. Zelfs de drukperswet van Van Maanen werd aangenomen met groote meerderheid — 93 tegen 12 stemmen — na een hevige discussie, waarbij De Stassart, sedert hem in Januari zijn pensioen ontnomen was een der scherpste tegenstanders der regeering, haar aanviel wegens hare houding tegenover taal, zeden, gewoonten en geloof der Belgen en de bandeloosheid harer bezoldigde journalisten, terwijl hare tegenstanders voortdurend werden vervolgd; toch moest nog op het laatste oogenblik, nadat eenmaal de stemmen gestaakt hadden, de scherpste strafbepaling losgelaten worden om de wet aannemelijk te maken. Op het gebied van het onderwijs werd de pas aangeboden wet weder ingetrokken en, met opheffing der besluiten betreffende het collegium philosophicum te Leuven, bij wijze van concessie de inrichting van het lager onderwijs overgelaten aan de plaatselijke besturen onder toezicht der provinciale gouverneurs en goedkeuring der gewestelijke Staten; de nuntius Capaccini toonde zich over deze regeling tevreden. Zelfs het geliefde Amortisatie-Syndicaat was reeds in 1829 met het oog op de begrotingsdiscussieën van dat jaar eenigszins ingetoomd. Daarna gingen de Kamers den 2^{den} Juni uiteen. De stormachtige zitting werd gesloten met een toespraak, die getuigde van den oprechten zin der regeering om met handhaving harer inzichten in het algemeen aan bezwaren te gemoet te komen en van hare bevrediging over den afloop der in den aanvang zoo onrustige vergadering. Een Koninklijk Besluit, dat het gebruik der beide talen in België feitelijk overal toestond, maakte daar bij de oppositie een uitstekenden indruk: zelfs de *Courrier* prees de regeering over dezen maatregel, al bleef hij te keer gaan tegen de nog altijd voortdurende persvervolgingen en toonde hij zich zeer verbitterd over de vestiging van den Hoogen Raad in Den Haag (21 Juni) en over het betrekkelijk geringe aantal Belgen onder de ambtenaren ²⁾.

¹⁾ Bagot aan zijne regeering, 4 Mei 1830 (kopieën Rijksarchief).

²⁾ *Juste*, vol. I, p. 203; *De Gerlache*, vol. I, p. 493. Vgl. over de stemming: *Brieven van Thorbecke*, blz. 12 vlg.; vooral *Fredericq, Thorbecke vóór 1830*, blz. 101.

De regeering scheen werkelijk kamp te geven. Een reis des Konings in Overijssel, Drente en Groningen gevolgd door een bezoek aan Brussel, van den 8sten tot den 21sten Augustus, bij gelegenheid der opening van de derde vijfjaarlijksche tentoonstelling, gaf hem gelegenheid zich te overtuigen van de aanhankelijkheid in het Noorden en de na de sluiting der Kamerzitting en de gedane concessies bevredigende stemming in het Zuiden, al waren de hoofdgrievens volstrekt niet geheel verdwenen en liet menig dagblad-artikel zich heftig daarover uit, ja waarschuwde nog op het laatste oogenblik vóór 's Konings vertrek een der hofbeambten, graaf De Mercy d'Argenteau, den vorst voor mogelijke woelingen in het land en de onrustbarende stemming hier en daar, die bij de minste aanleiding in verzet kon overslaan ¹⁾.

De rust hier te lande was te opmerkelijker, nu in het naburige Frankrijk een revolutie was uitgebroken.

Na den val van het ministerie Villèle, dat geheel de meening van de clericalen koning Karel X vertolkte, had het gematigde ministerie Martignac tevergeefs getracht de liberale oppositie te bevredigen en was dit in Augustus 1829 wederom vervangen door het volslagen reactionnaire ministerie Polignac, dat na eene Kamerontbinding en den daarop gevolgden zegevierenden terugkeer zijner tegenstanders in weerwil van alle waarschuwingen der bevriende mogendheden den 26sten Juli 1830 overging tot de uitvaardiging der beruchte ordonnantiën — niet meer of minder dan een staatsgreep tegenover de grondwet van 1815, maar zonder dat men zich verzekerd had van den steun van de militaire macht. Op den tweeden dag daarna ging de oppositie, aangezet door de wegens opheffing der drukpersvrijheid verbitterde liberale journalisten en rekenend op de medewerking van sommige generaals, over tot gewapend verzet, weldra tot het opwerpen van barricaden; den 28sten Juli erkende de bevelhebber van Parijs, maarschalk Marmont: „ce n'est plus une émeute, c'est une révolution". Marmont trachtte tevergeefs met geweld de orde te herstellen: de republikeinsche driekleur verving overal de witte vaan der Bourbons en de poging om door intrekking der ordonnantiën het volk te bevredigen kwam te laat. Karel X deed den 2^{den} Augustus afstand ten behoeve van zijn onmondigen

¹⁾ Gedenkschriften van Van der Duyn, blz. 96, 134; Vgl. Colenbrander, blz. 153 vlg.

kleinzoon, den hertog van Bourdeaux, nadat hij zijn neef Louis Philippe, hertog van Orleans, tot „lieutenant-général du royaume” had verklaard. Maar ook dit was niet voldoende. Men verlangde de vervanging der clericale Bourbons door dezen zoon van Philippe Egalité, den liberalen hertog van Orleans, die den 7^{den} op verlangen der Chambre des Communes de kroon aannam en zijn voorganger eenige dagen later Frankrijk deed verlaten.

Zoo had in Frankrijk de monarchie voor de constitutie moeten buigen: de nieuwe koning, Louis Philippe, niet meer „roi de France” doch „roi des Français”, zou een waarlijk constitutionneel vorst, een „burgerkoning” zijn en de aanvankelijk bepaald revolutionnair-republikeinse gezindheid van een deel der burgerij werd handig afgeleid.

Deze gebeurtenissen in het naburige koninkrijk wekten hier te lande natuurlijk de algemeene belangstelling, maar bij de groote meerderheid der bevolking weinig meer dan dat. De juist in Den Haag vertoevende Prins van Oranje en zijn broeder prins Frederik — de Koning was op reis in het Noord-Oosten — overlegden met den engelschen gezant Bagot over de wenschelijkheid der opstelling van troepen en der versterking van de vestingen aan de grens maar bij de vredelievende verzekeringen van de nieuwe regeering te Parijs, die zich zeer bereid toonde om met de nederlandsche in de meest vriendschappelijke betrekkingen te treden en den algemeenen vrede niet wilde verstoren, werd dit onnoodig geacht, daar de meest volledige gerustheid in het land heerschte¹⁾. Dat er intusschen eenige reden bestond om ongerust te zijn, was bij de revolutionnaire stemming onder de gewapende nationale garde in Frankrijk duidelijk en het viel evenzeer niet te ontkennen, dat het zwakke nederlandsche leger niet in staat zou wezen om een plotseligen inval van fransche zijde te weerstaan.

Het leger was nog altijd van weinig beteekenis en de leiding van prins Frederik was niet doortastend genoeg geweest om het op krachtige wijze te hervormen zooals de Prins van Oranje herhaaldelijk gewenscht had. Klaagde deze reeds in 1817, dat met name de belgische afdeelingen waren „dans le plus mauvais état possible”, in 1818, dat het treurig met het leger gesteld was onder de leiding van den onervaren Van der Goltz en den niet-militair Piepers, thans

¹⁾ Bagot aan zijne regeering dd. 3 en 6 Aug. 1830 (kopieën Rijksarchief).

werd het wenschelijk geacht den generaal De Constant Rebecque uit naam van den Koning en den Prins van Oranje ondershands naar Engeland te zenden om Wellington dringend opmerkzaam te maken op den zeer onvoldoenden militairen toestand. De grensvestingen waren niet in orde, de garnizoenen onvoldoende, de militie eerst in September volgens gewoonte op komst voor de jaarlijksche oefeningen in die maand en het overige deel van het leger was geheel onmachtig om een plotselingen inval te weerstaan, zoodat zelfs het zwak bezette Brussel voor de Franschen eenvoudig voor het nemen zou zijn. De eenige hoop was dus op Engeland gevestigd en met nadruk moest de generaal vragen om krachtige hulp in geval van een franschen inval ¹⁾. Ook aan pruisische hulp werd gedacht.

Een en ander maakte te Londen een uiterst pijnlijken indruk. De „schildwacht van Europa” had zijn hem door de mogendheden toevertrouwde taak op den „advanced post” tegenover Frankrijk slecht waargenomen en de stemming tegenover den vorst, die wel veel gedaan had voor de economische ontwikkeling van zijn gebied maar voor leger en vloot niet veel oog had getoond, werd er bij de engelsche regeering niet beter op.

Gelukkig was het gevaar niet dreigend zoolang koning Louis Philippe, die groote toenadering tot Engeland toonde, bij zijne vredelievende gezindheid bleef en België geen neiging had om het fransche voorbeeld te volgen. En daarop scheen alles te wijzen; de regeering rekende er ten minste vast op. De overgrootte meerderheid der belgische bevolking was immers katholiek en wilde van de nieuwe regeering in Frankrijk niets weten en de meerderheid der liberalen scheen sedert de onthullingen van het proces De Potter meer dan ooit overtuigd van de wenschelijkheid om „la voie légale” geen oogenblik te verlaten. En de regeering zelve was over den val van den „Jezuïetenkoning” te Parijs allesbehalve rouwig, al had zij thans liever diens kleinzoon koning gezien ²⁾. Alleen in sommige grenssteden ontstond allengs onder den invloed van de naburige bewegingen

¹⁾ Vgl. de brieven van den Prins aan prins Frederik (Huisarchief, archief Willem II, N°. 204) 15 Mei 1817, aan keizer Alexander (ibid. N°. 205^e) 13 Jan. 1818; minuut van Aug. 1830 (N°. 208) van den brief aan Wellington. Wellington's antwoord in Nalatenschap Willem II (Huisarchief).

²⁾ Van der Duyn, Gedenkschriften, blz. 132.

in Frankrijk eenige gisting, in sommige brusselsche koffiehuzen en op sommige pleinen aldaar brulden jonge revolutionnaires¹⁾, maar te Parijs werd de orde aanvankelijk niet verder verstoord en de gezeten burgerij, die daar thans feitelijk de regeering voerde, hield voorloopig en de onrustige republikeinen en de verraste clericalen en de nog weinig gevaarlijke bonapartistische partij in toom.

Dat er in Frankrijk een gevaarlijke strooming bestond, die de uitbreiding van Frankrijk's grenzen over België en tot den Rijn ten doel had, was ook aan de nederlandsche regeering niet onbekend. Karel X had in 1827 den Prins van Oranje in een vertrouwelijik gesprek gewaarschuwd²⁾ voor de werkelijk reeds vergevorderde plannen zijner ministers om gebruik te maken van de ontevredenheid der Roomschen over de houding der regeering tegenover hunnen godsdienst. In het najaar van 1829 had Polignac, de nieuwe minister, zelfs een fantastisch plan ontworpen tot nieuwe verdeeling van Europa, waarbij het rijk der Nederlanden zou verdwijnen ten bate van Frankrijk, Engeland en Pruisen³⁾. Een dreigend artikel in den *Courrier des Pays-Bas* waarschuwde echter de landsregeering den 10^{den} bijtijds aan de belgische grieven te gemoet te komen, wilde zij niet de kans loopen op dezelfde wijze als die van Karel X te eeniger tijd plotseling voor onoverkomelijke bezwaren gesteld te worden.

Maar er waren tal van gunstige voortekenen voor de toekomst aanwezig en er scheen, in weerwil van de dreigende woorden in sommige liberale bladen, niet de minste reden tot ongerustheid. De Koning verliet dus na een verblijf van veertien dagen de hoofdstad van het Zuiden om wederom zijn paleis in Den Haag te gaan betrekken, Brussel achterlatend te midden der genoegens van een druk bezoek aan de welgelukte tentoonstelling en staatkundige bemoeiingen eerst te gemoet ziende, wanneer de najaarszitting der Staten-Generaal in Den Haag zou bijeenkomen, maar ook tegen dien tijd geen oogenblik denkend aan ernstiger bezwaren dan reeds herhaaldelijk met goed gevolg waren overwonnen. Hij was minder

¹⁾ De Gerlache, vol. I, p. 500.

²⁾ Bos'scha, Willem II, blz. 406.

³⁾ Stern, *Geschiede Europa's*, III, S. 189. Frankrijk zou België, Luxemburg, Zeeland en Noordbrabant krijgen; Pruisen het overige; Engeland de koloniën; Willem I zou te Konstantinopel optreden als koning van Griekenland.

⁴⁾ Vgl. over de taal der belgische bladen: Colenbrander, blz. 153 vlg.

dan ooit geneigd te veranderen van regeeringsstelsel, al zou nu en dan wat gedaan moeten worden om aan grieven eenige aandacht te schenken, ja zelfs door een handig toegeven daaraan te gemoet te komen voorzoover dat met de handhaving der regeeringsbeginselen in het algemeen overeengebracht kon worden. Ook de Unie van liberalen en katholieken in België scheen na de gebeurtenissen in Frankrijk minder dan ooit te duchten.

Maar met dat al waren de grieven der Belgen allerminst weggenomen en lette de oppositie, blijkens hare talrijke uitingen, op iedere gelegenheid om ze luide te laten klinken over het land en van de regeering tegemoetkoming daaraan af te dwingen. Aan den anderen kant kon de regeering met trots wijzen op den bloeienden staat van landbouw en nijverheid, handel en verkeer, op de voortreffelijke kanalen en wegen, op de welbezochte universiteiten, op het uitnemende lager onderwijs, op de herleving van kunst en wetenschap, op de toenemende welvaart — alles, naar het scheen, teekenen van de inwendige kracht der monarchie, thans gestegen tot eene bevolking van meer dan 6 millioen zielen en alom geprezen als een der gelukkigste staten van Europa. Zij rekende op de krachtige sympathie van zoovele nijveren en handelaren, van de belgische burgerij, die thans in zoo bloeienden staat verkeerde, als bondgenoot tegen al te vurige Roomschen en al te heftige liberalen, Doch tegenover al die voordeelen stond een groot, onder omstandigheden beslissend nadeel: tegen eene revolutie, al werd zij niet van Frankrijk uit gesteund, was de regeering militair zoo goed als volkomen machteloos en engelsche of pruisische tusschenkomst zou bijna zeker een oorlog, een europeeschen oorlog, met Frankrijk uitlokken.

Maar wie dacht er in Augustus 1830 aan eene revolutie in het rijk der Nederlanden? Er was staatkundige oppositie — dat viel niet te ontkennen — maar het was ook waar, dat die oppositie hare kracht begon te verliezen, nu de Unie der twee jaren te voren door gemeenschappelijke belangen verbonden partijen veel van hare beteekenis had verloren, nu het oude onderling wantrouwen dier partijen door de gebeurtenissen in Frankrijk was herleeft, nu de regeering door concessiën beurtelings beiden trachtte tevreden te stellen en aan de algemeene grieven te gemoet te komen. Wat had men thans te vreezen van de kleine partij der ultra-liberale fransch-

gezinden, die wel gaarne de annexatie bij Frankrijk hadden gezien maar van de fransche regeering geen aanmoediging in hun streven te wachten hadden? En waarom zou de belgische helft der natie ook opstaan? De gehate perswetten waren door een nieuwe meer vrijzinnige regeling vervangen; de besluiten omtrent de taal waren gewijzigd in een zin, die aan alle onderdanen het gebruik der moedertaal veroorloofde; het gesloten Concordaat had de katholieken met vreugde vervuld; de nieuwe onderwijsregeling toonde, dat de regeering ook op dat gebied aan de bezwaren te gemoet wilde komen; bij de heffing der belastingen waren de eigenaardige toestanden in België volkomen in het oog gehouden; op het gebied der benoemingen en der vestiging van rijksinstellingen werd thans op de aanspraken van het Zuiden ernstig gelet¹⁾.

Volkomen gerustgesteld had de Koning den 21sten Augustus de zuidelijke hoofdstad verlaten om zijn drie dagen later vallenden verjaardag in het getrouwe Den Haag te gaan vieren, waar ook zijn beide zoons zich nog bevonden en er te midden eener verheugde bevolking het feest bij zouden wonen, terwijl te Brussel de feestviering het einde zou zijn van de welgeslaagde tentoonstelling. Maar reeds was de voorbereiding tot den opstand in volle werking, zonder dat de regeering iets vermoedde. Het waren de franschgezinde liberalen, die besloten waren een kans te wagen, rekenend op de fransche sympathieën van een groot deel der burgerij en der geestelijkheid en op den zedelijken, zoo niet feitelijken steun van Frankrijk zelf.

HOOFDSTUK IV.

DE AFSCHIEDING VAN BELGIË.

Terwijl de regeering des Konings — hoewel in den beginne niet volkomen gerust — nu er bijna vier weken na de Juli-revolutie in België niets gebeurd was en Frankrijk geen neiging betoonde om een oorlog te beginnen, integendeel zich in vredelievende betui-

---

¹⁾ Vgl. over een en ander tegenover de beweringen van Nothomb, De Gerlache, Juste e. a.: Josson, Onthullingen, blz. 83 vlg.

gingen vermeide, aan niets ernstigs daacht, had de franschgezinde factie in het Zuiden niet stilgezeten.

De jonge Gendebien drong van Brussel uit bij de fransche regeering reeds 2 of 3 Augustus op annexatie van België aan en beloofde alle succès aan een onderneming van dien aard ¹⁾. De Brouckère, De Stassart en Le Hon begaven zich begin Augustus naar Parijs om over de vereeniging met het thans liberale Frankrijk te onderhandelen en Lafayette, den bewonderden held der Juli-dagen, en andere invloedrijke fransche leiders voor hun plan te winnen, gesteund door den verbannen De Potter en zijne vrienden, door Charles Rogier te Luik en andere jonge liberalen. De bureaux van den Courrier des Pays-Bas werden het middelpunt van geheime besprekingen om het doel te bereiken en Gendebien, gesteund vooral door den jongen advocaat Van de Weyer, trad er als leider der voorgenomen beweging op. Reeds verschenen uit Frankrijk vurige voorstanders der annexatie om met de belgische leiders samen te werken, reeds werd onder de lagere volksklasse met ruime hand fransch geld uitgedeeld; strikken met de fransche driekleur waren overal te zien en er kwamen vliegende blaadjes uit met aanprijzing van de vereeniging met Frankrijk ²⁾. Maar de fransche regeering was niet gereed en drong op uitstel aan, hoewel de franschgezinde Belgen bleven aandringen en Gendebien naar Parijs zonden om haar tot handelen over te halen.

Tegenover deze aan de regeering niet geheel onbekende feiten, de toenemende gisting onder de volksklasse en den scherpen toon van sommige dagbladen, met name van den Courrier, besloot de brusselse politie het tegen den vooravond van 's Konings verjaardag aangekondigde vuurwerk niet te doen geven. Op dien dag zelve bleef alles rustig maar in den nacht begon het rumoerig te worden in de hoofdstad en den 25sten trokken nu en dan dreigende volkshoopen naar het midden der stad. Des avonds heerschte er in den schouwburg bij de opvoering van de Muette de Portici, met hare vrijheidsliederen en herinneringen aan Massaniello's oproer te

¹⁾ De Potter, Souvenirs, t. II, p. 189.

²⁾ White, The Belgic Revolution, vol. I, p. 163.

³⁾ Juste, La révolution belge de 1830, vol. II, p. 5 suiv. Vgl. Stern, Geschichte Europas von 1830 bis 1848, Bd. I, S. 91 ff.

Napels in 1648, een groote opwinding, die zich weldra mededeelde aan de volksmenigte buiten. Onder het geroep van: „A bas le roi, Vive De Potter” stroomde een rumoerige bende kwajongens ¹⁾ naar de drukkerij van Libry—Bagnano's blad *Le National*, wierp er de ruiten in en wendde zich vervolgens naar zijn woning, die zij openbrak en plunderde.

Het oproer, aanvankelijk niet gestuit door politie of garnizoen, breidde zich weldra uit. Men brak wapenwinkels en herbergen open, wierp de ruiten in bij den directeur van politie en den procureur des Konings en plunderde fabrieken, eindelijk ook Van Maanen's woning, die zelfs in brand gestoken werd. Het kleine garnizoen, nog geen 1300 man sterk, werd nu wel opgeroepen maar de bevelhebber, generaal Van Bylandt, gaf bevel alleen ter bewaking op te treden en ook de andere autoriteiten toonden weinig energie. Eerst in den vroegen morgen van den 26sten hadden er bloedige botsingen plaats maar het garnizoen trok zich spoedig terug naar het Park om er in afwachting van versterkingen de paleizen te bewaken.

Van dat oogenblik nam het plunderen en branden toe, hoewel de burgerij thans zelve voor hare veiligheid begon te zorgen. De fransche vlag werd op het stadhuis uitgestoken maar spoedig op initiatief van Ducpétiaux door de brabantsehe vervangen en onder aanvoering van den oud-generaal Van der Smissen en den oud-officier Pletinecx begon men, op aandrang van eenige op het stadhuis onder leiding van De Sécus, lid der Staten-Generaal, opgekomen notabelen, die den stedelijken raad vervingen, ²⁾ een vrijwillige burgerwacht te organiseeren, die zich wapende met de wapenen der schutterij en nog dien eigen dag 2000 man sterk werd. Zij was reeds volkomen in staat om de minder talrijke plundersaars en brandstichters in toom te houden. Den 27sten werd de populaire Emanuel baron d'Hoogvorst aan het hoofd dezer nog aanzienlijk toegenomen burgerwacht gesteld, een paar botsingen hadden plaats maar den volgenden dag was de orde hersteld en herkeeg Brussel zijn gewone aanzien weder. Het oproer scheen beteugeld te zijn.

In Vlaanderen had zich behalve te Brugge geen onrust vertoond; in de waalsche provinciën, met name te Verviers en elders in het

---

¹⁾ Vgl. het verhaal van Van der Smissen bij De Kerchove de Denterghem, *Préliminaires de la révolution belge* en 1830, p. 8 suiv.

Luiksche hadden eenige ongeregeldheden plaats, intusschen ook hier niet van ernstigen aard.

Eene deputatie bestaande uit Felix de Mérode, Gendebien, Palmaert, Frederic de Sécus en Van der Linden d'Hoogvorst begaf zich den 29sten uit Brussel volgens opdracht van een aantal op het stadhuis bijeengekomen notabelen naar Den Haag om den Koning met het bericht van het herstel der orde eerbiedig onder het oog te brengen, dat evenwel „le mécontentement” had „des racines profondes” ten gevolge van „le système funeste suivi par des ministres qui méconnaissent nos vœux et nos besoins.” Van omwenteling, van ingrijpende maatregelen tot wijziging der bestaande instellingen scheen geen oogenblik sprake te zijn en noch het bestuur van Brussel noch dat van de provincie Brabant liet zich zelfs met deze deputatie in.

Op het eerste bericht der brusselsche woelingen had de Koning zich van het Loo naar Den Haag gespoed en er den 28sten een ministerraad gehouden, waaraan ook de beide prinsen deelnamen. Van Maanen ried er tot krachtig optreden, de Prins van Oranje tot concessien. Besloten werd tegen 13 September de Staten-Generaal in Den Haag bijeen te roepen om over de mogelijkheid van veranderingen te spreken en tot het bewaren der orde de beide prinsen met troepen naar Brussel te zenden. Op denzelfden dag, den 30sten, toen zij te Vilvoorde aankwamen, verschenen ook de brusselsche afgevaardigden in Den Haag. Zij werden 1 September door den Koning ontvangen, die hun zeide, dat ministerieele verantwoordelijkheid tegen de Grondwet streed, dat hij met het mes op de keel zijne ministers niet zonder meer kon ontslaan maar dat hij erover denken zou en dat de Staten-Generaal 13 September zouden bijeenkomen; hij weigerde echter toe te geven „à des menaces folles, à des plaintes, à des griefs imaginés par quelques perturbateurs du repos public.” De minister van binnenlandsche zaken echter, De la Coste, toonde zich evenwel reeds dadelijk niet ongeneigd tot het door Gendebien uitgesproken denkbeeld eener administratieve scheiding der beide deelen, met den Prins van Oranje als onderkoning of algemeen stadhouder te Brussel¹⁾. Tamelijk tevreden met de gedane toezeggingen keerde de deputatie naar Brussel terug.

Intusschen waren daar de zaken minder bevredigend verlopen.

¹⁾ Juste, vol. II, p. 33.

De nadering der troepen had de gisting er opnieuw doen ontkiemen en de gansche bevolking wapende zich, weldra versterkt door troepen gewapenden uit Luik en andere plaatsen. De prinsen spraken te Vilvoorde met D'Hoogvorst en andere gedeputeerden der burgerwacht, maar weigerden de brabantse kleuren te dulden en gaven een onvoorzichtige proclamatie uit, waarin zij hun intocht aankondigden met de gereedstaande troepen en de verwachting te kennen gaven, dat de onwettige kenteekenen zouden verdwijnen. Onmiddellijk verrezen nu aan alle kanten onder leiding van den voormaligen franschen generaal Mellinet en den voormaligen spaanschen officier don Juan van Halen, die een werk geschreven had over de verdediging van steden tegen geregelde troepen, barrikaden in de stad, de straatsteenen werden opgebroken, de winkels gesloten en Brussel kreeg plotseling het aanzien eener belegerde stad aan den vooravond van een bestorming.

Een tweede deputatie, aangevoerd door prins De Ligne, zou evenwel nog trachten het onheil af te wenden en den Prins van Oranje te bewegen alleen met zijn staf binnen de stad te komen. Na een warme discussie met de te Vilvoorde aanwezige hollandsche generaals, die van geen toegeven wilden weten, besloot de Prins aan dit verlangen te voldoen en den 1sten September kwam hij tegen den middag, schijnbaar volkomen kalm, zelfs lachend te paard de stad binnen¹⁾. Hij stelde zich aan het hoofd der burgerwacht, deed zijn paard over de barrikaden springen en drong met groote moeite te midden van een half vijandige menigte door tot zijn paleis, vergezeld door de deputatie, die zich voor zijne veiligheid aansprakelijk had gesteld, en door zijn generalen staf. In weerwil van alles persoonlijk nog zeer populair, bewoog hij zich herhaaldelijk door de straten, sprak met allerlei mensen en raadpleegde met de autoriteiten en enkele notabelen, leden eener samengeroepen „commission consultative”, over de te nemen maatregelen. In overleg met deze heeren en met den ook ten paleize ontboden Van de Weyer werd den 2^{den} een geruststellende proclamatie uitgevaardigd.

De berichten der haagsche deputatie wekte echter bij de brusselse bevolking nieuwe ergernis en nieuwe gisting, aangezet door de

¹⁾ De Kerchove, *Préliminaires*, p. 16 suiv.; White, vol. I, p. 222 ff.; Beschrijving van den adjudant Grovestins in Van Maanen's papieren (Rijksarchief), n°. 168.

franschgezinde partij, die de populariteit van den Prins vreesde. In overleg met de autoriteiten en notabelen besloot deze, die het verzoek van Gendebien om de administratieve scheiding dadelijk uit te spreken afwees, na de belofte ontvangen te hebben, dat men geen „changement de dynastie” wilde, en deze belofte in een proclamatie van de burgerwacht te hebben vastgesteld, naar Den Haag te gaan ten einde tusschen de regeering en de Belgen te bemiddelen. Het brusselsche garnizoen verliet thans eveneens te stad.

De gemakkelijk te misleiden en den Belgen welgezinde Prins begaf zich onmiddellijk met Van Gobbelschroy en D'Ursel naar Den Haag, waar de stemming echter weinig geschikt bleek voor een bemiddelend optreden: aangezet door de toenemende ergernis in het Noorden, helde de regeering aldaar óver tot krachtige maatregelen om het oproer te onderdrukken. En de belgische leden der Staten-Generaal toonden van hun kant bij deze stemming in Den Haag weinig neiging om daarheen te komen en er deel te nemen aan de uitgeschreven buitengewone vergadering van de Kamers. Zij besloten echter ten slotte hiertoe over te gaan en gingen op reis, maar de houding der bevolking van het Noorden, vooral te Rotterdam, waar De Stassart bijna in het water werd geworpen, en in Den Haag, waar De Gerlache aangerand werd, toonde aan, dat de stemming er allesbehalve gunstig was voor eene vredelievende oplossing. En de Koning zelf, al had hij den 3^{den} Van Maanen eindelijk ontslagen, was niet minder ongeneigd om toe te geven zooals uit eene proclamatie van den 5^{den} bleek met haar beroep op de goede burgers tegen de oproeristokers.

Te Brussel bleef de gisting aanhouden, voortdurend aangezet door de club van franschgezinde jongelieden uit het Luiksche, met Charles Rogier aan het hoofd, die reeds op volledige afscheiding aandroegen en het volk telkens weder in beweging brachten tegenover het nog steeds onder prins Frederik te Vilvoorde aanwezige leger. Een „commission de sûreté” trad weldra op in de functiën van de stedelijke regeering, die zich niet zonder tegenstand op zijde liet zetten¹⁾; op hare beurt moest die commissie wijken voor de door Charles Rogier opgerichte „réunion centrale” of „populaire”, een club, die welhaast de leiding der zaken in handen nam en met hulp van de vurige luiksche jongelieden het

¹⁾ De Kerchove de Dentergem, p. 44 suiv.

verzet tegen de regeering organiseerde, de bevolking wapenend en aanzettend om weerstand te bieden aan de zoo dichtbij gelegerde troepen. Reeds werd er door velen geroepen om een voorloopig bewind voor België, nu ook Leuven, Luik, Brugge, Doornik, Bergen, Namen, Verviers en andere plaatsen de vaan van den opstand omhoog hieven. De zwakke garnizoenen dier steden, door den afval van vele in België geboren officieren en soldaten gedesorganiseerd en te midden van eene vijandige bevolking gebonden door de voorschriften der regeering ¹⁾ om met behoud eener „imposante en kalme houding” tevens „voorzichtigheid met energie te paren”, alle feitelijkheden zooveel mogelijk te vermijden en niet te vergeten, dat zij zich te midden van „landgenooten en broeders” bevonden, waren niet in staat weerstand te bieden aan den storm. Zij trokken zich vrijwillig of gedwongen, gesmaad door de verbitterde bevolking, terug naar de grenzen van Noord-Brabant of bleven in gevangenschap achter. Dat van Luik onder generaal Van Boeocop bleef nog in de citadel tot den uittocht op 6 October; dat van Maastricht hield moedig stand onder de krachtige leiding van generaal Dibbets ²⁾, ook toen geheel Limburg in opstand geraakte en met Roermond en Venloo door de Belgen werd in bezit genomen.

De toenemende gisting in de hoofdstad bewoog prins Frederik, die zijn hoofdkwartier naar Antwerpen had verlegd, op het bericht, dat de gezeten burgerij te Brussel vurig de komst der troepen wenschte om een einde te maken aan den voor hare eigendommen gevaarlijken onzekeren toestand na de ontwapening der burgerwacht volgens verlangen der rumoerige lagere volksklasse, op aandrang zijner generaals met zijn leger eindelijk de stad te gaan bezetten. Hij vaardigde den 21sten September eene proclamatie uit ³⁾, waarin hij zijn voornemen daartoe aankondigde. De binnen Brussel sedert een paar dagen in aantal zeer toegenomen vrijwilligers, thans onder Vandermeere en Pletinckx georganiseerd, maakten zich onder de algemeene leiding der „réunion centrale” tot gewapenden tegenstand gereed. Zoo weinig ernstig echter was deze organisatie, dat nog in den nacht van den 21sten op den 22sten de muren en poorten der stad zoo goed als onbewaakt waren. Den 22sten kwamen wel hulpbenden

¹⁾ Van der Kemp, De Belgische omwenteling ('s Gravenh. 1904), Bijl., blz. 25.

²⁾ Vgl. daarover vooral Van der Kemp, De Belgische Omwenteling.

³⁾ Juste, vol. II, p. 103 suiv.

uit Leuven, een paar honderd gewapenden sterk en ook uit andere plaatsen van den omtrek, maar de stemming binnen Brussel was allesbehalve heldhaftig en ook in den volgenden nacht werden de wallen zoo goed als onbezet gelaten. Er heerschte binnen de stad een algemeene moedeloosheid onder hen, die totnogtoe de beweging hadden aangezet en geleid. De troepen van prins Frederik naderden echter slechts zeer langzaam en gaven daardoor aan de voornaamste staatkundige leiders der beweging gelegenheid om te vluchten: Gendebien, Van de Weyer, Felix de Mérode, Niellon, De Potter, Rogier, wanhopend aan de mogelijkheid van verzet tegen de 10000 man met 24 kanonnen van prins Frederik, vloten naar en over de fransche grens. Slechts enkele voorvechters: Pletinckx, Gregoire, Mellinet, Van Halen en anderen bleven in Brussel achter, besloten om tegenover de aangezette bevolking hun plicht te doen en de Hollanders zoo goed mogelijk te bestrijden.

In den morgen van den 23sten 1) vertoonden zich de hollandsche troepen voor vier der stadspoorten en eischten binnengelaten te worden. Zij maakten zich na eenigen tegenstand van die poorten meester en waren reeds om 10 uren in het bezit van de geheele bovenstad. Ook de benedenstad zou gemakkelijk te bemachtigen geweest zijn, hoewel de aanvoerders bij de barrikaden scherpen tegenstand zouden bieden. Maar de prins, opziende tegen bloedvergieten, begon weldra bezwaar te vinden in den reeds aanvangenden barrikadenstrijd, die hier en daar de daaraan niet gewone geregelde troepen deed terugdeinzen en waarbij vrouwen, kinderen en grijsaards met geestdrift medevochten. Den ganschen dag werd met verbittering vooral in de Rue Royale en op sommige boulevards gestreden, totdat de avond viel en de strijdenden zich terugtrokken; de barrikaden bleven zoo goed als verlaten en het Park, waar de soldaten heer en meester waren, werd in diepe stilte gehuld. Een aanval van de generaals Trip en Cort Heyligers op Leuven was intusschen mislukt en ook Thienen weigerde den laatste den toegang. In het hoofdkwartier van den prins te Schaerbeek heerschte teleurstelling en D'Hoogvorst en anderen trachtten hem over te halen den aanval te staken en het leger terug te trekken, maar de prins, in den

---

1) Vgl. over den aanval: Bosscha, Heldendaden te land; White, vol. I, p. 332 ff.; Juste, vol. II, p. 112 suiv., Knoop, De omwenteling van 1830, blz. 135 vgl.; Stern, S. 109 ff.

waan gebracht dat Brussel niet langer weerstand zou bieden, weigerde en besloot door te gaan. Den 24sten stroomde het in den vroegen morgen vrijwilligers uit den omtrek naar Brussel, waarheen ook Gendebien, Van de Weyer, Rogier, Jottrand en andere vluchtelingen met een aantal vrijwilligers terugkeerden. De strijd werd hervat en bleef ook dezen dag voortduren. In den laten avond eindigde hij op dezelfde wijze als te voren. De verdediging werd tegen den volgenden dag thans bepaaldelijk gesteld onder leiding van Van Halen, „commandant en chef des forces actives”, als zoodanig aangewezen door D’Hoogvorst, Rogier en den oud-officier Jolly, die de algemeene leiding op zich namen als „commission administrative.” Geruchten van een voorgenomen plundering der stad door de hollandsche troepen zetten de bevolking den 25sten opnieuw aan tot voortzetting van den kamp, thans onder geregelde militaire leiding. De hollandsche troepen hadden in den nacht opnieuw alle gelegenheid gehad om de geheel verlaten barrikaden te nemen maar ook ditmaal werd die gelegenheid verzuimd en in den morgen van den 25sten begon de barrikadenstrijd opnieuw; zwakke pogingen tot onderhandeling werden gewaagd maar mislukten en Van Halen waagde zelfs een aanval op het Park, waarin zijne vrijwilligers een oogenblik doordrongen. Ook den avond van dien dag trok men zich van beide zijden terug; ook thans bleven de barrikaden in den nacht onbewaakt en ongemoeid.

Een Voorloopig Bewind, bestaande uit de drie genoemden, De Mérode, Gendebien en Van de Weyer, vormde zich den 26sten, riep de belgische militairen tot aansluiting op en ontsloeg hen van den eed aan den Koning. Nog hoopte men te Schaerbeek op eene schikking; alleen generaal De Constant Rebecque drong aan op krachtig doortasten onder leiding van hertog Bernhard van Saksen-Weimar, die daartoe uit Gent werd opontboden. Voor de vierde maal trachtten intusschen de hollandsche troepen door de rue Royale binnen te dringen, maar zij werden teruggeworpen en de vrijwilligers nestelden zich zelfs in het Park, zoodat alleen de paleizen met hunne onmiddellijke omgeving in handen der troepen bleven. Ook nu eindigde de strijd dien Zondag mêt een feitelijken wapenstilstand maar in den voornacht besloot prins Frederik, nog voordat Weimar was aangekomen, tot den terugtocht en deed het Park ontruimen. Toen in den morgen de vrijwilligers opnieuw

het vuur openen, bleek het Park verlaten en weldra prijkte de brabantische vlag op de koninklijke paleizen.

De omwenteling had gezegevierd en de hollandsche troepen, die 750 dooden en 2000 gewonden telden, terwijl de Belgen 400 dooden en 1100 gewonden hadden, trokken zich terug, eerst naar Dieghem en Vilvoorde, vervolgens, ontmoedigd en half gedesorganiseerd, naar de oude hollandsche grens, op den voet gevolgd door benden „blauwkielen” en fransche vrijwilligers, die zich niet ontzagen de achterhoede herhaaldelijk aan te vallen, tot vlak bij de grenzen zelfs, en ternauwernood werden afgeslagen. Alleen Maastricht onder den energieken Dibbets hield nog eenigen tijd Limburg in bedwang, gelijk de citadel van Antwerpen onder generaal Chassé die belangrijke stad. In de maand October geraakte geheel Limburg in opstand; en de kleinere steden werden er weldra ontruimd, terwijl ook de detachementen op het platteland naar de hoofdvesting moesten terugkeeren, Het verzet sloeg naar noordelijk Brabant over: Eindhoven en Helmond dreigden af te vallen en zelfs verder in Noord-Brabant en in het land van Maas en Waal vertoonden zich ernstige teekenen van naderenden afval onder de bijna uitsluitend katholieke boeren. De provinciale commandant van Limburg, generaal Daine, nam een verdachte houding aan, vroeg zijn ontslag, dat hem den 7^{den} November verleend werd, stelde zich daarna hier aan het hoofd der beweging en bezette reeds den 9^{den} het ontruimde Roermond, twee dagen later ook Venloo. Daarmede was geheel Limburg behalve Maastricht verloren. Deze vesting, hoewel spoedig van alle kanten door ongeregelde vijandelijke benden omsingeld, hield onder Dibbets en den hierheen gekomen Van Boecop manhaftig stand. Hun werk was het, dat ten minste een gedeelte van Limburg ten slotte nog voor Nederland behouden bleef en het is zelfs de vraag, of de val van Maastricht niet ook den afval van een groot deel van Noord-Brabant ten gevolge zou hebben gehad¹⁾. Het leger in Brabant en de vrijwillige „jagers van Van Dam” in Maas en Waal verhinderden intusschen hier voorloopig alle oproerige bewegingen. Ernstig was het gevecht bij Berchem op den 25sten October tusschen de Belgen en

---

¹⁾ Over Maastricht en Limburg in dezen tijd vgl. het meergenoemde werk van Van der Kemp; over Brabant: Albers, Geschiedenis van het herstel der hierarchie, dl. I, blz. 387 vlg.

de troepen van generaal Cort Heyligers, die nog bij de Groote Nethe een paar weken lang stand had gehouden, alvorens naar Antwerpen terug te keeren.

Terwijl deze gebeurtenissen in het Zuiden voorvielen, vergaderden de Staten-Generaal in den Haag. Op den vastgestelden dag had de Koning de vereenigde zitting geopend met een troonrede, waarin hij de reden der bijeenroeping ontvouwde ¹⁾. De onmiddellijk daarop volgende zitting der Tweede Kamer werd geopend met mededeeling eener koninklijke boodschap, die twee vragen stelde: „of de ontvinding de noodzakelijkheid heeft aangetoond om de nationale instellingen te wijzigen? of in dat geval de betrekkingen door de traktaten en door de Grondwet tusschen de twee groote afdelingen van het Koninkrijk gevestigd, tot bevordering van het gemeenschappelijk belang, in vorm of aard zouden behooren te worden veranderd?” De Kamer stelde den 19^{den} een zeer bevredigend adres van antwoord op de troonrede op, waarbij, met scherpe afkeuring van het oproer, medewerking „langs den grondwettigen weg” tot herstel der orde werd toegezegd; ook de belgische afgevaardigden keurden het antwoord goed en van de 19 tegenstemmers tegenover 86 voorstemmers waren 18 Noord-Nederlanders, die krachtiger afkeuring hadden gewenscht.

Ofschoon de berichten uit het Zuiden hoe langer hoe ongunstiger klonken, duurde het tot den 25sten, alvorens men met de behandeling der koninklijke boodschap aanving, en eerst den 28sten des avonds begonnen de ditmaal niet openbare discussiën over de beide vragen: 50 leden antwoordde toestemmend op de eerste, 55 ook op tweede vraag, terwijl 44 de eerste, 43 de laatste met neen beantwoorden en eenige leden zich als „niet genoegzaam ingelicht” onthielden; in de Eerste Kamer waren 31 vóór, 7 tegen de afscheiding. De groote meerderheid der zuidelijken had zich vóór afscheiding verklaard, die der noordelijken in de Tweede Kamer daartegen. Nadat den 1sten October een gemengde staatscommissie van 16 personen — 4 uit den Raad van State, 4 uit de Eerste, 8 uit de Tweede Kamer — was benoemd om „wettelijke bepalingen” voor de scheiding te ontwerpen, werd de zitting den volgenden dag gesloten.

¹⁾ De Bosch Kemper, blz. 724 vlg.

Maar de staatscommissie had geen gelegenheid dadelijk haren arbeid aan te vangen en de meeste belgische leden bedankten voor de benoeming. Het Voorloopig Bewind te Brussel, door den populaireren en uit de ballingschap teruggeroepen De Potter — als „belgische Lafayette” toegejuicht — versterkt, zag zich weldra door geheel België erkend en nam den 4^{den} October het besluit tot vestiging van een „état indépendant” der belgische gewesten, tot voorbereiding eener nieuwe constitutie, eindelijk tot het bijeenroepen van een „congrès national” om die constitutie te onderzoeken en te bekrachtigen.

Nog scheen de kans op eene verzoening niet geheel verloren, mits de in België over het algemeen populaire Prins van Oranje met de leiding der zaken aldaar werd belast. Op raad van den afgevaardigde Le Hon¹⁾ zond de Koning dan ook zijn oudsten zoon den 4^{den} October naar Antwerpen met de opdracht om tijdelijk de regeering over de nog getrouwe gedeelten van het Zuiden te voeren en de orde te herstellen, met toevoeging van drie ministers: D'Ursel, De la Coste en Van Gobbelschroy, en zeven belgische staatsraden. Den volgenden dag vaardigde de prins er eene proclamatie uit, die zijn begeerte uitte om de rust te herstellen met belofte van een afzonderlijk bestuur uit belgische leden, van administratieve scheiding onder hem als bestuurder, vrijheid in het gebruik der taal, ambtenaren uit België geboortig, vrijheid van onderwijs en andere verbeteringen, algemeene amnestie. Maar de goede indruk dezer proclamatie werd verstoord door het antwoord des Konings op het besluit van het Voorloopig Bewind van den 4^{den}: het „Te Wapen” van den 5^{den} in een vurige proclamatie aan de bewoners van het getrouwe Noorden, tot onderdrukking van het verzet en bescherming van den geboortegrond, tot verdediging van de zaak van orde en van recht. De beide deelen stonden van dat oogenblik af gewapend tegenover elkander en een burgeroorlog zou moeten volgen, waarbij het Noorden tegenover het Zuiden zou komen te staan — een burgeroorlog, waarin misschien zelfs het godsdienstig of ten minste het kerkelijk element niet zou ontbreken, al trad dit totnogtoe in deze verwickeling niet op den voorgrond, ja al begon de katholieke

---

¹⁾ Juste, vol. II, p. 150; De Bosch Kemper, Gesch. van Nederland na 1830, dl. I, blz. 55.

geestelijkheid neiging te gevoelen om den strijd tegen de regeering geheel te staken uit vrees voor de revolutionnaire elementen, die nu en dan reeds den boventoon voerden.

Is het wonder, dat de regeering tegen dezen burgeroorlog opzag en besloot de hulp der mogendheden in te roepen om rust en orde in het onder hunne bescherming gestichte rijk te herstellen?

De Koning had reeds den 7^{den} September aan de vier mogendheden, die de 8 artikelen van 1814 hadden onderschreven, verzocht hare gezanten in Den Haag te doen medewerken tot wijziging dier artikelen met het oog op eene tot stand te brengen administratieve scheiding¹⁾. Hij deed dien gezanten den 28sten opmerken, dat na de gebeurtenissen te Brussel hulp der mogendheden tegenover de blijkbaar door de fransche revolutionnaires gesteunde beweging noodig zou zijn om het voortbestaan van het rijk te verzekeren²⁾.

Nog voordat hij het Noorden te wapen riep om den oud-vaderlandschen grond te verdedigen, had de Koning zich (2 Oct.) gewend³⁾ tot de vier geallieerde mogendheden van het Congres van Weenen, op grond van het traktaat van Aken van 15 Nov. 1818⁴⁾, „à délibérer de concert avec sa Majesté, sur les meilleurs moyens de mettre un terme aux troubles qui ont éclaté dans ses états”. Gewapende hulp werd vervolgens uitdrukkelijk⁵⁾ gevraagd en volgens de traktaten was daarvoor ook alle reden. Maar het bleek spoedig, dat daarop niet viel te rekenen, want Frankrijk wilde daarvan niet weten; het dreigde zelfs bij het optreden van de voormalige geallieerden met troepen in België van zijn kant ook troepen te zullen zenden en Engeland, al was het ministerie Wellington op zichzelf wel geneigd om te helpen, aarzelde den vrede in gevaar te brengen. Hieruit ontsproot reeds een begin van samenwerking tusschen deze beide

1) Den Beer Poortugael, De Tiendaagsche Veldtocht, blz. 363/4; De Lannoy, Les origines diplomatiques de l'indépendance belge (Louvain, 1903).

2) Ibid. blz. 365. Vgl. over deze verhouding tot de mogendheden: Den Beer Poortugael in Tijdspr. 1906, Juni, tegenover Colenbrander, De Belg. Omwent., blz. 194; zie ook Ned. Spect. 1906, n°. 41; Von Treitschke, Deutsche Geschichte, IV, S. 49.

3) Stern, l. l. S. 114, vgl. Den Beer Poortugael, blz. 366 vlg.

4) Zie boven, blz. 376.

5) De Lannoy, p. 34. De nota, verzoekend om „envoi immédiat du nombre nécessaire de troupes”, werd bij de vier mogendheden den 5^{den} October ingediend.

mogendheden. Frankrijk toch zag gaarne het uiteenvallen van het als een voormuur tegen dat rijk bedoelde koninkrijk der Nederlanden en Engeland, door moeilijke binnenlandsche kwestieën beziggehouden, zou het niet wagen het gevaar van een buitenlandschen oorlog te trotseeren. De oostelijke mogendheden bemerkten met bekommering de in Duitschland en Polen ontstane gisting, die weldra tot eene revolutie zou kunnen leiden, en moesten het oog houden op de poolsche elementen in haar eigen gebied. Oostenrijk had met zijn allesbehalve goed georganiseerd leger bovendien voor de handhaving der orde in het altijd onrustige Italië te zorgen. Pruisen versterkte wel zijne troepen in de Rijnprovincie, wat in Frankrijk aanstonds de oproeping van 150000 man teweegbracht, en Rusland's heerscher liet zich wel sterk tegen de revolutie uit maar zijn aanbiedingen vonden te Berlijn weinig gehoor. De oude pruisische koning, altijd kalm en vredelievend, overtuigd, dat een groote oorlog der vier mogendheden met Frankrijk over België hoofdzakelijk door Pruisen gevoerd zou moeten worden, was zeer geneigd om eerder de vredelievende vertoogen van engelsche zijde te volgen dan de oorlogszuchtige taal der veteranen uit den grooten oorlog tegen Napoleon, die de belangrijke stellingen van Maas en Schelde bedreigd achtten, of dan den aandrang van russischen kant, waar keizer Nicolaas, scherp zich uitlatend tegen het revolutionnaire Frankrijk en te Berlijn door zijn krijgslustigen veldmaarschalk Diebitsch hulp aanbiedend, reeds zijne troepen in gereedheid bracht voor den krijg. De fransche regeering van hare zijde was wel geneigd tot vrede maar het was de vraag, of zij op den duur weerstand zou kunnen bieden aan den ontwakenden oorlogslust der eigen natie.

Reeds voordat de aanvraag des Konings bij de mogendheden was ingekomen, had de fransche regeering, waarin graaf Molé in vredelievenden zin de buitenlandsche zaken leidde, den ervaren en in de diplomatie vergrijsden zes-en-zeventigjarigen Talleyrand naar Londen gezonden om in de „importante affaire du moment”²⁾ de belangen van Frankrijk aldaar te behartigen. De beide mogend-

1) Stern, 1 l. S. 121 ff.; Den Beer Poortugael, blz. 42 vlg.; De Lannoy, p. 33 suiv.; Von Treitschke, Deutsche Geschichte, Bd. IV, S. 45.

2) Pallain, Ambassade de Talleyrand à Londres, vol. I, p. 7; De Broglie, Le dernier bienfait de la monarchie, p. 168 suiv.

heden bleken het reeds eens geworden, dat van gewapende interventie der mogendheden, gelijk in Spanje en Italië had plaats gehad, hier geen sprake mocht zijn ten einde Frankrijk's gevoeligheid te ontzien en dat men in het belang van den vrede in Europa zich moest bepalen tot een „rôle amical”. Toen de nederlandsche aanvraag om „assistance” door „envoi immédiat de troupes” in den nacht van den 5^{den} October werkelijk te Londen inkwam, bleken Engeland en Frankrijk het geheel eens, dat men gezamenlijk middelen tot herstel der orde moest beramen, en zij verkregen binnen een paar dagen de zekerheid, dat, nu Pruisen vredelievend gestemd was, ook de andere mogendheden met hen zouden samengaan. Frankrijk, ofschoon niet behoorend tot de vier, die in 1815 het koninkrijk hadden opgericht, sloot zich sedert in deze zaak bij dezen aan en werd door haar tot alle beraadslagingen toegelaten.

Het niet van Nederland ¹⁾ maar van Frankrijk uitgegane denkbeeld eener te houden conferentie won tot groote teleurstelling des Konings, die klaagde dat zijne bondgenooten hem in den steek lieten, in deze omstandigheden spoedig veld. Men gebruikte 's Konings uitnoodiging van den 2^{den} October als aanleiding tot het houden der conferentie, waaraan ook Frankrijk zou deelnemen; den 17^{den} werd hem op zijn nota van den 5^{den} namens Engeland een weigerend antwoord gegeven door lord Aberdeen met de verklaring, dat een conferentie zou bijeenkomen „à empêcher les troubles survenus dans les Pays-Bas de conduire à l'interruption de la paix générale”. Dit zou het hoofddoel zijn der conferentie, die dus niet de handhaving van het koninkrijk maar alleen de handhaving van den algemeenen vrede op het oog had.

Er was een oogenblik sprake van bijeenkomst te Parijs maar de engelsche regeering drong er op aan, dat men te Londen zou bijeenkomen en stelde dit aanstonds aan de verschillende hoven voor. Ook Pruisen antwoordde koning Willem I op zijne herhaalde verzoeken om hulp in denzelfden geest en reeds den 4^{den} November had te Londen de eerste zitting der conferentie plaats, waarin Wellington als hoofdbeginsel uitsprak, dat „les puissances devaient s'occuper de chercher les moyens de conciliation et de persuasion les plus propres à arrêter l'effusion du sang dans la Belgique, à calmer l'extrême irritation des esprits et à y ramener

¹⁾ Vgl. Den Beer Poortugael, blz. 46; De Lannoy, p. 32 suiv., p. 67.

l'ordre intérieur". Een wapenstilstand scheen het eerste noodige en ook koning Willem, die tijd hoopte te winnen, vond daarin geen bezwaar, vooral nadat de poging van zijn zoon te Antwerpen mislukt was; hij vertrouwde bovendien op Engeland's trouwe medewerking onder leiding van Wellington, een der scheppers van zijn rijk, den man, die deze schepping placht te beschouwen als „the chief work of his lifetime". In vol vertrouwen op Wellington legde hij zich bij de conferentie neder en keurde ook den wapenstilstand goed. Een voorstel daartoe verliet nog dien dag met goedkeuring van den nederlandschen gezant Falck Londen, buiten wien om aanvankelijk niets geschiedde; de voorloopige regeering te Brussel en die des Konings in Den Haag stemden daarin 10 en 17 November toe. Van engelsche zijde was men tevreden, dat de wensch der Belgen tot annexatie bij Frankrijk verijdeld was, nu dit zelf aan de conferentie deelnam¹⁾.

Intusschen had de Prins van Oranje te Antwerpen pogingen in het werk gesteld om België ten minste nog voor de dynastie te behouden en zich geheel zelfstandig aan het hoofd der zuidelijke provinciën te stellen, daartoe aangemoedigd door sommige belgische Kamerleden en anderen in zijn omgeving te Antwerpen²⁾. De leiders te Brussel toch weigerden zijne zending namens zijn vader te erkennen en wilden van een administratieve scheiding zonder meer reeds niet langer weten. De prins was ook wel geneigd verder te gaan en zich met hulp van de belgische kamerleden tot soeverein van België te laten verheffen, mits de Koning dezen stap goedkeurde. De Koning, door hem geraadpleegd³⁾, stemde in een brief van 13 October⁴⁾ toe onder voorbehoud van aanbod van belgische zijde, van goedkeuring der mogendheden, die blijkens de berichten van den prins niet zou uitblijven, van behoud van Luxemburg als bezit van het Huis van Nassau en van voorloopige bezetting door de koninklijke troepen van Antwerpen en de andere nog behouden plaatsen. De prins was reeds begonnen met invoering der ministerieele

---

¹⁾ Falck, Ambtsbrieven, blz. 293.

²⁾ Colenbrander, De Belgische omwenteling, blz. 189 vlg.; Stern, l. l., S. 113 ff.

³⁾ Brief van den Prins van Oranje aan Z. M. van den 10^{den} (Huisarchief, archief Willem II, N°. 199).

⁴⁾ Dezen brief vond ik totnogtoe niet terug maar den inhoud ervan vond ik in een brief van den prins dd. 22 Oct.; hij wordt ook aangegeven bij Colenbrander, blz. 190 en Stern, l. l., S. 603.

verantwoordelijkheid en der vrijheid van onderwijs, met herstel der jury en onderhandelde met het Voorloopig Bewind. Hij liet zich thans door eenige antwerpsehe heeren, tot ergernis van zijne antwerpsehe ministers en in weerwil van alle waarschuwingen, bewegen verder te gaan dan zijn vader hem feitelijk had veroorloofd en vaardigde den 16^{den} eene korte proclamatie uit, waarin hij de Belgen erkende als „nation indépandante”, de verkiezingen voor een Nationaal Congres volkomen vrij liet, zich aan het hoofd stelde der beweging, „dont la nationalité fera la force”, en aan het slot nog eens verklaarde zich te vereenigen met de pogingen tot vestiging eener belgische „nationalité politique”.

Deze onvoorzichtige daad ¹⁾ kon hem niet brengen tot het beoogde doel om voorshands België voor zich en zijn Huis te redden zonder nochtans zijne aanspraken op de kroon ook der noordelijke gewesten op te geven: zij wekte in het Zuiden geen vertrouwen op zijn wankelende houding, vooral toen het Voorloopig Bewind tegen zijne aanmatiging van gezag protesteerde; zij verbitterde de bevolking van het Noorden, die thans de bevestiging meende te zien van 's prinsen verraderlijke gezindheid jegens haar; zij bracht de voortdoring van het reeds wankelende nederlandsche gezag in het Limburgsche ernstig in gevaar; zij gaf aan vele Belgen een voorwendsel tot afval; zij ergerde ook den Koning, die juist de Staten-Generaal weder tegen den 18^{den} had bijeengeroepen om te raadplegen over de voorgenomen scheiding en zijn zoon slechts verlof gegeven had tot het aannemen van een aanbod, niet tot het uitlokken daarvan ²⁾. Van dat oogenblik af was 's prinsen positie zoo dubbelzinnig geworden, dat zij onhoudbaar was. Na nog eenige dagen lang getracht te hebben van Antwerpen uit de regeering te voeren, thans zonder zijne ministers, maar weigerend den raad van De Brouckère te volgen en zich zonder omwegen te Brussel aan het hoofd des lands te stellen ³⁾, verliet hij den 25sten Antwerpen, waar Chassé's gezag thans het zijne in de schaduw liet, met een bittere proclamatie, waarin hij het mislukken zijner zending toegaf en verklaarde in afwachting der gebeurtenissen heen te gaan. Hij kon

¹⁾ Vgl. daarover Van der Kemp, in Tijdspiegel, 1902, N°. 10, blz. 200 vlg. en Van Hogendorp, in Onze Eeuw, Oct. 1905.

²⁾ Colenbrander, blz. 193.

³⁾ Juste, De Brouckère, p. 29.

het niet wagen zich in Holland te vertoonen, daar de koninklijke boodschap van den 20sten aan de Staten-Generaal 's Konings bevreemding over den gedanen stap openlijk had uitgesproken en de stemming te zijnen opzichte hoogst ongunstig was, zoodat zelfs Van Hogendorp's welsprekend pleidooi „De Prins van Oranje” hevige ergernis wekte tegen „graaf Gijs”, die „het niet weet” en maar pamfletten schreef „bij de vleet”, en tegen den prins met zijn „echt Belgisch hart”¹⁾. De prins bracht eenige dagen in onzekerheid te Willemsdorp aan den Moerdijk door zonder het te wagen Holland te betreden, werd eerst daarna in stilte in Den Haag bij zijn vader toegelaten en vertrok reeds den 2^{den} November over Rotterdam, tegen den zin der engelsche regeering, naar Londen om er in de nabijheid te zijn van de conferentie der mogendheden, die hem toch nog als den toekomstigen vorst van België bleken te beschouwen.

Zijne kansen namen echter met den dag af. Het „Congrès National de Belgique”²⁾ was uitgeschreven en de verkiezingen, geleid door het Voorloopig Bewind, dat reeds door eene commissie een nieuwe constitutie had laten ontwerpen, hadden den 27sten plaats onder den diepen indruk van het bombardement van Antwerpen door Chassé en de doodelijke verwonding bij Berchem van den zeer populairen graaf Frédéric de Mérode. De Brabançonne van Dechez klonk steeds luider over geheel België.

De energieke Chassé, na het vertrek van den Prins van Oranje in de antwerpsehe citadel bedreigd door de vrijwilligers uit de stad, die reeds dadelijk na het vertrek van den prins de wachtposten in de stad hadden overvallen en de troepen naar de wallen en poorten hadden teruggedreven, liet eindelijk het op bevel der regeering aangenomen stelsel van lankmoedigheid tegenover de uittartende houding der rebellen varen³⁾. Toen den 27sten ook de poorten en wallen werden ontruimd en hare bezetting naar de citadel week, werd zij aanhoudend uit de huizen beschoten en leed ernstige verliezen. Chassé, hierdoor verbitterd, hoewel nog tot het laatst toe aarzelend om de stad te tuchtigen, beantwoordde eindelijk de schending van den tussehen hem en de aanvoerders afgesproken wapenstilstand door een aantal dronken aanvallers op het door zijne troepen beschermde

¹⁾ Volkshedje bij Kemper, blz. 103 der Letterk. Aant. op dl. I.

²⁾ Vgl. Juste, Le Congrès National de Belgique (Brux. 1880).

³⁾ Den Beer Poortugael, De Tiendaagsche Veldtocht, blz. 30 vlg.

arsenaal op aandrang van zijn onderbevelhebber, hertog Bernhard van Saksen-Weimar, met een hevig bombardement, dat zware schade toebracht aan de handelsstad en er vele dooden deed vallen. Eerst den 30sten maakte een wapenstilstand hier een einde aan den strijd.

Het bombardement van Antwerpen vooral¹⁾ deed België zich afwenden van het Huis van Oranje en toen op den 10^{den} November het Congres te Brussel geopend was met een redevoering van De Potter, belastte het Congres, geleid door den grijzen luikschē edelman Surlet de Chokier, het Voorloopig Bewind weder met de uitvoerende macht. Naast de volstreckte onafhankelijkheid van België, „sauf les relations du Luxembourg avec la Confédération germanique”²⁾, die den 18^{den} werd afgekondigd, volgde na een levendige gedachtenwisseling met overgrootē meerderheid den 22sten de vestiging eener „monarchie constitutionnelle et représentative”. De Potter, die eene republiek begeerd had, had zich reeds van zijn aandeel in de leiding der zaken ontdaan; ook andere republikeinen achtten eene republiek thans onmogelijk. Den volgenden dag begon de discussie over het voorstel tot uitsluiting van het Huis van Nassau; enkele stemmen verhieven zich daartegen, maar andere sprekers verklaarden zoowel den Koning als den Prins van Oranje niet te willen en nog dien dag werd de uitsluiting van het Huis „à perpétuité de tout pouvoir en Belgique” uitgesproken met een meerderheid van 161 tegen 28 stemmen.

De conferentie te Londen³⁾ was met dit besluit verre van ingenomen. Ook de fransche regeering, die nog in October de aanbieding van een gouverneur-generaalschap over België aan een franschen prins of aan Lafayette, door Gendebien namens het Voorloopig Bewind gedaan, ter wille van den europeeschen vrede had afgewezen⁴⁾, had uit hetzelfde oogpunt niets tegen den Prins van Oranje als soeverein⁵⁾. En de engelsche wilde volstreckt niets anders, ten minste zoolang Wellington aan de regeering bleef. Van de andere mogendheden, van welke Pruisen⁶⁾ en Rusland zoo nauw met het

¹⁾ Von Gagern, Aus meinem Leben, Bd. II, S. 106.

²⁾ Juste, Congrès National, p. 121.

³⁾ Vgl. over haar: De Lannoy, p. 53 suiv.

⁴⁾ Juste, p. 41 suiv.; De Broglie, p. 273 suiv.

⁵⁾ Stern, l. l., S. 125; De Lannoy, p. 81 suiv.

⁶⁾ Juist was de eenige dochter van Willem I, prinses Marianne, met prins Albrecht van Pruisen gehuwd. Vgl. over de persoonlijke verhoudingen: Von Treitschke, Deutsche Geschichte, Bd. IV, S. 44/5.

Huis van Oranje vermaagschapt waren, was in de toenmalige omstandigheden niet anders te verwachten; maar evenmin krachtige steun zoolang Pruisen het daaraan liet ontbreken. De ezaar van Rusland gromde wel voortdurend tegen de verderfelijke revolutie, maar wilde alleen geen oorlog voeren en het steeds tot interventie geneigde Oostenrijk beriep zich thans op zijne geographische ligging om alleen „appui moral” toe te zeggen. Geen der mogendheden zou ooit zonder de andere optreden — dat was zonneklaar.

De jonge Sylvain van de Weyer, welsprekend en scherpzinnig diplomaat, handig man van de wereld, president van het diplomatieke comité te Brussel, begaf zich nu (1 Nov.) naar Londen en trachtte daar met hulp der Whigs, die naar alle verwachting weldra het heft in handen zouden krijgen, de geesten gunstig voor België en zijne plannen te stemmen, alle betrekking met den Prins van Oranje, die zich tot hem wendde, standvastig afwijzend. De val van het ministerie Wellington op den 16^{den} November, vervangen door de Whigs onder leiding van Grey en Palmerston, was voor de Belgen thans een groot voordeel, daar zij konden rekenen op den zedelijken steun dier liberale ministers, meer dan ooit begeerig naar samenwerking met de eveneens liberale Juli-monarchie, die door den conservatieven Wellington en de zijnen maar half vertrouwd was geworden. En Palmerston was zeker een der bekwaamste maar tevens der meest onberekenbare diplomaten van zijn tijd, bereid om de meest gegronde rechten op te offeren aan het oogenblikkelijk belang van zijn land.

In de conferentie¹⁾ vertegenwoordigden thans Palmerston en Talleyrand de beide zoo goed als verbonden mogendheden, naast den vrij talentvollen Johann von Wessenberg en den liberalen en onervaren oostenrijkschen gezant graaf Esterhazy, den eveneens weinig ervaren pruisischen gezant Von Bülow, die dikwijls aan Palmerston's leiband liep, en de russische gezanten Lieven en Matuszewicz, van wie de eerste vooral door zijn intrigante echtgenoot, de laatste door zijn letterkundige talenten uitblonk. Zij gingen van dat oogenblik af onder leiding der beide groote diplomaten meer en meer samen met de Belgen en hun bekwamen

---

¹⁾ Over de deelnemers aan de conferentie vgl. Von Arneth, Johann Freiherr von Wessenberg (Wien, 1898), Bd. II, S. 150 ff.; De Lannoy, p. 55 suiv.; Von Treitschke, Bd. IV, S. 51.

afgezant, tot diepe ergernis van de nederlandsche regeering, die haren gezant Falck reeds slechts als „getuige” tot de beraadslagingen toegelaten zag. De mogendheden van het Oosten wilden er vooral voor zorgen, dat Frankrijk België niet in handen kreeg. De verschillende kwestieën, met name die van Luxemburg, van de Schelde, van de grensbepaling, van de kroon hielden de conferentie langer dan eene maand bezig; en niet zonder gevaar voor ernstige moeilijkheden, daar koning Willem de hulp van den Duitschen Bond tot herstel der orde in Luxemburg had ingeroepen en de vrij sterke oorlogspartij aan het Pruisische en Russische hof op militair ingrijpen aandrong. Het uitbreken der revolutie in Warschau op het einde van November hield echter weldra de oostelijke mogendheden zoozeer bezig, dat zij ter conferentie zich moesten matigen¹⁾.

Talleyrand, vasthoudend aan zijn lievelingsdenkbeelden: samengaan niet Engeland en geen interventie, maar vernietiging van het tegenover Frankrijk opgerichte koninkrijk, manoeuvreerde handig om de conferentie te brengen, waar hij haar hebben wilde. De keuze van den oostenrijkschen aartshertog Karel, waardoor de conservatieve partij in België tevreden gesteld zou zijn maar België weder onder oostenrijkschen invloed zou komen, wist hij af te wenden; die van een Bourbon uit Napels scheen van Frankrijk's standpunt evenmin aan te raden; reeds werd weder de naam van den hertog van Nemours of van den napoleontischen hertog van Leuchtenberg, van den beierschen prins Otto of wel van prins Leopold van Saksen—Coburg, gewezen gemaal der engelsche prinses Charlotte, genoemd. Maar tegen al deze vorsten was veel op te merken en de kansen van den Prins van Oranje als onafhankelijk vorst van België rezen weder hooger, ook al bleek het meer en meer, dat de belgische geestelijkheid, die hare werkzaamheid voorzichtig wist te bedekken, hem thans ook niet meer begeerde maar een katholiek vorst wilde²⁾.

Lord Ponsonby, die sedert het begin van December Engeland te Brussel vertegenwoordigde gelijk Bresson het Frankrijk deed, speelde daar intusschen met zijn secretaris White een zeer dubbeltinnige rol en werkte, terwijl Engeland officieel nog Oranje steunde, in overleg met zijn zwager lord Grey zelven heimelijk voor prins

¹⁾ Stern, I. I., S. 118 ff.

²⁾ Stern, I. I., S. 125; Pallain, p. 102; De Broglie, p. 280 suiv.

Leopold¹⁾, van wiens engelsche sympathieën men te Londen veel verwachtte; Bresson deed daarentegen heimelijk zijn best voor het Huis van Orleans. De beide westelijke mogendheden, hoewel ieder haar eigen doel nastrevend, hielden samen die van het Oosten scherp in het oog, bevreesd voor mogelijke moeilijkheden, waartegenover Frankrijk nu en dan waarschuwend met den sabel kletterde.

De nederlandsche regeering van haar zijde, van al deze moeilijkheden en tegenstellingen voordeel voor hare belangen verwachtend en met belangstelling de versterking der russische krijgsmacht²⁾ gadeslaande, hoopte nog altijd op gewapende hulp der mogendheden; zij zond weldra naast den naar haren zin veel te toegefelijken en vredelievenden Falck, die van den beginne af de scheiding van België gewenscht had³⁾, tot diens ergernis een tweeden afgezant, baron Van Zuylen van Nyevelt, ten einde des te beter het machtige engelsch-fransche bondgenootschap te weerstaan. En dat hare vrees niet ongewettigd was, bleek uit het zevende protokol der conferentie, van den 20sten December, waarbij deze, geheel onder den invloed van Talleyrand en Palmerston, die het voorstel gedaan had om de onafhankelijkheid van België te erkennen, besloot⁴⁾ — ditmaal zonder Falck tot de beraadslaging toe te laten — tot definitieve vernietiging der als mislukt beschouwde vereeniging van België met Nederland, tot vestiging in het vervolg van een onafhankelijk België „avec la conservation de l'équilibre européen” en met inachtneming der traktaten van 1814 en 1815; zij vroeg van de Belgen thans ook twee vertegenwoordigers te Londen om de nieuwe verhouding, die eerlang zou ontstaan, mede te helpen regelen, met volledige erkenning echter nog der rechten van den Koning en den Duitschen Bond op Luxemburg.

De belgische regeering zond aanstonds Van de Weyer en graaf Vilain XIV naar Londen, waar zij onmiddellijk aan de beraadslagingen over de voorwaarden der besloten scheiding begonnen deel te nemen, ofschoon de nederlandsche regeering ernstig tegen die deelneming protesteerde als zijnde het uitvloeisel eener ongeoorloofde beslissing

1) Talleyrand, Mémoires, vol. III, p. 334; vol. IV, p. 11.

2) Stern, l.l. S. 127.

3) Brieven, blz. 297.

4) Niet dan na heftig verzet van prins Lieven, die eerst na drie dagen discussie toegaf (De Lannoy, p. 100.)

der conferentie in het verschil¹⁾. Zij had de mogendheden alleen te hulp geroepen om den opstand te onderdrukken en niet om buiten haar zelve om over de inwendige zaken van het rijk te rechten: niet „le démembrement du royaume” maar de „rétablissement de l'ordre” was de reden geweest, waarom zij de mogendheden had te hulp geroepen, liet zij Falck zeggen. Maar ook de Belgen waren met de beslissing, hoewel zij hunne onafhankelijkheid vaststelde, niet onverdeeld ingenomen; zij wilden Luxemburg, Limburg en Staats-Vlaanderen, ja, Noord-Brabant als belgisch gebied aangemerkt zien en verklaarden dit ook, al protesteerend, in hun antwoord aan de conferentie.

Deze, zonder zich om die protesten te bekommeren, besloot in Januari nog eene poging te doen om den Prins van Oranje door de Belgen als hun soeverein te doen aannemen. Het was zeker, dat Gent en Antwerpen, waar de Orangisten zeer talijk waren, met andere deelen van Vlaanderen en Brabant daarin gereedelijk zouden toestemmen, al waren de waalsehe gewesten even zeker voor de annexatie bij Frankrijk gezind. In het belgische Congres stonden deze partijen, de orangistische en de fransche, scherp tegenover elkander; ook tegenover de in beteekenis snel toenemende derde partij, thans onder leiding van Rogier, die meer en meer in een onafhankelijk en constitutioneel België de eenige mogelijkheid van het oogenblik zag, nu Frankrijk zich niet tot annexatie bereid toonde. Gendebien, die te Parijs de belgische regeering vertegenwoordigde, polste nog herhaaldelijk de fransche regeering over de annexatie en over de verheffing van den zestienjarigen hertog van Nemours tot koning maar èn Louis Philippe èn zijn ministers zagen in, dat een europeesche oorlog tegenover eene feitelijk bedekte inlijving van België bij Frankrijk, als hernieuwing zijner oude veroveringspolitiek aangemerkt, in beide gevallen onmiddellijk zou volgen en weigerden ronduit tot ergernis der talrijke fransche chauvinisten, die den oorlog begeerden. De fransche regeering, die, de kracht der napoleontische traditiën op haar grondgebied kennend, ook van den bonapartistischen Leuchtenberg niet wilde weten, vestigde thans ernstig de aandacht op den vijftienjarigen Otto van Beieren, die zou kunnen huwen met een fransche prinses.

Intusschen, de conferentie had den Prins van Oranje nog niet

¹⁾ Juste, Congrès National, p. 171; De Lannoy, p. 105.

geheel opgegeven en zoo boden Palmerston zelf en daarna de oostenrijksche en russische gezanten te Londen den daar nog steeds vertoevenden prins den 11^{den} Januari namens de conferentie werkelijk de kroon aan ¹⁾, mits hij haar dadelijk aannam. En de prins greep de gelegenheid met beide handen aan. Hij kondigde in overleg met de conferentie onmiddellijk den 11^{den} een nieuwe proclamatie aan de Belgen af, waarin hij zoo goed als in naam der mogendheden zijne candidatuur voor den te vestigen troon stelde als de veiligste van alle; door een aanzienlijk deel der bevolking gewenscht, beloofde hij vergetelheid voor al het gebeurde, regeering zonder aanzien van partij, bescherming van den katholieken godsdienst met volledige godsdienstvrijheid voor andersdenkenden, handhaving der nationale onafhankelijkheid en bevordering van alle nationale belangen ²⁾. Toen echter zijn vader, met een en ander in kennis gesteld, toestemming weigerde en de handhaving van de eenheid des rijks en der souvereiniteit eischte met administratieve scheiding van België onder den prins als onderkoning of stadhouder, zoodat het koninkrijk voortaan een „royaume fédéré” van twee administratief zelfstandige deelen zou worden, trok deze, met de beste bedoelingen maar wankelmoedig als altijd, zich aanstonds weder terug en stelde thans dit nieuwe plan aan de conferentie voor. Maar zij zag, nu de zaken zoover gekomen waren, de onmogelijkheid van dit denkbeeld in en kon hem na zijne bepaalde weigering alleen raden voorloopig nog te Londen te blijven ten einde de beslissing over de kroon af te wachten van het Congres te Brussel, waar zijne aanhangers niet stil zaten. De prins, die te Londen een allesbehalve teruggetrokken leven leidde en weinig gezind was om naar het hem weinig gunstig gezinde Nederland terug te keeren, schikte zich daarin.

Die beslissing bleef nog geruimen tijd uit: men kon het te Brussel niet eens worden; men handelde er voortdurend over de reeds herhaaldelijk genoemde personen ³⁾ en een aantal anderen, van wie

---

¹⁾ Brieven van den prins aan zijn vader, dd. 11 en 18 Jan. 1831 (Huisarchief, archief Willem II, n°. 199).

²⁾ Een gentsche burgerdeputatie bij de conferentie vroeg haar nog 31 Januari den prins als onderkoning over een administratief, financieel en militair zelfstandig België (Huisarchief, archief Willem II, n°. 199).

³⁾ Vgl. Juste, I. I., p. 173 suiv.

weldra Leuchtenberg en Nemours den meesten aanhang vonden, totdat men op den 3^{den} Februari werkelijk Nemours koos met 97 stemmen tegen 74 op Leuchtenberg en 21 op aartshertog Karel. Dat resultaat werd zeker niet bereikt zonder medeweten van prinses Adelaide, de energieke zuster van koning Louis Philippe, die geen intriges verzuimde om de glorie van haar geslacht te vermeerderen en voortdurend met Talleyrand in geheime betrekking stond, zelfs buiten weten van haar koninklijken broeder, wien zij op een dergelijke wijze de fransche kroon had bezorgd. Een deputatie vertrok aanstonds naar Parijs maar keerde veertien dagen later terug met een absolute weigering: Louis Philippe, door de besluiten der conferentie gebonden¹⁾, durfde ook thans geen europeeschen oorlog uitlokken en weigerde, hoewel niet zonder aarzeling, voor zijn zoon. Die weigering deed opnieuw de hoop van den Prins van Oranje herleven. Maar het belgische Congres toonde niet de minste neiging op zijn besluit aangaande de Oranjes terug te komen. De prins de Ligne, uit het beroemde geslacht der Arenbergen, aangezoekt om als stadhouder de regeering op zich te nemen, sloeg dit af, waarop het Congres, ten einde raad, den 23sten voorloopig Surlet de Chokier tot regent verkoos.

De conferentie was met haren arbeid tot voltooiing der reeds in beginsel uitgesproken scheiding voortgegaan. Haar protokol van 9 Januari verklaarde, met het doel om alle aanleiding tot botsing te vermijden, de hollandsche blokkade van de Schelde en de kust zoowel als de belgische blokkade van Maastricht geëindigd, terwijl de troepen van beide zijden moesten terugkeeren in hare stellingen van 21 November, toen de wapenstilstand was ingegaan. Dat van 20 Januari stelde eindelijk „Bases destinées à établir la séparation” vast door te bepalen, dat de grenzen van Nederland voortaan weder die van 1790 zouden zijn met handhaving echter van het bezit van Luxemburg door het Huis van Nassau als deel van den Duitschen Bond; de „enclaves” van 1790 zouden onderling geruild worden; België zou verder tot groote voldoening van Frankrijk²⁾, nu de annexatie niet mogelijk was, voortaan evenals Zwitserland zijn „un état perpétuellement neutre”, welke neutraliteit door de mogend-

¹⁾ Pallain, p. 197; De Lannoy, p. 62 suiv. De intrige voor Nemours was misschien opgezet om Leuchtenberg te weren, vgl. De Lannoy, p. 157 suiv., De Broglie, p. 283 suiv.

²⁾ Pallain, p. 182; De Lannoy, p. 128 suiv.

heden zou worden gewaarborgd. Bij geheime overeenkomst werd nog bepaald, dat ook de geldelijke en handelsbelangen der beide deelen onmiddellijk zouden geregeld worden, wat geschiedde bij protokol van den 27sten, volgens hetwelk België $\frac{16}{31}$ van de gemeenschappelijke schuld op zich zou moeten nemen en vrijen handel op de nederlandsche rivieren en koloniën verkreeg¹⁾. Die beslissingen der conferentie, hoewel ten opzichte van de schuld slechts „arrangements proposés”, wekten bij het brusselsche Congres wederom algemeene ergernis en lokten, niet buiten medeweten der fransche regeering, een scherp protest uit tegen deze bepalingen der mogendheden buiten de Belgen zelf om. Een onderhandsche verklaring der fransche regeering, dat „le concours et le consentement libre” van beide zijden noodig zou zijn en de conferentie alleen „médiation” kon bedoelen, stelde hen echter weldra gerust²⁾: zij hadden thans alleen maar te weigeren en konden, zooals duidelijk was, daarbij op Frankrijk's steun rekenen. Het Congres deed dit dan ook bijna eenstemmig met de verklaring, dat het „l'intégrité du territoire” geëerbiedigd wilde zien. Daarentegen stemde koning Willem I „pleinement” en „sans restriction” toe, zich eindelijk nederleggend bij het denkbeeld van eene beslissing der zaak door de mogendheden en bij de volledige scheiding der beide deelen, waarschijnlijk nog in de hoop op deze wijze de belgische kroon ten minste voor zijn zoon te redden met hulp der conferentie, die den 7^{den} Februari de leden der in haar vertegenwoordigde vorstenhuizen benevens Leuchtenberg ten eenenmale had uitgesloten.

De conferentie, hoewel ontstemd over de weigering der Belgen en denkend op middelen om hunnen tegenstand te breken, dacht er niet aan hen tot toegeven te dwingen: bij de verhouding der beide westelijke mogendheden tegenover de drie andere zou een gezamenlijk gewapend optreden met groote bezwaren gepaard zijn gegaan. Allerlei plannen kwamen nu te voorschijn³⁾. Men meende, dat de bourbonsche prins van Napels of de beiersche vorst misschien de beste candidaat zou zijn. In België begeerden sommigen de verheffing van Lafayette, van Chateaubriand, van Surlet de Chokier

---

¹⁾ Pallain, p. 193; De Broglie, p. 314.

²⁾ Juste, p. 253.

³⁾ De Lannoy, p. 150 suiv.

of Rogier, van een lid der hooge belgische aristocratie tot koning. Er werd zelfs in de conferentie gehandeld over eene verdeeling van België, waarbij Oostende en Antwerpen hetzij vrije Hanzesteden zouden worden of aan Engeland zouden komen, terwijl het waalse deel met Brabant aan Frankrijk, het duitsehe met inbegrip van Luik aan Pruisen, Vlaanderen aan Noord-Nederland zou worden toegekend ¹⁾. De kansen van den Prins van Oranje op den troon daalden zeer en de engelsche regeering, die hem totnogtoe gesteund had, gaf allengs onder den invloed der berichten van lord Ponsonby en White, die te Brussel ijverig samenwerkten met den franschen agent Bresson en met de brusselsche regeering en hare agenten, zijne partij op om voortaan al hare krachten in te spannen voor prins Leopold van Coburg ²⁾. De Prins keerde einde Maart dan ook teleurgesteld terug naar het vaderland, waar men hem met in het oog vallende koelheid ontving.

Ruim twee maanden duurde het, alvorens het belgische Congres weder een nieuwe koningskeuze deed. In dien tijd verbeterde de onderlinge verhouding van het Noorden en België niet. De belgische regent had alle moete om de over de „bases de séparation” verbitterde en door hun succès in September overmoedige Belgen te weerhouden van gewapende inbezitneming der begeerde landstreken, ofschoon hij zich niet ontzag om den Luxemburgers in een vurige proclamatie te verzekeren, dat men hen niet zou loslaten „malgré les protocoles de Londres”; en de nederlandsche regeering van hare zijde kon het op wraak voor de nederlaag van September gezinde leger en de van alle zijden toegestroomde vrijwilligers aan de brabantsehe grens nauwelijks in toom houden. De heldendood van den luitenant-ter-zee Van Speyk, die op 5 Februari zijn bij Antwerpen aan den wal gedreven kanonneerboot liever met alles wat er op was in de lucht liet springen dan haar in de handen der antwerpsehe opstandelingen te laten vallen, verhoogde de oorlogzuchtige stemming in het Noorden, door vaderlandsche redevoeringen en volksliederen en de niet weinig opgeschroefde „citadel-poezie” der talrijke dichters en dichterlingen van dezen tijd aangezet tot herstel en

¹⁾ Stern, II. S. 126; Pallain, p. 420; vgl. De Lannoy, p. 110 suiv., 122 suiv., 189 suiv., 232 suiv.

²⁾ Pallain, p. 213, 227, 231, 233, 239; De Lannoy, p. 154 suiv.

handhaving der door de belgische „muiters” en het terugwijken der hollandsche troepen geschonden nationale eer.

De conferentie trachtte onvermoeid al deze niet geringe moeilijkheden op te lossen. Zij bleef er bij de keuze van Leuchtenberg evenals die van Nemours niet te willen erkennen, maar legde zich neder bij die van den regent en wachtte voorloopig den loop der besprekingen over de belgische constitutie in het Congres af, die den 7^{den} Februari leidden tot eenstemmige aanneming van een ontwerp, waardoor België een der meest vrijzinnig geregeerde staten van Europa werd, met volledige vrijheid van godsdienst, van onderwijs, van drukpers, recht van vereeniging, ministerieele verantwoordelijkheid, onafhankelijkheid der rechterlijke macht en grooten invloed van het in twee kamers verdeelde Parlement op de regeering¹⁾.

Het was thans alleen de vraag, wie koning zou zijn in deze sterk in constitutionneele richting ontwikkelde monarchie. Maar de vraag der koningskeuze en daarmee ook de mogelijkheid van een europeeschen oorlog bleef nog maanden lang over België zweven²⁾.

De beide deelen van het voormalige koninkrijk stonden zoolang gewapend tegenover elkander en het werd steeds moeilijker ze te weerhouden elkander aan te vallen. En kwam het eenmaal tot een oorlog tusschen Nederland en België, dan zou Europa niet werkeloos kunnen blijven maar partij moeten kiezen voor één van beiden — eene keuze, die zoo goed als onvermijdelijk de mogendheden eveneens in twee kampen zou verdeelen: de beide westelijke tegenover de drie oostelijke. België zelf zou weder, gelijk zoo herhaaldelijk in den loop der historie het tooneel worden van een bloedigen algemeen europeeschen strijd, waarvan de gevolgen niet te overzien waren. Het was in het belang der menschheid dezen strijd zoo mogelijk te voorkomen en de conferentie hield niet op dit als hare taak aan te merken, ook al gromden de oorlogspartijen te Parijs en Berlijn zoowel als de russische keizer, die meer dan eens zijnen gezanten te Londen zijn ontevredenheid te kennen gaf over hunne slappe houding gelijk keizer Frans van Oostenrijk verre van tevreden was over de meegaandheid der oostenrijksche gezanten, die tegen Talleyrand en Palmerston al evenmin opgewassen bleken te zijn.

1) Juste, p. 295 suiv.

2) De Lannoy, p. 163 suiv.

Terwijl de thans gevestigde belgische regeering onder leiding van den regent, eerst met een ministerie De Gerlache, waarin echter de liberale fractie van Gendebien en De Brouckère den toon aangaf, daarna met een bepaald liberaal ministerie Lebeau, waarin ook Rogier zitting had, in het voorjaar het staatsbestuur, de rechterlijke en militaire organisatie en de financiën regelde zoo goed als het ging te midden der heerschende verwarring, verloor zij de diplomatie allermint uit het oog. Van de Weyer en Lebeau, in de beide opeenvolgende ministeriën met de leiding der buitenlandsche zaken belast, maakten daarbij gebruik van de diensten van den begaafden jongen luxemburgschen diplomaat Nothomb en vestigden vooral hunne aandacht op de stemming in de conferentie te Londen, hopend haar voor de belgische wenschen te winnen.

Na de weigering van de „bases de séparation” door België en de pogingen van die zijde om Luxemburg, waar hertog Bernhard van Saksen-Weimar thans in de vesting den souverain vertegenwoordigde, te behouden, dacht de conferentie ernstig aan een blokkade van de vlaamsche havens en waarschuwde bij protokol van den 19^{den} Februari de Belgen de „sécurité générale et l'équilibre européen” niet te bedreigen door ongehoorzaamheid aan de „arrangements fondamentaux et irrévocables” van den 20sten en 27sten Januari ¹⁾. Bij de hardnekkige houding der Belgen was het niet ondenkbaar, dat de conferentie ten slotte toch tot de verdeeling van het land zou besluiten; het op voet van oorlog staande hollandsche leger dreigde ieder oogenblik de grenzen te overschrijden en kon slechts door een bedreiging met een gelijktijdig oprukken van een fransch leger worden tegengehouden ²⁾; eene gevaarlijke samenzwering te Antwerpen, waarin de orangistische gouverneur dier plaats Van der Smissen betrokken was, orangistische bewegingen te Brussel en Luik, die tegenbewegingen te Gent, Namen en IJperen ten gevolge hadden, wezen in Maart op het gevaar van binnenlandsche troebelen in België. De conferentie verlangde zoo spoedig mogelijk een einde aan de voor Europa's rust gevaarlijke crisis gemaakt te zien en trachtte de brusselsche regeering door waarschuwingen en bedekte bedreigingen tot erkenning van de Januari-protokollen te brengen.

¹⁾ Den Beer Poortugael, blz. 73.

²⁾ Juste Révol. belge, vol. II, p. 67.

Maar het brusselsche Congres bleef weigeren in weerwil van den aandrang ook van fransche zijde ¹⁾, waar het ministerie Casimir Périér onder alle omstandigheden den vrede wilde en de belgisch gezinde neigingen van generaal Belliard, thans fransch agent te Brussel in de plaats van Bresson, verlooehende. De heimelijke aanmoediging aan de Belgen om in hun verzet te volharden, waardoor vooral de engelsche regeering aan hare pogingen in het openbaar alle kracht ontnam, versterkte hen in hunnen tegenstand. En het zoo-genaamde „executie-leger”, waarmede de Duitsche Bond Luxemburg dreigde te bezetten, zou evenmin gevaar voor België opleveren: dit had de conferentie bij den Bond reeds bedongen ²⁾.

De loop der niet zonder medeweten van lord Ponsonby begonnen orangistische beweging had duidelijk getoond, dat de Prins van Oranje in België nog steeds weinig kans op slagen had. Daarentegen trok de candidatuur van prins Leopold van Saksen-Coburg meer en meer de aandacht ³⁾. Hij had in Mei 1830 de grieksche kroon afgewezen, omdat de Grieken de besluiten der mogendheden niet wilden uitvoeren, maar hij was zeer bereid om de kroon van België aan te nemen en wist in overleg met zijn getrouwen lijfarts en vriend Von Stockmar zoowel bij de Belgen als bij de engelsche regeering handig zijn zaak te doen bepleiten. En hij vond bij Lebeau, Nothomb en Van de Weyer gereede medewerking. De conferentie kon van hem getrouwe opvolging harer aanwijzingen verwachten en de leidende belgische staatslieden toonden zich reeds in Januari gunstig jegens hem gezind. Nu Oranje voorgoed van de baan scheen, was hij, zoo nauw verwant met de engelsche koningsfamilie, voor Engeland de beste candidaat en ook Frankrijk zou zich, nu Leopold feitelijk niet meer tot het engelsche vorstenhuis behoorde, laten vinden, vooral wanneer hij huwde met een fransche prinses en de teruggave van enkele grensvestingen als Bouillon, Philippeville en Marienburg of ten minste de slechting der tegen Frankrijk opgerichte vestingen aan de zuidergrens van België in uitzicht werd gesteld. In België zelf won Leopold's candidatuur, die alle verschillen scheen te zullen oplossen, door handige intriges dagelijks

---

¹⁾ Ibid. p. 121.

²⁾ Mémoires de Talleyrand, vol. IV, p. 164.

³⁾ De Lannoy, p. 208 suiv.

aan voorstanders. Een officieuse deputatie, waarin ook de clericalen abbé De Foere en De Mérode waren opgenomen, ging eind April naar Londen en vond hem bereid, mits zijne verkiezing door de groote meerderheid werd gewenscht en België zich nederlegde bij de laatste besluiten der conferentie, „chose irrévocable”; hij beloofde, hoewel zelf protestant, kinderen uit het te sluiten huwelijk katholiek te laten opvoeden, hetgeen de Roomschen geheel bevredigde. De toenemende agitatie in België, waar Gent weder ernstige orangistische bewegingen zag, maakte een spoedige beslissing noodig en toen het, in weerwil van Palmerston's afwijzende houding, bleek, dat Engeland en Frankrijk, mits de Belgen Leopold verkozen, wel eenige wijziging ten gunste der Belgen in de Januari-protokollen zouden willen bevorderen, zoodat eene schikking omtrent Luxemburg en Limburg van dien kant mogelijk scheen, rezen de kansen op eene oplossing, al weigerde de haagsche regeering nog kortaf met de door haar niet erkende brusselseche rechtstreeks over bedoelde schikking te onderhandelen ¹⁾. Wel hield de conferentie bij besluit van den 17^{den} April schijnbaar nog vast aan haar protokol van Januari en ried den 10^{den} Mei de Belgen ernstig het vóór den 1sten Juni aan te nemen „sans restriction comme sans délai”, maar deze vermaning werd door de bemoeiingen van lord Ponsonby en zijne belgische vrienden nog niet officieel te Brussel medegedeeld ²⁾ en op het eind van Mei kwam de lord, in overleg met generaal Belliard en de belgische regeering, uit Brussel over om de conferentie tot een schikking te bewegen. Het gelukte hem met hulp van prins Leopold werkelijk haar over te halen tot de mondelinge belofte van met koning Willem te zullen onderhandelen over het opgeven van Luxemburg; het protokol van 21 Mei erkende daar voorloopig den status quo der bezetting van weerszijden.

Deze zegepraal der werkelijk uitstekende belgische diplomatie, door Lebeau, Van de Weyer en Nothomb in overleg met Ponsonby en Belliard handig geleid, bereidde de keuze van Leopold, thans candidaat der conferentie, voor. Nog een oogenblik dreigde een overmoedige groep in het Congres, die den oorlog wilde, daar nu Limburg toch voor België verloren zou gaan, een spaak in het

¹⁾ De Lannoy, p. 181 suiv.

²⁾ Den Beer Poortugael, blz. 79 vlg.; De Lannoy, p. 218 suiv.

wiel te steken, maar dit werd voorkomen door een voorstel van Nothomb om van belgische zijde geldelijke opofferingen aan te bieden voor Luxemburg en Limburg en een gemengde bezetting van Maastricht te verlangen, terwijl Ponsonby op eigen gezag de Belgen volkomen geruststelde aangaande de gezindheid der conferentie, namens welke hij het bezit van Luxemburg beloofde, mits Leopold koning werd. Hij verleende hun nog tien dagen uitstel¹⁾. Men besloot thans dadelijk tot de keuze over te gaan, ook omdat Frankrijk weder met verdeeling van België dreigde, en koos den 4^{den} Juni prins Leopold met 152 stemmen, naast 14 op Surlet, 19 onthoudingen en 10 tegen. De engelsche regeering, ofschoon zij door de goedkeuring der terugroeping van Ponsonby zijne dubbelzinnige werkzaamheid scheen te willen verloochenen, was over dezen afloop even tevreden als de fransche, die Leopold's optreden als de definitieve vernietiging van het koninkrijk der Nederlanden begroette en van hare zijde voor den schijn generaal Belliard als straf voor gelijke dubbelzinnigheid terugriep.

Des te grooter was de verontwaardiging in Den Haag over de houding der westelijke mogendheden. Bij de slapheid der conferentie tegenover de uitdagende houding der Belgen deelde de Koning haar mede, dat hij zich van 1 Juni af volkomen vrij achtte, aangezien zij zelve aan de Belgen dien termijn had gesteld²⁾; hij zou echter willen streven naar „le seul et unique but de parvenir à l'ordre de choses que l'acte de séparation a reconnu juste et convenable.” Hij maakte zich diensvolgens gereed, hetzamen met de mogendheden, hetzij op eigen verantwoording tot militaire maatregelen tegen het onwillige België over te gaan. Engeland en Frankrijk, nu besloten om de zaak te eindigen, verbonden zich echter den 16^{den} om in geval van oorlog tussehen de beide deelen zonder verwijl tussehenbeiden te komen.

Op voorstel van Nothomb in overleg met Palmerston en prins Leopold³⁾, die alleen onder genoemde voorwaarde de belgische kroon wilde aannemen, kwam eindelijk de conferentie na vele bezwaren den 26sten Juni, zoo het heette „sans perdre de vue aucuns de leurs

---

¹⁾ De Lannoy, p. 224 suiv.

²⁾ Den Beer Poortugael, blz. 87.

³⁾ De Lannoy, p. 270 suiv.

actes antérieurs”, tot een aan de beide landen in het belang van „le paix générale” voor te leggen nieuwe overeenkomst, bestaande uit „Préliminaires de traité” in 18 artikelen. De grens zou die van 1790 zijn; voor Luxemburg zouden afzonderlijk onderhandelingen tusschen de beide koningen en den Duitsehen Bond noodig blijven; wegens Maastricht zou nader onderhandeld worden over „un arrangement convenable” op grond van onderzoekingen nopens den vroegeren staatsrechtelijken toestand der vesting; over ruiling van enclaves zou worden gehandeld volgens „convenance réciproque”; vrije handel op de bevaarbare gemeenschappelijke rivieren zou wederzijds worden verzekerd, zoo ook op het kanaal van Terneuzen en de Zuid-Willemsvaart; België zou een neutrale staat zijn met waarborg zijner neutraliteit door de vijf mogendheden; Antwerpen zou alleen handelshaven mogen zijn; de schulden zouden billijk verdeeld worden, voorzoover de na 1815 ontstane betref, en overigens voor rekening der beide landen blijven, zooals zij toen waren. Van groote beteekenis bij dit alles was de merkwaardige diplomatieke vondst van Nothomb, die deed opmerken, dat „de grenzen van 1790” de toenmalige enclaves ¹⁾ niet insloten, zoodat deze ook in verband met een woordelijken uitleg van het protokol van 20 Januari aan België zouden toekomen en tegen deelen van Limburg en Luxemburg konden geruild worden — een vondst, die intusschen niet overeenkwam met de goede trouw maar eerder op sophisme berustte ²⁾.

Daarop nam prins Leopold, zeker thans van den steun der conferentie, de kroon officieel aan, mits het Congres te Brussel de 18 artikelen zonder meer goedkeurde. Dit had nog wel vrij wat voeten in de aarde, daar de Belgen van hunne nog verre van erkende eischen op Luxemburg en Limburg niets wilden laten varen, maar na lange discussiën en een prachtige rede van Lebeau gaf het Congres met 126 tegen 70 stemmen den 9^{den} Juli toe. Toen verklaarde Leopold geen bezwaar meer te hebben, verzekerde zich van zijne erkenning door de vijf mogendheden en betrad den 17^{den} den belgischen grond. Vier dagen later werd hij na een triomfalen tocht van de grens af te Brussel gehuldigd en bezwoer de constitutie.

De verontwaardiging en het ongeduld in het Noorden waren

¹⁾ Zie hiervóór, blz. 125.

²⁾ Vgl. Nothomb, *Essai historique*, vol. I, chap. XI; Den Beer Poortugael, blz. 95; De Lannoy, p. 235 suiv.

intusschen hand over hand toegenomen en, gesteund door de heerschende stemming, weigerde koning Willem absoluut de hem door den oostenrijkschen gezant Von Wessenberg¹⁾ namens de conferentie aangeboden 18 artikelen aan te nemen, zich terecht houdend aan de door hem goedgekeurde „bases de séparation” van Januari. Hij rekende daarbij op het algemeen ongunstig oordeel over de houding der conferentie²⁾. Een nota van den 12^{den} berichtte haar deze weigering met de mededeeling, dat hij, die de souvereiniteit over België aannam zonder zich aan de „bases” te onderwerpen, daardoor als vijand tegenover Nederland zou komen te staan en dat dit „à main armée” zijne belangen en rechten zou weten te verdedigen.

Het woord zou thans aan de wapenen komen. Een veldtochtsplan voor het reeds geruimen tijd op de grenzen van Brabant in den omtrek van Breda samengetrokken leger werd door den Prins van Oranje vastgesteld. Een schitterende revue bij Rijen, waar de Koning met den Prins van Oranje het zeer geestdriftig gestemde leger bezocht, gaf gelegenheid om prins Willem, door de gebeurtenissen sedert het najaar ook van het leger vervreemd, weder in zijn oude betrekking te herstellen: op den 29sten werd hij tot opperbevelhebber aangewezen. Twee dagen later verliet hij Den Haag en op den 1sten Augustus klonk het „voorwaarts, met God voor Vaderland en Oranje!” Dienzelfden dag had Van Zuylen te Londen medegedeeld, dat de nederlandsche gezanten gemachtigd waren om een traktaat te teekenen op de basis der Januari-protokollen maar dat de Koning tevens besloten was „à appuyer la négociation par des moyens militaires”. En men zal moeten erkennen, dat hij alle reden had om aldus te handelen³⁾.

* * *

Het door de gebeurtenissen van de laatste maanden van 1830 geheel ontredderde nederlandsche leger was sedert dien onder

¹⁾ Tot ergernis zijner eigen regeering had deze zich daarvoor laten vinden (Von Arneth, Wessenberg, Bd. II, S. 119). Vgl. De Lannoy, p. 246.

²⁾ Daarover in het algemeen: Den Beer Poortugael, blz. 102 vlg., vooral tegenover de opmerkingen van De Clercq (Mr. G. de Clercq herdacht, Amst. 1887) en van De Martens in de noten op diens Recueil.

³⁾ De Lannoy, p. 252.

leiding van prins Frederik op uitnemende wijze gereorganiseerd, maar de samenstelling uit weinig aan elkander gewende geregelde troepen, meerendeels ongeoefende vrijwilligers en schutterij maakte behoedzaamheid en overleg bij de aanvoerders zeer noodig. Van de bijna 87000 man, die het thans telde, lagen 36000 op de grenzen van Noord-Brabant en vormden het voor een veldtocht beschikbare gedeelte, waarbij 78 kanonnen ¹⁾. Daartegenover hadden de Belgen, wier legermacht ten gevolge van de heerschende verwarring in alle takken van bestuur in weerwil van Belliard's raadgevingen en de klachten der aanvoerders slechts zeer onvoldoende geregeld was en die steeds op de heimelijk toegezegde hulp van Frankrijk en Engeland hadden gerekend, slechts 31500 man te stellen: 17000 man onder den voormaligen napoleontischen huzaren-officier De Tiecken de Terhove als „Scheldeleger” hielden de citadel van Antwerpen met hare bezetting van 4000 man onder Chassé en 14500 onder den thans belgischen generaal Daine als „Maasleger” Dibbets met zijn bijna 6000 man tellend garnizoen in het oog. En dat leger bestond grootendeels uit ongeoefende vrijwilligers zonder voldoende wapening, zonder eigenlijke genie, zonder behoorlijke artillerie.

Het plan van den te beginnen veldtocht, door den Prins van Oranje met zijn ouden chef van den generalen staf De Constant Rebecque en prins Frederik vastgesteld, was eenvoudig. Men was voornemens tusschen de beide belgische legers in te dringen, ze beide achtereenvolgens te verslaan en daarna Brussel te bezetten. Het kwam er daarbij op aan de niet op den inval voorbereide Belgen, wier nieuwe vorst nog in de laatste dagen van Juli, zonder aan de mogelijkheid van een inval binnen weinige dagen te denken, zijne beide legers had geïnspecteerd, te verrassen, voordat zij zich konden vereenigen. Dit gelukte uitnemend, te eer omdat Chassé in een brief van den 1sten eerst de 4de Augustus als de dag van het hernieuwen der vijandelijkheden van de citadel uit had aangewezen en daarom de Belgen vóór dien datum ook elders niet op een aanval meenden te moeten rekenen.

---

¹⁾ Bosscha, Het Leven van Willem II, blz. 518 vlg.; Wüppermann, De geschiedenis van den Tiendaagschen Veldtocht ('s-Gravenhage, 1881). Over dien veldtocht verder: Den Beer Poortugael, I. I.; Wttewaal van Wickenburg en Alstorpius Grevelink, Het Leidsche jagercorps (Leiden, 1881); Martinet, Leopold I et l'intervention française en 1831 (Brux., 1905).

Het was van overwegend belang snel zijn slag te slaan, ten minste voorzoover dit met weinig geoefende troepen kon geschieden, want een interventie van fransche zijde was te verwachten, sedert de conferentie den 25sten Juli had verklaard iedere „reprise des hostilités” te zullen verhinderen. Maar de hollandsche regeering rekende op de zwakheid der conferentie en het onderlinge wantrouwen der mogendheden. Koning Leopold, die zich op zijn rondreis te Luik bevond, ontving daar den brief van Chassé uit de citadel op den 2^{den} en riep in overleg met den daar gevestigden Lebeau onmiddellijk fransche hulp in, als belooning waarvoor de slechting der vestingen aan de zuidergrens werd beloofd ¹⁾; De Muelenaere, minister van buitenlandsche zaken, verlangde evenwel, met het oog op de eer van België en de aangenomen onzijdigheid, uit vrees misschien ook voor de mogelijkheid van een oprukken der Pruisen van den anderen kant, dat de fransche troepen de grens niet eerder zouden overschrijden dan als de noodzakelijkheid daartoe gebleken was.

Reeds dienzelfden dag echter trokken de nederlandsche troepen in drie divisieën, onder den hertog van Saksen-Weimar en de generaals Van Geen en Meijer, van Noord-Brabant uit methodisch België binnen en wierpen de zwakke belgische voorposten onder Niellon zonder moeite terug. Een proclamatie van den Prins van Oranje kondigde aan, dat geen verovering of wraakoefening maar alleen de verkrijging van „billijke en regtmatige voorwaarden van scheiding” het doel van den veldtocht was. Turnhout werd den 3^{den} bezet, terwijl intusschen koning Leopold uit Brussel de Belgen te wapen riep en het algemeene opperbevel over zijn legers in handen nam. Tevens wendde hij zich tot de conferentie met dringend verzoek tot bescherming der onzijdigheid, tot handhaving van den wapenstilstand, door den plotselingen aanval der Hollanders geschonden, en plaatste Antwerpen onder hare bijzondere bescherming ²⁾.

Koning Leopold, het plan van den prins niet volkomen doorziende maar meenend, dat het op het gewichtige Antwerpen gemunt was, beval Daine zich aanstonds met het Scheldeleger te vereenigen en vestigde zijn eigen hoofdkwartier te Mechelen. Maar de prins richtte zich niet westwaarts doch op Diest, dat door Saksen-Weimar

¹⁾ Martinet, p. 105.

²⁾ Ibid., p. 121.

den 5^{den} bezet werd, terwijl Van Geen Geel in bezit nam en Meijer den vijand bij Beringen op de vlucht joeg, bij welke gelegenheid de leidsche vrijwillige jagers, die zich zeer onderscheidden, den dood van den student Beeckman te betreuren hadden. Onder aanhoudende kleine gevechten werden Daine's voorposten tot bij Hasselt teruggedrongen; hijzelf, de bevelen van Mechelen uit niet gehoorzaamend en allerlei bewijzen van onbekwaamheid gevend, hield daar onbewegelijk stand in plaats van westwaarts op te rukken om zich met het Scheldeleger te verbinden. Daar werd den 8sten dan ook het Maasleger door de overmacht overvleugeld en in de uiterste wanorde naar den kant van Luik uiteengedreven. Tiecken de Terhove, wiens leger ook allesbehalve goed georganiseerd was, trachtte zich nog door een marsch op Scherpenheuvel met de overblijfselen van het Maasleger te vereenigen maar richtte zich weldra op aanwijzing van den opperbevelhebber naar Leuven, thans het hoofdkwartier van Leopold, waarheen ook het leger van Oranje zich zonder overhaasting voortbewoog. Een snel oprukken had vermoedelijk ook het Scheldeleger in wanorde doen uiteenspatten¹⁾. Maar de Prins wilde niets wagen en eerst den 11^{den} had bij Boutersem met de voorhoede van het door burgerwachten versterkte maar reeds gedesorganiseerde Scheldeleger een schermutseling plaats, die wederom ten voordeele der Noord-Nederlanders afliep. Den volgenden dag zou voor Leuven zelf de beslissende slag kunnen vallen.

Koning Leopold hoopte toen nog juist de fransche hulp te zullen verkrijgen. Maar deze illusie werd hem spoedig ontnomen. Zijne troepen, tegen de geregelde macht van den Prins van Oranje niet bestand, werden spoedig wederom overvleugeld en het Scheldeleger, reeds vluchtend, zou hetzelfde lot hebben ondergaan als dat van de Maas, toen juist op het met bedachtzaamheid uitgekozen oogenblik, dat de aanval op de slecht te verdedigen stad Leuven zou verbonden worden met de vervolging van den aan alle zijden wijkenden vijand, lord William Russell, 's prinses adjudant bij Waterloo, namens den engelschen gezant te Brussel, lord Robert Adair, nog half tegen den zin van Leopold, een wapenstilstand kwam aanbieden onder mededeeling, dat de fransche maarschalk Gérard met een leger van 40000 man de belgische

¹⁾ White, vol. II, p. 316'7.

grenzen had overschreden en reeds tot Wavre genaderd was.

Inderdaad was na Daine's nederlaag de op de grenzen wachtende fransche veldheer door Belliard, die aan de kracht der belgische wapenen twijfelde ¹⁾, zonder nader bericht van de belgische regeering af te wachten, die trouwens reeds van hare zijde den maarschalk had uitgenoodigd de grenzen te overschrijden, dringend verzocht om op te rukken. Gérard had niet gearzeld maar was onmiddellijk den 9^{den} uit Maubeuge, Givet en Rijssel voortgerukt. De nederlandsche regeering had te Parijs laten verzekeren, dat haar leger op het bericht van het binnendringen der fransche troepen in België onmiddellijk binnen de grenzen zou terugkeeren. Maar zoo dadelijk geschiedde dit niet, want de tocht van Gérard ging zeer langzaam voort, daar hij alleen met zijn geheele macht tegenover het hollandsche leger wilde komen te staan en geen „petits paquets” aan eene nederlaag wilde blootstellen. Zoo kwam het, dat hij niet sneller in Brabant voortkwam, zoodat het bericht zijner nadering eerst laat tot bij Leuven doordrong.

Oranje, voor het geval der nadering van de Franschen met instructiën voorzien, eischte vóór den wapenstilstand nog de overgave van Leuven, dat van de andere zijde door Saksen-Weimar van Brussel was afgesneden; de belgische bevelhebbers, wel wetend, dat Brussel volkomen ongedekt was, nu Gérard zoo bedachtzaam opgerukt was, stemden dadelijk toe en het nederlandsche leger bezette Leuven. Daarmede was het strategische doel van den tiendaagschen veldtocht eigenlijk bereikt: de beide vijandelijke legers waren uiteengedreven en Brussel, waar reeds de uiterste verwarring en de grootste ontmoediging heerschte, lag zoo goed als open voor den overwinnaar, wiens troepen thans ook den strijd met het aanrukkende fransche leger niet geschroomd zouden hebben. De prins wist echter den strijd lust der zijnen te bedwingen en beraamde met Gérard ²⁾, die met zijn eigen leger, dat brandde van verlangen om Waterloo te wreken, niet minder moeite had en hem weldra zelf te Leuven bezocht, de maatregelen voor den terugtocht naar de nederlandsche grenzen, waar het leger, zorgvuldig door de Franschen bewaakt, die de Belgen onder weg met moeite in toom hielden, den 20sten terugkeerde.

¹⁾ Martinet, p. 168 suiv., p. 195.

²⁾ Von Treitschke, Bd. IV, S. 77.

De gansche veldtocht had het nederlandsche leger 700 man gekost. De voorgenomen aanval op Antwerpen door het garnizoen der citadel was verhinderd door generaal Belliard, die, daarheen gesneld, de stad onder bescherming der conferentie nam en Chassé door bedreiging met een onmiddellijke oorlogsverklaring van Frankrijk tot een nieuwen wapenstilstand overhaalde, zoodat aan deze zijde niet gestreden werd.

Het succès van den „Tiendaagschen Veldtocht” had een belangrijken invloed op de gezindheid in Zuid en Noord en de fransche inmenging had vooral zwaar Nicolaas ten zeerste verbitterd, zoodat hij weder driftig met oorlog dreigde. De Belgen, hoewel wegens de fransche bescherming weldra weder in overmoedige stemming, werden door de vertoogen der conferentie en de wijze matiging van hunnen vorst tot het inzicht gebracht, dat zij hunne hooge eischen niet zouden kunnen handhaven; de Nederlanders van het Noorden, ofschoon door de gemakkelijke zegepraal versterkt in hun nationaal gevoel tegenover de gehate „muiters” en trotsch op hun leger, dat de schande der Septemberdagen van 1830 zoo schitterend had gewroken, zagen in, dat een oorlog tegen Frankrijk en Engeland groote gevaren zou opleveren, en hoopten thans de conferentie door hunne matiging in de overwinning voor zich te hebben gewonnen. En werkelijk, de conferentie meende nu, tegenover de stemming in Engeland, die door den franschen inval in België opgeschrikt was, tegenover de oostelijke mogendheden, tegenover den gebleken wensch des Konings om europeesche verwickelingen te vermijden en de evenzeer gebleken militaire onmacht der Belgen, iets te moeten doen om aan billijke verlangens te gemoet te komen. De Franschen trokken aanstonds 20000 man van Gérard's leger uit België terug en verlieten nog vóór het einde der maand het belgische grondgebied zoo goed als geheel, ten einde duidelijk te laten zien, dat het hun niet om verovering of militaire bezetting te doen was geweest zooals men in Engeland gevreesd had.

De conferentie, die den 6^{den} de fransche tusschenkomst had goedgekeurd en ook het aanbod van een reeds te Dover verzameld engelsch eskader om zoo noodig de hollandsche kust te blokkeeren had aangenomen, legde thans beiden partijen een nieuwen wapenstilstand van zes weken op ten einde de onderhandelingen over de scheidingsvoorwaarden te kunnen beëindigen vóór den

10^{den} October, welke termijn later nog met veertien dagen verlengd werd. De onderhandelaars te Londen begaven zich, van België uit door Van de Weyer en Von Stockmar geholpen, terwijl Van Zuylen en Falck nog steeds het Noorden vertegenwoordigden, thans wederom aan den zoo bezwaarlijk gebleken arbeid om de beide deelen van het voormalige koninkrijk op voor beiden aannemelijke voorwaarden van elkander te scheiden. De grootste bezwaren kwamen aanvankelijk van de zijde van Frankrijk, waar de vredelievende Casimir Périer alle moeite had om de steeds op voordeel voor Frankrijk bedachte oorlogspartij in toom te houden en tevens de al te groote sympathie voor België te temperen ¹⁾. Talleyrand kwam weder met zijn nooit geheel opgegeven verdeelingsplan op het tapijt ²⁾. En Frankrijk aarzelde zelfs een oogenblik al zijne troepen uit België terug te trekken zoo lang het niet zeker was van de slechting der grensvestingen.

Het resultaat van die overleggingen zoowel onderling als met de beide partijen was het protokol van den 14^{den} October, waarbij 24 artikelen werden aangegeven als wat in billijkheid verlangd kon worden — „les seules règles d'équité” worden in het stuk als grond van het verdrag vermeld — bij de gebleken onmogelijkheid om de eischen en rechten van beide zijden geheel overeen te brengen. De mogendheden, altijd zich beroepend op de noodzakelijkheid om een europeeschen oorlog te vermijden, verklaarden Nederland tot goedkeuring te zullen dwingen, ook al weigerde het aanvankelijk, en eveneens België tot aanneming dezer „décisions finales et irrévocables” der vijf mogendheden te zullen noodzaken. Het verdeelde Luxemburg in een belgisch en een groothertogelijk deel; eveneens Limburg in een belgisch en een nederlandsch, het laatste met inbegrip van Maastricht; de koning der Nederlanden zou met den Duitschen Bond een overeenkomst moeten treffen aangaande de beide hem toegekende gedeelten; België zou een onzijdige staat zijn; de gemeenschappelijke rivieren en kanalen zouden vrij blijven voor beider ingezetenen, met inachtneming der bepalingen van 8 Nov. 1785 over de vlaamsche wateren en van het Congres van Weenen over de riviervaart benevens van eene nadere overeenkomst over het loods-

¹⁾ Stern, Bd. I, S. 251.

²⁾ De Lannoy, p. 266 suiv., p. 305.

wezen op de Schelde en de tollën op de kanalen tusschen Rijn en Schelde; België zou jaarlijks van 1 Jan. 1832 af, op grond van door de nederlandsche diplomaten verstrekte cijfers, 8400000 gulden hebben te betalen als rente van de totnogtoe gezamenlijke staats-schuld; Nederland zou 5% krijgen van zijne betalingen ten behoeve van die schuld sedert 1 November 1830; Antwerpen zou alleen handelshaven blijven; met opheffing der „droits d'aubaine" zouden alle tijdens de omwenteling geschapen belemmeringen van eigendomsrecht vervallen; alle openbare werken zouden eigendom zijn van het land, waarin zij lagen. De wederzijdsche gevangenen waren reeds in September uitgewisseld.

Groot was de ergernis en de teleurstelling in beide landen. De belgische regeering, tegenover die teleurstelling tot hare verontschuldiging verklarend, dat men haar deze bepalingen had „opgelegd", stelde ze reeds 20 October aan de beide Kamers voor. Een hevige discussie volgde, door de pers nog aangezet in menig fel artikel tegen Van de Weyer en tegen de grove onbillijkheid om Luxemburg en Limburg buiten den wil der bewoners, die voor verreweg het grootste deel zich voor België verklaard hadden, te verdeelen en een aanzienlijk stuk „belgisch" grondgebied aan den voormaligen Koning over te laten, tegen de zware geldelijke lasten voor België.

Op den 1sten November werden de 24 artikelen eeliter, schoon met een geringe meerderheid, in de Kamer der Afgevaardigden, met een groote meerderheid in den Senaat als „inévitables" aangenomen en reeds half November onderteekend door Van de Weyer namens België en door de vijf groote mogendheden, die zich bereid hadden verklaard desnoods het verdrag met één der partijen te sluiten. Frankrijk verkreeg in December, als belooning voor de verstrekte hulp, de belofte der slechting van de vestingen Bergen, Ath, Meenen Philippeville en Marienburg — eene schikking, die het fransehe volk maar weinig bevredigde, daar de beide laatste vestingen in 1815 waren afgestaan en men thans zeer op teruggave had gehoopt, terwijl Charleroi en Doornik, tegen de door koning Leopold gedane beloften in, als vestingen zouden blijven bestaan¹⁾. De ontevredenheid van Frankrijk's volk en regeering, reeds bij het eerste door den roemloozen terugtocht van Gérard uit België, toen

¹⁾ Stern, l.l. Bd. I, S. 252.

niet eens de leeuw van Waterloo vernield was, in bedenkelijke mate gewekt en thans ook bij de laatste zeer toegenomen door het niet nakomen der beloften van koning Leopold bij het inroepen der fransche hulp, dreigde weder tot eene botsing tusschen Frankrijk en de overige mogendheden aanleiding te zullen geven. Engeland, dat van eene slechting van alle grensvestingen — zooals Frankrijk eigenlijk begeerde — niet weten wilde, omdat het engelsche volk daarin eene poging zou zien om Frankrijk voorgoed aan zijne noordelijke grenzen de vrije hand te geven, stond daarbij ook aan de zijde der andere mogendheden en Talleyrand had al zijne diplomatie noodig om den vrede te bewaren tusschen de beide bondgenooten, die elkander weinig vertrouwden.

De haagsche regeering daarentegen protesteerde ten sterkste tegen de schending harer rechten in de 24 artikelen. Zij wees er bij nota en memorie van 14 December in den breede op, dat het niet aanging de luxemburgsche kwestie, die alleen het Huis van Nassau en den Duitschen Bond betrof, met de belgische te vermengen; dat de eisch van vrije vaart op de rivieren onredelijk was; dat de verdeeling der schulden zeer in het nadeel van het Noorden was uitgevallen; eindelijk, dat de mogendheden volgens de eerste beginselen van volkenrecht geen recht hadden eigenmachtig te beslissen in eene zaak, die den inwendigen toestand van het in 1815 gestichte koninkrijk betrof. Er was zelfs kwestie van een nieuwen veldtocht aan de Maas, waarvoor de Prins van Oranje tegen 25 October de plannen reeds had vastgesteld¹⁾ in verband met de in België heerschende ontevredenheid en de voortdurende aanmoediging der orangistische elementen in Vlaanderen en Brabant. Maar Pruisen, steeds erop uit om den vrede te bewaren en niet gezind om gehoor te geven aan de voortdurende inblazingen van zaaar Nicolaas of aan de hartstochtelijke beroepen van koning Willem op de verdragen en de banden van bloedverwantschap, hield dergelijke neigingen door ernstige waarschuwingen in toom. De nederlandsche gezanten ter conferentie zagen het nuttelooze van het protest in en met name Falk, die reeds in December 1880 ernstige bezwaren had geopperd²⁾ tegen de scherp afwijzende houding der

¹⁾ Brieven hierover in n°. 199 van het archief Willem II, Huisarchief.

²⁾ Ambtsbrieven, blz. 327 vlg., 337.

regeering en met moeite bewogen was om zijne taak te Londen voort te zetten, wees met nadruk op „het wenschelijke eener afdoening”¹⁾, op de voor het Noorden bedenkelijke gevolgen eener weigering; hij ried aan zich „tijdig en met goede gratie naar de omstandigheden te schikken”,²⁾ zonder langer te rekenen op „le chapitre des accidens”, dat steeds de hoop der regeering van koning Willem I uitmaakte. Deze toch meende, dat òn de inwendige toestand van Frankrijk en Engeland òn de verhouding dier beide mogendheden tot de drie andere te eeniger tijd aanleiding zou geven tot groote veranderingen in Europa’s staatkundigen toestand en zoo ten gunste van Nederland zou kunnen werken; en in België zelf was nog altijd een vrij sterke orangistische partij werkzaam. Falck’s advies vond hier en daar steun in den lande maar de „opgewekte algemeene volksgeest”³⁾ was er niet voor om toe te geven, al moest men bij de dreigende houding van Engeland en Frankrijk voorbereid zijn op oorlog als gevolg eener weigering. Ook de Tweede Kamer, ofschoon ernstige bezwaren ontwikkelend tegen het financieel beheer der regeering, die opnieuw 138 millioen aanvraag voor de buitengewone omstandigheden, steunde met aanzienlijke meerderheid de staatkunde van „volharding.”

Geheel onmogelijk scheen evenwel een schikking nog niet. Den 4^{den} Januari 1832 antwoordde de conferentie met eene verdediging van hare handelwijze, waarop de nederlandsche regeering, die de oostelijke mogendheden had bezworen toch in naam van „moraal en Christendom” de „orde en beschaving” te verdedigen⁴⁾, in een voorstel van den 30sten het wederantwoord gaf. Dit voorstel gaf wel blijk van toenadering maar scheidde toch weder de luxemburgsche kwestie van de belgische en pleitte aangaande den rivierhandel voor toepassing der bepalingen van het Weener Congres omtrent den Rijn ook op Schelde en Maas. De conferentie nam het voorstel niet eens in overweging, daar Frankrijk en Engeland het zeker achtten, dat ook de drie andere mogendheden, van wie Pruisen en Oostenrijk reeds hun best deden om koning Willem tot toegeven te bewegen, de 24 artikelen

1) Brieven, blz. 325.

2) Ibid., blz. 328.

3) De Bosch Kemper, dl. I, blz. 179.

4) Stern, l. l., S. 253.

zouden ratificeeren gelijk zijzelf reeds 31 Januari gedaan hadden. Wat Rusland betrof was dit zeer twijfelachtig, daar ezaar Nicolaas, thans weder meester in Polen, voor het goed recht van koning Willem veel gevoelde en hem heimelijk aanmoedigde in zijn verzet. Maar de pruisische koning haalde ook Rusland tot medewerking over. Een door graaf Orloff den 22sten Februari namens Rusland in Den Haag gedane belofte tot latere wijziging der 24 artikelen, mits de Koning ze in beginsel dadelijk onderteekende, leidde echter niet tot het gewenschte resultaat, aangezien koning Willem, door Nicolaas' uitingen gesterkt, niet aan den ernst dezer voorstellen kon gelooven ¹⁾.

De nederlandsche regeering trachtte een toegeven van Rusland te voorkomen door de verklaring, dat zij tot schikking bereid was maar niet op eene wijze, die de onafhankelijkheid des land aantastte — hetgeen het geval zou zijn, wanneer zij toegaf aan den gebiedenden eisch der mogendheden in zaken, die dezen niet aangingen ²⁾. Maar het mocht niet helpen en den 4^{den} Mei werd, nadat Oostenrijk en Pruisen reeds (18 April) hadden toegestemd, ook de ratificatie van Rusland ter conferentie ingeleverd, hoewel de eersten slechts onder voorbehoud der rechten van den Duitschen Bond op medespreken in de zaak der verdeeling van Luxemburg en het laatste aarzelend en met uitdrukkelijk voorbehoud van een definitief traktaat, „de gré à gré” te sluiten tusschen Nederland en België over de riviervaart, de gemeenschappelijke kanalen en de schuld. Door dit voorbehoud werd de uitvoering der 24 artikelen voor onbepaalden tijd verschoven, hetgeen in België aanvankelijk wederom hevige ergernis veroorzaakte tegenover den gezant te Londen Van de Weyer, die het had aangenomen onder de uitdrukkelijke verklaring, dat België zich „en tout cas” beriep op de overeenkomst (nl. der 24 artikelen) tusschen dit land en de mogendheden zonder meer. De belgische gezant werd zelfs door zijne regeering, die op de 24 artikelen gelet wilde hebben, teruggeroepen gelijk in denzelfden tijd de tot toenadering gezinde Falek als gezant te Londen naar Den Haag werd opontboden, zoodat de meer voor volharding gezinde Van Zuylen voorloopig alleen te Londen achterbleef.

De stemming in Nederland bleef geruimen tijd de regeering

¹⁾ Stern, l. l. S. 255.

²⁾ De Bosch Kemper, l.l. blz. 232 vlg.

krachtig steunen, te meer toen men hoorde, hoe haar voorstel tot schikking te Londen ontvangen was; het door de regeering ingelichte Journal de la Haye, waaraan ook de thans leidse hoogleeraar Thorbecke in den geest der regeering medewerkte, gaf zich veel moeite om die stemming te onderhouden en de regeering tegenover de conferentie te verdedigen. Het overbrengen van Van Speyk's overblijfselen naar de Nieuwe Kerk te Amsterdam, de plechtige uitreiking der metalen kruisen, ter herinnering aan den Tiendaagschen veldtocht uit de veroverde kanonnen vervaardigd, en de oprichting van een gedenkteken voor den gesneuvelden Beeckman te Leiden vuurde den vaderlandslievenden geest niet weinig aan. De regeering toonde zich evenwel bij voortdurend bereid tot eene schikking, waarbij hare zelfstandigheid geen gevaar liep, en het scheen, dat ook de conferentie niet ongeneigd was om de „mesures coercitives” tegenover Nederland, waarvan reeds gesproken werd, ongebruikt te laten en liever ook van hare zijde op schikking aan te sturen; koning Leopold zelf verklaarde zich geneigd om „l'amour-propre” der noordelijken door een vorm van schikking te ontzien en de juist dreigende ministererisis in Engeland maakte het engelsche ministerie gezind in die richting mede te werken.

De conferentie besloot dan ook (4 Mei) met handhaving van de scheiding, onafhankelijkheid, onzijdigheid en het grondbezit van België ¹⁾ eene „transactie” betreffende de uitvoering der 24 artikelen te beproeven. De nederlandsche gezant te Londen, hoewel steeds aandringend op vasthouden aan de eenmaal aangenomen „bases” van Januari 1831, stemde nu toe in een te sluiten traktaat, waarin „sous les auspices” der mogendheden de 24 artikelen gewijzigd zouden worden opgenomen; hij gaf in een zestal punten de verlangens der nederlandsche regeering te kennen. Maar de engelsche ministers zaten weldra weder vaster in den zadel, de dood van den vredelievenden Périer aan de cholera gaf aan de oorlogspartij in Frankrijk nieuwe kansen en de nieuwe belgische gezant te Londen Goblet, die den teruggeroepen Van de Weyer verving en onwrikbaar op de handhaving der 24 artikelen aandrong, overlegde voortdurend met Palmerston en zijn eigen regeering over middelen om België zoo goed mogelijk uit den zwaren diplomatieken strijd te voorschijn te

---

¹⁾ Stern, I. I. S. 256.

doen komen. Voorstellen en tegenvoorstellen volgden in Juni van beide kanten en de diplomaten ter conferentie putten zich uit in vondsten om de Belgen, die scherp op de 24 artikelen stonden, en de Nederlanders, die ze niet ongewijzigd wilden aannemen, beiden tevreden te stellen. Dit mocht niet gelukken en terwijl het huwelijk van koning Leopold met Louise Henriette, dochter van Louis Philippe, in Augustus Frankrijk nog nader aan de belgische zaak verbond, terwijl de engelsche regeering haar oude sympathieën voor koning Leopold geen oogenblik verloochende en in Juli den nederlandschen gezant op de mogelijkheid van dwangmaatregelen wees, kwam men geen stap verder. België trok zich dat niet al te zeer aan, want het had groot voordeel bij het voortduren van den status quo, waarbij Limburg en Luxemburg bijna geheel in zijn bezit bleven, terwijl koning Willem tegenover de bedreigingen der mogendheden tot zware militaire uitgaven verplicht was. Bovendien was het belgische leger door fransche officieren gereorganiseerd, bedroeg thans meer dan 100000 man en achtte zich in staat om het desnoods op een nieuwen oorlog met Nederland te doen aankomen.

Eindelijk scheen men een grond van schikking te hebben ontdekt. Palmerston, Goblet en de weder naar Londen gekomen Van de Weyer stelden in overleg met Von Stockmar, koning Leopold's vertrouwde, in Augustus het zoogenaamde „thème Palmerston” op, dat na de aftreding van den op de onveranderde aanneming der 24 artikelen aandringenden belgischen minister van buitenlandsche zaken, aangezien het die artikelen feitelijk volkomen onaangeroerd liet, door België werd aanvaard en den 6^{den} September aan Van Zuylen werd aangeboden, niet namens de conferentie maar ondershands. Van Zuylen antwoordde den 20sten met een nieuwe breede memorie, waarin hij alle verdere concessiën afwees en de conferentie nog eens opmerkzaam maakte op de laatste nederlandsche voorstellen, die konden worden verbeterd maar niet in hun wezen konden gewijzigd worden; hij verklaarde tevens, dat zijne regeering bereid was de gevolgen van hare handelwijze te dragen en besloten om geen oogenblik de belangen van het nederlandsche volk op te offeren aan het schrikbeeld eener omwenteling of aan bedreigingen van welke zijde ook.

Deze fiere verklaring had op de conferentie, thans, bij tijdelijke afwezigheid van Talleyrand, geheel door Palmerston en Van de Weyer beheerscht, weinig invloed; de nederlandsche gezant werd

den 26sten formeel ondervraagd op een aantal hem voorgelegde punten, maar hij bleef volgens zijn instructie weigeren de 24 artikelen ongewijzigd te teekenen. Er was weder sprake van hernieuwing der vijandelijkheden op de belgische grens: de Prins van Oranje had half September zijn leger weder gereed voor een inval in België en drong erop aan de grensverdediging niet door te lang wachten in gevaar te brengen. Ook zelfs, wanneer Frankrijk en Engeland tot militaire maatregelen overgingen, meende hij door snel vooruitrukken tot bij Lier en Mechelen een fransch leger met succès te kunnen weerstaan, zelfs Antwerpen te kunnen bemachtigen, desnoods na een licht bombardement ¹⁾.

Nieuwe bedreiging met dwangmaatregelen kon koning Willem niet overhalen, evenmin het thans in de conferentie gebrachte „thème Palmerston” en op aandrang van den belgischen gezant, die verklaarde slechts tot 20 October met koning Willem te kunnen onderhandelen, werd in het 70ste protokol van 1 October een krachtiger toon tegen Nederland aangeslagen. De reeds herhaaldelijk ter sprake gekomen „mesures cōercitives” werden daarbij in uitzicht gesteld. Maar welke? Terwijl Frankrijk en Engeland zich voor militaire dwangmaatregelen verklaarden, met name tegen de verdere bezetting der antwerpsche citadel door het garnizoen van Chassé, en reeds met België dienaangaande overlegden, wilden de andere mogelijkheden daarvan niet hooren: zij wenschten alleen financieele dwangmiddelen, bij voorbeeld door trapsgewijze vermindering van België's aandeel in de rente der staatschuld, naarmate de weigering van koning Willem langer voortduurde. Men kon het niet eens worden en de russische gezanten verlieten de conferentie, waarmede deze hare werkzaamheden feitelijk gestuit zag.

Thans echter gingen Engeland en Frankrijk onder leiding van Palmerston en den weder te Londen teruggekomen Talleyrand hunnen gang. De engelsche regeering aarzelde nog op de voorstellen van Frankrijk en de Belgen in te gaan, daar zij niet gaarne opnieuw een fransch leger in België zag en zich liever tot eene fransch-engelsche vlootdemonstratie op de hollandsche kust wilde bepalen. Maar zij gaf eindelijk toe en sloot den 22sten October met de fransche een verdrag,

¹⁾ Brieven van 16 en 28 Sept. 1832, de Prins van Oranje aan zijn vader (Huis archief, archief Willem II, n°. 208).

waarbij bepaald werd koning Willem nog tot 2 November tijd te geven om de citadel van Antwerpen, het eenige nog door nederlandsche troepen op het voor België bestemde grondgebied bezette punt, te ontruimen; embargo op alle nederlandsche vaartuigen, blokkade der nederlandsche havens en bemachtiging van de citadel door een op verzoek van koning Leopold in België toe te laten fransch leger zou ingeval van weigering volgen. Wel protesteerden de drie oostelijke mogendheden nog tegen deze dwangmaatregelen en weigerde Pruisen uitdrukkelijk het aanbod der beide westelijke staten om Venloo en desnoods oostelijk België met de door de Belgen beheerde deelen van Luxemburg en Limburg aan pruisische troepen in te ruimen ¹⁾, maar verder ging hun verzet niet evenmin als de Tories in Engeland het verder konden brengen dan tot felle dagbladartikelen, spotverzen en meetings tegen de regeerende Whigs en het voorgenomen embargo. Nog trachtte Van Zuylen de uitvoering der bedreiging te voorkomen door het aannemen van een pruisisch schikkingsvoorstel, waarbij Rusland en Oostenrijk zich aangesloten hadden, maar de beide westelijke mogendheden zetten de zaak door en half November werd het embargo opgelegd en de fransche veldtocht aangevangen. Gérard rukte met 60000 man op, vergezeld door de hertogen van Orleans en Nemours, die ook zijn eersten belgischen marsch hadden medegemaakt, en verscheen 19 November voor de citadel, waar Chassé met zijn 5000 man nog steeds Antwerpen's veiligheid bedreigde.

De nederlandsche regeering was, in afwijking van het gevoelen van den Prins van Oranje, die de nuttelooze opoffering van zooveel soldaten afkeurde, de citadel had willen ontruimen en haar vervolgens in de lucht laten springen ²⁾, vast besloten de vestiging te verdedigen. Chassé leidde de verdediging met veel talent, geholpen door zijn bekwamen bevelhebber der artillerie, majoor Seelig. Die verdediging, „une belle page dans l'histoire militaire de notre patrie”, zooals de prins haar genoemd heeft ³⁾, kon echter de overgave ten slotte niet verhinderen. Nadat de fransche kanonnen de vesting zoo goed als platgeschoten hadden, toen het water ging ontbreken en het hoofdbastion verlaten moest worden,

¹⁾ Stern, I.I., S. 258; Kemper, dl. I, Aant. blz. 314; Von Treitschke, Bd. IV, S. 94.

²⁾ Memorie Huisarchief, I.I.

³⁾ Knoop, Herinneringen aan de omwent. van 1830, blz. 271/2.

gaf Chassé den 23sten December de vesting over. Terwijl de schout-bij-nacht Koopman de twaalf onder zijn bevel staande kanonneerbooten liet zinken en verbranden, werd de bezetting der citadel krijgsgevangen naar Frankrijk gevoerd, daar de Koning de overgave ook der fortén Lilloo en Liefkenshoek, van fransche zijde als voorwaarde voor volledige vrijlating van Chassé en de zijnen gesteld, niet toestond. De Belgen vonden in die weigering reden om Limburg en Luxemburg voorloopig in bezit te houden. Het fransche leger keerde na de verovering der citadel naar Frankrijk terug.

Zoo was dan het gevaar van een franschen aanval op de oude grenzen van Nederland voorloopig afgewend en moest ook de Prins van Oranje zijne plannen voor een inval in België voorloopig op zijde zetten. De verhouding van den status quo had aan de zuidergrens een aanvang genomen, al zou het noodig blijken vooralsnog op alle gebeurlijkheden voorbereid te blijven en het op voet van oorlog gestelde leger in Brabant gekampeerd te houden gelijk ook Dibbets te Maastricht op de bewegingen der Belgen in zijn omgeving voortdurend een wakend oog hield. Het embargo op de nederlandsche schepen braecht intusschen zware nadeelen toe aan den nederlandschen handel; al had de gansche bevolking gedurende het beleg der citadel duidelijke bewijzen van offervaardigheid gegeven, al was de wet tot oproeping van den landstorm tot verdediging des lands tegen den toenmaals verwachten aanval van Gérard met zoo goed als algemeene stemmen in de Tweede Kamer aangenomen, al werden de in deze omstandigheden noodige buitengewone uitgaven voor de landsverdediging met geestdrift toegestaan, al klonk de „citadel-pöëzie” van Tollens en de zijnen oorlogzuchtig genoeg, langzamerhand begon men in te zien, dat men ten slotte wel zou moeten toegeven. Van de oostelijke mogendheden, op wier hulp regeering en volk tegenover Frankrijk en Engeland van den aanvang af gerekend hadden, bleek nog steeds niets te wachten, hoezeer ook czaar Nicolaas toornde tegen zijn eigen gezanten ter conferentie en Metternich vuur en vlam blies tegen de liberale regeeringen van het Westen: zoolang Pruisen volhardde bij zijne terughouding was van een ernstig optreden der oostelijke mogendheden geen sprake en dit rijk toonde niet de geringste neiging die terughouding te laten varen.

Een door Frankrijk en Engeland aangeboden samenkomst op

grond der 24 artikelen werd (2 Januari 1833) afgeslagen, al beloofden dezen het aan Nederland toe te wijzen deel van Limburg benevens de voor den Duitschen Bond bestemde helft van Luxemburg dadelijk te doen ontruimen en het embargo op te heffen, mits Lilloo en Liefkenshoek werden ontruimd, de Schelde geheel vrij verklaard werd en ook de vaart op de Maas werd geopend, voorloopig volgens de op den Rijn geldige bepalingen. Voorstellen en tegenvoorstellen volgden elkander op ¹⁾ maar men kwam geen stap verder; memorandums en nota's werden gewisseld, brochures verschenen over de doornige Scheldekwestie, die thans meer en meer de aandacht trok, daar de blokkade der rivier Antwerpen's handel geheel dreigde te doen ondergaan. Maar verder was men ook in Maart nog niet gekomen en het embargo duurde nog steeds voort. Nog altijd hoopte de Koning op het herstel van zijn uiteengevallen koninkrijk, waarop het door de regeering gesteunde Journal de la Haye als een gebiedende noodzakelijkheid voor de rust van Europa wees en ook sommige orangistische organen in België zelf telkens weder aandrongen. Maar in de Tweede Kamer verhieven zich steeds luider stemmen tegen het hardnekkig volhouden en de handel van Amsterdam en Rotterdam klaagde niet weinig over de geleden verliezen; tegenover Van Marle's in den geest der regeering geschreven „Essai sur le rétablissement du royaume des Pays-Bas” ²⁾ en andere brochures in denzelfden zin, stelde Donker Curtius zijn „Gemeenzame brieven”, die de scheiding als noodzakelijk en goed voorstelden, welke bewering door het Handelsblad met kracht gesteund werd. Het bleek, dat de gevoelens hier te lande meer en meer verdeeld werden.

De vervanging van den geheel met 's Konings wenschen instemmenden Van Zuylen door den meer inschikkelijken Salomon Dedel ³⁾, schoonzoon van Schimmelpennineck, in Maart scheen de kansen op eene schikking te verbeteren en werkelijk deed deze nog in dezelfde maand het voorstel tot hervatting der conferentie en opheffing van het embargo. Nieuwe meer welwillende nota's volgden van weerszijden en leidden eindelijk den 21sten Mei 1833 tot de londensche conventie, waarbij het embargo, dat ook in Engeland

---

¹⁾ De Bosch Kemper, dl. II, blz. 2 vlg.

²⁾ Ibid. Aant., blz. 19.

³⁾ Ibid.

allesbehalve algemeene instemming had gevonden, werd opgeheven, de krijgsgevangenen van de citadel werden vrijgelaten en een wapenstilstand werd gesloten tot het definitieve traktaat, dat men onder medewerking van de drie oostelijke mogendheden zou sluiten, ook voor Limburg en Luxemburg, waar de status quo gehandhaafd zou worden; de vrije vaart op de Schelde en die op de Maas werden volgens de bepalingen omtrent den Rijn toegestaan.

Ofschoon men zich hier te lande niet ontveinsde, dat de status quo in Limburg en Luxemburg voor België voordeelig was, terwijl ook de belgische staatslieden, die met Von Stockmar voor deze voorloopige overeenkomst gewerkt hadden, zeer goed inzagen, dat het in het belang van België zou zijn het definitieve traktaat zoo lang mogelijk uit te stellen ¹⁾, was de tevredenheid hier aanvankelijk vrij algemeen. Maar dat de eindbeslissing nog jaren lang op zich zou laten wachten, was geen oogenblik twijfelachtig. De vraag was, of men al dien tijd gewapend zou moeten blijven en de hooge kosten van een groot mobiel leger zou moeten dragen, en de in proza en poëzie zich uitende feestvreugde bij de terugkomst in Juni der verdedigers van de citadel kon den ernst dezer vraag niet over het hoofd doen zien.

De groote moeilijkheid om tot een eindbeslissing te geraken scheen vooral in de kwestie van Luxemburg te liggen, want koning Willem kon die kwestie niet oplossen zonder toestemming zijner nassausche agnaten en zonder medewerking van den moeilijk in beweging te brengen Deutschen Bond. Maar behalve den weldra blijkenden onwil der Belgen om in de voorgestelde eindschikking te berusten was ook de nog altijd bestaande en telkens weder door de orangistische bewegingen in België aangemoedigde hoop des Konings en van den Prins van Oranje, dat men toch nog eenmaal het rijk in zijn ouden toestand hersteld zou zien, een beletsel om tot de definitieve beëindiging op grond der 24 artikelen te geraken.

De nieuwe conferentie te Londen hield den 15^{den} Juli hare eerste zitting maar hare werkzaamheden werden 13 Augustus reeds belemmerd door Palmerston's plotselingen eisch, dat de nederlandsche regering eerst de toestemming van den Deutschen Bond en de agnaten voor de verdeeling van Luxemburg zou vragen, alvorens

---

¹⁾ Juste, Leopold I, p. 49; vgl De Bosch Kemper, dl. II, Aant., blz. 24 5.

men verder ging. De conferentie werd geschorst, totdat omtrent de verdeeling van Luxemburg eenige zekerheid zou verkregen zijn. Zoo was voorloopig de voor België voordeelige status quo tot voor onbepaalden tijd bestendigd en bij een scherpe nota van 28 September wees de belgische regeering alle verantwoordelijkheid voor het aldus ontstane uitstel der eindbeslissing af, de schuld daarvan werpend op de onverzettelijkheid van koning Willem. België kon zich verheugen in de erkenning door alle mogendheden behalve Rusland, bleef in het rustig bezit van Limburg en Luxemburg, betaalde voorloopig niets in de oude staatsschuld en zette zich onder leiding van den voortreffelijken heerscher, dien het zich gegeven had, aan de ontwikkeling van handel en nijverheid, voortbouwend op de grondslagen in de vijftien jaren der vereeniging door koning Willem I gelegd.

Deze overlegde thans ernstig, wat hem te doen stond. Verstolk van Zoelen, minister van buitenlandsche zaken, die de nieuwe conferentie te Londen had bijgewoond, meende, dat de tijd van toegeven gekomen was¹⁾; ook Groen van Prinsterer, de kabinetssecretaris, was van dit gevoelen en kwam ten ernstigste op tegen het stelsel van „lijdelijke volharding” tegenover een zoo goed als verloren spel. Hetzelfde gevoelen dreef bij anderen boven, maar het antwoord van de Staten-Generaal op 's Konings troonrede van 21 October, waarin uitvoerig over den toestand gesproken werd, terwijl de bijgevoegde stukken de zaak volkomen duidelijk maakten, was veel minder positief; het sterkte den Koning in zijne neiging om vol te houden, door het vertrouwen uit te spreken op „het wijs beleid der regeering, waaraan zich het volk bij voortduring getrouwelijk aansluit”²⁾.

Zoo ging de Koning niet over tot de onderteekening der 24 artikelen maar, vertrouwend op den steun zijns volks, hem zoo gereedelijk toegezegd, ging hij langzaam voort op den afgebakenden weg. De militaire overeenkomst van Zonhoven regelde de verhoudingen van den wapenstilstand en op aandrang van Oostenrijk, dat den jongen vorst Von Schwartzenberg naar Den Haag zond, vroeg de Koning werkelijk de toestemming tot verdeeling van Luxemburg van de agnaten en van den Bond, op 3 Nov. 1833³⁾. Maar beiden weigerden,

¹⁾ De Bosch Kemper, dl. II, blz. 64 vlg.

²⁾ Ibid. blz. 81.

³⁾ Ibid. blz. 172; Von Treitschke, Bd. IV, S. 319 ff.

in weerwil van de dringende aanbeveling van Pruisen en Oostenrijk, om met den ruil genoeg te nemen, wanneer aan den Duitschen Bond geen vergoeding in grondgebied werd geboden. Die vergoeding zou blijkbaar in Limburg gezocht moeten worden maar koning Willem wenschte het deel van Limburg, dat België zou overleveren, als nederlandsche provincie te behouden en in geen geval de drie belangrijke Maasvestingen, bezit der oude Republiek, op eenigerlei wijze aan Nederland te onttrekken. Zoo bleef de zaak onbeslist en daar Palmerston namens de conferentie verklaarde, dat men de toestemming van agnaten en Bond wenschte, alvorens verder te gaan, bleef de zaak in het voorjaar van 1834 voorloopig rusten.

Intusschen schenen de toestanden op staatkundig gebied in Europa naar aanstaande wijziging der bestaande toestanden te leiden ¹⁾. Niet alleen hielden de republikeinse en bonapartische woelingen in allerlei steden van Frankrijk aan, met name te Parijs en Lyon, terwijl de met medeweten der haagsche regeering begonnen legitimistische schildheffing in de Vendée (Mei 1832) onder leiding van de hertogin van Berry toonde, dat ook van die zijde de Juli-monarchie niet veilig was; niet alleen stonden de Whigs in Engeland steeds in gevaar om door de Tories te worden omvergeworpen, zoodat ieder oogenblik een ministerie Wellington te wachten scheen; maar het giste ook in Duitschland aan alle kanten en het „jonge Duitschland” dreigde de voorvaderlijke instellingen van verschillende staten met algeheele ontwrichting; Zwitserland werd het middelpunt eener algemeene revolutionnaire agitatie, die gansch Europa bedreigde. Eene samenkomst der beide vorsten van Rusland en Oostenrijk, in overleg met Pruisen, te Münchengrätz in Bohemen in September 1833 ²⁾ had werkelijk het begin van eene onderlinge aansluiting dezer drie conservatieve mogendheden kunnen worden niet slechts tegenover de revolutionnaire bewegingen in het algemeen maar ook tegenover de liberale regeeringen van het Westen. Een viervoudig verbond tusschen Frankrijk en Engeland en de door legitimistische woelingen bedreigde vorsten van Spanje en Portugal (April 1834) was daartegen gericht. Deze overleggingen en verwachtingen deden bij de Oranjes nieuwe hoop

¹⁾ Vgl. Stern, S. 267 ff., 377 ff.

²⁾ Ibid. S. 387 ff.

op herstel van hun rijk ontkiemen, vooral wanneer de hartsochtelijk conservatieve ezaar Nicolaas, die herhaaldelijk zijne verontwaardiging over den loop der belgische zaken had te kennen gegeven, zich thans zou laten overhalen tot krachtdadiger steun en wanneer Pruisen zijne voorzichtige houding wilde opgeven: de telkens weder opkomende beweging onder de belgische Orangisten, desnoods een revolutionnaire opstand der gemakkelijk te verleiden lagere bevolking in België zou het sein kunnen geven, nu de burgerij der vlaamsche steden zich stil hield ¹⁾.

De beide prinsen Willem en Frederik begaven zich eerst naar Berlijn, daarna de eerste ook naar St-Petersburg om de verwante vorsten te polsen en de hulp van Nederland bij hunne plannen aan te bieden: zoo hoopten zij de vernietiging van het afgedwongen traktaat van Mei en eene voor Nederland gunstiger oplossing der kwestie te verkrijgen. Maar het beoogde doel werd niet bereikt: de houding van Pruisen stelde weder zeer te leur en nog in November 1834 ²⁾ bleven de drie mogendheden raden tot het volhouden der afwachtende politiek zonder al te veel te rekenen op veranderingen in Engeland of Frankrijk of op aanstaande verwickelingen in oostelijk of westelijk Europa; „attendre et voir venir” in eene „position claire, nette, franche, noble et digne”, was het eenige wat er naar hare meening thans te doen viel. Van de hernieuwing der conferentie bleek ook weinig of geen sprake, ook niet toen Wellington werkelijk in het voorjaar van 1835 weder de regeering in Engeland opnam ³⁾; in April was zijn ministerie weder gevallen zonder een hand voor de belgische kwestie te hebben uitgestoken, ofschoon Van Zuylen opnieuw te Londen kwam om het daartoe te bewegen. En van de belgische beweging kwam ook niets dan plundering der huizen van eenige brusselsche Orangisten ⁴⁾. Ook de zending van Verstolk van Zoelen naar Weenen in het voorjaar van 1834 tot het bijwonen der conferentie van den Duitschen Bond kon aan de zaak niets veranderen, hoe welsprekend hij ook de belangen van zijn vorst voorstond en de kwestie Limburg—Luxemburg uiteenzette,

¹⁾ Over deze plannen en verwachtingen brieven van 6 Juli 1833 en voorjaar 1834 (Huisarchief, archief Willem II, n°. 208).

²⁾ Résumé van 22—28 Nov. 1834 (ib. n°. 199.)

³⁾ Stern, S. 537 ff.

⁴⁾ Von Gagern, Leben, Bd. II, S. 209; Bosscha, Leven van Willem II, blz. 583.

terwijl Dedel te Londen Palmerston trachtte gerust te stellen¹⁾. Verstok bereikte wel de onderteekening door de drie mogendheden van eene „declaratie” van 8 Mei 1834, waarbij zij zich verbonden om de conferentie te hervatten, ook al bleef de luxemburgsche kwestie onopgelost, en beloofden bij weigering de conventie van 1833 opgezegd te zullen achten en zich met de nederlandsche gezanten aan verdere behandeling te onttrekken, maar Rusland trok zich ten slotte terug en zoo gebeurde er niets²⁾. De terugkeer der tot op dezen tijd in Brabant geleverde schutters naar hunne haardsteden bewees, dat de regeering hare plannen en verwachtingen voorloopig moest opgeven.

Ook thans begeerde zij echter hare afwachtende houding te handhaven, aanvankelijk nog onder de goedkeuring des volks en der Staten-Generaal, al begonnen bij beide de voorstanders eener schikking talrijker te worden, hoe langer de onzekere toestand duurde. Die onzekerheid werkte meer en meer onrustbarend ook ten onzent, waar men genoeg begon te krijgen van de steeds stijgende oorlogslasten en hatelijke opmerkingen begon te maken over de luxemburgsche kwestie, die eigenlijk alleen het Huis van Nassau aanging. Men gevoelde thans weinig meer van de vaderlandslievende opgewektheid der vorige jaren en critiseerde de houding der regeering aanhoudend; er werd zelfs opgemerkt, dat de volksliederen, met name het Wilhelmus, weinig meer werden gezongen en dat de republikeinsche geest hier te lande begon te herleven in verband misschien met de revolutionnaire bewegingen elders, waarvan ook hier vertakkingen werden ontdekt³⁾. De zegeprelen van don Carlos in Spanje, de wending van Louis Philippe in conservatieve richting na de moordaanslagen van dit jaar, de samenkomst der drie vorsten van Pruisen, Rusland en Oostenrijk te Töplitz, de gecombineerde manoeuvres der pruisische en russische legers in Polen gaven weder eenigen moed. Maar ook 1835 verliep, zonder dat er

¹⁾ Falck, Brieven, blz. 347.

²⁾ De Bosch Kemper, dl. II, blz. 210/1.

³⁾ Merkwaardige onthullingen van een brusselsch revolutionnair in de papieren uit de Nalatenschap van Willem II (Huisarchief), I, n°. 11b. Als leiders van het „comité secret” hier te lande worden genoemd: Janssens te Oosterhout, Tetroode, boekverkooper te Amsterdam, de journalist Ter Kinderen in den Haag, redacteur van „De onpartijdige”, en zijn katholieke drukker Van Langenhuysen.

eenige verandering kwam, al begon nu Louis Philippe op her-
vatting der conferentie, en wel te Parijs, aan te dringen, wat
Engeland niet wilde toestaan. Ook de nieuwe onderhandelingen over
de luxemburgsch—limburgsche kwestie, op aandrang van Willem I
te Frankfort weder opgevat, schoten vooralsnog weinig op, want
de Duitse Bond begeerde thans Maastricht als bondsvesting en
wilde in het aan België af te staan deel van Luxemburg geene
vestingen dulden, wat met de inzichten van Engeland geenszins
bleek te strooken ¹⁾. De verhouding tot Engeland, die een oog-
blik door het gerucht van een voorgenomen huwelijk van den
jongen prins Alexander, tweeden zoon van den Prins van Oranje,
met de engelsche troonopvolgster Victoria scheen te zullen ver-
beteren, werd er niet beter op, toen de engelsche fabrikanten zich
begonnen te beklagen ²⁾ over de hoogere belasting der engelsche katoe-
nen goederen in Indië, terwijl de nederlandsche vrijgesteld waren;
een schikking ³⁾ werd echter dienaangaande getroffen en een
handelstraktaat, in October 1837 door den minister van koloniën
Van den Bosch gesloten, maakte een einde aan andere dreigende
conflicten op dat gebied. Evenzoo kwam den 3^{den} Juni 1837 een
einde aan de langdurige twisten met Pruisen over de Rijnvaart
door een traktaat, waarbij de nederlandsche regeering, onder
Verstolk van Zoelen als minister eenigszins tot toenadering tegenover
Pruisen gezind, tot uitvoering kwam van de conventie van Mainz
van 1831, die eindelijk tot stand gekomen was onder den druk der
noodzakelijkheid om Pruisen tot vriend te houden, en haar standpunt
prijs gaf tegen vermindering der pruisische Rijnlasten.

Meer en meer werd het duidelijk, dat België er belang bij had
den status quo te doen voortduren en dat Palmerston, thans voor
jaren in het zadel en na het huwelijk van koningin Victoria met
prins Albert van Saksen-Coburg nauwer dan ooit met koning Leopold
verbonden, dezen steunen wilde door de bijeenroeping der conferentie,
waarop van nederlandsche zijde telkens werd aangedrongen,
zoo lang mogelijk uit te stellen. Van Frankrijk, tevreden over de

---

¹⁾ De Bosch Kemper, dl. II, blz. 418.

²⁾ Ibid. blz. 424 vlg. Zij waren belast met 25 $\frac{0}{100}$, terwijl de engelsche fabrikanten
beweerden, dat 16 $\frac{0}{100}$ volgens het traktaat van 1824 het maximum mocht zijn.

³⁾ Ook voor nederlandsche goederen werd voortaan 12 $\frac{1}{2}$ $\frac{0}{100}$ gevraagd.

vernietiging van het koninkrijk der Nederlanden en de slechting van eenige tegen fransche invallen opgerichte grensvestingen, tevreden ook over België's onzijdigheid, die zijne noordergrens beveiligde, was het niet te verwachten, dat het al te zeer zou aandringen op de beëindiging van het verschil, daar het hoofddoel bereikt was; met zekeren trots gedacht men daar Talleyrand's laatste diplomatieke zegepraal in de conferentie — „le dernier bienfait de la monarchie” zooals men later roemen zou. En van den Duitschen Bond was geen krachtig optreden te verwachten, evenmin als van de elkander wantrouwende oostelijke mogendheden, ook niet toen in Oostenrijk de oude keizer Frans door zijn zoon Ferdinand werd opgevolgd, want Metternich bleef er de leider der buitenlandsche aangelegenheden.

Zoo bleven de onderhandelingen slepen en de minister van buitenlandsche zaken, die den 28sten October 1836 eenige mededeelingen deed over haar verloop, moest getuigen, dat het „problema” nog verre was van „de geheele oplossing”, die hij zelfs als „niet denkbaar” aanmerkte ¹⁾.

De pogingen van nederlandsche zijde om tot een goed einde te geraken hielden echter niet op. Den 27sten October ²⁾ deed Dedel, gezant te Londen, daar weder in overleg met de oostelijke mogendheden een voorstel om de conferentie te hervatten tot oplossing der luxemburgsch-limburgsche kwestie, onder voorwaarde dat Willem I de lasten van het onverdeelde Luxemburg tegenover den Duitschen Bond uitsluitend voor het hem toe te kennen deel over zou nemen, dat België nooit vestingen zou bouwen in het afgestane gedeelte en dat de Deutsche Bond in Limburg schadeloos gesteld zou worden op bevredigende wijze „sous le rapport de la contiguité et de la ligne de défense”. Reeds den volgenden dag antwoordde Palmerston, dat hij zich te houden had aan de besluiten der conferentie omtrent de 24 artikelen, waarvan de Koning in ieder geval de eerste zeven had te onderteekenen, voordat de conferentie weder kon bijeenkomen en inlijving van het aangewezen deel van Limburg bij Nederland kon worden toegestaan. Dedel herhaalde 19 November nog eens zijn voorstel maar kreeg daarop geen ander bescheid.

¹⁾ De Bosch Kemper, dl. II, blz. 429.

²⁾ Bundel n°. 30087 van het Staatsarchiv te Dresden. Vgl. Histoire parlementaire du traité de paix (Brux. 1839), p. 26.

De stemming hier te lande tegenover de houding der regeering begon thans te veranderen. Men werd het lange uitstel en de zware lasten der wapening moede; men wanhoopde aan eenige wijziging van den toestand. In en buiten de Staten-Generaal kwam allengs sterker aandrang om zich bij het onvermijdelijke neder te leggen, vooral in verband met den bedenkelijken staat der financiën en de meer en meer gevoelde behoefte aan verbetering in het staatsbestuur, aan krachtige ontwikkeling van handel en nijverheid, nu men ontslagen was van de belemmeringen, ontstaan door de vereeniging met het andere eischen dan het Noorden stellende België. En de regeering zelve bleek weinig hoop meer te hebben op de herleving van het oude koninkrijk. Maar de Koning kon nog zoo dadelijk niet besluiten het ideaal van zijn leven voorgoed op te geven en bood geruimen tijd weerstand aan den aandrang, altijd wachtend op de lang gehoopte veranderingen in den staatkundigen toestand van Europa.

De Staten-Generaal, totnogtoe volgzzaam, gaven op het einde van 1836 duidelijke teekenen van ongeduld en van ontevredenheid met het gevoerde beheer. De begrooting voor 1837 werd slechts met kleine meerderheid door de Tweede Kamer aangenomen en de Koning zag zich genoodzaakt belangrijke wijzigingen in zijn ministerraad te brengen; de dood van Van Tets deed aan het hoofd van het ministerie van financiën den ervaren financier Van Gennep treden. Maar ingrijpende verandering in de houding der regeering kwam er niet. In den loop van het jaar nam de oppositie in de Kamer en daarbuiten toe, tegelijk met het meer en meer veldwinnende liberalisme en den toenemenden aandrang tot grondwetsherziening in de richting eener parlementaire regeering zooals thans in Engeland en Frankrijk bestond en ook in België geregeld begon te werken. Aan de andere zijde gingen er stemmen op van hen, die, over de staatkundige onmacht des lands ontevreden, van toenadering tot en zelfs aansluiting bij den Duitschen Bond niet afkeerig waren ¹⁾. Wel hoopte de regeering nog steeds, dat „de beginselen van recht en billijkheid” zouden zegevieren, maar er bleek vooralsnog niet veel van. De dood der Koningin (12 Oct.) gaf nog aanleiding tot betuigingen van hartelijke gehechtheid aan het vorstenhuis en een reis des Konings

---

¹⁾ Corver Hooft bij De Bosch Kemper, dl. II, blz. 456.

door het land bood de gelegenheid om zijne groote belangstelling in de welvaart en het onderwijs te waardeeren, maar bij het antwoord op de troonrede in het najaar werd naar aanleiding van de mededeeling aangaande de wederom vruchteloze onderhandelingen met nadruk gesproken van „klimmende behoefte” aan en „vurig verlangen” naar het einde der belgische kwestie, terwijl de toon der begrootingsdiscussieën meermalen voor de regeering zeer onaangenaam klonk. Wederom werd de begrooting slechts met een kleine meerderheid aangenomen.

Om te gemoet te komen aan de bezwaren liet de Koning eindelijk het denkbeeld varen om het te behouden deel van Limburg niet als schadeloosstelling aan den Duitsehen Bond voor het afgestane bijna geheel waalsche deel van Luxemburg te doen beschouwen maar het eenvoudig als nederlandsche provincie in te lijven; daardoor konden thans de agnaten van Nassau en de Duitsehe Bond bevredigd worden en dan was de Koning bereid om de eerste zeven artikelen van de 24 — over de erkenning van Leopold, de scheiding van grondgebied en België's onzijdigheid en onafhankelijkheid — aan te nemen. De Koning gaf kennis van dit besluit aan de drie oostelijke mogendheden, die er echter niet zeer mede ingenomen waren, daar er in ieder geval nog veel te onderhandelen bleef over de 17 andere artikelen.

Maar de Koning, door de steeds scherpere houding der Tweede Kamer genoopt, kwam nu eindelijk geheel tot inkeer. In een comité-generaal van den 13^{den} Maart 1838 verklaarde hij den volgenden dag te Londen eene nota te zullen aanbieden, waarbij hij, „constamment frustré dans sa juste attente d'obtenir par la voie des négociations de meilleurs termes pour ses fidèles sujets” zich „pleinement et entièrement” neerlegde bij de „conditions finales et irrévocables” der conferentie en beloofde de 24 artikelen te teekenen; te Weenen en Berlijn gaf hij kennis van zijne toestemming ten opzichte der luxemburgsch-limbursche kwestie, met voorbehoud der oude rechten van den staat der Nederlanden op Maastricht en Venloo en in het Overmaasche, zoodat Limburg èn bij Nederland èn bij den Duitsehen Bond zou behooren — eene verhouding, die natuurlijk tot moeilijkheden zou moeten leiden ¹⁾. De „harde noodzakelijkheid”, gevolg der „ont-

¹⁾ Von Treitschke, Bd. IV, S. 321.

zenuwde, beginsellooze staatkunde van den tijd", werd met nadruk in de Staten-Generaal als oorzaak van dit toegeven aangemerkt en deze zelf namen de kennisgeving aan met volle waardeering van 's Konings gezindheid om de belangen van zijn Huis niet al te zeer te doen wegen, nu het belang des lands een zwaar offer eischte, zooals het verlies voor dat Huis van de grootste helft van Luxemburg mocht heeten. En het volk zelf keurde de handeling evenzeer goed, velen niet zonder de opmerking, dat men ook in 1831 of 1833 reeds had kunnen doen wat nu gedaan was.

Maar ook nu bleven de moeilijkheden niet uit. De conferentie te Londen kwam wel dadelijk bijeen en zij maakte zich gereed om ook met Nederland de 24 artikelen te teekenen, toen België opnieuw een spaak in het wiel stak. De Belgen, thans reeds 7 of 8 jaren in het feitelijk bezit van Venloo, Roermond en het gansche platteland van geheel Limburg en Luxemburg, welke provinciën ook in Kamer en Senaat vertegenwoordigd waren, wilde er niet van weten, dat een aanzienlijk deel van dit gebied weder zou worden afgestaan aan koning Willem en Nederland; zij beschouwden het als een schande voor België, dat men de bewoners van dit deel, die met hen allen tegen het nederlandsche bewind waren opgestaan, weder als „onmondige slaven" tegen hun zin aan dat bewind zou overleveren.

Een heftige protestbeweging ontstond dadelijk in België, gesteund door vaderlandslievende petitiën uit de voor de teruggave bestemde streken; de Kamers te Brussel waren van geen ander gevoelen en richtten zich tot koning Leopold met dringende adressen om „l'intégrité du territoire belge" te handhaven; deze zelf verklaarde het met deze gevoelens en wenschen volkomen eens te zijn ¹⁾. De opwinding in België nam hand over hand toe; men protesteerde er thans tegen de 24 artikelen zelf als België onwaardig en op ergerlijke wijze bewerkt door den „schandelijken" aanval van 1831. Krijgstoerustingten werden zelfs voorbereid en de poolsche insurgenten-generaal Skrzynecki, met andere Polen in het belgische leger opgenomen, scheen de aangewezen leider in den kamp, dien men desnoods tegen het conservatieve Europa zeide te durven bestaan tot handhaving van België's rechten op de bedreigde landstreken, in de eerste plaats tegen den Duitschen Bond en Nederland. En

---

¹⁾ De Bosch Kemper, dl. II, blz. 479.

Frankrijk toonde zich niet ongezind om de Belgen in hun verzet te sterken, ten einde Luxemburg en de Maaslinie uit de handen van den Duitschen Bond te houden.

De lang verwachte crisis scheen thans aan te breken¹⁾. Terwijl Palmerston de mogendheden geruststelde over Engeland's houding en de „folles tentatives des Belges” afkeurde, trachtte Frankrijk eene wijziging der 24 artikelen ten gunste van België voor te bereiden. In Duitschland en Frankrijk werden troepen verzameld en den nederlandschen zaakgelastigde te Parijs, Fabricius, wegens onderhandschen koop van fransche staatsstukken door de fransche regeering in Den Haag aangeklaagd, werd aangezegd Parijs te verlaten. De oorlog scheen ieder oogenblik voor de deur te staan en de nederlandsche regeering, door de houding van Frankrijk en België verontrust, maakte zich tot tegenweer gereed, terwijl zij daarvan aan de andere mogendheden kennis gaf; de bevolking en de Kamers toonden zich zonder aarzeling bereid de noodige offers te brengen.

De conferentie drong er in Den Haag op aan, dat men daar alles zou doen wat mogelijk was om eene minnelijke schikking te verkrijgen. Zij vond er werkelijk tegemoetkoming. Zoo kon het geschieden, dat den 5^{den} Augustus Pruisen en Oostenrijk, blijkbaar met toestemming der nederlandsche regeering, den afkoop der reeds tot 60 mill. geklommen belgische achterstallen op de rente der staatsschuld voor de betrekkelijk geringe som van *f* 9.800000 voorstelden, met aftrek nog van wat er bij de liquidatie van het Amortisatie-Syndicaat over zou blijven. Maar België beantwoordde dit voorstel met nota's, waarin het opkwam tegen de gemaakte financieele berekeningen, ook aangaande de verder te betalen *f* 8.400000 's jaars. Na heel wat heen en weder praten en schrijven, waarbij Engeland niet naliet in het belang van den vrede op koning Leopold en zijne staatslieden een krachtigen druk te oefenen, besloot de conferentie de jaarlijksche rente met 3 mill. te verminderen, terwijl Oostenrijk en Pruisen dreigden bij niet aanneming van dit voorstel door de Belgen Nederland en den Duitschen Bond te willen ontslaan van de handhaving van den status quo van 1833. België sloeg aanvankelijk, sterk door Frankrijk's steun, een hoogen toon aan, verlangde (13 Nov.) nog grooter

¹⁾ De Bosch Kemper, dl. II, blz. 480 vlg.

afslag op de rente, zelfs tot 3.200000, en toonde zich alleen ondershands niet ongezind om de verlangde deelen van Luxemburg en Limburg tegen een uitkeering van 60 mill. fr. van Nederland te koopen; de financieele bezwaren van de nederlandsche schatkist waren algemeen bekend en men verwachtte, dat Willem I in dit denkbeeld zou kunnen treden. Maar de Koning wilde daarvan niet weten en sloeg het voorstel glad af. Zoo bleef de onderhandeling steken tot den 6^{den} December 1838, toen de conferentie nogmaals eene poging deed om de Belgen over te halen door de rente op 5 mill. 's jaars te stellen en de bepalingen over het loodswezen op de Schelde te hunnen gunste te wijzigen; maar Frankrijk stemde voorloopig daarin niet toe.

Nog was het gevaar voor oorlog niet geweken: de belgische vrijwilligers kwamen bij menigte op, de reserven werden opgeroepen, vertoogen der oorlogspartij verschenen en ook de nederlandsche regeering, hoewel zij hare troepen in Brabant nog niet versterkte en de schutterijen nog thuis liet, begon gebruik te maken van de haar met het oog daarop door de Kamers opnieuw toegestane 19 mill., toen de vredelievende minister Molé te Parijs met groote moeite de zeer voor krachtige hulp aan België gestemde en door Guizot en Thiers geleide oppositie overwon, met een zeer geringe meerderheid van een paar stemmen zijne staatkunde deed goedkeuren en het ten slotte waagde de fransche Kamer te doen ontbinden. Op den dag dier ontbinding (22 Jan. 1839) teekende ook de fransche gezant te Londen thans het December-protokol. Een laatste wanhopige poging van België om Frankrijk en Engeland over te halen het gansch Limburg en Luxemburg tegen geldelijke tegemoetkoming te laten behouden, desnoods als deelen van den Duitschen Bond en buiten het neutrale belgische gebied, mislukte en de conferentie bood thans den volgenden dag het slotprotokol in Den Haag en Brussel aan.

Reeds den 1sten Februari besloot de nederlandsche regeering zich er „sans réserve” bij neder te leggen. België bood nog weerstand, aangezet door de fransche oppositie en door de stemming der belgische bevolking zelve. Terwijl de nederlandsche regeering de „zware beproeving” met waardigheid droeg en voor haar „noodlot” bukte, zooals de minister Verstolk van Zoelen den 4^{den} Maart openlijk getuigde, kon de belgische regeering de Kamers niet dan na hevigen tegenstand, onder aandrang thans ook van Frankrijk, tot toegeven

aan den eisch der mogendheden brengen¹⁾. Eerst den 19^{den} gelukte dit na veertiendaagsche discussie in de Chambre des Députés, die met 58 tegen 42 stemmen toestemde, den 26sten in den Senaat met 31 tegen 14 stemmen.

Zoo konden dan eindelijk en ten laatste den 19^{den} April 1839 de wederzijdsche verdragen tusschen de mogendheden, België, Nederland en den Duitschen Bond worden geteekend. De ratificatiën werden eerst 8 Juni uitgewisseld. Behoudens nadere nauwkeurige grensregeling en verdere nog te houden besprekingen met België en den Duitschen Bond, die den 5^{den} September zijne toestemming gaf tot opneming van het nieuwe „hertogdom” Limburg (buiten Maastricht en Venloo) als schadeloosstelling voor het verlies van Belgisch—Luxemburg, was het moeilijke proces der scheiding, dat bijna negen jaren had geduurd, ten einde; ook de nassausche agnaten stemden tegen eene schadeloosstelling in geld in de zaak toe.

Daarmede had het, in 1815 gestichte koninkrijk der Vereenigde Nederlanden voorgoed opgehouden te bestaan. Nederland zou voortaan weder binnen zijn oude grenzen een eigen en afzonderlijk leven hebben te voeren, afgescheiden wederom van de zuidelijke gewesten, waarmede het vijftien jaren lang ten nauwste verbonden was geweest.

---

¹⁾ Vgl. over dit alles: Histoire parlementaire de 1839.

BRONNEN DER NEDERLANDSCHE
GESCHIEDENIS. 1795-1839.

BRONNEN DER NEDERLANDSCHE GESCHIEDENIS.

1795—1839.

De bronnen voor de geschiedenis van ons land na den val der oude Republiek zijn het best te onderscheiden naar de groote perioden, waarin die geschiedenis kan worden verdeeld. Voor het tijdvak, dat in dit deel wordt behandeld, zijn deze perioden twee in getal: de Fransche Tijd en die van het koninkrijk der Nederlanden zooals het zich na 1813 heeft gevormd.

Voor een deel van den Franschen Tijd bezitten wij in de Bijdrage tot de kennis van de historiographie der Bataafsche Republiek, bewerkt door dr. Jeannette Elias ¹⁾, reeds een samenvattend overzicht, dat goede diensten kan bewijzen en waarnaar ook hier in het algemeen kan verwezen worden. Het behandelt zoowel de toen verschenen tijdschriften als de gelijktijdige geschiedschrijvers maar houdt zich niet bezig met de archivale bronnen en de officieele verzamelingen van stukken noch met de voor dezen tijd vrij talrijke brieven en gedenkchriften van biografischen aard, meest alle gedrukt korter of langer tijd nadat de gebeurtenissen dier dagen als een afgesloten tijdperk beschouwd konden worden.

De ook in den tijd der oude Republiek slechts fragmentarisch gedrukte Resolutiën der Staten-Generaal zijn voor den korten tijd van het voortbestaan van dit lichaam na 1795 eveneens slechts ten deele gedrukt, met name in een deel Resolutiën van H. H. M. en de respectieve provinciën over het daarstellen eener Nationale Vergadering ²⁾, terwijl de Dagbladen van het verhandelde ter ver-

---

¹⁾ Leiden, 1906.

²⁾ 's Grav. 1795/6.

gadering van de provisioneele repraesentanten van het volk van Holland¹⁾, hier en daar van de hand van Bilderdijk, ten minste voor de voornaamste provincie een geregeld overzicht der handelingen uit den eersten tijd opleveren. De bij Loosjes om de 14 dagen verschenen Jaarboeken der Bataafsche Republiek²⁾, vervolg der Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken, die evenwel nog tot 1798 doorloopen, bevatten de voornaamste staatsstukken en „merkwaardige aanspraeken” van 1798, ook gedrukt in de serie der Deereeten van de Nationale Vergadering³⁾. Hare handelingen zijn te lezen in de niet-officieele uitgave van Swart en Comp.: Dagverhaal der handelingen van de Nationale Vergadering⁴⁾, samengesteld met medewerking der sprekers en van het bureau der vergadering zelve. Van de Proclamatien en publicatiën van de Nationale Vergadering en van het koninkrijk Holland bestaat naast de officieele uitgave⁵⁾ eene „volledige verzameling” sedert het begin der revolutie⁶⁾. Bij het Dagverhaal der handelingen van de Nationale Vergadering sluit zich aan dat van die van het Vertegenwoordigend en Wetgevend Lichaam des Bataafschen Volks⁷⁾ en vervolgens de Notulen van het Staats-bewind der Bataafsche Republiek 1801—1806, tevens het tijdperk van Schimmelpenninck omvattend en voorzien van een goeden index⁸⁾. De officieele Bataafsche Staatscourant, welker eerste nummer den 4^{den} September 1805 verscheen, werd gevolgd door de Koninklijke Staatscourant (11 Juni—31 December 1806) en deze door de Koninklijke Courant (tot 14 Juli 1810). Sommige departementen uit den tijd der fransche overheersching hadden tijdelijk hun eigen „staatkundig dagblad” of „journal”, waarin de voor die departementen belangrijke staatsstukken, gelijk de politieke berichten in het algemeen, uit den parijsehen Moniteur werden overgenomen. Voor dezen laatsten tijd is nog van belang J. M. Kemper’s Code organique des départemens de la Hollande

¹⁾ 4 vol. (’s Grav. 1795/6).

²⁾ 7 vol. (Amst. 1795/8).

³⁾ 23 vol. (’s Grav. 1796/8).

⁴⁾ 9 dl. (’s Grav. 1796—4 Mei 1798).

⁵⁾ 13 dl. (1796—1809).

⁶⁾ 23 dl. (Leiden 1795—1810).

⁷⁾ 14 dl. (’s Grav. 1798—1801).

⁸⁾ 20 dl. (’s Grav. 1801—1806).

(Verzameling van wetten en decreten betrekking hebbende tot de inlijving en organisatie der Hollandsche departementen ¹⁾).

Van de archivale bronnen voor deze periode was totnogtoe een groot deel in de staats- en bijzondere archieven wel niet geheel afgesloten maar toch nog slechts in beperkte mate bereikbaar. De voor dit deel onzer geschiedenis belangrijke nederlandsche archieven waren vooral vlijtig gebruikt door prof. G. W. Vreede in zijne verschillende grootere en kleinere geschriften over het tijdperk ²⁾ en vrij wat daaruit was door hem in bijlagen afgedrukt of in den tekst en de aantekeningen verwerkt. Daarnaast mogen genoemd worden de hoofdwerken over Schimmelpenninck en Daendels ³⁾, waarin vele staatsstukken en brieven zijn afgedrukt evenals, hoewel in mindere mate, het geval is in andere der talrijke biografische werken betreffende de hoofdpersonen, die in dit tijdperk een rol vervulden. Voor het tijdvak van Lodewijk Napoleon gaf Wichers veel uit de nederlandsche archieven in het licht achter zijn boek over diens regeering ⁴⁾ en Jorissen grondde ook op archivale studiën zijn verhaal van den Ondergang van het koninkrijk Holland ⁵⁾. Een groot getal bronnen voor de periode der bevrijding werden door Jorissen verzameld in zijne belangwekkende Bijdragen tot de geschiedenis der Revolutie van 1813 ⁶⁾. De Bas trok veel uit de archieven van het Huis van Oranje in zijn groot werk over prins Frederik, waarin meer wordt gegeven dan de titel zou doen vermoeden, daar het boek is uitgedijd tot een algemeene geschiedenis van het geheele tijdvak, waarin de prins leefde, beschouwd vooral in verband met de lotgevallen van het Oranjehuis. De Bosh Kemper's voortreffelijke Staatkundige Geschiedenis van Nederland wijdde aan de gebeurtenissen van den Franschen tijd meer dan

---

¹⁾ 's Grav. 1813.

²⁾ Geschiedenis der diplomatie van de Bataafsche Republiek, 3 dl. (Utr. 1861—65); Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1795—1798, 2 dl. (Amst. 1851); Oranje en de Bataafsche Republiek (Utr. 1859).

³⁾ G. Schimmelpenninck, R. J. Schimmelpenninck en eenige gebeurtenissen van zijn tijd, 4 dl. ('s Grav. 1845); Mendels, H. W. Daendels ('s Grav. 1890).

⁴⁾ Wichers, De regeering van koning Lodewijk Napoleon (Utr. 1892).

⁵⁾ Amst. 1871. Herdrukt in zijne Historische Studiën, Laatste Bundel (Haarl. 1893).

⁶⁾ 2 dl. (Groningen, 1897).

honderd goedgeschreven bladzijden (blz. 245 vlg.), terwijl hij in het bijgevoegde deel „Letterkundige aantekeningen” menige bijzonderheden uit de bronnen zelve toelichtte met den onpartijdigen en verlichten zin, die zijn werk kenmerken. Deze bladzijden en Jorissen's bekende studie „De Fransche Tijd” (Historische Bladen) gaven eene zeer goede samenvoeging hunner omvangrijke studiën van het tijdvak.

De niet minder belangrijke fransche archieven, van welker inhoud mijn Verslag¹⁾ ook voor deze periode een overzicht gaf, leverden aan Legrand de stof voor zijn belangwekkend boek²⁾ over de Bataafsche Republiek, met zeer vele aanhalingen daaruit; de napoleontische brievenliteratuur schonk voor het tijdvak van koning Lodewijk een aantal belangrijke gegevens, waardoor Lodewijk's eigen met tal van stukken verrijkt werk³⁾ werd aangevuld⁴⁾. Uit de fransche archieven vooral trok ook mej. Naber hare Geschiedenis der inlijving van Nederland bij Frankrijk⁵⁾, waar in de aantekeningen en bijlagen zoowel als in den tekst breede aanhalingen daaruit voorkomen. Minder kwam voorloopig aan den dag uit de engelsche, pruisische, oostenrijksche en russische archieven; van den inhoud der eerste gaf Brugmans' Verslag⁶⁾ een goed denkbeeld.

Een monumentale bronnenuitgave begon in opdracht van de Commissie van Advies voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën dr. H. T. Colenbrander, wiens Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland (1795—1840) thans twee zware deelen omvatten tot na de coups-d'état van 1798⁷⁾. Zij behelzen eene doorlopende toelichting van de algemeene landsgeschiedenis door uitgave van bronnen uit de nederlandsche, fransche, engelsche en pruisische

1) 's Gravenh. 1897.

2) *La révolution française en Hollande* (Paris, 1894), vert. en met aant. vermeerderd door Pijttersen (Arnh. 1895).

3) *Documents historiques et réflexions sur le gouvernement de la Hollande*, 3 vol. (Brux. 1820).

4) Jorissen, *Napoléon I et le roi de Hollande* (La Haye, 1868); Rocquain, *Napoléon I et le roi Louis* (Paris, 1875); Du Casse, *Les rois frères de Napoléon* (Par., 1883), de groote Correspondance de Napoléon met de aanvullingen van Lecestre, enz.

5) Haarlem, 1905.

6) 's Gravenhage, 1895.

7) *Nederland en de Revolutie. 1789—1795* ('s Gravenh. 1905), en *Vestiging van den eenheidsstaat. 1795—1798* ('s Gravenh. 1906). Het derde deel is in bewerking.

staats- en partikuliere archieven, waaronder die van het Huis van Oranje in het bijzonder genoemd mogen worden, ter aanvulling soms van wat reeds was uitgegeven, meestal echter geheel zelfstandig en voorzien van aanteekeningen, inleiding en verbindenden tekst.

Voor de krijgsgeschiedenis van het tijdvak zijn van veel belang, behalve de op dit gebied zeer omvangrijke memoirenliteratuur, die over dezen tijd nog voortdurend toeneemt, de geschriften van Koolemans Beynen ¹⁾ over 1799, de bovengenoemde werken van Mendels en De Bas, de gedenkschriften van generaal Krayenhoff ²⁾, enz., waarin tal van bijlagen en aanhalingen uit de bronnen. Voor die van Nederlandsch-Indië hebben wij het laatste, door van Deventer bewerkte deel van De Jonge's groot verzamelwerk ³⁾.

Onder de werken van biografischen aard verdient de verzameling der Brieven en Gedenkschriften van Gijsbert Karel van Hogendorp een eerste plaats wegens den rijkdom der uitgegeven stukken, voor deze periode in drie deelen bijeengebracht ⁴⁾; de gedenkschriften van en betreffende Schimmelpennineck, Krayenhoff, Dirk van Hogendorp, Verhuell ⁵⁾, van een ongenoemden „Nederlandschen beampte” ⁶⁾ e. a. bevatten eveneens menig belangrijk gegeven voor de kennis van het tijdperk. De werken van Sillem over Gogel ⁷⁾ en Dirk van Hogendorp ⁸⁾, van Byvanek over de jeugd van Da Costa ⁹⁾, van Kolléwijn over Bilderdijk ¹⁰⁾, van Van Limburg Brouwer over Wiselius ¹¹⁾ sluiten zich gereedelijk bij deze soort van bronwerken aan, daar zij in hoofdzaak uit gelijktijdige stukken, brieven en

¹⁾ Militaire Spectator 1891—1895 en Handelingen van de Maatsch. der Ned. Letterk., 1897 vlg.

²⁾ Geschiedk. beschouwing van den oorlog in 1799 (Nijm., 1832) en Bijdragen tot de vaderl. gesch. van 1809/10 (Nijm., 1831); Leven van Krayenhoff, uitg. Tydeman (1844).

³⁾ De Opkomst van het Nederl. gezag in Oost-Indië, dl. XIII ('s Grav., 1888).

⁴⁾ dl. III—V ('s Grav., 1876—1901).

⁵⁾ Leven en karakter van C. H. Verhuell, 2 dl. (Amst., 1847)

⁶⁾ Tiel, 1882.

⁷⁾ De politieke en staatkundige werkzaamheid van Gogel (Amst., 1864).

⁸⁾ Amst. 1890.

⁹⁾ 2 dl., Leiden, 1894.

¹⁰⁾ 2 dl. Amst., 1891.

¹¹⁾ Gron., 1846.

berichten zijn samengesteld. De brievenverzamelingen betreffende Falek ¹⁾ zijn ook voor deze periode reeds van beteekenis. Het is te verwachten, dat allengs nog meer werken van dezen aard het licht zullen zien, nu de schroom voor het uitgeven van stukken over dezen tijd geweken is of ten minste langzamerhand schijnt te wijken.

Als bronwerken kunnen ook worden aangemerkt de samenvattende geschiedkundige verhalen, door tijdgenooten in den tijd zelven of kort daarna samengesteld. Daaraan wijdde mej. Elias een goed deel van haar proefschrift ²⁾, zoodat hier dienaangaande wederom niet in bijzonderheden behoeft getreden te worden.

De leidsche remonstrantsche predikant Cornelis Rogge gaf in 1796 zijn Tafereel van de geschiedenis der jongste omwenteling ³⁾ en drie jaren later zijn Geschiedenis van de Staatsregeling voor het Bataafsche Volk ⁴⁾, beide uit „echte bronnen” en echte berichten bewerkt en vol bewondering voor de „grootheid en majesteit” des volks in dit „voorbeeldloos oogenblik in de geschiedenis van ons vaderland”. Overtuigd unitaris, huldigt hij ook Vreede en de zijnen wegens hun initiatief op 22 Januari 1798 en verontschuldigt zelfs hun willekeur, den tweeden coup d'état natuurlijk afkeurend. Hij eindigt met het verhaal van dezen laatste.

De voormalige belastingambtenaar, later landmeter Cornelis Zillesen gaf in denzelfden tijd zijn Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden ⁵⁾ als het werk van een „eenvoudig burger”, die Rogge's geschriften heeft gebruikt en in zeer gematigd unitaristischen geest de gebeurtenissen beschrijft, groot voorstander o. a. van de verworpen constitutie van 1797 en tegenstander van de democraten en revolutionnaires, die in het voorjaar van 1798 het heft in handen hadden. Zijn „aanmerkingen” op de gebeurtenissen dragen een voor een in 1787 uitgeweken Patriot bijzonder gematigd karakter. Aan Krayenhoff ontleende hij waarschijnlijk ⁶⁾ zijn uitvoerig verhaal der amsterdamsche

¹⁾ Brieven ('s Grav., 1861); Ambtsbrieven ('s Grav., 1878).

²⁾ Blz. 42 vlg.

³⁾ Amst. 1796.

⁴⁾ Amst. 1799.

⁵⁾ 6 dl. ('s-Grav., 1798—1802).

⁶⁾ Elias, blz. 62.

onwenteling, wederom in den zin van een „onpartijdige”, die geen „bovendrijvende staatkundige factie” aanhangt en de „aanmatigingen” der „mindere burgers” afkeurt.

Streeft Zillesen naar onpartijdigheid in Wagenaar's geest, niet minder doet dit de haarlemsche doopsgezinde predikant Petrus Loosjes in zijn anoniem geschreven Vervolg van Wagenaar's Vaderlandsche Historie ¹⁾, beginnend met 1774 en loopend tot koning Lodewijk's optreden in 1806. Het is het werk van een ijverig en conscientieus compiler, die in zijn het gansche gebied der volks-historie omvattend boek vooral aan de parlementaire geschiedenis van het tijdvak een groote plaats inruimt en voor den eersten tijd de Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken ²⁾, voor later de werken van Rogge en Zillesen, de Dagverhalen enz. plundert, zijne uittreksels eenvoudig ongeveer in hun eigen woorden naast elkander plaatsend en slechts in zijne haarlemsche verhalen zich vrijer en levendiger uitlatend. Dat de schrijver zelf overigens een vurig revolutionnair was, treedt dan aan den dag; maar hij komt in later jaren daarvan terug en toont zich met Schimmelpenninck's bewind tevreden in de korte bladzijden, die hij daaraan wijdt.

Geheel anders spreekt de overtuigde Orangist Cornelis van der Aa, boekhandelaar te Haarlem, die het in 1802 na den vrede van Amiens en onder het Staatsbewind waagde zijn uitvoerige Geschiedenis van den oorlog (1793—1802) ³⁾ te schrijven, nu eindelijk „de waarheid” kon gezegd worden over de „onwaardige voorwerpen welke het vaderland en duizenden van deszelfs goede ingezetenen zooveel onheils berokkend hebben”, terwijl hij van de revolutie en haar verloop niets „wezenlijk goeds weet te zeggen.” Denzelfden geest ademt zijn Leven van Willem V ⁴⁾ en nog meer zijn boek over „De tyrannijen der Franschen in 1747, 1795—1813 in de Nederlanden gepleegd” ⁵⁾. Hij beschikt over vele officieele stukken, hem nisschien door Krayenhoff verschaft ⁶⁾, vooral betreffende den inval der Engelschen en Russen in 1799. Zijn reactionnaire meening niet onder

¹⁾ 47 dl. (Amst. 1786—1811).

²⁾ Elias, blz. 72.

³⁾ 10 dl. (Amst. 1802—1808).

⁴⁾ 5 dl. (Amst. 1806).

⁵⁾ Amst. 1814.

⁶⁾ Elias, blz. 92.

stoelen of banken stekend, geeft hij een levendiger verhaal dan dat van Loosjes kon heeten en treedt meermalen tegen de unitaristische voorstelling van Rogge en Zillesen op, met strenge afkeuring vooral der „schandelijke bedrijven” van de woelende, kuipende en kaba-leerende partijen.

Delprat's Journal concernant les événemens politiques de notre patrie ¹⁾ bevat verscheidene belangwekkende aantekeningen en opmerkingen over personen en zaken, die deze waalsche predikant te 's Gravenhage, vriend en helper van den staatssecretaris en minister Van der Goes met zijn „fijnen geest en uitgebreide kennis” sedert 1798 van nabij leerde kennen, „à même de voir bien des choses”. Tot onder koning Willem I, toen hij geheimsecretaris bij het departement van Buitenlandsche Zaken werd, verleende hij zijne diensten bij de samenstelling van diplomatieke stukken. De totnogtoe uitgegeven aantekeningen dragen soms het karakter van mémoires en loopen tot den val van Schimmelpenninck; zij ademen een gematigde gezindheid overeenkomstig die van Van der Goes en de zijnen.

Van minder belang voor de geschiedenis van het tijdvak is Bilderdijk's laatste deel, waarin de felle Orangist verklaarde zich niet te willen bemoeien met wat er „in de zoogenaamde Bataafsche Republiek omging”, het werk eener „koortsige ijhoofdigheid en worsteling om den roof der Natie te deelen” ²⁾, wat hem niet verhindert eenige hatelikheden over een paar hoofdpersonen als Paulus Hahn te zeggen. Van Kampen ³⁾ en Bruining ⁴⁾ geven slechts een kort overzicht. De onvoltooide staatkundige geschiedenis der Bataafsche Republiek van C. L. Vitranga ⁵⁾ is vooral belangrijk wegens het gebruik daarin gemaakt van de papieren van des schrijvers vader, den bekenden elburgschen federalist Herman Hendrik, wien zijn zoon een uitvoerig Gedenkschrift ⁶⁾ wijdde.

De eerste periode uit dit tijdvak beschreef in zeer algemeene trekken Appellius in zijn anoniem verschenen boekje De omwenteling

¹⁾ Bijdr. en Meded. Hist. Gen., dl. XIII (1892), blz. 174 vlg.

²⁾ Geschiedenis des Vaderlands, dl. XII, blz. 103.

³⁾ Verkorte Geschiedenis, 2 dl. (Amst. 1827).

⁴⁾ Geschiedenis der Nederlanden, 2 dl. (1825).

⁵⁾ 3 dl. (Arnhem, 1858—1864).

⁶⁾ Arnh. 1857.

van 1795 ¹⁾, waarin de talentvolle moderaat de staatsregeling van 1801 prijst en de omwenteling zelve in hare tekortkomingen gispt met ernstige klachten over de wijze, waarop hare leiders in 1795 te werk gingen, en over hun verzuim om van de gunstige gelegenheid tot staats hervorming gebruik te maken; hij laat ook protest hooren tegen de „overdreven eenheid” van 1798 en tegen de algemeene vrees voor algemeene belastingen. De vurige revolutionnair en democraat Vonck gaf in zijne Geschiedenis der landing van het Engelsch-Russische leger ²⁾ daarentegen uiting aan zijn afkeer van de reactionnaire en gematigde elementen en richtte zich vooral tegen den volgens hem onbekwamen en onvertrouwbaren Daendels, die daarentegen bij Van der Aa genade vond. Van der Palm's ³⁾ beroemd Gedenkschrift van Neerlands herstelling, prachtig van taal, geeft de indrukken over de bevrijdingsperiode van een bekwaam en gematigd voorstander der moderne denkbeelden, met de monarchie geheel verzoend.

Voor de economische geschiedenis dezer periode is zeer belangrijk Metelerkamp's Toestand van Nederland in vergelijking gebracht met die van eenige andere landen in Europa ⁴⁾, eene staathuishoudkundige beschrijving als „overzicht” bewerkt, daar hem de statistieke gegevens veelal ontbraken; algemeene toestand, handel en nijverheid, financiën en verdedigingsmiddelen worden achtereenvolgens behandeld, soms met zekere oppervlakkigheid en gebrek aan inzicht. Andere gegevens over dit onderwerp zijn te vinden in de geschriften van Van Ouwerkerk De Vries ⁵⁾ en enkele reisbeschrijvingen uit dezen tijd, b. v. die van Fell ⁶⁾ van 1800. Bovenaan staat echter onder de bronnen van dezen aard het onwaardeerbare *Aperçu sur la Hollande*, samengesteld door den franschen intendant-generaal baron d'Alphonse na zijne inspectiereis door de hollandsche departementen in 1811 ⁷⁾. Deze voortreffelijke administratieve ambtenaar der fransche regering geeft daarin, na een overzicht over de lands-

¹⁾ Leiden, 1801.

²⁾ 1 dl. (Haarl. 1801).

³⁾ Amst. 1816.

⁴⁾ 2 dl. (Rotterdam, 1804). Vgl. Elias, blz. 7 vlg.

⁵⁾ Verhandeling over de oorzaak van het verval des Nederlandschen handels (Haarlem, 1827).

⁶⁾ Reize door de Bat. Republiek (Haarlem, 1846).

⁷⁾ Bijdragen tot de statistiek van Nederland, Nieuwe Volgreeks, dl. I ('s-Grav. 1900).

geschiedenis en een uitvoerige oro-topo-hydrographische beschrijving, gedetailleerde opgaven omtrent bevolkingcijfers, traktementen der ambtenaren, sterfte- en geboortelijsten, brandweer, leger en marine, daarna over den toestand van landbouw en veeteelt, vervolgens van de nijverheid, den handel en zijn toekomst, de belastingen, de voornaamste steden, gemeenten en monumenten — alles bewerkt naar in boeken en archieven opgeteekende gegevens, berichten van anderen en eigen waarneming.

Een eigenaardig verschijnsel uit de eerste jaren van dezen tijd (tot 1802) is de groote beteekenis der periodieken als bronnen voor geschiedkundig onderzoek ¹⁾.

De val der regentenheerschappij, die de couranten en tijdschriften op staatkundig gebied na den Patriottentijd zeer in den band had gehouden gelijk zij reeds in de 17de eeuw nu en dan en sedert 1723 door een voortaan gehandhaafd plakkaat der Staten-Generaal „de licentie der courantiers” had ingetoomd, gaf het aanzijn aan een aantal nieuwe dagbladen en tijdschriften, van welke de eerste nog slechts bij hooge uitzondering en dan nog zeer summiere staatkundige beschouwingen bevatten en zich meestal bepaalden tot het geven van min of meer in de eene of andere richting gekleurde berichten naast verslagen van het ter Nationale Vergadering behandelde, zee-tijdingen en advertentiën.

Als geschiedkundige bronnen veel belangrijker waren voor deze periode de tijdschriften, naast welke wegens de thans bestaande meerdere vrijheid van schrijven en spreken, waaronder men zich in de veelgelezen weekbladen gemakkelijk kon uiten, de onder den druk der regentenheerschappij dikwijls zeer talrijke en soms belangwekkende pamfletten in getal en beteekenis afnamen, al verdwenen zij op verre na niet.

Onder die tijdschriften waren er vele, die slechts een kort bestaan hadden. De zakelijke Advocaat der Nationale Vrijheid, Valckenaer's orgaan, leefde van Nov. 1795 — Mei 1796; Van Hamelsveld's Vraagal, had zijn gemoedelijk moraliseerend bestaan sedert 1791 drie jaren later moeten opgeven, maar herleeft in Januari 1795 glorieus om in 1797 vragensmoede te verdwijnen. Zoo ging het ook den Vriend

---

¹⁾ Elias, blz. 22 vlg.

des Volks van 1795, waaraan Van der Palm medewerkte, en den meer democratischen Republikein (1795—97). De onvermoeide T'Hoën deed zijn (Nieuwen) Post van den Neder-Rhijn (1795—1799), de voortzetting van het bekende patriotsche blad, tijdelijk herleven. Valekenauer's en Vreede's jacobijnsche vrienden schreven felle ver-
toogen in De Democraten (1796—1798). De Politieke Opmerker, de Domkop, de Politieke Sleeper traden in 1795 op als organen der jacobijnsche clubs en voorstanders eener krachtige democratische revolutie. Heraclyt en Democryt (1796—1798) verdedigden daarentegen weder de beginselen der gematigden tegenover de „heete Patriotten”, onder leiding van den frieschen griffier Dibbets. De felle Politieke Blixem en de gelijkgezinde Politieke Donderslag, Revolutionnaire Vraag-al en Constitutioneele Vlieg, de niet zeer kieskeurige organen van Van Leeuwen, Vonck en Hesper richtten zich tegen alle gematigdheid van dien aard en traden in de dagen der democratische zegepraal 1797/8 openlijk als partijbladen op. Bernardus Bosch deed in 1800 den Burger Politieke Blixem en later den Heer Politieke Blixem opstaan met scherpe aanvallen op de reactie, die in het Nationaal Magazijn van 1801/2 de nieuwe constitutie van het Staatsbewind voorbereide en later de denkbeelden van Besier, Spoor en de hunnen bleef verdedigen. De Janussen zetten tot in 1802 hun in den Patriottentijd begonnen bestaan voort en bleven met de Argussen en andere „scherpziende” organen kritiek oefenen op wat zij zagen. Van Woensel's humoristisch jaarboekje De Lantaarn (1792—1801) zette de overlevering der oude Spectators niet onverdienstelijk voort en gispte de gebreken des tijds.

Met de zegepraal der reactie in 1802 eindigt deze periode van tijdschriften-literatuur, waarvan Sautijn Kluit de gelukkige beschrijver geworden is in tal van kleine zorgvuldige studiën op dit gebied. Sedert is het woord der kritiek op de bestaande toestanden weder voornamelijk aan de nog nu en dan verschijnende pamfletten, die echter veel minder talrijk uitkwamen dan te voren, want de thans op elkander volgende, van revolutie afkeerige regeeringen verhinderden de ontwikkeling der voor de reactie gevaarlijke journalistiek en maakten aan het bestaan van sommige harer producten een snel einde. Onder koning Lodewijk nam de drukpersvervolgung

1) Kruseman, De Fransche wetten op de Holl. drukpers (1806—1814).

zeer toe in verband met de invoering van op de fransche gelijkende wetten vooral onder den invloed van den tegen de uitspattingen der journalistiek toen reeds wakenden Van Maanen, den feitelijken leider der justitie op dit terrein. En de fransche censuur van het tijdvak der annexatie liet niet de minste vrijheid op dit gebied. Zij vernietigde ook een groot aantal vrij onschadelijke couranten ¹⁾. Elk departement mocht slechts één eigenlijke courant bezitten, welker staatkundige berichten woordelijk aan den parijischen *Moniteur* moesten ontleend worden; plaatselijke advertentiebladen mochten alleen onder toezicht van den franschen minister van binnenlandsche zaken en den prefect nog gerechtelijke aankondigingen, handels-tijdingen en familieberichten geven. Van de letterkundige tijdschriften, die onder koning Lodewijk nog 20 in getal waren, bleven er slechts drie bestaan onder een franschen titel. Zoo hield de invloed der periodieke pers natuurlijk ook geheel op en komt deze in die dagen als geschiedkundige bron zoo goed als niet in aanmerking.

* * *

Voor de tweede periode onzer geschiedenis, in dit deel behandeld hebben wij de beschikking over veel minder bronnen. De omzichtigheid, om niet te spreken van vrees voor openbaarheid, waarvan dit tijdperk vol is, heeft later ook de nakomelingen van hen, die in het staatkundig leven van toenmaals een rol speelden, dikwijls weerhouden van het openbaar maken der gegevens, die konden dienen tot toelichting van wat er was voorgevallen. Eerst in den laatsten tijd schijnt ook voor deze periode die schroom eenigszins te wijken, nu de kleinzonen van hen, die toen in het staatsbestuur medewerkten, minder bezwaar zien in het openen hunner familie-archieven en de staat zelf de archieven der ministerieele departementen tot 1830 in het Rijksarchief heeft geplaatst, terwijl ook andere deelen zijner archivale verzamelingen voor dezen tijd iets gemakkelijker toegankelijk worden gemaakt.

Zoo komt het, dat wij voor deze periode nog slechts op een gering aantal eigenlijke bronnenverzamelingen kunnen wijzen, ofschoon

---

¹⁾ Naber, *Geschiedenis der inlijving*, blz. 147 vlg.

voor de belgische zaken na 1830 vooral van België zelf veel in het licht is gezonden.

Van officieele gegevens bezitten wij allereerst de in de Nederlandsche Staatscourant en het Journal officiel du gouvernement de la Belgique (1814/5) en later in de Gazette générale, sedert 1818 Journal général du Royaume des Pays-Bas, na de Novemberdagen van 1813 opgenomen stukken, proclamatiën, besluiten enz., waarnaast de sedert 1821 in de „bijvoegsels”, later „Bijblad” opgenomen Handelingen der Staten-Generaal genoemd moeten worden. De ijverige directeur van het Bijblad Noordziek vulde deze gegevens aan door zijne nauwkeurige uitgave der Handelingen van de Staten-Generaal ¹⁾ na 1815 tot 1847, samengesteld met behulp der Kamerarchieven, der oudere dagbladen, waarin de redenaars hunne redevoeringen deden opnemen, enz. De zwolsche secretaris Luttenberg, die een verzameling wetten, besluiten, reglementen enz. betreffende den burgerlijken stand, den waterstaat, de politie, de schutterijen enz. bewerkte ²⁾, begon ook de uitgave van een vervolg op het Groot Plakkaatboek in zijne Verzameling van Wetten betreffende het openbaar bestuur ³⁾ en een zeer nuttig Register der wetten en besluiten betreffende het openbaar bestuur, voortgezet door Schuurman e. a. ⁴⁾. De oud-griffier van Zuid-Holland Ten Zeldam Ganswijk gaf een aantal Bijdragen tot de geschiedenis van het Staatsbestuur ⁵⁾ naast zijn Handleiding tot de kennis van het Staatsbestuur of beredeneerd alphabetisch register van vaderlandsche wetten en besluiten. Een officieele verzameling is te achten Verstolk van Zoelen, Recueil de pièces diplomatiques relatives aux affaires de la Belgique en 1830/2 ⁶⁾, het werk van den nederlandschen minister van buitenlandse zaken zelve; ook de belgische Histoire parlementaire du traité de paix de 1839 ⁷⁾.

De archivale bronnen liggen wederom nog grootendeels verscholen

¹⁾ 's Grav. 1863 vlg. Vgl. zijne uitgaven over allerlei wetten in dezen tijd.

²⁾ 5 dl. (Zwolle 1840—43), loopende van 1796 tot 1839.

³⁾ Zwolle, 1838—1839, 2de uitg. 1871 vlg.

⁴⁾ Zwolle, 1881 vlg.

⁵⁾ 2 dl. (Dordr. 1847/8).

⁶⁾ 7 dl. (Dordr. 1830—1835).

⁷⁾ 3 vol. (La Haye, 1831—1833).

⁸⁾ 2 vol. (Brux. 1839).

in de archieven des Rijks en zijn voor een groot deel nog niet algemeen toegankelijk. Een gedeelte daarvan was onder het bereik van den amsterdamschen advocaat en hoogleeraar De Bosch Kemper, die het gebruik van maakte voor zijn uitnemende staatkundige Geschiedenis van Nederland tot 1830 en voor zijn lateren even voortreffelijken arbeid over de Staatkundige Geschiedenis van Nederland na 1830¹⁾, beide verrijkt met belangwekkende Letterkundige Aanteekeningen, voor het laatste werk telkens achter ieder deel geplaatst. Deze Staatkundige Geschiedenis is voor deze periode bovendien voor een goed deel gegrond op aanteekeningen, mededeelingen, mondeling en schriftelijk, van tal van toen levende nederlandsche staatslieden, onder wie in de eerste plaats Johan Melchior Kemper, zijn vader, moet genoemd worden. J. M. Kemper's Verhandelingen, Redevoeringen en Staatkundige Geschriften zelve, voornamelijk betreffende dezen tijd, zijn door den zoon uitgegeven²⁾.

Van niet minder belang voor de geschiedenis van den tijd zijn de beide laatste deelen van Van Hogendorp's Brieven en Gedenkschriften³⁾, die met Van Hogendorp's Bijdragen tot de huishouding van den staat⁴⁾ en zijne brochures uit de dagen van den belgischen opstand een uitnemend geheel vormen zoowel voor de kennis van den voortreffelijken staatsman zelve als voor die der tijdsomstandigheden. Daarnaast staan op het voor dezen tijd bijzonder rijk biografisch gebied de bovengenoemde brievenverzamelingen van Falck, die van Thorbecke (1830—2)⁵⁾, het voor de geschiedenis van letteren en geestesbeweging merkwaardige Dagboek van Willem de Clercq⁶⁾ en de door Sirtema van Grovestins verzamelde Notice et souvenirs biographiques van Van der Duyn van Maasdam en Van der Capellen, later vertaald als Gedenkschriften⁷⁾ die beide bekende staatslieden, die met de regeeringswijze van koning Willem I niet ingenomen

¹⁾ 5 dl. (Amst. 1873—1882).

²⁾ 3 dl. (Amst. 1835/6).

³⁾ 2 dl. ('s Grav. 1901/2).

⁴⁾ Uitg. Thorbecke, 10 dl. ('s Grav. 1854); oorspr. uitg. 10 dl. ('s Grav. 1818—1825).

⁵⁾ Uitg. Groen van Prinsterer (Amst. 1873).

⁶⁾ Haarlem, z. d.

⁷⁾ St. Germ. 1852. Vgl. De Jonge, Examen d'une notice et de souvenirs biographiques (La Haye, 1852).

⁸⁾ Amst. 1853, 2de druk 1857.

waren, terwijl de uitgever zijn nog minder met 's Konings denkbeelden strookende eigen gevoelens en ondervindingen in voorrede en aantekeningen niet verborg. Bij deze geschriften van persoonlijken, van biografischen aard sluiten zich gevoegelijk aan het voortreffelijk gestelde Leven van Willem II door Bosscha ¹⁾, geput uit de archieven van dien vorst en uit persoonlijke herinneringen des schrijvers, en het derde deel van De Bas' groote werk over prins Frederik der Nederlanden, voor den lateren tijd minder uitvoerig dan voor den vroegeren maar ook hier voortdurend puttend uit de schatten van het Huisarchief der koningin en dat van prins Frederik zelven, waaraan talrijke aanhalingen uit dagboeken en brieven in den tekst, belangrijke bijlagen enz. zijn ontleend. Daarnaast zijn te noemen de Vertraute Briefe über das Königreich der Niederlande ²⁾ van Eleuterophilos, pseudoniem van den republikeinschgezinden Striek van Linschoten, die in deze uitvoerige reisbeschrijvingen in brieven vele dikwijls bittere opmerkingen van algemeenen, persoonlijken en statistieken aard invlecht. Zoo gaf H. von Gagern: Das Leben des Generals Friedrich von Gagern ³⁾, die evenals de uitgever zelf van het boek tijdens Willem I een zoo belangrijke rol speelde; generaal Knoop behalve eenige studiën van krijgskundigen aard zijne Herinneringen aan 1830 ⁴⁾. Uit Thorbecke's papieren trok Fredericq voor een deel zijn werk over de jeugd van Thorbecke ⁵⁾.

Pierson's Oudere Tijdgenooten ⁶⁾ zijn vooral van belang voor de geschiedenis van het geestelijk leven na 1830. De Correspondance diplomatique van De Talleyrand ⁷⁾ met de veelbesproken Mémoires ⁸⁾ van dien staatsman, welke laatste met groote omzichtigheid te gebruiken zijn, mogen als bronnen van den eersten rang aangemerkt

---

¹⁾ Amst. 1852, 2de uitg. 1854, 3de uitg. 1865.

²⁾ 3 Bde, (Germania (Mainz) 1818); vert. onder den titel Herinneringen 2, dl. (Amst. 1855).

³⁾ 3 Bde, (Leipz. 1855/8); vgl. H. von Gagern, Mein Antheil an der Politik, 2 Bde (Stuttg.-Leipz. 1823—1845).

⁴⁾ 's Grav. 1886.

⁵⁾ 's Grav. 1906.

⁶⁾ Amst. 1888.

⁷⁾ Vol. I (ambassade de Londres), ed. Pallain (Paris 1891).

⁸⁾ 5 vol., ed. De Broglie (Paris 1891/2).

worden. Niet minder belangwekkend zijn de Denkwürdigkeiten van den arts en vertrouwde van koning Leopold, Von Stockmar ¹⁾.

Van volstrekt biografischen aard zijn hier onder de bronnen voor de geschiedenis van den tijd aan te merken een aantal der Levensberichten, uitgegeven door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, die verscheidene staatslieden en letterkundigen uit dezen tijd onder hare leden telde, en verder de serie van Juste's *Fondateurs de la Monarchie Belge*, waarin Rogier, Lebeau, Le Hon, De Brouckère, De Gerlache, Surllet de Chokier, De Potter, Nothomb en andere belgische leiders uitvoerig behandeld zijn ²⁾. Lebeau's *Souvenirs personnels* ³⁾, De Potter's gelijknamig werk ⁴⁾, de *Mémoires van Goblet d'Alviella*, van Van der Meere, van Pletinckx en vooral Discailles, Charles Rogier ⁵⁾, leveren in hun eerste gedeelte belangrijke gegevens ook voor onze geschiedenis ⁶⁾ die met die der eerste jaren van het koninkrijk België zoo nauw samenhangt.

Kort vóór en in dien tijd beginnen ook de vroeger in hoofdzaak slechts nieuwstijdingen bevattende couranten naast de omstreeks 1820 en 1830 talrijke staatkundige brochures, beide de verdere ontwikkeling der oude pamflet- en politieke tijdschriften-literatuur vertegenwoordigend, een belangrijke rol te spelen als bronnen voor geschiedkundige kennis. De *Arnhemse Courant* en *Het Handelsblad* worden reeds omtrent 1820 staatkundige bladen met hoofdartikelen van min of meer vrijzinnige kleur, later ook de *Nieuwe Rotterdamse Courant*; nog krachtiger zijn dat tegen 1830 de weekbladen *De Noordstar*, geschreven door jonge advocaten als F. A. Van Hall en C. A. den Tex, en de nog openlijker radicaal-vrijzinnige beginselen verkondigende *Standaard van den jongen Donker Curtius* e. a., benevens de meer behoudende *Nederlandsche Gedachten* (1829—1832), voornamelijk van den jongen ambtenaar aan het kabinet des konings Groen van Prinsterer. *L'Observateur*, na 1816 een tijdschrift, en *Le Spectateur belge*, het blad van *De Foere*, waren vóór 1820 de voornaamste

¹⁾ Braunschweig, 1872.

²⁾ 22 vol. (Brux. 1866—1878).

³⁾ Brux. 1883.

⁴⁾ 2 vol. (Brux. 1839).

⁵⁾ 4 vol. (Brux. 1892—1895).

⁶⁾ Zie titels en data bij Pirenne, *Bibliographie de l'histoire de Belgique* (Brux. 1902), p. 226 suiv.

organen der belgische oppositie van katholieke, de *Mercure Surveillant* en *Nain Jaune*, later de *Libéral* en de *Vrai Libéral*, onder leiding van *Cauchois-Lemaire*, *Guyot* en *Arnault*, van liberale zijde. De *Courier des Pays-Bas* van den liberalen *De Potter*, *Ducpétiaux*, *Jottrand* e. a. (1821), de *Mathieu Laensberg* der luiksche liberalen (1824), de luiksch-maastrichtsche *Courier de la Meuse* (1820), de door geestelijken geleide *Catholique des Pays-Bas* (1826) en andere bladen zetten den strijd tegen de regeeringsbeginselen in de jaren vóór de Revolutie met steeds grooter heftigheid voort.

De regeering zelve, die de groote macht van de pers over de openbare meening zeer goed inzag, en, hoewel de „willekeurige censuur” als strijdig met „liberale denkwijze” beschouwend, reeds spoedig tot drukpersvervolgingen was overgegaan onder de op dit gebied van ouds weinig ontziende leiding van den minister van justitie *Van Maanen* ¹⁾, trachtte weldra ook van haar zijde van de machtige pers gebruik te maken om hare eigene denkbeelden onder de bevolking meer en meer ingang te doen vinden. Zij bediende zich daarbij vooral van de bedenkelijke hulp van den italiaanschen gelukzoeker *Libry Bagnano* ²⁾, kocht (1829) het *Journal de Gand*, richtte (1827) den *National* op en steunde in het geheim geldelijk de *Bredasche* en vele andere couranten om den invloed der partijbladen te breidelen; in het Noorden diende haar daarvoor in de eerste plaats het *Journal de la Haye*, dat als *Dagblad van Zuid-Holland* en 's *Gravenhage* weldra het behoudsgezinde regeeringsorgaan bij uitnemendheid werd. De *Bosch Kemper's Tijdsgeenoot* trachtte sedert 1841 als staatkundig tijdschrift aan gematigd vrijzinnige denkbeelden ingang te schenken tegenover de meer en meer veldwinnende vooruitstrevende liberale gezindheid.

In dezen tijd werden behalve *De Bosch Kemper's* groote werken een aantal geschiedboeken geschreven, die min of meer evenzeer als dit boek als bronnen voor de geschiedenis van den tijd kunnen gelden. Daaronder moeten genoemd worden het werk van den belgischen katholieken woordvoerder *De Gerlache*, *Histoire du royaume des Pays-Bas* ³⁾, dat van den gematigd liberalen jongen

¹⁾ Zie *De Bosch Kemper*, *Staatk. Gesch.* blz. 690. Vgl. *Sautijn Kluit*, *Dagbladvervolgingen in België* (*Bijdr. Vaderl. Gesch.*, 3de Reeks, dI. IV, blz. 307 vlg.)

²⁾ Zie boven, blz. 424.

³⁾ 3 vol., *Brux.* 1839, 4de ed. *Brux.*, 1875.

luxemburgschen diplomaat Nothomb, *Essai historique et politique sur la révolution belge*¹⁾, waarin vooral de diplomatieke verwickelingen op den voorgrond treden, dat van den belgischgezinden engelschen ooggetuige Charles White, *The Belgian Revolution*²⁾. Daartegenover stelde de staatsraad De Keverberg in zijn boek *Du royaume des Pays-Bas*³⁾ eene verdediging der nederlandsche regeering. Veel later verschenen de ten deele op persoonlijke herinneringen berustende *Histoire de la révolution belge de 1830* van De Bavay⁴⁾ en de *Histoire politique et militaire de la Belgique (1830/1)* van Huybrecht⁵⁾, Thonissen's *La Belgique sous la règne de Léopold I*⁶⁾, Hyman's *Histoire populaire du règne de Leopold I*⁷⁾ en zijne zeer belangrijke *Histoire parlementaire de la Belgique*⁸⁾, welker eerste deelen, de voortzetting zijner *Histoire politique et parlementaire du royaume des Pays-Bas*⁹⁾ ook over deze periode loopen, benevens Juste's uit origineele stukken en andere boekwerken samenvattende meer kleurlooze werken, met name *La révolution de 1830*¹⁰⁾ en *Le Congrès National*¹¹⁾. Pouillet behandelde met hulp van diplomatieke gegevens uit Parijs en Weenen *Les premières années du royaume des Pays-Bas*¹²⁾ en *Les débuts de la révolution belge de 1830*¹³⁾, waaraan ook De Kerchove de Denterghem een merkwaardige locale bronnenstudie, *Les préliminaires de la révolution belge en 1830*¹⁴⁾, wijdde.

De met deze dingen nauw samenhangende Tiendaagsche Veldtocht was het onderwerp der monografieën van Knoop¹⁵⁾, Wüppermann¹⁶⁾ en Den Beer Poortugael¹⁷⁾, welke laatste zijn werk, gegrond op het Dagboek zijns vaders, verrijkte met belangrijke bijlagen uit verschillende archieven. Van belgische zijde is daarover te raadplegen Niellon, *Histoire des événements militaires (1830—33)*¹⁸⁾, waarin ook

1) 2 vol. (Brux. 1833).

2) 2 vol. (Londen, 1835).

3) 3 vol. (La Haye, 1834).

4) Brux. 1873.

5) Brux. 1856.

6) 3 vol. (Louvain, 1861).

7) Brux. 1865.

8) 6 vol. (Brux. 1877/80).

9) Vol. I (Brux. 1869).

10) Brux. 1872.

11) 2 vol. (Brux. 1880).

12) *Revue Générale*, 1896. Vgl. zijn: *La Sainte Alliance et le royaume des Pays-Bas (Congrès d'histoire, Paris, 1900)*.

13) *Revue Générale*, 1897.

14) *Revue de Belgique*, 1896.

15) Amst. 1857.

16) 's Gravenh. 1881.

17) 's Gravenh. 1906.

18) Brux. 1868.

in het bijzonder gehandeld wordt over de orangistische samen-zweringen van 1831, die het onderwerp uitmaken van een boek van Eenens, Documents historiques¹⁾.

Van nederlandschen kant bezitten wij over de algemeene geschiedenis dezer periode, behalve De Bosch Kemper's onschatbare werken, dat van Nuyens, Geschiedenis van het Nederlandsche volk van 1815 tot op onze dagen²⁾, in katholieken geest, en de ook voor dezen tijd wegens de toenmalige positie van den schrijver merkwaardige maar zeer kort samengevatte Geschiedenis des Vaderlands van Groen van Prinsterer; voor de Belgische Omwenteling in het bijzonder, na Bosscha's Belgische Revolutie³⁾, het met aanhalingen uit fransche en engelsche diplomatieke stukken ruim voorziene boek van Colenbrander, De Belgische Omwenteling⁴⁾. De voor de geschiedenis van dezen tijd zoo uiterst belangrijke zaken der Roomsche Kerk vonden eene met tallooze gegevens uit totnogtoe zoo goed als ontoegankelijke bronnen bewerking in het boek van den Jezuiet Dr. Albers⁵⁾, Geschiedenis van het herstel der hierarchie in de Nederlanden, in welks eerste deel een uitvoerige beschrijving van de onderhandelingen over het Concordaat voorkomt; van belgische zijde is aan de geheele periode uit dit oogpunt gewijd Terlinden's boek, Guillaume I et l'église catholique de la Belgique⁶⁾. Voor koloniale zaken raadplege men in de eerste plaats De Waal, Nederlandsch Indië in de Staten-Generaal sedert de Grondwet van 1814⁷⁾ en voor den Java-Oorlog het monumentale boek van Louw en De Klerek⁸⁾.

¹⁾ 3 vol. (Brux. 1875/6).

²⁾ 4 dl. (Amst. 1883/6).

³⁾ Leeuwarden, 1855.

⁴⁾ 's Gravenhage, 1905.

⁵⁾ 2 dl. (Nijm. 1903/4).

⁶⁾ Paris, 1906.

⁷⁾ 3 dl. ('s Gravenh. 1860/1).

⁸⁾ 4 dl. (Batavia, 1894—1906).

ALPHABETISCH REGISTER.

A.

Aalst, 333.
Abercromby, Ralph, 108, 109, 117, 118, 121.
Aberdeen, lord, 455.
Aboukir, 89.
Ackersdijk, 400.
Adair, 477.
Aebinga van Humalda, 295.
Aerschot, graaf van, 330, 338, 354.
Aken, 151, 309, 313, 377, 384, 453.
Alberda, 274.
Alblasserwaard, 398.
Alexandrië, 145.
Algiers, 195, 379.
Alliance, La Belle, 335.
Alliantie, Heilige, 376, 378, 419.
Alkmaar, 117, 120, 121, 235, 243, 274.
Almaraz, 247.
Almeloo, 116.
Almonacid, 247.
Alphen, Daniel van, 367, 408, 426.
Alphen, Hieronymus van, 98, 252.
Alphonse, d', 232, 233, 230, 240, 249, 252.
Alquier, 17.
Altena, 213, 218.
Alting, 33.
Ambon, 390.
Ambleteuse, 148, 166.
Amerika, Amerikanen, 92, 186, 195, 200, 204,
229, 236, 252, 266, 391, 393.
Amersfoort, 244.
Amiens, 93, 136, 163, 164.
Amstel, 75, 187.
Amstelland, 222.
Amsterdam, 30, 48, 75 vlg., 85, 92, 94, 107, 110,
115, 117, 121, 125, 142, 153, 155, 167, 171, 179,
183, 188, 193, 195, 199, 200 vlg.
l'Ange, 17.
Angelbeek, Van, 33.
Anjer, 203, 204.
Ans, 426.
Ansbach, 180.
Anslijn, 418.

Anthing, 380.
Antillen, 165.
Antoing, 386.
Antwerpen, 13, 186, 207, 208, 210, 215, 222, 242,
290 vlg., 306, 307, 327, 336, 385, 394, 447, 450
vlg., 467, 474 vlg.
Apeldoornsche Kanaal, 386.
Appelius, 37, 39, 158, 199, 215, 313, 349, 353, 357,
368 vlg., 408, 426 vlg.
Aranjuez, 247.
Ardenen, 291, 397.
Aremberg, 465.
Arnault, 365, 375.
Arndt, 265, 314.
Arnhem, 13, 116, 278, 280.
Assen, Van, 280.
Asser, 412.
Ath, 481.
Atjeh, 390.
Auchmuty, 237.
Augereau, 123 vlg., 128 vlg., 141.
Austerlitz, 168.
Aylva, Van, 295.

B.

Bachman, 275, 276.
Baden, 107.
Bagot, 419, 437.
Bakkerskil, 222.
Balkan, 257.
Bamberg, 105, 139.
Banda, 390.
Bandjermassin, 204.
Banjoewangie, 265.
Banka, 316, 381, 382.
Bantam, 236.
Barère, 365.
Baring, 217.
Bartels, 434.
Batavia, 33, 92, 164, 202, 237, 331, 382.
Bath, 208 vlg.
Bautersem, 477.
Bautzen, 265.

- Bayonne, 211.
 Bazel, 24, 291, 308.
 Beaufort, hertog de, 309.
 Beauharnais, Eugène de, 242.
     Hortense de, 173, 186, 199, 213,
     221, 225. Zie Holland.
 Beeckman, 477, 485.
 Beemster, 120.
 Berg, 191, 213, 215.
 Berge, Ten, 46.
 Bergen op Zoom, 13, 19, 191, 210, 216, 217, 290,
 292 vlg.
 Beieren, Otto, prins van, 461, 463.
 Beierland, Oud-, 262.
 België, 12, 85, 106, 109, 231, 254, 293, 307 vlg.,
 326 vlg., 341 vlg., 423 vlg., 470 vlg.
     Leopold I, koning van, 473 vlg. Zie
     Saksen-Coburg.
 Belliard, 470 vlg., 475 vlg.
 Benckendorff, 274, 290.
 Benkoelen, 382, 390.
 Bennigsen, 200.
 Bentheim, 151.
 Benthien, 260.
 Bentinck van Buckhorst, 270, 279, 288.
 Bentinck van Rhoon, 8, 26, 87, 106, 109, 117, 190.
 Berbice, 33, 165, 184, 315, 317.
 Berchem, 450, 458.
 Berezina, 260.
 Bergen, in N.-Holland, 118, 120.
     in Noorwegen, 127.
     (Mons), 292, 365, 394, 447, 481.
 Beringen, 477.
 Berkhey, Le Francq van, 188.
 Berlijn, 24, 105, 106, 109, 119, 120, 126, 135, 189,
 146, 182, 184, 237, 266, 454, 494, 499.
 Bernadotte, 208, 210, 257, 265, 266, 267, 269.
 Bernagore, 310.
 Berry, hertogin van, 493.
 Besier, 110, 119, 133, 147, 153, 159.
 Bessières, 210, 214.
 Betuwe, 202, 290.
 Beughem, Van, 310.
 Beurnonville, 66, 67.
 Beveland, Zuid-, 13, 207, 209, 214, 215.
 Beveren, De, 133.
 Beverwijk, 120, 121.
 Beyma, Van, 8, 39, 46, 58, 59, 61, 65, 68.
 Beytz, 232.
 Bicker, 45.
 Bielfeld, 119.
 Biesbosch, 219, 222.
 Billiton, 381, 390.
 Bilderdijk, 34, 101, 188, 189, 193, 229, 244, 245,
 256, 402 vlg.
 Binder, 363, 374.
 Biscaye, 247.
 Blanken, 30, 387.
 Blauw, 10, 13 vlg., 22, 80.
 Blauwberg, 165.
 Blok, 8, 45, 48.
 Bloys van Treslong, 64, 197.
 Blücher, 265, 266, 269, 291, 331 vlg.
 Bode, 65.
 Boecop, Van, 447, 450.
 Bogaers, 404.
 Boheme, 225, 266, 493.
 Bokhoven, 125.
 Boksmeer, 125.
 Bommelerwaard, 116, 217, 231, 398.
 Bonaparte, Jérôme, 154, 191, 265.
     Joseph, 137, 138.
     Louis, Lodewijk, 154, 163, 169, 172 vlg.,
     323, 325, 344, 412. Zie Holland.
     Napoleon, 89, 108, 123, 124 vlg.,
     135 vlg., 326, 328 vlg., 355, 385, 454.
     Zie Frankrijk.
 Bonhomme, 176.
 Bond, Deutsche, 313 vlg., 377 vlg., 461 vlg.,
 480, 490 vlg.
 Bordeaux, 192.
     hertog van, 437.
 Bordes, De, 159.
 Borger, 403, 405 vlg.
 Borkeloo, 116.
 Borneo, 390.
 Borsbeek, Robiano de, 422.
 Bosch, 45, 48, 78.
     De, 157, 189.
     Den, 19, 142, 252, 290, 291, 386.
     Van den, 399, 496.
 Bosveld, 46.
 Bouillon, 337, 470.
 Boulogne, 135, 166, 167, 180, 182.
 Bourbons, 291, 327, 383, 436 vlg., 461.
 Bourtagne, 231.
 Bourgogne, 291.
 Bouvier des Eclats 275.
 Boyen, 269.
 Braak, 31, 56.
 Braam, Van, 109, 113, 114.
 Brabant, 9, 11, 35, 39, 40, 59, 75, 156, 162, 165,
 176, 191, 200, 202, 206, 208, 210, 213, 215, 231, 252,
 254 vlg., 262, 298, 309, 313, 335, 384, 394 vlg.,
 444, 447, 450, 463, 467, 474, 478, 482 vlg., 489,
 495, 502.
 Braine le Comte, 332.
 Brandsen, 10, 133, 170, 172, 194.
 Breda, 191, 216, 217, 242, 290, 474.
     Van, 400.
 Bremen, 24, 91, 269, 271.
 Breslau, 265, 267.
 Bresson, 461, 462, 470.
 Brest, 62, 148, 166, 182.
 Briel, Den, 279.
 Brienen, Van, 273.
 Broc, De, 194.
 Broek, Le sage Ten, 417.
 Broglie, Maurice d', 326, 342, 347, 355, 361,
 362 vlg.
 Brouckère, De, 422 vlg., 433, 442, 457, 469.
 Bruce, 208, 209.
 Brugge, 388, 443, 447.
 Brugman, 429.
 Brugmans, 169, 189, 241, 244, 400.
 Brune, 111, 112, 115, 117, 118, 120 vlg., 182,
 190, 191.
 Brunings, 163, 387.
 Brunswijk, 24, 139, 332.
     hertog van, -Oels, 206.
 Brussel, 147, 273, 290, 292, 309 vlg., 328, 332 vlg.,
 349, 359, 363 vgl., 373, 384, 386 vlg., 394 vlg.,
 400, 407, 436 vlg., 461 vlg., 476, 500.
 Buchhorn, 140.

Budach, 33.
 Buelens, 418.
 Buitenzorg, 238.
 Bülow, Von, 269, 272, 280, 289, 290 vlg., 335, 460.
 Burmania, Van, 230. Zie Rengers.
 Bus de Ghisignies, Du, 392.
 Busch, 158, 200.
 Buys, 80, 83.
 Buyskes, 380.
 Bylandt, Van, 30, 106, 141, 189, 310, 443.
 -Halt, Van, 184.
 Bijleveld, 149, 153, 267.
 Byron, lord, 404 vlg.

C.

Cadix, 93.
 Cadore, hertog van, 213, 215, 216, 219, 224, 228.
 Cadzand, 242.
 Calais, 166.
 Calcutta, 316, 381.
 Callantsoog, 113.
 Cambacérés, 365.
 Cambon, 365.
 Campoformio, 89.
 Canarische eilanden, 203.
 Canneinan, 158, 159, 277, 289, 322, 371.
 Cannes, 323, 330.
 Canning, 389, 419.
 Capaccini, 414, 435.
 Capadose, 403.
 Capellen, Van der, 215, 234, 310, 312 vlg., 322,
 326, 330, 332, 346 vlg., 380, 383, 389,
 391 vlg.
 Van, 109, 113, 114, 379.
 Caraman, De, 223, 224.
 Carnot 10, 22 232, 375.
 Carlos, don, 495.
 Carteret, De, 201.
 Cassel, 406.
 Castlereagh, 264, 307, 308 vlg., 374, 883, 389.
 Castricum, 121.
 Caub, 291.
 Cauchois Lemaire, 367.
 Caulaincourt, 194.
 Cavaignac, 365.
 Celles, De, 233, 251, 262, 273, 408, 417.
 Ceilon, 33, 93, 135, 136, 138, 315, 316.
 Champigny-Aubin, 79, 82 vlg.
 Changuion, 270, 275 vlg.
 Ch remagne, 229.
 Charleroi, 332, 334, 336, 394, 481.
 Chassé, 205, 246, 332, 450, 457 vlg., 475, 487 vlg.
 Chateaubriand, 466.
 Chatham, lord, 207, 208.
 Châtillon, 308 vlg.
 Chaumont, 309.
 Cheribon, 204, 236, 238.
 Chevalier, 392.
 China, 391.
 Ciamberlani, 323, 342, 414.
 Cisalpijnische Republiek, 145.
 Ciudad Real, 247.
 Claes, 422.
 Clancarty, 311, 374, 380, 383.
 Clarisse, 406.
 Clercq, De, 244, 245, 330, 338, 344, 404.

Clifford, 426.
 Cloud, Saint-, 244.
 Cochin, 316.
 Cochon, 10, 12, 17.
 Cockerill, 395.
 Coevorden, 279, 290, 292.
 Collaert, De, 332.
 Colombo, 21, 33.
 Compagnie, Oost-Indische, 23, 33, 92, 95, 164, 203.
 Compiègne, 241.
 Condé, 336.
 Coninck, De, 330, 340, 341, 344, 359.
 Conrad, 163, 357.
 Constant Rebecque, De, 335, 376, 438, 449, 475.
 Cornwallis, lord, 137.
 Corsica, 379.
 Corvey, 140.
 Costa, Da, 403, 404.
 Coste, De la, 432, 444, 452.
 Curaçao, 127, 184, 393.
 Couperus, 133.
 Cras, 400, 412.
 Cuvier, 240.

D

Daendels, 14, 15, 27 vlg., 62, 69, 70, 78, 79 vlg.,
 107, 111 vlg., 143, 144, 190, 203 vgl., 236 vlg.,
 259, 267, 380, 383.
 Daine, 450, 475, 476 vlg.
 Danzig, 216, 267.
 Dam, Irhoven van, 123, 130.
 Daru, 232.
 Dassevael, 133, 158.
 David, 365.
 Davoust, 265 vlg., 290, 336.
 Deal, 28.
 Dechez, 458.
 Dedel, 490, 495, 497.
 Dedem van de Gelder, Van, 233, 234.
 Dedemsvaart, 337.
 Deforgues, 120, 122, 123.
 Deken, 101.
 Dekker, 163, 164, 202.
 Lelacroix, 67, 68 vlg., 78 vlg., 82.
 Delf, 75.
 Delft, 6, 141, 142, 244, 394.
 Delfzijl, 109, 278, 279, 290, 292, 388.
 Demerary, 33, 184, 315, 317.
 Denemarken, 248, 265.
 Dennewitz, 266.
 Desima, 381.
 Desjardins, 112.
 Devaux, 421.
 Deventer, 46, 241, 244, 278, 279, 292.
 Dibbets, 447, 450, 475, 489.
 Diebitsch, 454.
 Dieghem, 450.
 Diemen, 223.
 Diest, 476.
 Dietz, 139.
 Dipo Negoro, 392.
 Djokjakarta, 392.
 Dnieper, 259.
 Doeff, Hendrik, 381.
 Doesburg, 278, 280.
 Doetinchem, 209.

Dokkum, 238.
 Don, 117, 121.
 Donker Curtius, 263, 277, 422, 426, 428, 490.
 Doopsgezinden, 365.
 Doorn, Van, 230.
 Doornik, 347, 356, 394, 412, 447, 481.
 Dordt, Van, 116.
 Dordt, 46, 109, 134, 179, 217, 242, 279, 364, 338, 391.
 Dortmund, 140.
 Dotrengre, 330, 338, 341, 344, 366, 369, 408, 425.
 Dover, 478.
 Drepte, 35, 39, 40, 42, 74, 156, 176, 231, 279, 298, 398, 436.
 Dresden, 265, 266.
 Drontheim, 127.
 Dubois, 330, 342.
 Ducange, 67, 68 vlg., 78 vlg.
 Duchâtel, Albéric, 427.
 Ducpétiaux, 412, 421, 422, 443.
 Duinkerken, 148.
 Duitschland, 73, 94, 125, 135, 145, 154, 165, 188, 194, 200, 206, 225 vlg., 333, 373.
 Duiveland, 208.
 Dumbar, 39, 46, 133.
 Dumonceau, 15, 28 vlg., 42, 111, 112, 115, 125, 143, 158, 167, 181 vlg., 201, 208, 210, 214, 224, 232.
 Dumont-Pigalle, 17.
 Duncan, 63, 109, 112.
 Dupont-Chaumont, 158, 186, 187, 199.
 Durango, 53.
 Duvillers-Duterrage, 232.
 Duyn van Maasdam, Van der, 270, 75 vlg., 294, 317, 345, 353, 359.
 Dwina, 259.
 Dijck, Ant. van, 402.
 Dijkmeester, 402.

E.

Eberstein, 65.
 Eems, 74, 93, 197, 200, 231, 373.
 Egypte, 108, 123.
 Eindhoven, 450.
 Elba, 291, 380.
 Elbe, 93, 182, 190, 191, 262, 268, 269.
 Elphinstone, 33.
 Elout, 164, 203, 225, 230, 294, 295 vlg., 333, 341, 344, 380, 389 vlg., 409, 412, 432.
 Elzas, 332.
 Emden, 91, 117, 235, 396.
 Emmerik, 107.
 Ems Occidental, 231.
     Oriental, 231, 233.
 Ende, Van den, 162, 20.
 Engeland, 15 vlg., 108, 163 vlg., 181 vlg.
     George III, koning van, 23, 24, 145.
     Victoria, koningin van, 496.
 Enkhuizen, 113, 254, 396.
 Enschedé, 116.
 Erasmus, 244.
 Erfurt, 257.
 Ermerins, 16, 84, 110, 130, 131.
 Essen, 113.
 Essequibo, 33, 165, 315, 317.
 Esterhazy, 460.
 Estramadura, 247.
 Eustatius, St., 127, 185.

Exmouth, lord, 202, 379.
 Eyk, Van, 401.
 Eykenbroek, 65.
 Eylau, 190.

F.

Faber, Zie Van Riemsdijk.
 Fabricius, 501.
 Falck, A. R., 234, 245, 267, 270, 273, 274 vlg., 282, 311, 312 vlg., 322, 330, 343, 349, 355, 359, 367, 374, 389 vlg., 412 vlg., 432, 456, 461 vlg., 480, 482 vlg.
 Fagel, Hendrik, 23, 106, 107, 117, 267, 282, 294, 314 vlg.
     Jacob, 230, 313, 330, 389.
 Federalisten, 46, 51 vlg., 64 vlg.
 Feith, 101, 157, 188, 189, 403, 404.
 Fendall, 382.
 Fennekol, 65.
 Fichte, 265, 403.
 Finland, 253.
 Flament, 241.
 Florent Guyot, 111, 122.
 Fock, Hermanus, 270.
 Foere, De, 362, 471.
 Fokker, 72, 73, 82, 83.
 Fontainebleau, 190, 234, 291.
 Foreest, Van, 158.
 Fouché, 111, 217.
 Franckenberg, 310.
 Franeker, 161, 241.
 Frankfort, 280, 281, 377, 496.
 Frankrijk, Lodewijk XVI, koning van, 68, 89.
     Lodewijk XVIII, koning van, 291 vlg., 327, 330, 337.
     Karel X, koning van, 379, 421, 436 vlg.
     Louis Philippe, koning der Franschen, 437 vlg., 463 vlg., 486 vlg., 496.
 Frederiksoord, 399.
 Friedland, 190.
 Friesland, 35, 39, 40, 42, 46, 59, 61, 74, 92, 94, 107, 112, 162, 176, 231, 233, 274, 298, 323, 395, 398.
 Frijkenius, 33.
 Fulda, 140, 268, 319, 351.
 Fijnje, Wybo, 8, 57, 65, 72, 76, 77, 79, 81, 82, 85.

G.

Gagern, Friedrich von, 230, 303, 313 vgl., 377.
 Geel, 476.
 Geelvink, 45, 395, 398.
 Geen, Van, 392, 476.
 Gelderland, 39, 40, 75, 107, 116, 124, 163, 176, 231, 233, 280, 298, 314.
 Gemert, 125.
 Gendebien, 330, 338, 341, 369, 434, 442, 444 vlg., 459, 463, 469.
 Generaliteitslanden, 7.
 Genève, 104.
 Gennep, 231.
     Van, 230, 498.
 Gent, 310, 326, 330, 332 vlg., 347, 356, 362, 364 vlg., 386 vlg., 394 vlg., 413, 422, 449, 463, 469, 471.
     Pacifatie van, 106, 313.
 Gérard, 477 vlg., 488.
 Gerlache, De, 422, 425, 430, 446, 469.

Gevers, 51, 67, 69.
 Ghert, Van, 414.
 Gibraltar, 243.
 Gilquin, 113.
 Givet, 314, 478.
 Glavimans, 31.
 Gneisenau, 265, 268, 334.
 Goblet, 485 vlg.
 Gobbelschroy, Van, 301, 414, 416 vlg., 427, 432, 446, 452.
 Gockinga, 153.
 Goeree, 109.
 Goes, Van der, 110, 118, 120, 123, 131, 132 vlg., 158, 176, 177, 194.
 Goethe, 405.
 Gogel, 78, 82, 97, 110, 126, 130, 148, 149, 158 vlg., 170, 177 vlg., 190, 197, 198, 230, 231, 233, 249, 273, 325, 407.
 Gohier, 195.
 Goldberg, 59, 158, 170, 177, 184, 349.
 Goltz, Van der, 322, 349, 359, 438.
 Gorkum, 12, 13, 235, 242, 276, 278, 279, 290 vlg.
 Goubau d'Hovorst, 349, 361, 414, 416 vlg., 427.
 Gouda, 244, 279.
 Goudriaan, 387.
 Graaff, Van de, 33.
 Graham, Thomas, 290, 291 vlg.
 Grasveld, Van, 22, 164, 203.
 Grave, 19, 244, 290, 292.
 Grant, 270.
 Grebbe, 167, 182.
 Grégoire, 365, 448.
 Grevelingen, 219.
 Grey, 460 vlg.
 Griekenland, 420, 470.
 Grimm, 403.
 Grisnez, 166.
 Grissee, 202, 203.
 Groen van Prinsterer, 425, 428, 492.
 Groenloo, 116.
 Groningen, 22, 39, 40 vlg., 74, 92, 94, 107, 112, 176, 231, 233, 235, 241, 272, 279, 298, 388, 395, 436.
 Grossbeeren, 266.
 Grouchy, 335.
 Guadeloupe, 315, 317.
 Guericke, Van, 113.
 Guizot, 502.
 Gulik, 307, 309.
 Guyana, 138, 150.
 Guyet, 367.
 Gyselaer, De, 133.

II.

Haack, 304.
 Haarlem, 70, 118, 143, 162, 163, 224, 225, 235, 243 vlg., 274, 278, 394, 403.
 Haarlemmermeer, 75.
 Haersolte, 45, 84, 110, 118, 133.
 Hahn, 8, 29, 37, 46, 48, 49 vlg., 61.
 Halen, Juan van, 445, 448 vlg.
 Hall, Van, 133, 189, 234, 263, 404, 428.
 Hals, Frans, 402.
 Hamaker, 400.
 Hamburg, 11, 91, 216, 224, 226, 265, 267, 271, 278, 290.

Hameln, 183, 184.
 Hamelsveld, Van, 46, 48, 51, 52, 98, 102.
 Hamptoncourt, 104, 105.
 Hannover, Hannoveranen, 23, 24, 29, 145, 180, 182, 183, 332, 377.
 Hanzesteden, 467.
 Hardenberg, 265, 314, 366.
 Harderwijk, 241.
 Haringvliet, 208.
 Harlingen, 30, 388, 397.
 Harris, lord, 105. Zie Malmesbury.
 Hartsinck, 163, 164, 202.
 Hartogh, 51.
 Hasselt, 84.
 Van, 477.
 Haus, 400.
 Haye Sainte, La, 335.
 Heeckeren van Enghuizen, Van, 103.
 van Suyderas, Van, 106, 116, 141.
 Heerde, 144.
 Heerd, Van, 295.
 's Heerenberg, 191.
 Heerkens Hondebeek, 295.
 Heim, Van der, 176, 217, 224.
 Helder, Den, 107, 110, 113, 115, 117, 122, 138, 243, 274, 278, 279, 290, 292.
 Helena, St., 334, 336.
 Hellevoetsluis, 242, 290.
 Helmers, 101, 171, 189, 228, 245, 256, 403 vlg.
 Helmond, 450.
 Hemert, Van, 189, 400, 403.
 Henegouwen, 333, 335, 395.
 Heringa, 406.
 Hermann, 103, 118.
 Hessen, 182, 206.
 Heusde, Van, 400.
 Heusden, 290.
 Heyligers, Cort, 203, 214, 448, 450.
 Hill, 332.
 Hoche, 65, 66.
 Hoen, 't, 275.
 Hoeth, 84, 110, 129.
 Hoeven, Van der, 279.
 Hoffman von Fallersleben, 403.
 Hogendorp, Dirk van, 164, 193, 203, 204, 230, 233, 259, 267, 403.
 G. K. van, 129, 134, 164, 176, 193, 203, 234, 245, 358, 366 vlg., 391, 399, 408 vlg., 458.
 J. F. van, 275.
 Willem van, 403.
 Hohenlinden, 135.
 Holland, 23, 26 vlg., 156, 176, 183, 191, 192, 195, 201, 206, 298.
 koning van. Zie Bonaparte, Lodewijk en Louis.
 Hortense, koningin van. Zie Beauharnais.
 Noord-, 112, 231, 243, 279, 321.
 Zuid-, 231.
 Holstein, 200.
 Holtius, 400.
 Holvoet, 330, 338, 339 vlg.
 Hon, Le, 422, 425, 442, 452.
 Hont, 19.
 Hooff, Van, 46, 48, 52, 56 vlg., 67, 84, 87, 110, 158, 176.

Hooft, Corver, 426, 428 vlg.
 Hoogstraten, Van, 133, 263, 267, 270 vlg., 294 vlg., 318, 320 vlg., 329, 343 vlg.
 d'Hoogvorst, Van der Linden, 443 vlg., 448 vlg.
 Hoop, A. van der, 403.
 Van der, 8, 270, 273, 322, 348.
 Hoorn, 30, 118.
 Hope, 183, 217, 310.
 Horst, De, 308.
 Huber, 18, 40, 46, 133.
 Hugo, Victor, 405.
 Huissen, 139, 191.
 Huisduinen, 113.
 Hulshoff, Maria Aletta, 171.
 Hultman, 133, 158, 280.
 Humboldt, 265.
 Huygens, Bangeman, 184.

I.

Ierland, 62, 63, 73, 112.
 Imhoff, Van, 295.
 Indië, Achter-, 163.
 Oost-, 33, 55, 92, 93, 150, 163, 164, 180, 202, 237, 315, 316, 353, 359, 380, 381 vlg., 388 vlg., 419, 426, 496.
 Voor-, 33, 163, 390.
 West-, 56, 92, 95, 316, 380.
 Inn, 206.
 Issel, Bouches de l', 231. Zie Overijsel.
 Supérieur, 231.
 Issny, 203.
 Italië, 17, 89, 105, 135, 266, 378 vlg., 417, 454 vlg.

J.

's Jacob, 371.
 Jacobijnen, 65, 80, 103, 111, 431.
 Janneson, 233.
 Janssens, 164, 165, 184, 226, 230, 233, 236 vlg., 322, 359.
 Japan, 381.
 Java, Javanen, 33, 92, 112, 127, 163 vlg., 202, 203, 204, 236 vlg., 381 vlg., 391 vlg., 423, 426.
 Jena, 182.
 Jezuïeten, 326, 346, 355, 415, 431.
 Jervis, 89.
 Jever, 190.
 Joden, 49, 141, 370.
 Joha, 40.
 Jolly, 449.
 Jong, De, 114.
 Jonge, De, 270, 272, 275 vlg., 292.
 Lublink de, 46, 49, 133, 162.
 Jottrand, 421, 449.
 Joubert, 68, 69, 70, 73, 78, 79, 81, 82.
 Jumel, 237.
 Jura, 291.

K.

Kaap de Goede Hoop, 21, 33, 55, 135, 138, 164, 184, 307, 308, 315, 316.
 Kaapstad, 165.
 Kampen, 274.
 Nic. van, 403.
 Kamperduin, 63, 83, 85, 89, 112.
 Kanaal, 166.
 Kant, 403.

Kantelaar, 46, 65, 67, 157.
 Kasan, 261.
 Kassel, 182.
 Kastele, Van de, 8, 45, 49, 51, 57, 67, 84, 158.
 Katholieken, 104, 115, 141, 150, 171, 202, 252, 328, 329, 360, 369, 413 vlg., 421 vlg., 427 vlg., 439 vlg., 471.
 Katwijk, 163, 254.
 Katzbach, 266.
 Keeten, De, 113.
 Kellermann, 182.
 Kempen, 397.
 Kemper, J. M., 157, 171, 245, 270, 276, 278, 279, 282, 283, 294, 295, 303, 305, 319, 365 vlg., 371, 399, 400, 403 vlg., 412.
 Keulen, 151, 309, 313.
 Kew, 32.
 Kikkert, 197, 278.
 Kinckel, 106.
 Kinker, 101, 189, 400, 403.
 Kinsbergen, Van, 8, 30, 141, 148, 234.
 Kleef, 13, 191, 244, 339.
 Klopstock, 405.
 Kluit, 34.
 Klundert, De, 290.
 Knipphausen, 191.
 Kock, De, 392.
 Koe gras, 387.
 Kolff, 114.
 Kollum, 59.
 Koopman, 489.
 Kooten, Van, 161.
 Kops, 397.
 Körner, 265.
 Kowno, 259.
 Kozakken, 269, 271, 272, 274, 279, 289, 290, 292.
 Krafft, 64.
 Krammer, 219.
 Krasnoi, 260.
 Kray, 108.
 Krayenhoff, 117, 211, 212, 215, 218, 219, 223, 243, 278, 279, 376.
 Kreekerak, 209.
 Kretschmar, Van, 82.
 Kroonstad, 109.
 Kulm, 266.

L.

Labouchère, 217, 218.
 Lafayette, 442, 459, 466.
 Lamartine, 405.
 Lambrechtsen, 39.
 Lampsens, 295.
 Langen, Van, 66, 72, 76, 77, 81, 82 vlg.
 Langres, 308.
 Law, 409.
 Laybach, 420.
 Lebeau, 421, 433, 469 vlg.
 Lebrun, hertog van Plaisance, 227, 228, 231, 232, 248 vlg., 256, 261, 263, 272, 273.
 Leeuw, De, 60, 133.
 Leeuwen, Van, 45, 84.
 Leeuwarden, 34, 37, 41, 42, 59, 261, 274.
 Lefèbvre-Desnouettes, 246, 290.
 Leiden, 6, 25, 94, 141, 142, 161, 193, 221, 235, 241, 244, 262, 270, 276, 278, 279, 400, 402, 406, 485.
 Leipzig, 266, 268, 271.

Lek, 16, 75, 108.
 Lemmer, De, 117.
 Lemmers, 197, 211.
 Lennep, D. J. van, 45, 133, 189, 193, 400, 403 vlg.
 Lestevenon, 8, 18, 28.
 Lesure, 362.
 Leu, Saint, 174.
 Leuchtenberg, hertog van, 461, 463, 465, 468.
 Leuven, 364, 400, 415, 416, 435, 447 vlg., 477 vlg.
 Levant, 391, 420.
 Lewe, 133.
 Libau, 108.
 Libry Bagnano, 424, 434, 443.
 Liefkenshoek, 489, 490.
 Lier, 395, 401, 437.
 Lieven, 460.
 Ligurië, 231.
 Ligne, De, 445, 465.
 Ligny, 334.
 Lilloo, 489, 490.
 Limburg, 313, 338, 447, 450, 457, 463, 471 vlg.,
 480 vlg.
 Lingene, 109, 117, 120, 134.
 Linois, 202.
 Lippe, 215, 231.
 Lissabon, 203.
 Litthauen, 259.
 Liverpool, lord, 264, 379.
 Lockhorst, Van, 60.
 Loire, 336.
 Lombard de Langres, 87.
 Lommel, 191.
 Londen, 13, 106, 135, 136, 138, 144, 146, 207, 248,
 267, 268, 280 vlg., 307, 315 vlg., 346, 380, 385,
 389, 412, 438, 454, 463 vlg., 468, 483 vlg., 491.
 Loo, Het, 143, 208, 210, 244, 444.
 Loosjes, 171, 189.
 Loots, 189, 256, 403 vlg.
 Lubbeck, 190, 265.
 Lublink. Zie De Jonge.
 Lucas, 31, 55.
 Lucas van Leyden, 402.
 Luik, 313, 335, 338, 346, 356, 362, 364 vlg., 387,
 394 vlg., 400, 413, 422, 426, 442 vlg., 446 vlg.,
 467, 469, 477.
 Lunéville, 98, 135.
 Lützen, 265.
 Luxemburg, 313, 314, 329, 338, 389, 369, 377,
 394 vlg., 456, 459 vlg., 480 vlg.
 Luzac, 34, 426.
 Lijnden, Van, 106, 116, 295, 301, 324, 338.
 Lyon, 183, 493.

M.

Maanen, Van, 194, 230, 232, 240, 295 vlg., 319,
 322 vlg., 333, 341, 348, 359 vlg., 368, 412 vlg.,
 422 vlg., 435 vlg., 443 vlg.
 Maartensbrug, St., 120.
 Maas, Maasland, 19, 31, 62, 63, 75, 110, 145, 146,
 187, 197, 200, 213, 217, 222, 231, 233, 269, 272,
 290 vlg., 307, 312, 332 vlg., 338, 387, 450, 454,
 482 vlg., 490.
 Maaslandsluis, 109.
 Maassluis, 254.
 Maastricht, 12, 16, 19, 291, 292, 307, 386 vlg
 395, 447, 450, 465, 472, 489, 496, 499, 503.

Macdonald, 266, 272, 290, 291.
 Madoera, 238.
 Madras, 33.
 Mahne, 400.
 Mainz, 167, 174, 182, 267, 377 vlg., 419, 496.
 Makasser, 204, 238, 382.
 Malakka, 33, 382, 390.
 Malburg, 139.
 Malmesbury, lord, 105, 267, 294. Zie Harris.
 Malta, 145.
 Mancha, La, 247.
 Marengo, 135.
 Marienburg, 337, 470, 481.
 Marklay, 274, 279.
 Marlborough, fort, 390.
 Marle, Van, 45, 133, 171, 270, 490.
 Marmont, 150, 152, 153, 155, 167, 436.
 Marsdiep, 63.
 Martin, St., 185.
 Martignac, 436.
 Massaniello, 442.
 Masséna, 111.
 Matuszewicz, 460.
 Maubeuge, 333, 478.
 May, Jacob, 272, 273.
 Méan, De, 330, 338, 362, 363, 416.
 Mechelen, 346, 356, 363, 395, 414, 416, 419, 476
 vlg., 487.
 Mecklenburg, 260.
 Medemblik, 31, 117, 118.
 Meenen, 481.
 Van, 434.
 Meerman, 133, 189, 234.
 Meester Cornelis, 237.
 Megen, 125.
 Mellinet, 445, 448.
 Melvill, 30.
 Meppen, 339.
 Mercy d'Argenteau, De, 436.
 Merida, 247.
 Merlin de Douai, 12, 365.
 Mérode, Felix, De, 444, 448 vlg., 471.
 Westerloo, De, 330, 342 vlg.
 Merwede, 75, 219.
 Mesa de Hor, 247.
 Messchert, 404.
 Metelerkamp, 104, 295.
 Metternich, 265, 266, 363, 374, 377 vlg., 383,
 489, 497.
 Metz, 263.
 Meuse, Bouches de la, 231, 262, 263.
 Mey van Streefkerk, De, 359.
 Meyer, J. D., 330.
 10, 13 vlg., 22, 65, 80, 89.
 generaal, 176 vlg.
 Middelburg, 42, 72, 145, 214, 242, 391.
 Middellandsche Zee, 90, 142.
 Midderich, 45, 59, 70.
 Milaan, 195.
 Minden, 184.
 Minto, lord, 237, 381.
 Missiessy, 233.
 Mist, De, 8, 46, 51, 158, 164.
 Mitchell, 113, 114, 358.
 Modderman, 274.
 Modlin, 267.
 Moerdijk, 458.

Moira, lord, 33.
 Molé, 454, 502.
 Molitor, 224, 262, 272, 273 vlg., 290.
 Mollerus, 120, 134, 141, 158, 176, 214, 217, 219,
 230, 232, 321, 338.
 Molukken, 33, 204, 237, 332.
 Monbret, Coquebert de, 232.
 Monnet, 145, 180, 208, 209.
 Montesquieu, 54.
 Mont-Saint Jean, 335.
 Mons. Zie Bergen.
 Moreau, 15, 16, 17, 28, 29, 41, 42, 108, 185, 266.
 Mortier, 182, 183.
 Moscou, 259.
 Moskwa, 259, 260.
 Muelenaere, De, 476.
 Muiden, 75, 223.
 Münchengrätz, 493.
 Munster, 182.
 Munsterland, 215, 269, 339, 413.
 Muntinghe, 204, 380, 381 vlg., 390, 392.
 Murat, 154, 191.

N.

Naarden, 278, 279, 292.
 Nagell, Van, 23, 304, 315 vlg., 322, 343.
 Nahuys, Van, 330, 332.
 Namen, 347, 356, 365, 394 vlg., 413, 447, 469.
 Napoleon. Zie Bonaparte.
 Napels, 194, 443, 461, 466.
 Narischkin, 279.
 Nasalli, 414.
 Nassau, huis van, 34, 140, 349, 456, 459, 465, 482,
 495, 499. Zie Oranje.
 -Weilburg, Nassauers, 143, 154, 297, 332.
 Nederburgh, 33, 153, 164, 203.
 Nederlanden, Alexander, prins der, 496.
 Frederik, prins der, 369, 373, 399,
 432, 437 vlg., 475 vlg. Zie Oranje.
 Willem I, vorst en koning der,
 282 vlg., 293 vlg., 304, 314, 329
 vlg., 376 vlg. Zie Oranje.
 Wilhelmina, koningin der, 359.
 Oostenrijksche, 89.
 Nelson, 89, 166.
 Nemours, hertog van, 461, 463, 465, 468, 488.
 Nes van Meerkerk, Van, 367, 370.
 Nèthes, Deux, 31, 451.
 Neve, De, 434.
 Ney, 253, 259, 266, 334, 335.
 Nicaragua, 393.
 Niebuhr, 294, 303, 305 vlg.
 Niellon, 448, 476.
 Niemen, 259, 260.
 Nieuwediep, 231, 248, 387.
 Nieuwpoort, 338.
 Nobbe, 65.
 Noël, 23, 42, 52, 53, 59, 60, 65 vlg., 240.
 Noorwegen, 253.
 Noordwijk, 254.
 Noordzee, 19, 62, 63, 93.
 Noot, Van der, 310.
 Nothomb, 422, 469 vlg., 494.
 Nuhout van der Veen, 8, 45, 51.
 Nijmegen, 22, 163, 217, 244, 272, 278.

O.

Ocana, 247.
 Ockerse, 46, 66, 67, 78.
 Oder, 93, 265.
 Oefelt, 125.
 Oldenbarneveld, Van, genaamd Witte Tullingh,
 272, 275.
 Oldenburg, 190, 191, 257.
 Oldenzaal, 116.
 Oostende, 143, 242, 383, 467.
 Oostenrijk, Karel, aartshertog van, 107, 109,
 307, 309, 461, 465.
 Maria Louise van, 211.
 Ferdinand, keizer van, 497.
 Frans, keizer van, 309, 329, 468.
 Oostfriesland, 29, 94, 182, 184, 190, 194, 203, 231.
 Oostzee, 19, 92, 183, 200, 372, 398.
 Oranienstein, 134.
 Oranje, Anna Paulowna, prinses van, 337, 356,
 361.
 Carolina, prinses van, 297, 356.
 Frederik, prins van, 24, 25, 105, 116, 230.
 Frederik, prins van, zoon van koning
 Willem I, 292, 331 vlg. Zie Nederlanden.
 Louise, prinses van, 296, 492.
 Maurits, prins van, 232.
 Wilhelmina, prinses van, 65, 105, 359.
 Willem I, prins van, 349.
 Willem II, prins van, 283, 309, 313, 331
 vlg., 339, 359, 366, 373, 375, 407 vlg., 426,
 434 vlg., 444 vlg., 475 vlg., 489.
 Willem III, prins van, 89.
 Willem V, prins van, 31, 32, 104, 107,
 139, 140.
 Willem (VI), erfprins van, 105, 106, 107,
 109, 114, 115 vlg., 140, 148, 150, 163,
 237, 267 vlg., 280, 282. Zie Nederlanden.
 Oranjepartij, Oranjegezinden, 7 vlg., 36, 46,
 48 vlg., 87, 103, 106 vlg., 116 vlg., 133 vlg., 140,
 149, 177, 186, 234, 326.
 Oranje-sociëteiten, 72.
 Orleans, huis van, 462.
 hertog van, 483.
 Adelaïde, prinses van, 465.
 Louise Henriette van, koningin van,
 België, 486.

Orloff, 434.
 Osnabrück, 24, 106, 226.
 Oudinot, hertog van Reggio, 215, 216, 217, 221
 vlg., 259, 260, 266.
 Ourthe, 338.
 Oostenrijk, Oostenrijkers, 89, 104, 108, 109, 133,
 135, 166, 205 vlg., 220 vlg., 257 vlg., 306, 308,
 336, 345, 383 vlg., 483.
 Oudewater, 244.
 Overflakkee, 109.
 Overmaasche, 499.
 Overstraaten, Van, 92, 163.
 Overijsel, 26, 39, 40, 75, 107, 116, 156, 162,
 176, 202, 231, 233, 272, 279, 298, 395, 398, 436.

P.

Paape, Gerrit, 38, 39.
 Padang, 382.
 Paderborn, 182.
 Padua, 105.

Palembang, 204, 238, 381, 382, 389.
 Palm, Van der, 8, 39, 110, 161, 189, 231, 245, 256,
 320, 400, 403 vlg.
 Palmaert, 444.
 Palmerston, 460, 462 vlg., 471 vlg., 491 vlg.
 Panama, 393.
 Parker, 89.
 Parijs, 9, 120, 122 vlg., 141 vlg., 306, 309, 311,
 315, 330, 331, 336 vlg., 363.
 Pasteurs, 23.
 Patriotten, 3, 4 vlg., 13, 115, 119, 127, 129, 133,
 141, 149, 234, 276, 322.
 Pau, 191.
 Paulus, Pieter, 4, 5, 8, 17 vlg., 30 vlg., 41, 44,
 45 vlg., 62.
 Pélicy, De, 432.
 Pellew, 202, 203.
 Périer, Casimir, 470, 480, 485.
 Perponcher, De, 280, 281, 332, 334.
 Pertz, 401.
 Petersburg, St., 194, 259, 365, 494.
 Philippeville, 337, 470, 481.
 Philipse, 230, 412.
 Pichegru, 3, 9, 15, 23.
 Piemont, 104, 145.
 Pieneman, 402.
 Piepers, 359, 438.
 Pierre, La, 83, 123.
 Pitt, William, 135, 145, 207, 264, 352.
 Pius VII, paus, 361.
 Plaisance. Zie Lebrun.
 Planchenoit, 335.
 Pletinckx, 443, 447 vlg.
 Ploos van Amstel, 48.
 Plymouth, 336.
 Poeloe Penang, 382.
 Polanen, Van, 236.
 Polders, 64.
 Polen, 266, 267, 313, 454, 484, 495, 500.
 Pognac, 436, 439.
 Poll, Van der, 106, 221, 222, 230, 234.
 Polotzk, 260.
 Pompe van Meerdervoort, 82.
 Ponsonby, lord, 461, 467, 470 vlg.
 Porte. Zie Turkije.
 Portugal, 93, 164, 493.
 Potter, De, 421, 423 vlg., 438, 442 vlg.
 Pous, 18.
 Praag, 266.
 Prinsen, 163.
 Prinsgezinden. Zie Oranjegezinden.
 Pronk, 281.
 Protestanten, 202, 252, 301, 356, 369, 418, 428.
 Pruisen, 13 vlg., 48, 89, 104, 106 vlg., 115, 118,
 vlg., 164, 167, 179, 190, 191, 258 vlg.,
 313, 318 vlg., 331, 332 vlg., 336, 419, 455,
 459, 461, 467, 476, 483 vlg., 496, 501.
 Frederik Willem III, koning van,
 104, 179.
 Purmer, 120.
 Purmerend, 120.
 Pijman, 28, 81, 82, 111, 123, 128, 129, 130, 133, 158.
 Pyreneën, 266.

Q.

Quatre-Bras, 334.
 Quesnoy, 336.
 Queysen, 119, 133, 158, 322, 341.

R.

Raepsaet, 310, 330, 340, 341 vlg.
 Raffles, Thomas Stamford, 381 vlg.
 Ram, 263.
 Rambouillet, 227.
 Ramel, 10, 12, 17.
 Rammekens, 209.
 Rampon, 279, 290.
 Rant, 72.
 Rastadt, 83, 98, 104, 105.
 Ravestein, 125.
 Rau, 189.
 Reede, Van, 106.
 Regenbogen, 406.
 Reggio. Zie Oudinot.
 Reinhold, 363, 417.
 Reinwardt, 400.
 Rembrandt, 402.
 Rengers, Burmania, 133, 158.
 Repelaer van Driel, 19, 230 vlg., 295, 322, 349, 387.
 Reuvens, 257.
 Reval, 108.
 Rewbell, 12, 17, 22, 82, 112.
 Reyntjes, 64.
 Reyphins, 366, 367, 369 vlg., 425.
 Rhoer, De, 46, 50, 51, 54, 60.
 Rhône, 291.
 Richard, 10, 15, 17.
 Riemsdijk, Faber van, 275.
 Riga, 108.
 Rio-Janeiro, 203.
 Roberjot, 84.
 Robespierre 3.
 Rochefort, 336.
 Rochefoucauld, De la, 199, 200, 201, 210, 214,
 218, 219, 221, 222.
 Röell, 176, 194, 200, 211, 216, 217, 219, 223, 224,
 295 vlg., 320, 322, 348, 359, 407, 429.
 Roer, 231, 338.
 Roermond, 447, 450, 500.
 Rogier—Ducos, 123.
 Rogier, Charles, 421, 442, 446, 448 vlg., 463,
 467, 469 vlg.
 Rome, 362, 363, 413 vlg., 423, 432.
 koning van, 246.
 Roomschen. Zie Katholieken.
 Rozenendaal, 208.
 Rosen, 274.
 Rotterdam, 4, 30, 90, 141, 142, 179, 183, 222, 223,
 235, 239, 244, 247, 254, 270, 279, 290, 327, 371,
 384 vlg., 391, 446, 468, 490.
 Rousseau, 98.
 Royer, Louis, 402.
 Rubens, 402.
 Rusland, Russen, 89, 90, 104, 105, 108 vlg., 117,
 118, 167, 179, 180, 183, 190, 213, 220,
 241, 245, 247, 249, 257 vlg., 309 vlg., 336,
 383, 488, 492, 495.
 Alexander I, keizer van, 135, 213, 257,
 265, 267, 336, 337, 365, 375.
 Nicolaas I, keizer van, 420, 454, 479,
 482 vlg., 489 vlg.
 Paul I, keizer van, 104, 105.
 Ruyter, De, 244.
 Russell, lord, 478.
 Rijen, 474.

- Rijn, 10, 13, 17, 19, 75, 107, 121, 125, 167, 182, 200, 212, 213, 218, 231, 252, 266, 267, 269, 270, 275, 280, 290, 307, 309, 331, 334, 377 vlg., 385, 420, 439, 481 vlg., 490.
- Rijnprovincie, 151.
- Rijssel, 104, 105, 478.
- S.
- Saba, 185.
- Saksen, keurvorstendom, 96, 265, 266, 271, 313.
- Saksen-Coburg, Leopold, hertog van, 461 vlg.
Zie België.
Albert, hertog van, 496.
- Salatiga, 238.
- Saldanhabaai, 55.
- Sambre, 332 vlg., 338, 387.
- Sardinië, 379.
- Schaerbeek, 448, 449.
- Schaffhausen, 291.
- Schagen, 120.
- Scharnhorst, Von, 265.
- Scheffer, 59.
- Schelde, Bouches de l'Escaut, 13, 19 vlg., 75, 142, 191, 200, 207, 208, 231, 242, 268, 307, 310, 327, 385, 454, 461, 465, 481 vlg.
- Schermer, 120.
- Scherpenheuvel, 477.
- Scheveningen, 94, 107, 254, 278, 281.
- Schill, Von, 206.
- Schiedam, 388.
- Schiller, 405.
- Schimmelpenninck van der Oye, 295.
- Schimmelpenninck, Rutger Jan, 4, 8, 37, 46, 51, 52 vlg., 83, 86, 124, 127, 128 vlg., 148 vlg., 172, 186 vlg., 234, 255, 319, 325, 397, 490.
- Schlegel, 405.
- Schokland, 75.
- Scholten, Fannius, 278, 279, 283, 294.
- Schönbrunn, 209.
- Schooneveld, 426.
- Schoorl, 120.
- Schotland, 94.
- Schouwen, 208, 209, 218.
- Schrant, 400.
- Schwartzenberg, Von, 266, 492.
- Scott, 404 vlg.
- Sebastiani, 247.
- Sécus, De, 443 vlg.
- Seelig, 488.
- Seine, 291.
- Semarang, 238.
- Sémonville, 123, 125, 127, 128, 137, 143, 149, 150, 151 vlg., 167.
- Sentot, 392.
- Serang, 395.
- Serurier, 222, 223, 224.
- Siberg, 33, 163, 164.
- Siegenbeek, 161, 189, 403.
- Silezië, 265, 266.
- Simons, 230, 256.
- Simonsbaai, 33.
- Simonsz., 101.
- Singapoera, 382, 383, 389, 390.
- Sitter, De, 22, 46.
- Six, 10, 158, 170, 230, 232, 322, 348.
- Siéyès, 12, 16, 17, 18, 21 vlg., 115, 123, 365.
- Skrzynecki, 500.
- Sleyden, Van der, 163.
- Slicher, 275.
- Slingelandt, 282, 324.
- Sluis, 4, 241.
- Sluysken, 33.
- Smissen, Van der, 443, 469.
- Smolensk, 259, 260.
- Smorgoni, 260, 261.
- Sont, de, 388.
- Sorbonne, 241.
- Sotteghem, 332.
- Spaen tot Voorstonden, Van, 106, 308, 313.
- Spandaw, 404.
- Spanje, 23, 89, 92, 93, 133, 196, 201, 205, 206, 245, 247, 249, 263, 266, 268, 288, 378, 455, 493, 495.
- Speyk, Van, 467, 485.
- Spengler, Van, 116.
- Spiegel, Van de, 25, 87, 107, 120, 134.
- Spindler, 405.
- Spoors, 78, 82, 83, 87, 111, 112, 123, 133, 143, 147, 153, 159.
- Stablo, 313.
- Stad en Lande. Zie Groningen.
- Stahremberg, 207.
- Stamfort, 106.
- Staring, 404.
- Stassart, De, 233, 251, 262, 279, 408, 435, 442, 446.
- Stein, Vom, 265.
- Stettin, 267.
- Steurgat, 222.
- Stirum, Van Limburg, 170, 184, 270, 272, 274 vlg.
- Stockach, 107.
- Stockholm, 267.
- Stockmar, Von, 470, 480, 486, 491.
- Story, 112, 113, 114, 115.
- Staalsund, 184, 206, 266.
- Straeten, Van der, 368.
- Strait-Settlements, 382.
- Stralen, Van, 117, 120, 158, 162, 319, 320, 322.
- Strick van Linschoten, 45.
- Stuart, 401.
- Stuers, De, 273.
- Stijl, 46, 50.
- Suerman, 400.
- Sumatra, 33, 163, 382, 390.
- Suriname, 32, 50, 56, 92, 127, 165, 185, 196.
- Surlet de Chokier, 369, 425, 459, 465 vlg., 472.
- Suwarow, 108.
- Sweerts de Landas, 277, 278.
- Swildens, 161.
- Swinden, Van, 31, 130, 131.
- Sytzama, Van, 426.
- T.
- Tadema, 65, 83.
- Talavera de la Reyna, 247.
- Talma, 256.
- Talleyrand, 79, 80, 87, 123, 137 vlg., 146, 150, 168, 172 vlg., 217, 454, 460, 461 vlg., 430, 482, 486 vlg., 497.
- Tarayre, 212.
- Teding van Berkhout, 45.
- Teneriffe, 203.
- Teplitz, 225.
- Termunterzijl, 388.

Ternate, 33, 163, 243, 382, 390.
 Terneuzen, 336, 473.
 Terschelling, 74.
 Tassel, 31, 62, 63, 75, 106, 110, 112, 114, 146, 166,
 167, 186, 197, 231, 232, 233.
 Tets, Van, 411, 427, 498.
 Tex, Den, 423.
 Theems, 13.
 Thiennes de Lombyse, De, 313, 328, 330, 333,
 342, 344, 347 vlg.
 Thiers, 507.
 Tholen, 208.
 Thorbecke, 400, 425.
 Thüringen, 265.
 Tieck, 405.
 Tiecken de Terhove, De, 475, 477.
 Tielemans, 433 vlg.
 Tienen, 448.
 Tilburg, 142.
 Timor, 238.
 Tindal, 260, 313.
 Tilsit, 190, 191, 257.
 Tollens, 189, 256, 403, 404, 489.
 Tollius, 105, 106.
 Töplitz, 495.
 Toskane, 23.
 Trincomale, 21, 33.
 Trip, 448.
 Tripolis, 379.
 Tromp, 244.
 Troyes, 309.
 Truquet, 233, 289.
 Tuyl van Serooskerken van Zuylen, Van, 295
 Tulleken, 114.
 Tullingh. Zie Van Oldenbarneveld.
 Tunis, 379.
 Turnhout, 476.
 Turkije, 257, 258, 379, 420.
 Twent van Raaphorst, 163, 176, 208.
 Twente, 254.
 Tydeman, 189.

U.

Uhland, 271.
 Uithoorn, 75.
 Unitarissen, 46, 47, 51 vlg., 66 vlg., 77, 102.
 Urk, 75.
 Ursel, hertog van, 312, 349, 387, 446, 452.
 Utrecht, 17 vlg., 38, 40, 59, 75, 107, 150, 156,
 176, 193, 199, 199, 221, 224, 231, 241 vlg.,
 255, 272, 273, 278 vlg., 298, 305 vlg.,
 400, 406.
 Unie van, 35, 106, 282, 297, 343.

V.

Valckenaer, 8, 14, 15 vlg., 26, 32, 45, 48 vlg.,
 133, 143, 148, 224, 234.
 Valenciennes, 336.
 Vandamme, 15, 266.
 Vandermeere, 447.
 Varel, 107, 191.
 Veen, Nuhout van der. Zie Nuhout.
 Veere, 209, 242.
 Veluwe, 75, 274, 395.
 Vendée, 493.
 Venloo, 16, 19, 291, 292, 447, 450, 488, 490, 500, 503.

Verbeek, 59.
 Verdooren, 64, 278, 279.
 Verheyen, 133, 230.
 Verhuell, 147, 148 vlg., 158, 164, 166, 167 vlg.,
 177, 193, 209, 211, 216, 219, 223, 225, 232, 243,
 273, 274, 279, 292, 319.
 Verona, 420.
 Verstolk van Zoelen, 274, 427, 492, 496, 502.
 Verveer, 393.
 Verviers, 443, 447.
 Victor, 141, 247.
 Vilain XIV, 462.
 Villèle, 421, 436.
 Villeneuve, 166.
 Vilvoorden, 444 vlg.
 Vincent, 309, 310 vlg., 326, 328, 374
 Visser, 83.
 Vitriarius, 23.
 Vitringa, 8, 37, 46, 51.
 Vlaanderen, 355, 394 vlg., 423, 443, 463, 467, 482.
 Staats-, 16 vlg.
 Vlieland, 75.
 Vincent, St., 89.
 Vlieter, 113.
 Vlissingen, 13, 17 vlg., 30, 125, 137, 142, 144 vlg.,
 180, 191, 197, 207, 208, 209, 217, 233, 242.
 Volkerak, 219.
 Voorda, 32.
 Voorne, 109.
 Voornsche Kanaal, 336.
 Vorstenlanden, 236, 238.
 Vos van Steenwijk, Karel de, 144.
 De, 45, 119, 140, 153.
 Voûte, 289.
 Vreede, 8, 45, 47, 48, 51 vlg., 66 vlg., 81 vlg., 133.
 Vries, De, 189.

W.

Waal, 13, 16, 75, 200, 218, 219, 290, 450.
 Wacker van Zon, De, 101, 139.
 Wadden, 91, 197.
 Wageman, 400.
 Wagenaar, 401.
 Wagram, 206, 207.
 Walcheren, 13, 45, 200, 207, 209, 210, 211, 215.
 Walen, 400.
 Wales, Charlotte, prinses van, 263, 288, 330, 461.
 Wall, Van de, 134.
 Wap, 403.
 Wappers, 402.
 Warin, 263, 426.
 Warnkönig, 400.
 Warschau, 257, 461.
 Waterloo, 335, 349, 380, 420, 477 vlg.
 Wauthier, 280.
 Wavre, 335, 478.
 Weenen, 135, 194, 307, 312 vlg., 328 vlg., 338,
 346, 376 vlg., 453, 480 vlg.
 Weesp, 75.
 Weichsel, 260, 262, 264.
 Weiland, 161, 189.
 Weimar, Bernhard, hertog van Saksen-, 308.
 334, 335, 449, 459, 469, 476 vlg.
 Weingarten, 140.

Wellington, lord, 247, 264, 266, 268, 330 vlg., 373, 374, 376, 383, 419, 433, 453, 457 vlg., 493, 494.
 Weltevreden, 237, 396.
 Wenckebach, 162.
 Werkendam, 219.
 Wessenberg, Johann von, 460, 474.
 Westenberg, 335.
 Wester-Eems, 274.
 Westfalen, 182, 184, 190, 191, 203, 213, 265, 272,
 Westkil, 219.
 Weyer, Van de, 421, 434, 442, 445, 448 vlg.,
 460, 462, 469 vlg., 480 vlg.
 Wezel, 182, 272, 280, 339.
 Wezer, 93, 182, 190, 195, 212, 213.
 White, 461, 467.
 Wichers, 158, 349.
 Wieland, 405.
 Wieringen, 75, 231.
 Wiese, 164, 202, 203, 204.
 Wight, 140.
 Wildrik, 72, 78, 82, 83.
 Willems, 433.
 Willemsdorp, 453.
 Willemsvaart, 386.
     Zuid-, 386, 473.
 Willemstad, 208, 242.
 Wilna, 259, 260.
 Winschoten, 274.
 Winter, De, 23, 30 vlg., 62, 63 vlg., 78, 83, 122,
 125, 142, 153, 197, 200, 214, 224, 226, 232, 243.
 Wintrigerode, 269, 271, 274, 280, 291.
 Wiselius, 57, 65, 84, 124, 133, 403.
 Winterswijk, 116.
 Witbols, 37, 45, 59.
 Wittgenstein, 265.
 Woensel, Van, 102.
 Woerden, 84, 87, 278, 279.
 Wolff, 101.
 Wolterbeek, 432.
 Würzburg, 105, 139.
 Wijk bij Duurstede, 46.

Wijn, Van, 46, 401.
 Wijan, 389.
 Wijttenbach, 189, 400.

IJ.

IJ, 75.
 Yorck, 265.
 York, 103, 110, 118, 121, 122.
 Yperen, 469.
 IJsel 10, Zie Issel.
     Oude, 74.
 IJselstein, 107.
 d'Yvoy van Mijdrecht, 107, 116.

Z

Zaandam, 94, 323.
 Zederik-kanaal, 336.
 Zeebergh, 133.
 Zeeland, Zeeuwen, 15, 17, 21, 26 vlg., 35, 39,
 40, 42, 46, 57, 94, 107, 112, 156, 162, 176, 200,
 206, 207, 210 vlg., 231, 252, 254 vlg., 290, 293,
 323, 395.
 Zegers, 64.
 Zeist, 167, 182.
 Zevenaer, 137, 139, 191.
 Ziesenis, 256.
 Znaym, 207.
 Zonhoven, 492.
 Zuiderzee, 93, 117, 197, 231, 233, 262, 263, 273,
 279, 385.
 Zutphen, 116, 230.
 Zuylen van Nyevelt, Van, 234, 310, 462, 474
 480, 484, 488, 494.
 Zweden, 179, 181, 194, 195, 196, 200, 243, 257,
 258, 290, 315, 317.
     Karel XIII, koning van, 257.
 Zwin, 242.
 Zwitserland, 109, 145, 272, 291, 465, 493.
 Zwolle, 244, 270, 274, 336.
 Zijpe, 117, 121, 122.

BIJ DE KAARTEN.

Kaart 1a geeft den toestand weer der Bataafsche republiek in het jaar 1798, verdeeld als deze toen was in acht departementen, ingevolge het voorschrift van de in dat jaar tot stand gekomen constitutie, een verdeeling, die eerst den 17^{den} November 1798 bij proclamatie is afgekondigd. De schaal van het kaartje liet niet toe de indeeling der departementen in ringen weer te geven. De namen der departementale hoofdplaatsen zijn onderstreept.

Staats-Vlaanderen, Staats-Opper-Gelder en Staats-Limburg, bij het Haagsche verdrag van 16 Mei 1795 aan Frankrijk afgestaan, zijn als in 1798 niet meer tot het grondgebied der Bataafsche Republiek behorende niet vlak maar gestreept gekleurd en van een andere grensaanduiding voorzien.

De schadeloosstelling voor het verlies van dit gebied door afstand van „des portions de terre égales en surface” in art. 16 van dat tractaat beloofd, was in 1798 nog niet verkregen. Eerst 5 Januari 1800 stond Frankrijk uit dien hoofde de reeds in 1794 bij hun inval door de fransche legers bezette enclaveeringen in het toenmalige Staats-Brabant¹⁾ aan onzen staat af, een afstand door den vrede van Lunéville door Keizer en Rijk en in 1803 nog afzonderlijk door den keurvorst van Paltz-Beieren bekrachtigd. Het waren de graafschappen Bokhoven en Megen, het land van Ravestein, de baronie van Bokmeer, de heerlijkheid Oefelt en de commanderij van Gemert, die respectievelijk behoord hadden aan den graaf van Montmorency, prins van Rebecq, aan den rijksgraaf

---

¹⁾ Voorzoover zij aan vreemde vorsten behoord hadden, die niet de souvereiniteit der Staten-Generaal hadden erkend.

van Schall tot Bell, aan Karel Theodoor van Paltz-Beieren, aan den koning van Pruisen en aan de Duitsche orde.

Deze aanwinsten zijn niet bij het departement van de Dommel ingelijfd, maar onder provisioneel bestuur gebleven, totdat zij in 1805 in het departement Brabant zijn opgegaan.

De pruisisch-kleefsche enclaves¹⁾ in het departement van den Rijn zijn pas in 1807 ingelijfd en komen derhalve nog op deze kaart voor.

De verovering in het jaar 1794 en de daarop gevolgde inlijving bij Frankrijk van de Oostenrijksche Nederlanden, goedgekeurd bij de traktaten van Campoformio en Lunéville, en de afstand voorzoover Pruisen betreft van zijn kleefsch gebied op den linker-rijnoever bij den vrede van Bazel en van al het duitsche gebied aan deze zijde bij den vrede van Lunéville doen de Bataafsche Republiek in het zuiden tot aan den Rijn overal grenzen aan de Fransche. Het stuk kleefsch gebied rechts van den Rijn is nog tot 1805 aan den koning van Pruisen gebleven. In het oosten, ten noorden van den Rijn, bestaat nog de oude begrenzing met Münster, Bentheim en Oost-Friesland.

Op kaart 1*b* is de toestand weergegeven zooals die onder de staatsregelingen van 1801 en 1805 heeft bestaan, wat zonder veel bezwaar op één kaartje kon geschieden. De constitutie van 1801 gaf aan de departementen de oude gewestelijke namen en grenzen terug, alleen werd Drente met Overijssel vereenigd. De voormalige heerlijkheid Sommelsdijk werd bij Zeeland gevoegd, die van Vianen bij Utrecht en van IJselstein bij Holland. In 1805 werden Drente weer van Overijssel afgescheiden, Sommelsdijk en Vianen bij Holland en IJselstein bij Utrecht gevoegd. De toestand sedert dat jaar van deze drie voormalige heerlijkheden kon op het kaartje niet voorgesteld worden.

In 1801 werd Schokland weder als tijdens de Republiek voor het noordelijk deel (Emmeloord) aan Holland, voor het zuidelijk deel (Ens) aan Overijssel toegewezen; in 1805 schijnt dit zoo gebleven te zijn.

De op kaart 1*a* nog afzonderlijk begrensde enclaves in Brabant (met uitzondering van Baarle-Hertog en Luiksgestel) zijn op kaart 1*b* als brabantisch gebied gekleurd, daar zij in het jaar 1805 bij dat departement zijn ingelijfd. De geldersche enclaves bestaan nog.

---

¹⁾ Zevenaar met de Lymers, Huissen, Malburg, enz.

De begrenzing in het z. en o. op dit kaartje geeft den toestand van het jaar 1805 weer: in het z. het fransche Keizerrijk, terwijl in het o. het bisdom Münster krachtens de „Reichsdeputationshauptschluss” van 1803 verdwenen is en verdeeld onder Pruisen, Salm, Aremborg, Croy en Looz, waarvan Aremborg, het rijngraafschap en het vorstendom Salm aan bataafsch gebied paalden. Het stuk Kleef, rechts van den Rijn, is bij conventie van 15 Dec. 1805 door den koning van Pruisen aan Frankrijk afgestaan.

Kaart 1c geeft den territorialen toestand van het koninkrijk Holland, behalve natuurlijk dien in het n. o., zooals hij geworden is sedert 13 April 1807; vóór dien tijd namelijk was de toestand, zooals die onder Schimmelpenninck had bestaan, blijven voortduren. Het traktaat van Fontainebleau van 11 November 1807, uitvloeisel van den in den voorafgaanden zomer gesloten vrede van Tilsit, bracht in het grondgebied van het koninkrijk aanmerkelijke verandering aan. Het door Frankrijk van Pruisen en Rusland verkregen Oost-Friesland met Jever werd aan koning Lodewijk afgestaan, die dit gebied bij de wet van 30 Januari 1808 als elfde departement bij het koninkrijk voegde, met uitzondering van dat deel van Oost-Friesland, dat westwaarts van de Eems lag, hetwelk aan het departement Groningen werd toegevoegd.

Hetzelfde traktaat stelde koning Lodewijk ook in het bezit van de souvereiniteit van de heerlijkheden Kniphausen en Varel, beide bezittingen van het huis Bentinck, het eerste een onmiddellijke heerlijkheid, het tweede een leen van Oldenburg. Op protest van den hertog van Oldenburg-Holstein kwam in 1808 Varel weer in diens bezit terug. Dit verlies is op het kaartje niet voorgesteld.

De geldersche enclaves zijn thans verdwenen, want het meergemelde traktaat van 11 November 1807 lijft ze eindelijk bij het koninkrijk in. De enclave van Luiksgestel wordt op deze kaart eveneens niet meer aangetroffen, want art. 4 van deze overeenkomst staat dit stuk van het gebied van Gestel af aan het koninkrijk, waarvoor het gebied van Lommel en het zuidelijk deel van dat van Eersel aan Frankrijk kwamen. Tegenover deze aanwinsten staat het verlies van Vlissingen met een gebied van 1800 ellen breed rondom de stad. Waren de Franschen door de bezetting dezer stad sedert 1795 hier toch reeds heer en meester, nog verder dan over Vlissingen

zou zich spoedig hun gezag uitbreiden, toen bij dekreet van 1 Februari 1810 het geheele eiland Walcheren werd ingelijfd bij het fransche „département de l'Escaut", nadat reeds op het laatst van het vorige jaar de fransche generaal Gilly deze inlijving bij proclamatie had aangekondigd. Dit verlies van grondgebied is door een zware stippellijn aangegeven, terwijl een kettinglijn langs Grevelingen, Krammer, Volkerak, Hollandsch Diep, Biesbosch, Merwede, Waal en Rijn het verlies aangeeft van de departementen Zeeland en Brabant en deelen van Maasland en Gelderland volgens de bepalingen van het traktaat van Parijs van 16 Maart 1810.

De begrenzing aan de oost- en zuidzijde van het koninkrijk is dezelfde gebleven als op het vorige kaartje. Alleen is het stuk voormalig kleefsch gebied rechts van den Rijn, sedert 1805 fransch geworden en daarna in 1808 aan het groothertogdom Berg van Murat toegevoegd, bij wiens optreden als koning van Napels zijn groothertogdom in naam aan den kroonprins van Holland kwam, maar het werd feitelijk toen reeds als fransch gebied geadministreerd. Het stuk bergsch gebied, waarvan hier sprake is, werd in 1810 van het groothertogdom losgemaakt en bij het „département de la Lippe" gevoegd.

Kaart 1d geeft den toestand van het voormalige nederlandsche gebied weer, in hoofdzaak naar de departementale indeeling van September 1810. Dat het krachtens het traktaat van 16 Maart van dat jaar reeds ingelijfde deel van het koninkrijk Holland toen slechts in twee departementen was verdeeld geworden, nl. dat van de „Bouches du Rhin" en dat van de „Deux Nèthes", tot welk laatste ook het voormalige Departement Zeeland werd gerekend, behoefde hier niet in kaart gebracht te worden, daar reeds bij dekreet van 15 Mei 1810 Zeeland al tot een afzonderlijk „département des Bouches de l'Escaut" werd gevormd. Wel werd nog in September van datzelfde jaar het arrondissement van Breda, d. i. het westelijk deel van Brabant aan het „département des deux Nèthes" onttrokken en bij het „département des Bouches du Rhin" gevoegd, waardoor het voormalige Staats-Brabant weer ongeveer één geheel werd, maar het dekreet, waarbij dit besloten werd, schijnt weer ingetrokken te zijn, zoodat tijdens de inlijving de toestand in het zuiden in hoofdzaak geweest is, als de kaart aangeeft. Waar hier getracht is den territorialen toestand van het vroegere nederlandsche gebied tijdens zijn incor-

poratie bij het Fransche keizerrijk weer te geven, dient opgemerkt te worden, dat het voormalige Staats-Limburg, waar Maastricht thans hoofdplaats was van het „département de la Meuse inférieure”, met het oog op de grootte van het kaartje niet kon weergegeven worden.

In het oosten van ons vaderland is tijdens de drie jaren der inlijving de toestand ook gewijzigd geweest. Van Dec. 1810 tot April 1811 hebben de departementen „de l'Issel Supérieur, des bouches de l'Issel” en „de l'Ems occidental” elk vergrooting van gebied met stukken van het aangrenzende duitsche gebied tusschen Lippe, Eems en de voormalige Nederlandsche grens gehad, doch deze drie stukken zijn daarna vereenigd tot één „département de la Lippe”. Uitbreiding van het fransche Keizerrijk met het gebied van Lübeck, Hamburg en Bremen, dat van de vorsten van Aremberg en Salm, met stukken van het koninkrijk Westfalen en het groot-hertogdom Berg, alsmede met Oldenburg was hier natuurlijk aan voorafgegaan.

Het eenige niet naar den letter fransche gebied, dat op het kaartje voorkomt, is een stuk van Berg, waarvan de voormalige kroonprins van Holland in naam groothertog was.

Kaart II geeft den toestand weer van het koninkrijk der Nederlanden in de jaren van de vereeniging met België. Alle gebeurtenissen van territorialen aard, sedert het herstel onzer onafhankelijkheid tot de scheiding van 1839 voorgevallen, hier in beeld weer te geven ging niet aan. Zoo is niet voorgesteld de toestand van Noord-Nederland in het begin van 1814, vóór nog de Grondwet van dat jaar tot stand was gekomen, toen de departementale indeeling uit den franschen tijd nog bestond, al zijn de namen natuurlijk weer nederlandsch geworden; met dien verstande echter, dat het „département des Bouches de l'Escaut”, het arrondissement Breda van het „département des deux Nèthes” en dat „des Bouches du Rhin” bij besluit van den Souvereinen Vorst van 15 December 1813 weer met de Nederlanden vereenigd zijn, doch zóó, dat het arrondissement van Breda thans deel uitmaakt van het departement van de Monden van den Rijn en het land tusschen Maas en Waal nu gevoegd is bij het departement van den Boven-IJssel.

De Grondwet van 1814 herstelt in hoofdzaak de oude provinciale indeeling uit den tijd der Republiek, doch aanvankelijk werden al de voormalige Generaliteitslanden tot één provincie Brabant gevormd. In hetzelfde jaar nog werd evenwel het voormalige Staats-Vlaanderen bij de provincie Zeeland gevoegd. Bij hetzelfde besluit tot wijziging van art. 54 dier Grondwet werd het noordwestelijke stuk van Brabant, dat eerst als vanouds weer bij Holland was gevoegd, daaraan ontnomen en aan de provincie Brabant toegewezen. Loevestein werd gerekend voortaan tot Gelderland te behooren, terwijl verder nog het land van Altena, met een deel van het land van Heusden, die nog hollandsch waren gebleven, in Februari van 1815 insgelijks aan Brabant werden toegevoegd. De vroegere enclaves in het n. o. van Brabant werden volgens de bewoordingen der Grondwet thans gerekend tot deze provincie te behooren.

De voormalige Generaliteitslanden Staats-Opper-Gelder en Staats-Limburg, die volgens art. 54 ook tot die provincie konden gerekend worden, schijnen toen nog de fransche indeeling behouden te hebben.

De indertijd in 1807 plaatsgevonden ruiling van Luiksgestel tegen Lommel was eveneens aanvankelijk weer teniet gedaan en eerst in 1818 is deze enclave van de provincie Antwerpen aan Noord-Brabant overgegaan. Passend in het stelsel van weder doen opleven van de oude toestanden was het herstel der pruisische enclaves in Gelderland, totdat deze bij het Weener traktaat van 31 Mei 1815 door den koning van Pruisen weer werden opgegeven. Dit alles, als van voorbijgaanden aard, werd op de kaart niet aangegeven. Voor Schokland is van den beginne af de tweeheerigheid opgegeven, zoodat dit sedert in zijn geheel tot Overijsel werd gerekend.

Wat de aanvoeging van België bij Nederland betreft, worde er hier op gewezen, dat art. 1 der geheime bepalingen van den eersten vrede van Parijs aan ons land toevoegde het gebied tusschen de zee, de grenzen van Frankrijk, die die van 1792 zouden zijn, en de Maas, terwijl volgens art. 4 de duitsche landen op den linkerrijnoever, die sedert 1792 met Frankrijk waren vereenigd, voor een deel ook tot vergrooting van Nederland zouden strekken. De acht artikelen van Londen van 21 Juli d. a. v. maakten deze vage gebiedsaanwijzing niet duidelijker. Eerst het bovengenoemd Weener traktaat van 31 Mei 1815 stelde met eenige afwijking van den toestand in 1792 de grenslijn tusschen Frankrijk en het koninkrijk der

Nederlanden vast en wel langs de lijn, die op de kaart voor een deel door de provinciën Henegouwen en Namen en door Luxemburg heen loopt. Bij datzelfde traktaat werden aan koning Willem I het groothertogdom Luxemburg (met uitzondering van het noordelijk deel) en onder zekere beperking, die in de Weener Congresacte van 9 Juni nader wordt omschreven, het hertogdom Bouillon afgestaan. De tweede parijsche vrede van 20 Nov. 1815 herstelde den toestand in het zuiden, zooals die in 1790 geweest was, waardoor een aanmerkelijk stuk fransch gebied nederlandsch werd en bij de provinciën Henegouwen en Namen en bij Luxemburg gevoegd. Deze nieuwe toestand is op de kaart weergegeven.

De toestand, zooals die geworden is door het scheidingstraktaat van 19 April 1839 is op de kaart voorgesteld door dwars door Limburg en Luxemburg een grenslijn van de kleur van die gewesten te teekenen. De juiste begrenzing tussehen de beide thans gescheiden koninkrijken is bij verschillende grenstraktaten van 1840 en 1843 nader geregeld.

De enclave van Luiksgestel is nu voor goed verdwenen, maar die van Baarle-Hertog bestaat nog voort. Holland komt op deze kaart nog ongesplitst voor, daar de scheiding in twee provinciën pas bij de grondwetsherziening van 1840 is vastgesteld. De grenzen tussehen de provinciën Holland en Utrecht zijn voorgesteld, zooals ze door de wijzigingen van 1819 en 1820 waren vereenvoudigd. In het oosten wordt het koninkrijk door gebied van Hannover en Pruisen, in het zuiden door dat van Frankrijk begrensd.

DE BATAAFSCHE REPUBLIEK.
in 1793.

DE BATAAFSCHE REPUBLIEK (GEMEENEBEST)
van 1801 tot 1806

HET KONINKRIJK DER
 NEDERLANDEN
 van 1814 tot 1839.

86-B14225

GETTY RESEARCH INSTITUTE

3 3125 01203 1296

